

Małgorzata Błażejowska¹
Katedra Nauk Społecznych
Politechnika Koszalińska
Koszalin

Wsparcie z funduszu SPO rolnictwa w gminach o zróżnicowanym poziomie rozwoju społeczno-gospodarczego

Support for agriculture in communes with differentiated levels of socio-economic development from the SPO fund

Abstract. The crucial element which has influenced incomes in Polish agriculture is the EU assistance. Effectiveness of the funds transferred to the communes of the West-Pomeranian voivodship has been presented. The size of those funds has been related to the social and economic development of those communes. It has also been shown that the EU support funds are not being used as an effective tool for alleviating disproportions in development between communes of the given region.

Key words: communes, social and economic development, EU assistance

Synopsis. Istotnym elementem wpływającym na sytuację dochodową polskiego rolnictwa jest pomoc unijna. Artykuł ma na celu określenie wysokości wsparcia z SPO Rolnictwo w jednostkach samorządowych o zróżnicowanym poziomie rozwoju społeczno-gospodarczego na przykładzie gmin woj. zachodniopomorskiego. Wykazano, że pomoc unijna nie jest skutecznym narzędziem wyrównywania różnic w układzie intraregionalnym pomiędzy gminami.

Słowa kluczowe: gminy, rozwój społeczno-gospodarczy, wsparcie unijne

Wstęp

Rozwój społeczno-gospodarczy powoduje pozytywnie oceniane zmiany w zakresie ilościowych i jakościowo-strukturalnych przekształceń w zasobach gospodarowania na obszarach wiejskich oraz w warunkach pracy i życia zamieszkującej je ludności. Działania gmin są determinowane wieloma uwarunkowaniami natury endogenicznej i egzogenicznej. Na uwarunkowania wewnętrzne składają się zasoby własne gminy, jej potencjał, kapitał finansowy i społeczny. Z kolei uwarunkowania zewnętrzne określa przede wszystkim polityka regionu i państwa. Unia Europejska udzielając pomocy obszarom słabiej rozwiniętym, dąży do konwergencji intraregionalnej. Od początku lat dziewięćdziesiątych polskie samorzady stały się beneficjentami pomocy, jaką przekazuje Polsce Unia Europejska w ramach różnego rodzaju programów wsparcia. Począwszy od 2000 r. Polska była beneficjentem programów przedakcesyjnych, a od 2004 r. funduszy strukturalnych. Środki te stanowiły najbardziej znaczące finansowe wsparcie w rozwiązywaniu

¹ Dr, ul.Kwiatkowskiego 6E, 75-343 Koszalin, tel. 0943439177; e-mail:blazejowska@op.pl

problemów rozwoju regionalnego. W przypadku obszarów wiejskich znaczącą rolę odegrał przedakcesyjny fundusz SAPARD oraz Sektorowy Program Operacyjny – Restrukturyzacja i Modernizacja Sektora Żywnościowego i Rozwój Obszarów Wiejskich. Głównym celem tego wsparcia była poprawa konkurencyjności gospodarki rolno-żywnościowej oraz zrównoważony rozwój obszarów wiejskich. Nie można jednak pominąć faktu, że wykorzystanie dostępnych środków unijnych nie może być traktowane jako główny i wystarczający czynnik rozwoju społeczno-ekonomicznego. O efektywnym wykorzystaniu czynników stymulujących rozwój, a w tym o wykorzystaniu funduszy unijnych decyduje wiele czynników. Zaniedbanie któregośkolwiek z nich może sprawić, że wystąpi niski poziom rozwoju, mimo wysokiego wskaźnika wykorzystania dostępnych funduszy.

Cel pracy i metody

Artykuł ma na celu określenie wysokości uzyskanego w latach 2004-2006 wsparcia rolnictwa z funduszu unijnego w gminach o zróżnicowanym poziomie rozwoju społeczno-gospodarczego na przykładzie gmin woj. zachodniopomorskiego. Pierwszy etap badań polegał na przeprowadzeniu klasyfikacji w zakresie poziomu rozwoju gmin wiejskich i miejsko-wiejskich na terenie woj. zachodniopomorskiego.

Do określenia syntetycznego poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego, wykorzystano jedną z powszechnie stosowanych metod taksonomicznych „miary rozwoju” Hellwiga [Hellwig 1968]. Uwzględniając przyjęte założenie metodologiczne, spośród 35 cech społeczno-gospodarczych w wyniku weryfikacji przyjęto do badań 6 następujących, w oparciu o dane statystyczne za 2005 rok [Rocznik... 2006]:

- odsetek ludności obsługiwanej przez oczyszczalnię ścieków,
- wydatki majątkowe na 1 mieszkańca,
- liczba podmiotów gospodarczych na 1000 osób w wieku produkcyjnym,
- odsetek bezrobotnych w stosunku do liczby ludności w wieku produkcyjnym,
- łącza telefoniczne na 10 tys. ludności,
- dochody własne gminy na jednego mieszkańca.

Obliczenie poziomu rozwoju polegało na wyrażeniu jednoczesnego wpływu na stan rozwoju wszystkich przyjętych cech. Dane liczbowe o poszczególnych cechach diagnostycznych zostały zestawione w macierz, gdzie wiersze odpowiadają gminom, a kolumny poszczególnym cechom, a następnie dokonano normalizacji cech poprzez ich standaryzację. Dla uporządkowania gmin w kolejności liniowej utworzony został abstrakcyjny punkt odniesienia P_0 . Uzyskał on wartości maksymalne dla cech, których wysokie wartości są pożądane (stymulanty) i minimalne dla cech, dla których pożądane są niskie wartości (destymulanty). Im poszczególne wartości danej gminy są zbliżone do wzorca tym poziom jej rozwoju jest wyższy, a im bardziej oddalone tym niższy. Sumę odległości wszystkich cech od wartości wzorcowej dla danej gminy określa wskaźnik C_{io} . Następnie oprócz odległości każdej gminy od przyjętego wzorca obliczono również miarę rozwoju (d_i).

Miara poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego jest zawsze dodatnia lub równa 0 i na ogół nie przekracza wartości 1. Im wartość bardziej zbliża się do 0, tym gmina wykazuje wyższy poziom rozwoju społeczno-gospodarczego, a im bliżej do 1, tym poziom rozwoju jest niższy. Podstawą do wydzielenia klas jednostek są przedziały wartości miernika

rozwoju wyznaczone na podstawie średniej arytmetycznej (\bar{d}_i) i odchylenia standardowego (S_{d_i}) [Kaczmarek i Parysek 1977].

Kolejny etap badań polegał na analizie wysokości wsparcia dla gmin w wyszczególnionych poziomach rozwoju. Dane o kwotach dofinansowania z Unii Europejskiej przypadających na gminy uzyskano z Ministerstwa Rozwoju Regionalnego. Przedmiotem analizy był Sektorowy Program Operacyjny – Restrukturyzacja i Modernizacja Sektora Żywnościowego i Rozwój Obszarów Wiejskich (SPO Rolnictwo) wdrażany w latach 2004-2006.

Tabela 1. Zasada obliczania miary poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego gmin woj. zachodniopomorskiego
Table 1. Basis for calculation of the social and economical development of communes in the West-Pomeranian voivodeship

Poziom rozwoju	Przyjęta zasada podziału według poziomów	d_i	Cio	Liczba gmin
Bardzo wysoki	= $d_i \leq \bar{d}_i - 2 S_{d_i}$	$\dots \leq 0,5991$	9,0992	6
Wysoki	= = $\bar{d}_i - 2 S_{d_i} < d_i \leq \bar{d}_i - S_{d_i}$	$0,5991 < \dots \leq 0,6994$	11,3359	4
Średni	= = $\bar{d}_i - S_{d_i} < d_i \leq \bar{d}_i + S_{d_i}$	$0,6994 < \dots \leq 0,7996$	12,9512	25
Niski	= = $\bar{d}_i + S_{d_i} < d_i \leq \bar{d}_i + 2 S_{d_i}$	$0,7996 < \dots \leq 0,8998$	14,6030	63
Bardzo niski	= $d_i > \bar{d}_i + 2 S_{d_i}$	$\dots > 0,8998$	powyżej	5

Źródło: obliczenia własne

Klasyfikacja gmin pod względem poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego

W wyniku transformacji systemowej poziom rozwoju społeczno-gospodarczego gmin uległ zróżnicowaniu. Istotnym czynnikiem różnicującym była umiejętność dostosowania się do nowych warunków gospodarczych.

Przeprowadzony podział na typy gmin wskazuje na ich znaczne zróżnicowanie. Spośród 103 gmin wiejskich i miejsko-wiejskich woj. zachodniopomorskiego tylko 6 gmin (5,82%) to gminy o bardzo wysokim poziomie rozwoju, 4 gminy (3,88%) o wysokim i 25 (24,3%) o średnim poziomie rozwoju. W grupie tych gmin dominują gminy miejsko-wiejskie, stanowiąc 70% ogółu. Aż 61% badanych obiektów charakteryzuje się niskim poziomem rozwoju gospodarczego i niską dynamiką rozwoju, ponad połowa z nich (55%) to gminy wiejskie. W gronie jednostek samorządowych o bardzo niskim stopniu rozwoju znalazło się 5 gmin (4,85%) i to wyłącznie wiejskich. Nie trudno zauważyć że w obrębie jednego województwa występują gminy, które rozwijają się szybciej i takie, które przeżywają kryzys, przy czym tych drugich jest o wiele więcej.

Jak wynika z badań decydujący wpływ na rozwój społeczno-gospodarczy gmin ma położenie. Specyfika położenia województwa zachodniopomorskiego, zarówno w sensie

geograficznym jak i fizyczno-geograficznym, decyduje o jego znacznych możliwościach rozwojowych [Karmowska i Szczygieł 2003]. Przeprowadzona analiza przestrzenna gmin potwierdziła istotne znaczenie w rozwoju społeczno-gospodarczym czynników ekonomiczno-geograficznych. Są to przede wszystkim odległość od dużego miasta (w analizowanym przypadku Szczecina), odległość od szlaków tranzytowych, odległość od granicy państwowej i atrakcyjność turystyczna w objętych badaniami gminach (bliskość morza).

Najbardziej rozwinięte pod względem gospodarczym są tereny północne i zachodnie województwa, szczególnie w okolicy Szczecina. Badania potwierdziły słuszność tezy, że im większe miasto znajduje się w sąsiedztwie gminy wiejskiej, tym większe potencjalne możliwości rozwoju i wzrostu aktywności gospodarczej, a także społecznej mieszkańców wsi [Heffner 1999]. Bezpośrednie sąsiedztwo morza, względnie niewielka od niego odległość podnoszą atrakcyjność tych obszarów, sprzyjając rozwojowi gospodarki morskiej, turystyki i działalności uzdrowiskowej. Nadmorskie położenie, którego konsekwencją jest rozwój niespotykanych na innych terenach funkcji gospodarczych, wpływa nie tylko na poziom zamożności mieszkańców, lecz również na stan finansowy poszczególnych jednostek administracyjnych, a tym samym na ich możliwości rozwojowe.

Drugim specyficznym obszarem, wyróżniającym się pod względem zagospodarowania są gminy położone wzdłuż zachodniej granicy państwa. Sąsiedztwo z Niemcami, liczne przejścia graniczne, bliskość Szczecina i Świnoujścia stanowią główne atuty rozwoju zarówno rolnictwa (produkcja świeżych produktów rolnych), jak i funkcji pozarolniczych (handel targowiskowy i hurtowy, usługi bytowe, funkcje turystyczne, zarówno rekreacyjno-wypoczynkowe, jak i związane z turystyką przejazdową). W znacznie trudniejszej sytuacji znajdują się gminy pozbawione przejść granicznych. Położone wzdłuż granicy w tzw. „drugim pasie”, tworzą obszary peryferyjne o utrudnionych szansach rozwojowych.

Trzecim specyficznym pod względem społeczno-gospodarczym obszarem są gminy znajdujące się w części środkowej, wschodniej i południowej województwa. Są to głównie tereny postpegeerowskie, w wielu gminach do czasu transformacji udział gospodarki uspołecznionej przekraczał nawet 70% użytków rolnych [Jasiulewicz 2000]. Przeprowadzone liczne badania w zakresie wpływu procesów transformacji na poziom rozwoju społeczno-gospodarczego [Jasiulewicz 1998; Rosner 2002; Sychalski 1999; Zgliński 2003] dowodzą, że najmniej korzystny wpływ tych procesów nastąpił w gminach o najwyższym udziale gospodarki uspołecznionej. Słaba kondycja ekonomiczna gmin koreluje zazwyczaj z niskim poziomem życia jej mieszkańców, co tylko w nielicznych przypadkach stanowi czynnik pobudzania aktywności samorozwojowej. Takie zjawisko można zaobserwować również w analizowanym regionie.

Wsparcie unijne w gminach z SPO Rolnictwo

W ramach SPO Rolnictwo województwo zachodniopomorskie otrzymało wsparcie z Unii Europejskiej w wysokości około 83 mln zł. Najwięcej środków pozyskano na inwestycje w gospodarstwach rolnych (32 mln zł), gospodarowanie rolniczymi zasobami wodnymi (17,6 mln zł), odnowę wsi oraz zachowanie i ochronę dziedzictwa kulturowego (13,4 mln zł) oraz ułatwianie startu młodym rolnikom (12 mln zł).

W klasie I, charakteryzującej się bardzo wysokim poziomem rozwoju, znalazło się 6 gmin, które średnio uzyskały po 77,6 tys. zł. Najwyższą kwota dofinansowania przypadła

gminie Kołbaskowo (208,7 tys. zł) i Mielno (182,3 tys. zł). Rewal i Ustronie Morskie uzyskały tylko po 37,50 tys. zł, a z gminy Dziwnów i Międzyzdroje nie złożono ani jednego wniosku o wsparcie.

W klasie II znalazły się 4 gminy charakteryzujące się wysokim rozwojem, które uzyskały średnio po 478,3 tys. zł. Największym wskaźnikiem absorpcji charakteryzuje się Goleniów (951,4 tys. zł), a następnie Kobylanka (508,4 tys. zł). W gminie Dobra Szczecińska (206,5 tys. zł) i Police (246,9 tys. zł) wielkości dofinansowania były zbliżone.

Co czwarta objęta badaniami gmina (25% zbiorowości) zaliczona została do klasy III, charakteryzującej się średnim poziomem rozwoju. W grupie gmin o tym poziomie rozwoju pozyskano najwięcej środków, średnio po 1379,2 tys. zł. Znalazły się tam miejscowości, które uzyskały rekordową wysokość dofinansowania: gmina Trzebiatów, w której pozyskano około 11 mln zł oraz gminy Kołobrzeg (5,2 mln zł) i Gryfino (2,2 mln zł). Tak wysoki poziom wsparcia jednostki samorządowe uzyskały dzięki dużym projektom infrastrukturalnym. W pozostałych gminach poziom absorpcji był już znacznie niższy w porównaniu do liderów: Myślibórz (1,8 mln zł), Wolin (1,2 mln zł), Postomino (1,2 mln zł), Choszczno (1,1 mln zł), Gryfice (1,1 mln zł), Drawsko Pomorskie (1 mln zł) i Pyrzyce (1 mln zł). Zdecydowaną większość z nich (86%) stanowią gminy miejsko-wiejskie. Dofinansowanie z Unii w kwocie poniżej 1 mln zł uzyskało 6 gmin (24%): Chojna (948,3 tys. zł), Barlinek (900,3 tys. zł), Nowogard (738,6 tys. zł), Mieszkowice (648,7 tys. zł), Dębno (716,2 tys. zł) i Lipiany (589,4 tys. zł). Najmniejszy wskaźnik absorpcji w kwocie poniżej 500 tys. zł charakteryzuje 7 gmin, co stanowi 28% zbiorowości w tej klasie. W tym przypadku wysokość dotacji jest zróżnicowana i waha się od 493 tys. zł w przypadku gminy Złocieniec do 0 zł w gminie Nowe Warpno.

Wyróżnioną IV klasę analizowanych gmin cechował niski poziom rozwoju, w tej grupie znalazła się największa liczba badanych jednostek (63 gminy). Pocięszający jest fakt, że beneficjenci uzyskali średnio po 704,47 tys. zł, a więc więcej aniżeli gminy znajdujące się na bardzo wysokim i wysokim poziomie rozwoju. W grupie gmin charakteryzujących się niskim poziomem rozwoju można wyróżnić trzy dominujące przedziały dofinansowania: przedział do 500 tys. zł (35%), od 500 tys. zł do 1 mln zł (43%) oraz przedział powyżej 1 mln zł (22%). Najmniej liczną grupę (22%) stanowią gminy, w których poziom dofinansowania z funduszy unijnych kształtował się w przedziale powyżej 1 mln zł: Rąbino (1,05 mln zł), Malechowo (1,1 mln zł), Przelewice (1,1 mln zł), Karlino (1,1 mln zł), Płoty (1,2 mln zł), Ostrowice (1,4 mln zł), Tuczno (1,5 mln zł), Połczyn Zdrój (1,9 mln zł) i Świdwin (około 2 mln zł). Wśród nich dominują również gminy miejsko-wiejskie (55%). Do grupy jednostek samorządowych, które uzyskały dofinansowanie w kwocie od 500 tys. zł do 1 mln zł należy aż 27 gmin (43%). Co trzecia gmina należąca do badanego zbioru (35%) uzyskała poziom absorpcji poniżej 500 tys. zł. Na uwagę zasługuje fakt, że tylko jedna gmina (Darłowo) nie uzyskała żadnego wsparcia w ramach SPO Rolnictwo.

Na podstawie przyjętych zasad podziału wytypowano klasę charakteryzującą się bardzo niskim poziomem rozwoju. W tej zbiorowości średni poziom dofinansowania wyniósł 412,82 tys. zł. Nie jest to wynik zadowalający, gdyż wielkość ta należy do najniższych i jest jedynie wyższa od średniej kwoty dotacji dla gmin, które najmniej potrzebowały wsparcia, czyli gmin o bardzo wysokim poziomie rozwoju. Najwięcej środków w tej klasie pozyskały gminy Brzeźno (686,4 tys. zł) i Brojce (660,7 tys. zł). O prawie połowę mniej uzyskał Wałcz (376,3 tys. zł) i Białogard (340,6 tys. zł), natomiast

gmina Sławno w ogóle nie partycypowała w dotacjach z funduszu będącego przedmiotem zainteresowania.

Wnioski

1. Jak wynika z przeprowadzonych badań poziom rozwoju obszarów wiejskich woj. zachodniopomorskiego jest silnie zróżnicowany. Wysoki i bardzo wysoki poziom rozwoju reprezentuje jedynie około 11% gmin, a niski i bardzo niski aż około 67% jednostek samorządowych. W związku z tym w nierównych proporcjach występują tutaj tereny dobrze rozwinięte i obszary słabo rozwinięte społecznie i gospodarczo.
2. Nierównomierny stan rozwoju sprawia, że obszary problemowe wymagają zasilenia z zewnątrz w postaci pomocy unijnej, której celem jest dążenie do uzyskania spójności.
3. Z powyższego porównania poziomu rozwoju z poziomem absorpcji wynika, że gminy słabiej rozwinięte pod względem społeczno-gospodarczym partycypowały w pomocy unijnej w ramach funduszu SPO Rolnictwo w większym stopniu aniżeli gminy dobrze rozwinięte. 40% gmin o średnim (III klasa) i 22% gmin o niskim (IV klasa) poziomie rozwoju uzyskało kwoty dofinansowania powyżej 1 mln zł. Żadna z gmin należących do klasy I, II oraz V nie uzyskała dotacji w takiej kwocie.
4. Najwyższe dofinansowanie uzyskały gminy o średnim (średnio 1379,2 tys. zł) i niskim poziomie rozwoju (704,47 tys. zł), zaś najmniejsze kwoty otrzymali mieszkańcy gmin o bardzo wysokim poziomie rozwoju (77,6 tys. zł).
5. Uzyskane wyniki nie potwierdzają tezy, że SPO Rolnictwo przyczynił się do wyrównania dysproporcji pomiędzy gminami w woj. zachodniopomorskim. Gminy najbardziej potrzebujące unijnego wsparcia, a więc o bardzo niskim poziomie rozwoju uzyskały jeden z najniższych poziomów dofinansowania (średnio po 412,82 tys. zł). Zgodnie z teorią konwergencji najwyższe kwoty dofinansowania powinny przypaść gminom wiejskim o niskim poziomie rozwoju. W rzeczywistości największymi beneficjentami funduszu były gminy miejsko-wiejskie o średnim poziomie rozwoju.

Literatura

- Heffner K. [1999]: Typologia gmin wiejskich w Polsce według jakości układów osadniczych. [W:] Typologia wiejskich obszarów problemowych. A. Rosner (red.). IRWiR PAN, Warszawa, ss.59-79.
- Hellwig Z. [1968]: Zastosowanie metody taksonomicznej do typologicznego podziału krajów ze względu na poziom ich rozwoju oraz zasoby i strukturę kwalifikowanych kadr. *Przegląd Statystyczny* 4.
- Jasiulewicz M. [2000]: Możliwości rozwoju wielofunkcyjnego Pomorza Środkowego. [W:] Możliwości wielofunkcyjnego rozwoju wsi polskiej w kontekście integracji z Unią Europejską – aspekty regionalne. A. Stasiak (red.). SGGW, Warszawa.
- Jasiulewicz M. [1998]: Przekształcenia strukturalne i przestrzenne obszarów wiejskich Pomorza Środkowego w okresie transformacji systemowej. Wyd. Uczelniane Politechniki Koszalińskiej, Koszalin.
- Kaczmarek Z., Parysek J. [1977]: Zastosowanie analizy wielowymiarowej w badaniach geograficzno-ekonomicznych w metodach ilościowych w geografii. PWN, Warszawa.
- Karmowska G., Szczygieł T. [2003]: Wiejskie obszary problemowe w rozwoju regionalnym kraju. [W:] Aktywizacja wiejskich obszarów problemowych. M. Kłodziński i W. Dzuna (red.). IRWiR PAN, WEiOGŻ AR w Szczecinie, Warszawa.
- Rocznik statystyczny woj. zachodniopomorskiego 2005. [2006]. US, Szczecin.
- Rosner A. [2002]: Wiejskie obszary skumulowanych barier rozwojowych. [W:] Wiejskie obszary kumulacji barier rozwojowych. A. Rosner (red.). IRWiR PAN, Warszawa.

- Samorządowi liderzy funduszy strukturalnych. Ranking samorządów terytorialnych. [2006]. *Fundusze Europejskie* 1 (14).
- Spychalski G. [1999]: Przekształcenia rolnictwa państwowego w Polsce w okresie transformacji systemowej (1990-1998). Akademia Rolnicza w Szczecinie, Szczecin.
- Zgliński W. [2003]: Wpływ transformacji Państwowych Gospodarstw Rolnych na przemiany rolnictwa i obszarów wiejskich w Polsce. [W:] Współczesne przeobrażenia i przyszłość polskiej wsi. B.Górza i Cz. Guzik (red.). *Studia Obszarów Wiejskich* tom IV. Komisja Obszarów Wiejskich IGiPZ PAN, Warszawa.

Piotr Bórawski¹

Katedra Agrobiznesu i Ekonomii Środowiska
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski
Olsztyn

Relacje cenowe środków do produkcji w rolnictwie i produktów rolnych w Polsce w aspekcie integracji z Unią Europejską

Price relations of production inputs and agricultural commodities in Poland from the aspect of accession to the European Union

Abstract. Price relations between production inputs and agricultural commodities were analyzed. The collected material proved that an unfavourable price relations for agriculture takes place. Favourable price relations were observed only in 1996 and 2004. At the first stage of integration with European Union better price relations of agricultural commodities and production means in Poland were created. The European Union markets became opened, which resulted in a higher increase of agricultural commodities prices in comparison to production means prices. But in 2005 price relations became worse again.

Key words: price relations, agricultural commodities, production means for agriculture, European integration

Synopsis. W pracy badano relacje cenowe produktów rolnych i środków produkcji w rolnictwie. Zebrany materiał badawczy wskazał na niekorzystne zmiany relacji cenowych w rolnictwie w Polsce. Jedynie w roku 1996 zaobserwowano korzystne zmiany relacji cenowych produktów rolnych i środków produkcji w rolnictwie. Proces integracji Polski z Unią Europejską spowodował w początkowym okresie poprawę relacji cenowych produktów rolnych i środków produkcji w rolnictwie. Otwarcie rynków europejskich oraz wzrost popytu na produkty rolne spowodowały szybszy wzrost cen produktów rolnych w Polsce w porównaniu do cen środków produkcji rolniczej. Natomiast w roku 2005 relacje cenowe uległy pogorszeniu.

Słowa kluczowe: integracja europejska, produkty rolne, relacje cenowe, środki produkcji w rolnictwie

Wstęp

Integracja Polski z Unią Europejską wpłynęła na zmianę sytuacji ekonomicznej gospodarstw rolnych. Zmiany te związane są przede wszystkim z możliwością uzyskania przez rolników dopłat bezpośrednich oraz dodatkowych funduszy na dostosowanie gospodarstw rolnych do standardów Unii Europejskiej. Ponadto rolnictwo polskie podlega wpływom głównych instrumentów Wspólnej Polityki Rolnej Unii Europejskiej (CAP). Do głównych obszarów stabilizacji rolnictwa w ramach Wspólnej Polityki Rolnej należą ceny produktów rolnych [van Meijl i van Tongeren 2002]. W dokumencie Agenda 2000 zawarto główne dyrektywy regulujące poziom cen rolnych. Za najważniejsze zmiany uznaje się redukcję interwencyjnej ceny zbóż (pszenica, kukurydza, jęczmień) z 119,19 euro/tonę do 101,31 euro/tonę. Redukcja cen interwencyjnych powinna być rekompensowana przez dopłaty bezpośrednie do upraw, wśród których wyróżnia się tzw.: JPO (uprawy

¹ Dr inż.

uprawniające do jednolitych, podstawowych płatności), UPO (uprawy uprawniające do uzupełniających, dodatkowych płatności) oraz ONW, dopłaty uzależnione od występowania niekorzystnych warunków gospodarowania na danym terenie. Celem dopłat ONW jest finansowa pomoc gospodarstwom i terenom wiejskim zagrożonym wyludnieniem oraz działania zaradcze przeciwko degradacji krajobrazu naturalnego [LFA... 2007].

Kolejne zmiany w systemie cen rolnych dotyczą kwotowania produkcji mleka, które polegają głównie na ustaleniu limitów produkcji mleka oraz krajowej rezerwy ilości referencyjnej, która w roku kwotowym 2006/2007 wynosi w Polsce 567 899 209 kg. Krajowa rezerwa ilości referencyjnej mleka jest podzielona na dostawców hurtowych (9558 928 578 kg) i dostawców bezpośrednich (8 970 631 kg) [Agencja... 2007].

Do ważnych zmian Wspólnej Polityki Rolnej dotyczącej rolnictwa należy zmniejszenie ceny interwencyjnej wołowiny z 3475 euro/tonę do 2787 euro/tonę. Przedstawione powyżej wybrane zmiany Wspólnej Polityki Rolnej oddziałują na system cen rolnych tak w Polsce jak i w całej Unii Europejskiej, przyczyniając się do stabilizacji cen produktów rolnych. Integracja Polski z Unią Europejską zmieniła funkcjonowanie krajowych rynków rolnych, które stały się bardziej podatne na zmiany zachodzące na wspólnym rynku UE [Rembeza i Chotkowski 2006]. Zmiany we Wspólnej Polityce Rolnej dotyczące cen produktów rolnych są wynikiem odpowiedzi pierwotnych krajów członkowskich (15 UN) na rozszerzenie Wspólnoty o nowe państwa [Swinbank 1999]. Jednak o opłacalności produkcji rolniczej decydują również ceny środków do produkcji w rolnictwie, w tym ceny: maszyn i urządzeń, nawozów, środków ochrony roślin i oleju napędowego oraz ceny produktów rolnych na rynkach światowych. Jak wskazują Roche i McQuinn [2003] powiązania cenowe na rynkach międzynarodowych mają dynamiczną naturę ponieważ są uzależnione od informacji rynkowej.

Cel i metoda badań

Głównym celem badań było poznanie relacji cenowych produktów rolnych i środków produkcji w rolnictwie. W pracy zaobserwowano zmianę relacji cenowych produktów rolnych i środków produkcji w rolnictwie w wyniku procesu integracji europejskiej. Do analizy relacji cenowych produktów rolnych i środków produkcji w rolnictwie wykorzystano dane pochodzące z Głównego Urzędu Statystycznego za lata 1995-2005. W pracy badano kolejno relacje cenowe ciągnika „URSUS 2812”, kopaczki do ziemniaków, kombajnu zbożowego, saletry amonowej, mieszanki paszowej dla tuczników, oleju napędowego oraz produktów rolnych.

Wyniki badań

Analizując relacje cenowe ciągnika „URSUS 2812” i produktów rolnych zauważono, że w przypadku wszystkich analizowanych cen produktów rolnych odnotowano niekorzystne zjawisko polegające na konieczności sprzedaży większej ilości produktów rolnych w celu nabycia tego środka transportu (tab. 1). Jedyne korzystne dla rolników relacje cenowe odnotowano w 1996 roku w przypadku pszenicy, żyta, rzepaku oraz rzepiku, których ceny skupu rosły szybciej niż ceny ciągnika. Kolejny okres korzystnych

dla rolników relacji cenowych to rok 2004, gdzie odnotowano szybszy wzrost cen buraków cukrowych i wieprzowiny niż cen ciągnika „URSUS 2812”. Związano to było z otwarciem granic i większym eksportem produktów rolnych za granicę. Większy popyt na produkty rolnicze z Polski spowodował szybszy wzrost ich cen niż środków produkcji w rolnictwie. Natomiast rok 2005 to okres niekorzystnych zmian cen dla rolnictwa gdy, aby kupić ciągnik, rolnicy musieli sprzedać więcej produktów rolnych. Najbardziej niekorzystne tempo zmian analizowanych relacji cenowych odnotowano w przypadku pszenicy (konieczność zwiększenia sprzedaży w roku 2005 w porównaniu do 2004 o 45,9% w celu nabycia ciągnika) oraz żyta (potrzebny wzrost sprzedaży o 44,4%), a najmniej niekorzystne w przypadku mleka (wzrost w roku 2005 w porównaniu do 2004 o 6,8%) oraz ziemniaków (wzrost w roku 2005 w porównaniu do 2004 o 9,6%).

Tabela 1. Relacje cen detalicznych ciągnika „Ursus 2812” do cen skupu niektórych produktów rolnych

Table 1. Relation between retail prices of tractor “Ursus 2812” and procurement prices of some agricultural products

Produkty rolne (agricultural products)	Lata (years)							
	1995	1996	2000	2001	2002	2003	2004	2005
	Cena skupu 1 dt produktów rolnych=100 (procurement price of 1 dt of agricultural products=100)							
Ziarno zbóż (bez siewnego) Cereal grain (excluding sowing seed)								
Pszenicy (wheat)	520	420	684	775	946	968	1174	1714
Żyta (rye)	816	668	961	1072	1243	1246	1575	2275
Rzepak i rzepik przemysłowy (industrial rape and turnip-like rape)	324	281	431	476	483	433	640	813
Buraki cukrowe (sugar beets)	2276	2637	3409	3516	3679	3547	2961	3588
Ziemniaki (potatoes)	766	1547	1497	1709	1723	1794	2248	2463
Żywiec rzeźny wieprzowy (pigs for slaughter)	71,3	79,7	94,4	89,9	115	138	133	165
Mleko krowie (cow milk)	418	471	443	498	574	613	634	677

Źródło: [Rocznik... 2005].

W dalszej części pracy analizowano relacje cenowe kopaczki do ziemniaków i cen skupu produktów rolnych. W przypadku analizy tych relacji cenowych zaobserwowano, że rok 1996 przyniósł korzystne dla rolnictwa zmiany cen dla producentów pszenicy, żyta i żywca wieprzowego (tab. 2). Następny okres krótkotrwałej poprawy relacji cenowych analizowanych produktów to rok 2004, gdzie odnotowano szybszy wzrost cen buraków cukrowych i żywca wieprzowego niż cen kopaczki do ziemniaków. Można więc wskazać na duże podobieństwo zmian relacji cenowych ciągnika „URSUS 2812” i kopaczki do ziemniaków w stosunku do cen skupu produktów rolnych.

Analizując natomiast dynamikę zmian relacji cenowych kopaczki do ziemniaków i cen skupu produktów rolnych w roku 2005 w porównaniu do 2004 można stwierdzić, że uległa ona pogorszeniu. Szczególnie niekorzystne tendencje uwidoczniły się w przypadku pszenicy, gdzie zakup kopaczki do ziemniaków w roku 2005 wymagał zwiększenia wolumenu sprzedaży o 54,7% w porównaniu do 2004. Podobne niekorzystne tendencje

zmian odnotowano w przypadku żyta (wzrost wolumenu sprzedaży o 53,5%), a najmniej niekorzystne w przypadku cen mleka krowiego (wzrost o 13,3%).

Tabela 2. Relacje cen detalicznych kopaczki do ziemniaków do cen skupu niektórych produktów rolnych
Table 2. Relation between retail prices of potato digger and procurement prices of some agricultural products

Produkty rolne (agricultural products)	Lata (years)							
	1995	1996	2000	2001	2002	2003	2004	2005
	Cena skupu 1 dt produktów rolnych=100 (procurement price of 1 dt of agricultural products=1,00)							
Ziarno zbóż (bez siewnego) Cereal grain (excluding sowing seed)								
Pszenicy (wheat)	105	74,9	103	112	138	139	170	263
Żyta (rye)	165	119	145	155	182	179	228	350
Rzepak i rzepik przemysłowy (industrial rape and turnip-like rape)	65,5	50,1	64,8	69,0	70,6	62,2	92,8	125
Buraki cukrowe (sugar beets)	460	471	513	510	538	510	429	551
Ziemniaki (potatoes)	155	276	225	248	252	258	326	379
Żywiec rzeźny wieprzowy (pigs for slaughter)	14,4	14,2	14,2	13,0	16,9	19,9	19,2	25,3
Mleko krowie (cow milk)	84,4	84,0	66,7	72,2	84,0	88,1	91,8	104

Źródło: [Rocznik... 2005]

Przedmiotem rozważań były również relacje cen detalicznych kombajnu zbożowego samobieżnego do cen skupu produktów rolnych (tab. 3). W przypadku tych produktów zauważono, że najbardziej korzystny dla rolnictwa był rok 2003 gdy, aby zakupić kombajn samobieżny trzeba było sprzedać mniej pszenicy, żyta, rzepaku i rzepiku, buraków cukrowych czy ziemniaków niż w roku 2002. W roku integracji Polski z Unią Europejską, tj. 2004, korzystne zmiany relacji cenowych dla rolnictwa nastąpiły jedynie w przypadku buraków cukrowych, których trzeba było sprzedać mniej o około 6,3% w porównaniu do roku 2003, żeby nabyć kombajn zbożowy.

Ocena efektywności rolnictwa powinna również uwzględniać relacje cen detalicznych nawozów mineralnych i produktów rolniczych. Rolnicy polscy bardzo często są w gorszej sytuacji od rolników zachodnioeuropejskich, ponieważ brak środków finansowych na zakup nawozów ogranicza możliwości uzyskania wyższych plonów. Z drugiej jednak strony jest to silna strona polskiego rolnictwa, ponieważ produkty rolne w Polsce są bardziej ekologiczne niż w krajach zachodnioeuropejskich. W przypadku relacji cenowych saletry amonowej i produktów rolnych okres korzystny dla rolników obejmował rok 2003 dla producentów pszenicy, żyta, rzepaki i rzepiku oraz buraków cukrowych, których trzeba było sprzedać mniej żeby nabyć saletrę amonową w porównaniu do roku 2002. Natomiast rok 2004 był korzystny w przypadku buraków cukrowych i żywca wieprzowego, których rolnicy musieli również sprzedać mniej żeby nabyć saletrę amonową. Natomiast rok 2005 był już niekorzystny dla rolników, ponieważ ceny saletry amonowej rosły szybciej niż ceny produktów rolnych.

Natomiast analiza dynamiki zmian cen detalicznych saletry amonowej i cen skupu produktów rolnych dowodzi, że była ona najbardziej niekorzystna w przypadku pszenicy i żyta (konieczność zwiększenia sprzedaży o 40% w celu nabycia saletry amonowej), a

najmniej niekorzystna w przypadku mleka (wzrost o 2,5%), ziemniaków (wzrost o 3,4%) oraz buraków cukrowych (wzrost o 15,8%).

Tabela 3. Relacje cen detalicznych kombajnu zbożowego samobieżnego do cen skupu produktów rolnych
Table 3. Relation between retail prices of self-propelled combine harvester and procurement prices of agricultural products

Produkty rolne (agricultural products)	Lata (years)						
	1995	2000	2001	2002	2003	2004	2005
	Cena skupu 1 dt produktów rolnych=100 (procurement price of 1 dt of agricultural products=100)						
Ziarno zbóż (bez siewnego) Cereal grain (excluding sowing seed)							
Pszenicy (wheat)	2451	3716	4077	5034	4843	6592	9735
Żyta (rye)	3844	5223	5642	6615	6235	8845	12923
Rzepak i rzepak przemysłowy (industrial rape and turnip-like rape)	1529	2342	2503	2572	2168	3598	4619
Buraki cukrowe (sugar beets)	10724	18531	18498	19584	17747	16636	20375
Ziemniaki (potatoes)	3609	8136	8990	9174	8975	12631	13991
Żywiec rzeźny wieprzowy (pigs for slaughter)	336	513	473	614	691	745	935
Mleko krowie (cow milk)	1969	2410	2621	3058	3068	3561	3844

Źródło: [Rocznik... 2005]

Tabela 4. Relacje cen detalicznych saletry amonowej 34% N (dt) do cen skupu niektórych produktów rolnych
Table 4. Relation between retail prices of ammonium nitrate (dt), nutritive content 34% N, and procurement prices of some agricultural products

Produkty rolne (agricultural products)	Lata (years)							
	1995	1996	2000	2001	2002	2003	2004	2005
	Cena skupu 1 dt produktów rolnych=100 (procurement price of 1 dt of agricultural products=100)							
Ziarno zbóż (bez siewnego) Cereal grain (excluding sowing seed)								
Pszenicy (wheat)	0,95	0,68	0,88	1,1	1,3	1,3	1,5	2,1
Żyta (rye)	1,5	1,1	1,2	1,5	1,7	1,6	2,0	2,8
Rzepak i rzepak przemysłowy (industrial rape and turnip-like rape)	0,59	0,46	0,56	0,66	0,66	0,57	0,82	1,0
Buraki cukrowe (sugar beets)	4,2	4,3	4,4	4,9	5,0	4,6	3,8	4,4
Ziemniaki (potatoes)	1,4	2,5	1,9	2,4	2,3	2,3	2,9	3,0
Żywiec rzeźny wieprzowy (pigs for slaughter)	0,13	0,13	0,12	0,12	0,16	0,18	0,17	0,2
Mleko krowie (cow milk)	0,76	0,76	0,57	0,69	0,78	0,8	0,81	0,83

Źródło: [Rocznik... 2005]

W ocenie relacji cenowych ważne jest wskazanie relacji cen mieszanki paszowej dla tuczników i produktów rolniczych. Relacje cenowe tych środków produkcji i produktów rolnych są szczególnie ważne dla producentów tuczników, którzy opierają produkcję na

zakupie pasz. Podobnie najkorzystniejszy okres to 1996 r. w przypadku cen pszenicy, żyta, rzepaku i rzepiku, których rolnicy musieli sprzedać mniej aby nabyć mieszankę (tab. 5).

Następny okres korzystny dla rolnictwa to rok 2004, w tym przypadku dla producentów: buraków cukrowych, żywca wieprzowego oraz mleka krowiego.

Analizując natomiast dynamikę relacji cen detalicznych mieszanki paszowej dla tuczników do cen skupu produktów rolnych można stwierdzić, że była ona niekorzystna w przypadku pszenicy i żyta, których trzeba było sprzedać więcej aby nabyć tę samą ilość mieszanki paszowej w roku 2005 w porównaniu do roku 2004. Natomiast relacje cen detalicznych mieszanki paszowej dla tuczników nie zmieniły się w stosunku do cen rzepaku i rzepiku oraz żywca rzeźnego wieprzowego w roku 2005 w porównaniu do roku 2004.

Tabela 5. Relacje cen detalicznych mieszanki paszowej dla tuczników (dt) do cen skupu niektórych produktów rolnych

Table 5. Relation between retail prices of compound feedingstuffs (dt) and procurement prices of some agricultural products

Produkty rolne (agricultural products)	Lata (years)							
	1995	1996	2000	2001	2002	2003	2004	2005
	Cena skupu 1 dt produktów rolnych=100 (procurement price of 1 dt of agricultural products=100)							
Ziarno zbóż (bez siewnego) Cereal grain (excluding sowing seed)								
Pszenicy (wheat)	1,3	1,1	1,5	1,6	1,8	1,8	2,0	2,3
Żyta (rye)	2,0	1,7	2,1	2,2	2,4	2,3	2,7	3,0
Rzepak i rzepik przemysłowy (industrial rape and turnip-like rape)	0,81	0,73	0,93	1,0	0,9	0,79	1,1	1,1
Buraki cukrowe (sugar beets)	5,7	6,9	7,4	7,4	7,1	6,5	5,0	4,7
Ziemniaki (potatoes)	1,9	4,0	3,2	3,6	3,3	3,3	3,8	3,2
Żywiec rzeźny wieprzowy (pigs for slaughter)	0,18	0,21	0,20	0,19	0,22	0,25	0,22	0,22
Mleko krowie (cow milk)	1,0	1,2	1,0	1,0	1,1	1,1	1,1	0,89

Źródło: [Rocznik... 2005]

Korzystne relacje cenowe mieszanki paszowej odnotowano w przypadku buraków cukrowych (zmniejszenie potrzebnej sprzedaży o 6% w celu nabycia tej samej ilości mieszanki), ziemniaków (zmniejszenie sprzedaży o 15,8%) oraz mleka krowiego (zmniejszenie sprzedaży o 19,1%).

Czynnikiem decydującym o kosztach w rolnictwie jest cena oleju napędowego, ponieważ za sprzedane produkty rolnicy mogą zakupić paliwo niezbędne do pracy urządzeń i maszyn rolniczych. Okres korzystnych relacji to rok 1996 dla producentów pszenicy, żyta, rzepaku i rzepiku, których musieli sprzedać ich mniej aby zakupić olej napędowy. Dalsze korzystne lata to rok 2004 dla producentów buraków cukrowych, żywca wieprzowego i mleka krowiego, których ceny rosły szybciej niż cena oleju napędowego w porównaniu do roku 2003.

Natomiast rok 2005 przyniósł pogorszenie relacji cenowych oleju napędowego i produktów rolnych w porównaniu do roku 2004. Należy jednak zaznaczyć, że ceny oleju napędowego zależą w dużym zakresie od cen na rynkach światowych oraz sytuacji na

Bliskim Wschodzie, która nadal jest niestabilna. Z pewnością zwiększenie produkcji biopaliw mogłoby osłabić niekorzystne relacje cenowe oleju napędowego i produktów rolnych.

Tabela 6. Relacje cen detalicznych oleju napędowego do cen skupu niektórych produktów rolnych
Table 6. Relation between retail prices of diesel oil (hl) and procurement prices of some agricultural products

Produkty rolne (agricultural products)	Lata (years)							
	1995	1996	2000	2001	2002	2003	2004	2005
	Cena skupu 1 dt produktów rolnych=100 (procurement price of 1 dt of agricultural products=100)							
Ziarno zbóż (bez siewnego) Cereal grain (excluding sowing seed)								
Pszenicy (wheat)	2,8	2,1	5,0	5,1	6,0	6,2	6,8	10,3
Żyta (rye)	4,4	3,3	7,0	7,0	7,8	8,0	9,1	13,7
Rzepak i rzepak przemysłowy (industrial rape and turnip-like rape)	1,8	1,4	3,2	3,1	3,0	2,8	3,7	4,9
Buraki cukrowe (sugar beets)	12,4	13,2	24,9	23,0	23,2	22,8	17,2	21,6
Ziemniaki (potatoes)	4,2	7,7	10,9	11,2	10,9	11,5	13,0	14,8
Żywiec rzeźny wieprzowy (pigs for slaughter)	0,39	0,40	0,69	0,59	0,73	0,89	0,77	1,0
Mleko krowie (cow milk)	2,3	2,4	3,2	3,3	3,6	3,9	3,7	4,1

Źródło: [Rocznik... 2005].

Globalnym wskaźnikiem opisującym relacje cenowe w rolnictwie jest indeks nożyc cen. Gdy jego wartość przekracza 100 wówczas sytuacja jest korzystna dla rolnictwa, ponieważ ceny produktów rolnych rosną szybciej niż ceny środków produkcji w rolnictwie. Wartość wskaźnika niższa od 100 oznacza szybszy wzrost cen zakupywanych przez rolników środków do produkcji niż sprzedawanych produktów.

Analiza tego wskaźnika potwierdza poprzednie szczegółowe oceny. W ciągu ostatnich pięciu lat wartość tego wskaźnika była wyższa od 100 jedynie w roku 2004 (tab. 7). Natomiast w roku 2005 wartość wskaźnika nożyc cen zmniejszyła się do 96,0, co wskazuje na znaczące pogorszenie relacji cenowych w rolnictwie.

Wnioski

Analiza relacji cenowych produktów rolnych i środków produkcji w rolnictwie przedstawia tendencje zmian cen. Nie odzwierciedla ona jednak w pełni sytuacji finansowej rolnictwa, ponieważ nie uwzględnia innych dodatkowych strumieni finansowych jak dopłaty bezpośrednie czy fundusze na modernizację gospodarstw rolnych. Z pewnością uwzględnienie tych strumieni wpłynęłoby na poprawę sytuacji finansowej rolnictwa.

Ważnymi czynnikami wpływającymi na relacje cenowe są popyt na żywność oraz eksport. Należy zaznaczyć, że pogorszenie relacji cenowych było wynikiem załamania się eksportu żywności, głównie do Rosji.

Pogarszające się relacje cenowe środków produkcji w rolnictwie i produktów rolnych mogą mieć nie tylko niekorzystny wpływ na sytuację ekonomiczną gospodarstw rolnych, ale również zahamują proces modernizacji rolnictwa. W większości gospodarstw w Polsce

są używane zamortyzowane już maszyny i urządzenia, które wymagają znacznych nakładów na ich odtworzenie.

Tabela 7. Wskaźniki zmian cen
Table 7. Indicators of price changes

Produkty rolne (agricultural products)	Lata (years)						
	1995	2000	2001	2002	2003	2004	2005
	rok poprzedni = 100						
Ceny produktów rolnych sprzedawanych Prices of sold agricultural products	127,3	114,7	103,8	92,6	99,5	111,4	97,9
Ceny towarów i usług zakupywanych Prices of purchased goods	125,0	111,4	106,5	101,9	102,1	108,6	102,0
Wskaźnik relacji cen ("nożyce cen") produktów rolnych sprzedawanych do cen towarów i usług zakupywanych Price relation indicator ('price scissors') of sold agricultural products to purchased goods	101,8	103,0	97,5	90,9	97,5	102,6	96,0

Źródło: [Rocznik... 2005]

Analiza relacji cenowych środków produkcji w rolnictwie i produktów rolnych w latach 1995-2005 wskazuje, że w okresie tym dominowały w większości niekorzystne zmiany, których to w większości doświadczyli rolnicy, a nie producenci środków produkcji w rolnictwie. Natomiast nieliczne okresy korzystnych dla rolnictwa relacji cenowych to lata 1996 oraz 2004, gdy odnotowano szybszy wzrost cen produktów rolnych niż środków produkcji w rolnictwie. Tak więc integracja Polski z Unią Europejską poprawiała sytuację rolników w krótkim okresie. Wydaje się, że poprawa relacji cenowych w rolnictwie wymaga wprowadzenia narzędzi stabilizujących ceny nie tylko produktów rolnych ale i środków produkcji w rolnictwie.

Literatura:

- Agencja Rozwoju Rolnictwa. [2007]. http://www.arr.gov.pl/data/00069/rozp_krkir_2006_2007.pdf.
- LFA. [Dostęp 2007]. <http://www.lfa.iung.pulawy.pl/list.html>.
- Meijl van H., Tongeren van F. [2002]: The Agenda 2000 CAP reform, world prices nad GATT-WTO export constraints. *European Review of Agricultural Economics* 29(4), ss. 445-470.
- Rembeza J., Chotkowski J. [2006]: Powiązania cen produktów rolnych pomiędzy rynkiem polskim a rynkami UE. *Problemy Rolnictwa Światowego* tom XIV, ss. 198-204.
- Roche M.J., McQuinn K. [2003]: Grain price volatility in a small open economy. *European Review of Agricultural Economics* 30(1), ss. 77-98.
- Rocznik Statystyczny Rolnictwa i Obszarów Wiejskich. [2005]. GUS, Warszawa.
- Swinbank A. [1999]: CAP reform and the WTO: compatibility and developments. *European Review of Agricultural Economics* 26(3), ss. 389-407.

Barbara Chmielewska¹

Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej
Państwowy Instytut Badawczy
Warszawa

Płatności bezpośrednie jako forma wsparcia dochodów gospodarstw rolniczych w Polsce po integracji z Unią Europejską

Directs payments as a form of support for agricultural households income in Poland after integration with the EU

Abstract. Direct payments are one of the basic forms of support for agricultural income, which is used by 72-76% authorized farm households. Relation of number of applications to number of registered producers amounts to 80-85%. There is still a large number of farm households possessing above 1 ha of agricultural land which do not take advantage of this kind of subsidy. Average farm household received in 2004 and 2005 an average payment of 4600 PLN (including SAP and SSP), which gives 400-500 PLN per hectare of farmland and 20-45.5 PLN monthly per capita in a farm household with 5 hectares. So, that is not a big cash bonus. Not all of farmers benefited in the same way. The revenue was mainly linked with farm area and the kind and structure of crop production. In fact the most numerous households in Poland, which means the smallest ones with 1-5 hectares of farmland, gained the least. Similar situation is also in the UE, where 50% of households receive 3.0% of payments and on the other side 2.2% of farmers receive 30% of all payments.

Key word: households income, direct payments

Synopsis. Jedną z podstawowych form wsparcia dochodów rolniczych w Polsce po integracji z UE są dopłaty bezpośrednie. Korzysta z niej około 72-76% uprawnionych gospodarstw (powyżej 1 ha). Liczba złożonych wniosków o dopłaty w stosunku do liczby zarejestrowanych producentów wynosi 80-85%. Jeszcze znaczna liczba gospodarstw rolnych powyżej 1 ha pozostaje poza tą formą finansowego wsparcia. Przeciętne gospodarstwo rolne otrzymało w 2004 i 2005 roku po około 4 600 zł dopłat (razem JPO i UPO), a w przeliczeniu na 1 ha użytków rolnych 400-500 zł, natomiast w przeliczeniu na 1 osobę w 5-cio hektarowym gospodarstwie rolniczym od 20 do 45,5 zł miesięcznie. Nie są więc to kwoty stanowiące znaczący dodatek do budżetu rodzinnego. Nie wszyscy rolnicy w jednakowym stopniu skorzystali z dopłat. Było to skorelowane głównie z obszarem gospodarstwa oraz rodzajem i strukturą upraw. Faktycznie najmniej zyskiwały te gospodarstwa, których w Polsce jest najwięcej, a więc małe, 1-5-hektarowe. Podobna jest sytuacja w UE, gdzie 50% gospodarstw dostaje zaledwie 3,0% dotacji, zaś 2,2% rolników otrzymuje 30% całej ich puli.

Słowa kluczowe: dochody gospodarstw domowych, dopłaty bezpośrednie

Wstęp

Od 2004 roku polscy rolnicy zostali włączeni w europejski system wspierania dochodów rolniczych w formie płatności bezpośrednich. Ponieważ jednocześnie zostały wycofane dopłaty do oprocentowania kredytów, dopłaty do skupu zbóż i paliwa rolniczego, a także dopłaty w ramach interwencji na rynku produktów rolnych i subwencji do postępu rolniczego, zwracano uwagę, że zasadniczy wpływ na poprawę sytuacji dochodowej polskiego rolnictwa będzie miało wsparcie przez płatności bezpośrednie w połączeniu z

¹ Dr inż., 00-002 Warszawa, ul. Świętokrzyska 20, 022/505 46 29, chmielewska@ierigz.waw.pl.

funduszami strukturalnymi [Zegar 2004], tym bardziej, że płatności bezpośrednie osłabiły rolę cen w kształtowaniu dochodu rolniczego i, podobnie jak ceny, wpływają wprost na wielkość przychodów [Floriańczyk 2003].

Płatności bezpośrednie i ich wykorzystanie

Płatności bezpośrednie obejmują: Jednolitą Płatność Obszarową, przysługującą do powierzchni gruntów rolnych utrzymywanych w dobrej kulturze rolnej dla wszystkich rolników oraz Płatności Uzupełniające przyznawane w formie płatności do powierzchni określonych roślin uprawnych (zboża, oleiste, wysokobiałkowe, len i konopie włókniste, wyka, uprawy roślin przeznaczone na nasiona oraz łąki i pastwiska zbożowych, a także do chmielu, do ziemniaków z przeznaczeniem na skrobię, do tytoniu i do roślin energetycznych). W ramach reformy unijnego rynku cukru wprowadzono dopłaty dla plantatorów buraków cukrowych, jako rekompensatę spadku dochodów z tytułu redukcji cen buraków. Ocenia się, iż jest to zwrot zaledwie 60% strat z tytułu obniżki ceny skupu buraków cukrowych [Kobza 2007].

Tabela 1. Stawki płatności bezpośrednich, zł/ha
Tabela 1. Direct payments rates, PLN/hectare

Rodzaj dopłaty	Rok		
	2004	2005	2006
Dopłaty bezpośrednie łącznie:	503,31	507,35	589,75
w tym:			
- Jednolita Płatność Obszarowa (JPO)	210,53	225,00	278,28
- Uzupełniająca Płatność Obszarowa (UPO)	292,78	282,35	313,45
Dopłaty do chmielu	1 013,81	870,02	962,75
Dopłaty do ziemniaków z przeznaczeniem na skrobię (zł/tonę)	250,82	221,71	236,72
Dopłaty do tytoniu w zależności od grupy odmian (zł/kg)	5,00	(-)	7,56/6,06
Dopłata do roślin energetycznych	(-)	(-)	276,28
Płatność cukrowa do buraków o zawartości 16% cukru w sezonie 2006/2007 (zł/tonę)	(-)	(-)	33,94

Źródło: [Sprawozdanie... 2004; Agencja... 2007]

Na znaczenie dopłat bezpośrednich w kształtowaniu sytuacji ekonomicznej rodzin rolniczych wskazują m.in. relacje między liczbą gospodarstw rolniczych, liczbą zarejestrowanych producentów (rejestracja jest niezbędna dla wystąpienia o dopłaty) oraz liczbą złożonych wniosków. Na 1 956,1 tys. gospodarstw rolnych w Polsce zarejestrowało się prawie 90% producentów (1 755,8 tys.), od 96,0% w województwie podlaskim do 66,7% w województwie śląskim. Jednak nie wszyscy zarejestrowani producenci składali wnioski o dopłaty. Najwięcej wniosków składanych jest w województwach o najbardziej rozdrobnionym rolnictwie. Liczba przyjętych przez ARiMR wniosków była w 2005 roku o ponad 86 tys. większa od liczby wszystkich wniosków o dopłaty złożonych przez producentów rolnych w roku 2004 (według stanu na dzień 11.01.2007), co wskazuje na większe zainteresowanie rolników tą formą uzupełnienia dochodów. Oceniano, że wielkość ta będzie rosła, ale w 2006 roku odnotowano spadek liczby złożonych wniosków (o 15

tys.). Stosunek liczby złożonych wniosków do liczby zarejestrowanych producentów wynosił średnio w kraju w 2004 roku 79,8%, w 2005 roku wzrósł do 84,6%, a w 2006 r. wielkość tego wskaźnika obniżyła się do 83,6%. Wynikało to prawdopodobnie z faktu nieporozumień organizacyjnych, a także wzmocnienia kontroli gospodarstw ubiegających się o dopłaty, bowiem w latach 2004-2005 liczba gospodarstw wytypowanych do kontroli wzrosła z ponad 79 do 96 tysięcy [Wdrożenie... 2007]. W 2006 roku wykryto nieprawidłowości u 11,5% kontrolowanych rolników, którzy zawyżali powierzchnię posiadanych gruntów chcąc uzyskać większe dopłaty.

Mimo dużego zainteresowania wśród rolników tą formą wsparcia finansowego, jeszcze znaczna liczba gospodarstw rolnych powyżej 1 ha pozostawała poza unijnymi regulacjami finansowymi w rolnictwie w formie dopłat bezpośrednich. Wśród ogólnej liczby gospodarstw o powierzchni powyżej 1 ha odsetek złożonych wniosków w 2004 roku wynosił 71,6%. W 2005 roku wzrósł on do 76,0%, ale w 2006 roku obniżył się ponownie do 75,1%. Oznacza to, że w 2004 roku około 555 tys., w 2005 roku około 469 tys., a w 2006 roku około 487 tys. gospodarstw o powierzchni powyżej 1 ha nie skorzystało z tej formy finansowego wsparcia. Tak więc dla co najmniej pół miliona rodzin rolniczych, posiadających gospodarstwa o powierzchni powyżej 1 ha dopłaty unijne nie stanowiły formy uzupełnienia ich dochodów. Jeżeli dodamy do tego około 980 tys. gospodarstw o powierzchni do 1 ha, którym dopłata nie przysługuje, to znacznie wzrasta liczba rodzin powiązanych z rolnictwem, ale niekorzystających z tej formy finansowego wsparcia.

Udział dopłat w tworzeniu dochodu rolniczego

Poprzez Agencję Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa (ARiMR) zostało skierowanych do rolnictwa, w formie dopłat bezpośrednich w 2004 roku 6.340,8 mln zł, w 2005 roku 6.682,8 mln zł. Do 11.01.2007 nie zostały jeszcze w pełni zrealizowane wszystkie zobowiązania za 2006 rok, Agencja dokonała przelewów na kwotę 3 890,5 mln zł. Informacje o płatnościach w latach 2004-2005 przedstawia tabela 2.

Tabela 2. Wartość i dynamika płatności bezpośrednich zrealizowanych przez ARiMR w 2004 i 2005 roku
Tabela 2. Value and changes of direct payments disbursed by ARiMR in 2004 and 2005

Lata	Liczba wniosków o płatności	w tym			Przeciętna płatność na 1 wniosek	
		Płatności razem	JPO	UPO inne rośliny	Razem	JPO
2004	1.381.451	6.340,8	2.852,8	3.485,8	4.589,9	2.065,0
2005	1.459.698	6.682,8	3.155,9	3.525,0	4.578,2	2.162,0
2005/04 (%)	105,6	105,3	110,6	101,1	99,7	104,6

Źródło: Obliczenia własne na podstawie: [Agencja... 2007]

W 2005 roku w porównaniu z rokiem 2004 rolnikom wypłacono około 342 mln zł więcej, na co złożył się przede wszystkim wzrost wypłat z tytułu Jednolitej Płatności Obszarowej (JPO) o ponad 303 mln zł, gdyż wzrost wypłat z tytułu Uzupełniających Płatności Obszarowych (UPO Inne rośliny) był znacznie niższy i wynosił 39 mln zł (było to spowodowane głównie spadkiem kwoty uzupełniających płatności obszarowych dla chmielu

o około 311 tys. zł, w wyniku przekroczenia powierzchni referencyjnej przewidzianej dla Polski). W efekcie każdy producent, który złożył prawidłowo wniosek w ramach płatności bezpośrednich, mógł otrzymać w 2004 roku przeciętnie około 4.590 zł dopłat ogółem, natomiast w 2005 roku nieco mniej, gdyż około 4.580 zł. Spadek ten wynikał ze spadku jednostkowych płatności UPO Inne rośliny, gdyż jednostkowa płatność z tytułu Jednolitej Płatności Obszarowej (JPO) wzrosła z 2.065 do 2.162 złotych.

Według obliczeń Grudy [2007] przeciętne kwoty dopłat na 1 gospodarstwo kształtowały się następująco: w 2004 roku 4.528 zł, w 2005 roku 4.508 zł, w 2006 roku 5.025 zł, a w przeliczeniu na 1 ha użytków rolnych odpowiednio: 463,2 zł, 469,6 zł i 527,6 zł.

W 2004 roku wszyscy rolnicy mogli zyskać na zamianie dopłat z budżetu na dopłaty bezpośrednie, tyle, że zysk ten był nierównomiernie rozłożony i skorelowany głównie z obszarem gospodarstwa oraz rodzajem i strukturą upraw. Faktycznie najmniej zyskiwały te gospodarstwa, których jest najwięcej, a więc małe, 1 do 5-hektarowe. Ponadto w gospodarstwach o małym obszarze, cała lub znacząca część arealu przeznaczana jest pod uprawy intensywne: warzywne, sadownicze, czy buraki cukrowe, które nie kwalifikowały się do dopłaty uzupełniającej (do upraw). Także Czapiewski i Niewęłowska [2006], którzy analizowali strukturę złożonych wniosków o dopłaty ONW, zwracają uwagę, że „największą liczbę wniosków o dopłaty wyrównawcze złożyli użytkownicy gospodarstw z grup obszarowych 2-5 ha oraz 5-10 ha. Z kolei ponad połowa obszarów, na które wypłacono dopłaty wyrównawcze, znajdowała się w gospodarstwach powyżej 5 hektarów. Do tych gospodarstw trafiła również połowa wypłaconych środków finansowych. Ta sama tendencja cechowała strukturę dopłat ogółem w rolnictwie.

Tak więc, gospodarstwo 2-hektarowe z tytułu dopłat mogło otrzymać w 2004 roku od około 400 do około 1000 zł rocznie, ale miesięcznie było to już tylko od 35 do 83 zł; natomiast w przeliczeniu na 1 osobę (4,39 osób w przeciętnym gospodarstwie domowym rolników) zaledwie od 7,5 do 19 zł miesięcznie. Gospodarstwo 5-hektarowe zaś - analogicznie: mogło otrzymać od 1.000 do 2.000 zł rocznie, miesięcznie 90-200 zł, natomiast w przeliczeniu na 1 osobę 20-45,5 zł miesięcznie. Nie są to więc kwoty, o których można by powiedzieć, że stanowią znaczący wkład do budżetu rodzinnego, a pomniejszone jeszcze o cofnięte dopłaty z budżetu praktycznie mogły nie mieć żadnego, pozytywnie odczuwalnego przez rodziny użytkujące gospodarstwa o małym obszarze, wpływu na ich sytuację dochodową.

Wpływ dopłat na kształtowanie się dochodu gospodarstwa rolnego ilustrują także wyniki badań prowadzonych w ramach polskiego FADN w grupach gospodarstw wyłonionych na podstawie kryterium wielkości ekonomicznej, zasobów ziemi i typu rolniczego [Goraj 2005]. Wyniki te przedstawia tabela 3.

Dane zawarte w tabeli 3 wskazują na duże zróżnicowanie znaczenia otrzymanych przez rolników dopłat w tworzeniu dochodów poszczególnych grup gospodarstw rolnych. W gospodarstwach bardzo małych (do 5 ha) dopłaty miały niewielki wpływ na kształtowanie ich sytuacji dochodowej. Ich udział w tworzeniu dochodu wynosił zaledwie 3,0%. Natomiast w gospodarstwach o większym obszarze wielkość tego wskaźnika była znacznie wyższa i kształtowała się w granicach 14,4%-17,9%.

Inne relacje występują w przypadku gospodarstw klasyfikowanych według ich wielkości ekonomicznej, określanej na podstawie standardowej nadwyżki bezpośredniej. W klasie gospodarstw najmniejszych (do 5 ESU) dopłaty miały ponad 35,7% udziału w tworzeniu dochodu. Jednak, jak podkreśla Goraj, „tak wysoki udział w tworzeniu dochodu

w klasie gospodarstw najmniejszych nie spowodował zawrotnej poprawy wyniku ekonomicznego, gdyż dochód ten w przeliczeniu na osobę pełnozatrudnioną wyniósł zaledwie 4.039 zł w skali roku², co odpowiada 22% średniej płacy netto w gospodarce narodowej”. Dalej autor ten pisze: „porównywanie kształtowania się wartości parametrów ekonomicznych grup gospodarstw wyłonionych według wielkości ekonomicznej z grupami wyłonionymi według wielkości zasobów ziemi dowodzi, że często spotykane w praktyce utożsamianie gospodarstw obszarowo małych z gospodarstwami o bardzo ograniczonych zdolnościach generowania dochodów może doprowadzić do formułowania błędnych wniosków. W przypadku gospodarstw reprezentujących gospodarstwa rolne znajdujące się w polu obserwacji polskiego FADN, grupa gospodarstw najmniejszych obszarowo (do 5 ha) opłaciła nakłady własnej siły roboczej na poziomie podobnym do gospodarstw powyżej 50 ha, pomimo że otrzymane dopłaty w tworzeniu dochodu tych gospodarstw miały zaledwie 3% udziału”.

Tabela 3. Udział dopłat w dochodzie rodzinnym gospodarstw rolnych monitorowanych przez FADN
Tabela 3. Share of subsidies in the family income in agricultural households monitored by FADN

Udział dopłat w tworzeniu dochodu rodzinnego gospodarstwa rolnego w 2004 roku						
według grup obszarowych gospodarstw:						
≤ 5 ha	5 ≤ 10 ha	10 ≤ 20 ha	20 ≤ 30 ha	30 ≤ 50 ha	> 50 ha	
3,0%	17,9%	15,8%	14,4%	14,5%	15,9%	
według wielkości ekonomicznej gospodarstw						
≤ 4 ESU	4 ≤ 8 ESU	8 ≤ 16 ESU	16 ≤ 40 ESU	40 ≤ 100 ESU	> 100 ESU	
35,7 %	24,6%	17,8%	14,3%	13,2%	7,1%	
według typów rolniczych gospodarstw						
uprawy polowe	uprawy ogrodnicze	pozostałe trwałe	bydło mleczne	zwierzęta w systemie wypasowym	zwierzęta ziarnożerne	uprawy i zwierzęta różne
22,8%	2,9%	46,6%	13,6%	14,5%	6,5%	15,6%

Źródło: układ własny tabeli na podstawie danych zawartych w pracy Goraja [2005]

W przypadku gospodarstw wyodrębnionych według typów rolniczych udział dopłat w tworzeniu dochodu z rodzinnego gospodarstwa rolnego zawiera się w przedziale 2,9%-46,6%. Tak duże zróżnicowanie udziału kwot dopłat w tworzeniu dochodu wynika przede wszystkim z różnic w możliwości generowania dochodów w różnych typach gospodarstw, gdyż „nie uwidaczniają się jakiegokolwiek tendencje w relacjach między kwotami uzyskanych dopłat a dochodami tych gospodarstw” [Goraj 2005].

Na znaczenie dopłat bezpośrednich w kształtowaniu dochodu rolniczego zwraca uwagę także W. Józwiak, podkreślając duże uzależnienie wielkości dopłat od powierzchni gospodarstwa oraz powierzchni niektórych upraw. „Większe polskie gospodarstwa – pisze – dzieli pod charakteryzowanym względem mniejszy dystans od gospodarstw unijnych; (...) dochody gospodarstw unijnych pozbawione dopłat spadłyby poniżej zera, a tylko niektóre miałyby dodatni wynik; (...) duża część gospodarstw unijnych pozbawiona tych dopłat byłaby bankrutami” [Józwiak 2007].

² Osoba pełnozatrudniona to osoba pracująca w gospodarstwie rolnym co najmniej 2200 godzin w roku. W 2004 roku średnie roczne wynagrodzenie netto w gospodarce narodowej wyniosło 18.325 zł.

Zróżnicowanie obszarowe gospodarstw stanowi niewątpliwie jedną z przyczyn tłumaczących rozczarowanie reformą WPR wśród wielu rolników, bowiem prawie 90,0% wszystkich gospodarstw w Polsce stanowią gospodarstwa małe i średnie o powierzchni nie przekraczającej 15 ha użytków rolnych i żyje w nich ponad 6,5 mln osób (88,0%). Jest to grupa rodzin rolniczych, które mogły nie odczuć wcale, lub odczuły tylko w niewielkim stopniu pozytywny wpływ dopłat bezpośrednich na swoją sytuację dochodową. Natomiast gospodarstw, dla których dopłaty bezpośrednie mogły i prawdopodobnie dla większości stanowiły istotny wkład w poprawę ich sytuacji dochodowej, tj. gospodarstw o obszarze powyżej 15 ha, jest tylko około 195 tys. (około 10,0%) i zamieszkuje w nich niecałe 900 tys. osób.

Tabela 4. Struktura zbiorowości beneficjentów pobierających dopłaty bezpośrednie oraz dystrybucja ogólnej kwoty wypłaconych dopłat bezpośrednich w krajach Unii Europejskiej w 2005 roku, %

Table 4. Structure of the population of direct payments beneficiaries and distribution of direct payments in the EU countries in 2005, %

Wielkość badana	Rozkład według wielkości dopłat w tys. euro						
	0-<1,25	1,25-<2	2-<5	5-<10	10-<20	20-<50	>= 50
kraje EU-15							
beneficjenci	50,0	8,0	16,0	10,0	8,0	6,0	2,0
dopłaty	3,0	2,0	8,0	12,0	17,0	28,0	30,0
kraje EU-N10							
beneficjenci	93,1	3,3	2,3	0,6	0,3	0,2	0,2
dopłaty	39,0	7,0	9,0	6,0	7,0	9,0	23,0
Polska							
beneficjenci	94,4	3,2	1,8	0,3	0,1	0,1	0,1
dopłaty	60,4	9,8	10,1	3,8	4,0	6,2	5,7
Niemcy							
beneficjenci	18,9	7,6	20,3	18,1	17,5	13,6	4,0
dopłaty	0,7	0,8	4,5	8,6	16,7	27,0	41,7
Francja							
beneficjenci	16,4	5,5	13,1	14,6	19,5	23,6	7,3
dopłaty	0,5	0,5	2,5	6,2	16,5	42,9	30,9

Źródło: Report on the distribution of direct aids to producers (Financial year 2005), Annex 2, s. 7, 12-20, za [Komisja... 2007].

Kwestia rozdysponowania środków finansowych budzi coraz więcej kontrowersji w UE, gdzie 53% rolników otrzymuje około 3% dotacji, a z drugiej strony 2,2% rolników otrzymuje 25% puli dotacji (niektórzy nawet powyżej 300 tys. euro).³ W Polsce, jak wynika z badań prowadzonych przez Zakład Polityki Społecznej i Regionalnej IERiGŻ-PIB na próbie około 4 tys. gospodarstw indywidualnych, w 2005 roku około 17,5%

³ Na podstawie sprawozdania z seminarium pt. „Rozwój obszarów wiejskich”. Organizatorzy: Fundacja IUCN Poland oraz Fundacja Rozwoju, Warszawa, 28.11.2003 r. W seminarium uczestniczyli przedstawiciele organizacji rolniczych i rozwoju wiejskiego, organizacji ekologicznych, Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi oraz Ministerstwa Środowiska; za [IUCN... 2007].

największych jednostek przejmowało 56,7% ogólnej sumy dopłat bezpośrednich. W efekcie takiej polityki coraz mniejsza liczba osób dostaje coraz więcej pieniędzy [Sikorska 2006]. Rozdysponowanie środków w krajach Unii Europejskiej przedstawia tabela 4.

W krajach byłej UE-15 połowa wszystkich beneficjentów dopłat bezpośrednich odbiera dopłaty wielkości poniżej 1,25 tys. euro; stanowi to zaledwie 3,0% całej kwoty przeznaczonej na dopłaty. Natomiast 2,0% beneficjentów, pobierających dopłaty w kwocie 50 i więcej tysięcy euro przejmuje 30% całej puli dopłat.

Zakończenie

Dopłaty bezpośrednie nie stanowią znaczącej formy wsparcia dochodu rolniczego dla gospodarstw o małym obszarze. Ich udział w strukturze dochodów największy jest w gospodarstwach średniej wielkości.

Powolne zmiany struktury agrarnej w Polsce wskazują, iż dopłaty bezpośrednie przez długi jeszcze okres nie będą znaczącym instrumentem wsparcia dochodów dla większości rodzin rolniczych w Polsce, ze względu na duże rozdrobnienie agrarne. Powolność zmian strukturalnych znajduje jednak społeczne uzasadnienie, gdyż małe gospodarstwa zapewniają (wprawdzie na niskim poziomie) egzystencję dla około 3-4 mln osób. Użytkownicy tych gospodarstw dla polepszenia sytuacji dochodowej swoich rodzin będą w coraz szerszym zakresie szukać pozarolniczych źródeł utrzymania, powstawaniu których sprzyjać będą m.in. unijne programy rozwoju obszarów wiejskich, aktywizacji społecznej, tworzenia pozarolniczych miejsc pracy i wspierania rozwoju małej przedsiębiorczości.

Literatura

- Agencja Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa. [2007]. www.arimr.gov.pl,
Czapiewski K. Ł., Niewęgłowska G. [2006]: Przestrzenne zróżnicowanie dopłat wyrównawczych ONW w Polsce w 2004 roku. Raport nr 31 [W:] Program Wieloletni: Ekonomiczne i społeczne uwarunkowania rozwoju polskiej gospodarki żywnościowej po wstąpieniu Polski do Unii Europejskiej. IERiGŻ-PIB, Warszawa.
Floriańczyk Z. [2003]: Charakterystyka instrumentów Wspólnej Polityki Rolnej oraz ich wpływ na dochody rodzin rolniczych. IERiGŻ, Warszawa.
Goraj L. [2005]: Wpływ płatności bezpośrednich na dochody polskich gospodarstw rolnych. Opracowanie dla Urzędu Komitetu Integracji Europejskiej.
Gruda M. [2007]: Instrumenty polityki rolnej oraz ich skuteczność. [W:] Analiza produkcyjno-ekonomicznej sytuacji rolnictwa i gospodarki żywnościowej w 2006 roku. IERiGŻ-PIB, Warszawa.
IUCN Office for Central Europe. [2007]. www.iucn-ce.org/documents/agenda2007/wnioski_p_1_dm.pdf.
Józwiak W. [2007]: Czy polskie gospodarstwa rolne wytrzymają konkurencję z gospodarstwami innych krajów unijnych? Referat na seminarium IERiGŻ-PIB, Warszawa.
Kobza K. [2007]: Dyrektor Zarządu Krajowego Związku Plantatorów Buraków Cukrowych. Konsultacje dla IERiGŻ PIB, 14.06.2007
Komisja Europejska. [2007]. ec.europa.eu/agriculture/fin/directaid/2005.
Sikorska A. [2006]: Tendencje zmian strukturalnych. *Nowe Życie Gospodarcze* 23.
Sprawozdanie z posiedzenia Komisji d/s Spraw Unii Europejskiej RM z dnia 22.12.04. [2004]. Warszawa, maszynopis.
Wdrożenie Wspólnej Polityki Rolnej oraz System Jednolitych Płatności Obszarowych w Polsce. [2007]. Prezentacja, jacek.podlewski@arimr.gov.pl.
Zegar J. St. [2004]: Dochody w strategii rozwoju rolnictwa (na progu integracji europejskiej). IERiGŻ, Warszawa.

Waldemar Czternasty¹

Natalia Buczkowska²

Katedra Makroekonomii i Gospodarki Żywnościowej
Akademia Ekonomiczna w Poznaniu

Wpływ planu rozwoju obszarów wiejskich na przemiany w sektorze rolno-spożywczym w województwie kujawsko-pomorskim na tle kraju

Impact of the Plan of Rural Areas Development on agriculture and food economy in the Kujawsko-Pomorskie voivodeship and the rest of the country

Abstract. Financial aid disbursed in particular actions in years 2004 – 2006 by voivodeships within the framework of Plan of Rural Areas Development is presented. Farmers in the Kujawsko-Pomorskie voivodeship were amongst the main beneficiaries of this aid.

Key words: Plan of Rural Areas Development, disbursement of payments

Synopsis. Omawiane są kwoty wydatkowane na poszczególne działania Planu Rozwoju Obszarów Wiejskich w latach 2004 – 2007 w podziale na województwa. Rolnicy w województwie kujawsko-pomorskim byli jednymi z głównych beneficjentów na tle innych województw.

Słowa kluczowe: Plan Rozwoju Obszarów Wiejskich, dystrybucja pomocy UE

Wstęp

Członkostwo Polski w Unii Europejskiej wzbudziło duże zainteresowanie wśród polskich producentów rolnych, co było związane z szansą uzyskania nowego źródła wsparcia finansowego wynikającego z zasad Wspólnej Polityki Rolnej (WPR). W konsekwencji tego sektor rolny powinien liczyć na poprawę opłacalności produkcji rolnej, a także sytuacji dochodowej. Producenci rolni po akcesji mogli korzystać z programów modernizacyjnych dla gospodarstw oraz z premii wspierających wielokierunkowy rozwój obszarów wiejskich.

Kluczową rolę w przemianach sektora rolno-spożywczego niewątpliwie odgrywa Agencja Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa (ARiMR), która jest agencją płatniczą. Na terenie całego kraju Agencja wdraża programy unijne wspierające wielofunkcyjny rozwój wsi. Spektrum instrumentów pomocy po akcesji jest bardzo szerokie, obejmuje nie tylko zadania wynikające ze WPR, lecz także Wspólnej Polityki Rybackiej oraz polityki strukturalnej Unii Europejskiej. Właściwie wsparcie unijne obejmuje cały sektor rolny i jego otoczenie. W ramach II filaru Wspólnej Polityki Rolnej realizowany jest Plan Rozwoju Obszarów Wiejskich (PROW), którego celem jest wspieranie zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich. Beneficjenci tego Programu otrzymują premie na wsparcie działalności rolniczej, jednocześnie zobowiązani są do przestrzegania kryteriów

¹ Prof. dr hab.

² Mgr inż.

otrzymywanej pomocy. Dzięki temu PROW nie tylko wspiera rolnictwo, ale kształtuje postawy beneficjentów wobec ochrony środowiska, dobrostanu zwierząt oraz promuje ekologiczną produkcję.

Celem artykułu jest identyfikacja przemian zachodzących w sektorze rolno-spożywczym pod wpływem wsparcia finansowego udzielanego w ramach Planu Rozwoju Obszarów Wiejskich. Jako przykład posłuży województwo kujawsko-pomorskie, analizie poddano beneficjentów PROW w badanym województwie oraz na obszarze pozostałej części kraju. Poprzez przedstawienie działań ARiMR dotyczących planu rozwoju obszarów wiejskich na lata 2004-2006 oraz analizę danych stopnia wykorzystania i rozdysponowania środków pomiędzy beneficjentami autorzy określają kierunki przemian w rolnictwie i jego otoczeniu w badanym województwie oraz w Polsce.

W pracy korzystano z literatury przedmiotu, danych statystycznych z Oddziału Regionalnego ARiMR w Toruniu, oraz informacji dostępnych z internetu.

Meritum Planu Rozwoju Obszarów Wiejskich

Plan rozwoju obszarów wiejskich na lata 2004-2006 [Plan... 2004] został opracowany przez Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi a wdrażany jest na terenie całego kraju przez Agencję Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa, która otrzymała akredytację na Agencję Płatniczą. PROW jest jednym z wielu działań Agencji, stanowi II filar Wspólnej Polityki Rolnej i obejmuje wsparcie zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich, w aspekcie ekonomicznym, społecznym i środowiskowym. Finansowany jest w 80% z Sekcji Gwarancji Europejskiego Funduszu i Orientacji Rolnej oraz w 20% ze środków krajowych. Na realizację PROW zaplanowano ogółem ponad 3,5 mld euro (tabela 1).

Tabela 1. Środki finansowe na realizację PROW na lata 2004-2006 (w mln euro)

Table 1. Finances designated for Plan of Rural Areas Development for years 2004-2006, million euro

Działanie	Planowane wydatki ogółem
1. Renty strukturalne	640,5
2. Wspieranie gospodarstw niskotowarowych	376,3
3. Wspieranie działalności rolniczej na obszarach o niekorzystnych warunkach gospodarowania (ONW)	976,8
4. Wspieranie przedsięwzięć rolno-środowiskowych i poprawy dobrostanu zwierząt	348,9
5. Zalesianie gruntów rolnych	101,8
6. Dostosowanie gospodarstw rolnych do standardów UE	243,4
7. Grupy producentów rolnych	25,4
8. Pomoc techniczna	34,0
9. Uzupelnianie płatności bezpośrednich	705,3
10. Projekty zatwierdzone w ramach rozporządzenia (WE) nr 1268/1999	140,0
Ogółem	3592,4

Źródło: [Plan... 2004].

W odróżnieniu od pozostałych funduszy strukturalnych, od beneficjentów PROW nie wymaga się finansowej partycypacji. Strategicznym celem tego Funduszu jest poprawa konkurencyjności sektora rolno-spożywczego oraz zrównoważony rozwój obszarów wiejskich. Beneficjenci w ramach PROW mogą ubiegać się o premie na założenie i kontynuację różnorodnych inicjatyw i przedsięwzięć, na które przeznaczone środki uruchomiane są z poszczególnych Działań PROW. Jednak by otrzymać wsparcie należy przestrzegać pewnych zasad i spełniać wymogi przypisane do konkretnego Działania. W ten sposób kreowane są określone postawy beneficjentów wobec ochrony środowiska, zachowania dobrostanu zwierząt.

Agencja Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa wdrażając Plan rozwoju obszarów wiejskich, jest odpowiedzialna między innymi za:

- przyjmowanie wniosków od beneficjentów,
- kontrolę wniosków pod względem formalnym oraz co do prawidłowości zadeklarowanych danych ze stanem faktycznym (kontrola administracyjna i kontrola na miejscu),
- autoryzację i kontrolę płatności, księgowanie oraz windykację kwot nienależnie wypłaconych,
- monitorowanie realizacji poszczególnych działań i sprawozdawczość.

Najwięcej środków finansowych zostało przeznaczonych na wsparcie działalności rolniczej na obszarach o niekorzystnych warunkach gospodarowania (ONW) oraz na renty strukturalne. Najmniej natomiast na finansowanie grup producentów rolnych. Wszystkie działania zostały uruchomione zgodnie z Ustawą z 28 listopada 2003 roku o wspieraniu rozwoju obszarów wiejskich ze środków pochodzących z Sekcji Gwarancji Europejskiego Funduszu Orientacji i Gwarancji Rolnej [Ustawa... 2003] oraz odpowiednimi rozporządzeniami Rady Ministrów i Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi regulującymi zasady obsługi poszczególnych Działań zawartych w PROW. Przyjmowanie wniosków z tego Funduszu odbywało się sukcesywnie, najprędzej można było składać wnioski na wsparcie działalności rolniczej na obszarach o niekorzystnych warunkach gospodarowania, najpóźniej wnioski dotyczące Działania 6.

Zakres i poziom wsparcia funduszami PROW w województwie kujawsko-pomorskim na tle kraju

Efektywne wykorzystanie nowych dla polskich producentów rolnych środków z PROW było wynikiem przeprowadzonej szerokiej kampanii informacyjnej. Przyszli beneficjenci mogli już wcześniej zapoznać się z instrumentami WPR, dzięki temu pula pieniędzy przyznana na lata 2004-2006 na Działania PROW została szybko rozdysponowana. Plan rozwoju obszarów wiejskich obejmuje szereg Działań:

- renty strukturalne,
- wspieranie gospodarstw niskotowarowych,
- wspieranie działalności rolniczej na obszarach o niekorzystnych warunkach gospodarowania (ONW),
- wspieranie przedsięwzięć rolno-środowiskowych i poprawy dobrostanu zwierząt,
- zalesianie gruntów rolnych,
- dostosowanie gospodarstw rolnych do standardów UE,
- grupy producentów rolnych,

- pomoc techniczna,
- uzupełnianie płatności bezpośrednich,
- projekty zatwierdzone w ramach rozporządzenia (WE) nr 1268/1999.

Nabór wniosków w ramach Działania 1 rozpoczął się 1 sierpnia 2004 roku. Według stanu na dzień 30 kwietnia 2007 roku w całym kraju wydano 55 011 decyzji przyznających pomoc oraz zrealizowano płatności na łączną kwotę 1 544 497,8 tys. zł (tabela 2).

Najwięcej decyzji o przyznaniu rent strukturalnych na dzień 30. 04. 07 wydano w województwach: mazowieckim, wielkopolskim, łódzkim i lubelskim. Województwo kujawsko-pomorskie jest na szóstym miejscu pod względem ilości beneficjentów, gdzie wydano 4 255 decyzji. Najmniej jest w województwach: opolskim, pomorskim, śląskim, warmińsko-mazurskim i zachodniopomorskim, na tych obszarach liczba beneficjentów nie przekracza 2 000.

Tabela 2. Liczba wniosków w ramach Działania 1 oraz kwoty zrealizowanych płatności

Table 2. Number of applications within Action 1 and the disbursed payments, by voivodeships

Województwo	Wydane decyzje przyznające pomoc	Kwota zrealizowanych płatności narastająco [PLN]
Dolnośląskie	2 933	81 459 499,16
Kujawsko - pomorskie	4 255	121 361 219,21
Lubelskie	5 531	152 529 348,43
Lubuskie	574	16 353 186,10
Łódzkie	5 963	168 988 747,18
Małopolskie	2 487	62 038 828,41
Mazowieckie	9 669	267 210 393,96
Opolskie	1 586	44 896 906,98
Podkarpackie	2 672	69 113 789,45
Podlaskie	4 491	144 297 847,07
Pomorskie	1 644	47 343 236,77
Śląskie	1 544	39 327 642,37
Świętokrzyskie	3 427	90 810 118,49
Warmińsko - mazurskie	1 860	56 785 874,88
Wielkopolskie	5 019	143 723 881,02
Zachodniopomorskie	1 356	38 257 297,08
Razem	55 011	1 544 497 816,56

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych OR ARiMR w Toruniu (30.04.07).

W okresie od 1 lutego do 23 marca 2005 roku uruchomione było kolejne Działanie PROW: Wspieranie gospodarstw niskotowarowych. Łącznie po rozpatrzeniu wniosków wydano 155 761 decyzji przyznających pomoc oraz zrealizowano płatności na łączną kwotę 1 113 916,7 tys. zł. Województwo kujawsko-pomorskie jest dopiero na 9 miejscu pod względem liczby beneficjentów, która wynosi 6 104, co stanowi zaledwie 4% w skali kraju (tabela 3). W ramach Wsparcia działalności rolniczej na obszarach o niekorzystnych warunkach gospodarowania (ONW) rozpoczęto najwcześniej przyjmowanie wniosków, czyli kwiecień 2004 rok. W 2006 roku zostało wydanych łącznie 701 359 decyzji o

przyznanie płatności z tego tytułu, deklarowana powierzchnia ONW wyniosła 7 191 773,61 ha (tabela 4).

Tabela 3. Liczba beneficjentów Działania 2 w poszczególnych województwach oraz kwoty przyznanych płatności
Table 3. Number of beneficiaries of Action 2 in voivodeships and the payments granted

Województwo	Liczba wydanych decyzji przyznających pomoc	Kwota zrealizowanych płatności narastająco (PLN)
Dolnośląskie	2 955	21 756 339,56
Kujawsko – pomorskie	6 104	45 798 929,47
Lubelskie	27 670	205 591 580,25
Lubuskie	1 127	9 351 861,09
Łódzkie	19 527	133 361 619,79
Małopolskie	14 261	108 863 279,85
Mazowieckie	25 007	163 795 887,48
Opolskie	1 662	12 747 252,57
Podkarpackie	10 182	78 941 161,45
Podlaskie	7 668	59 352 248,71
Pomorskie	3 677	25 866 871,00
Śląskie	2 521	18 203 932,41
Świętokrzyskie	19 914	140 807 123,08
Warmińsko - mazurskie	2 513	17 450 240,98
Wielkopolskie	9 310	60 599 006,02
Zachodniopomorskie	1 663	11 429 367,70
Razem	155 761	1 113 916 701,41

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych OR ARiMR w Toruniu (30.04.07).

Według danych ARiMR w województwie kujawsko-pomorskim wydano ponad 4% decyzji przyznających płatności z tytułu ONW w skali kraju. Najwięcej było w województwach: mazowieckim, wielkopolskim i łódzkim. Pod względem powierzchni upraw zgłoszonych do ONW kujawsko-pomorskie jest na 8 miejscu, przed nim są następujące województwa: lubelskie, łódzkie, mazowieckie, podlaskie, warmińsko-mazurskie, wielkopolskie, zachodniopomorskie.

Do 30 kwietnia 2007 r. w ramach przedsięwzięć rolnośrodowiskowych ARiMR zrealizowała płatności na łączną kwotę 769 977,9 tys. zł. W województwie kujawsko-pomorskim przyznana kwota płatności wynosi 38 903 451,47 zł, co stanowi 5% przyznanych płatności w skali kraju. Największe wsparcie otrzymało zachodniopomorskie tj. 116 056 919,79 zł, co stanowi 15% łącznej kwoty wsparcia ONW (tabela 5).

Wnioski w ramach Działania 6 przyjmowane były do 15.03.2005 r. Ogółem do 30.04.2007 r. zarejestrowano 77 762 spraw i wydano 70 574 decyzje przyznające płatność i zrealizowano płatności w kwocie 1 893 072,1 tys. zł (tabela 7). Według tej tabeli kujawsko-pomorskie znajduje się w czołówce pod względem liczby beneficjentów, tuż po województwach: mazowieckim, wielkopolskim. Podobnie jest w przypadku kwot zrealizowanych płatności, w sumie wsparcie przyznane na województwo kujawsko-

pomorskie z tego tytułu stanowi 17,9% wszystkich płatności. Najmniej decyzji wydano w lubuskim, tylko 552 oraz w opolskim, 602 decyzje.

Tabela 4. Liczba decyzji dotyczących Działania 3 oraz deklarowana powierzchnia upraw

Table 4. Number of decisions within Action 3 and the declared cultivated areas, by voivodeships

Województwo	Liczba decyzji	Powierzchnia (ha)
Dolnośląskie	20 327	256 006,58
Kujawsko – pomorskie	30 292	407 452,32
Lubelskie	63 351	500 952,05
Lubuskie	16 000	307 085,38
Łódzkie	70 274	518 835,88
Małopolskie	54 691	192 063,82
Mazowieckie	130 848	1 204 265,96
Opolskie	6 280	64 323,01
Podkarpackie	42 513	197 735,21
Podlaskie	68 279	877 176,52
Pomorskie	22 893	353 616,29
Śląskie	16 218	96 155,28
Świętokrzyskie	35 641	181 696,51
Warmińsko - mazurskie	30 607	618 954,06
Wielkopolskie	74 934	925 791,43
Zachodniopomorskie	18 211	489 663,31
Razem	701 359	7 191 773,61

Źródło: Materiały źródłowe ARiMR (stan na 30.04.2007).

Do 30.04.2007 r. grupy producentów rolnych wpisane do rejestru złożyły łącznie 100 wniosków o pomoc oraz 80 wniosków o wypłatę płatności, wydano 70 decyzji o przyznaniu płatności oraz zrealizowano płatności na kwotę 11 138,9 tys. zł. Najwięcej beneficjentów tego Działania jest w województwie kujawsko-pomorskim, tj. 18, na drugim miejscu w wielkopolsce, gdzie wydano 14 decyzji odnośnie płatności. W województwach: śląskim, świętokrzyskim, podlaskim i łódzkim nie zarejestrowano żadnej grupy producentów rolnych (tabela 8).

Gospodarstwa rolne by utrzymać się na rynku unijnym muszą sprostać konkurencji, systematycznie się rozwijać i modernizować. By sprostać tym zadaniom nieunikniona jest wymiana pokoleń. Proces ten jest wspomagany przez Działanie 1. „Renty strukturalne”, ma zachęcić rolników w wieku przedemerytalnym do zaprzestania prowadzenia działalności rolniczej i przekazania posiadanych gospodarstw rolnych w sposób służący poprawie żywotności innych gospodarstw rolnych, jednocześnie zapewnić wystarczające źródło dochodu po zaprzestaniu działalności. Analizując dane ARiMR można stwierdzić, że Działanie 1 osiągnęło zamierzony cel, jakim jest zachęta do przekazywania gospodarstw młodszemu pokoleniu i tym samym przyśpieszenie zmiany pokoleniowej na polskiej wsi.

W województwie kujawsko-pomorskim liczba beneficjentów jest dość wysoka w porównaniu do pozostałych województw. Największą średnią powierzchnię gospodarstw przekazanych następcy odnotowano w województwie warmińsko-mazurskim 13,81 ha,

zachodniopomorskim 11,41 ha, podlaskim 10,75 ha i kujawsko-pomorskim 10,58 ha, natomiast w małopolskim i podkarpackim średnia wyniosła 3,93 ha oraz 4,27 ha. Średnia powierzchnia przejętego gospodarstwa w całej Polsce wyniosła 8,25 ha, co świadczy o tym, że Działanie to nie wpłynęło na poprawę struktury agrarnej gospodarstw.

Tabela 5. Liczba beneficjentów oraz kwoty przyznanych płatności w ramach ONW

Table 5. Number of beneficiaries and payments granted within the LFA scheme, by voivodeships

Województwo	Liczba decyzji	Kwota płatności (PLN)
Dolnośląskie	3 903	53 875 542,58
Kujawsko - pomorskie	5 667	38 903 451,47
Lubelskie	15 185	73 692 212,13
Lubuskie	3 541	52 221 243,07
Łódzkie	6 439	22 583 241,51
Małopolskie	6 117	23 906 108,05
Mazowieckie	9 726	46 948 542,80
Opolskie	3 257	26 908 313,39
Podkarpackie	6 792	46 178 455,92
Podlaskie	5 831	28 640 419,62
Pomorskie	6 655	65 344 901,30
Śląskie	1 701	12 223 222,76
Świętokrzyskie	8 651	27 952 124,36
Warmińsko – mazurskie	3 956	51 430 160,78
Wielkopolskie	9 568	83 113 017,52
Zachodniopomorskie	5 999	116 056 919,79
Razem	102 988	769 977 877,05

Źródło: Materiały źródłowe ARiMR (30.04.07).

Kierunki przemian na obszarach wiejskich pod wpływem Działań PROW

Działanie 2 „Wspieranie gospodarstw niskotowarowych”³ ma na celu poprawę żywotności ekonomicznej gospodarstwa rolnego, poprzez pomoc finansową udzielaną raz na rok. By uczestniczyć w tym programie beneficjent musi przedstawić plan restrukturyzacji gospodarstwa, w którym po pięciu latach otrzymywania wsparcia osiągnięty zostanie poziom żywotności ekonomicznej powyżej 20 000 tys. zł. Gospodarstwa objęte tym Działaniem w znacznej mierze prowadzą produkcję na samozaopatrzenie, dzięki wsparciu z UE będą mogły podjąć działania rynkowe. Pomoc ta od początku cieszyła się dużym zainteresowaniem wśród rolników, od czasu rozpoczęcia przyjmowania wniosków tj.; 01.02.2005, w marcu tego samego roku został wyczerpany limit finansowy zatwierdzony na to Działanie. Najczęściej we wnioskach beneficjenci

³ Wielkość ekonomiczna gospodarstwa niskotowarowego wynosi do 4 ESU. ESU jest to jednostka wielkości ekonomicznej gospodarstwa mierzona wysokością standardowej nadwyżki bezpośredniej. 1 ESU=1200 euro.

deklarowali zakup maszyn rolniczych, zwierząt gospodarskich oraz zakup lub dzierżawę gruntów rolnych.

Tabela 6. Liczba wydanych decyzji przyznających płatność w ramach Działania 5

Table 6. Number of decisions granting payments within Action 5, by voivodeships

Województwo	Liczba wydanych decyzji przyznających płatność		
	Kampania 2004	Kampania 2005	Kampania 2006
Dolnośląskie	66	121	130
Kujawsko –pomorskie	117	237	137
Lubelskie	173	299	328
Lubuskie	30	103	49
Łódzkie	124	233	247
Małopolskie	23	118	52
Mazowieckie	204	554	481
Opolskie	25	48	31
Podkarpackie	237	645	418
Podlaskie	156	257	209
Pomorskie	75	156	132
Śląskie	21	72	37
Świętokrzyskie	118	303	129
Warmińsko-mazurskie	168	435	362
Wielkopolskie	126	252	177
Zachodniopomorskie	35	86	51
Razem	1 698	3 919	2 970

Źródło: Opracowanie własne na podstawie materiałów źródłowych ARiMR (stan na 30.04.07).

Działanie 3. ONW ma na celu wsparcie gospodarstw znajdujących się w obrębie obszaru o niekorzystnych warunkach gospodarowania. Produkcja rolnicza zależna jest od wielu czynników, między innymi od położenia upraw, klimatu jakości gleb, warunków wodnych. Przekładają się one bezpośrednio na opłacalność produkcji rolnej i dochody rolników. By wyrównać szanse takich gospodarstw w produkcji rolnej, przyznawana jest corocznie premia do hektara. W województwach: zachodniopomorskim, pomorskim, warmińsko-mazurskim oraz kujawsko-pomorskim pomimo niewielkiej liczby beneficjentów, powierzchnia użytków rolnych zgłoszonych do ONW jest wysoka. Wynika to z tego, że średnia powierzchnia użytków rolnych w gospodarstwach na tych terenach jest najwyższa. Duża liczba beneficjentów jak i wielkość areалу zadeklarowanego do dopłat świadczą, że realizacja tego Działania wypełniła cel, jakim jest utrzymanie rolniczego użytkowania gruntów na obszarach o niekorzystnych warunkach gospodarowania.

Wsparcie przyznane beneficjentom Działania 4 „Wspieranie przedsięwzięć rolno-środowiskowych i poprawy dobrostanu zwierząt” ma na celu ochronę i kształtowanie środowiska, promocję systemów produkcji rolniczej prowadzonej w sposób zgodny z wymogami ochrony środowiska oraz poprawę stanu świadomości ekologicznej wśród

społeczności wiejskiej. Zakres przedsięwzięć rolnośrodowiskowych obejmuje 7 pakietów: rolnictwo zrównoważone, rolnictwo ekologiczne, utrzymanie łąk ekstensywnych, utrzymanie ekstensywnych pastwisk, ochrona gleb i wód, strefy buforowe i ochrona rodzimych ras zwierząt gospodarskich. W ramach tego Działania województwo kujawsko-pomorskie wypadło średnio na tle pozostałych województw, liczba beneficjentów zarejestrowanych w tym regionie wyniosła 5 667, dla porównania w lubelskim wydano 15 185 decyzji, a najmniej w śląskim 1 701. Poszczególne pakiety Działania 4 wpływają na poprawę stanu rolniczej przestrzeni produkcyjnej wraz z warunkami przyrodniczymi. Coroczne premie motywują do działań proekologicznych. Dzięki wsparciu finansowemu zakładane są uprawy i plantacje ekologiczne, dodatkowa pomoc dla takich gospodarstw, sprawia że stają się one bardziej konkurencyjne na rynku unijnym.

Tabela 7. Obsługa spraw w ramach Działania: Dostosowanie gospodarstw rolnych do standardów Unii Europejskiej, według województw

Table 7. Number of decisions granting payments and payments disbursed within Action: Adapting farms to the EU standards, by voivodeships

Województwo	Liczba decyzji przyznających pomoc	Kwota zrealizowanych płatności [w zł]
Dolnośląskie	658	12 663 917,22
Kujawsko-pomorskie	12 760	339 368 391,18
Lubelskie	2 991	71 426 377,99
Lubuskie	552	15 734 279,69
Łódzkie	5 586	144 558 827,83
Małopolskie	904	21 110 665,51
Mazowieckie	13 456	371 004 267,74
Opolskie	602	16 828 205,87
Podkarpackie	662	15 125 165,45
Podlaskie	5 885	180 877 542,34
Pomorskie	4 470	108 097 289,91
Śląskie	649	15 791 240,13
Świętokrzyskie	1 375	32 982 715,23
Warmińsko-mazurskie	4 223	132 809 056,29
Wielkopolskie	14 615	389 644 114,26
Zachodniopomorskie	1 186	25 050 003,17
Razem	70 574	1 893 072 059,81

Źródło: Opracowanie własne na podstawie materiałów źródłowych ARiMR (stan na 30.04.07).

Gospodarstwom posiadającym grunty o niskiej przydatności dla rolnictwa alternatywą jest Działanie 5 „Zalesianie gruntów rolnych”. Działanie to ma na celu zapewnienie dodatkowego dochodu gospodarstwom rolnym oraz powiększenie obszarów leśnych. Beneficjent otrzymuje wsparcie na zalesianie, pielęgnację i premię przez okres 20 lat. Proces ten sprzyja powiększaniu areалу leśnego i zapewnia dodatkowy dochód z gospodarstwa.

Tabela 8. Obsługa wniosków o pomoc dla grup producentów rolnych.

Table 8. Number of decisions granting payments and payments disbursed for aid to producer groups, by voivodeships

Województwo	Liczba wydanych decyzji przyznających płatność	Kwota zrealizowanych płatności [PLN]
Dolnośląskie	3	273 160,62
Kujawsko-pomorskie	18	2 650 212,05
Lubelskie	2	157 346,33
Lubuskie	5	1 265 849,41
Łódzkie	0	0,00
Małopolskie	5	568 799,34
Mazowieckie	2	442 885,14
Opolskie	9	1 189 435,38
Podkarpackie	4	211 757,55
Podlaskie	0	0,00
Pomorskie	5	884 568,05
Śląskie	0	0,00
Świętokrzyskie	0	0,00
Warmińsko-mazurskie	1	385 493,00
Wielkopolskie	14	2 716 085,62
Zachodniopomorskie	2	393 288,52
Razem	70	11 138 881,01

Źródło: Materiały źródłowe ARiMR (stan na 30.04.07).

Działanie 6 „Dostosowanie gospodarstw rolnych do standardów UE” ma na celu wsparcie gospodarstw w dostosowaniu się do standardów unijnych w zakresie ochrony środowiska, zdrowia publicznego, zdrowia i dobrostanu zwierząt. Beneficjenci dzięki unijnemu wsparciu mogli wyposażyć gospodarstwa rolne w urządzenia do przechowywania nawozów naturalnych. Pomoc finansowa skierowana była również do producentów mleka, którzy zakupili niezbędny sprzęt do doju, w ten sposób poprawiając jakość produkcji mleka. Pozostała część beneficjentów Działania 6 dostosowała ферmy kurze do wymogów UE. Największym zainteresowanie wzbudziła możliwość przyznania pomocy finansowej na wyposażenie gospodarstwa w urządzenia do składowania nawozów naturalnych, a najmniejszym pomoc finansowa dla ferm drobiu.

„Pomoc dla grup producentów rolnych”, czyli Działanie 7, ma motywować do zakładania grup, w celu lepszej organizacji produkcji, sprzedaży i wymiany informacji. Wsparcie udzielane jest w formie rocznych płatności w okresie pierwszych pięciu lat od daty uznania danej grupy producentów rolnych. Wśród zarejestrowanych grup najwięcej jest zajmujących się chowem trzody chlewnej i produkcją mięsa wieprzowego, pozostali to producenci zbóż i nasion roślin oleistych, najmniej grup jest zajmujących się produkcją drobiu żywego oraz tytoniu. Ogólnie w całym kraju Działanie to spotkało się z mniejszym zainteresowaniem niż zakładano przed jego realizacją.

Podsumowanie

Objęcie polskiego rolnictwa mechanizmami Wspólnej Polityki Rolnej otworzyło przed producentami rolnymi nowe możliwości pozyskania pieniędzy na rozwój. Szerokie spektrum Działań Planu rozwoju obszarów wiejskich sprawia, że możliwości pozyskania funduszy na inwestycje na obszarach wiejskich stało się realne. Świadczy o tym duże zainteresowanie producentów rolnych programami unijnymi, a także wykorzystanie przyznanych kwot finansowych przed planowanym zakończeniem ich realizacji. Głównym celem PROW jest oddziaływanie na wielokierunkowy rozwój obszarów wiejskich. Realizacja tego Funduszu została wykonana, podczas:

- Działania 1 Renty strukturalne; 51,5% gospodarstw zostało przekazanych następcom poniżej 40 roku życia,
- Działania 2 Wspieranie gospodarstw niskotowarowych; umożliwiono poprzez nowe inwestycje otwarcie się tych gospodarstw na działalność rynkową,
- Działania 3 ONW; zapewniono ciągłość rolniczego wykorzystywania gruntów, które znajdują się na terenach o niekorzystnych warunkach gospodarowania,
- Działania 4 Wsparcie przedsięwzięć rolnośrodowiskowych; wypracowano systemy produkcji rolniczej zgodnych z wymogami ochrony środowiska oraz dobrostanem zwierząt,
- Działania 5 Zalesianie gruntów rolnych; beneficjenci dzięki unijnemu wsparciu do końca półrocza 2006 zalesili około 21 000 ha w całym kraju,
- Działania 6 Dostosowanie gospodarstw rolnych do standardów UE; przeprowadzono modernizację gospodarstw według standardów unijnych,
- Działania 7 Grupy producentów rolnych; wykształcono wśród producentów rolnych wspólny system sprzedaży.

W całym kraju obserwuje się duże zróżnicowane regionalne liczby rozpatrzonych i podpisanych wniosków na poszczególne Działania w ramach PROW. Jednakże pod względem liczby beneficjentów a także zrealizowanych płatności województwo kujawsko-pomorskie utrzymuje się w czołówce na tle pozostałych województw.

Literatura

- Materiały źródłowe Oddziału Regionalnego Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa w Toruniu.[2007].
- M. Drygas [2006]: ARiMR-dwa lata po akcesji. ARiMR, Warszawa.
- Plan rozwoju obszarów wiejskich na lata 2004-2006.* [2004]., Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, Warszawa.
- Pomada W. [2005]: ARiMR-rok po akcesji. ARiMR, Warszawa.
- Ustawa z 28 listopada 2003 roku o wspieraniu rozwoju obszarów wiejskich ze środków pochodzących z Sekcji Gwarancji Europejskiego Funduszu Orientacji i Gwarancji Rolnej. [2003]. Dz. U. 229, poz. 2273, z późn. zm.
- Woś A. [2005]: Analiza produkcyjno-ekonomicznej sytuacji rolnictwa i gospodarki żywnościowej w 2004 roku, IERiGŻ, Warszawa.
- Wsparcie finansowe sektora rolno-żywnościowego w Polsce i w Wielkopolsce z krajowych i unijnych środków budżetowych. [2006]. W. Czernasty, A. Sapa (red.). Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej, Poznań.

Andrzej Czyżewski¹
Akademia Ekonomiczna w Poznaniu
Piotr Kulyk²
Uniwersytet Zielonogórski
Zielona Góra

Makroekonomiczne uwarunkowania wsparcia sektora rolnego w Polsce i Unii Europejskiej

Macroeconomic determinants of support for agriculture in Poland and the European Union

Abstract. The article presents some considerations about the support for agriculture in the UE-15 and Poland and the role of its macroeconomic conditions. Stimuli applied by fiscal policy are of the great importance for creating a target model for transformation. The article consists of two parts. In the first part the most important indicators according to OECD's methodology, through prism of a created agricultural model are analyzed. A selection of macroeconomic determinants and assumptions of a pendulum model are presented. In the second part the transition of macroeconomic determinants and the evaluation of economic policy of support for agriculture in selected countries are described. The level and divergence of support is being observed. Some changes in the structure of support are noticed. At last the transition in macroeconomic conditions is characterized. From 1990 to 2005 a domination of stabilization option in the economic policy, slowing down of economic growth and raising unemployment rate prevailed. In the EU the economic policy managed to isolate the support for agriculture from the macroeconomic conditions, especially from the budget deficit, the interest rate and the unemployment rate but in Poland it did not.

Key words: agriculture policy, macroeconomic determinants

Synopsis. Omawiane są makroekonomiczne determinanty polityki rolnej w Polsce i jej ewolucja. Przytoczone jest także jej porównanie z analogiczną polityką Unii Europejskiej. Oceny dokonywane są przy użyciu wskaźników stosowanych przez OECD.

Słowa kluczowe: polityka rolna, makroekonomiczne determinanty

Wstęp

Koncepcja wsparcia sektora rolnego w krajach wysokorozwiniętych wynika z immanentnych cech produkcji rolnej, a przede wszystkim specyfiki czynnika ziemi, powodującej spowolnienie procesów adaptacyjnych do zmian zachodzących w otoczeniu zewnętrznym i możliwości pozostawania przez długi okres poza punktem równowagi. Relatywnie wysokie koszty wyjścia z branży oraz występowanie efektu wykluczenia w stosunku do zasobów ludzkich ulokowanych w tym sektorze gospodarki, skłaniają do podjęcia działań mających usprawnić mechanizm rynkowy i przyspieszyć procesy dostosowawcze. Istotne znacznie odgrywają także efekty zewnętrzne, zarówno dodatnie jak i ujemne, które wymagają stworzenia stosownych ram instytucjonalnych dla ich uwzględnienia.

¹ Prof. zw. dr hab.

² Dr inż.

Postępujący proces globalizacji implikuje szereg nowych procesów dostosowawczych, zwiększając jednocześnie znaczenie przenikania impulsów zewnętrznych. Szereg dotychczasowych koncepcji wsparcia sektora rolnego z lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych nie przyniosło oczekiwanych rezultatów, a stosowane mechanizmy w polityce protekcjonistycznej napotykały coraz większe ograniczenia. Wyczerpaniu uległy w szczególności efekty wynikające z preferowania modelu industrialnego rolnictwa, ze względu na rosnące koszty finansowe, społeczne i ekologiczne. Na arenie międzynarodowej zwiększeniu uległy naciski na liberalizację tego obszaru gospodarki i ograniczenie interwencjonizmu, zniekształcającego konkurencyjność ofert poszczególnych krajów na rynku światowym. Odpowiedzią na te problemy jest prowadzona od dłuższego czasu dyskusja na kształt dalszej ścieżki wsparcia sektora rolnego i oczekiwanych efektów dostosowawczych w tym segmencie gospodarki, które mają być generowane przez tę politykę. Dylematy związane z poszukiwaniem nowych rozwiązań w polityce rolnej Unii Europejskiej i Polski skłaniają do przeanalizowania dotychczasowych przemian. W opracowaniu zwrócono uwagę na wpływ otoczenia makroekonomicznego, a w szczególności polityki gospodarczej państwa na kształt polityki rolnej i zachodzące w niej przekształcenia.

Metodyka badań

Przeprowadzone badania obejmowały lata 1990-2005 i dotyczyły Polski oraz piętnastu krajów Unii Europejskiej³, w których obowiązywały kolejne reformy Wspólnej Polityki Rolnej: MacSharry'ego, Agendy 2000 oraz Porozumienia z Luksemburga z czerwca 2003 roku. Pozwoliło to określić wpływ otoczenia makroekonomicznego na stosowane rozwiązania w systemie wsparcia sektora rolnego, w ramach instrumentów zaliczanych do automatycznych i nieautomatycznych stabilizatorów. Ze względu na uwzględnienie kilku ustaw szczególnie ta druga grupa narzędzi mogła zostać silniej uchwycona. Analizie poddano trzy płaszczyzny. Po pierwsze były to czynniki otoczenia makroekonomicznego, do których, w oparciu o badania prowadzone w różnych obszarach przestrzennych i czasowych o różnej wielkości przez takich autorów jak: Debelle i Faruqee [1996], Chinn i Prasand [2000], Gotz-Kozierkiewicz [2002], zaliczono: tempo wzrostu gospodarczego, stopa bezrobocia, realna długookresowa stopa procentowa, deficyt budżetowy, kurs walutowy, terms of trade, stopa inflacji. Drugą grupę stanowiły wyznaczniki opcji w polityce gospodarczej. Wykorzystano tutaj model wahadła zakładający, iż kluczowym parametrem polityki monetarnej jest długookresowa realna stopa procentowa (r), a w odniesieniu do polityki fiskalnej standaryzowany deficyt budżetowy w stosunku do PKB (d). Względna zmianę stopy procentowej i deficytu budżetowego wyznaczono na podstawie następujących formuł⁴ [Czyżewski, Poczta i Wawrzyniak 2006]:

$$r = \frac{r_t - r_{t-1}}{r_{t-1}} ; d = \frac{d_t - d_{t-1}}{d_{t-1}}$$

³ Część krajów „piętnastki” nie należała w tym czasie do Unii Europejskiej, jednak stosowały bardzo zbliżony system wsparcia.

⁴ W odniesieniu do deficytu budżetowego, w sytuacji wystąpienia nadwyżki budżetowej następuje korekta wskaźnika poprzez zamianę kolejności składników licznika.

Celem wyznaczenia opcji w polityce monetarnej i fiskalnej dokonano standaryzacji wskaźników, przy założeniu występowania stabilnego poziomu deficytu budżetowego i realnej długookresowej stopy procentowej w badanym okresie i pojawiającej się przemienności w obu rodzajach polityki, wyrażanej odchyleniem od wielkości średniej dla danego okresu (\bar{X}) oraz zakładanego współczynnika zmienności korygującego poziom odchylenia ($S(x)$). Przemienność opcji polityki gospodarczej wynika z występowania cyklu koniunkturalnego i jego wpływu na politykę w różnych aspektach (m.in.: polityki antycyklicznej, politycznego cyklu koniunkturalnego). Zastosowano następujące formuły [Czyżewski, Poczta i Wawrzyniak 2006]:

$$r' = \frac{(r_t - \bar{X})}{S(x)}; d' = \frac{(d_t - \bar{X})}{S(x)}$$

Charakter polityki określany był jako średnia arytmetyczna standaryzowanych wskaźników stopy procentowej (r') i deficytu budżetowego (d') w poszczególnych podokresach. Jeżeli wartość wskaźnika stopy procentowej była dodatnia oznaczało to, iż mieliśmy do czynienia z restrykcyjną polityką monetarną, w przeciwnym przypadku następowало przesunięcie w kierunku polityki ekspansywnej. W odniesieniu do wskaźnika deficytu budżetowego, jego kształtowanie się powyżej zera wskazywało na ekspansywność polityki fiskalnej, w przeciwnej sytuacji świadczyło o restrykcyjności tej polityki. Łączna polityka gospodarcza (P_g) stanowiła wartość wypadkową opcji w polityce fiskalnej (P_f) i monetarnej (P_m) i była wyznaczana zgodnie z formułą:

$$P_g = P_m - P_f$$

Trzecia grupa to wskaźniki opisujące zmiany zachodzące w polityce rolnej w poszczególnych ustawach rolnych, stanowiące równocześnie jeden z istotnych elementów wpływających na konkurencyjność systemu w ujęciu międzynarodowym w tym również wpływ na wymianę międzynarodową [Krugman i Obstfeld 1997]. Pod uwagę wzięto dwa podstawowe wskaźniki: PSE oraz CSE w ujęciu wartościowym i procentowym, a także ich strukturę. PSE (Producer Support Estimate) przedstawia wartość rocznych transferów brutto od konsumentów i podatników do producentów rolnych, wspierających dochody i wielkość produkcji u producentów rolnych, mierzoną w cenach producenta. PSE obejmuje: wsparcie cenowe, płatności do produkcji, płatności historyczne, dopłaty do arealu i zwierząt gospodarskich, dopłaty do zużycia pośredniego, płatności ograniczające zaangażowanie bieżących środków produkcji, transfery budżetowe wspierające dochody rolnicze, pozostałe subwencje. Pozwala ocenić, jak duża wartość dochodów w rolnictwie jest wypracowywana samodzielnie na rynku, a jaka część pochodzi z transferu. W odniesieniu do strumienia transferów przedstawia ich dochodowe efekty w gospodarstwach rolnych, niezależnie od źródła dopływów (podatnik czy konsument).

CSE (Consumer Support Estimate) określa wartość rocznych transferów brutto od konsumentów do wartości towarów rolnych, mierzonej w cenach producenta. Obejmuje: transfery od konsumentów do producentów, transfery od podatników do konsumentów, wartość dopłat do przechowywania żywności. Charakteryzuje on koszty brutto, jakie w danym systemie ponoszą konsumenci. Jeżeli dodatkowo uwzględnimy udział wydatków na żywność w konsumpcji gospodarstw domowych, możemy oszacować stopień obciążenia wydatków konsumpcyjnych mechanizmem wsparcia.

Przekształcenia w polityce gospodarczej w świetle modelu wahadła

Uwarunkowania makroekonomiczne mogą sprzyjać przekształceniom w sektorze rolnym poprzez oddziaływanie na stronę popytową, generując przesunięcie bariery popytowej i tworząc przestrzeń na rynku wewnętrznym dla wzrostu produkcji krajowej. W latach 1990-2005 odnotowano dodatnie tempo wzrostu dochodu narodowego zarówno w Unii Europejskiej jak i Polsce. W odniesieniu do UE-15 skala wzrostu była jednak bardzo wolna, aż o 1,62 pkt. wolniej w stosunku do zmian w gospodarce Polski. Jeśli jest to jeszcze zrozumiałe i wynikało ze znacznego zróżnicowania w poziomie PKB per capita, generującego naturalną tendencję do szybszego wzrostu w gospodarce mniej rozwiniętej, zwłaszcza w warunkach integracji tych dwóch obszarów ekonomicznych, ale było to tempo o 1,02 pkt. wolniejsze w porównaniu ze Stanami Zjednoczonymi [Czyżewski i Kułyk 2007]. Przekształcenia PKB w Polsce charakteryzowały się znacznym stopniem zmienności i nie tworzyły korzystnych warunków dla krajowej produkcji. Takie zjawisko uniemożliwia dostosowanie czynników podażowych, a kształtuje warunki dla wzrostu importu w krótkich okresach poprawy koniunktury. Jest to o tyle istotne, iż rolnictwo lepiej dostosowuje się do warunków stabilnych niż do sytuacji wysokiej amplitudy przekształceń czynników zewnętrznych [Woś i Zegar 2002]. W konsekwencji następował wzrost popytu na produkty rolne.

Tabela 1. Makroekonomiczne uwarunkowania polityki rolnej w Polsce w latach 1991-2005
Table 1. Mcreoeconomic conditions of agricultural policy in Poland from 1991 to 2005

Parametr	Lata					1991-2005
	1991-1993	1994-1996	1997-1999	2000-2002	2003-2005	
PKB	-0,20	6,07	5,23	2,13	4,60	3,49
Bezrobocie	13,50	13,33	11,50	18,23	19,10	14,85
Inflacja	49,53	26,63	11,33	5,83	2,35	20,34
Poziom realnej stopy procentowej	-4,10	1,97	8,50	10,24	5,13	4,29
Deficyt budżetowy	-4,73	-4,76	-3,90	-3,73	-5,05	-4,39
Terms of trade	102,83	100,10	101,50	99,73	100,20	100,92
Kurs walutowy	1,41	2,46	3,58	4,17	3,78	3,03
PSE	10,92	19,20	23,31	14,66	9,56	15,96
CSE	-7,73	-18,67	-23,44	-12,94	-7,65	-14,55

Źródło: opracowanie własne na podstawie: [OECD... 2007; Agricultural... 2006], TSE database, OECD www.oecdsource.org.com, Roczniki statystyczne GUS 1995-2006.

Trzeba równocześnie uwzględnić to, iż w warunkach wysokiego poziomu dochodu per capita popyt na produkty rolno-spożywcze charakteryzuje się niską elastycznością dochodową [Woś i Zegar 2002]. Trzeba równocześnie uwzględnić, iż w warunkach wysokiego poziomu dochodu per capita popyt na produkty rolno-spożywcze charakteryzuje się niską elastycznością dochodową [Woś i Zegar 2002]. Niekorzystnym zjawiskiem było w Polsce zwiększenie poziomu bezrobocia łącznie do 19,10% w latach 2000-2003. Równolegle w państwach UE-15 utrzymywał się on na względnie wysokim poziomie (w

porównaniu do innych krajów OECD). Jego nieznaczna redukcja na poziomie 0,07% średniorocznie była zbyt wolna dla uruchomienia znaczących impulsów popytowych.

Tabela 2. Makroekonomiczne uwarunkowania polityki rolnej w UE-15 w latach 1991-2005
Table 2. Macroeconomic conditions of agricultural policy in the EU-15 from 1991 to 2005

Parametr	Lata					
	1991-1993	1994-1996	1997-1999	2000-2002	2003-2005	1991-2005
PKB	0,93	2,03	2,70	2,10	1,45	1,87
Bezrobocie	8,90	10,27	9,37	7,63	8,20	8,92
Inflacja	4,52	2,82	1,36	2,28	1,63	2,52
Poziom realnej stopy procentowej	9,36	7,81	5,09	5,10	4,11	6,29
Deficyt budżetowy	-5,27	-4,81	-2,09	-1,40	-2,75	-3,26
Terms of trade	101,01	100,39	100,22	99,29	101,58	100,33
Kurs walutowy	0,78	0,79	0,91	1,09	0,88	0,89
PSE	38,99	36,65	37,51	34,49	37,36	36,94
CSE	-34,91	-27,91	-30,94	-26,60	-21,96	-28,46

Źródło: jak w tab. 1

Analizując przekształcenia zachodzące w czynnikach zewnętrznych należy wskazać na podobieństwo przekształceń zarówno w odniesieniu do terms of trade jak i realnego kursu walutowego (tabele 1 i 2). Obserwowano wzrost wskaźnika ToT o 0,59 pkt. szybciej w Polsce w całym badanym okresie. Powodowało to pogorszenie konkurencyjności cenowej produktów rolnych, które odznaczają się znacznym stopniem jednorodności na rynku światowym i doświadczają silnej konkurencji ze strony państw charakteryzujących się niskimi kosztami pracy. Równocześnie następowała aprecjacja kursu walutowego powodująca jeszcze wzmocnienie tego niekorzystnego zjawiska. Wskazuje to na odchylenie od równowagi długookresowej wynikającej z teorii parytetu siły nabywczej pieniądza, zgodnie z którą zmiany nominalnego kursu walutowego korygują przekształcenia wskaźnika ToT, co umożliwia utrzymanie realnego kursu walutowego na niezmiennym poziomie. Odnotowano pogorszenie wymiany w okresie przedakcesyjnym surowcami rolnymi zarówno w UE (poprawa była widoczna w zakresie przetworzonych produktów spożywczych) jak i w Polsce.

W analizowanym okresie obserwowano znaczące przekształcenia w polityce rolnej zarówno UE jak i Polski. W latach 1990-2005 w krajach UE-15 obserwowany był nieznaczny wzrost nakładów na rolnictwo mierzony wskaźnikiem TSE o 2,3% i PSE o 2,69%, przy równoczesnej zmianie struktury w transferach budżetowych, znamionujących reorientację w polityce rolnej. Jednak w zestawieniu do lat poprzednich zmniejszeniu uległo tempo wzrostu nakładów w rolnictwie (w latach 1980-1990 wzrost nakładów był 2,4-krotny). Korespondowało to ze zmniejszeniem udziału nakładów na agrobiznes w PKB z 1,4% w latach 1991-1993 do 1,29% w latach 2003-2005. Dynamika tego procesu w latach 1990-2005 ulegała stopniowemu wyhamowaniu, a jej średnioroczna wartość wynosiła 0,21% w ujęciu realnym. Była zatem o 0,6 pkt. niższa niż przyrost samej produkcji mierzonej w cenach producenta. Nie stanowiła tym samym jedyne go stymulatora podnoszenia produktywności w tym obszarze gospodarki i nie powodowała zahamowania przekształceń strukturalnych.

Tabela 3. Wskaźniki określające charakter polityki gospodarczej UE-15 w latach 1990-2005
 Table 3. Indicators describing economic policy in the EU-15 from 1990 to 2005

Lata	Długookresowa stopa procentowa (r)	Deficyt budżetowy (d)	Roczna względna zmiana stopy procentowej	Roczna względna zmiana deficytu	Standaryzowany wskaźnik zmiany stopy procentowej	Standaryzowany wskaźnik zmiany deficytu
1990	8,71	-4,61	-	-	-	-
1991	10,32	-5,00	0,18	0,09	1,89	0,30
1992	9,83	-5,05	-0,05	0,01	-0,04	0,29
1993	7,93	-5,76	-0,19	0,14	-1,25	0,31
1994	7,98	-5,06	0,01	-0,12	0,41	0,27
1995	8,38	-5,05	0,05	0,00	0,78	0,29
1996	7,06	-4,32	-0,16	-0,15	-0,95	0,26
1997	5,94	-2,64	-0,16	-0,39	-0,96	0,23
1998	4,70	-2,30	-0,21	-0,13	-1,38	0,27
1999	4,62	-1,33	-0,02	-1,58	0,22	0,04
2000	5,42	-0,07	0,17	-1,05	1,79	0,12
2001	4,98	-1,71	-0,08	-25,00	-0,31	-3,60
2002	4,90	-2,42	-0,02	0,42	0,22	0,35
2003	4,15	-2,75	-0,15	0,14	-0,92	0,31
2004	4,13	-2,81	0,00	0,02	0,32	0,29
2005	4,06	-2,68	-0,02	-0,05	0,21	0,28
Średnia arytmetyczna \bar{X}		0,00	-0,05	0,00		-0,05
Odchylenie standardowe S(X)		0,24	2,97	0,24		2,97
Okres	Polityka monetarna	Polityka fiskalna	Polityka gospodarcza			
1991-1993	0,92	0,29	0,63			
1994-1996	-0,02	0,29	-0,31			
1997-1999	-1,10	0,25	-1,35			
2000-2002	0,56	-1,15	1,71			
2003-2005	-0,04	0,31	-0,35			

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: [OECD... 2007]

Redukcji tempa towarzyszyły znaczne przekształcenia w strukturze wsparcia. Zmniejszeniu uległy nakłady na subwencje eksportowe o 67% (lata 1993-2001), jednak przy zmniejszeniu deficytu w handlu towarami rolno-spożywczymi z -7,2 mld EUR w 1991 r. do -1,9 mld EUR w 2003 r., w sytuacji gwałtownej intensyfikacji wymiany (eksport wzrósł o 164% a import o 153%). Redukcja wsparcia nastąpiła przede wszystkim w latach 1996-2001, nastąpił wówczas spadek wsparcia zarówno w ujęciu nominalnym jak i realnym. Ponowny wzrost nastąpił w latach 2002-2005 na średniorocznym poziomie 4,99 w odniesieniu do PSE (tabela 1). Zmniejszeniu uległy przede wszystkim retransfery ponoszone przez konsumentów na rzecz płatności ponoszonych przez podatników (CSE,

tabela 2). W odniesieniu do Polski system wsparcia charakteryzował się znacznym stopniem zmienności i również od 1998 roku wykazywał tendencje do redukcji poziomu wsparcia, mierzonego wskaźnikiem PSE, do średniorocznego poziomu 9,56% w latach 2003-2005.

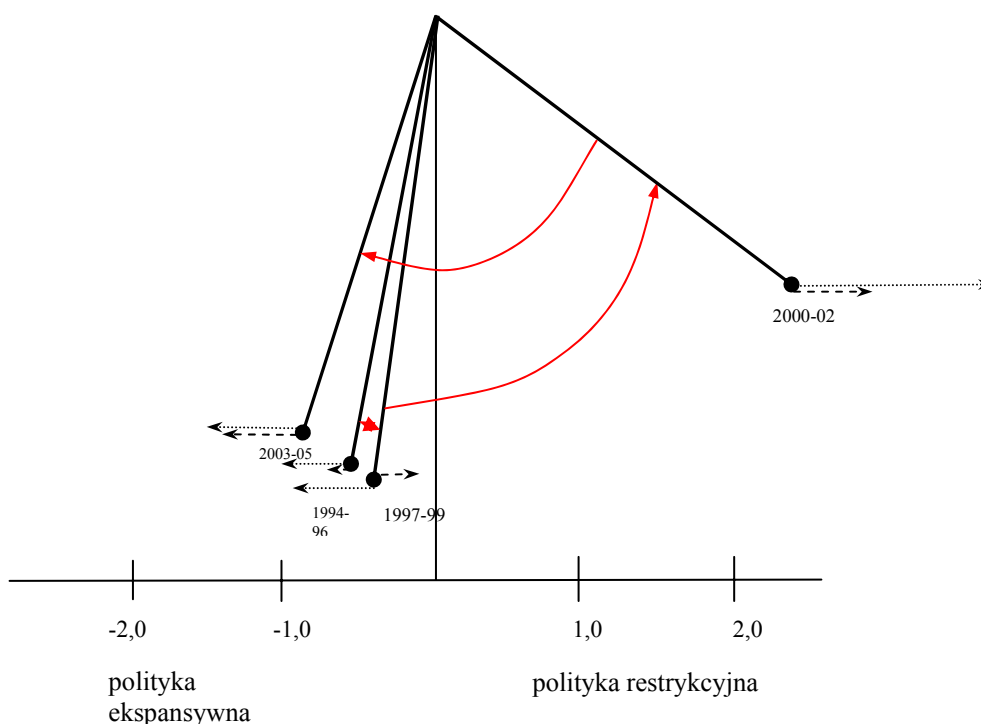
Tabela 4. Wskaźniki określające charakter polityki gospodarczej Polski w latach 1992-2005
Table 4. Indicators describing economic policy in Poland from 1990 to 2005

Lata	Długookresowa stopa procentowa (r)	Deficyt budżetowy (d)	Roczna względna zmiana stopy procentowej	Roczna względna zmiana deficytu	Standaryzowany wskaźnik zmiany stopy procentowej	Standaryzowany wskaźnik zmiany deficytu
1992	45,48	-6	-	-		
1993	34,88	-3,8	-0,23	-0,37	-0,51	0,12
1994	31,76	-2,7	-0,09	-0,29	0,23	0,20
1995	27,69	-3,88	-0,13	0,44	0,03	0,98
1996	21,33	-4,70	-0,23	0,21	-0,49	0,74
1997	23,11	-4,52	0,08	-0,04	1,11	0,47
1998	19,91	-3,99	-0,14	-0,12	-0,02	0,39
1999	14,68	-3,19	-0,26	-1,80	-0,66	-1,40
2000	18,88	-2,41	0,29	-1,75	2,15	-1,36
2001	15,72	-3,7	-0,17	-2,56	-0,17	-2,21
2002	8,77	-3,3	-0,44	-0,12	-1,58	0,39
2003	5,69	-4,8	-0,35	0,46	-1,11	1,00
2004	6,24	-3,9	0,10	-0,19	1,18	0,31
2005	5,2	-3,4	-0,17	-0,13	-0,17	0,38
Średnia arytmetyczna \bar{X}			-0,13	-0,48		
Odchylenie standardowe S(X)			0,20	0,94		
Okres	Polityka monetarna		Polityka fiskalna		Polityka gospodarcza	
1994-1996	-0,08		0,43		-0,52	
1997-1999	0,20		0,53		-0,33	
2000-2002	0,44		-1,66		2,10	
2003-2005	-0,42		0,52		-0,94	

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: [OECD... 2007], Roczniki statystyczne GUS 1995-2006.

Obniżeniu uległy także koszty ponoszone przez konsumentów. Od lat 1997-1999 zmiany na obydwu rynkach były ze sobą skorelowane, jednak skala redukcji była silniejsza w odniesieniu do systemu obowiązującego w Polsce (tabele 1 i 2). Obniżeniu uległy zarówno transfery od podatników łącznie o 1,87%, jak również od konsumentów do gospodarstw rolnych o 3,36%, co również zmniejszyło koszty wsparcia dla nabywców produktów rolno-spożywczych. W łącznych transferach udział przepływów od konsumentów obniżył się jednak nieznacznie z 61,68% w latach 1990-1993 do 59,95% w latach 2001-2003 i to właśnie one odrywały kluczową rolę w całym mechanizmie. Tym

samym redukcja implikowana była zmniejszeniem całego wsparcia, a nie przekształceniami w jego strukturze (wpływ koniunktury gospodarczej). Minimalne znacznie miały płatności od podatników do konsumentów (poniżej 2% w całym okresie), nie były zatem kształtowane bodźce do wzrostu popytu konsumpcyjnego. Koszty transferów konsumentów do poziomu spożycia produktów żywnościowych uległy redukcji z 10,26% do 9,58% i były aż o 19,69 pkt. niższe niż średnia w krajach UE.

Źródło: opracowanie własne na podstawie tabeli 4.

Rys. 1. Opcje w polityce gospodarczej Polski w latach 1993-2005

Fig.1. Options in economic policy in Poland from 1993 to 2005

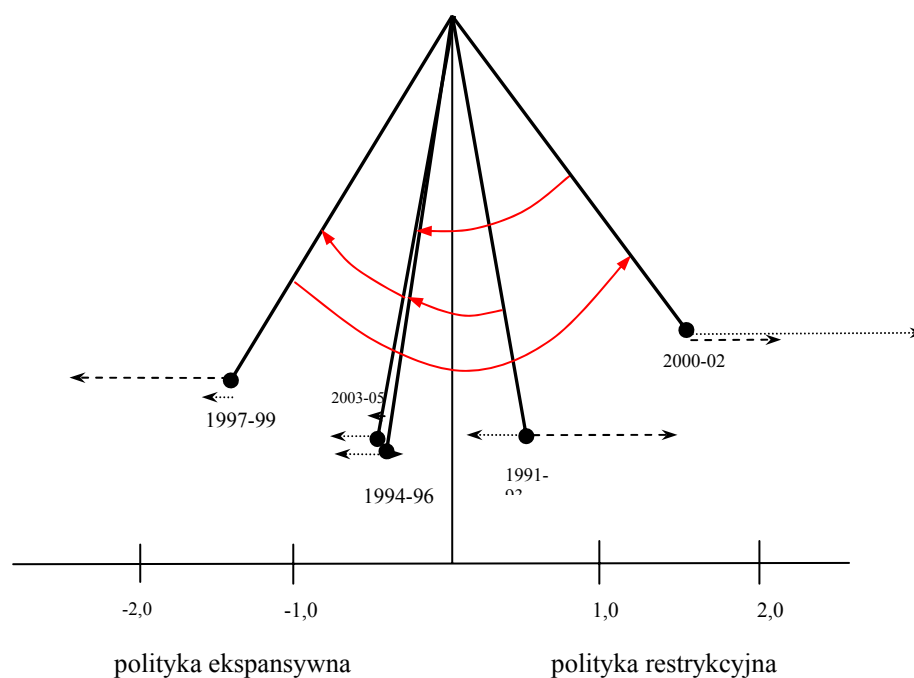
Mechanizm wsparcia funkcjonujący w UE zapewniał wyższą równowagę w odniesieniu do dochodów gospodarstw rolnych (współczynnik zmienności dla PSE wyniósł 12,08%⁵) oraz łącznej wartości wsparcia (współczynnik zmienności TSE 12,63%). Nie podlegały one zatem wahaniom koniunkturalnym, lecz ich zmiany wynikały z przekształceń systemowych, związanych z wprowadzaniem kolejnych reform WPR.

Przekształcenia w zakresie polityki gospodarczej nie wykazywały już tak znacznego podobieństwa co do kierunku przekształceń. W krajach UE-15 występowała wyraźna przemienność co do opcji w polityce gospodarczej wynikająca z prowadzenia działań antycyklicznych i łagodzenia przekształceń w otoczeniu zewnętrznym (rysunek 1). Jednak jeżeli zestawimy to z wynikami w zakresie pozostałych czynników makroekonomicznych

⁵ Procentowa wartość odchylenia standardowego do średniej wielkości w analizowanym okresie.

(tabela 2), to można zauważyć, iż działania te były spóźnione i restrykcyjna polityka był skorelowana z okresami pogorszenia koniunktury i pozwalała na stabilizowanie głównie ścieżki inflacji. W kolejnych podokresach po wystąpieniu działań restrykcyjnych występowało wyraźne spowolnienie procesów inflacyjnych.

System wsparcia nie był natomiast bezpośrednio uzależniony od sytuacji budżetowej (zmiany w deficycie budżetowym nie były powiązane z wielkością nakładów na sektor rolny). Po części wynikało to z oddzielenia wielkości wydatków na sektor rolny od krajowych budżetów i finansowanie polityki rolnej z budżetu UE. Następowaly znaczne wahania w opcjach polityki gospodarczej i przechodzenie od wysokiego poziomu ekspansywności (lata 1997-1999) do wysokiego poziomu restrykcyjności (lata 2000-2002). Takie znaczące zmiany generują niekorzystne dostosowania w czynnikach rynkowych, co w dużej mierze odzwierciedlało się w zmianach stopy bezrobocia.

Źródło: opracowanie własne na podstawie tabeli 3.

Rys. 2. Opcje w polityce gospodarczej UE-15 w latach 1991-2005

Fig.2. Options in economic policy in the EU from 1993 to 2005

Zmiany w polityce gospodarczej Polski nie wykazywały jednak takiej przemienności i to zarówno co do syntetycznej oceny tej polityki jak i przekształceń polityk cząstkowych (monetarnej i fiskalnej). W latach 1994-1999 wykazywała ona niewielką ekspansywność (wyznaczoną jako średnie odchylenie w badanym okresie), głównie wynikającą z utrzymywania się wysokiego deficytu budżetowego, i to w warunkach poprawy koniunktury. Wyhamowało to proces inflacji. Równocześnie obserwowany był wzrost

względne wsparcia mierzonego zarówno wskaźnikami PSE jak i CSE. Gwałtowne wychylenie w polityce gospodarczej w latach 2000-2002 i przesunięcie w kierunku opcji restrykcyjnej wskazuje, iż przekształcenia nie miały charakteru zrównoważonego.

Restrykcyjność odnotowano zarówno w odniesieniu do polityki fiskalnej jak i monetarnej, co wskazuje na brak przemienności polityk cząstkowych i silne dostosowania podażowe (stopa bezrobocia) i popytowe (dochód narodowy). Nie występowały oddziaływania w zakresie polityki antycyklicznej, co wskazuje na słabość tych działań. Przekształcenie w wielkości wsparcia były ponadto powiązane z przekształceniami w zakresie opcji w polityce gospodarczej, a w szczególności w odniesieniu do deficytu budżetowego. A zatem przemiany w polityce gospodarczej były przenoszone na mechanizmy wsparcia i nie udało się tego zjawiska osłabić.

Podsumowanie

Przeprowadzona analiza porównawcza pomiędzy kształtowaniem się czynników makroekonomicznych oraz stosowanych rozwiązań w polityce gospodarczej i rolnej w krajach UE-15 oraz Polski wykazała zarówno szereg podobieństw jak i osobliwości. Przede wszystkim widoczna była słabość przekształceń służących poprawie warunków popytowych umożliwiających kreowanie popytu zarówno na rynku wewnętrznym jak i zewnętrznym. Ten pierwszy czynnik ma szczególnie duże znaczenie w odniesieniu do rynku Unii ze względu na jego wielkość. Odmienną występowała w charakterze tych zjawisk w zakresie rynku wewnętrznego. W Unii tempo wzrostu gospodarczego, choć stabilne, było jednak stosunkowo wolne, w Polsce odznaczało się znacznym stopniem zmienności mimo wysokiego tempa wzrostu, kształtując korzystne przekształcenia dla okresowego zwiększenia importu. Efekt ten był podtrzymywany wysokim poziomem bezrobocia w obu obszarach ekonomicznych. Pogorszeniu uległy zewnętrzne warunki cenowe, przy założeniu o dominacji dostosowań wolumenowych. Ograniczyło to możliwości ekspansji na rynki zewnętrzne. Analiza opcji w polityce gospodarczej wykazała w badanym okresie słabość polityki antycyklicznej, co powodowało niekorzystne zmiany po stronie popytowej. System wsparcia w krajach UE-15 został wyizolowany od zmian w polityce fiskalnej i monetarnej, dlatego nie następowały w nim istotne zmiany w zakresie wielkości łącznych wydatków, lecz jedynie przekształcenia strukturalne, będące w pewnym zakresie odpowiedzią na niekorzystne dostosowania popytowe, gdyż następowało zmniejszenie środków na wsparcie cenowe, dopuszczając tym samym do szybszego rozwierania nożyc cenowych dla poprawy konkurencyjności tych produktów. W odniesieniu do Polski mechanizmy wsparcia były powiązane z przekształceniami, zwłaszcza w polityce fiskalnej. Ponadto od lat 1996-1999 obserwowano przekształcenia strukturalne wydatków, co do kierunku podobne do przekształceń w krajach UE, jednak o innej amplitudzie.

Literatura

- Agricultural Policies in OECD Countries. Monitoring and Evaluations. [2006]. OECD, Paris.
Caves R., Frankel J., Jones R. [1998]: Handel i finanse międzynarodowe, PWE, Warszawa.
Chinn M., Prasand E. [2000]: Medium-term Determinants of Current Accounts in Industrial and Developing Countries. National Bureau of Economic Research, *Working Paper*.

- Corden W. [1997]: Trade policy and economic welfare. Oxford.
- Czyżewski A., Kułyk P. [2005]: System wsparcia rolnictwa w krajach OECD o różnym poziomie rozwoju gospodarczego. [W:] Kapitał, informacja, jakość. J. Stankiewicz (red.). Oficyna Wydaw. Uniwersytetu Zielonogórskiego, Zielona Góra.
- Czyżewski A., Kułyk P. [2004]: Wzrost gospodarczy jako czynnik przekształceń w gospodarce żywnościowej w Polsce okresu transformacji. *Roczniki Naukowe SERIA* t. 3.
- Czyżewski A., Matuszczak-Henisz A. [2004]: Rolnictwo Unii Europejskiej i Polski. Studium struktur wytwórczych i regulatorów rynków rolnych. Poznań.
- Czyżewski A., Poczta A., Wawrzyniak Ł. [2006]: Interesy polskiego rolnictwa w świetle globalnych uwarunkowań polityki gospodarczej. *Ekonomista* 3.
- Czyżewski A., Sapa A. [2003]: Mechanizmy wymiany rolno-żywnościowej Polski z krajami UE. Poznań.
- Dańska B. [2000]: Przestrzenno-czasowe modelowanie zmian w działalności produkcyjnej w Polsce. Zastosowanie modeli panelowych. Absolwent, Łódź.
- Debelle G., Faruqee H. [1996]: What Determines the Current Account? A Cross-Sectional and Panel Approach, International Monetary Found. *Working Paper*, nr 58.
- Gotz-Kozierkiewicz D. [1995]: Deficyt rachunków obrotów bieżących w gospodarce transformowanej – obiektywne przesłanki a polityka makroekonomiczna. *Ekonomista* 35.
- Grossman G. M., Helpman E. [1990]: Comparative Advantage and Long-Run Growth. *American Economic Review* t. 80, nr 1.
- Krugman P. R., Obstfeld M. [1997]: Międzynarodowe stosunki gospodarcze. Teoria i polityka. PWE, Warszawa.
- Misala J. [2005]: Wymiana międzynarodowa i gospodarka światowa. Teoria i mechanizmy funkcjonowania. Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa.
- OECD Economic Outlook 76 database. [2007]. www.stats.oecd.org/wbes/,
- Woś A., Zegar St. [2002]: Rolnictwo społecznie zrównoważone. IERiGŻ, Warszawa.

Anna Jaczewska-Kalicka¹
Instytut Ochrony Roślin
Poznań

Kierunki zmian produkcji zbóż w Polsce po integracji z Unią Europejską

Trends in changes in cereal production in Poland after integration with the European Union

Abstract. The cereals are prevailing as a crop in the European Union member countries (EU-25). They cover more than 51 million hectares, that is about 50% of arable land. Poland has the second place in the EU as far as the acreage of cereal production is concerned and third by the harvested grain crop (about 27 million tons). On the other hand, the yield from 1 hectare is rather low. In 2005 the grain yield was on average 32.3 dt/ha, that is 63% of the average yield in the EU member countries. The causes of such a low yield are mostly the poor natural and ecological conditions, the low technological level and the extremely small area of individual farms. Only the farms of large acreage, economically efficient, well managed and directed by good specialists disposing of a broad knowledge will be able to meet the competition pressure. One of the most important tasks will be the compliance with all EU standards, especially with respect to the quality of the final product. Integration with EU creates a chance to attain this goal if Polish agriculture is able to take advantage of the EU financial help.

Key words: cereals, sown area, crops, yields, EU standards

Synopsis. W strukturze produkcji roślinnej krajów Unii Europejskiej (UE-25) dominują zboża. Zajmują one ponad 51 mln ha, co stanowi około 50% gruntów ornych. Polska zajmuje 2 miejsce w krajach UE pod względem powierzchni uprawy zbóż (ponad 8 mln ha) i 3 miejsce pod względem wielkości zbiorów (około 27 mln ton). Natomiast plony z jednego ha są bardzo niskie. W 2005 r wyniosły średnio 32,3 dt/ha, co stanowi 63% średniej unijnej wielkości plonu ziarna. Przyczyną tak niskich plonów są m.in.: gorsze warunki przyrodniczo-siedliskowe, niższe zaawansowanie technologiczne oraz duże rozdrobnienie gospodarstw. Presji konkurencyjnej będą mogły sprostać tylko gospodarstwa duże obszarowo, silnie ekonomiczne, elastycznie zarządzane i prowadzone przez fachowców dysponujących dużą wiedzą. Jednym z ważniejszych problemów będzie spełnienie wszelkich unijnych wymogów, szczególnie odnoszących się do jakości produkcji. Integracja z UE stwarza możliwość osiągnięcia tego celu poprzez wykorzystanie przez polskie rolnictwo dostępnych środków finansowych.

Słowa kluczowe: zboża, powierzchnia uprawy, zbiory, plony, wymogi unijne.

Wstęp

Polskie rolnictwo dysponuje trzecim co do wielkości obszarem gruntów ornych w UE-25. Ten ogromny potencjał nie jest jednak w pełni wykorzystany. Według Klepackiego [2005] źródłem tego stanu należy poszukiwać w ekstensyfikacji produkcji, niższym poziomie technologicznym i gorszych warunkach naturalnych. Jest wiele barier poprawy wykorzystania tego potencjału. W produkcji zbóż może to być między innymi: niski poziom wsparcia produkcji rolniczej, słabo finansowany postęp biologiczny, mało efektywne doradztwo, opóźnienia technologiczne, wadliwa struktura zasiewów (nadmiar

¹ Doc.dr.hab., ul. Okulickiego 3, 05-825 Grodzisk Maz. tel./fax. (022) 755 52 62, e-mail: a.a.kalicyc@hoga.pl

zbóż), niska jakość produkcji, niedostosowanie do potrzeb odbiorcy, brak środków na intensyfikację produkcji oraz niedostateczna, słabo aktualizowana wiedza producentów. Jednak w nowych warunkach jest szansa na ich pokonanie. Zdaniem Seremak-Bulge [Ewolucja... 2006] jedną z przyczyn utrzymywania się dużego areалу uprawianych zbóż, pomimo często niskiej opłacalności tej produkcji, jest brak realnej alternatywy dla zbóż, zwłaszcza w małych gospodarstwach. Ważnym problemem, z jakim musi się uporać rolnictwo, jest spełnienie wszelkich unijnych wymogów oraz pełne dostosowanie warunków produkcji rolniczej do norm obowiązujących na jednolitym rynku. Umiejętne wykorzystanie dostępnych środków pomocowych stwarza możliwość sprostania tym zadaniom [Chmielewska 2006]. Atuty polskiego rolnictwa takie jak: korzystniejsza sytuacja demograficzna, niższe koszty pracy oraz mniejsza chemizacja przysłoniły obawy, czy zdołamy spełnić wymagania obowiązujące w UE [Gaziński 2006]. Celem pracy jest ocena miejsca, jakie zajmuje Polska w produkcji zbóż na tle państw zrzeszonych w Unii Europejskiej, oraz uchwycenie zjawisk wpływających zarówno negatywnie jak i pozytywnie na dalszy rozwój tej dziedziny produkcji.

Uwagi metodyczne

W opracowaniu przedstawiono obecny stan uprawy zbóż w Polsce na tle globalnej produkcji w Unii Europejskiej. Omówiono wyniki badań prowadzonych w Instytucie Ochrony Roślin dotyczących wpływu agrofagów oraz warunków pogodowych na wielkość i jakość plonu zbóż. Uwzględniono również wyniki badań i opinie innych autorów dotyczące tego tematu. Podstawowe źródło danych liczbowych stanowił Rocznik Statystyczny Rolnictwa i Obszarów Wiejskich [Rocznik... 2007].

Produkcja zbóż w Polsce na tle produkcji w państwach członkowskich Unii Europejskiej

Przygotowania Polski do członkostwa w Unii Europejskiej trwały wiele lat. Jako początek zmian należy przyjąć 1989 rok. Na specyfikę polskiej transformacji rolnictwa, w porównaniu do innych krajów regionu, wpływała struktura własności ziemi, która w około 75% znajdowała się w posiadaniu rolników indywidualnych. W sektorze uspołecznionym dominowały państwowe gospodarstwa rolne [Gaziński 2006]. Sektor prywatny charakteryzowało duże rozdrobnienie. W Polsce w 2003 roku na ogólną liczbę 2 846 tys. gospodarstw rolnych 73,1% stanowiły gospodarstwa poniżej 5 ha, 23,1% gospodarstwa od 5 do 20 ha, 3,1% gospodarstwa od 20 do 50 ha i 0,7% gospodarstwa powyżej 50 ha. W analogicznym okresie w UE z 9 871 tys. gospodarstw 61,9% były to gospodarstwa poniżej 5 ha, 23,0% gospodarstwa od 5 do 20 ha, 8,3% gospodarstwa od 20 do 50 ha i 6,8% gospodarstwa powyżej 50 ha [Rocznik... 2007]. W krajach UE-25 w produkcji roślinnej dominują zboża. Uprawiane są na obszarze ponad 51 mln ha. Polska zajmuje drugie miejsce pod względem powierzchni uprawy zbóż, której jest ponad 8 mln ha i trzecie miejsce pod względem wielkości zbiorów, zbierając około 27 mln ton. Natomiast plony z 1 ha są bardzo niskie. W 2005 roku wyniosły średnio dla wszystkich zbóż 32,3 dt/ha, co stanowi około 63% średniej unijnej wielkości plonu ziarna. Przyczyną tak niskich plonów są gorsze warunki przyrodniczo-siedliskowe, niższe zaawansowanie technologiczne oraz

duże rozdrobnienie gospodarstw [Rocznik... 2007]. Presji konkurencyjnej ze strony rolnictwa państw UE będą mogły sprostać tylko gospodarstwa duże obszarowo, silnie ekonomicznie, elastycznie zarządzane i prowadzone przez fachowców dysponujących dużą wiedzą [Krasowicz 2006].

Uprawa zbóż na terenie UE-25 zajmowała w 2005 roku powierzchnię 51 152 tys. ha. Największy areal tych upraw miała Francja (9 185 tys. ha, 17,9% powierzchni unijnej) następnie Polska (8 329 tys. ha, 16,3%) oraz Niemcy (6 839 tys. ha, 13,4% udziału w UE). Łącznie trzy wyżej wymienione kraje członkowskie miały około 50% powierzchni uprawy zbóż w UE. Zbiory zbóż w UE wyniosły ogółem 261 679 tys. ton. Najwyższy udział w zbiorach należy do Francji (24,5%), Niemiec (17,6 %) oraz Polski (10,3%). Kraje te uzyskują ponad 50% ogólnych zbiorów zbóż w UE. Plony zbóż w UE-25 wyniosły średnio 51,2 dt/ha. Najwyższe plony uzyskano w Belgii (84,1 dt/ha), Holandii (84,0 dt/ha) i Wielkiej Brytanii (72,0 dt/ha). Polska zajmuje odległe miejsce uzyskując 32,3 dt/ha, co stanowi 63% średniej unijnej wielkości plonu zbóż.

Pośród uprawianych gatunków zbóż największy areal zajmowała w UE pszenica (22029 tys. ha, 43,1%). Największy udział w tym areale miały: Francja (24,0%), Niemcy (14,4%) i Polska (10,1%). Zbiory pszenicy wyniosły ogółem 124 554 tys. ton, przy czym z tego 29,6% jest udziałem Francji, 19,0% Niemiec i 11,9% Wielkiej Brytanii. Plony pszenicy w UE-25 wyniosły średnio 56,5 dt/ha. Najwyższe plony uzyskały Holandia (87,2 dt/ha), Irlandia (84,3 dt/ha) oraz Belgia (82,7 dt/ha). Polska uzyskując średni plon w wysokości 39,5 dt/ha zajmuje odległe miejsce pośród krajów unijnych.

Istnieje jednak realna szansa uzyskania znacznie wyższych plonów, mimo gorszych warunków glebowo-klimatycznych jakie występują w Polsce. Z badań prowadzonych w Instytucie Ochrony Roślin w latach 1996 – 2005 na pszenicy ozimej wynika, że jest to gatunek bardzo wrażliwy zarówno na występowanie agrofagów, jak i na niesprzyjające warunki pogodowe. Jednak umiejętne ochrona upraw przynosi znaczący wzrost plonu i poprawę jego jakości. Pszenica ozima odmiany Kobra (1996 – 2000) uprawiana bez ochrony chemicznej wydała średnio plon 49,2 dt/ha, natomiast po zastosowaniu fungicydów średni plon wyniósł 56,5 dt/ha i był wyższy o około 15%, czyli 7,3 dt/ha. W następnym cyklu badań (2001 – 2005), prowadzonych na pszenicy ozimej odmiany Mikon, plon bez zabiegów wyniósł średnio 45,5 dt/ha, a w obiektach chronionych fungicydami 58,3 dt/ha, co stanowi wzrost o około 28,0%, czyli 12,8 dt/ha. Różnice między wzrostem plonu w efekcie stosowania fungicydów w badanych odmianach pszenicy ozimej wynikają zarówno z ich różnej wrażliwości na występujące agrofagi jak i z dużej zmienności warunków pogodowych występujących w okresie badań. W obydwu cyklach badań niekorzystnie na plon i jego jakość wpływała długotrwała susza [Jaczevska-Kalicka 2007].

Jęczmień uprawiano w UE-25 na 13 057 tys. ha (25,5% areалу zbóż). Najwięcej jęczmienia uprawiano w Hiszpanii (3 150 tys. ha, 24,1% powierzchni tej uprawy w UE), Niemczech (1 947 tys. ha, 14,9%) i we Francji (1 602 tys. ha, 12,3%). W Polsce uprawiano jęczmień na powierzchni 1 113 tys. ha (8,5% powierzchni j.w.), co daje czwartą pozycję w UE. Zbiory jęczmienia wyniosły ogółem dla UE-25 52 955 tys. ton. Największy udział w unijnej produkcji jęczmienia miały: Niemcy (21,9%), Francja (19,5%) i Wielka Brytania (10,4%). Udział Polski wyniósł 6,8% ogólnych zbiorów unijnych. Plony jęczmienia dla całej UE kształtowały się na poziomie 40,6 dt/ha, w tym w Belgii 76,6 dt/ha, we Francji 64,5 dt/ha, w Holandii 63,6 dt/ha. W Polsce średni plon jęczmienia wyniósł 31,3 dt/ha, co dało 6 miejsce w UE.

Żyto w Unii Europejskiej zajmuje ogółem 2 446 tys. ha, z czego 1 415 tys. ha (57,8%) zajmuje powierzchnia tej uprawy w Polsce i 549 tys. ha (22,4%) w Niemczech. W pozostałych krajach uprawia się niewielkie ilości tego gatunku. Zbiory żyta wyniosły w Unii ogółem 7 598 tys. ton, w tym udział Polski wyniósł 44,7% a Niemiec 36,8%. Średni plon ziarna żyta w UE wyniósł 31,1 dt/ha. W Niemczech plon ziarna był ponad dwukrotnie wyższy (50,9 dt/ha) niż w Polsce. Żyto traktowane przez wiele lat jako uprawa ekstensywna staje się obecnie towarem poszukiwanym. Gatunek ten ma znakomitą perspektywę jako zboże do produkcji pieczywa o cennych walorach dietetycznych i prozdrowotnych. Ożywienie zainteresowania producentów żytem wiąże się przede wszystkim ze wzrostem cen zbytu, zarówno w Niemczech jak i w Polsce. Jak wynika z przedstawionego zestawienia, Polska jest znaczącym partnerem w produkcji zbóż na terenie Unii Europejskiej (tab. 1) [Rocznik... 2007].

Podsumowanie

Krajowa produkcja zbóż ma charakter ekstensywny nie tylko na tle Wspólnoty, ale także sąsiednich krajów (np. Czechy). Dużo niższe plony zbóż w Polsce są rezultatem mniejszego zużycia środków plonotwórczych (nawozy, środki ochrony roślin), niewielkiego wykorzystania kwalifikowanego materiału siewnego oraz silnego uzależnienia efektywności i jakości plonów od warunków klimatycznych [Judzińska 2006]. Z badań Instytutu Ochrony Roślin wynika, że umiejętne stosowanie środków ochrony roślin uwzględniające: uprawianą odmianę, poziom nawożenia, stałe lustracje plantacji, ocenę zagrożenia i sygnalizowanie terminów zabiegów jest podstawą osiągnięcia wyższych i lepszych jakościowo plonów ziarna. Obecnie programy ochrony roślin uwzględniają między innymi: postęp w metodach diagnostycznych, upowszechnianie znajomości wartości progów szkodliwości oraz tworzenie systemów wspomagających podjęcie decyzji o potrzebie zabiegów. Mają więc coraz mniej wspólnego z opinią o nadmiernym, zagrażającym człowiekowi i środowisku stosowaniu chemicznych środków ochrony roślin. Przepisy Unii Europejskiej dotyczące poziomu zawartości mikotoksyn w ziarnie zbóż również są niemożliwe do realizacji bez umiejętnego stosowania zabiegów chemicznych [Jaczevska-Kalicka 2007]. W nowoczesnej produkcji zbóż, zgodnej z wymaganiami Unii Europejskiej dotyczącymi higieny produkcji, ochrony środowiska oraz bezpieczeństwa żywności, niezbędna jest opieka i pomoc doradców w realizacji optymalnych rozwiązań. Program doradztwa rolniczego w zakresie norm sanitarnych i standardów jakościowych zgodnych z wymaganiami UE przygotowano w ramach realizacji projektu PHARE/PL, korzystając z pomocy doradców z Irlandii Północnej i Szkocji [Bartkowski 2004]. Uwarunkowania ekonomiczne i społeczne powodują pogłębienie różnic regionalnych i decydują o zróżnicowanych możliwościach dostosowania produkcji roślinnej do realiów gospodarczych i zasad wspólnej polityki rolnej UE. Decydujące są następujące czynniki: struktura agrarna, rozproszenie produkcji, udział gospodarstw towarowych i poziom wiedzy fachowej. Konieczne jest więc zróżnicowanie zaleceń agrotechnicznych i metod pracy doradczej [Krasowicz 2006]. Włączenie Polski do jednolitego rynku europejskiego oraz objęcie sektora zbożowego regulacjami wspólnotowymi sprzyja jego rozwojowi. Celem ma być wykreowanie około 50 tys. wysokotowarowych gospodarstw mających 35% udziału w powierzchni uprawy zbóż i 50% udziału w krajowych zbiorach oraz dostarczających około 80% ziarna zbóż na rynek. Gospodarstwa takie będą w pełni przygotowane do konkurencji

na jednolitym rynku europejskim [Ewolucja... 2006]. Przyszłość polskiego rolnictwa powinny stanowić duże gospodarstwa rodzinne, wielkoobszarowe gospodarstwa towarowe oraz gospodarstwa z dodatkową działalnością (przetwórstwo). Zboża jako dominująca gałąź, dobrane gatunkowo do potrzeb rynku, nie powinny przekraczać 65% w strukturze zasiewów [Majewski 2005]. Zwraca się uwagę na fakt, że w podejmowaniu decyzji produkcyjnych ważnym elementem jest klient i jego potrzeby. Toteż należy dobrze poznać potrzeby rynku i oczekiwania odbiorców dotyczące ilości i jakości wyprodukowanego zboża [Burzyński 2006].

Tabela 1. Powierzchnia, zbiory i plony zbóż w unii europejskiej

Table 1. Sown area, production and yields of cereals in european union.

Kraje	Powierzchnia w tys. ha w 2005 r.	Zbiory				Plony z 1ha w dt		
		W tys. t		udział w UE %	1995	2000	2005	
		1995	2000					
Ogółem								
Unia Europejska (15)	35 663	180 069	216 930	202 376	X	50,0	57,3	56,7
Unia Europejska (25)	51 152	228 947	262 805	261 679	100,0	44,5	48,9	51,2
Polska	8 329	25 905	22 341	26 928	10,3	30,2	25,3	32,3
Pszenica								
Unia Europejska (15)	16 779	87 714	105 663	102 582	X	52,8	58,7	61,1
Unia Europejska (25)	22 029	106 474	125 191	124 554	100,0	49,2	52,9	56,5
Polska	2 218	8 668	8 503	8 771	7,0	36,0	32,3	39,5
Żyto								
Unia Europejska (15)	838	6 144	5 428	3 636	X	43,5	43,7	43,4
Unia Europejska (25)	2 446	13 318	10 220	7 598	100,0	31,3	27,5	31,1
Polska	1 415	6 288	4 003	3 404	44,8	25,6	18,8	24,1
Jęczmień								
Unia Europejska (15)	10 201	43 576	51 409	43 486	X	39,5	48,0	42,6
Unia Europejska (25)	13 057	52 410	58 665	59 955	100,0	36,9	43,3	40,6
Polska	1 113	3 278	2 783	3 582	6,0	31,3	25,4	31,3

Źródło: opracowanie własne na podstawie [Rocznik... 2007]

Literatura

- Bartkowski J. [2004]: Dostosowanie gospodarstw rolnych do standardów UE – produkcja zbóż. Krajowe Centrum Doradztwa, Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich, Poznań.
- Burzyński R. [2006]: Wyzwania rynkowe producentów zbóż. „7xP” na rynku zbóż. *Świat zbóż* 2, ss. 23-24.
- Chmielewska M. [2006]: Polskie gospodarstwa rolne w aspekcie integracji z Unią Europejską – Korzyści i zagrożenia. *Roczniki Naukowe SERiA* t.VIII z.1, ss. 23-26.
- Ewolucja rynku zbożowego i jej wpływ na proces transmisji cen [2006]. J. Seremak-Bulge (red.). IERiGŻ-PIB, Warszawa.

- Gaziński B. [2006]: Polskie rolnictwo w Unii Europejskiej i niektóre doświadczenia pierwszego roku członkostwa. *Biuletyn Instytutu Hodowli i Aklimatyzacji Roślin* 242, ss. 3-14.
- Jaczevska-Kalicka A. [2007]: The influence of pathogenic fungi and weather conditions on winter wheat yield. *Journal of Plant Protection Research* 47, ss. 147 – 160.
- Judzińska A. [2006]: Produkcja żywności pochodzenia roślinnego na tle UE (sektor zbożowy, olejarski i cukrowniczy). *Roczniki Naukowe SERiA* t.VIII, z.2, ss. 81-85.
- Klepacki B. [2005]: Ważniejsze wyzwania stojące przed polskim rolnictwem i innymi członkami agrobiznesu w kontekście integracji z UE. [W:] *Procesy przystosowawcze przedsiębiorstw agrobiznesu do gospodarki rynkowej*. B. Klepacki (red.). SGGW, Warszawa.
- Krasowicz S. [2006]: Możliwość dostosowania produkcji roślinnej w różnych rejonach Polski do wymogów Unii Europejskiej. *Roczniki Naukowe SERiA* t.VIII, z.4, ss. 187-192.
- Majewski E. [2005]: Miejsce rolnictwa w ekonomicznej i społecznej strukturze wsi. [W:] *Polska wieś 2025. Wizja rozwoju*. J. Wilkin (red.). Fundusz Współpracy, Warszawa.
- Rocznik Statystyczny Rolnictwa i Obszarów Wiejskich 2006. [2007]. GUS, Warszawa.

Maria Jeznach¹

Katedra Organizacji i Ekonomiki Konsumpcji
SGGW
Warszawa

Międzynarodowe standardy zarządzania jakością i bezpieczeństwem żywności w branży rolno-spożywczej

International Food Quality Management and Safety Standards in Agribusiness

Abstract. The article presents the food quality management and safety systems, particularly standards: BRC, IFS and EurepGAP. In the international market become these standards more important in the competition between the producers in agribusiness.

Key words: quality management, standards

Synopsis. W pracy zaprezentowane zostały systemy zarządzania jakością i bezpieczeństwem żywności, a w szczególności standardy BRC, IFS oraz EurepGAP. Omówione standardy zyskują na znaczeniu w międzynarodowej wymianie handlowej, gdzie stają się narzędziem konkurencyjności producentów w sektorze rolno-spożywczym.

Słowa kluczowe: standardy, zarządzanie jakością

Wstęp

Początek XXI wieku zaowocował w agrobiznesie nie tylko globalizacją, ale przede wszystkim ogromną troską o jakość i bezpieczeństwo produktów rolnych, a tym samym spożywczych. W dobie narastających zagrożeń i ograniczonego zaufania konsumentów do oferowanych im produktów, większość organizacji dostrzega potrzebę uzyskania i dostarczenia konsumentom stosownego dowodu swojej zdolności do identyfikowania i nadzorowania zagrożeń bezpieczeństwa żywności. Wszystkie firmy i organizacje związane z żywnością, które chcą uczestniczyć w światowej wymianie muszą wdrożyć i rozwijać systemy Zarządzania Bezpieczeństwem Żywności, a ich strategicznym celem winno być zapewnienie bezpieczeństwa zdrowotnego konsumenta.

W skali międzynarodowej można wyróżnić następujące standardy zarządzania jakością i bezpieczeństwem żywności w agrobiznesie:

- GMP/GHP,
- EurepGAP,
- HACCP,
- ISO 9001,
- BRC,
- IFS,
- ISO 22000.

Wymienione systemy mają charakter dobrowolny na jednolitym rynku Unii Europejskiej. Ich wdrażanie nie jest regulowane przepisami wspólnotowymi. Wyjątek

¹ Dr inż., Wydział Nauk o Żywieniu Człowieka i Konsumpcji, email: maria_jeznach@sggw.pl

stanowi system HACCP, którego stosowanie jest obligatoryjne na mocy dyrektyw i rozporządzeń UE, a także regulacji prawnych w poszczególnych krajach członkowskich UE (np. polska ustawa o bezpieczeństwie żywności i żywienia).

W pracy zaprezentowane zostały systemy, które mają znaczenie dla zapewnienia jakości i bezpieczeństwa żywności dla konsumentów. Do szczegółowej analizy wybrano BRC, IFS oraz EurepGAP, ze względu na ich rosnącą rolę. Te stosunkowo nowe systemy powstały jako swoisty wymóg, którego wypełnienie jest warunkiem niezbędnym w międzynarodowej wymianie handlowej. Poznanie i przybliżenie ich roli i znaczenia, a w efekcie wdrożenie, powinno przyczynić się do wzrostu konkurencyjności producentów sektora rolno-spożywczego.

BRC

Brytyjska organizacja zrzeszająca kupców (British Retail Consortium – BRC) stworzyła w 1998 r. pierwszy standard dla branży spożywczej i handlowej (standard oceny dostawców produktów żywnościowych do sieci handlowych BRC - Food Technical Standard). Miał on za zadanie oceniać produkowaną żywność w sposób jednolity, obiektywny i pod kątem zgodności z prawem. Brak obiektywnych wyników audytów prowadzonych samodzielnie przez przedsiębiorstwa (tzw. audytów wewnętrznych), czy audytów prowadzonych przez firmy zewnętrzne był przyczyną powstania standardu. W bardzo krótkim czasie stał się on wiodącym standardem w Wielkiej Brytanii.

Celem standardu BRC jest:

- zapewnienie bezpieczeństwa i jakości produktów żywnościowych oraz ich zgodności z wymaganiami prawnymi,
- stworzenie jednolitych wymagań dla wszystkich producentów żywności i uczestników łańcucha żywnościowego dostarczających swoje produkty do sieci handlowych,
- ustanowienie określonych zasad i stworzenie podstawy do certyfikacji przedsiębiorstw dostarczających produkty do sieci handlowych,
- ujednoczenie reguł kwalifikowania dostawców i ograniczenie ilości audytów.

Standard BRC obejmuje swoim zakresem wszystkie obszary bezpieczeństwa żywności i legalności produktu. Integruje on przepisy zawarte w normach ISO 9000 i w systemie HACCP wraz z GMP/GHP, definiując szczegółowe wymagania, które muszą być spełnione, aby zapewnić bezpieczeństwo i konieczny, powtarzalny poziom jakości produktu końcowego.

Obecnie nie ma możliwości podjęcia współpracy z największymi sieciami handlowymi oraz producentami marek własnych w Anglii bez posiadania wdrożonego i certyfikowanego systemu BRC [Czupryna i Maleszka 2006].

Powszechnie rozpoznawane i uznawane są 4 standardy:

- BRC Global Standard Food (czwarte wydanie opublikowano w 2005 roku): jego celem jest wprowadzenie jednolitych wymagań i przejrzystości w całym łańcuchu dostaw (surowców i produktu ostatecznego),
- BRC Global Standard – Consumer Products, dla produktów przemysłowych,
- BRC Global Standard – Packaging, dla przedsiębiorstw produkujących i dostarczających materiały opakowaniowe,

- BRC/FDF Non-GM Food Standard, dla dostawców żywności niemodyfikowanej genetycznie o udowodnionym pochodzeniu.

Producenci żywności, którzy dostarczają produkty do sieci handlowych muszą spełniać wymagania standardu składającego się z 10 podstawowych rozdziałów. Stwierdzenie niezgodności krytycznych w tych obszarach uniemożliwia wystawienie certyfikatu i wymusza ponowne przeprowadzenie oceny.

Opracowane standardy mają na celu określenie jednolitych zasad postępowania, uniknięcie powielania wymagań określonych przez różne normy i systemy, których spełnienia oczekiwali poszczególni handlowcy oraz wyeliminowanie wielu nieporozumień pojawiających się wokół tych wymagań. Dodatkowe korzyści związane z wdrożeniem standardu to:

- dostawcy mogą informować klientów o tym, że stosują wymagania określone w standardzie BRC,
- standard odnosi się do wszystkich zagadnień związanych z bezpieczeństwem produktu oraz z wymaganiami prawnymi,
- pozwala spełnić wymagania zarówno dostawców jak i handlowców,
- wymaga prowadzenia ciągłego nadzoru oraz w przypadku pojawienia się niezgodności, podejmowania i przeprowadzania działań korygujących (audyt co 6 lub 12 miesięcy w zależności od ilości oraz rodzaju niezgodności),
- wizyty związane z oceną standardu BRC mogą być połączone z audytami kontrolnymi ISO 9001 i HACCP.

IFS

IFS (International Food Standard)² jest opracowany i stanowi własność dwóch sieci handlowych (niemieckiej i francuskiej). W 2002 roku utworzyły one wspólny system oceny zapewnienia bezpieczeństwa zdrowotnego żywności głównie sprzedawanej pod tzw. własną marką. Właściciel marki własnej (sieć handlowa/hurtownik) jest utożsamiany przez konsumenta z producentem wyrobu. Jednocześnie wzrost prawnej odpowiedzialności sieci za produkt sprzedawany pod własną marką, a w konsekwencji przeniesienie opinii o złej jakości, może przejść na całą markę sieciową i oferowane produkty.

Celem zapewnienia bezpiecznej, powtarzalnej jakości wyrobów sprzedawanych pod marką własną, opracowano IFS jako narzędzie do przeprowadzania audytów w zakładach produkujących żywność. Zamierzeniem standardu jest redukcja kosztów i wprowadzenie przejrzystości w całym łańcuchu dostaw. Obecnie obowiązuje wersja 4 standardu IFS, wydana w 2004 roku. Wymagania standardu ujęto w pięć rozdziałów:

- system zarządzania jakością, zawiera wymagania dotyczące wdrożenia systemu HACCP oraz systemu zarządzania jakością, w tym dokumentacji obu systemów,
- odpowiedzialność kierownictwa, odpowiedzialność zarządu firmy w zakresie wdrożenia, oceny i doskonalenia systemu,
- zarządzanie zasobami, określa wymagania dotyczące zasobów ludzkich, wymagań higienicznych i zdrowotnych personelu, szkoleń i kwalifikacji oraz wyposażenia socjalnego,

² <http://www.food-care.com>

- proces produkcji, najobszerniejszy rozdział, zawiera odniesienia do projektowania, wprowadzania i rozwoju wyrobów, wymagań sanitarno-higienicznych dla pomieszczeń produkcyjnych i magazynowych, gospodarki odpadami, identyfikowalności, nadzorowania alergenów, GMO,
- pomiary, analiza, doskonalenie, zawiera wymagania dotyczące nadzorowania temperatury/czasu w procesach produkcyjnych, kontroli ilości pakowanego towaru, detekcji metali, rozpatrywania reklamacji, wycofywania wyrobu z rynku i nadzorowania wyrobów niezgodnych.

Przedsiębiorstwa zajmujące się produkcją i obrotem żywności mogą otrzymać certyfikat IFS. Na poziomie bazowym powinny uzyskać między 75 a 90% punktów. Aby uzyskać certyfikat na poziomie wyższym należy uzyskać 90% na poziomie bazowym i powyżej 70% na poziomie wyższym [Berdowski 2005].

Standard IFS stał się bardzo popularny w krótkim czasie. Popularność stosowanych standardów wśród producentów żywności w Niemczech przedstawiała się następująco: ISO 9001 stosuje 53%, IFS 33%, HACCP 10%, inne 3%, brak natomiast informacji o 1%. Było to wynikiem formalnego narzucenia standardu IFS wszystkim przedsiębiorstwom produkującym pod marką własną oraz dostawcom do sieci handlowych [Food... 2004].

Standard IFS preferowany jest przez odbiorców z Niemiec (np. Metro AG, REWE, Tegut, EDEKA, Aldi Tengelmann, Ava, Lidl, Spar, Globus, Markant, COOP) i Mogros w Szwajcarii oraz z Francji (np. Auchan, Carrefour, EMC Groupe Casino, Metro, Monoprix, Picard Surgeles, Provera, System U.). Odbiorcy z Wielkiej Brytanii i Skandynawii preferują natomiast BRC (np. Tesco). Często pojawia się problem wzajemnej uznawalności certyfikatów IFS i BRC przez odbiorców z różnych krajów. Nadal brak jest porozumienia w tej kwestii pomiędzy organizacjami, a wzajemne uznawanie certyfikatów jest wyłącznie dobrą wolą drugiej strony.

W Polsce szacuje się, że ponad 40 firm ma wdrożonych system BRC lub IFS, przy czym większość to duże i średnie przedsiębiorstwa, których decyzję o wdrożeniu tych standardów determinowały wymogi partnerów biznesowych [Czupryna i Maleszka 2006]. Marzec [2006] podaje, iż ponad 100 producentów w Polsce posiada certyfikat IFS.

Oba standardy, to jest BRC i IFS, są przeznaczone dla producentów z sektora spożywczego. Ich celem jest ocena spełnienia wymagań w zakresie bezpieczeństwa żywności w trakcie audytu przeprowadzanego przez akredytowaną jednostkę certyfikującą. Potwierdzeniem spełnienia wymagań jest certyfikat. Korzyścią z jego posiadania jest uzyskanie dowodu o produkcji bezpiecznych wyrobów o wysokiej jakości, zwiększenie zaufania konsumentów i handlowców, dla których bezpieczeństwo i jakość produktów jest najważniejsza, możliwość współpracy z sieciami handlowymi a przede wszystkim ograniczenie ilości audytów ze strony różnych odbiorców oraz zapewnienie ciągłego doskonalenia firmy.

EurepGAP

EurepGAP powstał w 1997 roku z inicjatywy grupy roboczej sieci handlu detalicznego, zrzeszonej w niezależnej organizacji Europejskich Handlowców Świeżymi Produktami Rolniczymi (Euro-Retailer Produce Working Group-EUREP), producentów żywności (indywidualni rolnicy, plantatorzy, hodowcy), producentów środków ochrony roślin i nawozów oraz organizacji konsultingowych. Celem działania EUREP było

wypracowanie, na bazie powszechnie uznawanych wymagań, wspólnych procedur oraz jednolitego standardu dla Dobrej Praktyki Rolniczej (Good Agricultural Practice-GAP). Mają one służyć zapewnieniu bezpieczeństwa zdrowotnego żywności na etapie produkcji pierwotnej.

EurepGAP wyznacza minimalne standardy produkcyjne w celu uzyskania wysokiej jakości produktów pierwotnych (rolniczych i ogrodniczych). Pod względem formalnym jest zbiorem dokumentów normatywnych. Łączy najważniejsze cechy rolnictwa ekologicznego (płodozmian, nawożenie organiczne, uprawa międzyplonów, mechaniczna pielęgnacja, dbałość o żyzność i biologiczną aktywność gleby) i konwencjonalnego (stosowanie nawozów mineralnych w umiarkowanych i precyzyjnie ustalonych dawkach oraz interwencyjne stosowanie pestycydów).

System jest skierowany do producentów owoców, warzyw i grzybów (Fruit and Vegetables Standard), kwiatów i roślin ozdobnych (Flower and Ornamentals Standard), producentów produktów zwierzęcych, przewoźników w transporcie drogowym zwierząt (Integrated Farm Assurance Standard), hodowców ryb (Integrated Aquaculture Assurance Standard) oraz plantatorów kawy (Coffee Reference Code).

EurepGAP wyznacza minimalne standardy produkcyjne w celu zapewnienia wysokiej jakości oraz bezpieczeństwa produktów pierwotnych w oparciu o kryteria wywodzące się z systemu HACCP, zawiera wymogi spełnienia przepisów prawa krajowego i międzynarodowego, wyznacza kryteria dotyczące oddziaływania produkcji rolniczej na środowisko. System dzieli wymagania na trzy poziomy: podstawowe, drugorzędne oraz zalecenia, które powinny być wprowadzone, ale nie są konieczne do uzyskania certyfikatu.

Zakres certyfikacji produktów został podzielony na standardy sektorowe (mają niezależne od siebie dokumenty normalizacyjne EurepGAP), w tym owoce i warzywa (Fruit and Vegetables) mają standard dla świeżych owoców, warzyw i grzybów uprawnych przeznaczonych do konsumpcji.

Standard, po nowelizacjach w 2003 i 2004 roku, określa 14 obszarów związanych z produkcją, które dla świeżych owoców i warzyw dotyczą: identyfikowalności, dokumentowania i audytów wewnętrznych, odmian i sadzonek, historii zarządzania miejscem upraw, zarządzania glebą i podłożem, stosowania nawozów, nawadniania i nawożenia, ochrony upraw (analiza pozostałości środków ochrony roślin), zbioru, obróbki pozbiorczej (pakowanie, sortowanie, mycie, składowanie, klasyfikacja u producenta), zarządzania odpadami i zanieczyszczeniami, zdrowia, bezpieczeństwa i zarobkowania pracowników, ochrony środowiska, skarg od klientów.

Zastosowanie standardów GAP umożliwia certyfikowanie³ wszystkich produktów rolnych przeznaczonych do konsumpcji. Certyfikat systemu mogą uzyskać gospodarstwa indywidualne oraz grupy producentów, które udokumentują zgodność produkcji z wymaganiami EurepGAP⁴. Certyfikat na okres 1 roku uzyskują producenci, którzy w 100% spełniają wymagania podstawowe oraz w 95% wymagania drugorzędne.

Do najważniejszych korzyści związanych z wdrożeniem i certyfikowaniem systemu EurepGAP należy zaliczyć:

- zagwarantowanie wysokiej jakości i bezpieczeństwa zdrowotnego produktu,

³ Wykaz Jednostek Certyfikujących na stronie www.eurep.com

⁴ Wymagania zawarte w dokumentach EurepGAP: Przepisy ogólne dotyczące owoców i warzyw; Punkty Kontroli i Kryteria Zgodności oraz Lista Kontrolna. Wszystkie dokumenty wersji 2.1-Oct 04 obowiązujące od 1 maja 2005 r. Punkty Kontroli i Kryteria Zgodności. Wyjątki aktualizowane 1.07.05. www.eurep.org

- uzyskanie dowodu zgodności procesu produkcji z międzynarodowymi standardami, co ułatwia konkurowanie na rynku,
- obniżenie kosztów produkcji, co związane jest z optymalizacją procesów produkcji tj. zwiększeniem wydajności zużycia surowców naturalnych, zmniejszeniem zużycia stosowanych środków ochrony roślin,
- zminimalizowanie szkodliwego wpływu na środowisko przez stosowanie różnego rodzaju technik rekultywacji oraz ochronę natury.

Powstanie EurepGAP jest wynikiem wzrostu świadomości producentów i konsumentów odnośnie warunków produkcji w sektorze żywnościowym. Gwarancja bezpieczeństwa staje się kluczowym elementem funkcjonowania na rynku.

Marzec i Sierzechulska [2006], relacjonując ogólnoswiatową konferencję, dotyczącą rozwoju EurepGAP-u (Paryż 2005 r.), w której wzięło udział ponad 470 delegatów z 46 państw, stwierdzają, iż brak wiedzy o systemie utrudni dostęp płodów rolnych na rynki europejskie. Biorąc pod uwagę rozważania dotyczące rynku warzyw w Polsce i związane z nim możliwości produkcyjne, wydaje się być to bardzo prawdopodobnym. Dlatego zaprezentowany pogląd należy uznać za w pełni uzasadniony.

Zaistniały dynamiczny rozwój certyfikacji producentów w Polsce ilustruje tabela 1. Zaprezentowane dane dają podstawę do wnioskowania, iż producenci podejmujący trud certyfikacji są świadomi jego rosnącej rangi.

Tab. 1. Rozwój certyfikacji standardu EurepGAP w Polsce

Tab.1. Development of implementation of the EurepGAP standard in Poland

Data	Liczba certyfikatów
2003	2
VI. 2004	6
I. 2006	79
IX. 2006	150

Źródło: [Pałacha 2006]

Jak stwierdza Wiśniewska [2006A, 2006B], wdrożenie EurepGAP, sprzyjając poprawie jakości i bezpieczeństwa wytworzonego produktu, w długim okresie sprzyja również obniżeniu kosztów produkcji przez systematyczną poprawę umiejętności produkcyjnych oraz wzmacnia pozycję marketingową producenta lub oferenta. Jest również gwarancją troski o dobro konsumenta w obszarze nie obejmowanym do tej pory przez tradycyjne metody zarządzania jakością i bezpieczeństwem produktu choć, jak wiadomo, obszar ten jest istotnym ogniwem łańcucha żywnościowego.

Podsumowanie i wnioski

Zaprezentowane systemy zarządzania jakością i bezpieczeństwem żywności, a w szczególności standardy BRC, IFS oraz EurepGAP, odgrywają i nadal odgrywać będą znaczącą rolę w handlu międzynarodowym artykułami rolno-spożywczymi. Znajdują one uznanie wśród producentów zarówno na świecie jak i w Polsce. Nadal jednak problemem jest wzajemna uznawalność certyfikatów uzyskiwanych przez przedsiębiorstwa w ramach poszczególnych systemów. Jak podkreśla Wiśniewska [2005], różne sieci handlowe

wymagają różnych standardów, co wymusza wdrażanie wymaganych systemów. Naraża to przedsiębiorstwa na dodatkowe koszty. Dlatego opowiedzenie się za wzajemną uznawalnością wdrożonych systemów jest zasadnym, gdyż umocni i uwiarygodni rolę każdego z nich, a jednocześnie zmniejszy koszty ich równoległego utrzymywania.

Literatura

- Berdowski J. B. [2005]: Wpływ współczesnych systemów zarządzania jakością, a szczególnie HACCP, BRC, IFS, na proces doskonalenia organizacji zajmującej się produkcją i obrotem żywności. *Problemy Jakości* 9, ss. 9-13.
- Czupryna M., Maleszka A. [2006]: Dodatkowe wymagania stawiane przedsiębiorcom branży spożywczej- międzynarodowy standard żywności (IFS). *Problemy Jakości* 9, ss. 21-24.
- Food Industrie: Systeme zur Ruckverfolgbarkeit wenig gefragt – nur jedes dritte Unternehmen bisher IFS zertifiziert. [2004]. *Deutsche Molkerei Zeitung* 25, s. 20.
- Marzec M., Sierzchulska A. [2006]: EurepGAP – platforma harmonizacji. *Bezpieczeństwo i Higiena Żywności* 1, s. 32.
- Marzec M. [2006]: Do countries of Central and Eastern Europe need EurepGap? Retailers point of view. [W:] 7th EurepGAP Conference, 20-21 September 2006, Praga. www.centrumhaccp.pl i www.palacha.pl
- Pałacha B. [2006]: Implementation of EurepGAP in Poland. [W:] 7th EurepGAP Conference, 20-21 September 2006, Praga. www.centrumhaccp.pl i www.palacha.pl.
- Wiśniewska M. [2006A]: EUREPGAP standard jakości i bezpieczeństwa żywności na etapie produkcji pierwotnej. Dokumenty i wymagania. *Problemy Jakości* 9, ss. 13-16.
- Wiśniewska M. [2006B]: EUREPGAP standard jakości i bezpieczeństwa żywności na etapie produkcji pierwotnej. Droga do certyfikatu. *Problemy Jakości* 11, ss. 19-22.
- Wiśniewska M. [2005]: Od gospodarstwa do stołu. Organizacja i zarządzanie jakością oraz bezpieczeństwem produktu żywnościowego. Wyd. Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk.

Justyna Kalińska¹

Zakład Ogólnej Ekonomiki

Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej – PIB

Warszawa

Wpływ zmiany systemu płatności bezpośrednich na wyniki rolnictwa w wybranych krajach Unii Europejskiej²

Influence of changing payments scheme on performance of agriculture in selected EU member states

Abstract. Presented are some results of investigation of the structure of direct payments schemes in the EU member states, their influence on agricultural output and on entrepreneur income. For that purpose results of economic accounts for agriculture (EAA) were used.

Key words: decoupling, SPS (Single Payment Scheme), Economics Account for Agriculture.

Synopsis. Przedstawiono strukturę płatności bezpośrednich w wybranych krajach UE, oraz ich wpływ na wartość produkcji rolniczej i wielkość dochodu rolniczego. Podjęto próbę analizy skutków zmiany systemu dla Polski. Analizę oparto na wynikach makroekonomicznych pochodzących z Rachunków Ekonomicznych dla Rolnictwa.

Słowa kluczowe: decoupling, SPS (Single Payment Scheme), Rachunki Ekonomiczne dla Rolnictwa.

Wprowadzenie

Ideą ostatnich zmian polityki rolnej w krajach Unii Europejskiej³, jak również na świecie⁴, jest oddzielenie płatności bezpośrednich od wielkości i struktury produkcji rolnej (*decoupling*). Tym samym w nowym systemie jednolitej płatności (ang. SPS, *Single Payment Scheme*) dotychczasowe płatności bezpośrednie, przysługujące do określonych rodzajów produkcji rolniczej⁵, zostały zastąpione jednolitą płatnością na gospodarstwo bądź jednolitą płatnością regionalną⁶. W zmienionym systemie wysokość kwoty płatności jest określana na podstawie dopłat bezpośrednich otrzymywanych przez gospodarstwo w

¹ ul. Świętokrzyska 20, 00 – 002 Warszawa, tel. 022 5054402, e – mail: kalinska@ierigz.waw.pl.

² Praca została wykonana w ramach zadania badawczego *Analiza wyników ekonomicznych polskiego rolnictwa* będącego częścią Programu Wieloletniego 2005-2009 *Ekonomiczne i społeczne uwarunkowania rozwoju polskiej gospodarki żywnościowej po wstąpieniu Polski do Unii Europejskiej*.

³ Ostatnia reforma WPR w zakresie płatności bezpośrednich została uzgodniona w Luksemburgu w czerwcu 2003 r. Ustala ona zakres budżetowania na lata 2007-2013, a nowe zasady określa Rozporządzenie Rady WE nr 1782/2003 z 29 września 2003 r. ustanawiające wspólne zasady dla systemów wsparcia bezpośredniego w ramach wspólnej polityki rolnej i ustanawiające określone systemy wsparcia dla rolników.

⁴ Amerykańska Ustawa Rolnicza z 2002 r. określa nowe zasady „wsparcia dla farmerów”. Do 2002 roku rolnicy amerykańscy otrzymywali dopłaty według wielkości zbiorów zapisanych w kontraktach, obecnie płatności są obliczane na podstawie wielkości zbiorów historycznych, a nie aktualnej wielkości produkcji.

⁵ Przez płatność bezpośrednią należy rozumieć płatność uzupełniającą przysługującą do określonego rodzaju produkcji roślinnej, która jednocześnie jest płatnością obszarową. W niniejszym artykule nazwa płatność jest używana zamiennie z dotacją.

⁶ Aby otrzymać płatności SPS rolnicy muszą spełniać określone wymogi, a mianowicie utrzymywać ziemię w dobrej kulturze rolnej zgodnie z wymaganiami środowiska (GAEC) oraz przestrzegać standardów cross-compliance dotyczących ochrony środowiska, zdrowia roślin i zwierząt oraz dobrostanu zwierząt.

okresie 2000 – 2002, a płatność jest przyznawana na gospodarstwo⁷. W przypadku jednolitej płatności regionalnej obowiązuje stawka płatności na 1 ha UR gospodarstwa i jest jednakowa dla całego regionu⁸.

Państwa UE-5 mają obowiązek wdrożenia nowego systemu płatności w ciągu trzech lat (2004 – 2007), z możliwością wyboru systemu płatności na gospodarstwo bądź systemu mieszanego, będącego połączeniem płatności na gospodarstwo i płatności regionalnej.

System SPS daje rolnikom większą swobodę w podejmowaniu decyzji produkcyjnych. Dotychczas wybór produkcji rolniczej w dużej mierze był uzależniony od wysokości dopłat bezpośrednich, jakie można było uzyskać wytwarzając określone produkty rolnicze. Obecna zmiana systemu może korzystnie wpłynąć na decyzje rolników, które będą podejmowane w zależności od warunków rynkowych, a więc od ceny i zapotrzebowania na dany produkt [Krzyżanowska 2006]. Jednocześnie zmiana ta ma na celu poprawę stanu środowiska naturalnego oraz dobrostanu zwierząt i roślin poprzez obowiązek spełnienia wymogów tzw. cross-compliance.

Celem niniejszego artykułu jest ustalenie, czy zmiany w systemie płatności bezpośrednich miały wpływ na decyzje produkcyjne rolników, a zatem wyniki produkcji rolniczej oraz czy oddziałują na dochód. Podjęto również próbę określenia konsekwencji, jakie może mieć zmiana płatności bezpośrednich w krajach zachodnich na rynek produktów rolniczych w Polsce.

Analizą zostały objęte państwa UE, które jako pierwsze (w 2005 r.) rozpoczęły wdrażanie nowego systemu płatności bezpośrednich: Austria, Niemcy, Dania, Wielka Brytania, Irlandia, Belgia, Włochy, Luksemburg, Portugalia i Szwecja⁹. Analiza dotyczy lat 1995 – 2006.

Metoda opracowania

Badanie wykorzystuje wyniki makroekonomiczne, pochodzące z Rachunków Ekonomicznych dla Rolnictwa (RER)¹⁰. RER są rachunkami satelickimi do rachunków narodowych (RN) dla działu rolnictwo, a obowiązek ich sporządzania mają wszystkie kraje UE¹¹.

Ujednolicona w obrębie UE metodyka rachunków pozwala na dokonywanie porównań wartości produkcji i kategorii wynikowych sektora rolniczego pomiędzy państwami, a także umożliwia wykorzystywanie rachunków dla celów decyzyjnych WPR.

Wartość produkcji wytworzonej według RER obejmuje produkcję dóbr roślinnych i zwierzęcych, usługi rolnicze oraz drugorzędne działalności niewydzielone. W ostatniej z wymienionych kategorii uwzględnia się np. wartość przerabianego w gospodarstwie mleka

⁷ Ponieważ stawka płatności jest zależna od kwot wcześniej otrzymywanych dopłat oraz od powierzchni gospodarstwa, jednolita płatność na 1 ha jest różna dla każdego gospodarstwa [Kowalski 2006].

⁸ Płatność regionalna jest obliczana dla regionu i jednakowa dla wszystkich rolników. Jest to suma płatności otrzymywanych w danym regionie w okresie referencyjnym, podzielona przez liczbę hektarów uprawnionych do otrzymywania płatności.

⁹ W niniejszym opracowaniu wymienione powyżej państwa będą oznaczone jako UE-10.

¹⁰ Szczegółowa charakterystyka rachunków została przedstawiona w opracowaniu autorki [Kalińska 2006].

¹¹ Na mocy Rozporządzenia WE Nr 138/2004 Parlamentu Europejskiego i Rady Unii Europejskiej z dnia 5 grudnia 2003 r. dotyczącego rachunków ekonomicznych dla rolnictwa we Wspólnocie. Rozporządzenie to określa metodę i zakres rachunków.

np. na ser i masło, czy usługi agroturystyczne. Wyodrębnienie tych działalności z procesu produkcji jest niemożliwe z uwagi na ponoszone koszty wytworzenia.

Wartość produkcji w rachunkach jest wyrażana przy pomocy dwóch cen: producenta i bazowej. Cena producenta jest równa cenie sprzedaży produktów rolniczych, natomiast cena bazowa jest ceną producenta powiększoną o dopłaty i pomniejszoną o podatki od danego produktu rolnego.

Płatności bezpośrednie są rejestrowane w dwóch pozycjach: jako subwencje do produktów, które wiążą się z produkcją określonych dóbr i usług rolniczych oraz jako subwencje do produkcji wynikające z rodzaju prowadzonej działalności rolniczej.

W obliczeniach wykorzystano wyniki produkcji wyrażone w cenach bieżących i stałych, w odniesieniu do wybranych lat, i przedstawiono je graficznie w formie wykresów i tabel.

Struktura płatności bezpośrednich i jej zmiany

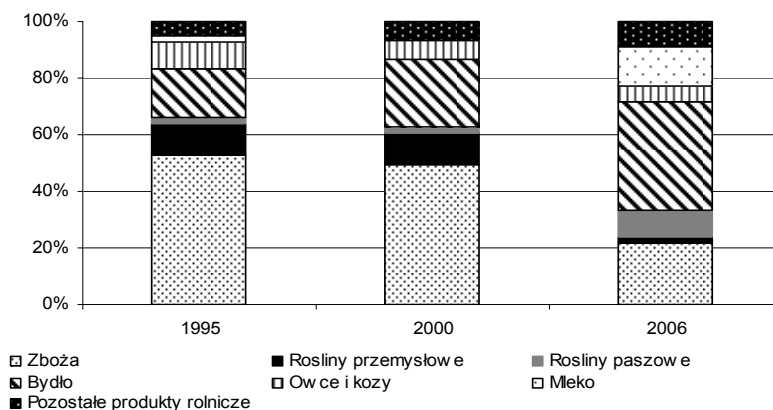
Płatności bezpośrednie w Unii Europejskiej zostały wprowadzone na początku lat 90-tych XX wieku, na skutek reformy McSharry'ego. Początkowo dopłatami zostały objęte podstawowe produkty rolnicze, a mianowicie zboża i wołowina. Wsparcie polegało na stopniowym obniżaniu cen gwarantowanych i jednoczesnym wprowadzaniu płatności bezpośrednich. Głównymi odbiorcami płatności były wówczas kraje wyspecjalizowane w wytwarzaniu dotowanych produktów (zboż i wołowiny) oraz państwa, w których prowadzenie gospodarstwa było utrudnione z uwagi na niekorzystne warunki gospodarowania [Floriańczyk 2003]. Zmiany te były kontynuowane w kolejnej reformie Agenda 2000. Zakres płatności bezpośrednich został wówczas rozszerzony o rośliny oleiste, wysokobiałkowe, ziemniaki do produkcji skrobi i mleko.

W 2004 r. w krajach UE w systemie standardowym istniało prawie 30 rodzajów płatności. Obejmowały one uprawy polowe: zboża, rośliny oleiste i wysokobiałkowe, len i konopie, ziemniaki przemysłowe, chmiel, tytoń i susz polowy, oraz zwierzęta i produkty zwierzęce: bydło, owce i mleko.

W celu zobrazowania zmian w strukturze płatności bezpośrednich w krajach, które wdrożyły SPS, na wykresie 1 została zaprezentowana struktura dopłat w latach 1995, 2000 oraz 2006. Lata te wyodrębniono na podstawie różnych okresów w finansowaniu WPR. W latach 90-ych poziom płatności bezpośrednich utrzymywał się na względnie stabilnym poziomie. 2000 r. to początek nowego okresu budżetowania, jaki określa Agenda 2000. Z kolei 2006 r. prezentuje strukturę płatności po reformie z Luksemburga (2003 r.).

Jak wspomniano, początkowo wsparciem w postaci dopłat bezpośrednich zostały objęte głównie zboża i wołowina. W przypadku zboż udział w strukturze płatności bezpośrednich wyniósł ponad 50% i utrzymywał się na tak znaczącym poziomie przez okres kolejnych 15 lat. Zmiana systemu płatności spowodowała spadek udziału do około 20%. W nowym systemie płatności uzupełniające, oprócz obniżenia kwoty stawek, zostały przesunięte w kierunku produkcji zwierzęcej, a dokładnie rynku mięsa wołowego. W 1995 r. dopłaty do bydła stanowiły 17% w ogólnej kwocie płatności bezpośrednich, w 2000 udział ten wzrósł do 25% i w kolejnych latach nadal wzrastał, do poziomu 38% w 2006 r. Jednocześnie wprowadzono dopłaty do roślin paszowych, które dotychczas stanowiły niespełna 2% płatności, a po 2005 r. ich udział znacznie wzrósł do 10%. Nastąpiła także

zmiana w płatnościach do produkcji mleka. Od 2004 r. udział płatności do mleka systematycznie wzrastał i w 2006 r. wyniósł 14%.

* Na wykresie wyróżniono te produkty rolnicze, których wsparcie w postaci płatności bezpośrednich było znaczące. Kategoria „pozostałe” obejmuje resztę produktów, do których przysługiwały niższe kwoty płatności.
Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników rachunków ekonomicznych dla rolnictw, [Eurostat... 2007]

Rysunek 1. Struktura płatności bezpośrednich w UE-10*.

Figure 1. Structure of direct payments in EU-10.

Należy zaznaczyć, iż powyżej przedstawione zmiany dotyczą struktury płatności bezpośrednich. Wartościowo płatności uzupełniające do wszystkich produktów po 2005 r. uległy znacznej redukcji. W Belgii, Dani, Luksemburgu, Niemczech, Szwecji i Wielkiej Brytanii płatności do zbóż zostały całkowicie wyeliminowane.

Rysunek 2 przedstawia roczną dynamikę zmian płatności uzupełniających do produktów, które dotychczas były objęte największym wsparciem bezpośrednim. Jak wynika ze zgromadzonych danych, w 2005 r. w porównaniu z rokiem poprzednim niemal całkowicie wyeliminowano dopłaty uzupełniające do zbóż i znacznie ograniczono dopłaty do roślin przemysłowych. Znacząco zredukowano stawki płatności do bydła, o około 70%. Od 1999 r. kwota płatności przyznawana do mleka była bardzo zróżnicowana. W latach 2000 – 2001 oraz 2004 wystąpił istotny jej wzrost, a następnie miała miejsce silna redukcja tych płatności. Tak znaczące wahania wynikają z przekroczenia kwot produkcyjnych mleka w niektórych latach i nałożeniem kar na rolników, stąd spadki płatności do mleka.

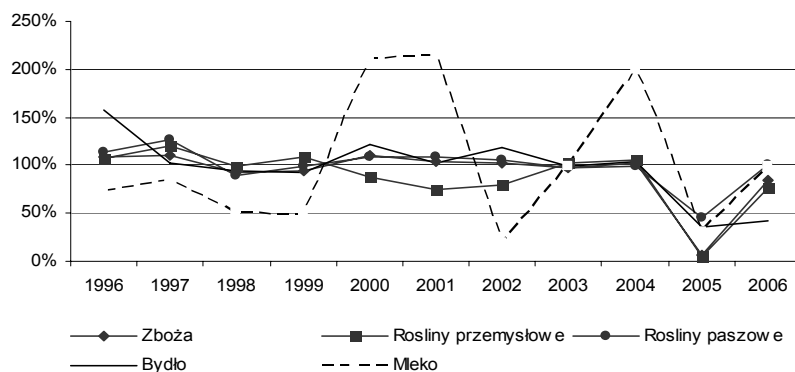
Udział subwencji w wartości produkcji i dochodzie rolniczym

Stopień uzależnienia wyniku finansowego gospodarstw rolnych od prowadzonej polityki UE w zakresie wsparcia dochodów rolniczych określa udział dopłat w wartości produkcji oraz dochodzie „przedsiębiorcy rolnego”¹².

Głównym zamierzeniem ostatniej reformy dotyczącej finansowania WPR była redukcja płatności bezpośrednich i wprowadzenie dopłat obszarowych, które są

¹² Dochód „przedsiębiorcy rolnego” jest ostatnią kategorią wynikową w RER. Jest to dochód rolniczy na poziomie makroekonomicznym, uzyskiwanym przez rolnictwo w danym roku.

niepowiązane z wielkością i strukturą prowadzonej produkcji. Zmiana systemu ma na celu dostosowanie produkcji dóbr rolniczych do popytu rynkowego.

Źródło: jak dla rysunku 1

Rysunek 2. Dynamika zmian płatności uzupełniających do wybranych produktów w UE-10 (rok poprzedni = 100)

Figure 2. Dynamics of changes of direct payments to products in EU-10 (preceding year = 100)

Jak wskazują dane zgromadzone w tabeli 1, udział płatności uzupełniających w wartości produkcji rolniczej znacznie obniżył się w dwóch ostatnich latach. W niektórych państwach, jak Niemcy czy Luksemburg, jest bliski zeru. W Niemczech wynika to z minimalizacji płatności do zbóż, które przed 2005 r. były głównym przedmiotem wsparcia i stanowiły ponad 60% płatności bezpośrednich. Podobnie w Luksemburgu, gdzie dopłaty przysługiwały głównie do zbóż i bydła. Wyższy udział dopłat uzupełniających niż średnia w UE-15 pozostaje w Austrii, Szwecji i Portugalii. Ten stan wynika z faktu, iż nie wszystkie płatności zostały jeszcze wyłączone, a także wskazuje na duże uzależnienie wartości produkcji od dopłat do produktów.

Kolejny wykres (rys. 3) przedstawia zmianę wolumenu¹³ produkcji wybranych produktów rolniczych. Od końca lat 90-tych następował spadek wolumenu produkcji zwierzęcej: bydła, owiec i kóz oraz mleka. Istotny ich spadek nastąpił w 2006 r., w przypadku produktów pochodzenia zwierzęcego wyniósł ponad 10%.

Podobnie kształtowała się wielkość produkcji roślinnej. Wielkość produkcji zbóż, roślin przemysłowych i paszowych stopniowo zmniejszała się do 2004 r. Zmniejszenie dopłat uzupełniających spowodowało spadek produkcji, głównie zbóż, o około 8%, a roślin przemysłowych o ponad 10% w 2006 r. Spadek produkcji wynikał również z obniżki cen oraz niekorzystnych warunków pogodowych, które znacznie obniżyły wielkość plonów.

W tabeli 2 zgromadzono dane na temat udziału dopłat¹⁴ w dochodzie rolniczym. Ich udział wskazuje na wysoki stopień uzależnienia dochodu osiąganego przez rolników od płatności bezpośrednich.

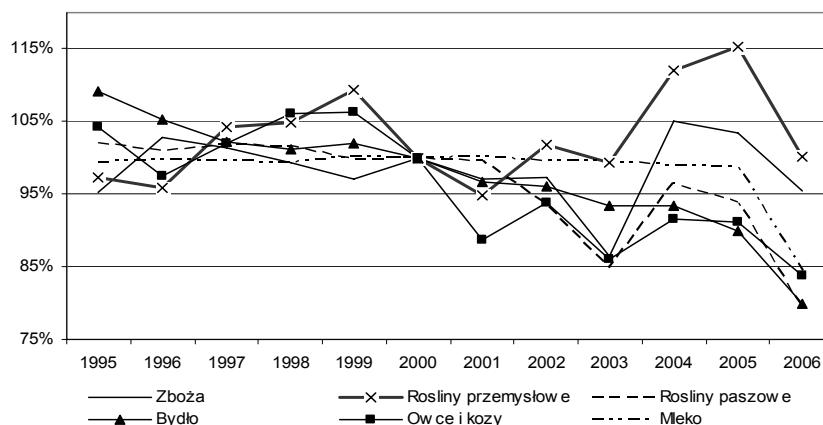
¹³ Wolumen przedstawia nie tylko ilościowe zmiany w wielkości produkcji, ale także jakościowe, tzn. zmiany jakie zaszły w strukturze produkcji (jak zmienił się udział poszczególnych dóbr w ilości wytwarzanej produkcji).

¹⁴ Do kwoty dopłat zostały tu wliczone nie tylko płatności przyznawane do określonych rodzajów roślin czy zwierząt, ale również inne wspierające działalność rolniczą, nie powiązane z produkcją, np.: płatności rolnośrodowiskowe, do gospodarstw niskotowarowych, ONW i inne.

Tabela 1. Udział płatności bezpośrednich w wartości produkcji rolniczej w wybranych państwach (%).
Table 1 Share of direct payments in the value of agricultural output in the EU member states (%).

Kraj	Rok											
	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Austria	15,9	13,5	12,1	9,7	7,7	8,3	8,6	9,4	9,8	10,3	3,0	3,4
Irlandia	12,2	13,2	14,1	15,4	13,2	14,6	11,7	15,5	15,5	14,8	8,0	0,1
W. Brytania	10,9	14,2	14,6	15,2	15,1	14,9	12,8	13,9	13,	14,4	1,5	0,6
Szwecja	9,3	9,6	9,8	9,8	9,0	9,8	10,9	11,3	11,1	12,2	2,8	3,0
Niemcy	7,4	7,1	7,6	8,	8,1	9,1	8,8	9,2	9,8	10,1	0,0	0,0
Portugalia	7,4	7,1	6,	7,0	6,1	5,9	6,2	6,4	7,1	7,5	7,4	4,6
Dania	7,6	7,4	7,5	8,2	8,0	7,9	8,1	9,0	9,2	9,6	0,5	0,4
Włochy	4,7	6,5	7,4	6,6	6,4	6,5	6,3	6,4	6,6	6,4	3,5	1,8
Luksemburg	6,0	6,5	7,0	6,4	6,2	7,6	10,7	9,5	9,4	10,3	0,0	0,0
Belgia	3,4	4,0	3,7	3,9	6,1	4,4	5,5	6,2	5,1	5,7	2,4	0,8
UE-15	8,7	8,9	9,1	9,2	9,2	9,3	9,1	9,7	9,6	9,9	6,4	2,7
UE-25 *	-	-	-	8,5	8,6	8,7	8,3	9,0	9,0	9,6	6,3	3,0

* Kraje nowoprzyjęte opracowują RER od 1998 r. stąd dla UE-25 dostępne wyniki dla lat 1998 – 2006.
Źródło: jak dla rysunku 1

* Dynamika produkcji została obliczona dla wartości produkcji wyrażonej w cenach producenta w odniesieniu do roku 2000, aby uniknąć oddziaływania na wartość produkcji rocznych zmian cen i różnych kwot subwencji.
Źródło: jak dla rysunku 1

Rysunek 3. Dynamika wolumenu produkcji dotowanych produktów rolniczych w krajach UE-10 (ceny stałe 2000 r. =100)*.

Figure 3. Dynamics of volume of agricultural products in EU-10 (current price 2000 = 100)

W przypadku Danii, Niemiec, Szwecji, Austrii i Wielkiej Brytanii subwencje decydowały o opłacalności produkcji dotowanych dóbr rolniczych. Udział dopłat ogółem (do produktów i do produkcji) w dochodzie rolniczym tych państw przekraczał bądź był

bliski 100%. Wprowadzenie płatności na gospodarstwo nie zmieniło udziału dopłat, a jedynie nastąpiły przesunięcia, zmniejszył się udział dopłat bezpośrednich a zwiększył dopłat do produkcji¹⁵. Jednocześnie znacznie niższy udział dopłat w dochodzie rolniczym pozostał w Portugalii, Włoszech czy Belgii. W krajach tych niektóre z produktów nie były objęte dopłatami bezpośrednimi. Belgia z kolei charakteryzuje się wysoko intensywnym rolnictwem, które wytwarza efektywny dochód, dlatego też udział dopłat jest niższy niż w innych krajach i nie odgrywa on tak znaczącej roli w kształtowaniu dochodów rolników jak w przypadku np. Niemiec.

Tabela 2. Udział dopłat w dochodzie „przedsiębiorcy rolnego”, %*.
Table 2. Share of subsidies to production in the entrepreneur income, %

Kraj	Średnio w latach:		
	1995 - 1999	2000-2004	2005-2006
Dania	116,0	518,8	523,1
Szwecja	119,6	156,2	220,2
Niemcy	152,4	102,1	115,8
Luksemburg	51,6	80,5	101,9
Irlandia	59,2	84,2	100,3
Austria	90,6	90,0	95,1
W. Brytania	73,2	94,8	92,1
Portugalia	42,6	47,4	53,7
Belgia	26,3	38,3	43,8
Włochy	30,5	35,7	40,9

* Udział dopłat w dochodzie „przedsiębiorcy rolnego” został obliczony jako średnia dla wybranych lat: 1995-1999, 2000-2004, 2005-2006 z uwagi na różne okresy finansowania WPR.

Źródło: jak dla rysunku 1

Podsumowując powyższe, wsparcie bezpośrednie zostało przesunięte w kierunku subsydiów niezwiązanych z rodzajem i ilością wytwarzanych produktów, a mianowicie z I do II filara WPR. Udział dopłat w dochodzie rolniczym nie zmienił się znacząco.

Wnioski dla Polski

W krajach UE, na skutek reformy płatności bezpośrednich, następuje obniżenie opłacalności produkcji niektórych produktów rolnych oraz zmniejszanie poziomu produkcji, głównie zbóż i roślin przemysłowych. Polskie rolnictwo, po akcesji do UE, zostało objęte instrumentami WPR. Płatności bezpośrednie znacząco wspierają dochody polskich rolników, jednak pomoc ta jest nieznaczna w porównaniu z taką, jaka przysługuje państwom dawnej Wspólnoty. W dwóch pierwszych latach członkostwa w UE udział dopłat bezpośrednich w dochodzie rolniczym w Polsce stanowił 40%. Z czego około 18% stanowiły dopłaty uzupełniające do produkcji roślinnej (w Polsce nie przysługują płatności

¹⁵ Wynika to z konstrukcji rachunków RER. Dopłaty uzupełniające (do produktów) są ewidencjonowane w momencie obliczania wartości wytworzonej danego dobra. Z kolei dopłaty do produkcji są uwzględniane po obliczeniu całkowitej wartości produkcji.

bezpośrednie do produkcji zwierzęcej), a 22% dopłaty do produkcji: płatność obszarowa, ONW i dopłaty do gospodarstw niskotowarowych [Szpojankowska 2006].

W kolejnych latach należy spodziewać się, że udział dopłat w dochodzie będzie wzrastał. Stanie się tak nie tylko z uwagi na podwyższanie stawek dopłat bezpośrednich i osiągnięcie pełnego ich poziomu w 2011 r., ale również ze względu na uruchamianie kolejnych programów wsparcia rolnictwa w ramach PROW. W 2004 r. były realizowane tylko niektóre z programów, a mianowicie wsparcie dla obszarów o niekorzystnych warunkach gospodarowania i dla gospodarstw niskotowarowych. Obecnie uruchomiono także pozostałe: programy rolno-środowiskowe, wsparcie grup producenckich i inne.

Podsumowanie

Jednym z nadrzędnych celów WPR, zapisanym w Traktacie Rzymskim z 1957 r., jest zapewnienie odpowiedniego poziomu życia ludności wiejskiej przez podniesienie dochodu osób pracujących w rolnictwie. Ostatnia reforma polityki rolnej w zakresie wsparcia bezpośrednich ukazuje, iż cel ten został niejako zmodyfikowany. Dochody rolników mają zapewnić im godny poziom życia i mają być uzyskiwane przez działalność rynkową, a nie produkcję nastawioną na otrzymywanie subsydiów unijnych [Przyszłość... 2007].

Jak zostało wcześniej wykazane, zmiana systemu wsparcia rolnictwa istotnie oddziałuje na decyzje produkcyjne. Po 2005 r., w krajach które wprowadziły SPS, nastąpiło znaczne obniżenie produkcji dóbr dotychczas dotowanych: zbóż, roślin przemysłowych i paszowych oraz wołowiny i mleka. Jednocześnie udział dopłat w wartości i dochodzie rolniczym pozostał na nie zmienionym poziomie. A zatem już po dwóch latach widoczne są skutki reformy. Należy spodziewać się, iż w przyszłości w pozostałych państwach UE nastąpi ta sama sytuacja. Zmniejszanie produkcji będzie prawdopodobnie następować coraz bardziej, co zapobiegnie nadwyżkom produkcyjnym, jednakże w długim okresie może to doprowadzić do znacznego ograniczenia produkcji rolniczej produktów dotychczas wspieranych za pomocą płatności uzupełniających i dostosowania produkcji do wielkości popytu.

Literatura

- Eurostat. [2007]. http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page?_
- Floriańczyk Z. [2003]: Charakterystyka instrumentów WPR oraz ich wpływ na dochody rodzin rolniczych. IERiGŻ, Warszawa.
- Kalińska J., Wrzaszcz T. [2006]: Metodologia sporządzania rachunków ekonomicznych dla rolnictwa w Polsce. [W:] Wyniki ekonomiczne polskiego rolnictwa w ujęciu europejskim i regionalnym. Z. Floriańczyk (red.). IERiGŻ-PIB, Warszawa.
- Kowalski A. [2006]: Kierunki reformy. [W:] Materiały konferencyjne IERiGŻ-PIB „Zmiany w systemie płatności bezpośrednich w rolnictwie po roku 2009”. IERiGŻ-PIB, Warszawa.
- Krzyżanowska Z. [2006]: Docelowy system. [W:] Materiały konferencyjne IERiGŻ-PIB „Zmiany w systemie płatności bezpośrednich w rolnictwie po roku 2009”. IERiGŻ-PIB, Warszawa.
- Przyszłość polityki rolnej a przegląd budżetu UE w latach 2008-2009. [2007]. UKIE, Departament Analiz i Strategii, Warszawa.
- Rozporządzenie nr 138/2004 Parlamentu Europejskiego i Rady Unii Europejskiej z dnia 5 grudnia 2003 r. dotyczące rachunków ekonomicznych dla rolnictwa we Wspólnocie. [2003].

- Rozporządzenie Rady WE nr 1782/2003 z 29 września 2003 r. ustanawiające wspólne zasady dla systemów wsparcia bezpośredniego w ramach wspólnej polityki rolnej i ustanawiające określone systemy wsparcia dla rolników. [2003].
- Szpojankowska J. [2006]: Analiza wpływu dopłat bezpośrednich na wyniki produkcyjno-ekonomiczne polskiego rolnictwa na bazie Rachunków Ekonomicznych dla Rolnictwa. *Roczniki Naukowe Seria* tom VII, zeszyt 4, ss. 332 – 337.

Ryszard Kata¹
Zakład Finansów
Wydział Ekonomii
Uniwersytet Rzeszowski
Rzeszów

Relacje rolników z bankami po przystąpieniu polski do Unii Europejskiej

Farmers' relations with banks after the accession of Poland to the European Union

Abstract. The paper characterized the Polish farmers' relations with banks with regard to the new opportunities for agriculture after accession to the European Union. Spatially the investigations covered the macro-region with small agricultural holdings. The main aim of the analysis was to determine the factors which are decisive for the choice of bank by farmers, as well as for the quality of co-operation of farmers with banks.

Key words: relationship banking, bank services, cooperative banks, commercial banks

Synopsis. W opracowaniu dokonano charakterystyki relacji rolników z bankami w nowych uwarunkowaniach dla rolnictwa, jakie wynikają z przystąpienia Polski do Unii Europejskiej. Zakres przestrzenny badań obejmuje makroregion rolnictwa rozdrobnionego. Analizie poddano czynniki, które decydują o wyborze banku przez rolników oraz kształtują jakość współpracy rolników z bankami.

Słowa kluczowe: relacje bankowe, usługi bankowe, banki spółdzielcze, banki komercyjne

Wstęp

Fundamentalne znaczenie instytucji w funkcjonowaniu oraz rozwoju gospodarki i społeczeństwa jest w naukach społecznych powszechnie akceptowane. Układ instytucjonalny jest zasadniczym elementem otoczenia rolnictwa, mającym istotny wpływ na funkcjonowanie i przeobrażenia tego sektora. Brak pewnych instytucji lub ich słabość należy uznać za barierę w przekształceniach strukturalnych rolnictwa. Szczególne znaczenie dla tych procesów mają instytucje finansowe, które stanowią najistotniejszy element systemu finansowego rolnictwa.

Duży wpływ na rozwój instytucjonalny miało przystąpienie Polski do Unii Europejskiej, wymagające dostosowania naszych norm prawno-organizacyjnych do systemów unijnych [Kołodziejczyk i Wasilewski 2005]. Przekształcenia te nie ominęły także systemu finansowego rolnictwa, czego przykładem są chociażby procesy konsolidacyjne w bankowości spółdzielczej, stymulowane wymogami dotyczącymi minimalnych progów kapitałów własnych banków, a także zmiany jakie dotyczą systemu kredytowania preferencyjnego rolnictwa [Kata 2006].

¹ Dr inż., pl. Ofiar Getta 4/5, 35-002 Rzeszów, tel. 017 872 1676, e-mail: dkata@univ.rzeszow.pl

Po 1 maja 2004 r. polscy rolnicy uzyskali swobodny dostęp do jednolitego rynku UE i poddani zostali zasadom konkurencji, wspólnym dla całej Unii [Czudec 2006]. Z drugiej strony gospodarstwa rolne mogą korzystać z wielu form wsparcia jakie oferowane jest rolnikom w Unii. Polscy rolnicy mogą w sumie korzystać z kilkudziesięciu działań finansowanych ze wspólnotowego budżetu. Jest to zasadnicza jakościowa zmiana w systemie polityki rolnej, która przed akcesją była mniej rozbudowana, słabiej finansowana i niestabilna.

Warunkiem poprawy pozycji konkurencyjnej polskiego rolnictwa, jak i wykorzystania środków finansowych przeznaczonych na rozwój tego sektora z funduszy unijnych, jest dobre przygotowanie niezbędnych instytucji. Z drugiej strony zaś rolnicy muszą chcieć, a także nauczyć się korzystać z pomocy otoczenia instytucjonalnego. Wiąże się to z pokonaniem licznych barier, zarówno na płaszczyźnie wiedzy i informacji o funkcjonowaniu i roli poszczególnych instytucji jak i barier mentalnościowych.

W tym kontekście celem opracowania jest analiza relacji rolników z instytucjami finansowymi (bankami). Relacji, które kształtują się w nowych uwarunkowaniach dla rolnictwa, jakie przyniosło przystąpienie Polski do Unii Europejskiej.

Zakres przestrzenny badań obejmuje makroregion rolniczy *Małopolska i Pogórze*, tj. województwa; podkarpackie, małopolskie i świętokrzyskie². Region ten reprezentuje typ rolnictwa rozdrobnionego, którego potrzeby w zakresie wsparcia finansowego przekształceń i rozwoju gospodarstw rolnych są szczególnie duże. Rozdrobnienie agrarne i niska towarowość gospodarstw powoduje jednak, że relacje wielu z nich z otoczeniem rynkowym, w tym z instytucjami finansowymi, są bardzo sporadyczne i ograniczone. Z drugiej strony zaś jest to region, którego rolnictwo, ze względu na jego słabość ekonomiczną, znajduje się poza sferą zainteresowania wielu, zwłaszcza dużych, komercyjnych pośredników finansowych. W relacjach rolników z bankami istnieje tu zatem szereg ograniczeń o większym nasileniu niż w innych regionach kraju.

Źródłem materiałów do opracowania były badania ankietowe rolników, przeprowadzone w roku 2007 na losowo wybranej próbie 856 gospodarstw rolnych³.

Charakterystyka badanej grupy rolników

Objęta badaniem grupa gospodarstw została wybrana przy użyciu metody losowania kwotowego, tak aby zapewnić jej reprezentatywność dla makroregionu w aspekcie struktury agrarnej gospodarstw. Struktura próby zawiera gospodarstwa o różnej wielkości z zachowaniem pewnej asymetrii, w stosunku do struktury gospodarstw w regionie, jaka wynika z danych statystycznych GUS. Średnio o 15% zwiększono bowiem liczebność gospodarstw w grupach obszarowych powyżej 5 ha UR. Chodziło o to aby w próbie znalazło się więcej gospodarstw o relatywnie, jak na warunki rolnictwa rozdrobnionego, większym obszarze, realnie prowadzących produkcję rolną. Wiele z gospodarstw rolnych ujmowanych w statystyce publicznej w grupie od 1 do 5 ha jest bowiem w istocie

² Obszar badań wytypowano na podstawie podziału regionów według typów rolnictwa za Michną [2001]. Obejmuje on region I, subregion b, tj. region przeludnionej wsi i rozdrobnionej struktury agrarnej rolnictwa.

³ Ankieta była elementem projektu badawczego finansowanego przez MNiSW pt. Rola lokalnych instytucji w przekształcaniach rolnictwa o rozdrobnionej strukturze gospodarstw (po przystąpieniu Polski do Unii Europejskiej) nr N114 009 31/2320.

nieżywotne ekonomicznie, tzn. nie prowadzi produkcji rolnej i co za tym idzie nie utrzymuje w zasadzie relacji z otoczeniem rynkowym i instytucjonalnym rolnictwa.

Przeciętny obszar UR w badanej grupie gospodarstw wynosił 6,5 ha, przeciętny wiek użytkownika to 43 lata (średnio w kraju 47 lat). Spośród badanych najwięcej, bo 42,1% rolników, posiada wykształcenie zawodowe (w tym rolnicze 16,6%), 33,5% posiada wykształcenie średnie (w tym aż 25,1% rolnicze), zaś 10,9% wykształcenie wyższe (w tym 6,2% rolnicze). Struktura wykształcenia ankietowanych rolników jest nieco korzystniejsza niż przeciętnie wśród użytkowników gospodarstw rolnych w kraju. Generalnie pozostawia jednak wiele do życzenia, zwłaszcza, że wykształcenie jest jednym z najważniejszych czynników wpływających na kompetencje i skłonność rolników do współpracy z otoczeniem instytucjonalnym [Kata, Grzebyk i Pierścieniak 2006].

Tabela 1. Charakterystyka ankietowanych użytkowników gospodarstw rolnych, %

Table 1: Characteristics of surveyed farm owners, %

Charakterystyka		Badana grupa	Makroregion południowo- wschodni	Polska
Płeć użytkowników gospodarstw	a) kobiety	29,4	39,8	33,5
	b) mężczyźni	70,6	60,2	66,5
Wiek użytkowników gospodarstw, lat	15 - 29	10,9	6,1	7,4
	30 - 49	56,4	43,8	47,8
	50 - 64	29,8	29,7	28,2
	65 i więcej	2,9	20,4	16,6
Poziom wykształcenia użytkowników gosp. rolnych	a) podstawowe	14,4	45,1	35,0
	b) zawodowe	41,2	27,6	33,8
	c) średnie	33,5	23,3	25,1
	d) wyższe	10,9	4,0	6,1
Struktura gospodarstw według grup obszarowych	1-2 ha	15,6	37,5	26,2
	2-5 ha	40,8	43,0	32,1
	5-15 ha	37,0	18,0	31,5
	15-50 ha	6,2	1,3	9,3
	powyżej 50 ha	0,5	0,2	0,9

Źródło: badania ankietowe i dane GUS [2003].

Wyniki badań

Integracja z UE i objęcie polskiego rolnictwa wsparciem w ramach WPR i polityki strukturalnej stały się przesłanką do wzmocnienia relacji rolników z szeregiem instytucji [Wilkin 2006]. Jak pokazują wyniki badań miejsce banków jest tutaj bardzo eksponowane (tab. 2). Obok Ośrodków Doradztwa Rolniczego oraz instytucji będących elementem systemu instytucjonalnego WPR, tj. w szczególności Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa oraz Agencji Rynku Rolnego, banki są instytucjami, z którymi rolnicy utrzymują najczęstsze kontakty. Relacje z bankami, głównie za pośrednictwem rachunku bankowego, utrzymuje 90% użytkowników gospodarstw, zaś 2/3 z nich deklaruje, że kontakty te mają charakter częsty.

Wyniki badań wskazują, że te instytucje, z którymi rolnicy utrzymują częstsze kontakty, zyskują też w ich opinii wyższe oceny. W skali punktowej od 1 do 5 (gdzie 1 to ocena negatywna, 5 bardzo dobra), najlepiej ocenianą instytucją w opinii rolników są Ośrodki Doradztwa Rolniczego, które uzyskały ocenę 4,5. Zaraz po nich dobrze oceniane

przez rolników są też banki (średnia ocena 4,2), a dalej agencje rolne oraz samorząd terytorialny (zwłaszcza gminy). W aspekcie rodzaju banków, rolnicy nieco wyżej oceniali banki spółdzielcze (przeciętna ocena 4,36) niż banki komercyjne (ocena 3,98). Odsetek bardzo dobrych i dobrych opinii o współpracy z bankami spółdzielczymi osiągnął 86,7%, zaś bankami komercyjnymi 74,2%.

Tabela 2. Rozkład liczebności gospodarstw według częstotliwości i jakości relacji z otoczeniem instytucjonalnym i ocena instytucji

Table 2. Distribution of farm number by the frequency and quality of relations with the institutional sphere and institutions rating

Institucje	Gospodarstwa ogółem (w%)	Gospodarstwa utrzymujące częste relacje (w%)	Ocena instytucji*
Ośrodek Doradztwa Rolniczego	90,5	48,8	4,5
Bank	90,0	61,1	4,2
Urząd gminy (Samorząd gminy)	87,7	32,7	3,9
ARiMR	73,0	6,6	3,7
Urząd powiatowy (Samorząd powiatu)	55,9	2,4	3,5
Izba Rolnicza	48,8	0,0	3,1
Agencja Rynku Rolnego	31,3	13,3	3,3
Powiatowy Urząd Pracy	15,6	1,9	2,8
Agencja Nieruchomości Rolnych	15,2	3,8	2,8
Giełda Rolna (Rynek Hurtowy)	12,8	2,8	3,0
Urząd marszałkowski	11,4	0,0	3,0
Stowarzyszenie	10,9	4,7	3,7
Związek zawodowy rolników	9,0	0,0	2,8
Organizacja branżowa	9,0	1,9	3,4
Agencja Rozwoju Regionalnego lub Lokalnego	7,6	0,0	2,5
Inne	7,1	1,4	2,7

* ocena od 1 do 5, gdzie; 1 negatywna, 5 bardzo dobra

Źródło: badania ankietowe.

Spośród badanych rolników z usług bankowych korzysta 95,9% respondentów. Wynik ten jest wyższy o ponad 5% od wykazanego wyżej odsetka rolników deklarujących współpracę z bankiem, co może świadczyć, iż część rolników, korzystając z usług finansowych banków, nie traktuje tego jako współpracy. Jak można było oczekiwać najczęściej rolników (74,6%) korzysta z usług bankowych w bankach spółdzielczych (tab. 3). Odsetek ten wyraża udział rolników w badanej zbiorowości, dla których BS jest jedynym lub głównym bankiem, jeżeli chodzi o obsługę finansową gospodarstwa. Dla części rolników bank spółdzielczy jest drugim bankiem (3,2%). W sumie zatem z usług banków spółdzielczych korzysta 77,8% rolników.

Oprócz banków spółdzielczych najpopularniejszymi bankami wśród rolników są największe komercyjne banki, takie jako PKO BP i PEKAO S.A., które dysponują największą siecią placówek i bankomatów w kraju.

W wyniku akcesji w sposób wręcz skokowy wzrosło wsparcie finansowe netto dla sektora rolnego [Kulawik i Wieliczko 2005]. Stało się tak, gdyż oprócz dopłat bezpośrednich i innych instrumentów pomocowych UE udało się utrzymać część narzędzi krajowych wsparcia rolnictwa, m.in. inwestycyjne kredyty preferencyjne oraz kredyty obrotowe "kłęskowe". Akcesja w sposób zdecydowany poprawiła też warunki samofinansowania gospodarstw rolnych. Zwiększone przepływy finansowe stworzyły szansę na rozszerzenie odsetka gospodarstw rolnych korzystających z szeregu usług

bankowych, zarówno pośredniczących jak i depozytowych oraz kredytowych. Wiadomo, iż wymogiem stawianym rolnikom chcącym otrzymywać dopłaty bezpośrednie lub dofinansowanie z innych programów unijnych jest posiadanie rachunku bankowego. Stąd bezpośrednio po akcesji obserwowany był istotny wzrost odsetka rolników posiadających rachunek bankowy. Na przykład w regionie podkarpackim w roku 2002 odsetek rolników posiadających rachunek bankowy wynosił 43%, zaś w 2007 r. wynosił on 91,2% (w całym makroregionie 96,2%).

Tabela 3. Liczba i struktura zbiorowości rolników korzystających z usług bankowych według banków

Table 3. Number and structure of surveyed sample of farmers who use bank services, by servicing bank

Bank i typ relacji	liczba	%
Rolnicy korzystający z usług bankowych według obsługującego ich banku		
BS	639	74,6
PKO BP	64	7,5
PEKAO SA	46	5,4
BPH	29	3,4
BGŻ	22	2,6
Inne	21	2,6
brak	35	4,1
razem	856	100,0
Rolnicy korzystający z usług więcej niż 1 banku:		
w tym banku:	120	14,0
BS	27	3,2
BGŻ	9	1,1
BPH	12	1,4
PKO BP	30	3,5
PKO SA	21	2,5
Inne	21	2,5

Źródło: badania ankietowe

Zakres korzystania z oferty banków przez gospodarstwa rolne jest jednak wciąż silnie zawężony, ograniczając się do rachunku bankowego i związanych z nim podstawowych usług operacyjnych. Wciąż niewielki odsetek rolników korzysta z produktów kredytowych, chociaż można w tym aspekcie zauważyć wyraźną tendencję wzrostową w stosunku do lat poprzednich.

Według danych GUS z 2002 r., w makroregionie rolnictwa rozdrobnionego (*Małopolska i Pogórze*) odsetek gospodarstw rolnych zadłużonych z tytułu kredytów wynosił zaledwie 11%, w tym zadłużonych z tytułu kredytów inwestycyjnych tylko 3,9%. Wyniki badań ankietowych przeprowadzonych w roku 2007 wskazują, że z kredytów obrotowych korzysta 18% rolników, zaś z kredytów inwestycyjnych 13,8% rolników (dane te dotyczą okresu 2002-2006). Na koniec 2006 r. stan zadłużenia z tytułu kredytów rolnych wykazywało 16,8% rolników, w tym z tytułu kredytów inwestycyjnych 8,9% rolników. Ponadto 4,8% rolników wykazywało także stan zadłużenia z tytułu kredytów konsumenckich. Należy zaznaczyć, że istotny wzrost zainteresowania kredytami przez rolników, zwłaszcza inwestycyjnymi, jest bezpośrednio związany z objęciem polskiego rolnictwa instrumentami finansowania WPR. Po roku 2004 blisko 60% kredytów inwestycyjnych pobieranych przez rolników to kredyty pomostowe, służące do

finansowania przedsięwzięć refundowanych z programów unijnych (głównie w ramach SPO Rolny, a wcześniej SAPARD-u). Także część kredytów preferencyjnych z linii ARiMR, jak również komercyjnych, była pobierana przez rolników w celu współfinansowania przedsięwzięć powiązanych z absorpcją funduszy unijnych. Blisko 12% rolników korzysta także z kredytu w rachunku bieżącym.

Wciąż relatywnie niewielki jest natomiast odsetek rolników korzystających z produktów depozytowych, zaś szczególnie niski z innych, bardziej wyrafinowanych produktów i usług bankowych. W tym zakresie można także zaobserwować nieznaczną tendencję wzrostową. W roku 2002 z lokat bankowych na Podkarpaciu korzystało 12,1% rolników, zaś z funduszy inwestycyjnych 0,8% [Kata 2003]. Jak wykazują badania ankietowe w 2007 r., w całym makroregionie odsetek rolników korzystających z lokat bankowych wynosił 16,3%, zaś z funduszy inwestycyjnych 2,2%.

Charakterystyczne jest, że rolnicy z kredytów rolnych (inwestycyjnych i obrotowych) korzystają chętniej w bankach spółdzielczych (tab.4), natomiast z kredytów w rachunku bieżącym, lokat bankowych, czy funduszy inwestycyjnych w bankach komercyjnych. W tym ostatnim przypadku jest to spowodowane także faktem, że w większości banków spółdzielczych dopiero od niedawna są oferowane tego typu produkty.

Usługi bankowe stają się coraz bardziej dostępne dla rolników. Jednak szczególnie aktywne działania banków zauważa się w zakresie sprzedaży kredytów, niedostateczne jest natomiast zachęcanie rolników do korzystania z innych elementów oferty.

Tabela 4. Struktura ankietowanej zbiorowości rolników według korzystania z produktów i usług bankowych, %

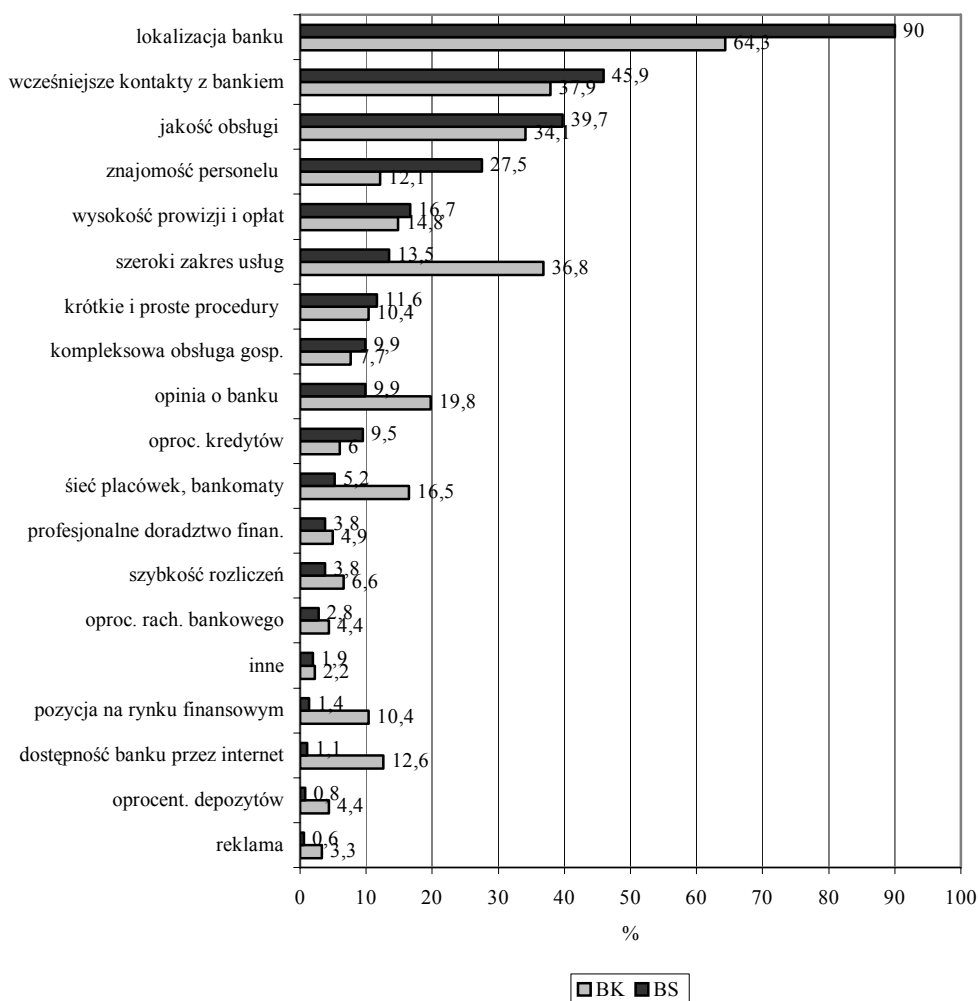
Table 4. Structure of surveyed group of farmers according to kind of utilised bank products, %

Produkt	Ogółem	Rolnicy klienci banków	
		spółdzielczych	komercyjnych
- rachunek rozliczeniowy (ROR)	96,2	95,2	98,4
- kredyty obrotowe	18,0	20,7	8,2
- lokaty bankowe	16,3	14,8	21,4
- kredyty inwestycyjne	13,8	15,3	8,2
- kredyt w rachunku bieżącym	11,9	9,5	20,3
- doradztwo finansowo-inwestycyjne	3,5	2,6	6,6
- operacje czekowe i wekslowe	3,2	3,4	2,2
- ubezpieczenia	2,3	1,9	3,8
- fundusz inwestycyjny	2,2	0,8	7,1
- kredyty hipoteczne	1,9	1,9	2,2
- rachunek walutowy, inwestycyjny	1,5	0,6	4,4
- leasing	0,5	0,5	0,5
- poręczenia i gwarancje kredytowe	0,4	0,5	0,0
- promesy kredytowe	0,2	0,3	0,0
- inne	2,6	2,6	2,2

Źródło: Badania ankietowe.

W celu określenia hierarchii kryteriów decydujących o wyborze banku jako partnera finansowego poproszono respondentów o wskazanie trzech czynników, które były dla nich najważniejsze (rys. 1). I tak najczęściej wskazywaną przyczyną wyboru banku przez użytkowników gospodarstw rolnych była bliskość placówki banku, a zatem łatwy do niego dostęp. Na kolejnym miejscu znalazła się znajomość banku (wcześniejsze kontakty), a także znajomość jego pracowników, a dalej dobra opinia o banku oraz jakość obsługi i indywidualne podejście do klienta. Te czynniki miały szczególnie duże znaczenie dla

rolników, klientów banków spółdzielczych. Zwracali oni zatem szczególną uwagę na te aspekty, które kształtują jakość relacji klienta z bankiem i w literaturze określane są mianem *relationship banking* [Boot 2000]. W przypadku motywów wyboru banku komercyjnego przez rolników nieco większe znaczenie niż w przypadku banków spółdzielczych, miały takie czynniki jak szeroki zakres oferowanych usług, renoma banku, jego pozycja na rynku finansowym oraz rozbudowana sieć placówek i bankomatów. Dla części klientów tych banków ważną przesłanką wyboru była dostępność banku przez nowoczesne kanały, takie jak internet, modem czy telefon.

Źródło: badania ankietowe

Rys. 1. Czynniki wyboru banku przez rolników klientów, banków spółdzielczych (BS) i komercyjnych (BK)

Fig. 1. Factors affecting choice of bank by farmers, clients of cooperative banks (BS) and commercial banks (BK)

Jak pokazują badania, dostępność i łatwość korzystania z usług bankowych ma dla rolników (zarówno klientów banków spółdzielczych i banków komercyjnych) ważniejsze znaczenie niż czynniki ekonomiczne, decydujące o koszcie usług bankowych (oprocentowanie kredytów, opłaty i prowizje bankowe) lub opłacalności produktów oferowanych rolnikom (oprocentowanie depozytów).

Takie problemy jak biurokracja, niejasne regulaminy i warunki umów, kolejki, czy też mało przyjazna obsługa mogą w znacznym stopniu ograniczać łatwy i szybki dostęp do usług bankowych i skutecznie zniechęcając rolników do korzystania z tego typu usług. Rolnicy jako klienci banków najwyżej oceniają właśnie te aspekty działalności bankowej, które decydują o jakości relacji klientów z bankami. Chodzi tutaj przede wszystkim o uprzejmość i kwalifikacje personelu, dostępność banku, warunki lokalowe, jakość i szybkość obsługi, jakość informacji i przyjazność procedur bankowych (tab. 5). Sektor bankowy należy do tych sektorów, które najszybciej dostosowują się do wymogów rynku. Z drugiej strony na rynku usług bankowych panuje duża konkurencja, co powoduje, że banki zwracają coraz większą uwagę na zakres i jakość oferowanych usług oraz charakter i jakość współpracy z klientem.

Tabela 5. Ocena aspektów działalności bankowej przez rolników

Table 5. Farmers' assessment of various aspects of bank activities

Cecha produktu lub/i obsługi	średnia ocena*	Banki ogółem		Średnia ocena	
		odchylenie standardowe	współczynnik zmienności	BS	BK
Uprzejmość personelu	4,18	1,03	24,5	4,15	4,27
Dostępność banku, godziny otwarcia	4,0	1,07	26,7	4,04	3,82
Warunki lokalowe, parking	3,69	1,1	29,8	3,74	3,57
Kwalifikacje kadry	4,03	1,74	43,2	4,04	3,97
Sieć placówek, bankomaty	3,31	1,19	35,8	3,18	3,75
Przyjazność procedur bankowych	3,3	0,97	29,4	3,26	3,38
Szybkość obsługi (np. przelewy, kredyty)	3,66	0,99	27,1	3,64	3,37
Różnorodność oferty	3,44	0,92	26,8	3,37	3,67
Pomoc konsultingowa	3,07	1,07	34,9	2,94	3,43
Dostęp poprzez nowoczesne kanały (internet, telefon)	3,04	1,25	41,1	2,83	3,66
Oprocentowanie kredytów	2,91	1,02	35,0	2,95	2,80
Oprocentowanie depozytów	2,74	1,02	37	2,76	2,68
Opłaty i prowizje za usługi bankowe	2,99	1,11	37	3,03	2,85
Jakość informacji	3,58	1,01	28,2	3,58	3,57
Elastyczność oferty np. możliwość negocjacji warunków umowy	3,17	1,01	31,7	3,18	3,12
Zróżnicowanie asortymentu usług	3,13	0,97	30,8	3,07	3,32
Specyficzne usługi: leasing, faktoring, ubezpieczenia	2,59	1,07	41,2	2,45	2,99

* ocena w skali od 1 do 5; gdzie 5 to ocena najwyższa.

Źródło: badania ankietowe

Nieco gorzej oceniają natomiast rolnicy te aspekty działalności banków, które wpływają na cenę świadczonych usług bankowych. Chodzi tutaj szczególnie o oprocentowanie kredytów i depozytów oraz poziom opłat i prowizji bankowych. Pomimo, że, jak pokazują dane NBP [Sytuacja finansowa ...2006], w Polsce od kilku lat dosyć

istotnie obniża się marża odsetkowa realizowana przez banki, to jednak wciąż rolnicy uważają, że oferowane im oprocentowanie kredytów jest za wysokie, a depozytów mało atrakcyjne. Podobna ocena dotyczy także wysokości prowizji i opłat bankowych.

W ocenie rolników banki spółdzielcze uzyskują wyższe noty od banków komercyjnych w zakresie większości aspektów działalności bankowej, które decydują o relacjach z klientami (wpisują się w koncepcję *relationship banking*). Drugim obszarem, w obrębie którego banki spółdzielcze uzyskały wyższe oceny niż banki komercyjne, są czynniki decydujące o cenie oferowanych produktów i usług, tj. oprocentowanie kredytów i depozytów, a także konkurencyjność opłat i prowizji bankowych. Również niektóre aspekty kształtujące jakość usług bankowych były wyżej oceniane przez klientów banków spółdzielczych. Chodzi tu o małą uciążliwość procedur bankowych (zwłaszcza kredytowych), a także elastyczność oferty. Natomiast w porównaniu do banków komercyjnych niżej oceniana była różnorodność i kompleksowość oferty, a także dostępność banku poprzez nowoczesne kanały, takie jak internet. Niżej też oceniano w bankach spółdzielczych oferowanie przez bank nowoczesnych technik obsługi klientów oraz specyficznych usług (np. leasing, factoring, ubezpieczenia).

Wnioski

Włączenie polskich rolników do systemu WPR wymusiło rewolucyjne zmiany w stosunkach rolników z instytucjami finansowymi i doradczymi. W końcu lat 90. tylko kilkanaście procent rolników miało swoje konta w bankach i korzystało z ich usług. W 2004 r. prawie 90% rolników musiało mieć konto w banku, aby móc skorzystać z płatności bezpośrednich i innych form wsparcia unijnego. Dodatkowym impulsem do upowszechniania korzystania z usług bankowych przez rolników była konieczność zapewnienia sobie kredytów pomostowych i uzupełniających, niezbędnych do wykorzystania środków strukturalnych wspierających inwestycje w gospodarstwach, dostosowanie produkcji do standardów unijnych, czy też różnicowanie działalności rolniczej.

Oczekiwania rolników wobec banków ukierunkowane są na zapewnienie obsługi na wysokim poziomie, przez kompetentną kadrę pracowniczą, zaufanie do banku i budowanie długotrwałych relacji. Rolnicy cenią sobie poważne traktowanie przez bank zgłaszanych problemów oraz indywidualne, partnerskie traktowanie. W opinii rolników klientów banków czynniki takie jak znajomość banku i zaufanie do niego, znajomość jego pracowników itp. mają istotne znaczenie w ocenie banków oraz jako kryterium wyboru banku przez klienta.

Wyniki badań ukazują pozytywny obraz współpracy rolników z bankami, zarówno w aspekcie oceny współpracy z bankami spółdzielczymi jak i bankami komercyjnymi, chociaż w tym drugim przypadku ocena jest nieco niższa.

Na tle innych instytucji, z którymi rolnicy współpracują lub utrzymują kontakty, banki są oceniane bardzo pozytywnie. Jedyne Ośrodki Doradztwa Rolniczego, których aktywność po wejściu Polski do UE znacznie wzrosła i które świadczą szeroką pomoc dla rolników w pozyskiwaniu środków unijnych, są przez nich oceniane wyżej niż banki.

Wzrost odsetka rolników korzystających z usług finansowych banków, a także dobra ocena relacji z bankami, wskazują na przełamywanie pewnej tradycyjnej nieufności rolników wobec instytucji finansowych oraz ich zachowawczej postawy na rynku usług finansowych.

Literatura

- Boot A. W. A. [2000]: Relationship Banking; What Do We Know? *Journal of Financial Intermediation* 9.
- Czudec A. [2006]: Znaczenie funduszy Unii Europejskiej w rozwoju sektora żywnościowego w Polsce. Teoria i Praktyka Rozbitki AПК, t. 1, Lwów, ss. 385-389.
- Kata R. [2003]: Rola banków spółdzielczych w finansowaniu rolnictwa regionu podkarpackiego. Uniwersytet Rzeszowski, Wyd. Oświatowe FOSZE, Rzeszów.
- Kata R. [2006]: Konsolidacja spółdzielczego sektora bankowego w Polsce w latach 1998-2004. *Prace Naukowe Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu* 1118, t. 1, ss. 393-400.
- Kata R., Grzebyk B., Pierścieniak A. [2006]: Znaczenie informacji w absorpcji środków unijnych przez rolników, *Zagadnienia Ekonomiki Rolnej* 4 (309), ss. 78-89.
- Kołodziejczyk D., Wasilewski A. [2005], Identyfikacja instytucji działających na obszarach wiejskich. Raport nr 8. IERiGŻ-PIB, Warszawa.
- Kulawik J., Wieliczko B. [2005]: Problemy finansowe rolnictwa po integracji z Unią Europejską. *Bank i Rolnictwo* 11, ss. 15-20.
- Ludność i gospodarstwa domowe związane z rolnictwem 2002. [2003]. GUS, Warszawa.
- Michna W. [2001]: Polityka rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich oraz jej regionalizacja. *Studia i Monografie*, 104. IERiGŻ, Warszawa.
- Sytuacja finansowa banków w 2005 r. Synteza. [2006]. NBP, Generalny Inspektorat Nadzoru Bankowego, Warszawa.
- Wilkin J. [2006]: Sami swoi? Polscy rolnicy w UE. Polska wieś 2006. Raport o stanie wsi. FDPA, Warszawa.

Dariusz Kusz¹

Katedra Zarządzania Rozwojem Regionalnym
Wydział Zarządzania i Marketingu
Politechnika Rzeszowska

Działalność inwestycyjna gospodarstw rolniczych korzystających z funduszy strukturalnych Unii Europejskiej

Investment activities of farms profiting from structural funds of European Union

Abstract. The aim of his work was to present profits from investment activities and sources of their financing in farms supported from the structural EU funds. It has been stated that most of investments served farm modernization and development. This can indicate that their main goal was an increase of production capacity and strengthening of the farm's position in the market. The main sources of financing investment activities in the examined farms were means acquired from structural EU funds and farmer's own capital. Such structure of investments financing may originate from the fact that they are the cheapest sources of financing.

Keys words: tangible investments, sources of financing investments

Synopsis. Celem pracy było zaprezentowanie działalności inwestycyjnej oraz źródeł jej finansowania w gospodarstwach rolniczych korzystających z funduszy strukturalnych Unii Europejskiej. Stwierdzono, że wśród zrealizowanych inwestycji najczęściej miało charakter modernizacyjny i rozwojowy. Może to wskazywać, że głównym celem inwestowania była chęć zwiększenia dochodu rolniczego oraz wzrost zdolności produkcyjnych i umacnianie pozycji rynkowej gospodarstwa rolniczego. Głównym źródłem finansowania działalności inwestycyjnej badanych gospodarstw rolniczych były środki pozyskane w ramach funduszy strukturalnych Unii Europejskiej oraz kapitał własny. Taka struktura finansowania inwestycji może wynikać z faktu, że jest to źródło finansowania o najniższych kosztach.

Słowa kluczowe: inwestycje rzeczowe, źródła finansowania inwestycji

Wprowadzenie

Rozwój rolnictwa, jak każdej sfery gospodarki, wymaga prowadzenia działalności inwestycyjnej. Decyzje inwestycyjne należą do grupy decyzji o charakterze strategicznym i są jednymi z najbardziej ryzykownych, jakie muszą podejmować rolnicy. Wywołują dalekosiężne skutki określające sytuację gospodarstwa rolniczego w przyszłości.

Pojęcie inwestycji może być definiowane w różny sposób, np. jako [Ziarkowski 2004]:

- zaangażowanie środków gospodarczych w przedsięwzięcie mające na celu pomnożenie majątku właściciela przez przysporzenie określonych dochodów,
- bieżące wyrzeczenie dla niepewnych przyszłych korzyści; w zamian za to wyrzeczenie inwestor oczekuje określonej stopy zwrotu z inwestycji,
- proces gospodarczy, w którym zaangażowany jest kapitał w warunkach ryzyka, w nadziei na korzyści, które wystąpią w przyszłości.

Dla decyzji inwestycyjnych można wyróżnić kilka charakterystycznych cech:

¹ Dr inż., al. Powstańców Warszawy, 35-959 Rzeszów

- wiążą się ze znacznym zaangażowaniem kapitału kosztem bieżących wyrzeczeń,
- obciążone są stosunkowo dużym ryzykiem,
- mają wpływ na stan przyszłej sytuacji finansowej przedsiębiorstwa,
- związane są z czynnikiem czasu; spodziewane korzyści odroczone są w czasie względem ponoszonych nakładów,
- powodują relatywnie długi okres zamrożenia kapitału,
- związane są ze środowiskiem przyrodniczym,
- skutki decyzji inwestycyjnych są nieodwracalne.

Decyzje inwestycyjne kształtują zmiany wartości przedsiębiorstwa, przy czym siła ich oddziaływania jest uzależniona od horyzontu czasowego, rodzaju inwestycji, wielkości i struktury zaangażowanego kapitału oraz poziomu ryzyka [Henzel 2006].

Działalność inwestycyjna gospodarstw rolniczych w dużej mierze uzależniona jest od warunków otoczenia, zarówno tych o charakterze finansowym jaki i pozafinansowym. Czynniki te możemy podzielić na trzy grupy [Marcinek 2004]:

- zjawiska o charakterze ekonomicznym i społecznym,
- inflacja,
- zjawiska gospodarcze o charakterze operacyjnym.

Do pierwszej grupy można zaliczyć takie czynniki społeczno-ekonomiczne jak preferencje konsumentów, wymagania dotyczące ochrony środowiska czy zachowania dobrostanu zwierząt, a także politykę gospodarczą rządu: politykę podatkową, monetarną, uregulowania prawne gospodarki, w przypadku rolnictwa szczególnie istotną politykę rolną. Do drugiej grupy zjawisk oddziałujących na działalność inwestycyjną należy inflacja. Wywiera ona wpływ na liczne uwarunkowania działalności inwestycyjnej, a zwłaszcza na wysokość stóp procentowych czyli koszty pozyskania kapitału i wzrost cen nakładów inwestycyjnych. Trzecią grupę stanowią czynniki o charakterze operacyjnym, do których możemy zaliczyć: wrażliwość realizowanego przedsięwzięcia na cykle koniunkturalne, ryzyko sprzedaży, koszty środków do produkcji, działania konkurencji.

Istotnym elementem oddziałującym na działalność inwestycyjną gospodarstw rolniczych w Polsce jest możliwość uzyskania pomocy finansowej Unii Europejskiej, ukierunkowanej między innymi na rozwój gospodarstw rolniczych. Jedną z form pomocy są działania mające na celu wzrost dochodu rolniczego oraz poprawę organizacji produkcji. W latach 2004-2006 w ramach Sektorowego Programu operacyjnego „Restrukturyzacja i modernizacja sektora żywnościowego oraz rozwój obszarów wiejskich 2004-2006” uruchomiono działanie „Inwestycje w gospodarstwach rolnych”, w ramach którego przewidziano ponad 600 mln euro na pomoc w inwestycjach związanych z modernizacją gospodarstw rolnych, celem ich dostosowania do funkcjonowania na Jednolitym Rynku Europejskim. Oprócz tego działania uruchomiono także inne, jak: „Ułatwienie startu młodym rolnikom”, „Różnicowanie działalności rolniczej i zbliżonej do rolnictwa w celu zapewnienia różnorodności działań lub alternatywnych źródeł dochodów” oraz „Rozwój i ulepszanie infrastruktury technicznej związanej z rolnictwem”. Jednak na działanie „Inwestycje w gospodarstwach rolnych” przewidziano największe wsparcie finansowe [Biedna i Klepacki 2007].

Celem pracy był zaprezentowanie działalności inwestycyjnej oraz źródeł jej finansowania w gospodarstwach rolniczych korzystających z funduszy strukturalnych Unii Europejskiej.

Źródła materiałów i metodyka badań

Badaniami objęto 33 gospodarstwa rolnicze z terenu województwa podkarpackiego, które w latach 2004-2006 inwestowały w rzeczowy majątek trwałe. Wybrano gospodarstwa, które w prowadzonej działalności inwestycyjnej korzystały ze wsparcia finansowego Unii Europejskiej, miały powierzchnię użytków rolnych powyżej 10 ha oraz generowały wartość produkcji powyżej 50 tys. zł rocznie. Wprowadzenie ograniczenia minimalnej powierzchni oraz minimalnej wartości produkcji wynikało z faktu, że w gospodarstwach mniejszych skala produkcji jest zbyt mała, aby generować dochód rolniczy na poziomie mogącym zaspokoić potrzeby konsumpcyjne i akumulacyjne rolnika. Ponadto w mniejszych gospodarstwach rolniczych udział dochodów pozarolniczych w dochodzie dyspozycyjnym może być znaczny, co ma wpływ na kształtowanie się rolniczych efektów produkcyjnych [Wasilewski 2004]. Należy zaznaczyć, że realizowane inwestycje w gospodarstwach mniejszych mogą głównie służyć uczynieniu pracy łatwiejszą i lżejszą, a nie mieć charakteru prorozwojowego. Próba gospodarstw objętych badaniami nie jest próbą reprezentatywną dla ich populacji w województwie podkarpackim. Mimo swej niereprezentatywności, wyniki badania mogą jednak odzwierciedlać zmienność różnych cech ekonomicznych w gospodarstwach potencjalnie rozwojowych.

Badania przeprowadzono z wykorzystaniem kwestionariusza wywiadu dotyczącego organizacji gospodarstw, uzyskiwanych wyników ekonomicznych oraz oceny dokonywanych procesów inwestycyjnych. Dane z zakresu organizacji i wyników ekonomicznych dotyczyły roku 2006, zaś działalność inwestycyjną rolników oceniono za lata 2004-2006. Badania przeprowadzono na początku 2007 roku. W celu zaprezentowania wyników ekonomicznych badanych gospodarstw wykorzystano rachunek wyników według metodologii Polskiego FADN (System Zbierania i Wykorzystywania Danych Rachunkowych z Gospodarstw Rolnych) [Wyniki standardowe... 2006].

Wyniki badań

Możliwości inwestycyjne gospodarstwa rolniczego w dużej mierze zależą od jego potencjału produkcyjnego, czy siły ekonomicznej. Przeciętna powierzchnia użytków rolnych w badanych gospodarstwach była znaczna (tabela 1) i wynosiła ponad 53 ha. Z kolei wartość wytworzonej rocznie produkcji kształtowała się na poziomie powyżej 320 tys. zł. Istotna dla gospodarstwa rolniczego jest wielkość uzyskiwanego dochodu rolniczego, gdyż określa nie tylko możliwy poziom konsumpcji, ale decyduje też o zdolnościach akumulacyjnych rolnika. Badane gospodarstwa generowały dochód na poziomie 170 tys. zł rocznie (tabela 1).

Tabela 1. Charakterystyka badanych gospodarstw rolniczych
Table 1. Description of examined farms

Parametr	Rozmiary
Użytki rolne, ha	53,2
Produkcja ogółem, zł/rok	324 262,50
Dochód z rodzinnego gospodarstwa rolniczego, zł/rok	172 246,20

Źródło: badania własne

Tabela 2. Motywy podjęcia inwestycji w badanych gospodarstwach rolniczych
Table 2. Reasons for investing in the examined farms

Motywy podjęcia inwestycji	% odpowiedzi rolników*
1. Dotyczące dochodów i produkcji	
- wzrost dochodu rolniczego	66,7
- wzrost skali produkcji	54,5
- zmiana kierunku produkcji	6,1
- rozpoczęcie nowej produkcji w celu jej dywersyfikacji	3,0
- polepszenie jakości produkcji	63,6
- możliwość uszlachetniania produktów	3,0
- obniżenie kosztów produkcji	63,6
- poprawa organizacji produkcji	69,7
- dostosowanie profilu produkcji do wymagań rynkowych	33,3
- uwarunkowania prawne	18,2
2. Związane z rzeczowym majątkiem trwałym	
- wysoki stopień zużycia majątku trwałego	62,5
- znaczna awaryjność	34,4
- wymagania BHP	28,1
- postęp techniczny	65,6
3. Inne przesłanki inwestowania	
- możliwość uzyskania dotacji do inwestycji	87,9
- możliwość zagospodarowania dostępnych środków pieniężnych	30,3
- działania innych rolników	15,2
- wzrost wartości gospodarstwa	48,5
- wzrost prestiżu i zadowolenia z zajmowanej pozycji	24,2
- redukcja zatrudnienia	6,1
- możliwość uniknięcia szczytowego zapotrzebowania na pracę	27,3
- wprowadzenia automatyzacji i mechanizacji	21,2
- uczynienie pracy łatwiejszą i lżejszą	84,8
- ochrona i poprawa środowiska naturalnego	36,4
- poprawa warunków sanitarno-higienicznych	27,3
- poprawa dobrostanu zwierząt	33,3

*rolnik miał możliwość udzielenia kilku odpowiedzi
Źródło: badania własne

Podjęcie działalności inwestycyjnej w gospodarstwie rolniczym może wynikać z wielu przyczyn. Efekt działalności inwestycyjnej zależy w dużej mierze od motywów, jakie występują przed podjęciem tego działania. Motywy inwestowania podzielono w badaniach na trzy grupy (tabela 2). W grupie motywów dotyczących dochodów i produkcji rolnicy najczęściej wskazywali na poprawę organizacji produkcji, wzrost dochodu rolniczego, obniżenie kosztów produkcji, poprawę jakości produkcji oraz wzrost skali produkcji. W grupie motywów związanych z rzeczowym majątkiem trwałym największe znaczenie miała konieczność dostosowywania się do tempa postępu technicznego oraz wysoki stopień

zużycia posiadanych składników majątku trwałego, który mógł być przyczyną wysokiej awaryjności eksploatowanych maszyn i urządzeń, powodując w ten sposób dodatkowe koszty. Z grupy pozostałych motywów szczególnie ważną była możliwość uzyskania dotacji do inwestycji oraz uczynienie pracy łatwiejszą i lżejszą.

Skłonność do inwestowania można określić na podstawie wartości poniesionych nakładów inwestycyjnych. W badanych gospodarstwach rolniczych średnia wartość zrealizowanych inwestycji za lata 2004-2006 wynosiła 259 227,30 zł. Badani rolnicy w większości określili poziom zrealizowanych inwestycji jako średni (tabela 3). Ponad 30 % respondentów wskazało, że poziom poniesionych nakładów inwestycyjnych był wysoki, zaś około 9% rolników określiło go jako niski. Z analizy zgromadzonego materiału wynika też, że wszyscy badani rolnicy w najbliższej przyszłości planują dalsze inwestycje. Wynikać to może z faktu, że podejmowane przez przedsiębiorstwo inwestycje są jednym z głównych czynników zapewniających rozwój i wzrost wartości podmiotu gospodarczego.

Tabela 3. Poziom zrealizowanych inwestycji
Table 3. Level of realized investments

Ocena poziomu zrealizowanych inwestycji	% odpowiedzi rolników
Wysoki	30,3
Średni	60,6
Niski	9,1

Źródło: badania własne

Proces gospodarczy, jakim jest działalność inwestycyjna, ściśle powiązany jest z procesem finansowania i pozyskiwania potrzebnego kapitału. Podstawą decyzji finansowych jest dobór źródeł i warunki pozyskania środków na realizację przedsięwzięć inwestycyjnych. Przede wszystkim chodzi tutaj o [Ostrowska 1999]:

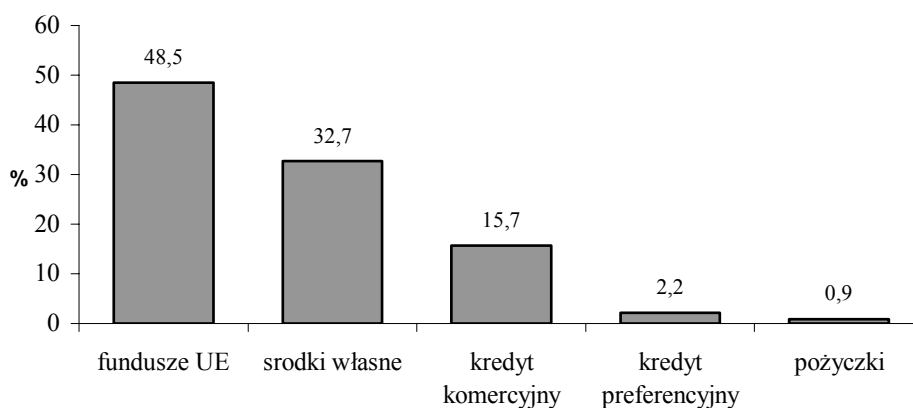
- tworzenie kapitału własnego,
- pozyskanie kapitału obcego,
- ustalenie kosztów wariantów finansowania projektów inwestycyjnych,
- kształtowanie struktury kapitału (własnego i obcego).

Skutkiem decyzji finansowych jest kształtowanie określonej struktury kapitału przedsiębiorstwa. Bardzo ważne z tego względu są zależności między decyzjami inwestycyjnymi a finansowymi. Koszt pozyskanego kapitału oraz poziom ryzyka określają minimalną stopę zwrotu, którą przedsiębiorstwo musi osiągnąć. Świadectwem trafności oceny tych decyzji są uzyskiwane dochody [Henzel 2006].

Wydatki związane z działalnością inwestycyjną gospodarstwa rolniczego wymagają określonego źródła finansowania. Możemy wyróżnić finansowanie zewnętrzne i wewnętrzne. W finansowaniu zewnętrznym źródłem kapitału jest otoczenie, zaś w finansowaniu wewnętrznym wykorzystywane są środki zgromadzone z zasobów przedsiębiorstwa. Finansowanie zewnętrzne to między innymi kredyty bankowe, kredyty kupieckie, pożyczki, dotacje, leasing, faktoring itd. Z kolei finansowanie wewnętrzne opiera się o wszystkie środki finansowe pozyskane z różnych działalności przedsiębiorstwa, takie jak zatrzymany dochód, odpisy amortyzacyjne, sprzedaż zbędnego majątku.

W omawianych badaniach stwierdzono, że głównym źródłem finansowania inwestycji były środki pozyskane w ramach funduszy Unii Europejskiej (rysunek 1). Kolejnym źródłem finansowania były własne środki pieniężne oraz kredyty komercyjne. Niewielkie znaczenie miały kredyty preferencyjne oraz pożyczki. Taka struktura źródeł finansowania

może być efektem różnego kosztu pozyskania kapitału. W takiej sytuacji pojawia się tzw. hierarchia źródeł finansowania, gdzie w pierwszej kolejności wykorzystuje się kapitał obciążony najniższym kosztem.

Źródło: badania własne

Rysunek 1. Źródła finansowania inwestycji w badanych gospodarstwach rolniczych

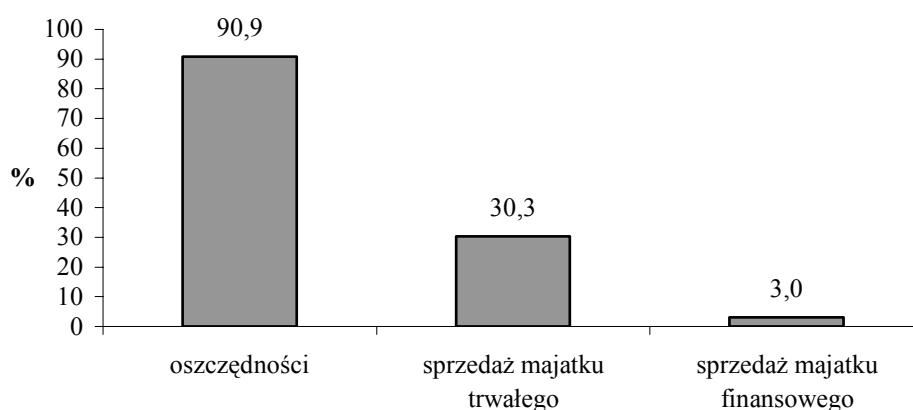
Figure 1. Sources of investment financing in the examined farms

Przy analizie źródeł finansowania wewnętrznego (wykres 2) daje się zauważyć, że w większości badanych gospodarstw wykorzystywano głównie zgromadzone oszczędności, na które składały się wypracowane w okresach ubiegłych dochody oraz odpisy amortyzacyjne. W 30 % badanych gospodarstw rolniczych w finansowaniu wewnętrznym wystąpiła sprzedaż zbędnego majątku trwałego, a w jednym gospodarstwie sprzedaż majątku finansowego. Warto w tym miejscu zwrócić uwagę na wpływ różnych form finansowania wewnętrznego na bilans przedsiębiorstwa. Zatrzymany w przedsiębiorstwie dochód ma swoje odzwierciedlenie po stronie pasywów bilansu. Uzyskane środki mogą zostać przekształcone w inwestycje, które wykazywane są jako majątek przedsiębiorstwa.

Natomiast sprzedaż majątku czy odpisy amortyzacyjne przekształcone w środki do pozyskania nowych składników majątku mają tylko odzwierciedlenie po stronie aktywów bilansu. Finansowanie z odpisów amortyzacyjnych czy z kapitału uwolnionego w wyniku sprzedaży posiadanego majątku nie tworzy nowego kapitału. Wystąpienie tych form finansowania powoduje zmiany jedynie po stronie aktywów bilansu, bez zmian w pasywach. Tylko finansowanie z zatrzymanego zysku powoduje zmiany zarówno po stronie pasywów, jak i aktywów bilansu. Ta forma finansowania wewnętrznego, którą możemy określić jako samofinansowanie, powoduje wzrost wartości sumy bilansowej, a dokładniej ujmując podwyższenie kapitału własnego przedsiębiorstwa [Bielawska 2000].

W tabeli 4 przedstawiono charakter zrealizowanych inwestycji rzeczowych. Daje się zauważyć, że przeważają inwestycje o charakterze modernizacyjnym, czyli głównie nastawione na ograniczenie kosztów produkcji [Sierpińska i Jachna 2005]. Często inwestycje modernizacyjne przeprowadzane są łącznie z inwestycjami odtworzeniowymi. Dlatego też w badaniach inwestycje te miały duże znaczenie. Polegają one na zastępowaniu zużytych lub przestarzałych urządzeń nowymi, są to inwestycje stosunkowo najmniej

ryzykowne, których celem jest przede wszystkim zapobieżenie wzrostowi kosztów związanych z procesem starzenia się majątku [Sierpińska i Jachna 2005]. Ważną pozycję wśród zrealizowanych inwestycji stanowiły inwestycje rozwojowe, które w badanych gospodarstwach miały przede wszystkim na celu zwiększenie szeroko rozumianego potencjału produkcyjnego. Niewielki odsetek inwestycji zakwalifikowano jako inwestycje o charakterze innowacyjnym czy inwestycje dotyczące interesu publicznego. Te ostatnie obejmowały nakłady związane z ochroną środowiska naturalnego.

Źródło: badania własne

Rysunek 2. Źródła pochodzenia środków własnych w badanych gospodarstwach rolniczych

Figure 2. Sources of own capital in the examined farms

Tabela 4. Rodzaj zrealizowanych inwestycji rzeczowych w badanych gospodarstwach rolniczych

Table 4. Type of realized tangible investments in the examined farms

Rodzaj inwestycji	% inwestycji
Inwestycje modernizacyjne	53,7
Inwestycje odtworzeniowe	34,9
Inwestycje rozwojowe	43,6
Inwestycje innowacyjne	1,3
Inwestycje dotyczące interesu publicznego	2,0

Źródło: badania własne

Podjęto także próbę określenia skłonności rolników do inwestowania w przypadku, gdyby nie można było skorzystać z dotacji do inwestycji. Ponad 40% rolników stwierdziło, że nie dokonałoby inwestycji (tabela 5). Około 25% respondentów mimo braku takiego wsparcia zrealizowałoby planowane inwestycje, co świadczyć może o tym, że inwestycje te były konieczne dla sprawnego funkcjonowania gospodarstw. Taki sam odsetek rolników podjąłby się inwestycji, ale na mniejszą skalę, lub działalność inwestycyjna byłaby realizowana w dłuższym czasie. Niewielki odsetek rolników stwierdził, że bez wsparcia funduszy unijnych inwestycje byłyby realizowane, ale kupowane środki trwałe byłyby tańsze.

Charakteryzując działalność inwestycyjną gospodarstw rolniczych należy wspomnieć o elementach hamujących ten proces. Badani rolnicy uważali, że najważniejszymi barierami utrudniającymi realizowanie inwestycji są skomplikowane procedury ubiegania się o fundusze unijne, jak też i niepewność co do polityki rolnej w przyszłości (tabela 6).

Tabela 5. Czy inwestycja byłaby realizowana bez wsparcia finansowego UE?
Table 5. Would the investments be realized without a financial support from the EU?

Odpowiedź	Rozkład odpowiedzi, %
Tak	24,2
Nie	45,5
Nie na taką skalę	24,2
Tak, ale kupowane byłyby tańsze środki trwałe	6,1

Źródło: badania własne

Dla prawie połowy analizowanych gospodarstw rolniczych istotnym problemem, z jakim się spotykają, jest ograniczony dostęp do kapitału przejawiający się brakiem niezbędnych własnych środków pieniężnych oraz utrudnionym dostępem do kredytu bankowego ze względu na jego cenę. Około 36% respondentów wskazało, że napotykali trudności związane z długotrwałymi procedurami uzyskania zgody na inwestycję (byli to wszyscy rolnicy realizujący inwestycje budowlane). Taki sam odsetek rolników wskazał też na niską opłacalność produkcji nie pozwalającą, ze względu na niską stopę zwrotu, realizować wielu projektów inwestycyjnych.

Tabela 6. Bariery utrudniające działalność inwestycyjną w badanych gospodarstwach rolniczych
Table 6. Barriers to investment activities in the examined farms

Bariera	% odpowiedzi *
Brak niezbędnych kapitałów własnych	42,4
Trudności w pozyskaniu kredytów	24,2
Wysokie oprocentowanie kredytów	48,5
Długotrwałe procedury uzyskania zgody na inwestycję	36,4
Skomplikowane procedury ubiegania się o fundusze unijne	66,7
Brak doradztwa i praktycznych wzorców	3,0
Niezadawalające funkcjonowanie systemu informacyjnego	27,3
Zbyt duże ryzyko niepowodzenia	18,2
Niska opłacalność produkcji	36,4
Niepewność co do polityki rolnej	63,6

*rolnik miał możliwość udzielenia kilku odpowiedzi

Źródło: badania własne

Podsumowanie

Działalność inwestycyjną należy uznać za niezbędny instrument, którego zastosowanie warunkuje rozwój i wzrost wartości gospodarstwa rolniczego.

Przeprowadzone badania pozwalają na sformułowanie następujących stwierdzeń o charakterze podsumowań i wniosków.

1. Prawidłowe przygotowanie procesu inwestycyjnego wymaga znajomości motywów, które leżą u podstaw podejmowania procesów inwestycyjnych. Najważniejszymi przyczynami inwestowania w badanych gospodarstwach była chęć poprawy organizacji produkcji rolniczej, dążenie do osiągnięcia wzrostu dochodu rolniczego, obniżenia kosztów, wzrostu skali produkcji oraz poprawy jakości produkcji. Należy uznać te motywy jako elementy poprawiające pozycję konkurencyjną i sytuację finansową gospodarstw. Ponadto rolnicy jako motywy inwestowania wymieniali wysoki stopień zużycia środków trwałych, szybko następujący postęp techniczny, możliwość uzyskania dotacji oraz uczynienia pracy łatwiejszą i lżejszą.
2. Zrealizowane inwestycje miały przede wszystkim charakter modernizacyjny i rozwojowy. Taki charakter inwestycji może wskazywać, że głównym celem inwestowania była chęć obniżenia kosztów (inwestycje modernizacyjne), ale też wzrost zdolności produkcyjnych i umacnianie pozycji rynkowej (inwestycje rozwojowe).
3. Głównym źródłem finansowania działalności inwestycyjnej w badanych gospodarstwach rolniczych były środki pozyskane w ramach funduszy strukturalnych Unii Europejskiej oraz kapitał własny. Taka hierarchia źródeł finansowania może wynikać z doboru próby badawczej, ale też może świadczyć o tym, że badani rolnicy, uwzględniając koszt pozyskania kapitału oraz stopień ryzyka finansowego, wybierają źródła finansowania obciążone najniższym kosztem.

Literatura

- Biedna M., Klepacki B. [2007]: Dotychczasowa pomoc finansowa UE na realizację inwestycji w gospodarstwach rolnych oraz zamierzenia na lata 2007-2013. *Wiś Jutra* 5(94), ss. 28-29.
- Bielawska A. [2000]: Samofinansowanie jako instrument finansowania przedsiębiorstw. *Ekonomika i organizacja przedsiębiorstwa* 7, ss. 3-16.
- Henzel H. [2006]: Zewnętrzne i wewnętrzne uwarunkowania decyzji inwestycyjnych przedsiębiorstw. *Zeszyty Naukowe AE w Katowicach* 40, ss. 9-19.
- Marcinek K. [2004]: Finansowa ocena przedsięwzięć inwestycyjnych przedsiębiorstw. AE w Katowicach, Katowice.
- Ostrowska E. [1999]: Ryzyko inwestycyjne. Identyfikacja i metody oceny. Wydawnictwo UG, Gdańsk.
- Sierpińska M., Jachna T. [2005]: Ocena przedsiębiorstw według standardów światowych. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Wasilewski M. [2004]: Ekonomiczno-organizacyjne uwarunkowania gospodarowania zapasami w przedsiębiorstwach rolniczych. Wydawnictwo SGGW, Warszawa.
- Wyniki standardowe uzyskane przez gospodarstwa rolne uczestniczące w Polskim FADN w 2005 roku. Polski FADN. [2006]. IERiGŻ-PIB, Warszawa. www.fadn.pl.
- Ziarkowski R. [2004]: Opcje rzeczowe oraz ich zastosowanie w formułowaniu i ocenie projektów inwestycyjnych. Prace Naukowe AE w Katowicach, Katowice.

Walenty Pocza¹,
Anna Fabisiak²

Katedra Ekonomii i Polityki Gospodarczej w Agrobiznesie
Akademia Rolnicza im. Augusta Cieszkowskiego w Poznaniu
Poznań

Poziom i struktura rozdysponowania środków z Europejskiego Funduszu Rolniczego Rozwoju Obszarów Wiejskich przeznaczonych dla sektora rolnego w krajach Europy Środkowej i Wschodniej

Level and structure of allocation of the European Agricultural Fund for Rural Development funds for agricultural sector in the Central and Eastern European countries

Abstract. Allocation of the European Agricultural Fund for Rural Development (EAFRD) funds for agricultural sector in the Central and Eastern European countries (CEEC) is presented. Volume of funds allocated per one farm, 1 hectare of agricultural land and 1 person employed in the analyzed sector is compared. Farmers in the Slovak Republic receive the highest support per one farm, the highest is this support per 1 hectare of agricultural land in Slovenia and in Estonia per 1 person employed. The support in relation to gross value added (GVA) varies from 6,7% in the Czech Republic to 69,2% of GVA in the Slovak Republic.

Key words: Central and Eastern European countries, New Financial Perspective, EAFRD

Synopsis. Przedstawiono wielkość środków przeznaczoną dla rolnictwa w UE-27 w ramach Nowej Perspektywy Finansowej (NPF) oraz poziom i strukturę środków z Europejskiego Funduszu Rolniczego Rozwoju Obszarów Wiejskich (EFRROW) w krajach Europy Środkowej i Wschodniej (EŚiW) w latach 2007-2013, a także ich relację w stosunku do wartości dodanej brutto.

Słowa kluczowe: kraje EŚiW, NPF, EFRROW

Wstęp

Członkostwo w UE daje nowym krajom możliwości wsparcia finansowego sektora rolnego i przyspieszenia ekonomicznego rozwoju obszarów wiejskich. Rolnicy w nowych krajach członkowskich uzyskali nie tylko dostęp do wspólnego europejskiego rynku, ale także do środków finansowych, które mają zapewnić zrównoważony rozwój rolnictwa. Bez poszerzenia Unii fundusze te nie byłyby dostępne.

Na lata 2007-2013 wprowadzono zasadnicze zmiany w zasadach sposobu finansowania rolnictwa z budżetu wspólnotowego. W celu realizacji określonych założeń Wspólnej Polityki Rolnej (WPR) oraz zapewnienia finansowania poszczególnych środków tej polityki, w tym środków na rzecz rozwoju obszarów wiejskich, ustanowiono: Europejski Fundusz Rolniczy Gwarancji, dalej cytowany w skrócie jako EFRG, i Europejski Fundusz

¹ Prof. dr hab.

² Mgr.

Rolniczy Rozwoju Obszarów Wiejskich, dalej cytowany jako EFRROW [Rozporządzenie Rady... 2005].

Metodyka badań

Celem pracy jest przedstawienie poziomu i struktury rozdysponowania środków z EFRROW przeznaczonych dla sektora rolnego w krajach Europy Środkowej i Wschodniej (EŚiW). Analizę środków pochodzących z EFRROW przeprowadzono w ujęciu globalnym, pokazując strukturę środków przeznaczonych na poszczególne osie i w odniesieniu do liczby osób zatrudnionych w rolnictwie, obszaru UR oraz liczby gospodarstw. Podjęto także próbę oceny sumy otrzymanych środków w relacji do wartości dodanej brutto w rolnictwie krajów beneficjentów. W pracy korzystano z literatury przedmiotu, danych statystycznych UE oraz danych pochodzących z Programów EFRROW poszczególnych państw.

Środki dla sektora rolnego w ramach Nowej Perspektywy Finansowej na lata 2007-2013

W UE wyznaczany jest wieloletni plan wydatków według działów budżetowych, czyli tzw. perspektywa finansowa (dochody budżetowe są dostosowywane do ustalonych wydatków). Jest ona ustalana na okresy kilkuletnie i wyznacza ramy budżetów jednorocznych. Takie rozwiązanie usprawnia funkcjonowanie Wspólnoty i chroni przed corocznymi długotrwałymi sporami o strukturę unijnego budżetu.

10 lutego 2004 r., nieco ponad rok od zakończenia kolejnych negocjacji akcesyjnych, Komisja Europejska (KE) opublikowała komunikat w sprawie ram finansowych UE na lata 2007-2013, otwierając tym samym negocjacje w sprawie nowej perspektywy finansowej (NPF) [Sajdak 2006]. NPF została przygotowana dla UE składającej się z 27 państw członkowskich, bowiem w jej przygotowaniach uwzględniono już przystąpienie do Unii w roku 2007 Bułgarii i Rumunii [Perspektywa... 2006]. Dotychczasowy dział rolnictwo uzyskał nową nazwę (*Ochrona zasobów naturalnych i zarządzanie nimi*), podkreślając rosnące znaczenie działań związanych z rozwojem obszarów wiejskich oraz spadek znaczenia bezpośredniego finansowania rolników i ich działalności produkcyjnej [Sajdak 2006]. Ostateczne porozumienie osiągnięto na czwartym z kolei spotkaniu Trialogu³ 4 kwietnia 2006 r. Ustalono tym samym priorytety finansowe UE na najbliższe lata [Berlińska 2006]. NPF została ostatecznie zatwierdzona przez Parlament Europejski (PE) 17 maja 2006 r.

W UE-27 dla rolnictwa i rybołówstwa założono stabilizację wydatków na poziomie wynoszącym przeciętnie 53 mld euro rocznie (tab. 1). Wydatki na rolnictwo w latach 2007-2013 zmniejszą się z 54,9 mld euro w 2007 do 51,2 mld euro w 2013. Oznacza to spadek podczas całego badanego okresu o 7,0%, zaś każdego roku spadek rządu 1,2%, i to pomimo uwzględnienia w NPF poszerzenia UE do 27 państw. Wydatki związane z rynkiem i

³ Spotkanie tzw. Trialogu, czyli przedstawicieli Parlamentu, Komisji i rządów, podczas prezydencji austriackiej, w celu osiągnięcia kompromisu i przyjęcia wspólnego stanowiska w sprawie NPF [Berlińska 2006].

dopłatami bezpośrednimi również zmniejszają się w analizowanych latach o podobny rząd wielkości, gdyż o 1% z roku na rok, oraz o 5,7%, czyli o 0,4 mld euro w latach 2007-2013. W całym badanym okresie wyniosą średnio 41,8 mld euro, stanowiąc przeciętnie 79% ogółu środków przeznaczonych na ochronę zasobów naturalnych i zarządzanie nimi. Mimo ogólnego zwiększania sumy wydatków na rolnictwo o 2,24% wynikającego z kolejnych faz procesu rozszerzania, finansowanie środków wsparcia rynkowego i wsparcia bezpośredniego zostało zamrożone na poziomie roku 2006 (przy zastosowaniu wskaźnika 1% dla uwzględnienia inflacji). Doprowadzi to do relatywnego zmniejszenia tych środków w ogóle zobowiązań przewidzianych w budżecie wspólnotowym zarówno w ujęciu względnym, z 36,2% do 26,7%, jak i bezwzględnym, a całkowitego udziału finansowania rolnictwa w budżecie z 45,0% do 35,0% [Sprawozdanie... 2005], [Wyzwania... 2005]. Realizacja reform rolnictwa będzie zatem oznaczała, że rolnictwo zostanie poddane znaczącym ograniczeniom wynikającym z systemu dyscypliny finansowej (art. 11 rozporządzenia 1782/2003) [Sprawozdanie... 2005].

Tabela 1. Perspektywa finansowa na lata 2007-2013 (wersja przyjęta przez Radę Europejską), ceny z 2004 r., mln euro

Table 1. Financial perspective for years 2007-2013 (version accepted by the European Council), price level 2004, million euro

Rok							Razem	Według
2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2007-2013	porozumienia z 04.2006
Ochrona zasobów naturalnych i zarządzanie nimi								
54 985	54 322	53 666	53 035	52 400	51 775	51 161	371 344	43,1% ¹⁾
z czego: wydatki związane z rynkiem i płatności bezpośrednie								
43 120	42 697	42 279	41 864	41 453	41 047	40 645	293 105	
wydatki związane z rozwojem obszarów wiejskich								
10 710	10 447	10 185	9 955	9 717	9 483	9 253	69 750	
środki na zobowiązania								100%
% DNB								1,048%

¹⁾ Środki finansowe na ochronę zasobów naturalnych i zarządzanie nimi stanowią 43,1% ogółu środków na zobowiązania w ramach NPF na lata 2007-2013

Źródło: [Porozumienie... 2006; Sajdak 2006; Berlińska 2006; UE funding... 2006; Perspektywa... 2006].

Środki w ramach EFRROW na lata 2007-2013 i ich wpływ na dochody w rolnictwie

W ramach wprowadzonej NPF rolnicy w nowych krajach członkowskich mogą korzystać ze środków przeznaczonych m.in. na EFRROW. Punktem wyjścia dla realizacji polityki rozwoju obszarów wiejskich we wszystkich krajach członkowskich UE było, proponowane przez KE, uproszczone podejście, tj. stworzenie jednego systemu programowania i finansowania Rozwoju Obszarów Wiejskich (ROW) [Sprawozdanie...2005].

W ramach EFRROW wyróżnia się cztery osie. Wszystkie osie są obligatoryjne dla każdego programu, jednak w projekcie rozporządzenia zaproponowano minimalny poziom

środków z budżetu UE, jaki każde państwo członkowskie musi przeznaczyć na poszczególne osie, aby zapewnić realizację zbilansowanej strategii [Rozporządzenie... 2005; Strategia... 2005].

Każdej z osi przyporządkowano specyficzne instrumenty, zarówno funkcjonujące w latach 2000-2006 jak i nowe, poza tym część instrumentów poddano modyfikacji [Strategia... 2005]. Na rok 2007 większość środków w ramach PROW przewidziano na finansowanie programów rozwoju obszarów wiejskich, podczas gdy pozostała kwota jest przeznaczona na pomoc techniczną [Wstępny projekt... 2006]. Przypisane do osi działania są propozycje, spośród której każdy kraj członkowski, na podstawie zidentyfikowanych potrzeb, dokonuje jedynie wyboru działań do wdrażania [Strategia...2005]. Szczegółowa alokacja środków na poszczególne priorytety i projekty uzależniona będzie od faktycznego programowania realizowanego przez państwa członkowskie w 2006 i 2007 r.

Jeśli chodzi o strukturę środków przeznaczonych na poszczególne osie w analizowanych krajach EŚiW na lata 2007-2013 warto wspomnieć, iż ze wstępnych założeń wynika, że we wszystkich krajach EŚiW z wyjątkiem Rumunii największy odsetek środków z EFRROW w badanym okresie 2007-2013 został przeznaczony na oś 1 oraz na oś 2 (tab. 2). W przypadku pierwszej osi względnie najwięcej środków skierowano na nią na Węgrzech (48,6%), a najmniej w Czechach (23,2%). Z kolei na poprawę stanu środowiska najwięcej środków będzie się przeznaczało właśnie w Czechach (53,8%), a najmniej w Bułgarii (24,9%). Najmniejszy odsetek z ogólnej puli środków został przeznaczony na program Leader (w tym przypadku rozpiętość między krajami sięga od 1,8 do 8,4%), a poza wydatkami w ramach osi na pomoc techniczną z tym, że najmniej w Czechach i w Słowenii.

Tabela 2. Udział poszczególnych osi w ogólnej puli środków przeznaczonych w poszczególnych krajach EŚiW na EFRROW, %

Table 2. Share of axes in all financial resources allocated in the individual CEEC on EAFRD, %

Osie	Buł- garia	Cze- chy	Esto- nia	Lit- wa	Łot- wa	Pol- ska	Rumu- nia	Sło- wacja	Sło- wenia	Wę- gry
1. Poprawa konkurencyjności sektora rolnego i leśnego	39,3	23,2	36,0	42,1	47,7	43,0	45,0	32,6	33,9	48,6
2. Poprawa środowiska naturalnego i obszarów wiejskich	24,9	53,8	32,9	37,1	26,8	33,1	25,0	48,5	50,2	31,0
3. Jakość życia na obszarach wiejskich i różnicowanie gospodarki wiejskiej	29,5	17,6	18,9	11,7	19,1	20,5	30,0	14,0	12,4	12,4
4. Leader	2,5	4,9	8,4	5,7	2,4	1,8	2,5	2,9	2,9	4,8
Pomoc techniczna	3,9	0,5	3,8	3,4	4,1	1,6	4,0	2,0	0,5	3,1

Źródło: Obliczenia własne na podstawie tab. 3; w Rumunii procenty nie sumują się do 100%

Biorąc pod uwagę wymiar kwotowy alokacji środków dla rolnictwa w krajach EŚiW można zauważyć, iż wyraźnie największym beneficjentem środków z EFRROW będzie

Polska otrzymując na cały okres programowania około 16,7 mld euro, co stanowi 40,1% ogółu środków przeznaczonych dla państw EŚiW na rozwój obszarów wiejskich (tab. 3). W związku z tym także i na poszczególne osie otrzymała ona najwięcej środków. O połowę mniejsze środki niż w Polsce, ale równie znaczne w stosunku do pozostałych krajów EŚiW uzyskało również rolnictwo rumuńskie (8,1 mld euro), a następnie węgierskie (4,9 mld euro) oraz bułgarskie (3,1 mld euro). Najmniej środków przyznano Czechom, bowiem tylko 471,7 mln euro (1,1%). Estonia, Łotwa i Słowenia uzyskały średnio po 1,2 mld euro, natomiast Litwa i Słowacja przeciętnie 2,5 mld euro.

W tabeli 4 przedstawiono przeciętną ilość środków z EFRROW (na lata 2007-2013) przypadającą na 1 hektar UR, na 1 osobę zatrudnioną w rolnictwie oraz na 1 gospodarstwo. Analizując ilość środków z EFRROW na lata 2007-2013 w odniesieniu do posiadanych przez analizowane państwa powierzchni UR zauważyć można, że wielkości te kształtują się w granicach od 131 euro na 1 ha UR w przypadku Czech do 2,3 tys. euro w Słowenii. Również duże środki w odniesieniu do 1 ha UR przypadają w Słowacji, Estonii i Polsce, przeciętnie 1,2 tys. euro. Zbliżone wielkości kwot przyznano dla Węgier, Litwy i Łotwy (średnio 819 euro/ha) oraz dla Bułgarii i Rumunii (przeciętnie 577,5 euro/ha).

Tabela 3. Alokacja ogółu środków na poszczególne osie w krajach EŚiW w latach 2007-2013, mln euro

Table 3. Allocation of all financial resources on individual axes in CEEC in 2007-2013, million euro

Osie	Buł-garia	Cze-chy	Esto-nia	Lit-wa	Łot-wa	Pol-ska	Rumu-nia	Sło-wacja	Sło-wenia	Wę-gry
1. Poprawa konkurencyjności sektora rolnego i leśnego	1228,6	109,7	365,9	996,6	649,0	7187,5	3385,1	835,4	393,5	2385,0
2. Poprawa środowiska naturalnego i obszarów wiejskich	779,1	253,8	334,5	877,2	365,0	5546,0	1880,6	1242,1	582,1	1522,3
3. Jakość życia na obszarach wiejskich i różnicowanie gospodarki wiejskiej	921,4	82,9	192,1	276,4	259,6	3430,2	2256,8	358,0	144,0	608,9
4. Leader	76,8	22,9	85,8	135,0	32,5	300,0	188,1	74,5	33,8	237,9
Pomoc techniczna	122,9	2,4	38,1	80,1	55,5	266,6	300,9	52,5	6,0	152,2
Suma	3128,7	471,7	1016,3	2365,3	1361,6	16730,3	8011,5	2562,6	1159,3	4906,4

W Czechach dane podane w koronach czeskich przeliczono według kursu 28,33 kcs/euro z Dziennika Urzędowego Unii z 14 czerwca 2006; w Bułgarii i Rumunii nie wliczono środków na uzupełnienie dopłat bezpośrednich, odpowiednio 181,8 mln euro i 500 mln euro, ponadto dla Rumunii wielkości kwot obliczono z podanych procentów i są to tylko środki z UE bez uzupełnienia krajowego

Źródło: [Република... 2006; The national... 2006; Eesti... 2007; Lauku... 2006; Program Rozwoju... 2006; Planul... 2006; Národný... 2006; Program razvoja... 2006; Új Magyarorszá... 2006]

Równie silnie zróżnicowane kwoty przeznaczone na wszystkie działania w ramach EFRROW występują w odniesieniu do 1 gospodarstwa. Zawierają się one w przedziale od 1,8 tys. euro w Rumunii do 37,4 tys. euro na Słowacji. Wysokie środki przypadają na statystyczne gospodarstwo w Estonii (36,6 tys. euro). Porównywalną wysokość środków uzyskano dla Czech, Łotwy i Litwy, średnio 10,4 tys. euro na jedno gospodarstwo. Również zbliżonej wysokości środki w przeliczeniu na jedno gospodarstwo przypadają na Węgrzech i w Polsce, przeciętnie 6,8 tys. euro. Jest to pochodną struktury gospodarstw występującej w tych krajach. Duże przeludnienie agrarne i rozdrobnienie gospodarstw w dość szczególny sposób odbija się na wielkości przypadających środków, a co za tym idzie, na dochodach rolników. W najkorzystniejszej sytuacji są rolnicy posiadający gospodarstwa rolne o największej powierzchni, bowiem mogą uzyskać najwyższe środki. W niektórych analizowanych państwach nadal występuje jednak znaczna liczba gospodarstw małych i średnich.

Tabela 4. Ogół środków z EFRROW¹⁾ w krajach EŚiW na lata 2007-2013 w odniesieniu do hektara wykorzystywanych UR, przeciętnego statystycznego gospodarstwa i jednego pełnozatrudnionego w rolnictwie oraz relacja wszystkich środków otrzymanych w ramach EFRROW do wartości dodanej brutto w 2005 r.

Table 4. All financial resources from EAFRD in CEEC for years 2007-2013 in relation to one hectare of utilised agricultural area (UAA), average statistical farm and one annual work unit (AWU) in agriculture and relation of all received financial resources to GVA in 2005

Państwo	Środki z EFRROW			jako % wartości dodanej brutto w 2005 r. ²⁾
	1 ha UR	w euro na: gospodarstwo	zatrudnionego	
Bułgaria	594	4 701	3 953	28,9
Czechy	131	11 165	2 491	6,7
Estonia	1 219	36 625	31 563	66,8
Litwa	834	9 351	11 427	55,7
Łotwa	785	10 582	11 152	66,5
Polska	1 052	6 756	6 823	37,3
Rumunia	561	1 786	2 968	18,1
Słowacja	1 320	37 415	24 406	69,2
Słowenia	2 270	15 023	13 465	34,0
Węgry	837	6 864	25 837	33,0

¹⁾ W środkach tych mieszczą się fundusze, które trafiają do produkcji rolniczej oraz te, które są kierowane do ludności wiejskiej nie związanej z rolnictwem, bowiem w momencie przygotowywania artykułu nie jest możliwe precyzyjne wskazanie jaka część środków przeznaczona jest na wsparcie rolnictwa, a jaka jest kierowana do ludności na obszarach wiejskich

²⁾ Iloraz ogółu środków z EFRROW przypadających na jeden rok i wartości dodanej brutto z 2005 r.

Dla obliczenia wielkości środków w odniesieniu do wartości dodanej wzięto pod uwagę szacunkową wielkość środków z EFRROW dla jednego roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie tab. 3 i danych Eurostat 2006.

Analizując z kolei wartość otrzymanych środków w poszczególnych państwach w przeliczeniu na liczbę zatrudnionych osób w rolnictwie, można stwierdzić, że wartości te kształtują się od 2,5 tys. euro w Czechach do 31,6 tys. euro w Estonii. Z tabeli 4 wynika, że porównywalnie wysokie środki na zatrudnionego pracującego w sektorze rolnym przypadają w rolnictwie węgierskim oraz słowackim (średnio 25,1 tys. euro). Również

zbliżona wysokość środków przypada w Słowenii, na Litwie oraz na Łotwie, przeciętnie 12,0 tys. euro, oraz w Bułgarii, Rumunii i Czechach (odpowiednio 3,9, 2,9 i 2,5 tys. euro). Zróżnicowanie analizowanych środków przypadających na zatrudnionego w sektorze rolnym jest pochodną istniejącego poziomu zatrudnienia. Niższe środki przypadają na zatrudnionego w sektorze rolnym w tych krajach, gdzie występuje wysokie przeludnienie agrarne i rozdrobniona struktura gospodarstw.

Warto zauważyć, iż wysokość środków na 1 ha UR oraz na 1 zatrudnionego kształtuje się na najniższym poziomie w Czechach, a na jedno gospodarstwo w Rumunii. Z kolei najwyższe środki przypadają na hektar wykorzystywanych UR w Słowenii, na jedno statystyczne gospodarstwo na Słowacji, a na jednego zatrudnionego w rolnictwie w Estonii.

Analizując rozdysponowanie środków UE przeznaczonych dla sektora rolnego w nowych krajach członkowskich określono również relacje wartości środków otrzymanych w ramach EFRROW w kolejnych latach do wartości dodanej brutto z 2005 r. Rozpatrując wartość środków z EFRROW otrzymanych w jednym roku w odniesieniu do wartości dodanej brutto z 2005 r. można stwierdzić, iż stosunek ten jest największy w Słowacji, gdyż stanowi prawie 70%. Również wysoka relacja środków do wartości dodanej brutto występuje w Estonii oraz na Łotwie i wynosi średnio 66,7%. W Bułgarii, na Węgrzech, w Słowenii i w Polsce środki te stanowią od prawie 30 do 37,3% wartości dodanej brutto.

Wnioski

1. Wartość środków z EFRROW przypadających na statystyczne gospodarstwo i zatrudnionego w sektorze rolnym jest uzależniony od istniejącej struktury agrarnej i występującego zatrudnienia w rolnictwie w poszczególnych państwach EŚiW. Najwięcej środków w przeliczeniu na gospodarstwo mogą otrzymać rolnicy na Słowacji oraz w Estonii. Natomiast największe kwoty w przeliczeniu na 1 ha UR rolnicy w Słowenii, na Słowacji oraz w Estonii, a na jednego zatrudnionego w sektorze rolnym w Estonii.
2. We wszystkich analizowanych krajach z wyjątkiem Rumunii największy udział w ogólnej puli środków przeznaczonych na EFRROW ma oś 1 i 2, a najniższy oś 4.
3. Środki z EFRROW mają zróżnicowany udział w wartości dodanej brutto, który kształtuje się od 6,7% w Czechach do 69,2% na Słowacji.
4. Środki otrzymane z UE poprzez wzrost dochodów i stabilność ekonomiczną powinny stworzyć możliwości rozwojowe przede wszystkim gospodarstwom dużym, posiadającym duże zasoby ziemi, ale także powinny złagodzić sytuację ekonomiczną w pozostałych gospodarstwach i wywołać szereg pozytywnych przemian na obszarach wiejskich.

Literatura

- Berlińska M. [2006]: Nowa Perspektywa Finansowa 2007 – 2013. *Monitor Unii Europejskiej* 4(21).
Eesti maaelu arengukava 2007–2013. [2007]. EV Põllumajandusministeerium, Eelnõu, Tallin.
Lauku attīstības programma 2007.-2013. Gads. [2007]. Republic of Latvia Ministry of Agriculture, Ryga.
Lietuvos kaimo plėtros 2007 – 2013 metų programos priemonių projektas. [2007]. Lietuvos Respublikos Žemės Ūkio Ministeria, Wilno.

Národný strategický plán rozvoja vidieka SR na programovacie obdobie 2007 – 2013. Slovenská Republika. [2007]. Ministerstvo pôdohospodárstva Slovenskej Republiky, Bratislava.

Perspektywa finansowa na lata 2007 – 2013. [2006]. *Monitor Unii Europejskiej* 1(18).

Република България програма за развитие на селските райони (2007 –2013). [2006]. Ноември, София.

Planul National Strategic pentru Dezvoltare Rurala 2007-2013. [2007]. Ministerul Agriculturii, Padurilor si Dezvoltarii Rurale, Bukareszt.

Porozumienie międzyinstytucjonalne pomiędzy Parlamentem Europejskim, Radą i Komisją w sprawie dyscypliny budżetowej i należytego zarządzania finansami. [2006]. *Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej* 2006/C 139/01.

Program razvoja podeželja Republike Slovenije za obdobje 2007-2013. [2006]. Ministerstvo za Kmetijstvo, Gozdarstvo in Prehrano, Ljubljana.

Program Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007-2013. (Prow 2007-2013) Projekt. [2006]. Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, Warszawa.

Rozporządzenie Rady (WE) nr 1698/2005 z dnia 20 września 2005 r. w sprawie wsparcia rozwoju obszarów wiejskich przez Europejski Fundusz Rolny na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich (EFRROW). [2005]. *Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej* L 277/1.

Sajdak K. [2006]: Negocjacje w sprawie nowej perspektywy finansowej na lata 2007 – 2013 i ich znaczenie dla Polski. *Wspólnoty Europejskie* 1(170).

Sprawozdanie w sprawie wyzwań politycznych i środków budżetowych w rozszerzonej Unii w latach 2007-2013 (2004/2209(INI)). [2005]. Komisja tymczasowa do spraw wyzwań politycznych i środków budżetowych w rozszerzonej Unii w latach 2007-2013, sprawozdawca: Reimer Böge, s. 91, 291, wersja końcowa A6-0153/2005, 19.5.2005.

Strategia rozwoju obszarów wiejskich i rolnictwa na lata 2007-2013 (z elementami prognozy do roku 2020). [2005]. MRiRW, Warszawa.

The national strategic rural development plan of the Czech Republic for the period 2007-2013. [2006]. Ministerstvo Zemedelstvi Ceske Republiky, Praga.

UE funding in brief. Special edition EU 2007-2013. [2006]. *Europa Media*.

Új Magyarország Vidékfejlesztési Stratégiai Terv (2007-2013). [2006]. Földművelésügyi ÉS Vidékfejlesztési Minisztérium, Budapest.

Wstępny projekt budżetu ogólnego Wspólnot Europejskich na rok budżetowy 2007. [2006].

Wyzwania polityczne i środki budżetowe (2007-2013). Rezolucja Parlamentu Europejskiego w sprawie wyzwań politycznych i środków budżetowych w rozszerzonej Unii w latach 2007-2013. [2005]. (2004/2209(INI)) P6_TA-PROV(2005)0224.

Tomasz Rokicki¹

Katedra Ekonomiki i Organizacji Gospodarstw Rolniczych
SGGW
Warszawa

Wpływ akcesji Polski do Unii Europejskiej na produkcję żywca jagnięcego

Influence of Polish integration with the European Union on production of lamb meat

Abstract. In XXI century the predominating sheep product is meat. Limiting production to meat has caused a drastic reduction in sheep population. Lamb meat production in the EU was in 2004 inadequate, because it met demand only in 80%. After Polish integration with the European Union costs of sale to other countries is higher than this of sale in the domestic market. Prices in internal market were higher but the quantity sold was small. For proper organization of internal market farmers must create a producer group.

Key words: lamb meat, integration with European Union, domestic market

Synopsis. Głównym produktem chowu owiec na początku XXI w. jest żywiec rzeźny (jagnięcy). Oparcie chowu owiec prawie wyłącznie na produkcji żywca rzeźnego spowodowało radykalną redukcję pogłowia. Produkcja jagnięciny w UE była niewystarczająca, gdyż w 2004 r. pokrywała zgłaszany popyt w 80% i wynosiła około 1 mln ton. Po przystąpieniu Polski do UE ponoszone były wysokie koszty związane ze sprzedażą jagniąt do innych krajów UE. Ceny uzyskiwane przy sprzedaży jagniąt na rynek wewnętrzny były wyższe, jednak skala tego zjawiska była niewielka. Do odpowiedniej i sprawnej organizacji krajowego rynku mięsa jagnięcego konieczne staje się powołanie jednej grupy producenckiej

Słowa kluczowe: integracja europejska, mięso jagnięce, rynek wewnętrzny

Wstęp

Polskie owczarstwo przeżywało chwile świetności w latach 80. Pogłowie owiec w 1986 roku liczyło około 5 mln sztuk. Po roku 1986, najpierw powoli, a po 1990 roku wręcz lawinowo zmniejszało się. W latach 2001-2003 pogłowie owiec w Polsce utrzymywało się na stałym poziomie około 330 tys. sztuk, zaś w 2005 r. liczyło 316 tys. sztuk.

Owczarstwo w Polsce natrafiło na silną barierę popytu w zakresie mięsa jagnięcego i baraniego. Brak tradycji w spożywaniu jagnięciny nie sprzyjał wykrystalizowaniu znaczącego rynku wewnętrznego. O polskiej produkcji owczarskiej decyduje głównie rynek zagraniczny, w tym możliwości eksportu jagniąt rzeźnych na rynek Unii Europejskiej. Ceny żywca i mięsa jagnięcego są tam najwyższe na świecie, a podaż pokrywała zapotrzebowanie w 2005 roku w 80% [Klepacki i Rokicki 2006a].

Stworzenie wewnętrznego rynku mięsa jagnięcego jest utrudnione. Oprócz wymienionych wyżej czynników duży wpływ na taką sytuację ma rozdrobnienie produkcji oraz zróżnicowana struktura rasowa. Powoduje to trudności w produkcji jednolitych partii

¹ Dr inż., ul. Nowoursynowska 166, 02-787 Warszawa, tel. (022) 5934110, e-mail: tomasz_rokicki@sggw.pl

jagniąt pod względem otluszczenia i innych cech ważnych dla potencjalnego klienta. Wprowadzenie jednolitych ras, czy też podobnych metod tuczu jagniąt jest utrudnione. Przykładowo w Wielkopolsce podstawą bazy paszowej są rośliny uprawiane na GO i pasze uboczne (np. z produkcji buraków). Na obszarach górzystych pasza pozyskiwana jest zaś z łąk górskich [Klewiec 2005].

Po akcesji Polski do UE w organizacji produkcji owczarskiej, podobnie, jak w innych działalnościach w produkcji zwierzęcej, mogły zajść istotne zmiany.

Znaczenie mięsa jagnięcego w porównaniu do innych produktów owczarskich

Znaczenie gospodarcze zwierząt użytkowych związane jest z popytem na pozyskiwane od nich produkty, a więc zależy od koniunktury. Współcześnie utrzymywane owce mogą być źródłem wielu potrzebnych w gospodarstwie domowym surowców takich jak wełna, skóry, mięso, mleko, a także nawozów o bardzo wysokiej wartości. Znaczenie owczarstwa wynikało głównie z tego, że owca dostarczała takich surowców odzieżowych jak wełna oraz skóry. Od 1990 r. działalność w sferze produkcji wełniarskiej związana była z dużym ryzykiem z powodu niskiego popytu na wełnę. Duży wpływ na zmniejszenie się znaczenia owczarstwa miała zmiana stylu życia ludności oraz konkurencja ze strony innych włókien [Aleksander 1999].

W krajach Europy Środkowej i Wschodniej na przełomie lat 80. i 90. nastąpiły przemiany gospodarcze. W tym okresie opłacalność produkcji owczarskiej zmniejszyła się. Jej poprawę miał zapewnić kierunek użytkowania mięsnego owiec. W Europie Zachodniej również nastąpiły zmiany w kierunkach użytkowania owiec. Coraz większą wagę zaczęto przywiązywać do ochrony środowiska. Wypas owiec na nieużytkach, gruntach odlogowanych, budowlach wodnych, terenach rekreacyjnych i sportowych oraz w rezerwach przyrody, parkach krajobrazowych i narodowych stworzył nowe podstawy do organizacji bazy paszowej i produkcji jagniąt rzeźnych. Powyższy sposób użytkowania owiec nosi nazwę alternatywnej produkcji owczarskiej. System ten w krajach Europy Środkowej i Wschodniej nie został jeszcze rozwinięty [Hodowla i chów... 2003; Weiss i in. 2000].

W ostatnich latach odkryto ponadto wyjątkowe właściwości naturalnego składnika mleka i mięsa owiec, sprzężonego kwasu linolowego. To odkrycie stworzyło nowe możliwości kształtowania właściwości funkcjonalnych tych produktów. Wspomniany związek posiada szereg potwierdzonych w badaniach na zwierzętach i ludziach właściwości prozdrowotnych, m.in. ma charakter czynnika zapobiegającego otyłości, czynnika antymiażdżycowego, antynowotworowego, hamującego osteoporozę i stymulującego układ odpornościowy [Rokicki 2003].

Głównym produktem utrzymywania owiec na początku XXI w. jest żywiec jagnięcy. Oparcie chowu owiec prawie wyłącznie na produkcji żywca rzeźnego spowodowało radykalną redukcję pogłowia. Do głównych przyczyn tego stanu rzeczy zaliczono niewłaściwą strukturę pogłowia, niskie wskaźniki reprodukcyjne krajowych ras owiec, zbyt wysokie koszty produkcji, mały zakres stosowania krzyżowania towarowego z rasami mięsnymi owiec.

Przekształcenie struktury rasowej, prowadzące do zwiększenia roli mięsnego kierunku użytkowania owiec wymagało wielu lat pracy. Według danych Polskiego Związku

Owczarskiego (2005 r.), podstawowa struktura rasowa owiec w Polsce kształtuje się następująco: owce merynosowe 26%, polskie owce nizinne 26%, polskie owce długowłniste 9%, owce górskie 13%, rasy mięsne 20% oraz pozostałe rasy i linie syntetyczne o mniejszym udziale w pogłowie całkowitym 6% [Hodowla owiec... 2005; Klepacki i Rokicki 2006b].

O dominującym znaczeniu mięsa jagnięcego wśród produktów pozyskiwanych od owiec świadczy 60%-owy udział w całkowitych przychodach z produkcji owczarskiej w pierwszych latach XXI w. [Rokicki 2006 a]

Uwarunkowania produkcji owczarskiej w UE

Od 1 stycznia 2002 r., zgodnie z Rozporządzeniem Rady nr 2529/2001, wprowadzono zryczałtowaną premię do owiec i kóz, czyli jednolitą płatność w określonej wysokości (dopłaty bezpośrednie). Zgodnie z wymienionym rozporządzeniem od 1 stycznia 2002 r. wprowadzono jednolitą płatność (premię) w wysokości 21 euro na sztukę. W przypadku producentów sprzedających mleko owcze lub produkty z mleka owczego, płatność była obniżana do 16,8 euro/sztukę [Klepacki 2005].

26 czerwca 2003 r. w Luksemburgu ministrowie rolnictwa krajów Unii Europejskiej uzgodnili fundamentalną reformę Wspólnej Polityki Rolnej (WPR). W przyszłości większość dotacji wypłacana będzie rolnikom niezależnie od wielkości bieżącej produkcji. Aby uniknąć zaniechania produkcji przez część rolników, państwa członkowskie będą mogły wypłacać część płatności w dotychczasowy sposób, tj. w powiązaniu z produkcją. Poszczególne elementy reformy są wprowadzane w życie w latach 2004-07.

Od 1 stycznia 2005 roku, wraz z wejściem w życie reformy Wspólnej Polityki Rolnej, kraje tzw. starej UE wprowadziły tzw. płatność indywidualną (SPS). Płatność tą przyjęło 10 krajów starej UE: Austria, Belgia, Dania, Niemcy, Irlandia, Włochy, Luksemburg, Portugalia, Szwecja i Wielka Brytania. Pozostałe pięć krajów dawnej Unii: Finlandia, Francja, Grecja, Holandia i Hiszpania przyjęło nowy system dopłat w 2006 roku. Niemcy, Wielka Brytania, Irlandia i Włochy wprowadziły od 1 stycznia 2005 r. całkowite oddzielenie płatności bezpośrednich od produkcji we wszystkich sektorach rolnych. Państwa członkowskie miały możliwość pozostawienia części dopłat powiązanych z produkcją w sektorze baraniny na poziomie 50% premii owczej. Premia uzupełniająca dla rolników z obszarów o gorszych warunkach gospodarowania jest nadal uzależniona od wielkości produkcji [Ocena... 2003].

Zgodnie z reformą Wspólnej Polityki Rolnej w 2007 roku wszystkie kraje dawnej 15-tki muszą zlikwidować premie do zwierząt. Aby nie dopuścić do drastycznego spadku pogłowia owiec, UE wprowadza inne dopłaty. Jednak nie będą one związane z wielkością produkcji, czyli liczbą zwierząt utrzymywanych w gospodarstwie. Zniesienie premii w krajach „starej” UE doprowadzić może do zmniejszenia pogłowia owiec, a w rezultacie konieczności sprowadzania większej ilości mięsa jagnięcego z Nowej Zelandii, czy też Australii.

Najliczniejsze pogłowie owiec na początku XXI wieku w krajach „starej” Unii Europejskiej posiadała Wielka Brytania, bo ponad 35 mln sztuk. W Hiszpanii wynosiło ono około 24 mln sztuk. Liczne pogłowie owiec posiadały także Francja i Grecja (po ponad 9 mln szt.) oraz Włochy (około 8 mln szt.). Pogłowie owiec na Węgrzech wynosiło 1,3 mln

sztuk, a najmniej tych zwierząt było w Luksemburgu, tylko 9 tys. sztuk [Klepacki i Rokicki 2005].

Produkcja jagnięciny w UE była niewystarczająca, gdyż w 2004 r. pokrywała zgłaszany popyt w 80% i wynosiła około 1 mln ton. W latach 2003-2004 zmniejszyła się ona nieznacznie w karach UE-15 (o 12,8 tys. t). Nowe państw członkowskie przyjęte do struktur europejskich w 2004 r. produkowały łącznie 14,7 tys. t. mięsa. Spośród „starych” członków najczęściej produkowały W. Brytania, Hiszpania i Francja, czyli kraje utrzymujące najczęściej owiec [Rokicki 2006 a].

Wielkość pogłowia i struktura rasowa utrzymywanych owiec w UE była ściśle związana z dochodowością poszczególnych kierunków użytkowania. Na początku XXI w. najbardziej opłacalna była produkcja jagnięciny, w dalszej kolejności mleka, a najmniej produkcja wełny i skór [Klepacki 2005].

Sytuacja na rynku mięsa jagnięcego w Polsce

W 2006 r. obowiązywał w Polsce „Programu doskonalenia pogłowia owiec do roku 2010”, który został stworzony w 1996 r. Założone w nim zmiany i odbudowa krajowego owczarstwa wspomagane były poprzez środki z funduszu postępu biologicznego. Tytuły i stawki dotacji corocznie ustalane są w rozporządzeniu Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi. W 2006 roku obowiązywały następujące stawki dotacji [Rozporządzenie... 2006]:

- 92 zł do maciorki ras i linii hodowlanych ojcowskich mięsnych oraz plennych lub łączących obydwie te cechy, utrzymywanej w stadzie zarodowym,
- 70 zł do maciorki ras i linii hodowlanych matecznych oraz do maciorki polskiej owcy górskiej utrzymywana w stadzie zarodowym,
- 36 zł do maciorki w stadzie reprodukcyjnym, poddanej ocenie wartości użytkowej,
- 23 zł do maciorki o udokumentowanym pochodzeniu utrzymywanej w pozostałych stadach, pozostających pod nadzorem zootechnicznym podmiotu upoważnionego do prowadzenia ksiąg owiec.

W 2007 r. wypłacanie dotacji zostanie wstrzymane, zgodnie z wynegocjowanymi postanowieniami przed akcesją. Możliwe będą natomiast inne formy wsparcia. Taka sytuacja może sprawić, że pogłowiu owiec w Polsce może ulec dalszemu zmniejszeniu.

Konieczne są działania na rzecz promocji produktów z wełny, mleka (oscypek i bryndza) oraz mięsa jagnięcego. Nakładanie coraz większych wymagań w zakresie sprzedaży jagniąt do UE po integracji z nią powoduje konieczność ponoszenia wyższych kosztów (m.in. kosztów dodatkowego wyposażenia samochodów w potrzebną aparaturę). W rezultacie ceny płacone przez odbiorców z krajów UE stają się mało konkurencyjne w stosunku do cen krajowych.

Wielkość produkcji mięsa jagnięcego w Polsce w latach 2003-2005 pozostawała na podobnym poziomie, najwyższym w 2004 r. i równym 2,6 tys. ton (tabela 1). Również w odniesieniu do obrotów handlu zagranicznego można mówić o stabilizacji. Eksport mięsa jagnięcego w 2005 r. zwiększył się do poziomu 1,4 tys. ton. Importowaliśmy w zasadzie mięso mrożone pochodzące z Nowej Zelandii. W 2004 r. sprowadziliśmy 300 t mięsa owczego. W pozostałych opisywanych latach import wynosił około 0,1 tys. t

Eksport żywca i mięsa jagnięcego w ujęciu wartościowym w 2005 r. wyniósł 6 mln euro, wobec 5,3 mln w 2004 r. Głównym kierunkiem zbytu były kraje UE, gdzie

sprzedawano ponad 90% żywca jagnięcego. Starsze sztuki były natomiast kierowane na rynki krajów arabskich.

Import jagnięciny w ujęciu wartościowym w 2005 r. wyniósł 0,2 mln euro, wobec 0,7 mln w 2004 r. Dodatkowo saldo obrotów handlu zagranicznego wzrosło w 2005 r. do 5,8 mln euro (w 2004 r. wynosiło 4,6 mln euro). Ceny płacone za żywiec jagnięcy przez odbiorców z UE były w latach 2004-2005 na podobnym poziomie. Głównym kontrahentem w UE były Włochy. W imporcie ceny mięsa jagnięcego były w 2005 r. o 30% wyższe niż w roku poprzednim. Czynniki cenowe mógł mieć duży wpływ na ograniczenie wielkości importu [Rokicki 2006b].

Tabela 1. Produkcja i handel mięsem jagnięcym w Polsce w latach 2003-2005

Table 1. Production and trade in lamb meat in years 2003-2005

Obrót mięsem jagnięcym	Rok		
	2003	2004	2005
Produkcja, tys. t	2,4	2,6	2,3
Eksport, tys. t	1,3	1,3	1,4
Import, tys. t	0,1	0,3	0,1
Saldo handlu zagranicznego, tys. t	1,2	1,0	1,3
Mięso dostępne na rynku, tys. t	1,2	1,6	1,0
Spożycie roczne, kg/osobę	0,1	0,1	0,1

Źródło: Analizy Rynkowe, IERiGŻ-PIB

Wyniki ekonomiczne gospodarstw owczarskich przy sprzedaży na rynek wewnętrzny i do innych krajów UE

W celu ustalenia dochodowości chowu i hodowli owiec można obliczyć nadwyżkę bezpośrednią na 1 sztukę strukturalną. W tabeli 2 przedstawiono wyniki badań z gospodarstwa znajdującego się na terenie województwa podlaskiego. Przez sztukę strukturalną, w przypadku produkcji owczarskiej, rozumie się owcę matkę z odpowiednim przychówkiem. Wielkość przychówku ustalana jest w oparciu o obrót stada [Klepacki 2005]. Obliczeń dokonuje się przyjmując średnią użytkowość rozplodową i średnią liczbę matek oraz uśrednione ceny uzyskane przez badane gospodarstwa. Producenci owiec uzyskiwali przychody w 2006 r. przede wszystkim ze sprzedaży jagniąt. Drugim, pod względem wartości, źródłem przychodów była dotacja z Funduszu Postępu Biologicznego. Pozostałe przychody stanowiły wpływy ze sprzedaży wełny, wybrakowanych owiec i tryczków hodowlanych. Mnożąc ilość sprzedanych produktów przez cenę obliczono przychody z produkcji owczarskiej w badanym gospodarstwie. Wśród kosztów bezpośrednich dominowały nakłady na paszę (87% kosztów). Im wyższy był poziom dotowania, tym koszty bezpośrednie ponoszone na produkcję były wyższe. W 2006 r. w stadach zarodowych, w przeciwieństwie do reprodukcyjnych, zużywano bowiem więcej paszy na odchów tryków hodowlanych (do wieku 8 miesięcy w przypadku ras mięsnych i 12 miesięcy w przypadku ras pozostałych).

Pasze z zakupu i własne z produkcji potencjalnie towarowej zostały wycenione według ceny rynkowej. Po pomnożeniu tej ceny przez wielkość zużycia (w dt lub kg)

otrzymano koszt zużytych pasz z zakupu. W przypadku pasz własnych z produktów nietowarowych (zielonka, sianokiszonka itp.) ustalono koszt własny ich wytworzenia. Na koszt własny wytworzenia składają się koszty nasion, nawozów, środków ochrony roślin, paliwa, siły roboczej najemnej. Przyjęto, że wszystkie pasze z produktów nietowarowych były wytwarzane w gospodarstwie. Pozostałe koszty to opłata za usługi weterynaryjne i lekarstwa, za strzyżenie owiec, składki i prowizje pobierane przez Regionalne Związki Hodowców Owiec i Kóz (za prowadzenie ksiąg hodowlanych i pośrednictwo w sprzedaży jagniąt).

Tabela 2. Poziom nadwyżki bezpośredniej z produkcji owczarskiej w 2006 roku w stadzie zarodowym matecznym

Table 2. Level of direct surplus (gross margin) in sheep production in a breeding herd in 2006

Pozycja kalkulacji	Jednostka miary	Ilość	Cena	Wartość
Wartość produkcji potencjalnie towarowej razem (na 1 szt. strukturalną)				350,32
jagnięta	szt.	0,94	225,00	211,50
wetna	kg	4,30	2,40	10,32
brakowanie owiec	kg	9,00	2,10	18,90
sprzedaż tryków hodowlanych	szt.	0,08	220,00	17,60
dotacja	-	-	-	92,00
Koszty bezpośrednie razem (na 1 szt. strukturalną)				238,10
1. Pasje z zakupu i własne z produkcji potencjalnie towarowej				
pasze treściwe	-	-	-	51,00
koncentrat białkowy	-	-	-	8,40
dotatki mineralne	-	-	-	4,50
słoma pastewna	-	-	-	4,00
2. Pasje własne z produktów nietowarowych				
zielonka	-	-	-	31,00
siano	-	-	-	17,60
sianokiszonka	-	-	-	78,50
kiszonka z kukurydzy	-	-	-	12,90
3. Inne koszty				
lekarstwa i usługi weterynaryjne	-	-	-	11,00
strzyżenie owiec	-	-	-	3,70
klasyfikacja zwierząt	-	-	-	15,50
Nadwyżka bezpośrednia na:				
- 1 szt. strukturalną	-	-	-	112,22
- na 1 ha GPP (główniej powierzchni paszowej)	-	-	-	1020,18
- na 1 zł kosztów bezpośrednich	-	-	-	0,47
- na 1 rbh (roboczogodzinę)	-	-	-	5,91

Zródło: wyniki badań własnych

Nadwyżkę bezpośrednią na 1 szt. strukturalną oblicza się poprzez odjęcie od wartości produkcji potencjalnie towarowej sumy kosztów bezpośrednich. Nadwyżka bezpośrednia

może być również obliczona z 1 ha głównej powierzchni paszowej (GPP). Wówczas produkcję owczarską można porównać z innymi działalnościami, np. produkcją zbóż, ziemniaków, mleka, żywca wołowego. Nadwyżka na 1 zł kosztów bezpośrednich określa efektywność poniesionych kosztów bezpośrednich. Odniesienie nadwyżki bezpośredniej do 1 rbh (roboczegodziny) ukazuje efektywność pracy. Takie wskaźniki nadwyżki bezpośredniej umożliwiają porównanie ze sobą różnych technologii produkcji owczarskiej, różnych działalności rolniczych i gospodarstw. Z reguły dla gospodarstw ważne jest jak najlepsze wykorzystanie czynników produkcji (ziemi, pracy, kapitału) [Klepacki 2005].

W tabeli 2 zostały przedstawione przychody i koszty przy sprzedaży jagniąt na rynek krajowy. Za jagnię o wadze 33 kg rolnik otrzymywał 225 zł. Nadwyżka na 1 sztukę strukturalną wyniosła 112,22 zł, a w przeliczeniu na 1 ha GPP 1 020 zł. W przypadku, gdy rolnik sprzedawał jagnięta w tej samej wadze, ale do innych krajów UE, mógł otrzymać tylko 185 zł. Różnica w wartości była więc duża (40 zł). Pozostałe przychody, jak również koszty były takie same. W rezultacie nadwyżka na 1 szt. strukturalną przy sprzedaży do innych krajów UE wyniosła 74,62 zł, a na 1 ha GPP osiągnięto 678,36 zł. Trzeba dodać, że sprzedaż na rynek krajowy była prowadzona na niewielką skalę.

Organizacja rynku krajowego

Na rynek mięsa jagnięcego w Polsce dość duży wpływ miał udział samozaopatrzenia w rozdysponowaniu produkcji (od 30% do 40% w latach 2003-2005). Mimo tego, konsumpcja krajowa w zasadzie nie istniała (0,1 kg na osobę rocznie). Mięso jagnięce należy do droższych rodzajów mięs, dodatkowo jego przyrządzenie wymaga dłuższego czasu [Rokicki 2006b]. Główną przeszkodą jest jednak brak odpowiednio zorganizowanej struktury rynku. Duże trudności powoduje rozproszenie producentów, a z drugiej strony rozproszenie odbiorców. To sprawia, że mięso jagnięce jest oferowane głównie w super- lub hipermarketach. Dodatkowo jest ono dostarczane jako „produkt poboczny”, przy dostawie wyrobu głównego. Przykładowo detalista chce nabyć cielęcinę i wołowinę, a w mniejszych ilościach jagnięcinę. Dostawcy traktują wówczas mięso jagnięce jako dobro komplementarne do wołowiny. Często zgadzają się na osiąganie niższej marży z tytułu dostarczenia jagnięciny.

Dużym problemem jest również wzajemne „narzekanie” konsumentów i producentów. Rolnicy twierdzą, że nie mają możliwości sprzedaży jagniąt na rynek krajowy, gdyż Polacy nie chcą kupować jagnięciny. Konsumenci uważają, że skłonni są kupić mięso jagnięce nawet mimo wysokiej ceny. Ich jedynym problemem jest tylko to, że nie wiedzą, gdzie te mięso kupić. Tym sposobem przysłowiowe „koło się zamyka” [Klepacki 2005].

Problemem jest także brak scentralizowanej struktury organizacyjnej związku producentów. Zbyt duża liczba związków regionalnych i podejmowanie oddzielnych decyzji przez każdy z tych związków nie sprzyja stworzeniu rynku wewnętrznego. Koniecznym staje się stworzenie jednej silnej grupy producenckiej, która zintegruje działania wszystkich związków regionalnych. Możliwe będzie wówczas wynegocjowanie korzystnych cen, a także odpowiednie reagowanie na okresowe braki jagniąt w jednym regionie poprzez sprowadzenie ich z innego regionu kraju.

Do funkcjonowania i rozwoju w przyszłych latach rynku mięsa jagnięcego w Polsce konieczne jest odpowiednie wsparcie rządu. Przetwórstwo jagnięciny powinno stanowić również szansę na zaistnienie mniejszym zakładom mięsnym [Rokicki 2006b].

Wnioski

1. W wyniku dużego rozproszenia producentów jagniąt jak i ogniw zbytu utrudniona jest właściwa organizacja krajowego rynku mięsa jagnięcego w Polsce.
2. Po przystąpieniu Polski do UE ponoszone były wyższe niż poprzednio koszty związane ze sprzedażą jagniąt do innych krajów UE.
3. Ceny uzyskiwane przy sprzedaży jagniąt na rynek wewnętrzny w 2006 r. były wyższe, niż w przypadku eksportu. Skala tego zjawiska była jednak niewielka.
4. Do odpowiedniej i sprawnej organizacji krajowego rynku mięsa jagnięcego konieczne staje się powołanie jednej grupy producenckiej, która skoordynowałaby działania związków regionalnych. W rezultacie możliwe byłoby otrzymywanie wyższej ceny za jagnięta.
5. Mimo braku tradycji spożywania jagnięciny Polacy chcą konsumować ten rodzaj mięsa. Głównym problemem dla konsumentów był brak powszechnej dostępności mięsa jagnięcego w sklepach mięsnych czy restauracjach.

Literatura

- Aleksander E. [1999]: Welný na rynku głównych producentów. [W:] Alternatywne kierunki wykorzystania krajowego pogłowia owiec. Fundacja „Rozwój SGGW”, Warszawa.
- Hodowla i chów owiec. [2003]. R. Niżnikowski (red.). Wydawnictwo SGGW, Warszawa.
- Hodowla owiec i kóz w Polsce w 2004 roku. [2005]. Polski Związek Owczarski, Warszawa.
- Klepacki B. [2005]: Prowadzenie efektywnych gospodarstw owczarskich po przystąpieniu Polski do Unii Europejskiej. [W:] Poradnik dla producentów jagniąt rzeźnych. R. Niżnikowski (red.). Twigger, Warszawa.
- Klepacki B., Rokicki T. [2005]: Produkcja owiec szansą zwiększenia dochodów dla gospodarstw rolnych, *Wieś Jutra* 11(87).
- Klepacki B., Rokicki T. [2006a]: Technologie produkcji owczarskiej. PTZ, Warszawa.
- Klepacki B., Rokicki T. [2006b]: Zmiany w liczbie owiec w województwie podlaskim. *Wiadomości rolnicze* 10.
- Klewiec J. [2005]: Chów i hodowla owiec. [W:] Nowoczesny chów i hodowla zwierząt gospodarskich. Instytut Genetyki i Hodowli Zwierząt PAN, Jastrzębiec.
- Ocena reformy WPR uzgodnionej w Luksemburgu 26 czerwca 2003 r. z perspektywy Polski. [2003]. Sekcja Analiz Ekonomicznych Polityki Rolnej SAEPR/FAPA, Warszawa.
- Rokicki T. [2003]: Znaczenie gospodarcze owiec, *Wiadomości rolnicze* 7-8.
- Rokicki T. [2006a]: Sytuacja ekonomiczna gospodarstw zajmujących się hodowlą owiec w okresie integracji z Unią Europejską. Praca doktorska, Wydział Ekonomiczno-Rolniczy SGGW, Warszawa.
- Rokicki T. [2006b]: Produkcja a handel zagraniczny mięsem jagnięcym w Polsce. *Rzeźnik polski* 8/85.
- Rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z dnia 30 maja 2006 r. w sprawie stawek dotacji przedmiotowych dla różnych podmiotów wykonujących zadania na rzecz rolnictwa. [2006]. *Dz. U.* 89, poz. 683.
- Weiss J, Paleta W., Strack K. E., Granz S. [2000]: Tierproduktion. 12 neubearbeitete Auflage. Parey Buchverlag, Berlin.

Roma Ryś-Jurek¹

Katedra Ekonomiki Gospodarki Żywnościowej

Akademia Rolnicza

Poznań

Porównanie sytuacji ekonomicznej polskich indywidualnych gospodarstw rolnych z gospodarstwami innych krajów UE w latach 2000-2005

Comparison of the economic situation of Polish individual farms with farms in other EU countries in years 2000-2005

Abstract. The main aim of the article was to present chosen aspects of the economic situation of individual farms' sector in Poland as compared with the situation observed in the EU in 2000-2005. A special emphasis was put on the agrarian, productive and income situation in sector. Comparisons of Poland and other EU countries lead to a conclusion that Poland has a huge agricultural potential, but this potential is not taken advantage of. It's main feature is a high diversity between regions. The most important problems observed in the sector are: inappropriate agrarian structure, superfluous employment, low level of specialization and commercialisation of farms, disadvantageous structure of sources of agricultural income in family farms, lack of capital. A comparison of average economic results in Polish and other European farms in 2004 based on the European accountancy data allows to formulate a conclusion that most of the selected economic indices are approximately 3 times lower in an average Polish farm than in an average farm in the EU member states.

Key words: economic situation, individual farm, subventions, agricultural revenues

Synopsis. W artykule podjęto próbę przedstawienia wybranych aspektów sytuacji ekonomicznej sektora indywidualnych gospodarstw rolnych w Polsce na tle Unii Europejskiej w latach 2000-2005, ze szczególnym uwzględnieniem sytuacji agrarnej, produkcyjnej i dochodowej w sektorze. Porównania Polski z krajami UE wykazują, że Polska jest krajem o znacznym potencjale rolnictwa. Do najtrudniejszych problemów w sektorze można zaliczyć: niekorzystną strukturę agrarną, przerost zatrudnienia, niski stopień specjalizacji gospodarstw, niski udział gospodarstw towarowych, niekorzystną strukturę źródeł dochodów rolniczych w indywidualnych gospodarstwach rolnych, niedostatek nowoczesnego kapitału. Porównanie średnich wyników gospodarstwa rolnego polskiego i unijnego w 2004 roku w ramach rachunkowości unijnej pokazuje, że większość wybranych kategorii ekonomicznych była około 3-krotnie niższa w polskim przeciętnym gospodarstwie niż w unijnym.

Słowa kluczowe: dochody rolnicze, dotacje, indywidualne gospodarstwo rolne, sytuacja ekonomiczna

Wprowadzenie

W warunkach gospodarki scentralizowanej rolnictwo ponosiło znaczną część ciężarów związanych z realizacją polityki uprzemysłowienia kraju. Sytuacja strukturalna rolnictwa polskiego u progu przemian ustrojowych była niekorzystna i przejawiała się między innymi: złą strukturą obszarową, koncentracją dużej ilości siły roboczej na wsi i posiadaniem w znacznej mierze przestarzałych zasobów kapitału [Poczta i Czerwińska-Kayzer 2001].

¹ Dr, ul. Wojska Polskiego 28; 60-637 Poznań; tel. 0618487117; e-mail: rysjurek@au.poznan.pl.

W czasie transformacji, zapoczątkowanej w latach dziewięćdziesiątych XX wieku, funkcjonowanie sektora rolniczego utrudniało dochodzenie całej gospodarki do nowej równowagi rynkowej². Polityka transformacji gospodarki postawiła rolnictwo polskie wobec nowych, trudnych wyzwań. Dotyczyły one m. in. poprawy efektywności wytwarzania, pokonywania bariery ograniczonego popytu, stawiania czoła konkurencji zagranicznej. Dlatego rolnictwo wymagało szybkiej restrukturyzacji i modernizacji [Poczta i Czerwińska-Kayzer 2001].

Przekształcenia w Polsce w latach dziewięćdziesiątych XX wieku zostały w dużym stopniu sfinansowane przez rolników, co wpłynęło na obniżenie zdolności rozwojowych ich gospodarstw. Rolnicy korzystali wprawdzie ze strumieni środków publicznych, ale jednocześnie działał silny mechanizm tzw. „przepompowywania” dochodów z rolnictwa do innych gałęzi gospodarki narodowej [Woś 2004]. Rezultatem tych zjawisk była recesja w sektorze rolnym³. Jednym z jej głównych objawów było ograniczenie rynku zbytu i popytu na produkty rolne związane ze spadkiem realnych dochodów ludności pozarolniczej oraz z koniecznością konkurowania rodzimych producentów rolnych z produktami napływającymi z zagranicy. Pogłębiło to trudności ze zbytem produkcji i prowadziło do zapaści w polskim rolnictwie (por. prace [Czyżewski i Sapa 2003; Małecki-Tepicht 2005; Zegar 2003]).

Polska stała się członkiem Unii Europejskiej z dniem 1 maja 2004 roku. Przed tą datą stopień wspierania rolnictwa w Polsce był znacznie niższy niż w Unii Europejskiej. Zakres stosowanych instrumentów wspierania rolnictwa przez państwo był odmienny niż w UE, przy tym wiele działów produkcji rolniczej nie było objętych wsparciem. Poza tym w Polsce właściwie nie istniały programy zagospodarowania nadwyżek produktów rolnych [Czyżewski i Henisz-Matuszczak 2004]. W wyniku objęcia Polski mechanizmami Wspólnej Polityki Rolnej polscy rolnicy zostali beneficjentami wsparcia organizacji rynków rolnych, m. in. zakupów interwencyjnych, płatności bezpośrednich, subsydiów eksportowych [Polska... 2003]. W badanym okresie cała polska gospodarka skorzystała z pomocy finansowej Unii Europejskiej, co pośrednio wpływało na przemiany w polskim rolnictwie i sytuację indywidualnych gospodarstw rolnych.

Podstawowym celem opracowania jest przedstawienie wybranych elementów sytuacji ekonomicznej sektora indywidualnych gospodarstw rolnych w Polsce na tle Unii Europejskiej w latach 2000-2005. Szczególny nacisk położono na problemy doskwierające polskiemu sektorowi indywidualnych gospodarstw, dotyczące sytuacji agrarnej, produkcyjnej i dochodowej w sektorze. Podstawową metodą badań była analiza porównawcza, zastosowano również wybrane metody statystyki opisowej.

Nożyce cen i budżetowe wsparcie rolnictwa w Polsce

W 2005 roku wskaźnik relacji cen („nożyce cen”) obniżył się do poziomu 96,0⁴. Podobnie jak w latach 2001-2003 był niekorzystny dla rolnictwa (tabela 1). Pogarszanie się

² Problem ten związany jest ściśle ze swoistością działalności rolniczej. Szczególnymi cechami rolnictwa są m. in.: różna długość cyklu produkcyjnego, występowanie znacznej liczby małych podmiotów gospodarczych, częste korzystanie z subsydiów rządowych [Jarugowa 1996].

³ Zmiany systemowe, zwłaszcza w początkowym okresie transformacji gospodarczej, nie doprowadziły do przyspieszenia przemian w polskim rolnictwie a zahamowały je, a nawet cofnęły [Niemczyk 2001].

⁴ Indeks nożyc cen jest relacją cen produktów rolnych sprzedawanych przez rolników do cen towarów i usług kupowanych przez gospodarstwa indywidualne w danym roku, pomnożoną przez 100%.

tego indeksu oznaczało spadek siły nabywczej rolników. Taka sytuacja wpływa w znacznej mierze na podejmowane przez rolników działania mające na celu ograniczenie produkcji, co z kolei oznacza spadek dochodów rolników. Nieuniknione jest wsparcie rolnictwa z budżetu państwa. Wydatki budżetowe ogółem i wydatki na rolnictwo i gospodarkę żywnościową w Polsce w latach 2000-2005 przedstawia tabela 2. W 2002 roku wydatki na rolnictwo i gospodarkę żywnościową osiągnęły najniższy poziom i wyniosły tylko 3261,3 mln zł. Ich udział w wydatkach budżetowych był również najniższy (1,8%). Począwszy od 2003 roku wydatki budżetowe na rolnictwo i gospodarkę żywnościową stopniowo się powiększały zarówno w ujęciu bezwzględnym, jak i względnym.

Tabela 1. Wskaźnik nożyc cen w latach 2000-2005

Table 1. Agricultural and agricultural supply price relations in years 2000-2005

Wskaźnik	Lata						2005 (2000 r.=100)
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	
Nożyce cen	103,0	97,5	90,9	97,5	102,6	96,0	85,1

Źródło: opracowanie i obliczenia własne na podstawie [Ceny... 2006]

W 2005 roku wydatki na rolnictwo i gospodarkę żywnościową wyniosły 7999,5 mln zł, a ich udział w wydatkach budżetowych ogółem wzrósł do poziomu 3,8% (tabela 2). Był to wzrost osiągnięty bez uwzględniania środków UE i KRUS. Ten wzrost osiągnięto głównie dzięki współfinansowaniu z funduszy i programów unijnych, a także poprzez dopłaty bezpośrednio finansowane przez krajowy budżet. Konstrukcja budżetu w 2005 roku dowodzi, że rozwój rolnictwa, obszarów wiejskich i rynków rolnych w Polsce związane ze środkami pomocowymi i kredytowymi z zagranicy, głównie z UE. W ten sposób „zagranica” uzyskuje coraz większy wpływ na transformację polskiego rolnictwa, obszarów wiejskich i rynków rolnych [Czyżewski 2005].

Tabela 2. Wydatki budżetowe ogółem i wydatki przeznaczone na rolnictwo i gospodarkę żywnościową w latach 2000-2005, mln zł i %*

Table 2. Overall budget expenditure and expenditure on agricultural and food economy sector in years 2000-2005, million PLN and %

Wydatki budżetowe	Lata					
	2000	2001	2002	2003	2004	2005
	mln zł					
Ogółem, w tym:	154141,0	182258,0	183970,0	193408,0	198250,0	208864,0
- na rolnictwo i gospodarkę żywnościową	3759,6	3470,0	3261,3	4428,9	5729,4	7999,5
	%					
Ogółem, w tym:	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
- na rolnictwo i gospodarkę żywnościową	2,4	1,9	1,8	2,3	2,9	3,8

* Dane za lata 2000-2004 według wykonania ustaw budżetowych, za 2005 rok według projektu ustawy budżetowej

Źródło: opracowanie i obliczenia własne na podstawie pracy [Czyżewski 2006].

Wybrane problemy indywidualnych gospodarstw rolnych w Polsce

Na początku XXI wieku Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi (MRiRW) dokonało dość sprzecznej oceny sytuacji rolnictwa w Polsce. Według MRiRW w Polsce występują znacznie gorsze warunki przyrodnicze do prowadzenia produkcji rolnej niż w innych krajach europejskich, ze względu na duży udział w użytkach rolnych gleb średnich i słabych, wysoki poziom ich zakwaszenia oraz warunki klimatyczne. Jednakże porównania z wysokorozwiniętymi państwami Europy Zachodniej wykazują, że Polska jest krajem o znacznym potencjale rolnictwa. Jest to potencjał słabo wykorzystany, a także zróżnicowany regionalnie [Strategia... 2004].

Powierzchnia wykorzystywana przez rolnictwo w Polsce w 2005 roku wyniosła 15,9 mln ha, co stanowi 50,9% powierzchni kraju (tabela 3). Areał użytków rolnych w Polsce jest większy niż w większości krajów UE. Większą powierzchnię posiada jedynie Francja i Hiszpania. Duże zasoby ziemi rolniczej potencjalnie sprzyjają prowadzeniu produkcji rolniczej, jednak ograniczeniem w tym zakresie jest niekorzystna struktura gospodarstw oraz warunki przyrodnicze. W Polsce liczba indywidualnych gospodarstw rolnych systematycznie maleje. W 2002 roku było ich 2933,2 tys., w tym 1951,7 tys. o powierzchni większej niż 1 ha użytków rolnych. Natomiast w 2005 roku było ich o około 200 tys. mniej, bowiem ich liczebność ogółem wyniosła 2728,9 tys., w tym było 1782,3 tys. gospodarstw o powierzchni większej niż 1 ha użytków rolnych [Ceny... 2006].

W 2005 roku w strukturze indywidualnych gospodarstw rolnych o powierzchni powyżej 1 ha UR dominowały gospodarstwa małe, o powierzchni 1-5 ha, które stanowiły ponad połowę ogólnej liczby tych gospodarstw (57,9%). Użytkowały one tylko 20,2% powierzchni użytków rolnych. Natomiast gospodarstwa powyżej 15 ha UR, których liczba stanowiła 10,9% ogólnej, posiadały w użytkowaniu 44,3% ziemi rolnej. Średnia powierzchnia indywidualnego gospodarstwa rolnego w Polsce w 2005 roku wyniosła 8,6 ha powierzchni ogółem i 7,6 ha użytków rolnych, podczas gdy w krajach UE była kilkakrotnie wyższa. Na przykład w Wielkiej Brytanii średnia powierzchnia użytków rolnych w gospodarstwie wynosiła 67,7 ha, w Danii 45,7 ha, w Luksemburgu 45,4 ha, we Francji 42,0 ha. Mniej przeciętnej powierzchni UR w gospodarstwie od Polski miały Włochy, bo 6,1 ha i Grecja z 4,4 ha/gospodarstwo.

Jednym z podstawowych ograniczeń rozwojowych sektora rolnego w Polsce był i jest nadmiar siły roboczej ulokowanej w rolnictwie. Taka sytuacja hamuje poprawę struktury agrarnej i efektywność gospodarowania oraz postęp technologiczny, co z kolei przekłada się na niskie dochody rolnicze i niepełne wykorzystanie potencjału produkcyjnego [Strategia... 2004].

Struktura agrarna, przerost zatrudnienia i niski stopień specjalizacji ograniczają w Polsce liczbę gospodarstw towarowych. Ponad połowa gospodarstw rolnych powyżej 1 ha nie jest zorientowana na produkcję towarową, w tym ponad ¼ nie produkowała w ogóle bądź produkowała wyłącznie na własne potrzeby. Jak wykazały wyniki Powszechnego Spisu Rolnego 2002, pogłębia się zróżnicowanie regionalne rozwoju rolnictwa na wszystkich poziomach, a mianowicie: w układzie makroregionów, województw, a zwłaszcza gmin. Należy również zwrócić uwagę na fakt, że w Polsce jakość rolniczej przestrzeni produkcyjnej była i jest gorsza niż w krajach UE. Jakość gleb, a także bonitacja agroklimatu stanowią 75-80% w stosunku do odpowiednich wskaźników dla przodujących krajów UE, które przyjęto za 100%. Mimo przeprowadzenia kosztownych zabiegów agrotechnicznych w Polsce nie ma możliwości uprawy takiego samego zestawu roślin, jak

w krajach UE oraz nie można uzyskiwać porównywalnych plonów [Strategia... 2004]. W tej sytuacji indywidualne gospodarstwa rolne w Polsce musiały borykać się z o wiele trudniejszymi problemami niż inne gospodarstwa unijne.

Niekorzystna również była struktura źródeł dochodów rolniczych w indywidualnych gospodarstwach rolnych. Świadczą o tym dane z tabeli 4. I tak, według danych z Powszechnego Spisu Rolnego 2002, w 2002 roku renty i emerytury stanowiły przeciętnie 24,9% dochodów indywidualnych gospodarstw rolnych o obszarze powyżej 1 ha, a dochody z pracy najemnej poza gospodarstwem wyniosły ponad 23%. Natomiast według badań GUS przeprowadzonych w roku 2005 nastąpił spadek udziału rent i emerytur w dochodach ogółem o około 5 punktów procentowych (do 19,1%) na korzyść wzrostu udziału dochodów z działalności rolniczej (do 36,5%).

Kolejną barierą rozwojową polskiego rolnictwa był i jest niedostatek nowoczesnego kapitału. Wynikał on głównie ze złej koniunktury w rolnictwie. W ostatnich latach jedynie około 10% ogólnej populacji gospodarstw potrafiło dostosować się do wymagań rynku i uzyskiwało dochody pozwalające na dokonywanie restrukturyzacji potencjałów wytwórczych (gospodarstwa z dodatnią stopą akumulacji) [Woś 2000A].

Tabela 3. Powierzchnia rolnicza w krajach Unii Europejskiej w 2005 roku

Table 3. Agricultural land in countries of EU in 2005 year

Kraje	Powierzchnia rolnicza ogółem tys. ha	Udział powierzchni rolniczej w powierzchni ogółem		Kraje	Powierzchnia rolnicza ogółem tys. ha	Udział powierzchni rolniczej w powierzchni ogółem	
		W tym: powierzchnia UR %	W tym: powierzchnia UR %			W tym: powierzchnia UR %	W tym: powierzchnia UR %
UE-25	397323	40,7	24,4	Litwa	6530	43,4	28,7
UE-15	323465	39,7	22,5	Luksemburg	259	49,9	23,2
Austria	8386	38,9	16,4	Łotwa	6459	28,6	16,9
Belgia	3053	45,4	27,6	Malta	32	32,4	27,6
Cypr	925	14,7	9,4	Niemcy	35705	47,7	33,3
Czechy	7887	44,6	33,4	Polska	31269	50,9	38,6
Dania	4310	62,9	57,6	Portugalia	9191	40,7	15,6
Estonia	4523	18,4	13,0	Słowacja	4903	39,6	27,7
Finlandia	33815	6,7	6,6	Słowenia	2027	25,1	8,7
Francja	54909	53,9	33,4	Szwecja	44847	6,7	6,0
Grecja	13196	28,8	20,2	Węgry	9303	63,0	48,4
Hiszpania	50488	50,9	25,0	Wielka Brytania	24410	61,0	24,5
Holandia	3736	51,5	29,4	Włochy	30132	48,8	25,7
Irlandia	7030	59,2	16,3				

Źródło: opracowanie własne na podstawie [Eurostat... 2007].

Pomimo niewielkich zdolności akumulacyjnych, rolnicy modernizowali potencjał wytwórczy użytkowanych gospodarstw głównie w oparciu o środki własne [Karwat-Woźniak 2002]. W tej sytuacji większość rolników oczekiwała na pomoc w postaci

środków budżetowych, wspomagających funkcjonowanie rynków branżowych, tworzenie alternatywnych rynków pracy, aktywnej polityki dochodowej, aktywnej polityki inwestycyjnej [Wojciechowska-Ratajczak 2000; Woś 2000A].

Tabela 4. Główne źródła dochodów indywidualnych gospodarstw rolnych (powyżej 1 ha) w Polsce w 2002 i 2005 roku, %

Table 4. Main sources of revenue in the individual farms (above 1 hectare) in Poland in 2002 and 2005, %

Główne źródła dochodów indywidualnych gospodarstw rolnych o obszarze powyżej 1 ha	Lata	
	2002	2005
	%	
Działalność rolnicza	30,0	36,5
Emerytura i renta	24,9	19,1
Praca najemna poza gospodarstwem	23,6	25,5
Pozarolnicza działalność gospodarza	5,6	4,9
Źródła niezarobkowe	3,9	1,3
Kombinacje wymienionych źródeł i dochodów	4,7	4,3
Pozostałe	7,3	8,4
Ogółem	100,0	100,0

Źródło: opracowanie własne na podstawie opracowań [Ceny... 2006], [Woś 2004]

Dotacje do europejskiego rolnictwa

W latach 2000-2003 w Polsce wskaźnik PSE był znacznie niższy niż w krajach UE⁵. I tak w Polsce wyniósł on dla lat 2000-2003 odpowiednio: 15%, 15%, 14% i 9%, podczas gdy w UE kształtował się w badanych latach na poziomie: 34%, 32%, 35% i 36%. Wskaźnik PSE w latach 2004-2005 dla UE-25 wyniósł odpowiednio: 33% i 32%⁶.

Ogólny poziom dotowania produkcji rolniczej (w milionach euro) w wybranych krajach europejskich przedstawia tabela 5. W 2005 roku dofinansowanie produkcji rolniczej wyniosło w 25 krajach Unii Europejskiej prawie 49 mld euro. Dla tych 25 krajów europejskich dofinansowanie to w 2000 roku wyniosło 38,4 mld euro, z czego na ówczesnych 15 krajów członkowskich UE przypadło aż 97,6% tej sumy, czyli 37,5 mld euro.

Dotacje do produkcji rolniczej w Polsce w 2005 roku wyniosły ponad 2 mld euro, czyli w porównaniu z rokiem 2000 wzrosły aż 10-krotnie. Najwyższe dotacje rolnicze w 2005 roku miały: Francja, Hiszpania i Niemcy. Ich poziom dofinansowania produkcji rolniczej wyniósł odpowiednio: 9,7 mld, 6,5 mld i 6,1 mld euro. W ujęciu względnym, przeliczając dotacje na 1000 ha ogólnej powierzchni rolniczej kraju w 2005 roku, Polska

⁵ Wskaźnik wsparcia rolnictwa PSE (ang. Producer Support Estimate) służy do pomiaru wielkości transferu środków pieniężnych od konsumentów i podatników do producentów rolnych, wynikającego z określonej polityki rolnej. PSE, liczony w %, umożliwia porównanie poziomów wsparcia producentów rolnych w różnych krajach, oznacza relację wartości wsparcia (poprzez podtrzymywanie cen, płatności bezpośrednie czy subsydia) do kosztów produkcji [Ministerstwo... 2004].

⁶ W latach 2004-2005 Polska została włączona przez OECD do ogólnej statystyki i nie publikuje się jej oddzielnych danych.

uzyskała wynik 6,7 tys. euro/1000 ha i uplasowała się na 18 miejscu pod tym względem w UE-25.

Tabela 5. Ogólne dotacje do rolnictwa w wybranych krajach europejskich, mln euro

Table 5. Overall subsidies to agriculture in selected European countries, million euro

Kraje	Lata			Kraje	Lata		
	2000 mln euro	2005	2005 tys. euro / 1000 ha pow. ogółem		2000 w mln euro	2005	2005 tys. euro / 1000 ha pow. ogółem
UE-25	38401	48655	12,2	Luksemburg	48	61	23,6
UE-15	37485	43864	13,6	Łotwa	15	171	2,6
Austria	1422	1730	20,6	Malta	1	19	59,4
Belgia	351	500	16,4	Niemcy	5601	6093	17,1
Cypr	3	4	0,4	Polska	214	2086	6,7
Czechy	170	670	8,5	Portugalia	664	1038	11,3
Dania	789	973	22,6	Słowacja	235	236	4,8
Estonia	22	90	2,0	Słowenia	64	199	9,8
Finlandia	1967	2085	6,2	Szwecja	882	1018	2,3
Francja	8152	9685	17,6	Węgry	172	1088	11,7
Grecja	2128	2262	17,1	Wielka Brytania	4099	4451	18,2
Hiszpania	4895	6493	12,9	Włochy	4794	4417	14,7
Holandia	408	831	22,2				
Irlandia	1284	2225	31,7	Bułgaria	5	78	.
Litwa	18	228	3,5	Rumunia	228	308	.

Źródło: opracowanie własne na podstawie [Eurostat... 2007].

Podstawowe charakterystyki ekonomiczne przeciętnego polskiego i unijnego indywidualnego gospodarstwa rolnego według danych FADN

Aby porównać stan polskich gospodarstw indywidualnych na tle gospodarstw w Unii Europejskiej posłużono się danymi FADN za 2004 rok⁷. Wybrano tylko kilka podstawowych wskaźników ekonomicznych charakterystycznych dla gospodarstwa rolnego (tabela 6).

Porównanie średnich wyników gospodarstwa rolnego polskiego i unijnego w 2004 roku ujętych w ramach rachunkowości unijnej pokazuje, że większość wybranych

⁷ Polska jako członek Unii Europejskiej jest zobligowana do tworzenia krajowej sieci danych rachunkowości gospodarstw rolniczych, zgodnej z zasadami klasyfikacji i doboru gospodarstw w FADN (ang. *Farm Accountancy Data Network*). W Polsce przyjmuje się, że gospodarstwa prowadzące rachunkowość rolną są „lepsze” od przeciętnych w kraju o około 30 %. Jednakże dane pochodzące z tej bazy są obecnie jedynymi dostępnymi i ujednoliconymi informacjami o gospodarstwach, które umożliwiają przeprowadzenie porównań Polski z innymi krajami UE (Por. m. in. prace [Błąd 2000; Woś 2000B]).

charakterystyk ekonomicznych była około 3-krotnie niższa w polskim przeciętnym gospodarstwie objętym systemem FADN niż w unijnym, mimo że polskie gospodarstwo rolne dysponowało tylko dwukrotnie mniejszą całkowitą powierzchnią użytków rolnych (w Polsce 15,7 ha, a w UE-24 34,3 ha UR). I tak, średnio biorąc, produkcja ogółem w polskim gospodarstwie wyniosła 19027 euro, gdy w unijnym aż 61935 euro. Zużycie pośrednie także było mniejsze w Polsce (11227 euro) niż w UE (35651 euro). Natomiast saldo bieżących dopłat i podatków polskiego przeciętnego gospodarstwa było 5 razy mniejsze od unijnego i wyniosło 1856 euro. Również 5-krotnie mniejsze od średniej unijnej były wartość dodana brutto, wartość dodana netto i wartość dodana netto/AWU (Annual Work Unit) polskiego przeciętnego gospodarstwa rolnego. Znacząca różnica wystąpiła w przypadku kosztów czynników zewnętrznych. Polskie wyniosły 835 euro, a unijne aż 10013 euro (tabela 6).

Tabela 6. Wybrane charakterystyki ekonomiczne przeciętnego gospodarstwa w UE-24 i w Polsce (ujętego w systemie FADN) według metodyki FADN w 2004 roku

Table 6. Selected economic indices for average (included into FADN) farm in the EU-24 and in Poland according to FADN methodology in 2004

Charakterystyka	Kraje		
	UE-24 ^{a)}	Polska	Polska / UE-24, %
Całkowita powierzchnia UR, ha	34,3	15,7	45,8
Produkcja ogółem, euro ^{b)}	61935	19027	31,0
Zużycie pośrednie, euro ^{c)}	35651	11227	31,5
Saldo bieżących dopłat i podatków, euro	10331	1856	18,0
z tego:			
a) dopłaty	10637	2016	19,0
b) rozliczenie VAT	415	32	7,7
c) podatki	722	191	26,5
Wartość dodana brutto, euro	36615	9656	26,4
Amortyzacja, euro	8529	2806	32,9
Wartość dodana netto, euro	28086	6850	24,4
Wartość dodana netto/AWU, euro ^{d)}	16900	3906	23,1
Koszt czynników zewnętrznych, euro ^{e)}	10013	835	8,3
Saldo dopłat i podatków przy inwestycjach, euro	24	-143	×
Dochód z gospodarstwa rolnego, euro	18097	5872	32,4
Dochód z gospodarstwa rolnego bez bieżących dopłat, euro	7460	3856	51,7

^{a)} Bez Malty.

^{b)} Produkcja ogółem to suma końcowej produkcji roślinnej i zwierzęcej w gospodarstwie.

^{c)} Zużycie pośrednie obejmuje wartość zużytych materiałów (w tym paliwa) netto, surowców, energii, gazów technicznych i usług obcych oraz kosztów podróży służbowych i innych kosztów (reklamy, wynajmu, itp.).

^{d)} AWU (ang. *Annual Work Unit*) to roczna jednostka pracy.

^{e)} Koszt czynników zewnętrznych obejmuje koszt pracy najemnej, czynsze za donajem środków produkcji, odsetki od kredytów, itp.

Źródło: opracowanie własne na podstawie [FADN... 2007]

Przeciętny dochód polskiego gospodarstwa rolnego w 2004 roku był trzykrotnie niższy niż w UE-24 i wyniósł 5872 euro, natomiast w gospodarstwie unijnym dochód ten wyniósł aż 18097 euro. Inaczej sytuacja wygląda, gdy porówna się polskie i unijne dochody z gospodarstwa rolnego bez bieżących dopłat. Wtedy dochód polskiego gospodarstwa jest tylko 2-krotnie niższy od unijnego. Warto przy tym podkreślić fakt, że w 2004 roku w UE-24 udział dochodu z gospodarstwa rolnego bez bieżących dopłat w ogólnym dochodzie z gospodarstwa rolnego wyniósł 41,2%. W przypadku polskiego przeciętnego gospodarstwa rolnego, udział ten w 2004 roku wyniósł aż 65,7%. Obliczenie to wskazuje, że gdyby nie wprowadzono systemu wsparcia bezpośredniego rekompensującego spadek cen, przy zachowaniu zasady *ceteris paribus* w stosunku do innych czynników, do tego m. w. poziomu spadłby dochód gospodarstw. Według Czyżewskiego i Henisz-Matuszczak [2004] to dowód na kompleksowy charakter polityki rolnej UE, która z jednej strony reguluje rynek rolny, wprowadzając instrumenty pozwalające pozbyć się nadwyżek żywności i nie spowodować wzrostu produkcji rolnej, a z drugiej strony koryguje rynkowy podział wykreowanej nadwyżki, utrzymując dochody rolnicze na poziomie zbliżonym do poziomu poza rolnictwem.

Wnioski

1. W 2005 roku wskaźnik relacji cen rolnych do cen zaopatrzeniowych w rolnictwie wyniósł 96,0 i podobnie jak w latach 2001-2003 był niekorzystny dla rolnictwa. Pogarszanie się tego indeksu oznaczało spadek siły nabywczej rolników. Taka sytuacja wymaga wsparcia rolnictwa z budżetu państwa. Począwszy od 2003 roku wydatki budżetowe na rolnictwo i gospodarkę żywnościową stopniowo się powiększały, zarówno w ujęciu bezwzględnym, jak i względnym. W 2005 roku wydatki na rolnictwo i gospodarkę żywnościową wyniosły 7999,5 mln zł, a ich udział w wydatkach budżetowych ogółem wzrósł do poziomu 3,8%.
2. W Polsce liczba indywidualnych gospodarstw rolnych systematycznie maleje. Średnia powierzchnia indywidualnego gospodarstwa rolnego w Polsce w 2005 roku wyniosła 8,6 ha powierzchni ogółem i 7,6 ha użytków rolnych, podczas gdy w krajach UE jest kilkakrotnie wyższa. Jednym z podstawowych ograniczeń rozwojowych sektora rolnego w Polsce był i jest nadmiar siły roboczej ulokowanej w rolnictwie. Taka sytuacja hamuje poprawę struktury agrarnej i efektywność gospodarowania oraz postęp technologiczny, co z kolei przekłada się na niskie dochody rolnicze i niepełne wykorzystanie potencjału produkcyjnego.
3. Przed wstąpieniem Polski do UE w latach 2000-2003 wskaźnik PSE był znacznie niższy w Polsce niż w krajach UE. Dotacje produkcji rolniczej w Polsce w 2005 roku wyniosły ponad 2 mld euro, czyli w porównaniu z rokiem 2000 wzrosły aż 10-krotnie.
4. Porównanie przeciętnego polskiego gospodarstwa indywidualnego z przeciętnym unijnym gospodarstwem rolnym pod względem wybranych kategorii ekonomicznych wypadło na niekorzyść polskiego gospodarstwa (według danych FADN z 2004 roku). Większość wybranych kategorii ekonomicznych była około 3-krotnie niższa w polskim przeciętnym gospodarstwie objętym systemem FADN niż w unijnym. I tak, na przykład:
 - polskie przeciętne gospodarstwo rolne dysponowało 15,7 ha całkowitej powierzchni użytków rolnych, podczas gdy unijne posiadało 34,3 ha,

- produkcja ogółem w polskim gospodarstwie wyniosła 19027 euro, gdy w unijnym aż 61935 euro,
- zużycie pośrednie także było mniejsze w Polsce (11227 euro) niż w UE (35651 euro),
- saldo bieżących dopłat i podatków polskiego przeciętnego gospodarstwa było 5 razy mniejsze od unijnego i wyniosło 1856 euro,
- 5-krotnie mniejsze od średniej unijnej były wartość dodana brutto, wartość dodana netto i wartość dodana netto/AWU polskiego przeciętnego gospodarstwa rolnego,
- przeciętny dochód polskiego gospodarstwa rolnego w 2004 roku był trzykrotnie niższy niż w UE-24 i wyniósł 5872 euro, zaś w unijnym dochód ten wyniósł aż 18097 euro.

Literatura

- Błąd M. [2000]: Gospodarstwa rolnicze w Sieci Danych Rachunkowości Rolnej Unii Europejskiej, *Zagadnienia Ekonomiki Rolnej* 4-5.
- Ceny w gospodarce narodowej w 2005 r. [2006]. GUS, www.stat.gov.pl.
- Czyżewski A. [2006]: Środki budżetowe na realizację polityki interwencyjnej agencji płatniczych w Polsce w dekadzie przełomu wieków (1996-2005). [W:] Wsparcie sektora rolno-żywnościowego w Polsce i Wielkopolsce z krajowych i unijnych środków budżetowych. W. Czernasty i A. Sapa (red.). *Zeszyty Naukowe Akademii Ekonomicznej w Poznaniu* 74.
- Czyżewski A., Henisz-Matuszczak A. [2004]: Rolnictwo Unii Europejskiej i Polski. Studium porównawcze struktur wytwórczych i regulatorów rynków rolnych. Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, Poznań.
- Czyżewski A., Sapa A. [2003]: Mechanizm wymiany rolno-żywnościowej Polski z krajami Unii Europejskiej. Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, Poznań.
- Eurostat [2007]: Agricultural statistic. Data 1995-2005, European Communities.
- FADN [2007]: www.europa.eu.int/comm/agriculture/rica/dwh.
- Jarugowa A. [1996]: Międzynarodowy Standard Rachunkowości Rolnej. Proces tworzenia. *Rachunkowość* 10.
- Karwat-Woźniak B. [2002]: Aktywność inwestycyjna gospodarstw rozwojowych w latach 1988-2000. Komunikaty, Raporty, Ekspertyzy z. 479. IERiGŻ, Warszawa.
- Małecki-Tepicht S. [2005]: Rolnictwo polskie w latach 1950-2002. *NBP. Materiały i Studia* z. 196.
- Niemczyk A. [2001]: Szanse i zagrożenia polskiego rolnictwa w świetle integracji z Unią Europejską. *Więś i Rolnictwo* 3 (112).
- OECD. [2007]. www.oecd.org.
- Poczta W., Czerwińska-Kayzer D. [2001]: Skłonność do inwestowania w gospodarstwach indywidualnych przy wykorzystaniu kredytów preferencyjnych. *Zagadnienia Ekonomiki Rolnej* 4-5.
- Polska w Unii Europejskiej. Nasze warunki członkostwa. [2003]. Biuro ds. Referendum Europejskiego KPRM, Warszawa.
- Strategia rozwoju obszarów wiejskich i rolnictwa na lata 2007-2013 (z elementami prognozy do roku 2020). [2004]. Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, Warszawa.
- Wojciechowska-Ratajczak B. [2000]: Tendencje zmian poziomu i struktury popytu na maszyny rolnicze w Polsce. *Więś i Rolnictwo* 3 (108).
- Woś A. [2000A]: Inwestycje i akumulacja w rolnictwie chłopskim w latach 1988-1998. Komunikaty, Raporty, Ekspertyzy z. 466. IERiGŻ, Warszawa.
- Woś A. [2000B]: Układy strukturalne w rolnictwie chłopskim (w świetle danych rachunkowości rolnej. Komunikaty, Raporty, Ekspertyzy, z. 465. IERiGŻ, Warszawa.
- Woś A. [2004]: Ekonomiczna struktura gospodarstw chłopskich. Studium statystyczne. Komunikaty, Raporty, Ekspertyzy, z. 492. IERiGŻ, Warszawa.
- Woś A. [2004]: W poszukiwaniu modelu rozwoju polskiego rolnictwa. IERiGŻ, Warszawa.
- Zegar J. S. [2003]: Dochody rolników na progu akcesji do Unii Europejskiej. Komunikaty, Raporty, Ekspertyzy, z. 482. IERiGŻ, Warszawa.

Aneta Stańko¹

Katedra Ekonomii i Polityki Gospodarczej SGGW

Stanisław Stańko²

Katedra Ekonomiki Rolnictwa i Międzynarodowych Stosunków Gospodarczych SGGW
Warszawa

Wybrane zagadnienia zmian w sektorze rolno-żywnościowym w Polsce po rozszerzeniu Unii Europejskiej

Selected issues of transition in the Polish food sector after the EU enlargement

Abstract. The aim of the paper is to present the influence of EU enlargement on food consumption level and on the raw agricultural products prices in Poland. The analysis of consumption level of selected food products asserts that trends have been continued since the 90s. and Polish accession to the EU has not changed them. Raw agricultural products prices in the common market have become more equalized since the EU enlargement.

Key words: food demand, prices of raw agricultural products

Synopsis. W artykule przedstawiono wpływ rozszerzenia Unii Europejskiej na poziom konsumpcji żywności w Polsce oraz na ceny surowców rolniczych w kraju. Analiza poziomu konsumpcji wybranych artykułów żywnościowych pokazała, że dotychczasowe trendy są kontynuowane od początku lat dziewięćdziesiątych, a akcesja Polski do Unii Europejskiej nie miała na nie wpływu. Rozszerzenie Unii spowodowało, że ceny surowców rolniczych wyrównują się wewnątrz wspólnoty.

Słowa kluczowe: popyt na żywność, ceny surowców rolniczych

Wstęp

Integracja Polski z Unią Europejską przyniosła różnorodne zmiany w sektorze rolno-żywnościowym. Po akcesji zmieniły się ekonomiczne warunki produkcji w rolnictwie. Istnieją te same zasady, zakres i warunki interwencji na poszczególnych rynkach rolnych, co w pozostałych krajach członkowskich, obowiązują te same zasady polityki handlowej, zniesiono bariery w handlu zagranicznym produktami rolno-spożywczymi z krajami Unii Europejskiej. Zostały wdrożone nowe formy wsparcia rolnictwa poprzez płatności bezpośrednie i fundusze strukturalne. Czynniki te miały wpływ na funkcjonowanie gospodarki rolno-żywnościowej w Polsce. W artykule zostanie podjęta próba określenia wpływu rozszerzenia Unii Europejskiej na zmiany w konsumpcji żywności w Polsce oraz na krajowe ceny surowców rolniczych.

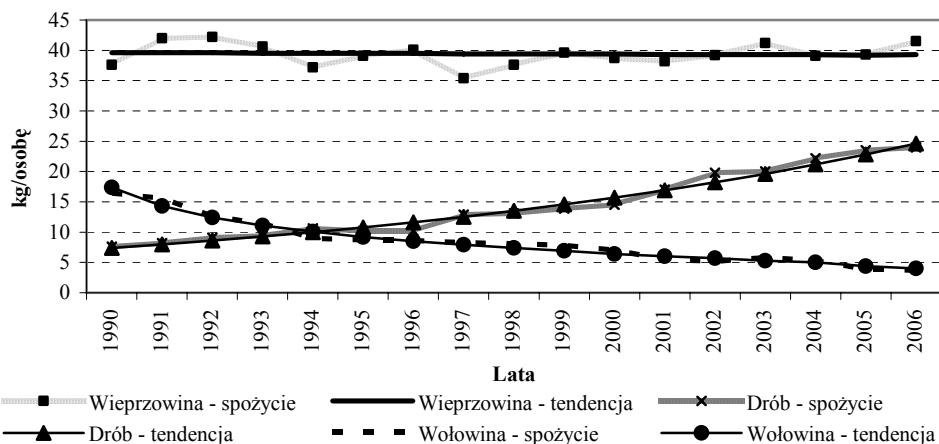
¹ Mgr inż., doktorant.

² Profesor, email: stanislaw_stanko@sggw.pl.

Zmiany w konsumpcji wybranych artykułów żywnościowych w Polsce w latach 1990 - 2006

Akcesja Polski do struktur unijnych nastąpiła po piętnastoletnim okresie funkcjonowania gospodarki rynkowej. Okres ten charakteryzował się dużymi zmianami w sferze konsumpcji żywności. W poziomie spożycia mięsa w Polsce występowały różne tendencje, w zależności od rodzaju mięsa. Polski konsument jest zwolennikiem mięsa wieprzowego, które stanowi około 60%³ konsumpcji mięsa ogółem. W latach 1990 – 2006 spożycie wieprzowiny wykazywało wahania, jednak konsumpcja pozostawała na podobnym poziomie, około 40 kg/osobę (rys. 1). W latach 1991 – 1997 można wyróżnić lekką tendencję spadku konsumpcji wieprzowiny, o 1,2% średniorocznie, natomiast dalsze lata charakteryzowały się średnim tempem wzrostu równym 2,1%

Tendencja rosnąca wystąpiła w spożyciu drobiu. Na początku analizowanego okresu przeciętny Polak konsumował 7,6 kg drobiu, a w 2005 r. ponad trzykrotnie więcej (rys. 1). Średnioroczne tempo wzrostu w całym analizowanym okresie wyniosło 7,5%, natomiast lekkie przyspieszenie nastąpiło od 2000 r. do 9,3% średnio w roku. Odwrotną tendencję spadkową można było zaobserwować w spożyciu wołowiny. W 1990 r. wynosiło ono 16,4 kg/osobę, na końcu badanego okresu spadło o 77 % (rys. 1). Można wyróżnić trzy okresy tempa spadku: do roku 1994 średnio o 11,6%, następnie lata 1995 – 2004 o 4,6% i ostatnie dwa lata analizowanego okresu to średni spadek w roku o ponad 15%.

Źródło: [Rynek mięsa... 2007, Popyt... 2007]

Rys 1. Spożycie mięsa w Polsce w latach 1990 – 2006, kg/osoba/rok

Fig. 1. Meat consumption in Poland in years 1990 – 2006, kg per capita/year

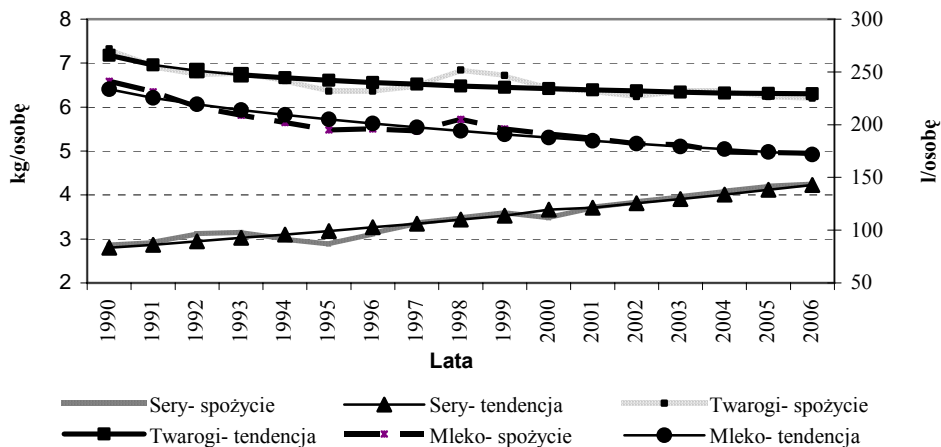
Stosunkowo niska elastyczność, zarówno cenowa jak i dochodowa, popytu na mięso i przetwory jest przyczyną nieznacznych tylko wahań w poziomie ich spożycia. Zmiany w strukturze konsumpcji wywoływane są zazwyczaj względami zdrowotnymi.

³ Obliczenia własne na podstawie: [Rynek wewnętrzny... 2006].

Zaobserwowane tendencje występują od 1990 r., a integracja Polski z Unią Europejską nie wpłynęła na ich zmiany. Po rozszerzeniu Wspólnoty w 2004 r. kontynuowane są w Polsce dotychczasowe tendencje w spożyciu mięsa.

W latach 1990 – 2006 spożycie mleka i jego przetworów w Polsce wykazywało silną tendencję spadkową. Mogło być to związane z pogorszeniem relacji cen tej grupy produktów do cen innych produktów żywnościowych. W 1990 r. przeciętny Polak konsumował 241 l mleka, w 2006 r. spożycie spadło o 28 % (rys. 2). Oznacza to, że średnioroczne tempo spadku wynosiło 2,6 %. Lata 1991 – 1997 charakteryzowały się szybszym średnim tempem spadku równym 3,9%, w kolejnych latach nastąpiło spowolnienie spadkowej tendencji do 2,6%.

Tendencja spadkowa wystąpiła również w przypadku twarogów, chociaż tempo spadku nie było już tak duże, jak przy spożyciu mleka. Można tu wyróżnić trzy okresy zmian konsumpcji. Lata 1991 – 1995 charakteryzowały się dosyć dynamicznym spadkiem konsumpcji serów twarogowych, średnio w roku o 3%. Kolejne trzy lata przyniosły nieznaczny wzrost spożycia, a następnie znowu tendencję spadkową o 1,6% średniorocznie.

Źródło: [Rynek mleka... 2006, Popyt... 2007].

Rys. 2. Spożycie mleka (w l/osobę)⁴ oraz serów dojrzewających i twarogowych (w kg/osobę) w Polsce w latach 1990 – 2006

Fig. 2. Milk consumption (l per capita) and cheese consumption (kg per capita) in Poland in years 1990 – 2006

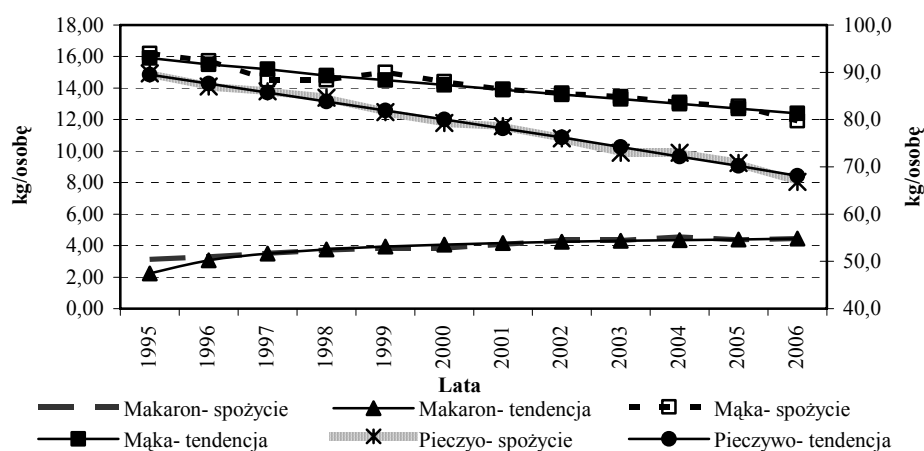
Konsumpcja twarogów w 2005 r. stanowiła 85 % konsumpcji na początku badanego okresu i wyniosła 6,2 kg/osobę (rys. 2), co oznaczało średni spadek w roku o 1,4%. W wyniku takich tendencji znacznie zmniejszyło się znaczenie mleka jako źródła składników odżywczych. Jedynie spożycie serów dojrzewających wykazywało tendencję wzrostową, średniorocznie o 2,4%.

Rynek produktów zbożowych charakteryzował się zmniejszającym się popytem, związanym z malejącym spożyciem tej grupy żywności (rys. 3). Szybka tendencja spadkowa wystąpiła w konsumpcji pieczywa, którego spożycie spadło w latach 1995 – 2006 o prawie 26% i wyniosło na końcu obserwowanego okresu niecałe 67 kg/osobę.

⁴ Mleko łącznie z przeznaczonym na przetwory, bez mleka przeznaczonego na masło

Oznacza to średnioroczne tempo spadku o 2,4%. Podobną tendencję zaobserwowano w przypadku konsumpcji mąki, której spożycie zmniejszyło się z 16,2 kg/osobę w 1995 r. do 11,93 kg/osobę w 2006 r., czyli o 2,5% średnio w roku. Zauważyć można, że lata 1996 – 1998 charakteryzowały się szybszym spadkiem poziomu spożycia, średnio o 4,1%, natomiast od 1999 r. tendencja spadkowa uległa zahamowaniu i wynosiła 1,5% średniorocznie.

Tendencja wzrostowa natomiast wystąpiła w konsumpcji makaronów, których przeciętna osoba w Polsce spożywała w 2005 r. 4,44 kg, a więc 1,4 razy więcej niż na początku badanego okresu.

Źródło: [Popyt... 2007], dane GUS i obliczenia własne.

Rys. 3. Spożycie produktów zbożowych (pieczywa, mąki i makaronów) w Polsce w latach 1995 – 2006. kg/osobę
Fig. 3. Cereals consumption (bread, flour and noodle) in Poland in years 1995 – 2006, kg per capita

Spożycie owoców i warzyw w Polsce w latach 1990 – 2006 charakteryzowało się odmiennymi tendencjami. Rosnący trend wystąpił w spożyciu owoców, które rosło średnio w roku o 6% (rys. 4).

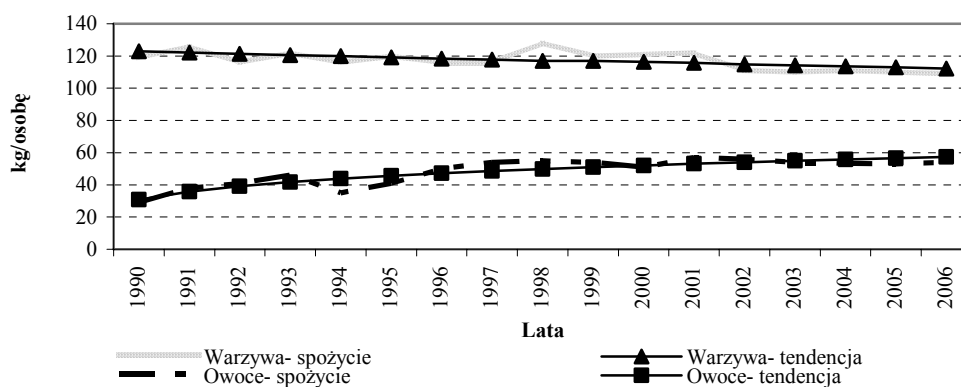
Wyraźnie zauważyć można szybką tendencję wzrostu ich konsumpcji w latach 1990 – 1999, kiedy średniorocznie rosła o 9,1%, oraz stabilizację konsumpcji na poziomie około 54 kg/osobę w kolejnych latach. W przypadku warzyw analizowany okres przyniósł spadek poziomu konsumpcji, który wyniósł -0,2% średnio w roku. Lata 1992 – 1997 charakteryzowały się tendencją spadku spożycia średnio o 2% rocznie, kolejny rok przyniósł jego wzrost o 10 %, natomiast od 1999 r. spadkowa tendencja uległa przyspieszeniu do -2,5% średnio w roku.

Wybrane przykłady obrazujące tendencje w spożyciu niektórych artykułów pokazały, że rozszerzenie Unii Europejskiej nie miało wpływu na zmiany popytu na żywność w Polsce. Zmiany w konsumpcji żywności rozpoczęły się po transformacji systemowej, a dotychczasowe tendencje są kontynuowane. Znacznie większy wpływ rozszerzenia Wspólnoty można zaobserwować analizując poziom cen surowców rolniczych w Polsce.

Wpływ rozszerzenia Unii Europejskiej na ceny surowców rolniczych

Rozszerzenie Unii Europejskiej miało duży wpływ na ceny surowców rolniczych, zwłaszcza w państwach wstępujących do Wspólnoty. Ceny pszenicy w Polsce w latach 1993 – 2006 ulegały znacznym wahaniom. Najwyższa cena równa 16,71 euro/100 kg wystąpiła w 1996 r. i była wyższa od najniższej w badanym okresie prawie o połowę.

Niestabilność cen występowała również na Węgrzech i w Czechach, gdzie różnice pomiędzy najwyższą o najniższą ceną zboża wynosiły odpowiednio 54,5% i 52,7%. Wybrane kraje „starej” piętnastki, jak Niemcy i Francja, charakteryzowały się znacznie mniejszymi wahaniami cen pszenicy. Rozszerzenie Unii Europejskiej spowodowało, że zwiększył się rynek surowców rolniczych, zwłaszcza dla krajów nowoprzyjętych.

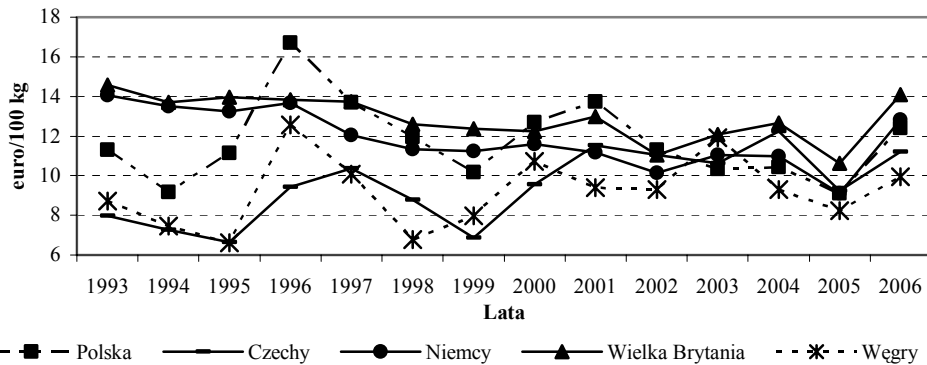

Źródło: jak w rys. 3

Rys. 4. Spożycie warzyw i owoców w Polsce w latach 1990 – 2006, kg/osoba

Fig. 4. Vegetables and fruit consumption in Poland in years 1990 – 2006, kg per capita

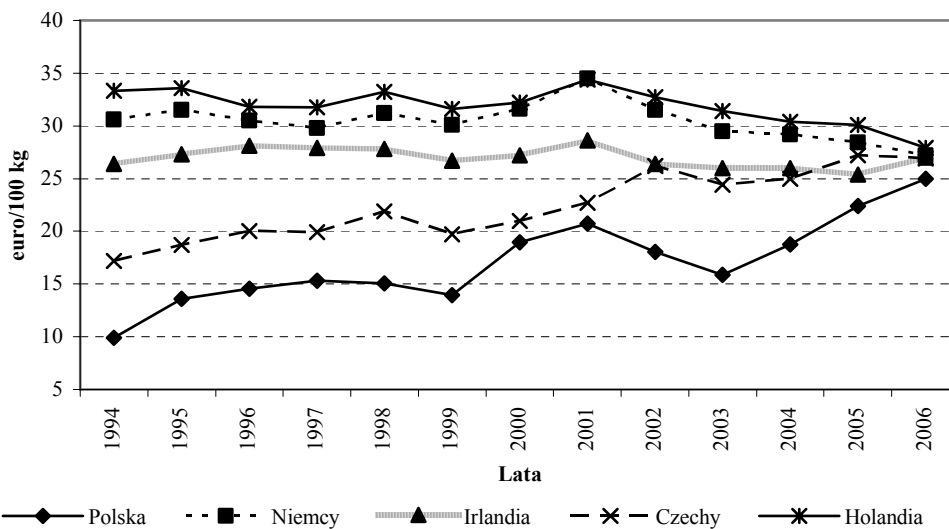
Sezonowe wahania podaży analizowanego surowca, które wpływały na jego ceny, mogą być złagodzone poprzez łatwy dostęp do zasobów innego kraju. W obserwowanym okresie zauważyć można, że duże wahania cen w nowych krajach członkowskich znacznie zmalały po ich wejściu do Wspólnoty. Różnice w poziomie ceny pszenicy pomiędzy poszczególnymi krajami stają się coraz mniejsze i istnieje wyraźna tendencja do ustalania się ich na podobnym poziomie.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Selling prices of crop products, Eurostat

Rys 5. Ceny pszenicy w Polsce i wybranych krajach Unii Europejskiej w latach 1993 – 2006, euro/100kg
Fig. 5. Procurement prices of soft wheat in Poland and other UE countries in years 1993 – 2006, EUR/100kg

Sytuacja na rynku mleka przedstawiała się analogicznie. W analizowanym okresie nie występowały tak duże wahania cen skupu, jak w przypadku pszenicy. Ceny skupu mleka w Polsce przed przystąpieniem do Unii Europejskiej, tj. w latach 1994 -2003 były prawie przez cały ten okres dwukrotnie mniejsze niż ceny w Holandii i Niemczech (rys. 6).

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Selling prices of animal products, Eurostat

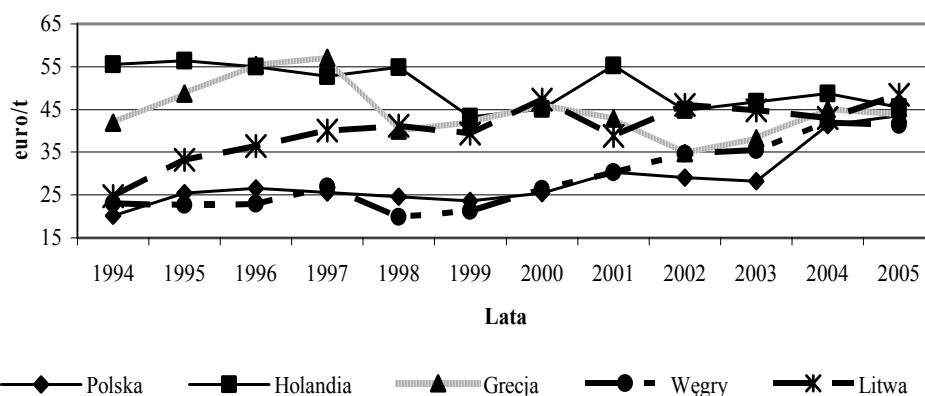
Rys. 6. Ceny skupu mleka w Polsce i wybranych krajach Unii Europejskiej w latach 1994 – 2006, euro/100 kg
Fig. 6. Procurement prices of raw cow milk in Poland and other UE countries in years 1994 – 2006, EUR/100kg

Różnica pomiędzy cenami skupu mleka w Polsce i w Czechach w wymienionym okresie kształtowała się średnio na poziomie 5,5 euro/100 kg (rys. 6). Od 1994 r. występuje

w Polsce wyraźna tendencja wzrostu cen mleka, średnio w roku o 8,5%. Duże przyspieszenie nastąpiło jednak od 2004 r., kiedy ceny wrosły średnio o 17,4 % rocznie.

Tendencja wzrostu cen skupu mleka, średnio o 4,3% rocznie, wystąpiła również w Czechach, oraz w Irlandii, ale już znacznie wolniejsza, o 0,4% średnio w roku. Tendencja spadku występowała w krajach, gdzie poziom cen był wyższy od pozostałych: w Niemczech o 0,1% oraz w Holandii o 0,7% średniorocznie. Po rozszerzeniu Unii Europejskiej ceny skupu mleka w wymienionych krajach Unii Europejskiej zaczęły zbliżać się do takiego samego poziomu. Oznacza to, że w warunkach wyrównywania się cen o rozwoju mleczarni decydować będą możliwości obniżenia kosztów w przetwórstwie, handlu i marketingu. Wygrywać konkurencję będą te zakłady, które są najbardziej efektywne w swoim działaniu.

Ceny skupu buraków cukrowych w Polsce wykazywały w latach 1994 – 2003 powolną tendencję wzrostową, średnio w roku o 5,4% (rys 7). Pierwszy rok członkostwa przyniósł plantatorom buraków wzrost ich ceny o ponad 46% w porównaniu 2003 r. i kolejne 5,5% wzrostu w roku następnym. Tendencja wzrostowa wystąpiła również na Węgrzech oraz na Litwie. „Stare” kraje unijne charakteryzowały się znacznie wyższymi cenami buraków, zwłaszcza na początku badanego okresu. Pierwsze dwa lata powiększonej Unii Europejskiej przyniosły wyrównanie cen w poszczególnych krajach członkowskich.

Źródło: jak w rys. 5

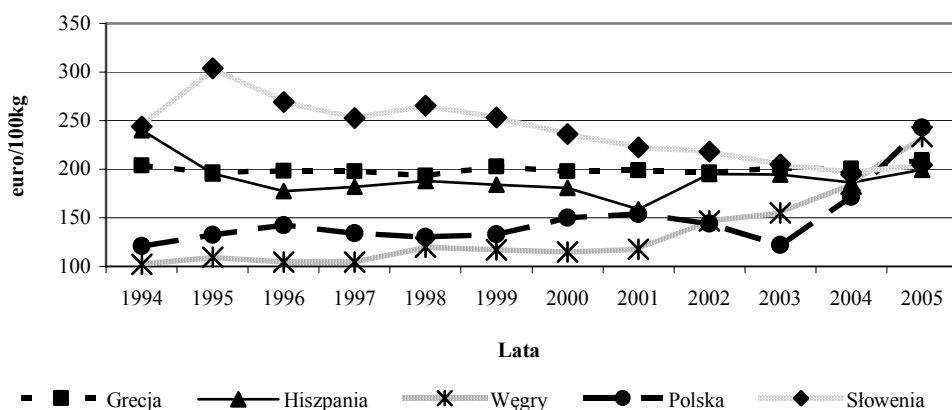
Rys. 7. Ceny buraków cukrowych w Polsce i wybranych krajach Unii Europejskiej w latach 1994 – 2005, euro/t
Fig. 7. Procurement prices of sugar beet in Poland and other UE countries in years 1994 – 2005, EUR/t

Rynek mięsa w Polsce również charakteryzował się zmianami po przystąpieniu Polski do Unii Europejskiej. Ceny cieląt w latach 1995 – 2001 wykazywały tendencję wzrostową, średnio w roku o 3,5% (rys. 8). Kolejne dwa lata przyniosły spadek cen średnio o 9,5% w roku, a dopiero od 2004 r. ceny dynamicznie rosły i na końcu badanego okresu były prawie dwukrotnie wyższe niż w roku przed akcesją. Bardzo dynamiczny wzrost cen w ciągu dwóch lat można było zaobserwować na Węgrzech, gdzie wzrosły one o 50%. Pozostałe kraje charakteryzowały się różną dynamiką spadku cen cieląt. Największy spadek w całym analizowanym okresie nastąpił w Hiszpanii o 4,3% średniorocznie, natomiast w Grecji i Słowacji znacznie wolniejszy, o 0,4% średnio w roku. Największa różnica pomiędzy analizowanymi krajami wystąpiła w 1995 r., gdzie cielęta na Węgrzech kosztowały prawie

trzy razy mniej niż na Słowacji. Od tego czasu ceny wykazywały coraz mniejsze zróżnicowanie, natomiast rok poszerzenia Unii o 10 nowych państw członkowskich przyniósł wyrównanie ich poziomu.

Podsumowanie

Wejście Polski do Unii Europejskiej nie miało wpływu na popyt żywności w kraju. Dotychczasowe tendencje w spożyciu analizowanych artykułów były kontynuowane po wejściu Polski do Unii Europejskiej. Od początku lat dziewięćdziesiątych poziom spożycia mięsa wieprzowego pozostaje na takim samym poziomie. Rosnąca tendencja wystąpiła w konsumpcji drobiu, natomiast przeciętny Polak konsumuje coraz mniej wołowiny. Mleko jako źródło składników odżywczych straciło na znaczeniu, podobnie, jak sery twarogowe. W gospodarstwach domowych spożywa się natomiast więcej serów dojrzewających. Zmniejszający się popyt wystąpił na rynku produktów zbożowych, szczególnie pieczywa, ale również mąki. Jedynie spożycie makaronów zwiększyło się od początku lat dziewięćdziesiątych. Spadkowa tendencja wystąpiła również w przypadku warzyw, co nie jest zjawiskiem korzystnym pod względem zdrowotnym. Owoców natomiast przeciętny Polak konsumuje więcej niż na początku badanego okresu.

Źródło: jak w rys. 5

Rys. 8. Ceny cieląt w Polsce i wybranych krajach Unii Europejskiej w latach 1994 – 2005, euro/100kg żywej wagi
Fig. 8. Prices of calves in Poland and other EU countries in years 1994 – 2005, EUR/100kg live weight

Rozszerzenie Unii Europejskiej miało wpływ na ceny surowców rolniczych. Największe zmiany zaszły w krajach nowoprzyjętych do Wspólnoty, w których w wielu przypadkach ceny sprzed rozszerzenia były zdecydowanie niższe od unijnych. Otwarcie wspólnego rynku spowodowało, że wahania podaży produktów mogły być złagodzone poprzez łatwy dostęp do zasobów innych krajów, co zaowocowało zmniejszeniem się amplitudy wahań cen w kolejnych latach. Dodatkowo zauważyć można, że istnieje wyraźna tendencja do ustalania się cen na podobnym poziomie we wszystkich krajach członkowskich.

Literatura

- Kowrygo B., Laskowski W. [2000]: Tendencje zmian w konsumpcji żywności w Polsce w latach 1988 – 1998 oraz prognoza spożycia do 2005 r. [W:] *Strategiczne opcje dla polskiego sektora agrobiznesu w świetle analiz ekonomicznych*, E. Majewski i G. Dalton (red.). SGGW, Centrum Naukowo-Wdrożeniowe, Warszawa 2000.
- Popyt na żywność. Stan i perspektywy*. [2007]. IERiGŻ-PIB, ARR, MRiRW, nr 1-7.
- Rynek mięsa. Stan i perspektywy*. [2006]. IERiGŻ-PIB, ARR, MRiRW, nr 32.
- Rynek mleka. Stan i perspektywy*. [2006]. IERiGŻ-PIB, ARR, MRiRW, nr 20 - 30.
- Rynek wewnętrzny w 2005 r. Informacje i opracowania statystyczne. [2006]. Główny Urząd Statystyczny, Warszawa.
- Timofiejuk I. [1990]: *Tablice średniego tempa wzrostu metodą r. Zeszyty metodyczne GUS 75.*
- Zmiany w sektorze żywnościowym po rozszerzeniu Unii Europejskiej*. [2007]. IERiGŻ PIB, nr 57.

Elżbieta Szymańska¹

Katedra Ekonomiki i Organizacji Gospodarstw Rolniczych
Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego
Warszawa

Opłacalność produkcji żywca wieprzowego w Polsce po integracji z UE²

Profitability of pig breeding in Poland after integration with the EU

Summary: The aim of the research was to estimate the changes in profitability of production of pigs for slaughter. The analysis included data from GUS (Central Statistical Office) and IERiGŻ (Institute of Agricultural Economics and Food Economy), as well as information from farms in Wielkopolska province that produced hundred or more porkers yearly and conducted accountancy within the Polish FADN system in the 2004. The profitability of production of pigs for slaughter is influenced primarily by the purchase prices of pigs and fodder costs. Polish accession to the EU has not stopped changes in the conditions in the market of pork meat. During periods of adverse conditions most breeders do not undertake any actions, but some farmers prolong the feeding period or decrease the size of sow herds. In order to stabilize prices in the pig market the introduction of system solutions and new outlet markets are being sought.

Key words: profitability of production, pork market, production costs, purchase prices, market interventions

Synopsis. Celem badań było określenie zmian w opłacalności produkcji żywca wieprzowego w Polsce po integracji z UE. W analizie wykorzystano dane GUS, IERiGŻ oraz informacje z gospodarstw w Wielkopolsce, które produkowały 100 i więcej tuczników rocznie oraz prowadziły rachunkowość w ramach polskiego FADN. Z badań wynika, że na opłacalność produkcji żywca wieprzowego wpływają głównie ceny skupu trzody chlewnej oraz koszty pasz. Przystąpienie Polski do UE nie zlikwidowało zmian koniunkturalnych na rynku wieprzowiny. W okresie dekonunktury większość producentów żywca wieprzowego nie podejmuje żadnych działań, ale część rolników przedłuża okres tuczu albo zmniejsza stada loch. W celu stabilizacji cen na rynku trzody chlewnej dąży się do wprowadzenia rozwiązań systemowych i poszukuje się nowych rynków zbytu.

Słowa kluczowe: ceny skupu, działania interwencyjne na rynku, koszty produkcji, opłacalność produkcji, rynek wieprzowiny,

Wstęp

Przystąpienie Polski do UE spowodowało zmianę warunków gospodarowania dla hodowców trzody chlewnej. Ważnym elementem było wprowadzenie płatności bezpośrednich do powierzchni gruntów rolnych oraz przyjęcie regulacji unijnych na rynku zbóż i pasz. Ponadto, producenci żywca wieprzowego oraz przetwórcy zostali zobowiązani do przyjęcia unijnych norm higieniczno-sanitarnych w całym procesie produkcji i przetwarzania wieprzowiny oraz uwzględnienia wymogów związanych z ochroną środowiska. Sprostanie standardom unijnym w tych dziedzinach wiązało się z poniesieniem nakładów inwestycyjnych w gospodarstwach oraz w sektorze przetwórstwa. Dodatkowo,

¹ Dr inż.

² Praca naukowa finansowana ze środków na naukę w latach 2005-2007 jako projekt badawczy nr 2 P06Z 079 29

zmieniono formy interwencji na rynku trzody chlewnej. Po akcesji Polski do UE podstawowym instrumentem regulacji podaży żywca wieprzowego stały się refundacje wywozowe dla wieprzowiny i określonych przetworów do krajów spoza Unii. Prawodawstwo unijne dopuszcza także stosowanie dotacji do prywatnego przechowywania mięsa wieprzowego, ale ten mechanizm nie był dotychczas w Polsce wykorzystywany. Istotne znaczenie dla sektora wieprzowiny miało również otwarcie dużego wspólnego rynku europejskiego, liczącego 450 mln konsumentów. Dostęp do niego uzależniony jest jednak od zdolności konkurencyjności polskich producentów pod względem cen, jakości i sprawności działania oraz od przestrzegania unijnych standardów. Skutkiem tych zmian było przede wszystkim dość gwałtowne zwiększenie udziału Polski w wewnętrznych, unijnych obrotach mięsem wieprzowym, a na rynku krajowym znaczące zmiany cen.

Integracja Polski z UE nie wyeliminowała jednak zmian koniunkturalnych zwanych cyklami świńskimi w produkcji wieprzowiny i cenach skupu. Polegają one na okresowym wzroście podaży trzody i obniżce cen skupu, a następnie spadku pogłowia zwierząt i wzroście cen. Wahania te spowodowane są różnymi czynnikami. W Polsce w dużym stopniu wynikają one z dużego rozdrobnienia chowu trzody chlewnej. Wysokie ceny tuczników przy niskich cenach zbóż powodują duże zainteresowanie produkcją żywca wieprzowego, zwłaszcza w małych gospodarstwach, a duża plenność macior oraz krótki cykl produkcyjny umożliwiają szybki wzrost pogłowia tego gatunku zwierząt. Podobnie, niska opłacalność chowu przyczynia się do tego, że gospodarstwa utrzymujące małe stada w krótkim okresie wycofują się z produkcji żywca wieprzowego [Szymańska 2006].

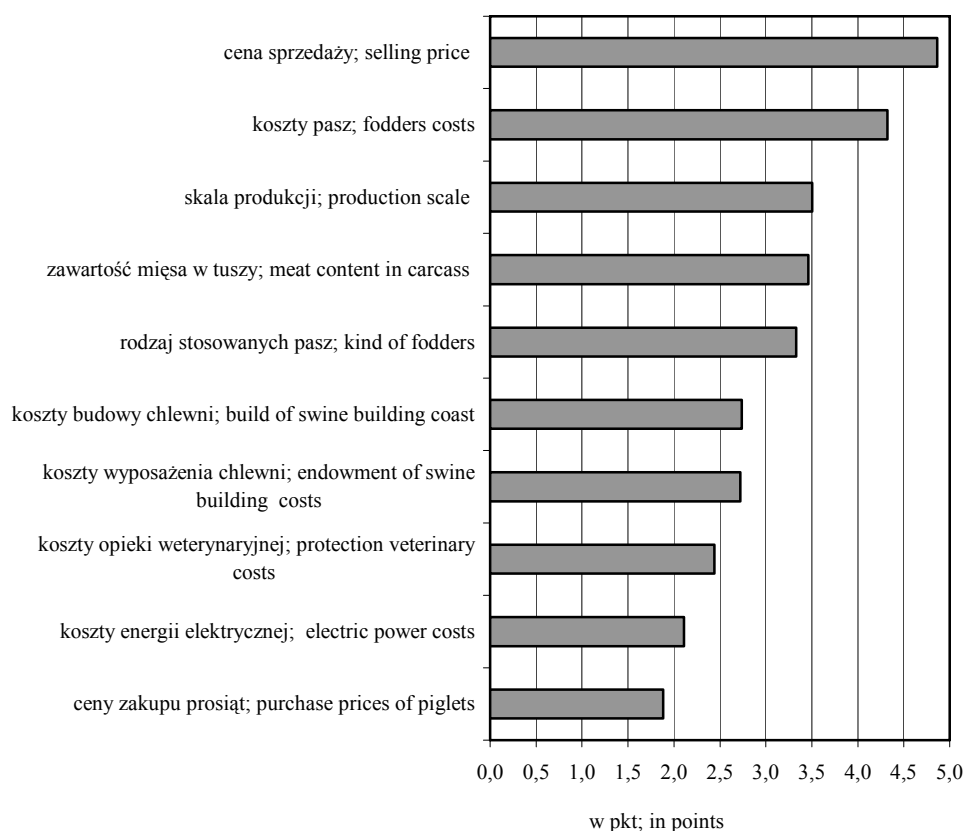
Cel i metodyka badań

Celem badań było określenie zmian w opłacalności produkcji żywca wieprzowego w Polsce po integracji z Unią Europejską. Szczegółową analizą objęto ceny skupu trzody chlewnej, targowiskowe ceny zbóż oraz ceny prosiąt w latach 2004-2007. W analizie wykorzystano dane GUS, IERiGŻ oraz studia literatury przedmiotu. Ponadto na początku 2007 roku przeprowadzono badania przy pomocy kwestionariusza wywiadu kierowanego w 118 gospodarstwach położonych w województwie wielkopolskim. Na tym obszarze rolnicy wytwarzają ponad 1/4 krajowej produkcji żywca wieprzowego i są bardziej konkurencyjni w stosunku do innych producentów w kraju, ponieważ osiągają korzystniejsze wyniki produkcyjne w chowie trzody chlewnej przy niższych kosztach [Stępień 2006]. Do badań wybrano gospodarstwa, które produkowały 100 i więcej tuczników rocznie oraz prowadziły rachunkowość w ramach polskiego FADN. W analizie uwzględniono czynniki, jakie wpływają na opłacalność produkcji żywca wieprzowego, opinię rolników na temat obecnej i przyszłej sytuacji na rynku wieprzowiny oraz na temat działań, jakie podejmują producenci w sytuacji obniżki cen skupu trzody chlewnej poniżej prognozy opłacalności.

Czynniki wpływające na opłacalność produkcji żywca wieprzowego

Na opłacalność chowu trzody chlewnej wpływa wiele czynników. Producenci z województwa wielkopolskiego do najbardziej istotnych elementów zaliczyli cenę sprzedaży oraz koszty pasz. W hierarchii ważności prawie 90% respondentów cenę zbytu określiło na pierwszym miejscu, a pozostali na drugiej pozycji (rys. 1). Koszty pasz

najwyżej oceniło 52% rolników. Zdaniem ankietowanych na opłacalność produkcji w dużym stopniu wpływa także skala produkcji, mięsność tusz wieprzowych oraz rodzaj stosowanych pasz. Na średnim poziomie respondenci ocenili wpływ kosztów budowy chlewni i jej wyposażenia. Prawie 13% respondentów uznało, że te czynniki nie mają wpływu na opłacalność chowu trzody chlewnej. Do najmniej istotnych elementów rolnicy zaliczyli koszty opieki weterynaryjnej, koszty energii elektrycznej oraz ceny zakupu prosiąt. Ten ostatni z czynników jako nieistotny wskazało prawie 49% ankietowanych.

Źródło: badania własne

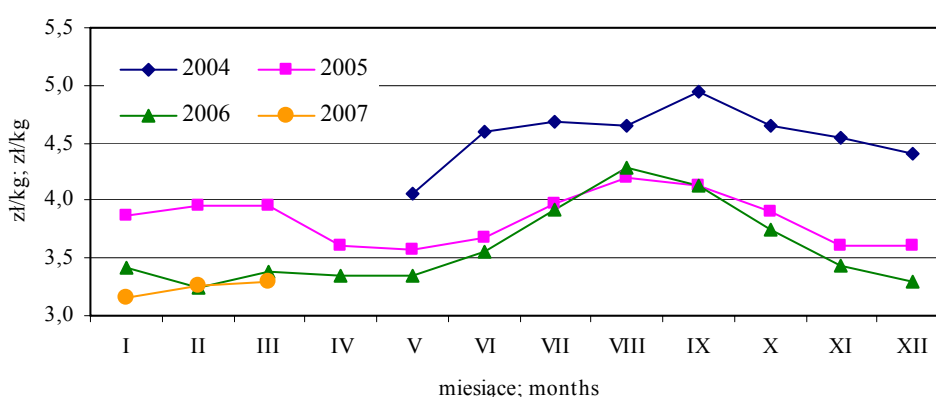
Rys. 1. Czynniki wpływające na opłacalność chowu trzody chlewnej w opinii rolników

Fig. 1. Factors influencing the profitability of pig breeding in farmers' opinion

Zmiany cen skupu trzody chlewnej w Polsce i UE

Z danych GUS wynika, że po przystąpieniu Polski do UE ceny skupu trzody chlewnej zdecydowanie wzrosły. Na początku 2004 roku wynosiły przeciętnie 3,04 zł/kg wagi żywej a od maja do końca roku dosięgły ponad 4,0 zł/kg (rys. 2). Na najwyższym poziomie

ukształtowały się we wrześniu (4,95 zł/kg), co wynikało z nałożenia się w III kwartale 2004 roku corocznego, sezonowego spadku podaży wieprzowiny w tym okresie na cykliczną obniżkę produkcji żywca wieprzowego, wynikającą z zapoczątkowanej w 2003 roku spadkowej fazy cyklu w pogłowie trzody chlewnej [Informacja... 2004]. W kolejnym roku odnotowano jednak znaczny spadek cen skupu żywca wieprzowego, co wiązało się ze wzrostem pogłowia świń. W grudniu 2005 roku średnia cena skupu trzody chlewnej była o ponad 18% niższa niż rok wcześniej. W 2006 roku sytuacja jeszcze pogorszyła się. Poza sezonowym wzrostem cen w okresie od czerwca do października, średnio wynosiły one poniżej 3,5 zł/kg.

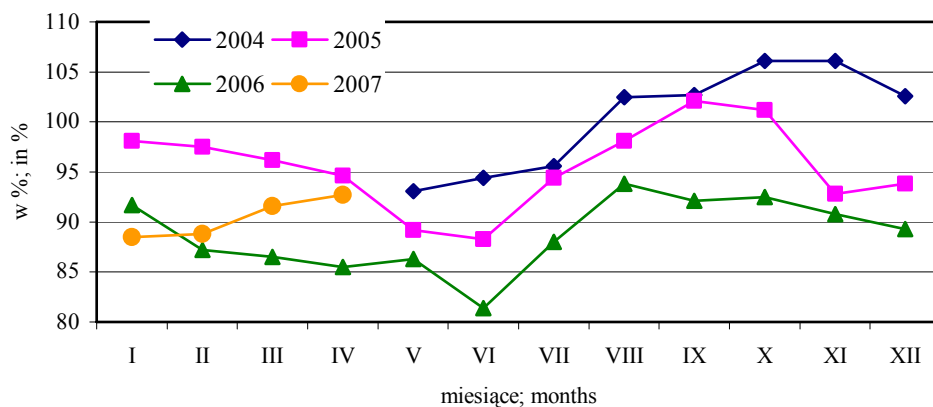
Źródło: [Małkowski i Zawadzka 2005 i 2007]

Rys. 2. Ceny skupu żywca wieprzowego w Polsce w latach 2004-2007

Fig. 2. Purchase prices of pigs for slaughter in Poland in years 2004-2007

Na podobnym poziomie ceny skupu żywca wieprzowego, ukształtowały się na początku w 2007 roku. W kwietniu średnia cena skupu żywca wieprzowego w przeliczeniu na wagę żywca w kraju wynosiła 3,32 zł/kg i była o 1% wyższa niż w marcu, ale o 0,7% niższa niż przed rokiem. Odnotowano jednak duże zróżnicowanie regionalne cen. Najniższe ceny wystąpiły w województwie lubelskim, tj. 3,15 zł/kg oraz dolnośląskim, kujawsko-pomorskim i wielkopolskim, tj. 3,21 zł/kg, a najwyższe w województwie zachodniopomorskim, 3,71 zł/kg, mazowieckim, 3,50 zł/kg i śląskim, 3,44 zł/kg [Rynek... 2007].

W stosunku do cen unijnych, ceny skupu trzody chlewnej w Polsce w drugiej połowie 2004 roku były wyższe od średnich dla UE-25 (rys. 3). Poziom cen w Danii przewyższały od 11 do 20%. Relacje cen zmieniły się jednak w kolejnych latach. W 2005 roku, jedynie we wrześniu i październiku, ceny skupu trzody chlewnej w Polsce były wyższe od średnich dla UE-25. W pozostałych miesiącach poziom cen w kraju był niższy, nawet o 12%. Od połowy 2006 roku i do końca pierwszego kwartału 2007 roku ceny skupu trzody w Polsce były niższe nawet w stosunku do cen w Danii. W grudniu 2006 roku średnia cena referencyjna w Polsce stanowiła 118,72 euro i była niższa od średniej dla UE-25 prawie o 10 euro.

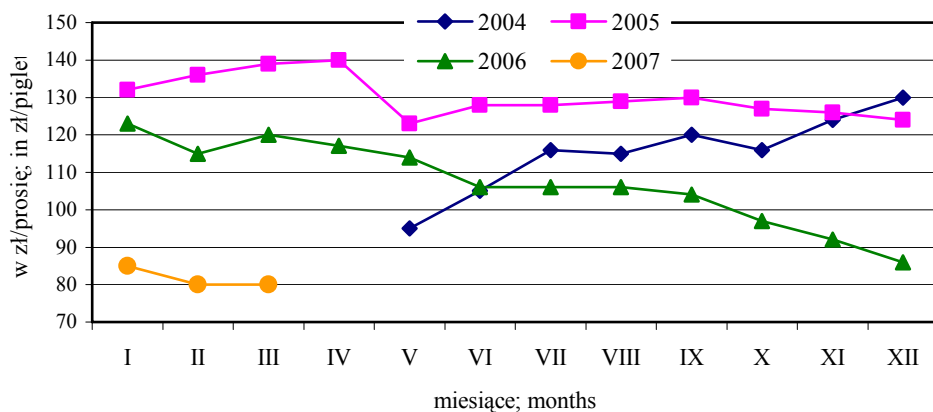

Źródło: [Małkowski i Zawadzka 2005 i 2007]

Rys. 3. Ceny skupu trzody chlewnej w Polsce jako % cen w UE-25

Fig. 3. Purchase prices of pigs in Poland as percentage of UE-25 prices

Ceny prosiąt na rynku trzody chlewnej

Źródło: [Małkowski i Zawadzka 2005 i 2007];

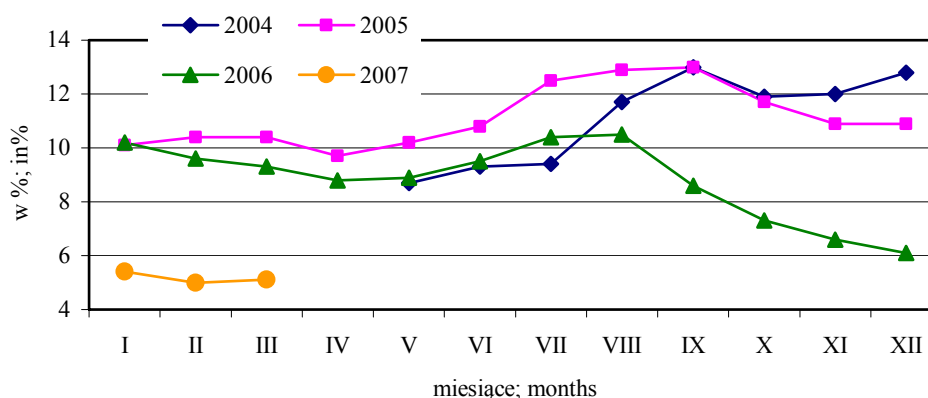
Rys. 4. Targowiskowe ceny prosiąt w Polsce w latach 2004-2007

Fig. 4. Average market-place piglet prices in Poland in years 2004-2007

Ze zmianami pogłowia trzody chlewnej i cen skupu żywca wieprzowego wiązały się zmiany cen prosiąt. Wysoki poziom cen prosiąt w obrotach targowiskowych oraz zwiększenie liczby krytych loch świadczyły o poprawiającej się koniunkturze na rynku

wieprzowiny. Z kolei spadek cen prosiąt na rynku wskazywał na malejące zainteresowanie rolników rozwojem chowu trzody chlewnej. W latach 2004-2007 targowiskowe ceny prosiąt zmieniały się zgodnie z cenami skupu trzody chlewnej. Od maja do końca 2004 roku wzrosły od 95 do 130 zł za sztukę (rys. 4). W pierwszym kwartale 2005 roku odnotowano dalszy ich wzrost do 140 zł za prosię, co wiązało się ze wzrostem produkcji trzody chlewnej. Od maja do grudnia 2005 roku targowiskowe ceny prosiąt utrzymywały się na podobnym poziomie, średnio od 123 do 130 zł za sztukę. W kolejnym roku, ze względu na obniżenie opłacalności produkcji żywca wieprzowego popyt na prosięta zmalał. Pod koniec roku ich cena obniżyła się do poziomu 86 zł za sztukę. Dalsze tendencje spadkowe odnotowano także na początku 2007 roku. W styczniu rolnicy otrzymywali przeciętnie 85 zł za 1 prosię, czyli o 31,1% mniej niż przed rokiem, a w lutym i marcu tylko 80 zł za sztukę.

Relacja cen skupu trzody chlewnej do targowiskowych cen zbóż

Źródło: [Małkowski i Zawadzka 2005 i 2007]

Rys. 5. Relacje cen trzoda chlewna/żyto w Polsce w latach 2004-2007

Fig. 5. Price relations pigs/rye grain in Poland in years 2004-2007

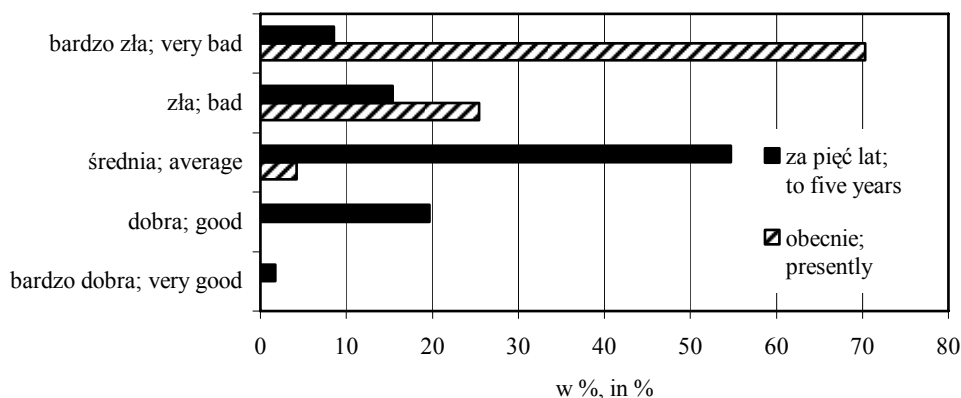
Z badań IERiGŻ wynika, że jeśli relacja cen skupu trzody do żyta wynosi 1:9, wówczas wskazuje to na zerową opłacalność. Przy zależności 1:8 rolnicy ograniczają chów trzody, a przy relacji powyżej 1:10 powiększają stada świń [Produkcja... 2004]. W pierwszym roku po przystąpieniu Polski do UE zdecydowanie poprawiła się opłacalność produkcji żywca wieprzowego, ponieważ wzrosły ceny skupu trzody chlewnej a obniżyły się ceny zbóż. We wrześniu 2004 relacja cen skupu trzody do żyta wyniosła nawet 1:13 (rys. 5). W tej sytuacji od początku 2005 roku odnotowano wzrost pogłowia świń i znaczny spadek cen skupu żywca wieprzowego. Według GUS w lipcu 2005 roku pogłowiu trzody chlewnej przekroczyło 18 mln sztuk i było o 6,6% większe niż przed rokiem, w tym pogłowiu loch na chów wzrosło o 9,3%. Dzięki jednak obniżce cen zbóż opłacalność chowu trzody chlewnej była nadal dobra. Cena skupu 1 kg żywca wieprzowego równoważyła wartościowo 12,5 kg żyta wobec 9,4 kg w lipcu przed rokiem. W kolejnym

roku niskie ceny skupu spowodowały znaczne pogorszenie opłacalności chowu świń na polskim rynku. Dodatkowo niekorzystnie dla producentów żywca ukształtowały się ceny zbóż, które wynikały z ich niskiej podaży. W 2006 roku plony zbóż były niższe o około 19% w stosunku do roku poprzedniego. Od września 2006 roku relacja cen żywca wieprzowego do cen żyta systematycznie spadała. W grudniu wynosiła 1:6,1 a w lutym 2007 roku stanowiła zaledwie 1:5. Takie relacje cen były bardzo niekorzystne dla producentów żywca wieprzowego. Ceny skupu nie gwarantowały producentom zwrotu kosztów produkcji i tym samym nie przynosiły zysków. Utrzymywanie się takiej sytuacji groziło upadkiem finansowym wielu gospodarstw.

Niekorzystne relacje cen skupu żywca do cen zbóż skłoniły producentów trzody chlewnej do ograniczania skali chowu tego gatunku zwierząt. Według marcowego badania GUS pogłowie trzody chlewnej w końcu pierwszego kwartału 2007 roku wynosiło 18,0 mln sztuk i było o 1,1% mniejsze niż rok wcześniej, w tym loch prośnych było o 6,7% mniej, a prosiąt o 5,4% [Rynek... 2007]. Zmiany te wskazują, że w kolejnych miesiącach zmniejszy się również pogłowie warchlaków, a następnie tuczników.

Ocena sytuacji na rynku trzody chlewnej

Na początku 2007 roku sytuację na rynku trzody chlewnej ankietowani rolnicy z województwa wielkopolskiego ocenili bardzo negatywnie. Ponad 70% respondentów stwierdziło, że ekonomiczne warunki produkcji są bardzo złe, a ponad 1/4 określiła je jako złe (rys. 6). Tylko 4,2% ankietowanych rolników przyznało ocenę przeciętną. Bardziej optymistycznie respondenci ocenili perspektywy produkcji żywca wieprzowego w kolejnych pięciu latach. Ponad połowa ankietowanych stwierdziła, że sytuacja na rynku wieprzowiny będzie przeciętna. Z kolei 1/5 rolników określiła ją jako dobrą, a 1,7% przyznała ocenę bardzo dobrą. Ponad 15% respondentów oceniła przyszłe warunki produkcji jako złe, a 8,5% jako bardzo złe.

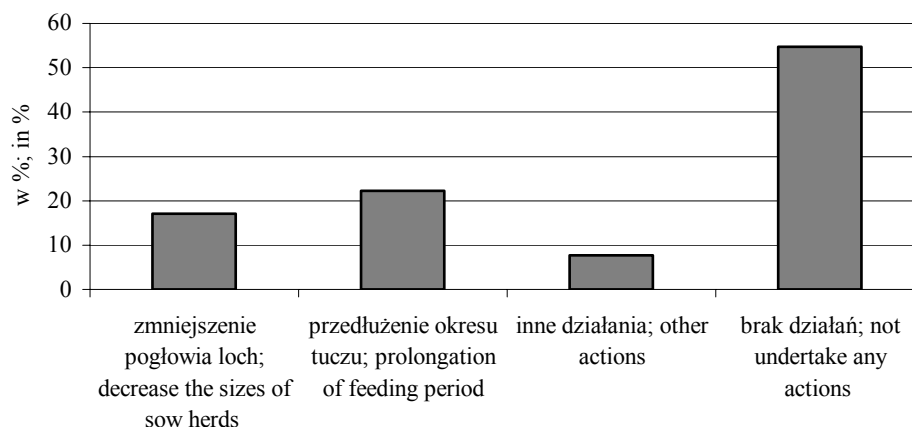

Źródło: badania własne

Rys. 6. Ocena sytuacji na rynku trzody chlewnej obecnie i w przyszłości według rolników

Fig. 6. Farmers' estimation of present and future conditions in the pig market

Respondentów zapytano także, jakie działania podejmują w sytuacji, kiedy ceny trzody chlewnej spadają poniżej progu opłacalności. Z badań wynika, że prawie 55% ankietowanych rolników nie podejmowało żadnych działań (rys. 7). Starali się przetrwać niekorzystny okres bez konkretnych zmian. Ponad 17% producentów w czasie dekonunktury zmniejszało stado loch. Ich działania wpływały zatem w dalszej perspektywie na zmiany w pogłowie trzody chlewnej. Ponad 22% respondentów przedłużało okres tuczu, oczekując wzrostu cen skupu tuczników. W konsekwencji zużywali więcej pasz i sprzedawali zwierzęta o wyższej wadze, często w niższej klasie systemu EUROP. Zaledwie 8% rolników podejmowało inne działania, takie jak wymiana loszek, krótszy okres tuczu, lub współpraca w grupie producenckiej.

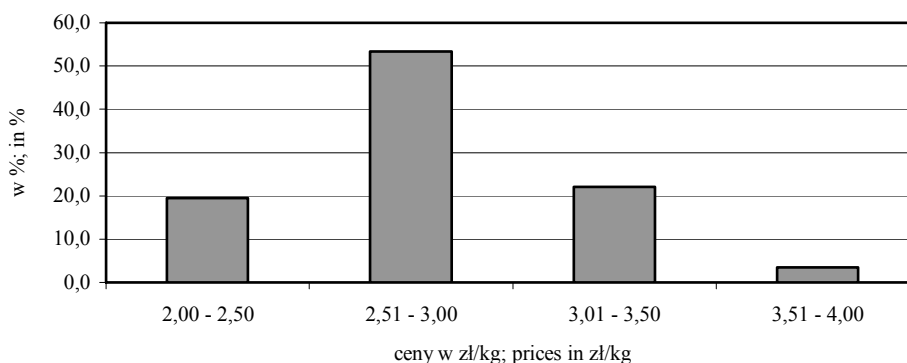

Źródło: badania własne

Rys. 7. Działania podejmowane przez rolników w okresie spadku cen skupu trzody chlewnej

Fig. 7. Actions taken by farmers in period of decrease of purchase pig prices

Na pytanie, przy jakim poziomie cen skupu trzody chlewnej rolnicy zrezygnowaliby z produkcji żywca wieprzowego, aż 53,4% respondentów odpowiedziało, że do zaprzestania produkcji zmusiłoby ich ceny na poziomie od 2,51 zł/kg do 3,0 zł/kg (rys. 8). Ze względu jednak na obciążenia finansowe związane ze zmianą kierunku produkcji 22% rolników wskazało, że krytyczny dla nich poziom cen wynosi od 2,0 zł/kg do 2,5 zł/kg. Z kolei 1/5 respondentów stwierdziła, że już ceny od 3,01 zł/kg do 3,5 zł/kg przynoszą straty i należy zrezygnować z chowu tego gatunku zwierząt. Dla 3,4% rolników nawet ceny w przedziale od 3,51 zł/kg do 4,0 zł/kg nie gwarantują zysków i stanowią podstawę do zaprzestania produkcji.

Źródło: badania własne

Rys. 8. Poziom cen skupu żywca wieprzowego, przy którym rolnicy deklarują rezygnację z chowu trzody chlewnej

Fig. 8. The level of pig purchase prices when farmers declare resignation from pig breeding

Działania na rynku trzody chlewnej

Występowanie cyklicznych wahań w pogłowie i podaży na rynku trzody chlewnej wymusza podejmowanie różnych działań. Do 1 maja 2004 roku podstawową formą interwencji w Polsce były zakupy półtuszy na zapasy w okresach nadwyżek żywca wieprzowego, a następnie ich sprzedaż na rynek krajowy w czasie niedoborów podaży lub eksport na rynki zagraniczne. Po akcesji do UE ta forma interwencji została zabroniona. Zgodnie z prawodawstwem unijnym elementami regulacji tego rynku są ceny, dotacje do prywatnego przechowywania mięsa oraz subsydia eksportowe. Pomimo trudnej sytuacji na polskim rynku trzody chlewnej na przełomie 2006 i 2007 roku Komisja Europejska nie wyraziła zgody na dotacje do prywatnego przechowywania mięsa wieprzowego. W tej sytuacji podjęto działania mające na celu usunięcie części nadwyżki przez Agencję Rezerw Materiałowych, która do końca marca 2007 roku zakupiła 23 tys. ton wieprzowiny uzupełniając strategiczne rezerwy państwowe. Nie rozwiązało to jednak problemu opłacalności produkcji trzody chlewnej. Trudną sytuację na tym rynku pogłębiał niski popyt krajowy, niekorzystne relacje kursowe, nadprodukcja wieprzowiny w pozostałych krajach UE oraz wprowadzone przez Rosję i Ukrainę embarga na polskie mięso. [Sawa 2007].

Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi (MRiRW) zaproponowało wprowadzenie wieloletnich umów kontraktacyjnych, które zawierałyby cenę progową, gwarantującą opłacalność produkcji. Zdaniem specjalistów wprowadzenie jednak cen minimalnych nie jest sprawą łatwą ze względu na różne koszty produkcji w gospodarstwach małych i dużych oraz różnice regionalne. W tej sytuacji utworzono zespół cenowy, który ma analizować sytuację cenową na rynku oraz kosztową u producentów. W skład zespołu wchodzi rolnicy, reprezentanci zakładów mięsnych i niezależni eksperci. Zdaniem tych ostatnich producenci żywca wieprzowego powinni tworzyć grupy producenckie, dostarczające do zakładów

większe partie trzody. Wielu hodowców nie ma jednak świadomości, że warto działać w grupie, a ponadto są regiony, gdzie chów trzody jest bardzo rozproszony i tam trudno jest zawiązać grupę.

Ważnym elementem stało się także podjęcie działań mających na celu przygotowanie i wdrożenie ogólnokrajowego programu monitoringu i zwalczania choroby Aujeszkiego. Uwolnienie polskich stad trzody chlewnej od tej choroby umożliwi eksport żywych zwierząt do pozostałych krajów UE, które wyeliminowały tę chorobę.

Wnioski

1. Na opłacalność produkcji żywca wieprzowego wpływa wiele czynników. Za najbardziej istotne rolnicy z Wielkopolski uznali cenę sprzedaży tuczników oraz koszty pasz. Ponadto wskazali na skalę produkcji i rodzaje stosowanych pasz, które umożliwiają obniżenie kosztów jednostkowych. Wśród ważnych elementów wymienili także jakość tusz wieprzowych, która wpływa na cenę sprzedaży i możliwości eksportu.
2. Przystąpienie Polski do UE zmieniło warunki gospodarowania, ale nie zlikwidowało zmian koniunkturalnych na rynku trzody chlewnej zwanych cyklami świńskimi. W latach 2004-2007 zmiany w podaży i cenach wieprzowiny były bardzo duże. Przeciętne ceny skupu żywca wieprzowego wahały się w przedziale od 3,16 zł/kg do 4,95 zł/kg, a targowiskowe ceny prosiąt zmieniały się w granicach od 80 zł do 140 zł za sztukę. Od połowy 2006 roku ceny skupu trzody chlewnej w Polsce należą do najniższych w UE.
3. W okresie dekonunktury na rynku wieprzowiny większość producentów żywca wieprzowego nie podejmowała żadnych działań. Wśród ankietowanych rolników, co piąty przedłużał okres tuczu, a co szósty zmniejszał stado loch wpływając na zmiany w pogłowie trzody chlewnej. Nieliczna grupa wymieniała stada loszek, skracała okres tuczu lub podporządkowywała się działaniom grupy producenckiej.
4. W Polsce występuje duże zróżnicowanie regionalne cen skupu trzody chlewnej oraz kosztów produkcji żywca wieprzowego. W związku z tym próg rentowności w analizowanych gospodarstwach był różny. Najwięcej rolników (prawie 54%) zadeklarowało zaprzestanie produkcji przy cenach w przedziale od 2,51 zł/kg do 3,0 zł/kg, ale dla 3,4% producentów nawet ceny w granicach od 3,51 zł/kg do 4,0 zł/kg były za niskie.
5. W celu stabilizacji cen na rynku trzody chlewnej podejmowane są różne działania. MRiRW zaproponowało wprowadzenie wieloletnich umów kontraktacyjnych z określoną ceną progową, która gwarantowałaby opłacalność produkcji. Duże znaczenie ma wdrożenie ogólnokrajowego programu monitoringu i zwalczania choroby Aujeszkiego. Ponadto ważny jest dostęp do nowych rynków zbytu oraz działania promocyjne.

Literatura

Informacja o sytuacji na podstawowych rynkach rolno-żywnościowych i planowanych działaniach interwencyjnych w 2004 roku. [2004]. ARR, Warszawa.

- Małkowski J., Zawadzka D. [2005]: Rynek wieprzowiny. *Rynek rolny, analizy, tendencje, oceny*.
http://www.ierigz.waw.pl/documents/RYNEK_12.pdf
- Małkowski J., Zawadzka D. [2007]: Rynek wieprzowiny. *Rynek rolny, analizy, tendencje, oceny*.
http://www.ierigz.waw.pl/documents/RYNEK_06_2007.pdf
- Produkcja trzody nadal opłacalna. [2004]. <http://www.ppr.pl/artukul.php?id=113883>
- Rynek Mięsa* 5. [2007]. Biuro analiz i prognozowania ARR. http://www.arr.gov.pl/data/00164/miesieczna_05_07_m.doc
- Sawa P. [2007]: Świńskie dolki i górki. http://www.kpodr.pl/zwierzeca/trzoda/swinskie_dolki_i_gorki.php
- Stępień S. [2006]: Wyniki produkcyjne gospodarstw trzodowych w Wielkopolsce na tle kraju jako wyznacznik konkurencyjności regionu. [W:] *Konkurencja w agrobiznesie – jej uwarunkowania i następstwa*. Tom 2, Wyd. AE we Wrocławiu. Wrocław.
- Szymańska E. [2006]: Wpływ rozszerzenia UE na rynek wieprzowiny w Polsce. *Problemy Rolnictwa Światowego. Rolnictwo i gospodarska żywnościowa Polski w ramach Unii Europejskiej* t. XV.

Tomasz Wojewódzic¹

Ewa Podgajny²

Katedra Ekonomiki i Organizacji Rolnictwa
Akademia Rolnicza im. Hugona Kołłątaja
Kraków

Wpływ integracji europejskiej na gospodarstwa socjalne³

The impact of European integration on subsistence farms

Abstract. Farms in Poland are dominated by small ones with several hectares of farmland. Their specific nature means that the majority of them are subsistence farms, producing mainly or exclusively for the consumption needs of their owners. These farms are significantly independent of agricultural markets which gives them a relative resistance to the volatility of farm produce prices. The great attachment of their owners to their land property restricts the supply of land and hinders changes in the agrarian structure, particularly in southern Poland. The results of the study confirm the assessment of a favourable impact of European integration among a major proportion of farmers, who assess the impact of integration on their commune, nation and agriculture higher than its impact on the farmer's family and farm. Every fifth respondent is convinced that Poland's accession to the European Union will hasten the downfall of his farm, while forty percent state that the changes in their farms are not a consequence of this process. Almost one in ten analyzed farms sees opportunities for their development stemming from the implementation of Common Agricultural Policy instruments, this being true mainly for the relatively large farms with a high level of commercial production and a high proportion of farming income in the farmer's family total income. Farms with up to several hectares of land are mainly oriented towards self-supply, they are usually subsistence farms providing the necessary minimum for the family's survival. As a result of the European integration and implementation of the farm policy instruments subsistence farms are, on the one hand, even more isolated from the market due to the low profitability of production, and on the other, direct payments petrify subsistence farming even further, thus hindering the redistribution of land and any change in the agrarian structure.

Key words: European integration, agricultural farm, subsistence farm

Synopsis. W opracowaniu przedstawiono opinie i oceny użytkowników gospodarstw rolnych w Polsce południowej na temat procesów zachodzących w rolnictwie, a w szczególności wpływu procesu integracji europejskiej na gospodarstwa tego obszaru. Rozważania teoretyczne poszerzone zostały o wyniki badań ankietowych przeprowadzonych wśród 153 właścicieli bądź użytkowników gospodarstw rolniczych z województw świętokrzyskiego i małopolskiego. Przeprowadzone badania potwierdzają tendencje do polaryzacji struktury polskiego rolnictwa i coraz wyraźniejszego jego podziału na gospodarstwa towarowe i gospodarstwa samozaopatrzeniowe. Poważną barierą w przyspieszaniu tego procesu jest sposób traktowania ziemi przez właścicieli niewielkich gospodarstw rolnych, którzy mimo ograniczania bądź zaniechania produkcji nie decydują się na jej sprzedaż.

Sowa kluczowe: integracja europejska, gospodarstwa rolnicze, gospodarstwa socjalne

Wprowadzenie

W ostatnich dwudziestu latach obserwuje się postępujący proces polaryzacji struktury obszarowej gospodarstw rolniczych w Polsce. Zjawisko to wynika m.in. z opłacalności

¹ Dr inż., adiunkt.

² Mgr inż., absolwent Wydziału Rolniczo-Ekonomicznego.

³ Praca naukowa finansowana ze środków na naukę w latach 2006-2008 jako projekt badawczy nr 2 P06R 020 30.

produkcji rolniczej. Przedmiotem analiz i zainteresowania zarówno naukowców jak i polityki gospodarczej są przede wszystkim gospodarstwa rozwojowe. W prezentowanym opracowaniu przedmiotem analizy są głównie gospodarstwa o charakterze socjalnym dominujące w południowej Polsce. Powszechnie uważa się, iż jednym z największych beneficjentów procesu integracji europejskiej jest rolnictwo. Oczekuje się również, że w najbliższych latach nastąpi poprawa szeroko rozumianej struktury agrarnej i dobrobytu ludności utrzymującej się z pracy na roli. Tymczasem duże trudności napotyka proces scalania gruntów, czy też powiększania gospodarstw rolnych. Istnieją przesłanki, które pozwalają twierdzić, że zaoferowany rolnikom system instrumentów Wspólnotowej Polityki Rolnej, a w szczególności: dopłaty bezpośrednie, renty strukturalne, wsparcie dla gospodarstw niskotowarowych zamiast przyczynić się do poprawy struktury obszarowej gospodarstw, utrwala obecny kształt rolnictwa stając się w zasadzie instrumentami o charakterze socjalnym.

Znaczna część gospodarstw rolniczych w Polsce utraciła bądź utraci w najbliższej przyszłości funkcje produkcyjne, co wynika przede wszystkim z dynamiki cen środków produkcji i znacznej stagnacji cen produktów rolnych. Według danych spisów rolnych przeprowadzonych w 2002 roku ponad 25 % gospodarstw w Polsce już wtedy nie prowadziło działalności rolniczej (tab. 1). Jeżeli natomiast posłużymy się definicją gospodarstwa dla celów podatku rolnego, to działalności rolniczej nie prowadziło ponad 17 % gospodarstw o powierzchni powyżej 1 ha UR. Wskaźnik ten jest jeszcze wyższy w województwach południowo-wschodniej Polski. Podkreśla to odmienny charakter rolnictwa na obszarach górskich i podgórskich. Powiązanie gospodarstw rolniczych z rynkiem jest w tej części kraju bardzo ograniczone, jedynie w województwie świętokrzyskim co trzecie gospodarstwo produkowało głównie na rynek, w pozostałych trzech jednostkach administracyjnych udział tej kategorii gospodarstw jest o ponad połowę niższy. Pozostałe gospodarstwa można uznać za produkujące głównie lub wyłącznie na samozaopatrzenie lub upadłe ekonomicznie (tzn. takie, które utraciły swoje funkcje produkcyjne, zaniechały produkcji). Ziemia w gospodarstwach nie prowadzących działalności rolniczej stanowi z jednej strony rezerwę kapitału, natomiast z drugiej przepustkę do niektórych przywilejów socjalnych (np. ubezpieczenia społecznego). Po objęciu polskich rolników instrumentami Wspólnotowej Polityki Rolnej pozornie zmniejszyła się liczba gospodarstw nie prowadzących działalności rolniczej, w praktyce natomiast zmniejszyła się tylko powierzchnia ugorów i odłogów, gdyż możliwość uzyskania dopłat obszarowych wymuszała utrzymanie ziemi w dobrej kulturze rolnej. Część dotychczasowych ugorów i odłogów została oddana w czasowe użytkowanie (użyczenie) rolnikom prowadzącym produkcję rolniczą na większą skalę, a uzyskane z dopłat środki zostały na ogół zatrzymane przez dotychczasowego właściciela gruntów.

Uwagi metodyczne

W teorii ekonomiki rolnictwa i praktyce gospodarczej istnieje wiele definicji i kryteriów podziału gospodarstw rolniczych. Za gospodarstwo rolne według GUS uważa się grunty rolne wraz z gruntami leśnymi, budynkami lub ich częściami, urządzeniami i inwentarzem, jeżeli stanowią lub mogą stanowić zorganizowaną całość gospodarczą oraz prawami i obowiązkami związanymi z prowadzeniem gospodarstwa rolnego. Problem pojawia się natomiast przy określeniu minimalnej powierzchni jaką musi posiadać dana jednostka

organizacyjna aby można było uznać ją za gospodarstwo rolne. Główny Urząd Statystyczny za gospodarstwo indywidualne uważa gospodarstwo rolne o powierzchni użytków rolnych od 0,1 ha, będące własnością lub znajdujące się w użytkowaniu osoby fizycznej lub grupy osób oraz gospodarstwo rolne osoby nie posiadającej użytków rolnych lub posiadającej użytki rolne o powierzchni mniejszej niż 0,1 ha, która ma co najmniej: 1 sztukę bydła lub/i

Tabela 1. Struktura wiejskich gospodarstw domowych według prowadzenia działalności gospodarczej w 2002 r., %⁴

Table 1. Farms and rural households by economic activity in 2002, %

Gospodarstwa	Polska		Województwa		
	ogółem	małopolskie	podkarpackie	śląskie	świętokrzyskie
nie prowadzące działalności rolniczej i pozarolniczej	22,2	26,2	21,9	40,9	22,6
prowadzące wyłącznie działalność pozarolniczą	3,5	4,3	2,4	6,3	2,7
prowadzące działalność rolniczą i pozarolniczą	8,7	8,0	7,5	8,0	8,8
prowadzące wyłącznie działalność rolniczą	65,4	60,9	67,7	45,3	66,7
produkujące wyłącznie na potrzeby własne	15,1	27,2	31,7	21,5	11,5
produkujące głównie na potrzeby własne	27,0	27,6	32,3	20,8	29,4
produkujące głównie na rynek	32,1	14,7	11,7	10,6	33,7

Źródło: opracowanie na podstawie danych GUS [Rocznik...2003]

5 sztuk trzody chlewnej albo 1 lochę lub/i 3 sztuki owiec bądź kóz lub/i 1 konia lub/i 30 sztuk drobiu lub/i 5 sztuk samic zwierząt futerkowych (w tym królików) lub/i 1 pień pszczele [Systematyka... 2003]. Natomiast zgodnie z regulacjami podatku rolnego, gospodarstwo rolne to obszar gruntów sklasyfikowanych jako użytki rolne o łącznej powierzchni przekraczającej 1 ha lub 1 ha przeliczeniowy, stanowiący własność osoby fizycznej, osoby prawnej lub jednostki organizacyjnej nie posiadającej osobowości prawnej, który przeznaczony jest do prowadzenia działalności rolniczej (Dz. U. nr 94 poz. 431 z 1993 r.). Między innymi też dlatego w literaturze spotykamy różne wielkości mówiące o średniej wielkości gospodarstw rolniczych w Polsce. W poniższym opracowaniu posłużono się definicją gospodarstwa rolnego w rozumieniu GUS. Natomiast przy doborze gospodarstw do badań ankietowych decydowały względy funkcjonalne tj. fakt, iż obecny właściciel lub użytkownik gospodarstwa na początku lat dziewięćdziesiątych XX wieku prowadził działalność rolniczą. Badania ankietowe miały charakter pilotażowy, przeprowadzone zostały w kilku gminach województw świętokrzyskiego i małopolskiego w 2006 r. Analiza przedstawiona w opracowaniu dotyczy opinii 153 respondentów, nie pozwala zatem na generalizowanie uzyskanych wyników, może być natomiast argumentem potwierdzającym lub stawiającym w wątpliwość funkcjonujące powszechnie opinie w przedmiotowych zagadnieniach. Celem

⁴ Gospodarstw domowe osób użytkujący gospodarstwo rolne o powierzchni powyżej 0,1 ha UR.

opracowania jest przedstawienie zależności pomiędzy opiniami na temat skutków integracji europejskiej, a: wielkością gospodarstwa rolnego, znaczeniem dochodów rolniczych dla dochodów gospodarstwa domowego oraz wielkością produkcji towarowej gospodarstwa.

Pojęcia gospodarstwa samozaopatrzeniowego jest często zamiennie używane z gospodarstwem socjalnym. Za gospodarstwo samozaopatrzeniowe uznaje się takie, które przeznacza ponad połowę produkcji rolniczej na spożycie przez rodzinę [Zegar 2007]. Wydaje się to jednak zbyt wielkim uproszczeniem, gdyż charakter socjalny należy również przypisać gospodarstwom, które zaniechały produkcji rolniczej, a posiadana ziemia pełni funkcje pozaprodukcyjne (np. tezauryzacyjną, rezydencjalną, socjalną). Nie można natomiast za gospodarstwo socjalne uznać jednostki, która powstała w celu spekulacji ziemią rolniczą, lokaty kapitału bądź pozyskiwania środków unijnych. W omawianych badaniach respondenci deklarowali wysokość produkcji towarowej, dlatego też, aby wyodrębnić z badanej grupy gospodarstwa socjalne, postanowiono przyrównać wartość produkcji towarowej uzyskiwanej średnio z 1 ha UR w tych gospodarstwach do wartości produkcji uzyskiwanej przez gospodarstwa „mieszane”⁵ z regionu Małopolska i Pogórze rejestrowane w systemie FADN⁶. Przyjęto zatem, iż gospodarstwa, w których wartość produkcji towarowej na 1 ha UR jest mniejsza niż połowa z 4057,9 zł, tj. 2028,9 zł, mają charakter gospodarstw socjalnych. Jednym z kryteriów doboru próby był wymóg prowadzenia produkcji rolniczej w tym gospodarstwie przez obecnego użytkownika bądź jego wstępnych. W ten sposób za gospodarstwa socjalne uznano 65,4% badanej próby.

Dochody gospodarstw rolniczych w Polsce

Pierwsza faza transformacji systemowej, zwana „terapią szokową”, przypadająca na lata 1989-1992, przyniosła dramatyczne pogorszenie warunków funkcjonowania gospodarstw rolnych. W wyniku zniesienia ceł na import towarów do Polski napływały tanie, subwencjonowane produkty z Zachodu, co spowodowało nadmiar żywności na rynku. Pojawienie się nadwyżek na rynku, obok spadku dochodów ludności, wpływało na ograniczanie popytu na surowce rolne a co za tym idzie spadek ich cen i trudności ze sprzedażą. Kłopoty ze zbytem wynikały również z rozpadu instytucji skupu i przetwórstwa płodów rolnych [Michna 2005].

Szczególnie niekorzystne dla rolnictwa relacje cenowe ukształtowały się w latach 1990-1991, kiedy ceny materiałów do produkcji wzrosły dwukrotnie szybciej niż ceny produktów rolnych [Goraj 2005]. Dodatkowo sytuację pogarszał brak interwencji państwa na rynku rolnym i ograniczenie wydatków budżetowych na pomoc rolnikom. Jak pisze Halamska [2003]: „w latach 1986-1988 wskaźnik PSE (Producer Subsidy Estimate, czyli Wskaźnik Subsydiowania Producenta w Polsce) był szacowany na 28%, w 1989 r. wynosił 9%, w 1990 minus 13, w 1991 minus 3%”. Zaistniała sytuacja znalazła odzwierciedlenie w spadku dochodów rolników. Według Dzuna [2004] realne dochody do dyspozycji brutto w gospodarstwach indywidualnych w stosunku do 1989 r. spadły w 1990 r. do poziomu

⁵ „Mieszane” to takie gospodarstwa, w których żaden typ działalności nie przekracza 1/3 wartości standardowej nadwyżki bezpośredniej dla gospodarstwa. Pośród gospodarstw rolnych, dla których w 2002 roku określono typ rolniczy, gospodarstwa typu mieszanego stanowiły połowę gospodarstw rolnych [www.stat.gov.pl].

⁶ Według publikacji „Wyniki standardowe uzyskane przez indywidualne gospodarstwa rolne prowadzące rachunkowość w 2005 roku” [Wyniki... 2006] wartość produkcji dla gospodarstw typu „mieszane” wynosiła 40173 zł, przy średniej wielkości gospodarstwa w tej grupie 9,9 ha.

48,6%, a w 1991 r. do 36,5%. Spadek dochodów w znacznie większym stopniu dotknął gospodarstwa chłopskie niż pozostałe gospodarstwa domowe na skutek transferu dochodu wytworzonego w rolnictwie do konsumentów i innych sektorów. W latach 1989-1992 realne dochody na 1 osobę w gospodarstwach chłopskich obniżyły się o 49%, chłopo-robotników o 35,4%, w gospodarstwach pracowniczych o 24,8%, a gospodarstw emerytów i rencistów o 13,3%.

Wzrost oprocentowania kredytów inwestycyjnych zaciągniętych w przeszłości na 1-3% rocznie do poziomu 15-30% w skali miesięcznej pogorszył znacząco sytuację gospodarstw towarowych, które nie zdążyły spłacić zaciągniętych wcześniej zobowiązań. Spowodowało to wzrost ich zadłużenia a następnie niewypłacalność [Michna 2005].

W kolejnych latach na spadek dochodów w rolnictwie wpływały głównie niekorzystne relacje cenowe w latach 1996-1999 i 2000 r. (rys. 1). Dodatkowo sytuację na polskiej wsi pogorszył powrót zwalnianych z pracy chłopo-robotników, który oprócz odciążenia dopływu środków pieniężnych do rodzin rolniczych zwiększył liczbę osób do utrzymania.

Wilkin [2001] uważa, że na sytuację dochodową rolników w okresie transformacji miał wpływ niedorozwój strefy instytucjonalnej oraz niewystarczające wsparcie ze strony państwa. Wydatki z budżetu państwa na rolnictwo prawie w całości przeznaczane były na KRUS, miały więc charakter socjalny, a ochrona celna w zakresie produktów rolnych nie była w stanie zatrzymać spadku parytetu dochodów ludności rolniczej. Potwierdza to w swoich pracach Musiał [2005] pisząc: „Udział rolnictwa w wydatkach budżetowych państwa z pominięciem wydatków z tytułu rent rolniczych zmniejszył się z 4,5% w 1990 r. do 2,5% w 1995 r. i kolejno w 2000 r. do 2,3%, a w 2004 r. do 1,8%”. Zgodnie z obliczeniami Musiała (przyjmując dochody nominalne pracowników najemnych pracujących poza rolnictwem za 100) nominalny dochód osobisty rolników wynosił w 1990 r. 102,6 i w następnych latach wykazywał dysparytet: w 1995 r. 100:93,7, a w 2003 r. wskaźnik ten wynosił 100:65,0. Zdaniem Zegara [2003] dochody na poziomie parytetowym w stosunku do przeciętnej płacy w gospodarce narodowej osiągają gospodarstwa o areale powyżej 20 ha. Jeżeli przyjąć kryterium Goraja [2005], według którego są to jednostki o wielkości ekonomicznej od 16 ESU to oznacza to, że tylko 3,5% gospodarstw w Polsce dostarcza opłatę za pracę na poziomie parytetowym⁷.

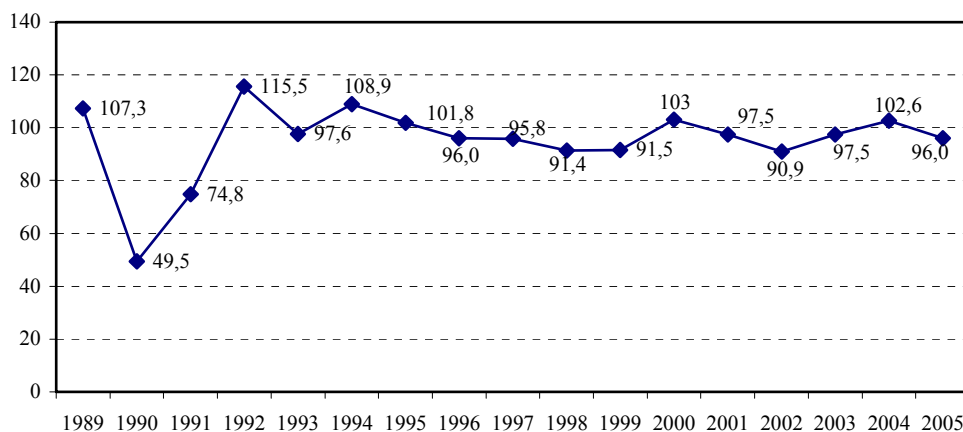
Wstąpienie Polski do UE spowodowało wzrost poziomu wsparcia rolnictwa i obszarów wiejskich. W porównaniu do roku przed akcesją (2003 r.) w 2005 r. trzykrotnie wzrosły wydatki na rolnictwo, rozwój wsi i rynków rolnych [Rolnictwo... 2007].

Niewątpliwie korzyściami osiągniętymi przez rolników i wynikającymi z integracji są dopłaty bezpośrednie. Rekompensują one po części skutki limitowania produkcji oraz spadek cen (głównie spadek cen zbóż). W związku z naliczaniem płatności bezpośrednich w zależności od powierzchni i rodzaju uprawy największe korzyści z tego tytułu czerpią gospodarstwa o dużej powierzchni gruntów ornych. Dodatkowe wsparcie finansowe otrzymały gospodarstwa położone na terenach o niekorzystnych warunkach gospodarowania, co prowadzi do podniesienia konkurencyjności produkcji rolniczej na tych obszarach.

Niskie dochody osiągane w rolnictwie powodują, że coraz mniej gospodarstw domowych związanych z rolnictwem utrzymuje się wyłącznie z działalności rolniczej we

⁷ ESU przedstawia ekonomiczną wielkość gospodarstwa obliczoną na podstawie standardowych nadwyżek bezpośrednich (czyli nadwyżką średniej z trzech lat wielkości produkcji określonej działalności rolniczej nad średnią z trzech lat wartością kosztów bezpośrednich poniesionych na tę działalność).

własnym gospodarstwie. Około 80,6% gospodarstw indywidualnych prowadzących działalność rolniczą uzyskuje dochody ze źródeł pozarolniczych (głównie z pracy najemnej, takich jest 41,5%, oraz rent i emerytur 42,8%), przy czym odsetek ten dla gospodarstw rynkowych wynosi 72,4%, a samozaopatrzeniowych 92,2%⁸ [Zegar 2007].

Źródło: [Rocznik... 1990 do 2005]

Rys. 1. Wskaźnik „nożyc cen” (relacje cen produktów rolnych sprzedawanych oraz cen towarów i usług zakupywanych przez rolników) w latach 1989 – 2005

Fig. 1. Price scissors (price relation of farm produce sold and of goods/services bought by farmers), 1989-2005

Ocena skutków integracji europejskiej

Badania zostały przeprowadzone w momencie, kiedy trwał już trzeci rok przynależności Polski do struktur UE. Respondenci świadomi byli zatem mechanizmów w niej funkcjonujących, choć nie należy twierdzić, iż mieli pełną wiedzę na ten temat. Świadczy o tym chociażby udział wśród respondentów osób, które korzystały bądź zamierzają korzystać z instrumentów Wspólnotowej Polityki Rolnej. W badanej próbie z dopłat obszarowych skorzystało 88% badanych, natomiast z innych instrumentów zaledwie 7 %. Wzrastające ciągle wymagania odnośnie jakości wytwarzanych przez rolników produktów przy obniżających się jednocześnie cenach powodują frustrację, szczególnie wśród właścicieli średnich gospodarstw 5-15 ha, którzy stają przed koniecznością podjęcia decyzji odnośnie przyszłości gospodarstwa. Do wyboru mają na ogół dwa rozwiązania: ograniczanie produkcji i „zmarnowanie” dotychczasowych wieloletnich wysiłków na rzecz rozwoju gospodarstwa, bądź podjęcie dalszej heroicznej „walki” o byt gospodarstwa, połączonej z wyrzeczeniami i trudem, bez gwarancji ostatecznego sukcesu. Często decyzja

⁸ Dane dotyczą 2005 roku, gospodarstwa rynkowe to te, które sprzedają ponad połowę wytworzonej produkcji rolniczej; gospodarstwa samozaopatrzeniowe to gospodarstwa przeznaczające ponad połowę produkcji rolniczej na spożycie we własnym gospodarstwie domowym.

w tej sprawie odraczana jest do momentu przejęcia gospodarstwa przez następcę. Pojawiające się szanse uciekają, parytet dochodowy, a w zasadzie dysparytet dochodowy, przeważa szalę na rzecz ograniczania produkcji rolniczej i poszukiwania pracy poza rolnictwem.

Respondenci w zasadzie doceniają korzyści płynące z procesów integracyjnych. Szczególnie duża ich część (ponad 82%) dostrzega korzyści płynące z procesów integracyjnych dla gmin. Jest to zrozumiałe ze względu na fakt, iż inwestycje samorządowe wykonane przy współudziale środków unijnych są dobrze widoczne w wielu miejscowościach i bez wsparcia UE w dalszym ciągu pozostawałyby w sferze planów i projektów. Około 60% ankietowanych widzi korzyści płynące z procesu integracji dla kraju i szeroko rozumianego rolnictwa, podczas gdy dla swojej rodziny i gospodarstwa zaledwie około 40%. Fakt, że znacznie częściej przystąpienie Polski do EU jako niekorzystne jest odbierane w stosunku do gospodarstwa (około 16% respondentów), niż dla rodziny rolnika (niecałe 5%), świadczy o coraz powszechniejszej umiejętności oddzielenia dobra rodziny od dobra gospodarstwa rolnego (tabela 2). Znaczna część respondentów nie potrafi jednoznacznie ocenić skutków integracji dla problemowych obszarów. Należy jednak odnotować fakt, iż zdaniem co piątej badanej osoby proces integracji jest obojętny zarówno dla ich rodziny jak i gospodarstwa.

Tabela 2. Ocena skutków integracji europejskiej w opinii respondentów

Table 2. Respondents' assessment of the impact of European integration

Czy przystąpienie Polski do UE było korzystne dla:	odsetek odpowiedzi, %			
	Korzystne	Obojętne	Niekorzystne	Trudno powiedzieć
rodziny rolnika	43,1	22,2	4,6	30,1
gospodarstwa	40,5	22,9	15,7	20,9
gminy	82,4	3,9	2,0	11,8
rolnictwa	60,8	3,3	9,2	26,8
Polski	58,8	4,6	8,5	28,1

Źródło: badania własne

Opinie użytkowników gospodarstw zakwalifikowanych jako gospodarstwa socjalne niewiele odbiegają od opinii pozostałych respondentów. Wśród użytkowników tych gospodarstw niższy jest odsetek respondentów uznających procesy integracyjne jako korzystne w odniesieniu dla rodziny i samego gospodarstwa, było to odpowiednio 39 % i 35%. Dopłaty bezpośrednie powszechnie uważane za dobrodziejstwo dla polskiego rolnictwa, w tym również dla gospodarstw o mniejszej powierzchni, często są również powodem frustracji rolników. Szczególnie tych, którzy zwlekają z wypełnieniem stosownych wniosków do ostatniej chwili. Do istotnych elementów będących źródłem niezadowolenia z procesów integracji są często czynniki leżące po stronie samego gospodarstwa tj. szachownica gruntów, rozłóg gospodarstwa i nierozwiązane kwestie własnościowe. Konieczność wypełnienia wniosku i załącznika graficznego przy mikro działkach ewidencyjnych i niewiele często większych działkach rolnych znacznie utrudnia prosty z pozoru proces aplikacji o dopłaty.

Wśród negatywnych skutków integracji europejskiej dla prowadzonych gospodarstw rolniczych respondenci najczęściej wymieniali limity produkcyjne, utrudnienia związane z wymogiem rejestracji zwierząt oraz z dostosowaniem gospodarstwa do wymogów UE. Na

opinie respondentów odnośnie przyszłości gospodarstwa wpływ ma m.in. powierzchnia posiadanych gruntów. Szansy na rozwój gospodarstwa w związku z integracją europejską dopatrują się przede wszystkim użytkownicy większych gospodarstw (tabela 3). We wszystkich grupach gospodarstw dysponujących powierzchnią do 10 ha UR najczęściej wskazywaną odpowiedzią jest brak wpływu procesów integracyjnych na zmiany zachodzące w gospodarstwie. Problem ograniczania produkcji przez badane gospodarstwa jest niewątpliwie bardziej złożony, a przyczyn wiele. Do najczęściej wskazywanych przez respondentów przyczyn ograniczania bądź zaniechania produkcji rolniczej należały brak opłacalności produkcji i problemy ze zbytem wyprodukowanych produktów. Nie bez znaczenia są również barak następców i problemy zdrowotne. Dla 30% badanych problemem jest również pogodzenie pracy w gospodarstwie z pracą poza gospodarstwem, co najczęściej skutkuje w pierwszej fazie ograniczaniem lub rezygnacją z prowadzenia działalności pracochłonnych, a w szczególności z produkcji zwierzęcej. W dalszej perspektywie przy zadawalających zarobkach poza rolnictwem i dużym zaangażowaniu w pracę poza gospodarstwem prowadzi do zaniechania produkcji rolniczej.

Tabela 3. Skutki integracji europejskiej dla badanych gospodarstw w opinii ich użytkowników w zależności od wielkości gospodarstwa

Table 3. Impact of European integration on the analyzed farms as assessed by their users and as a function of farm size

Czy przystąpienie Polski do UE:	odsetek odpowiedzi twierdzących w zależności od wielkości gospodarstwa, %					
	<1ha	1-2 ha	2-5 ha	5-10 ha	>10 ha	wszystkie
przyspieszy proces upadania gospodarstwa	25,0	30,4	22,4	13,0	-	19,0
nie będzie miała większego wpływu na zmiany w gospodarstwie	66,7	47,8	36,2	34,8	21,4	38,6
spowolni proces upadania gospodarstwa i odsunie go w czasie	8,3	17,4	32,8	30,4	14,3	26,1
zahamuje proces upadania gospodarstwa	-	4,3	6,9	6,5	14,3	6,5
przyczyni się do rozwoju gospodarstwa	-	-	1,7	13,0	50,0	9,2

Źródło: badania własne

Dla prawie 70% z badanych gospodarstw domowych dochody z gospodarstwa rolnego stanowiły mniej niż połowę dochodów ogółem, a w zaledwie co ósmym gospodarstwie przekroczyły 90%. Wraz ze wzrostem znaczenia dochodu rolniczego w badanych gospodarstwach wzrasta również udział pozytywnych ocen wpływu procesu integracji na te gospodarstwa. Wśród gospodarstw, dla których dochody z gospodarstwa rolniczego mają bardzo niewielki udział w ich budżecie domowym, zdecydowanie przeważa opinia, iż proces integracji europejskiej nie będzie miał wpływu na zmiany zachodzące w tych gospodarstwach. Jest to zrozumiałe ze względu na fakt, iż gospodarstwa te produkują wyłącznie na własne potrzeby lub mają bardzo niewielki kontakt z rynkiem, a decydującymi motywami prowadzenia produkcji rolniczej są walory zdrowotne uzyskiwanych produktów, przyzwyczajenie czy wręcz hobby (często nieświadome). Mimo

to również w tej grupie gospodarstw prawie 30% respondentów twierdzi, iż w wyniku integracji europejskiej nastąpi przyspieszenie upadku gospodarstwa. Te pesymistyczne scenariusze wynikają przede wszystkim z braku następców w tych na ogół małych gospodarstwach, produkcja rolnicza wynika przede wszystkim z uporu ludzi starszych, często już formalnie nie będących właścicielami gospodarstw. Są przesłanki aby podejrzewać, że w znacznej części tych małych gospodarstw, gdzie dominuje przekonanie, że „do gospodarstwa się dokłada”, zaprzestanie się produkcji rolniczej w momencie, gdy faktycznym ich użytkownikom zabraknie sił lub zdrowia.

Tabela 4. Skutki integracji europejskiej dla badanych gospodarstw w opinii ich użytkowników w zależności od udziału dochodów z gospodarstwa w dochodach ogółem rodziny

Table 4. Impact of European integration on the analyzed farms as assessed by their users depending on proportion of farm income in the total family income

Czy przystąpienie Polski do UE:	Odsetek odpowiedzi twierdzących w zależności od udziału dochodu z gospodarstwa rolniczego w dochodach ogółem rolnika, %				
	< 10%	10-50%	50-90%	> 90%	ogółem
przyspieszy proces upadania gospodarstwa	29,8	20,3	3,6	11,1	19,1
nie będzie miało większego wpływu na zmiany w gospodarstwie	59,6	33,9	25,0	22,2	38,8
spowolni proces upadania gospodarstwa i odsunie go w czasie	10,6	33,9	35,7	27,8	26,3
zahamuje proces upadania gospodarstwa	-	10,2	10,7	5,6	6,6
przyczyni się do rozwoju gospodarstwa	-	1,7	25,0	33,3	9,2

Źródło: badania własne

Tabela 5. Skutki integracji europejskiej dla badanych gospodarstw w opinii ich użytkowników w zależności od wartości produkcji towarowej gospodarstwa w 2005 roku, odsetek odpowiedzi twierdzących

Table 5. Impact of European integration on the analyzed farms as assessed by their users, as a function of the value of farm produce sales in 2005, % of positive answers

Przystąpienie Polski do UE:	Użytkownicy gospodarstw o rocznej wartości produkcji towarowej równej:					Gospodarstwa socjalne
	0 zł	1 - 5000 zł	5001 - 10000 zł	10001 - 15000 zł	> 15000 zł	
przyspieszy proces upadania gospodarstwa	32,3	18,6	20,6	7,1	9,7	21,0
nie będzie miała większego wpływu na zmiany w gospodarstwie	54,8	48,8	23,5	21,4	32,3	44,0
spowolni proces upadania gospodarstwa i odsunie go w czasie	6,5	25,6	47,1	42,9	16,1	26,0
zahamuje proces upadania gospodarstwa	3,2	7,0	8,8	7,1	6,5	4,0
przyczyni się do rozwoju gospodarstwa	-	-	2,9	14,3	35,5	4,0

Źródło: badania własne

Pomimo tego, iż nie było bezpośredniego pytania o wysokość dochodów można stwierdzić, iż w przypadku większości badanych gospodarstw dochody uzyskiwane z pracy w gospodarstwie były stosunkowo niewielkie, na co pośrednio wskazuje wartość produkcji towarowej. Co piąte gospodarstwo nie miało w 2005 roku żadnej produkcji towarowej, a w przypadku 28 % gospodarstw wartość sprzedanych produktów rolnych nie przekroczyła 5 tys. zł. W przypadku 80 % badanych gospodarstw produkcja towarowa w przedmiotowym roku nie przekroczyła 15 tys. zł. W grupach gospodarstw, których produkcja towarowa jest mniejsza niż 5 tys. zł. dominuje przekonanie, iż proces integracji nie będzie miał większego wpływu na zmiany zachodzące w gospodarstwie. Natomiast wśród użytkowników gospodarstw sprzedających w 2005 roku produkty o wartości od 5 tys. do 15 tys. zł. najczęściej wybierana była teza o spowolnieniu procesu upadku gospodarstwa dzięki objęciu go instrumentami Wspólnotowej Polityki Rolnej. Wśród gospodarstw najmocniej związanych z rynkiem jedna trzecia respondentów ma nadzieję na rozwój gospodarstwa w wyniku możliwości jakie daje integracja europejska, natomiast podobna część respondentów nie widzi wyraźnego wpływu tego procesu na swoje gospodarstwo.

Podsumowanie

W najbliższych kilku latach nie należy spodziewać się szybkich zmian w strukturze obszarowej gospodarstw południowo-wschodniej Polski, trwają jednak i są wyraźnie widoczne zmiany w strukturze agrarnej. Znaczna część gospodarstw rolniczych, szczególnie o powierzchni do 5 ha UR wyraźnie ogranicza produkcję rolniczą. Zmiany następują zarówno w wielkości jak i strukturze produkcji. W części gospodarstw ich formalny właściciel pełni funkcję pomocnika dotychczasowego właściciela (rodziców). Ponad 10 % gospodarstw ma charakter „papierowy”, gdzie ziemia jest nieformalnie oddana w użytkowanie innemu rolnikowi. Obydwie powyższe formy użytkowania ziemi należy uznać za przejściowe. Można przypuszczać, że w najbliższych kilku latach sprzedaż ziemi rolniczej będzie miała charakter incydentalny i na ogół kupującymi będą osoby spekulujące ziemią, a sprzedającymi osoby w bardzo trudnej sytuacji materialnej lub rodzinnej. Dopiero za 10-15 lat, a w przypadku szybkiego rozwoju gospodarczego (zapotrzebowania na pracę poza rolnictwem) nieznacznie wcześniej, wyraźnie zdynamizuje się rynek ziemi rolniczej na tym terenie, przy czym zawsze dominowała będzie forma dzierżawy lub użyczenia.

Wyniki przeprowadzonych badań potwierdzają pozytywne opinie znacznej części rolników odnośnie skutków integracji europejskiej. Respondenci zdecydowanie wyżej ocenili korzyści płynące z procesów integracji dla gmin, całego kraju i rolnictwa niż dla swoich rodzin i posiadanych gospodarstw rolniczych. Rolnicy prowadzący gospodarstwa uznane za socjalne są bardziej krytyczni w ocenach skutków integracji dla swojego gospodarstwa. Znaczna część respondentów twierdzi (20%), iż w wyniku przystąpienia Polski do struktur UE nastąpi przyspieszenie upadku ekonomicznego ich gospodarstwa, natomiast aż czterdzieści procent ma świadomość, iż zmiany w gospodarstwie nie są wynikiem wyłącznie procesu integracji. Prawie co dziesiąte z badanych gospodarstw dopatruje się szans na swój rozwój w związku ze wdrażaniem instrumentów Wspólnotowej Polityki Rolnej, przy czym są to przede wszystkim gospodarstwa relatywnie większe, o wysokim poziomie produkcji towarowej i wysokim udziale dochodów rolniczych w dochodach ogółem rodziny rolnika. Gospodarstwa o powierzchni do kilku hektarów nastawione są na samozaopatrzenie, mają na ogół charakter gospodarstw socjalnych,

stanowiących zabezpieczenie niezbędnego minimum dla egzystencji rodziny. W wyniku integracji europejskiej i stosowanych instrumentów polityki rolnej gospodarstwa socjalne są z jednej strony jeszcze bardziej izolowane od rynku ze względu na niską opłacalność produkcji, z drugiej natomiast strony poprzez dopłaty bezpośrednie utralają się w nich procesy produkcji na własne potrzeby utrudniając przepływ ziemi i zmiany struktury obszarowej.

Literatura

- Dzun W. [2004]: Gospodarstwa rolne w procesie transformacji systemowej (1990-2002). *Wież i Rolnictwo* 1(122), ss. 43-63.
- Goraj L. [2005]: Ekonomiczno-rynkowe uwarunkowania przekształceń w sektorze indywidualnych gospodarstw rolnych. *Wież i Rolnictwo* 4(129), ss. 31-39.
- Halamska M., Lamarche H., Maurem M-C. [2003]: Rolnictwo rodzinne w transformacji postkomunistycznej. Anatomia zmiany. IRWIR PAN, Warszawa.
- Michna W. [2005]: Zróżnicowanie funkcji gospodarstw rolnych w ujęciu przestrzennym. IRiGŻ, Warszawa.
- Musiał W. [2005]: Wstępna ocena pierwszego roku członkostwa Polski w Unii Europejskiej w obszarze problemowym rolnictwo – wybrane aspekty. *Wież i doradztwo* 1-2/41-42/, ss. 2-6
- Rocznik Statystyczny 2005. [2006 i wcześniejsze]. GUS. Warszawa.
- Rolnictwo i gospodarka żywnościowa w Polsce w 2006 r. [2007]. Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, www.minrol.pl.
- Systematyka i charakterystyka gospodarstw rolnych, województwo małopolskie 2003. Powszechny Spis Rolny. [2004], WUS, Kraków.
- Wilkin J. [2001]: Funkcjonowanie państwa a wieś i rolnictwo – oczekiwania, rozczarowania, potrzeby. *Wież i Rolnictwo* 1(110), ss. 64-81.
- Wyniki standardowe uzyskane przez indywidualne gospodarstwa rolne prowadzące rachunkowość w 2005 roku. [2006]. Polski FADN, IERiGŻ, Warszawa.
- Zegar J. S. [2003]: Dochody rolników indywidualnych. [W:] Analiza produkcyjno-ekonomiczna rolnictwa i gospodarki żywnościowej w 2002 r. IRiGŻ, Warszawa.
- Zegar S. J. [2007]: Kwestia gospodarstw samozaopatrzeniowych w Polsce. *Wież i Rolnictwo* 1 (134), ss. 33-57.

Aldona Zawojńska¹

Katedra Ekonomii i Polityki Gospodarczej
Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego
Warszawa

Ocena przez rolników instytucji realizujących wspólną politykę rolną oraz politykę rozwoju obszarów wiejskich w Polsce

Farmers' evaluation of institutions implementing common agricultural policy and rural development policy in Poland

Abstract: This article offers an overview of farmers' evaluation of governmental institutions in Poland serving agriculture (Ministry of Agriculture and Rural Development, Agency for Restructuring and Modernisation of Agriculture and Agricultural Market Agency) as well as points out to possible changes and improvements in their activities. A cross-country survey of 200 individual farm managers taking advantage of services provided by both agencies was conducted in 2006. In farmers' opinion those institutions generally do not differ in quality of provided services from other governmental bodies, both have an impact on the economic and financial situation of their farms and both are inadequately managing public money. The agencies did not make improvements in administration of farm programs but they are perceived by respondents as representing mainly Polish farmers' interests.

Key words: government, agencies, agricultural policy, rural development policy, opinions, Poland

Synopsis. Celem badań była ocena przez rolników jakości funkcjonowania wybranych instytucji rządowych w Polsce obsługujących rolnictwo (MRiRW, ARiMR oraz ARR), wskazanie ewentualnych zmian i możliwości ich udoskonalenia. Badanie ankietowe przeprowadzono w 2006 r. na ogólnopolskiej próbie 200 kierowników indywidualnych gospodarstw rolnych korzystających z usług obu agencji. W opinii rolników na ogół instytucje te nie różnią się od innych urzędów państwowych pod względem jakości świadczonych usług, mają wpływ na sytuację ekonomiczno-finansową ich gospodarstw, niedostatecznie gospodarują środkami publicznymi. W zasadzie nie nastąpiła poprawa w administrowaniu przez agencje programami na rzecz rolnictwa, ale są postrzegane przez rolników jako reprezentujące głównie ich interesy.

Słowa kluczowe: agencje, państwo, polityka rolna, polityka rozwoju wsi, opinie, Polska

Wstęp

W Polsce, od początków transformacji ustrojowej na ogół umacniało się wśród społeczeństwa przekonanie, że państwo staje się organem realizującym przede wszystkim interesy decydentów politycznych, urzędników państwowych oraz różnych grup interesów (nacisku), że nie działają skuteczne procedury wymuszające służebność państwa wobec społeczeństwa.

Jeżeli chodzi o działalność instytucji politycznych, to według badań CBOS [Opinie... 2007], władze centralne są oceniane przez obywateli znacznie gorzej niż władze lokalne.

Jednym z argumentów przemawiających za członkostwem Polski w UE było przekonanie, że wpłynie ono na poprawę funkcjonowania najważniejszych instytucji tworzących jakość państwa, takich jak sejm, władze samorządowe, rząd i administracja

¹ Dr, ul. Nowoursynowska 166, 02-787 Warszawa

państwa oraz instytucje wymiaru sprawiedliwości.

Integracja Polski z Unią Europejską (UE) spowodowała zmianę roli i kompetencji państwa narodowego w zakresie polityki rolnej oraz rozwoju obszarów wiejskich. Podpisany przez Polskę Traktat Akcesyjny określa zasady wspólnej polityki rolnej (WPR), do których przestrzegania zobowiązał się polski rząd. W istotny sposób wpływa to na możliwości kreowania narodowej polityki rolnej.

Uregulowania dotyczące pomocy państwa w sektorze rolnictwa opierają się teraz na trzech podstawowych zasadach: (i) muszą odpowiadać ogólnym zasadom polityki konkurencji; (ii) muszą być zgodne z zasadami wspólnotowej polityki rolnej i polityki odnoszącej się do rozwoju obszarów wiejskich; (iii) muszą być zgodne z międzynarodowymi zobowiązaniami Wspólnoty, zwłaszcza z zobowiązaniami wynikającymi z porozumienia WTO w sprawie rolnictwa [Rozporządzenie... 2006].

WPR opiera się m.in. na wspólnej regulacji, czyli zasadzie stosowania jednolitych mechanizmów interwencji rolnej w odniesieniu do produktów rolnych oraz na solidarności finansowej, czyli solidarnym współdziałaniu państw członkowskich w finansowaniu tej polityki. Obowiązki związane z zarządzaniem i kontrolą nad powierzonymi środkami na rolnictwo i rozwój wsi z budżetu WE zostały w dużej części delegowane państwom, przy pozostawieniu w kompetencjach Komisji nadzoru nad prawidłowością realizowania powierzonych zadań.

Omówienie unijnej polityki rolnej oraz rozwoju wsi nie jest jednak przedmiotem niniejszego opracowania. Skupiono się raczej na instytucjach narodowych o charakterze centralnym, które ją realizują w Polsce. Podstawową jest Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi (MRiRW), które zarządza działaniami strukturalnymi na rzecz rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich współfinansowanymi przez Europejski Fundusz Rolniczy Gwarancji (EFRG) oraz Europejski Fundusz Rolniczy Rozwoju Obszarów Wiejskich (EFRROW)², które zastąpiły dawny Europejski Fundusz Orientacji i Gwarancji Rolnej (EFOiGR) oraz jest organem nadzorującym zarządzanie WPR. Nie mniej ważne są: Agencja Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa (ARiMR) oraz Agencja Rynku Rolnego (ARR), czyli agencje płatnicze powołane w ramach dostosowań instytucjonalnych w Polsce do wymogów członkostwa w UE, nad którymi nadzór sprawuje minister właściwy do spraw rozwoju wsi.

Jaka jest społeczna percepcja roli i jakości tych instytucji? Jakie są wobec nich oczekiwania? W celu poznania opinii rolników na ten temat przeprowadzono (w grudniu 2006 r.) własne badanie o zasięgu ogólnopolskim techniką wywiadu ankietarskiego na reprezentatywnej, kwotowo-celowej próbie liczącej 200 respondentów kierujących gospodarstwami rolnymi, tj. osób odpowiedzialnych za podejmowanie decyzji w sprawie prowadzenia gospodarstwa rolnego. Jednym z kryteriów doboru próby był fakt korzystania przez gospodarstwo rolne z usług obu agencji (ARiMR oraz ARR).

Celem niniejszego opracowania jest przedstawienie oceny jakości funkcjonowania tych instytucji, wskazanie ewentualnych zmian i możliwości ich udoskonalenia sugerowanych przez rolników.

² Zgodnie z art. 3 i 4 rozporządzenia Rady (WE) nr 1290/2005, EFRG zarządzany jest metodą podziału zarządzania oraz na zasadzie centralizacji, natomiast EFRROW zarządzany jest wyłącznie metodą podziału zarządzania. Wykonywanie budżetu WE metodą podziału zarządzania polega na przekazaniu przez Komisję realizacji zadań związanych z wykonywaniem budżetu WE państwom członkowskim.

Działalność rządu w zakresie realizacji polityki rolnej w opinii publicznej

Przed przystąpieniem do przedstawienia wyników własnych badań pożyteczne dla celów porównawczych wydaje się zapoznanie z oceną działalności rządu w sferze polityki rolnej, sprawności w kierowaniu państwem oraz właściwego gospodarowania pieniędzmi publicznymi uzyskaną w wyniku badania opinii publicznej przeprowadzonego przez CBOS [Szczegółowe... 2007], a zaprezentowaną w tabeli 1.

Tabela 1. Społeczna ocena działalności rządu w wybranych dziedzinach według badania CBOS
Table 1. Public evaluation of the Government's activity by selected spheres according to CBOS research

Dziedziny działalności rządu	Ocena	Wskazania respondentów według terminów badań												
		1998		1999		2000		2001		'02	'03	'04	'05	'07
		I	X	II	IX	II	XII	I	VII	V	II	III	X	II
		dotyczące gabinetu												
		Jerzego Buzka						Leszka Millera						
		Marka Belki												
		Jarosława Kaczyńskiego												
		w %												
Kierowanie państwem	Dobra	30	33	24	17	17	15	18	13	28	20	6	14	21
	Dostateczna	32	42	45	43	45	44	47	45	45	45	38	46	40
	Niedostateczna	11	10	21	31	31	30	26	35	16	21	48	23	30
	Trudno powiedzieć	27	14	10	9	8	11	9	7	12	14	8	17	9
Właściwe gospodarowanie pieniędzmi publicznymi	Dobra	15	14	11	7	8	4	6	4	11	5	2	9	12
	Dostateczna	24	32	30	27	28	26	28	25	32	30	18	31	34
	Niedostateczna	29	28	40	53	55	56	55	62	36	47	68	39	39
	Trudno powiedzieć	32	26	19	13	9	14	11	9	21	18	12	21	15
Polityka rolna	Dobra	10	6	3	4	5	3	4	3	9	6	3	14	12
	Dostateczna	23	25	16	16	21	19	21	23	29	32	26	37	38
	Niedostateczna	31	52	74	74	68	68	65	66	43	45	54	28	32
	Trudno powiedzieć	36	17	7	6	6	10	9	8	19	17	17	22	18

Źródło: [Szczegółowe... 2007].

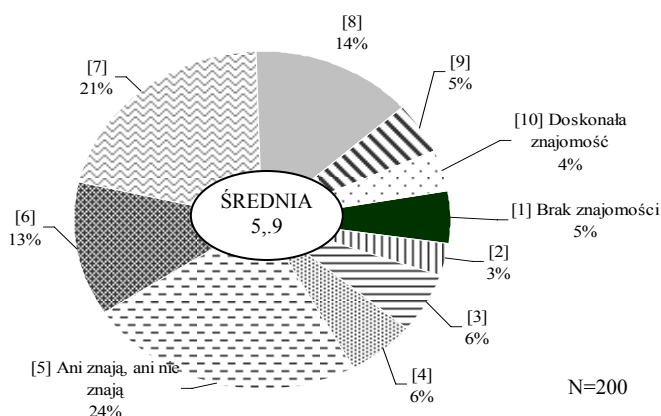
Spośród trzech wybranych dziedzin zdecydowanie najlepiej oceniane jest kierowanie państwem. W odniesieniu do właściwego gospodarowania pieniędzmi publicznymi prawie w całym okresie (poza jednym wyjątkiem) najczęstsze były niedostateczne oceny. W opiniach Polaków o polityce rolnej w 2007 r. dominowały oceny dostateczne (38%). Noty te były zbliżone do uzyskiwanych przez rząd Marka Belki pod koniec urzędowania. W

2005 r., po wielu latach ilościowej przewagi ocen niedostatecznych, po raz pierwszy od stycznia 1997 r. roku najliczniejsza grupa badanych oceniła tę dziedzinę na dostatecznie. Można przypuszczać, że miało to związek z przystąpieniem Polski do UE i napływem środków finansowych do rolnictwa.

Wyniki badań własnych

Przeprowadzane corocznie przez Pentor badania na temat wsi i rolnictwa w Polsce pokazują, że mieszkańcy wsi coraz lepiej oceniają UE i obecność Polski w jej strukturach [Zadura-Lichota 2006]. Jak oceniają instytucje krajowe odpowiedzialne za realizację polityki rolnej i rozwoju wsi współfinansowanej ze środków wspólnotowych?

Uzyskane wyniki badań własnych autorki wskazują, że rolnicy (na skali 1-10, gdzie 1 oznacza ocenę najniższą, a 10 najwyższą) ocenili kompetencje instytucji związanych z realizacją polityki rolnej i rozwoju wsi średnio na 5,9. Zaledwie 4% respondentów było zdania, że instytucje te mają doskonałą znajomość położenia rolników i ich potrzeb (rys. 1).

Źródło: badania własne

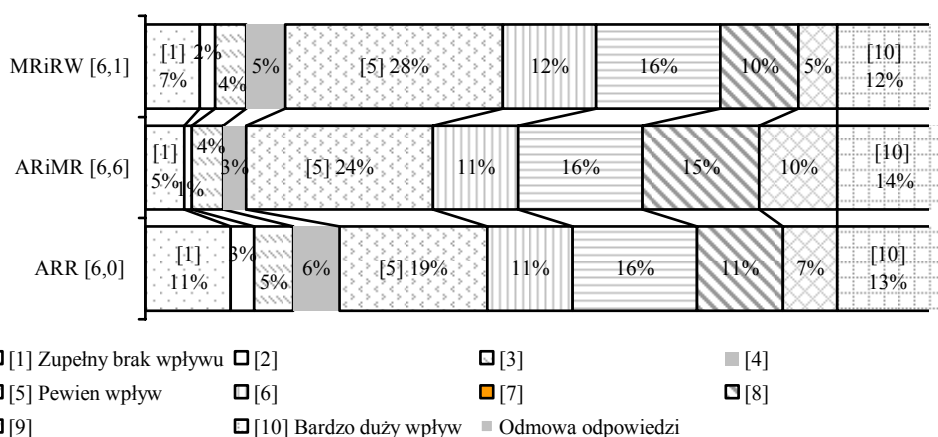
Rysunek 1. Czy ci w państwie, którzy związani są z realizacją polityki rolnej i rozwoju wsi (tj. MRiRW, agencje) znają sytuację rolników oraz ich potrzeby w zakresie usług i programów pomocy oferowanych dla rolnictwa?

Figure 1. How agricultural and rural policy makers know farmers' situation and needs in services and programs addressed to agriculture?

Z kolei wpływ na sytuację finansową gospodarstw rolnych oceniono w przypadku MRiRW na 6,1, w przypadku ARiMR odpowiednio na 6,6, a ARR na 6,0 (rys. 2). W grupach gospodarstw wyodrębnionych pod względem powierzchni (w hektarach przeliczeniowych) kierownicy gospodarstw najmniejszych (1-2,99 ha) i największych (10 i więcej ha) najczęściej ocenili (po 86% wskazań), że instytucje te mają pewien do bardzo dużego wpływu na kondycję ich gospodarstw. Najmniej przekonani o tym byli użytkownicy gospodarstw o powierzchni od 3 do 4,99 ha (77% takich wskazań).

Jeśli chodzi o wpływ na szybkość realizacji należności wobec rolników z tytułu programów UE na rzecz rolnictwa i rozwoju obszarów wiejskich, ministerstwo uzyskało średnią notę 7,0; ARiMR 6,9, a ARR 6,5 (rys. 3).

Na skali 1-5 (gdzie 1 oznacza zdecydowanie niższa, a 5 zdecydowanie wyższa) oceniono jakość usług świadczonych przez ARiMR i ARR w porównaniu z innymi urzędami (średnia 3,3). W percepcji przeważającej liczby badanych rolników (60%) agencje te nie różnią się od innych urzędów państwowych pod tym względem. Pozytywnie na wizerunek agencji wpływa pogląd jednego na czterech rolników, że oferują one usługi o raczej wyższym lub zdecydowanie wyższym poziomie jakości (rys. 4).

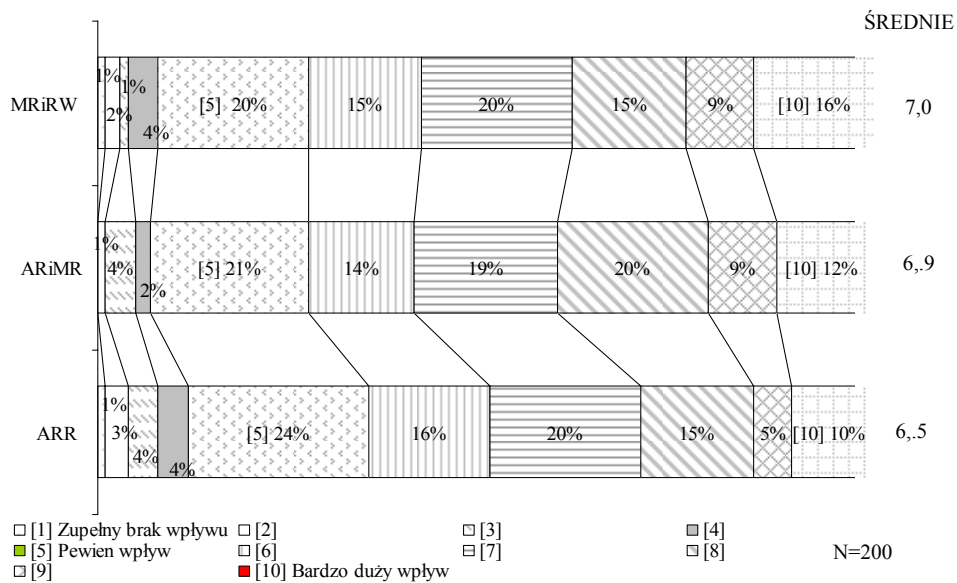

Uwagi: W nawiasach podano średnią ocenę, N=200
Źródło: badania własne

Rysunek 2. Jak duży wpływ ma, Pana(i) zdaniem, Ministerstwo Rolnictwa, ARiMR i ARR na sytuację finansową (ekonomiczną) Pana/Pani gospodarstwa rolnego?
Figure 2. How big influence have Ministry of Agriculture, ARiMR and ARR on financial (economic) situation of your farm?

Duża grupa ankietowanych rolników nie miała zdania, co do tego, czy agencje oszczędnie gospodarują pieniędzmi publicznymi (36%). Jednak blisko jedna trzecia (30%) uznała, że raczej nie, a 13% że nie. Zdecydowana większość nie wyraziła skłonności do wyższej zapłaty (np. w formie wyższych opłat skarbowych) lub zapłaty za usługi teraz bezpłatne, po to by być lepiej obsłużonym (41% nie, 31% raczej nie).

Jeśli chodzi o ocenę przez rolników funkcjonowania agencji w zakresie obsługi realizowanych przez nie programów w 2006 r. w stosunku do lat ubiegłych, ponad połowa uznała, że w przypadku ARiMR nie ma żadnych zmian, natomiast ARR działa pod tym względem gorzej (tabela 2).

Źródło: badania własne

Rysunek 3. Jak duży wpływ ma, Pana/Pani zdaniem, MRiRW, ARiMR i ARR na szybkość dokonywania płatności dla rolników z tytułu programów UE na rzecz rolnictwa i rozwoju obszarów wiejskich?

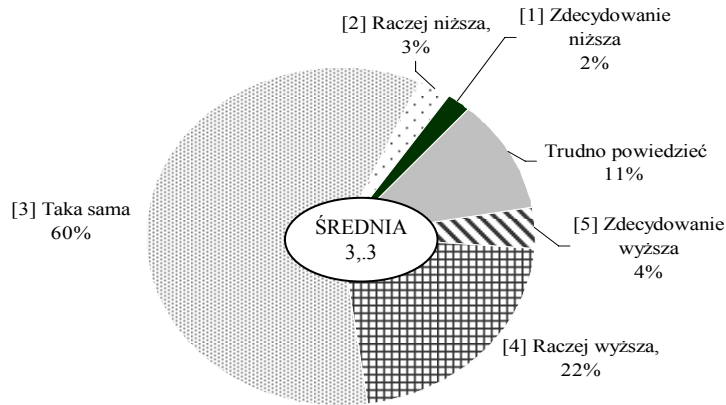
Figure 3. How big influence have Ministry of Agriculture, ARiMR and ARR on quick disbursement of payments to farmers due according to EU programs addressed to agriculture and rural areas?

Tabela 2. Opinie rolników na temat funkcjonowania ARR i ARiMR w zakresie obsługi realizowanych programów w 2006 r. w porównaniu z poprzednimi latami

Table 2. Farmers' opinions about ARR and ARiMR performance in the field of administration of agricultural programs in 2006 compared to previous years

Ocena	ARiMR		ARR	
	Liczba osób	%	Liczba osób	%
Poprawiło się w 2006 r.	63	31,5	38	19,0
Nie zmieniło się	108	54,0	2	1,0
Pogorszyło się w 2006 r.	1	0,5	117	58,5
Nie wiem/nie mam zdania	25	12,5	40	20,0
Brak odpowiedzi	3	1,5	3	1,5
Ogółem	200	100,0	200	100,0

Źródło: badania własne

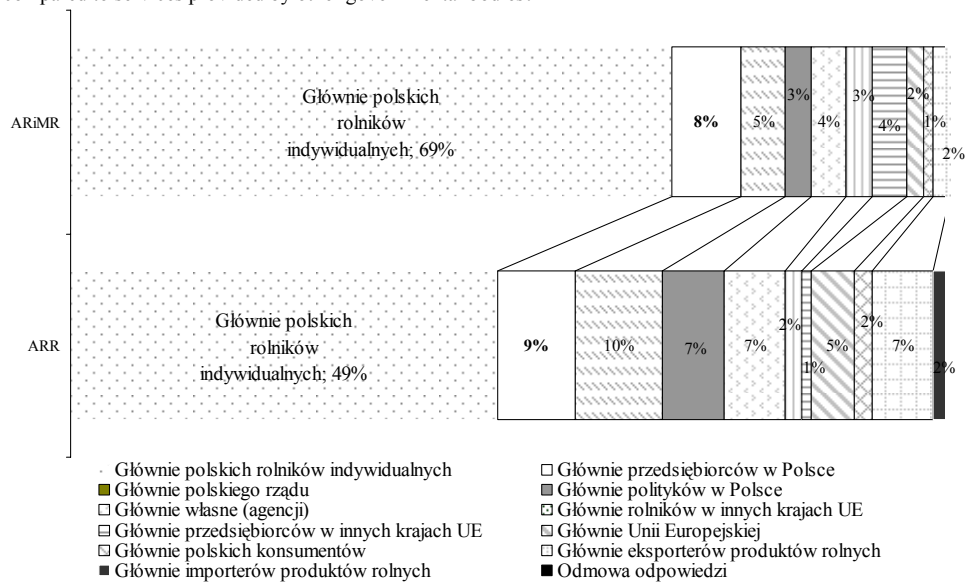

N=200

Źródło: badania własne

Rysunek 4. Czy zdaniem Pana(i), jakość usług świadczonych przez ARR i ARMiR w stosunku do jakości usług w innych urzędach jest....

Figure 4. How do you rate the quality of services provided by Ministry of Agriculture, ARiMR and ARR compared to services provided by other governmental bodies?

N=200

Źródło: badania własne

Rysunek 5. Czyje interesy przede wszystkim reprezentuje ARiMR oraz ARR?

Figure 5. Whose interests are mainly represented by ARiMR and ARR?

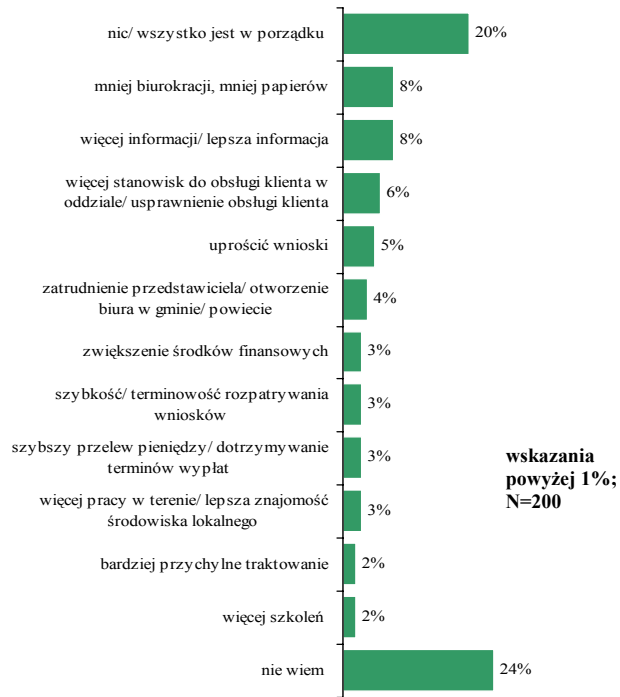
Duża grupa rolników miała kłopoty z odpowiedzią na pytanie, która z agencji lepiej obsługuje rolników (46% odpowiedzi „nie wiem”), jednak 40% wskazało na ARiMR jako lepszą. Wynik ten koresponduje z rozkładem odpowiedzi na pytanie czyje interesy przede wszystkim reprezentują agencje. Odpowiedź, że głównie polskich rolników indywidualnych w przypadku ARiMR wskazało 69% badanych, a w przypadku ARR mniej niż połowa (49%) (rys. 5).

Jak wskazuje rozkład odpowiedzi na rysunku 6, najliczniejsza grupa respondentów nie potrafiła (nie chciała?) odpowiedzieć na pytanie o to, co można by udoskonalić w agencjach (ARiMR 24%, ARR 30%). Ponadto, w przypadku obu agencji jeden na pięciu badanych stwierdził, że nic by nie udoskonalał w ich działalności. Wśród proponowanych zmian wymieniano m.in. zatrudnienie przedstawiciela/otworzenie biura w gminie/powiecie (ARR 10%, ARiMR 4%), zmniejszenie biurokracji (ARiMR 8%, ARR 7%), ulepszenie informacji (ARiMR 8%, ARR 4%).

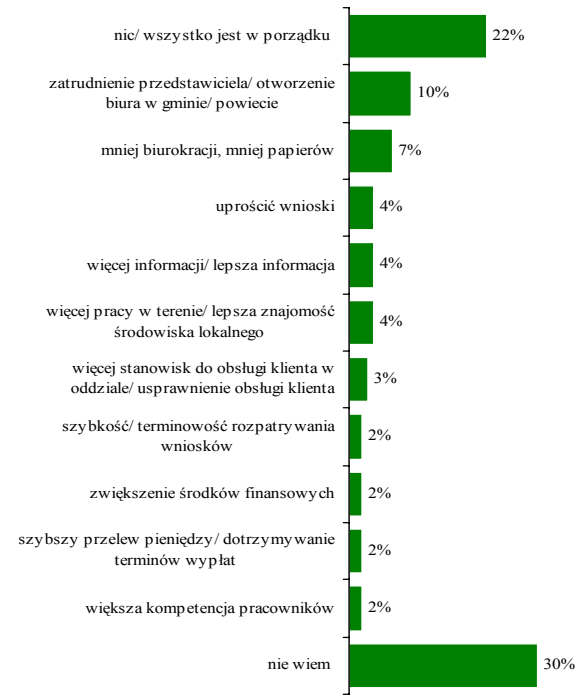
Podsumowanie i wnioski

1. Według Cootera, optymalna struktura władzy różnych szczebli występuje tam, „gdzie obywatele zaspokajają w największym stopniu swoje oczekiwania” [Cooter 2000]. Instytucje administracji rządowej można oceniać poprzez pryzmat rozbieżności między oczekiwaniami społeczeństwa a jego zadowoleniem ze świadczonych przez te instytucje usług. Warunkiem jest znajomość tych oczekiwań i opinii usługobiorców.
2. W agencjach rolnych w Polsce nie są określone standardy obsługi rolników, które mogą być weryfikowane i oceniane przy pomocy testów jakościowych (np. ankiety). Autorka opracowała taką ankietę, którą przeprowadzono w grudniu 2006 r., a której fragmentaryczne wyniki zostały przedstawione w niniejszym opracowaniu.
3. Analiza badań ankietowych wykonanych wśród rolników pozwala na wysunięcie kilku wniosków.
 - Większość respondentów jest przekonana, że MRiRW oraz agencje znają sytuację takich jak oni rolników oraz ich potrzeby w zakresie usług i programów pomocy oferowanych dla rolnictwa.
 - Zdecydowana większość wiąże sytuację finansowo-ekonomiczną swojego gospodarstwa rolnego z działalnością tych instytucji i uważa, że sprawność realizacji wobec rolników należności z tytułu programów UE zależy właśnie od nich.
 - Ponad dwukrotnie wyższy odsetek badanych rolników (36%) w stosunku do odsetka badanych przez CBOS Polaków (15%) nie jest w stanie ocenić, czy publiczne pieniądze są oszczędnie wydawane przez instytucje rządowe. Podobny jest udział tych, którzy są zdania, że gospodaruje się nimi niedostatecznie oszczędnie (odpowiednio 43% i 39%).
 - Mimo dość złej prasy agencji rolniczych w mediach, w percepcji przeważającej liczby (60%) badanych rolników ARiMR oraz ARR nie różnią się od innych urzędów państwowych pod względem jakości świadczonych usług, a tylko 5% wskazuje, że ich poziom jest raczej lub zdecydowanie niższy.

Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa

Agencji Rynku Rolnego

Źródło: Badania własne

Rysunek 6. Jeśli mógł(a)by Pan(i) zaproponować jedną rzecz, która mogłaby udoskonalić obsługę rolników przez agencje, to co to by było w przypadku ...?

Figure 6. If you could just propose one thing that might improve service to farmers by the agencies, what would it be in the case of....?

- Na ogół rolnicy nie zauważyli poprawy w funkcjonowaniu obu agencji w 2006 r. w porównaniu z latami poprzednimi. Korzystniej oceniono pod tym względem ARiMR, która również w opinii stosunkowo liczniejszej grupy respondentów lepiej obsługuje rolników niż ARR.
 - Stosunkowo duża grupa rolników (ARiMR 24%, ARR 30%) nie jest w stanie wskazać na konkretne rzeczy, które poprawiłyby ich obsługę przez agencje, a ¼ nie widzi konieczności wprowadzenia jakichkolwiek usprawnień.
 - Dość zaskakujące, wobec oczekiwań autorki, wydaje się najczęściej wskazywane przez respondentów stanowisko, że agencje reprezentują głównie interesy polskich rolników, a nie np. UE, rządu, polityków, a zwłaszcza swoje własne. Wylania się z niego, zgodnie z założeniem teorii o przechwytywaniu agencji (*capture theory*) obraz agencji rządowej mającej swoją misję na rzecz określonych grup interesu, które zapewniają budżet i byt agencji.
4. Usprawnieniu pracy agencji oraz poprawieniu przez nie jakości obsługi rolników nie służą, zdaniem autorki, zbyt często dokonywane w ostatnim czasie zmiany kierownictwa na wszystkich szczeblach agencji, zwłaszcza ARiMR. Uniezależnienie od zwierzchnictwa politycznego może przyczynić się do zwiększenia sprawności ich działania [Zawojka 2007].

Bibliografia

- Cooter R. [2002]: *The Strategic Constitution*. Princeton University Press, Princeton.
- Opinie o działalności instytucji publicznych. Komunikat Nr BS/86/2007. [2007]. CBOS, Warszawa.
- Rozporządzenie Komisji (WE) NR 1857/2006 z dnia 15 grudnia 2006 r. w sprawie stosowania art. 87 i 88 Traktatu w odniesieniu do pomocy państwa dla małych i średnich przedsiębiorstw prowadzących działalność związaną z wytwarzaniem produktów rolnych oraz zmieniające rozporządzenie (WE) nr 70/2001. [2006]. *Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej*, L 358/3.
- Szczegółowe oceny działalności rządu. Komunikat z badań Nr BS/30/2007. [2007]. CBOS, Warszawa.
- Wytoczne Wspólnoty w sprawie pomocy państwa w sektorze rolnym i leśnym na lata 2007–2013. [2006]. *Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej* C 319.
- Zadura-Lichota P. [2006]: Opinie rolników na temat unijnej pomocy na rzecz rolnictwa i obszarów wiejskich. Źródła wiedzy, zainteresowanie i oczekiwania. *Biuletyn Informacyjny MRiRW*, Nr 11-12/(108), ss. 33-35.
- Zawojka A. [2007]: Determinanty efektywności organizacji sektora publicznego w ekonomii kosztów transakcyjnych. [W:] *Wybrane aspekty konkurencyjności przedsiębiorstw*. Z. Nasalski (red.). Wyd. Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie, Olsztyn.

Arkadiusz Artyszak¹
Katedra Agronomii
Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego
Warszawa

Pierwsze efekty reformy rynku cukru w UE i w Polsce

First effects of sugar market reform in the EU and Poland

Abstract. State of implementation of sugar market reform in the EU and in Poland are presented. Desired effects in the form of reduction of sugar production are not satisfactory. Therefore raising compensation payments for giving up sugar beet cultivation are envisaged.

Key words: sugar market reform, sugar beet, European Union

Synopsis. W pracy przedstawiono stan wdrażania reformy rynku cukru w UE i w Polsce. Oczekiwane efekty w postaci ograniczenia produkcji cukru są niewystarczające. Dlatego planuje się zwiększyć wysokość rekompensat za zaniechanie uprawy buraków cukrowych dla plantatorów.

Słowa kluczowe: burak cukrowy, reforma rynku cukru, Unia Europejska

Wstęp

Wprowadzona 1 lipca 2006 r. reforma unijnego rynku cukru zakłada ograniczenie produkcji o 6 mln t rocznie, z 18 mln do 12 mln w latach 2006/2007 – 2009/2010. Pod koniec pierwszego roku jej obowiązywania jej efekty są jednak mierne. W połowie maja 2007 r. Międzynarodowa Organizacja Cukru ISO w Londynie ogłosiła, że nadwyżka cukru na świecie w tegorocznej kampanii może wzrosnąć z 7,2 mln do ponad 9 mln t [Rzeczpospolita... 2007].

Sytuacja w Europie i w Polsce

W roku 2006 zrzeczono się w Europie około 1,5 mln t kwoty produkcyjnej cukru (tab. 1). Decyzję o sprzedaży limitów do funduszu restrukturyzacyjnego podjęły przedsiębiorstwa we Włoszech (780 tys. t), w Irlandii (200 tys. t), Hiszpanii (100 tys. t) i Portugalii (35 tys. t) [Klimczuk 2007].

Do końca stycznia 2007 r. złożono kolejne oferty sprzedaży kwot produkcyjnych do funduszu i zamknięcia cukrowni [Klimczuk 2007]:

- Włochy 13 cukrowni (5 Eridania Sadam, 3 SFIR, 4 Italia Zuccheri, 1 COPRO),
- Irlandia 1 cukrownia (ostatnia działająca),
- Słowenia 1 cukrownia (ostatnia działająca),
- Hiszpania 1 cukrownia (Azucarera Ebro Ciudad Real),
- Czechy 3 cukrownie (Easter Sugar),
- Słowacja 1 cukrownia (Easter Sugar),

¹ Dr inż., ul. Nowoursynowska 159, 02-787 Warszawa, tel. (0-22) 59 32 702, e-mai: arkadiusz_artyszak@sggw.pl

- Węgry 1 cukrownia (Easter Sugar).

Zaawansowanie sprzedaży limitów produkcyjnych cukru do końca pierwszego kwartału 2007 r. przedstawia tabela 2. Łącznie było to 1 825 tys. t. Produkcja cukru została całkowicie wstrzymana w Irlandii, na Łotwie i w Słowenii. Żadnych decyzji w tym zakresie nie podjęto wśród największych producentów, czyli we Francji, w Niemczech, w Polsce oraz w Wielkiej Brytanii. Jednak brytyjski koncern cukrowy Tate & Lyle w 2006 r. zdecydował, że nie będzie produkować cukru buraczanego. Stawia on na specjalizację w rafinacji cukru trzcinowego oraz na jego odpowiedniki [Słodzik... 2007].

Tabela 1. Limity sprzedane do funduszu restrukturyzacyjnego w 2006 r.
Table 1. Sugar limits sold to the restructuring fund in 2006

Kraj	Nazwa cukrowni	Właściciel	Limit (t)
Irlandia	Maslow	Greencore	199 260
Szwecja	Kopingebro	Danisco	42 562
Hiszpania	Ciudad Real	Azucarea Ebro	17 974
	Gudalfeo	Azucarea Ebro	8 375
	Linares	ARJ	66 951
Włochy	Bondeno	Italia Zuccheri	319 075
	Casei Gorola	Italia Zuccheri	
	Porto Viro-Contarina	Italia Zuccheri	
	Casei Gorola	Italia Zuccheri	285 988
	Finale Emilia	Italia Zuccheri	
	Ostellato	COPRO	
	Castilion Fiorethino	Eridania Sadam	173 674
	Celano	Eridania Sadam	
	Fermo	Eridania Sadam	
	Russi	Eridania Sadam	173 674
	Villasor	Eridania Sadam	
	Forlimpopoli	SFIR	
	San Pitero in Casale	SFIR	173 674
Fogia Incoronata	SFIR		

Źródło: [Klimczuk 2007].

W niektórych krajach doszło do protestów i demonstracji plantatorów buraków cukrowych, którzy utracili możliwość ich uprawy. Na skutek zamknięcia cukrowni np. czescy plantatorzy powinni otrzymać dodatkową premię restrukturyzacyjną w wysokości 12% (minimum wymagane przez UE wynosi 10%) środków wypłacanych z funduszu restrukturyzacyjnego.

Część przedsiębiorstw cukrowniczych potraktowała wejście w życie reformy jako dodatkowy impuls do kontynuowania restrukturyzacji bez sprzedaży limitów do funduszu. W Austrii wyłączono z produkcji fabrykę w Hohenau (Agrana). Przed wprowadzeniem reformy było 7 cukrowni, a obecnie pracują 2 [Nowakowski 2007]. W Belgii grupa Iscal Sugar zamknęła cukrownię w Veurne, a koncern Suedzucker zamyka 1 z 3 zakładów, ale pozostawia kwoty cukru. W Bułgarii z 6 cukrowni przewiduje się zamknięcie 5 zakładów. W Danii koncern Danisco zamyka zakład w Assens. We Francji brak jest planów ograniczania produkcji cukru, z 3 koncernów działających na rynku koncernów 2 zamierzają się połączyć. W Holandii koncentracja produkcji przyczyniła się w latach 2004–

2005 do zamknięcia 2 cukrowni. W Niemczech w 2006 r. Nordzucker zamknął zakład Barsinghausen Munzel oraz w Wiethe. Planowane jest także zamknięcie 2 z 11 cukrowni Suedzucker w Gross-Gerau i Regensburg. Ogółem w Niemczech przewiduje się zamknięcie 8 cukrowni do 2010 r., ale bez sprzedaży limitu cukru. W Wielkiej Brytanii nastąpiła likwidacja 2 cukrowni spośród 6 w firmie British Sugar.

Tabela 2. Udział członków UE w programie restrukturyzacji
Table 2. Participation of the EU member states in the restructuring programme

Kraj	Kwota (tys. t)	Kwota sprzedana 2006/2007 + 2007/2008	
		tys. t	%
Irlandia	199	199	100
Łotwa	67	67	100
Słowenia	53	53	100
Portugalia	70	55	78
Włochy	1 557	804	52
Grecja	318	159	50
Finlandia	146	56	38
Słowacja	207	70	34
Węgry	402	108	27
Czechy	455	102	23
Szwecja	368	43	12
Hiszpania	997	110	11
Belgia	820	0	0
Dania	421	0	0
Niemcy	3 417	0	0
Francja	3 289	0	0
Litwa	103	0	0
Holandia	865	0	0
Austria	387	0	0
Polska	1 672	0	0
W. Brytania	1 139	0	0
RAZEM	16 950	1 825	11

Źródło: [Nowakowski 2007].

Przewidując nadwyżkę podaży w wysokości około 4 mln ton, w lutym 2007 r. Komisja zdecydowała o wycofaniu co najmniej 13,5% kwoty cukru [Portal... 2007].

7 maja 2007 r. Komisja Europejska zaproponowała wprowadzenie zmian do systemu restrukturyzacji sektora cukru mających na celu zwiększenie jego efektywności, a przez to ograniczenie produkcji cukru w Unii Europejskiej aż do osiągnięcia zrównoważonego poziomu [Portal... 2007]. W ciągu pierwszego roku obowiązywania systemu wycofano znacznie niższe kwoty niż przewidywano, a zatem konieczne jest wprowadzenie zmian, tak by zwiększyć atrakcyjność systemu. Najważniejszą zaproponowaną zmianą jest ustanowienie, że poziom pomocy przyznawanej plantatorom i podmiotom świadczącym

usługi przy użyciu maszyn rolniczych powinien wynosić 10%, natomiast plantatorzy, którzy zrzekną się kwot, otrzymają dodatkową płatność, która będzie wypłacana ze skutkiem wstecznym, tak by uniknąć działania na niekorzyść plantatorów, którzy uprzednio zrzekli się swoich kwot. Nowym elementem jest umożliwienie plantatorom buraków składania wniosków o pomoc do pewnej wysokości bezpośrednio z funduszu restrukturyzacyjnego. W ramach dodatkowej zachęty te z przedsiębiorstw, które zrzekną się pewnej ilości swoich kwot na rok 2008/09, zostaną zwolnione z uiszczania opłaty restrukturyzacyjnej za tę część ich kwoty, która podlegała wycofaniu zapobiegawczemu w roku gospodarczym 2007/2008. Komisja uważa, że zaproponowane zmiany powinny umożliwić zrzeczenie się około 3,8 mln t kwot cukru dodatkowo. Jeżeli do roku 2010 wycofana zostanie niewystarczająca kwota cukru, Komisja proponuje również uzależnienie poziomu obowiązkowego ograniczenia od wysokości kwoty, z której zrzekły się poszczególne państwa członkowskie zgodnie z systemem restrukturyzacji. Komisja ma nadzieję, że Rada i Parlament będą mogły przyjąć propozycję najpóźniej w październiku 2007 r. [Portal... 2007].

Ze względu na przewidziane w reformie stopniowe wprowadzanie obniżek cen, skutki będą dopiero odczuwalne dla plantatorów w przyszłości, a jedynie w ograniczonym stopniu dla przetwórców. Wśród przetwórców panował brak pewności, ponieważ zgodnie z obecnym systemem państwa członkowskie mogą ustalić pomoc przeznaczoną dla rolników na minimalnym poziomie powyżej 10%. W związku z tym, nie znając dokładnej wysokości pomocy, którą otrzymają, muszą zdecydować, czy przystąpienie do funduszu restrukturyzacyjnego jest dla nich odpowiednim rozwiązaniem.

Główne proponowane zmiany to ustalenie poziomu pomocy przyznanej plantatorom i podmiotom świadczącym usługi przy użyciu maszyn na 10%, ze specjalnym dodatkiem dla plantatorów wypłacanym ze skutkiem wstecznym. W roku gospodarczym 2008/09 plantatorzy otrzymają dodatkową płatność w wysokości 237,5 EUR za t kwoty, której się zrzekną. Plantatorzy buraków będą bezpośrednio wzywani do zrzeczenia się kwot, do 10% kwoty producenta.

Ostateczne obowiązkowe obniżenie kwoty zostanie ustalone z uwzględnieniem sukcesów poszczególnych państw członkowskich w ograniczaniu krajowej kwoty zgodnie z systemem restrukturyzacji. Obecne zmniejszenie limitów nie dotyczy wszystkich krajów w jednakowym stopniu. Tam, gdzie już ograniczono produkcję cukru nawet o 50% (np. Włochy, Grecja czy Portugalia), nie będzie dodatkowych restrykcji. Natomiast najwięksi producenci będą musieli się im podporządkować. A są nimi: Francja i Niemcy oraz Polska i Wielka Brytania.

Poprawiony system wycofywania kwot na okres do roku gospodarczego 2009/10, umożliwiający podejmowanie wstępnej decyzji przed wysiewem, prawdopodobnie zostanie uzupełniony o kolejne wycofanie w październiku, charakteryzujące się niższym poziomem wycofywania kwot dla państw członkowskich, w których zrzeczono się z nich wcześniej. Wycofanie kwot nie ograniczy tradycyjnego zapotrzebowania na dostawy z rafinerii.

30 maja 2007 r. Zarząd Krajowej Spółki Cukrowej postanowił o czasowym wyłączeniu z produkcji Oddziału "Cukrownia Nowy Staw" (woj. pomorskie). Uchwała dotyczy najbliższej kampanii 2007/2008 i obowiązuje do chwili ostatecznego rozstrzygnięcia lokalizacji produkcji cukru na Żuławach [Polski... 2007]. O decyzji przesądziły względy ekonomiczne, zwłaszcza ostatnie postanowienia Komisji Europejskiej o kolejnych cięciach w sektorze cukrowniczym. Przewidują one dokonanie już w obecnym roku tzw. wycofania z rynku 13,5% cukru. Na skutek tych działań produkcja

cukru kwotowego w Polsce zmniejszy się o 220 tysięcy t, z czego ponad 90 tys. t przypada na Krajową Spółkę Cukrową S.A. Zgodnie z decyzją władz Spółki, w najbliższej kampanii produkcję i plantatorów "Nowego Stawu" przejmie Oddział "Cukrownia Malbork", zlokalizowany także w województwie pomorskim. W związku z czasowym wygaszeniem cukrowni dla jej załogi przygotowano propozycje specjalnych działań osłonowych, których szczegóły będą uzgadniane z pracownikami. Zakładają one m.in. przekwalifikowanie zawodowe na koszt KSC, wsparcie dla osób rozpoczynających własną działalność gospodarczą i dodatkowe odprawy finansowe dla pracowników, którzy zdecydują się samodzielnie poszukać innego zatrudnienia. Niezależnie od osłon KSC zakłada utrzymanie w "Nowym Stawie" magazynowania cukru i kontynuację zatrudnienia członków jej załogi w "Cukrowni Malbork".

Tabela 3. Fabryki bioetanolu, które rozpoczną produkcję w 2008 r.
Table 3. The bioethanol factories which will start production in 2008

Państwo	Firma	Zdolność produkcyjna (mln l)	Surowiec do produkcji
Austria	Agrana (Pischelsdorf)	240	Zboża
Belgia	BioWanze S.A.(Wanze)	300	Zboża, buraki cukrowe
	AlcoBioFuels (Gent)	100	Zboża
	Amylium (Aalst)	35	Zboża
Bułgaria	Euro Eyhyl GmbH (Silistra)	30	Zboża
Czechy	PLP (Termice)	100	Zboża
	Agroetanol TTD (Dobrovice)	60	Buraki cukrowe
	Etanol Energy (Vrdy)	60	Zboża
Finlandia	Talia (Koskenkorva)	76	Zboża
Francja	Tereos (Lillebonne)	300	Zboża
	Tereos (Origny Sainte-Benoite)	300	Zboża
	Cristanol I (Bezancourt)	150	Zboża
	AB Bioenergy France (Lacq)	250	Zboża
	SLS/Ryssen (Dunkerque)	100	Surowy alkohol
Niemcy	Nordzucker AG (Klein Wanzleben)	130	Buraki cukrowe
	Wabio Bioenergie (Bad Kostritz)	8,4	Brak danych
	CropEnergies (Zeitz)*	260	Buraki cukrowe
Grecja	Hellenic Sugar EBZ	150	Zboża, buraki cukrowe
Holandia	Nedalco	200	Zboża
Słowacja	Enviral	138	Zboża
Hiszpania	Biocarburantes Castilla & Leon (Salamanca)	5	Celuloza
Szwecja	Agroetanol	39	Zboża
UK	British Sugar (Downham)	70	Buraki cukrowe

*rozbudowa fabryki, podstawowym surowcem są zboża.

Źródło: [Podlaski 2007a].

Reforma a bioetanol

W związku z reformą rynku cukru coraz większą nadzieję wiąże się z wykorzystaniem buraków cukrowych jako surowca do produkcji bioetanolu. Coraz częściej o wykorzystaniu zamykanych cukrowni do tego celu przekonują politycy. Tymczasem ich obietnice nie mają podstaw merytorycznych. Świadczą o tym dane zawarte w tabeli 3. Zdecydowana większość budowanych obecnie fabryk bioetanolu jest oparta przede na wykorzystaniu do tego celu ziarna zbóż, a tylko nieliczne zamierzają wykorzystać korzenie buraków, i to przede wszystkim jako surowiec sezonowy [Podlaski 2007a]. Aby produkcja bioetanolu była opłacalna muszą to być zakłady duże, o wydajności co najmniej 200–300 tys. l bioetanolu dziennie [Podlaski 2007b]. Żadna z zamykanych w Polsce cukrowni nie ma szansy uzyskać takiej wydajności. Poza tym przestawienie cukrowni z produkcji cukru na produkcję bioetanolu jest droższe niż wybudowanie nowej fabryki od podstaw. Dlatego firma Hellenic Sugar ogłosiła, że zamierza zamknąć do 2008 r. 5 swoich cukrowni, a za uzyskane z funduszu restrukturyzacyjnego środki wybudować 2 nowe zakłady bioetanolu o wydajności 200 i 300 tys. m³ rocznie [Nowakowski 2007, Podlaski 2007b].

Podsumowanie

Pierwszy rok funkcjonowania reformy rynku cukru nie przyniósł oczekiwanych zmian. Dlatego planowane jest zwiększenie wypłat z funduszu restrukturyzacyjnego dla plantatorów. Jeśli nie uda się zmniejszyć produkcji cukru konieczne będzie liniowe cięcie limitów dla wszystkich producentów, bez premii finansowej.

Literatura

- Klimczuk B. [2007]: Skutki reformy rynku cukru w Europie. [W:] Alternatywne wykorzystanie buraka cukrowego w świetle reformy rynku cukru. A. Artyszak i Z. Wszyński (red.). Wydawnictwo Wieś Jutra, Warszawa.
- Nowakowski M. [2007]: Przebieg reformy rynku cukru w UE. [W:] Konferencja naukowo-techniczna STC „Postęp w uprawie buraków i w gospodarce surowcowej”. Zakopane 21–22.05.2007.
- Podlaski S. [2007a]: Paliwo z buraków. *Farmer* 5, ss. 30–32.
- Podlaski S. [2007b]: Burak cukrowy jako surowiec do produkcji biopaliw. [W:] Konferencja pokampanijna STC Warszawa 22–23.02.2007.
- Polski Cukier. [2007]. <http://www.polski-cukier.pl/index.php?strona=148&wiecej=888>
- Portal Unii Europejskiej. [2007]. <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=Rzeczpospolita> 15 maja 2007. [2007]. B 2.
- Słodzik nie taki słodki. [2007]. *Rzeczpospolita* 24 maja 2007, B 8.

Marta Domagalska-Grędyś¹
Akademia Rolnicza w Krakowie

Sytuacja na rynku owoców dwa lata po przystąpieniu Polski do UE w kontekście planowanej reformy na lata 2008-2013

Situation in the fruit market two years after Poland's accession to the EU in the context of the reform planned for 2008-2013

Abstract. The situation on the fruit market seemed particularly difficult in 2007 considering two events which took place almost at the same time. First concerns the reform of the fruit market planned by the European Commission for 2008-2013, second involves the estimation of losses and consequence of spring ground frost which damaged Polish orchards. A multiannual analysis of main characteristics of the fruit market was presented in the article. It covered crops, prices and the consumption and the crucial principles of the fruit market reform regarding the Polish attitude and postulates of changes. The situation in the Polish market is difficult and greatly complicated in spite of the potential for fruit production, the tradition of cultivation and chances it provides. Losses due to external factors, such as spring ground frost (2007) and proposed fruit reform (2008-2013) putting Poland in the second-class position of countries in the accessibility to the EU funds.

The difficult situation poses a challenge not only for Polish fruit producers but also for the new EU members (with the low degree of the market organization). Also representatives of some 'old' EU member states and food processors are dissatisfied with the proposal of the reform, therefore the reform will be a great negotiating challenge.

Key words: plan of the fruit and vegetable market reform for 2008-2013, crop trends, prices and consumption of fruit in Poland, the level of organization of fruit farmers

Synopsis. Sytuacja na rynku owoców w 2007 roku wydaje się szczególnie trudna, biorąc pod uwagę dwa zdarzenia, które mają miejsce niemal równocześnie. Pierwsze dotyczy planowanej przez Komisję Europejską reformy rynku owoców na lata 2008-2013, drugie związane z szacunkiem strat i konsekwencji wiosennych przymrozków, które spustoszyły polskie sady. W artykule przeprowadzono analizę wieloletnią głównych charakterystyk rynku owoców: zbiorów, cen i spożycia oraz kluczowe założenia reformy rynku owoców z uwzględnieniem polskiego stanowiska i postulatów zmian. Mimo potencjału w produkcji owoców, tradycji upraw i szans z tego wypływających sytuacja na polskim rynku jest podwójnie złożona, biorąc pod uwagę siłę czynników zewnętrznych (straty wiosennych przymrozków) i propozycję reformy, stawiającą Polskę w pozycji krajów drugiej kategorii w dostępności do środków Wspólnoty. Trudna sytuacja stanowi wyzwanie nie tylko dla polskich producentów owoców. Dotkniętymi niskim stopniem organizacji rynku będą również inni nowi członkowie UE. Niezadowoleni z propozycji reformy są też przedstawiciele państw dawnej Unii i przetwórcy. Reforma będzie więc wielkim wyzwaniem negocjacyjnym.

Słowa kluczowe: projekt reformy rynku owoców i warzyw na lata 2008-2013, trend zbiorów, cen i spożycia owoców w Polsce, stopień organizacji sadowników

Wstęp

Sytuacja na rynku owoców w ostatnich latach jest bardzo zmienna i podlega znacznym wahaniom. Dotyczy to zarówno produkcji, cen, jak również organizacji i konsumpcji. Komisja Europejska podjęła kroki przeciwdziałania kryzysowi obniżania dochodów producentów, zwiększenia konkurencyjności wewnętrznej i zewnętrznej sektora,

¹ Dr inż., rrdomaga@cyf-kr.edu.pl

usprawnienia zarządzania rynkiem w sytuacjach losowych oraz zwiększania spożycia owoców i warzyw. UE jest znaczącym producentem owoców i warzyw (108 mln ton co daje około 10 % światowej produkcji²). Polska znajduje się w europejskiej czołówce producentów owoców, osiągając w 2005 roku produkcję 2,9 mln ton przy 38,4 mln ton w UE-25. Jesteśmy jednym z największych producentów jabłek (2,3 mln t), zaś naszą specjalnością są owoce miękkie.

W związku z dużym rozdrobnieniem powierzchni gospodarstw sadowniczych w Polsce tylko w niewielkim stopniu (z uwagi na wysokie koszty) prowadzona jest promocja owoców [Kowalska 2007]. Podjęte dotychczas starania zarówno pod względem prawnym, jak i organizacyjnym nie doprowadziły do wyraźnej poprawy współpracy pomiędzy sadownikami i ich grupami a zakładami przetwórstwa owocowego. W 2006 roku mimo wysokiego bezrobocia w Polsce i próby prawnego uregulowania zatrudniania pracowników z Europy Wschodniej, wystąpił niedobór siły roboczej potrzebnej do zbioru owoców. Nadal istnieje potrzeba integrowania się środowiska sadowników poprzez tworzenie grup producenckich, biorąc pod uwagę korzyści wypływające ze współpracy i dostępne na ten cel środki unijne (np. w ramach PROW 2007-2013). Konieczne też staje się prowadzenie promocji polskiego sadownictwa w krajach Unii Europejskiej w celu wykorzystania dużego potencjału produkcyjnego. Utrzymanie wysokiej pozycji Polski na rynku owoców, a szczególnie jabłek wymaga w przyszłości wprowadzenia rozwiązań, uwzględniających możliwości zagospodarowania owoców na nowych segmentach rynku, spełniających oczekiwania konsumentów poszukujących jabłek przetworzonych w różnych formach.

Unijny projekt reformy sektora owoców i warzyw na lata 2008-2013 wnosi zmiany, które z pewnością odczują nasi sadownicy. Dlaczego pojawiła się nowa propozycja reformy rynku owoców i warzyw? Kto ma w niej odegrać najważniejszą rolę? To kwestie zasadnicze kształtujące przyszłość tego rynku. Uwzględniając dane statystyczne (handel zagraniczny, produkcja, ceny, konsumpcja owoców) scharakteryzowana zostanie sytuacja na polskim rynku owoców celem określenia zachodzących zmian i kierunków jej dalszego rozwoju.

Projekt reformy unijnego rynku owoców i warzyw od 2008 roku

Na 9,7 mln europejskich (UE-25) gospodarstw 1,4 mln zajmuje się produkcją owoców i warzyw. Sektor ten zajmuje 3% powierzchni upraw i 17% wartości produkcji rolnej Unii Europejskiej. Unijny sektor owoców i warzyw jest bardzo heterogeniczny, zależy od wielkości produkcji, sposobów produkcji, typów i rozmiarów gospodarstw i wymiany handlowej [Fisher Boel 2007].

Rynek owoców i warzyw jest pod presją zewnętrzną (m.in. Chin³), stąd celowa koncentracja działań europejskich ma wpłynąć na wzrost cen na tym właśnie rynku. Dotyczy to zarówno owoców świeżych (deserowych), jak i przetworzonych. Co robić? Uznano, że po pierwsze należy jak najmocniej rozwinąć działania w zakresie grup i

² Średnia za lata 2003-2005 według EUROSTAT.

³ Według Eurofruit [2006] w chińskiej prowincji Shaanxi, słynącej z wyjątkowo korzystnych warunków dla upraw jabłoni, jest 426 tys. ha sadów jabłoniowych. Region ten może wyprodukować 6 mln ton jabłek rocznie. Jak zakładają chińscy analitycy, przy obecnym tempie rozwoju upraw sadowniczych w tej prowincji do 2010 r. zostanie osiągnięta produkcja jabłek na poziomie 8 mln ton rocznie. Dla porównania produkcja jabłek w UE-25 w 2005 roku wynosiła około 12 mln ton, w Polsce około 2 mln ton.

organizacji producenckich, dalej częściowo zlikwidować dopłaty do przetwórstwa, rozwinąć pomoc wobec tych, którzy dbają o środowisko (produkcja biologiczna zyska dodatkowe wsparcie), kosztem zwiększenia konsumpcji owoców i warzyw poprawić zdrowotność społeczeństwa europejskiego, zagrożonego otyłością, zwłaszcza młodzieży [Fisher Boel 2007]⁴. Zalecana przez Światową Organizację Zdrowia minimalna dzienna dawka owoców i warzyw wynosi 400 g, podczas gdy w UE istnieje rozpiętość między spożyciem nie większym niż 200 g w Wielkiej Brytanii i Austrii i ponad 500g w Grecji i Finlandii. W budżecie unijnym szczególne miejsce zostanie przydzielone dla działań zwiększających konsumpcję owoców i warzyw. Ochrona rynku owoców i warzyw wynika z troski o zdrowie konsumenta i o rynek owoców i warzyw, który w stosunku do innych rynków rolnych jest bardziej zależny od warunków klimatycznych.

Charakterystyka handlu zagranicznego owocami w UE i Polsce

W 2006 roku produkcja owoców w UE-25 była zbliżona do poziomu roku poprzedniego i wyniosła około 38 mln ton. Zbiory jabłek deserowych obniżyły się o 5% do 9,6 mln ton. Obserwuje się ujemne saldo w obrotach zewnętrznych owocami i ich przetworami w UE (tabela 1). Mimo że od 2001 roku eksport UE owoców świeżych rośnie, to nie równoważy on importu. W pierwszej połowie 2006 roku odnotowano dodatkowo spadek w eksporcie zarówno wewnętrznym UE-25 (z 8 884 do 8 547 tys. ton w pierwszej połowie 2006 roku) jak i zewnętrznym (tabela 1). Unijny deficyt handlu zagranicznego (przewaga importu nad eksportem) między 2001 a 2005 rokiem zwiększył się do 1429 tys. ton. W unijnym eksporcie owoców świeżych najważniejszą rolę odgrywa Hiszpania, Włochy i Francja. Z kolei największymi unijnymi importerami są Niemcy, Wielka Brytania i Francja. W latach 2001-2005 wystąpił także wzrost importu z Polski (z 160 do 208 tys. ton) i eksportu unijnych owoców świeżych do Polski (tabela 1). Według prognoz na 2006 rok deficyt handlu zagranicznego wyrażonego wolumenem sprzedaży miał się pogłębić.

Tabela 1. Obroty handlu zagranicznego świeżymi owocami w UE-25 (w tys. t)

Table 1. Turnover of foreign trade in fresh fruit in EU-25 (thousand tons)

Kierunek	2001	2002	2003	2004	2005	2005-I-VI	2006 I-VI
Eksport	15545	15764	15998	16143	17009	8884	8547
Eksport wewnętrzny	13577	13899	14143	14205	14760	7 031	7 244
<i>w tym do Polski</i>	621	574	530	495	561	230	329
Eksport zewnętrzny	1968	1865	1855	1938	2249	1853	1303
Import	22321	22826	23943	24724	25211	12678	12539
<i>w tym z Polski</i>	160	163	169	245	208	104	157

Źródło: Zestawienie na podstawie EUROSTAT

Po wstąpieniu Polski do UE eksport krajowych owoców i ich przetworów nie zwiększył się znacznie. O niewielkim wzroście eksportu świeżych owoców zdecydowało przede wszystkim słabe organizowanie się producentów w naszym kraju. Z powodu słabej organizacji rynku, Polska w niewielkim stopniu wykorzystała szanse na zwiększenie

⁴ Marianne Fisher Boel to członek Komisji Europejskiej ds. rolnictwa i rozwoju obszarów wiejskich w 2007r.

eksportu. Wzrósł przede wszystkim eksport produktów przetwarzanych z importowanych surowców [Nosecka 2007]. W I połowie 2005 roku udział dostaw z Polski w globalnym imporcie unijnym owoców świeżych wyniósł 1,3%⁵, przetworów 8,3%⁶, owoców mrożonych 21%, soku jabłkowego około 12%. Polska sprowadzała z krajów Wspólnoty przede wszystkim owoce południowe, brzoskwinie w puszkach i zagęszczony sok winogronowy (tabela 1). Udział krajów „starej” Wspólnoty obniżył się w eksporcie polskich owoców miękkich (z 9,5% w 2003 r. do 6% w 2005 r.), owoców mrożonych (z 44% w 2003 r. do 37% w 2005 r.), wzrósł zaś zagęszczony sok jabłkowy i owoców w puszkach (z 42% do 50%). W całym 2006 roku najbardziej w porównaniu z rokiem poprzednim zmniejszyły się wpływy z eksportu owoców mrożonych (o 20%), owocowych suszy (o 27%) i jabłek (o 15% wartości) [Rynek... 2006].

Jak podaje Nosecka [2007] akcesja do UE nie wpłynęła na wzrost znaczenia krajów Wspólnoty w polskim eksporcie owoców i ich przetworów. W latach 2000-2005 udział ten wyniósł około 80%. Spośród krajów „trzecich” zwiększyło się znaczenie krajów WNP, głównie Rosji, a obniżyło pozostałych krajów jak USA, Kanada i kraje EFTA.

Po akcesji wzrosło znaczenie eksportu soków (z 24% w 2004 / Source: Compiled on the basis of EUROSTAT do 44% w 2005 roku) i przetworów w puszkach (z 9% do 19%) do Czech i Słowacji. Z kolei w handlu z Rosją zwiększył się eksport jabłek deserowych, owoców miękkich, mrożonek oraz owoców w puszkach produkowanych z owoców importowanych.

Produkcja sadownicza w Polsce

W latach 1995-2005 powierzchnia upraw sadowniczych w Polsce cokolwiek się zmniejsza. W 2005 roku wyniosła ogółem 387 tys. ha, podczas gdy w 1995 roku 424 tys. ha, w tym powierzchnia sadów jabłoniowych i plantacji truskawek utrzymuje się na zbliżonym poziomie, sadów wiśniowych i plantacji agrestu jest mniejsza, a tylko malin i porzeczek zwiększyła się [Kowalska 2007].

Zbiory owoców w Polsce na przełomie ostatnich dziesięciu lat wykazywały trend rozwoju⁷. W 1996 roku wynosiły 2783 tys. ton, w 2006 r.⁸ 3192 tys. ton⁹ (rys. 1). W latach 2003-2005 obserwuje się wzrost głównie w zbiorach owoców jagodowych (truskawek, malin), a spadek zbiorów z drzew owocowych (jabłek, gruszek, czereśni, brzoskwiń, moreli). W strukturze powierzchni jak i zbiorów dominują jabłonie¹⁰ [Domagalska-Grędyś 2006], w owocach jagodowych porzeczki różnych odmian i truskawki.

⁵ $(104/12678)*100 = 1,3$, obliczenia na podstawie danych z tabeli 1.

⁶ Wśród przetworów decydujące znaczenie w imporcie z Polski mają zagęszczone soki z owoców kolorowych, a także dżemy i owoce w puszkach.

⁷ Użycie określenia *kierunek rozwoju* zamiast *trend* jest wynikiem zastosowanego wygładzenia szeregu czasowego metodą średnich ruchomych dla trzech okresów zbioru owoców. Dobranie którejś z funkcji trendu (liniowej/krzywoliniowej) nie spełniało kryterium wymaganej dokładności. Metoda średnich ruchomych stosowana jest wtedy, gdy nie ma możliwości doboru dokładnej postaci analitycznej funkcji trendu. Więcej na temat metody znaleźć można w pracy pod redakcją Kędziora [Badania..., 2005].

⁸ Dane za 2006 rok są szacunkowe, według GUS z 22.09.2006.

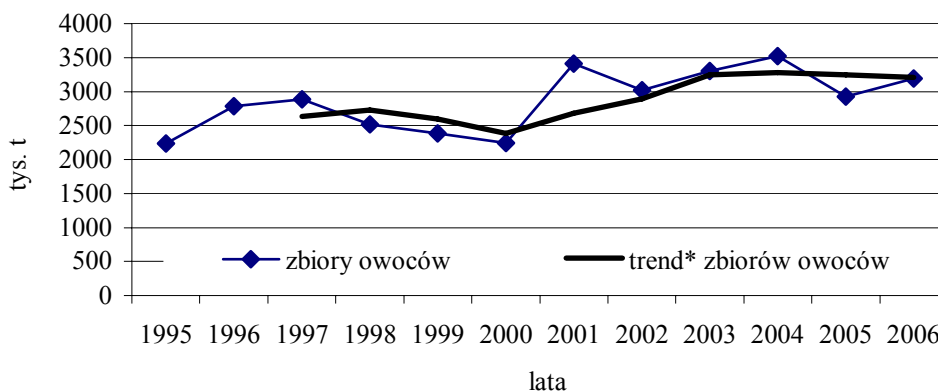
⁹ Wzrosły zbiory zarówno owoców z drzew (z 2 315 tys. ton w 1996 r. do 2 692 tys. ton w 2006 r.) jak owoców jagodowych (odpowiednio z 468 tys. ton do 500 tys. ton).

¹⁰ Więcej na ten temat oceny produkcji owoców z uwzględnieniem jabłek w artykule autorki [Domagalska 2006].

Ceny owoców

Ceny na rynku owoców są zmienne, a zakłócenia wynikają m.in. ze specyfiki produktów. Są to towary nietrwałe, a ich podaż w dużej mierze zależy od warunków pogodowych (co z pewnością negatywnie odczujemy w bieżącym roku, biorąc pod uwagę straty w sadach wywołane wiosennymi przymrozkami).

Średnie ceny skupu owoców¹¹ w latach 1996-2006 wykazywały trend spadkowy (rys. 2). Porównując ceny w 2006 roku i w roku 2005 zauważamy, że najwyższe były ceny owoców jagodowych (truskawek), a najbardziej obniżyły się ceny wiśni. Obniżyły się również ceny skupu śliwek i gruszek deserowych, jabłek deserowych i przemysłowych. Trend spadkowy prawdopodobnie się nie utrzyma w 2007 roku, biorąc pod uwagę pierwsze przymrozki wiosenne i straty jakie wywołały one w polskich sadach¹².

* trend zbiorów owoców wyznaczony metodą średnich ruchomych

Źródło: opracowanie własne na podstawie analiz rynkowych za lata 2003-2006 [Rynek... 2003 i 2006]

Rys. 1. Zbiorów owoców w Polsce w latach 1996-2006

Figure 1. Fruit crops in Poland in years 1996-2006

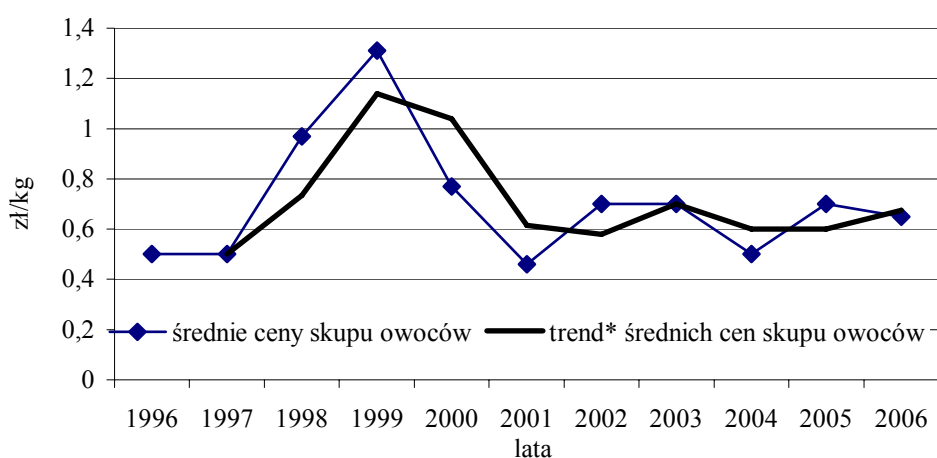
W opinii producentów ceny skupu owoców jagodowych były przez trzeci (kolejny) rok nieopłacalne, co prowadzi do ograniczenia podaży dla przetwórstwa. Prognozuje się, że w następnych sezonach ceny skupu truskawek powinny być wyższe od bardzo niskich w latach 2004-2005, bowiem Komisja Europejska z zasady przedłuża na okres kilku następnych lat tymczasowe cła antydumpingowe.

Wydatki na owoce mają piątą lokatę na liście wydatków żywnościowych, po mięsie, przetworach zbożowych, nabiale i warzywach [Popyt... 2006]. Udział owoców w wydatkach nominalnych na żywność polskich konsumentów wynosił 5,4% w 2005 roku. Porównywalne do owoców są udziały wydatków na: tłuszcze jadalne (5,3%), cukier i

¹¹ Średnie ceny skupu podano za opracowaniem Rynek owoców i warzyw z czerwca 2006, które opiera się na publikacjach GUS. Główny Urząd Statystyczny podaje ceny skupu według ilości i wartości owoców skupionych przez podmioty gospodarcze bezpośrednio od producentów. Ceny skupu są przeciętnymi rocznymi cenami (obliczonymi jako iloraz wartości i ilości poszczególnych gatunków owoców) płaconymi przez podmioty gospodarcze skupiające owoce.

¹² Na dzień 7-05-2007 straty w sadach szacowane były na 5 mld zł, a zbiorów owoców mogą być niższe w 2007 r. o 90%.

wyroby cukiernicze (6,4%), podczas gdy np. wydatki na warzywa wynoszą 10,6%. Ceny detaliczne owoców w I półroczu 2006 roku były wyższe o 5,5% w porównaniu z I półroczem 2005 r. O tak znaczącym wzroście cen zdecydowały niskie zapasy owoców ze zbiorów roku poprzedniego. Podrożały wszystkie owoce z wyjątkiem południowych i przetworów owocowych, najbardziej podrożały jabłka (o 22,9%) i gruszki (o 11,9%). Mimo większych zbiorów ceny detaliczne wzrosły też w III kwartale 2006 roku. Obserwuje się znaczące drożenie owoców względem innych towarów spożywczych, co oczywiście zniechęca konsumentów do zwiększenia zakupów. Odwrotne kierunki osi trendów dla owoców (malejący) i żywności (rosnący) potwierdzają wcześniejszy wniosek (rys. 3).

⁸trend wyznaczony metodą średnich ruchomych
Źródło: jak w rys. 1

Rys. 2. Ceny skupu owoców w Polsce za lata 1996-2006
Figure 2. Purchase prices of fruit in Poland in years 1996-2006

Porównując ceny jabłek, gruszek, truskawek, pomarańczy i bananów zanotować można, że najtańsze w 2005 roku dla Polaków były jabłka (0,51 zł/kg) i gruszki (1,15 zł/kg), najdroższe truskawki (1,30 zł/kg), banany (1,29zł/kg) i pomarańcze (1,21 zł/kg) [Rynek... 2006].

* trendy cen wyznaczone metodą średnich ruchomych
 Źródło: opracowanie własne na podstawie GUS [Ceny... 2005]

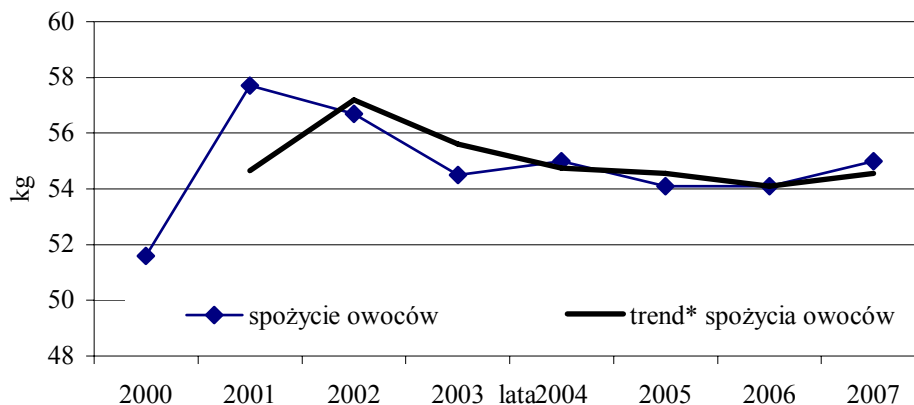
Rys. 3. Wskaźniki cen owoców i żywności w latach 2000-2005 (rok poprzedni = 100)
 Figure 3. Fruit and food price indices in years 2000-2005 (previous year = 100)

Ceny detaliczne owoców i ich przetworów w latach 2004-2006 były niższe niż w większości krajów Wspólnoty. Przykładowo w pierwszych ośmiu miesiącach 2006 roku średnie ceny detaliczne jabłek w Polsce stanowiły 48 % cen płaconych w Niemczech, gruszki były tańsze o 26%, a truskawki o 37%. W porównaniu z analogicznym okresem roku 2005 różnice cen zmniejszyły się [Rynek... 2006].

Spożycie owoców

Spożycie owoców w Polsce wynosi 54,1 kg na mieszkańca/rok i wolno wzrasta, na co wskazuje linia trendu (rys. 4). Jest to niepokojące wobec zaleceń dietetycznych i żywieniowych. Większość owoców to produkty niskokaloryczne (wyjątek stanowią daktyle, winogrona i awokado).

W strukturze spożycia owoców według gatunków w I półroczu 2006 roku dominowały jabłka (46,6%), owoce południowe (29,6%) i jagodowe (15,1%), resztę stanowiły pozostałe owoce (6,1%) i przetwory (2,6%). Podobna struktura, jeśli chodzi o pozycje spożywanych gatunków, występowała w 2003 roku, z tym, że więcej spożywano jabłek (53% wszystkich owoców), mniej owoców południowych (28%) i mniej jagodowych 10% [Popyt... 2006].

*trend spożycia owoców wyznaczony metodą średnich ruchomych
 Źródło: jak w rys. 3

Rys. 4. Spożycie owoców w Polsce w latach 2000-2007
 Figure 4. Fruit consumption in Poland in years 2000-2007

Najwięcej owoców ogółem spożywają miesięcznie emeryci i renciści (w 2006 r. 3,85 kg) i pracujący na własny rachunek (3,56 kg), najmniej rolnicy (2,69 kg). Spadek spożycia owoców wystąpił we wszystkich typach gospodarstw domowych z wyjątkiem gospodarstw najzamożniejszych, tj. pracujących na własny rachunek (w których było ono większe o 1,6% niż w roku 2005). Gospodarstwa domowe najbardziej ograniczyły spożycie owoców jagodowych (o 14,5%) oraz jabłek (o 8%), co wynikało prawdopodobnie z wysokich cen [Popyt... 2006].

Badania budżetów domowych za 2003 rok dowodzą, że spożycie ogółem, jak i spożycie poszczególnych rodzajów owoców rosło wraz ze wzrostem zamożności gospodarstw. Spożycie bananów, gruszek oraz owoców pestkowych było ponad 2,5 razy większe w grupie gospodarstw najbogatszych w porównaniu z gospodarstwami o najniższych dochodach. W gospodarstwach najuboższych w strukturze spożycia drugie miejsce (po jabłkach) zajmowały owoce pestkowe (11%), trzecie owoce cytrusowe (9%), czwarte banany i owoce jagodowe, po 8% [Piekut 2006].

Oprócz cen, które wpływają bezpośrednio na spożycie owoców, znaczący wpływ ma samozaopatrzenie gospodarstw domowych. Udział samozaopatrzenia systematycznie spada od 2000 roku, z 23,7% do 5,1% w I połowie 2006 r., przy czym największe samozaopatrzenie występuje w gospodarstwach domowych rolników (około 25% w 2006 r.), najmniejsze u emerytów i rencistów, bo 4,4% [Popyt... 2006].

Reforma rynku owoców i warzyw i jej konsekwencje dla polskich producentów

Mimo racjonalnego uzasadnienia projektu reform rynku owoców i warzyw, w Polsce istnieją obawy związane z nieuwzględnieniem realiów naszego rynku. Środowisko sadownicze zgłasza uwagi odnośnie braku regulacji rynku owoców do przetwórstwa, który

dla strony polskiej ma priorytetowe znaczenie. Dopłaty do kontraktowanych w przetwórstwie brzoskwiń, gruszek oraz pomoc finansowa dla przetwórstwa owoców cytrusowych zostanie zlikwidowana. Gospodarstwa, które dotychczas korzystały z tej pomocy, będą nadal otrzymywać dopłaty, ale zgodnie z zasadami WHO w formie oddzielonych od produkcji płatności bezpośrednich SPS¹³ [Świetlik 2007].

Zaproponowana reforma rynku ogrodniczego pomija jego realia w Polsce i w nowych państwach członkowskich. Komisja stwierdziła, że organizacja rynku w poszczególnych państwach jest zróżnicowana, gdyż „duża część producentów w państwach członkowskich będących głównymi producentami wybrała nieuczestniczenie w organizacjach producentów”. W Polsce tylko 2% produkcji owoców i warzyw pochodzi od grup, podczas gdy np. w Belgii udział ten stanowi 86%, w Holandii 79%. Nawet w porównaniu z „nowymi” krajami UE, biorąc pod uwagę skalę polskiej produkcji (280 tys. gospodarstw sadowniczych, o średniej powierzchni 2,4 ha) stopień zorganizowania jest bardzo słaby [Pyza-Grzybowska 2007].

Reforma nie przewiduje wsparcia dla producentów gatunków istotnych w Polsce, ale ważnych dla całej Wspólnoty (owoców miękkich). W rezultacie zmian w dopłatach zwiększy się zróżnicowanie poziomu wsparcia dochodów producentów owoców i warzyw w ramach płatności bezpośrednich. W 2008 roku płatności w przeliczeniu na hektar upraw owoców i warzyw w Polsce będą 5-krotnie niższe niż w Grecji [Nosecka 2006]

Niepokojące są też planowane przepisy zmuszające organizacje producenckie do przeznaczania części funduszu operacyjnego na działania związane z ochroną środowiska i obowiązek wprowadzenia do programów operacyjnych przedsięwzięć ukierunkowanych na wzrost spożycia owoców i warzyw przez młodych konsumentów. Wymagania te ograniczą środki finansowe na rozwój infrastruktury rynkowej i technicznej. W propozycjach reformy nie przewiduje się zwiększenia wsparcia dla poszczególnych grup producenckich, kluczowego elementu organizacji pierwotnego rynku ogrodniczego w krajach o rozdrobnionej strukturze agrarnej (takich jak Polska). W najbliższych latach mogą utrzymywać się duże zróżnicowania w wykorzystaniu środków UE pomiędzy starymi i nowymi krajami członkowskimi.

Pozostawienie wyłącznie w gestii organizacji producentów tzw. zarządzania kryzysowego zadecyduje o tym, że w Polsce i krajach o niskim poziomie zorganizowania rynku nowe instrumenty równoważenia popytu będą miały minimalny wpływ na zmniejszenie wahań cen i dochodów producentów, wynikających ze zmienności plonowania.

Polska ma na względzie negocjacje z Komisją Europejską. Stronie polskiej chodzi o uzyskanie większych korzyści z wprowadzenia nowych reform w tym:

- wsparcia finansowego rynku owoców miękkich (oddzielna płatność finansowa poza dopłatami w ramach jednolitych płatności);
- zwiększenia wsparcia dla grup producenckich;
- zagwarantowania krajom członkowskim większej swobody w rozdysponowaniu funduszy operacyjnych organizacji;
- rozszerzenie instrumentów równoważenia podaży i popytu ponad organizacje producenckie.

Obserwatorzy podkreślają również, że propozycja reformy rynku owoców i warzyw budzi obawy wśród producentów „starej” Unii Europejskiej. Protestują m.in. rolnicy

¹³ SPS to skrót od System Jednolitej Płatności

francuscy, twierdząc, że WPR nie może mieć na celu tylko obniżki cen produktów rolnych, bo może to spowodować znaczne uzależnienie Europy od importu żywności. Również przetwórcy obawiają się skutków reformy, która może zmuszać do szukania zaplecza surowcowego poza Wspólnotą.

Podsumowanie

Przeprowadzona analiza od 2001 roku potwierdza pogłębiający się deficyt w handlu zagranicznym owocami świeżymi w Unii Europejskiej, wynikający z rosnącej przewagi importu nad eksportem. Dotyczy to także Polski, dla której kraje Unii Europejskiej były i są głównym odbiorcą. O niewielkim wzroście eksportu świeżymi owocami zdecydowała głównie słaba organizacja producentów w naszym kraju.

Wstąpienie do Unii Europejskiej nie wpłynęło na wzrost znaczenia krajów Wspólnoty w polskim eksporcie owoców i ich przetworów, nie zwiększył się znacznie eksport polskich owoców i ich przetworów.

W 2006 roku odnotowano jedynie wzrost udziału eksportu zagęszczonego soku jabłkowego i owoców w puszkach (z 42% do 50%). Z kolei w porównaniu z rokiem 2005 najbardziej zmniejszyły się wpływy z eksportu owoców mrożonych (o 20%), owocowych suszy (o 27%) i jabłek (o 15%).

Po wejściu do UE odnotowuje się niewielkie zmiany geograficzne w zakresie eksportu owoców, m.in. do krajów nowych członków UE (Czech i Słowacji), krajów WNP (głównie Rosji), krajów EFTA, Ameryki Południowej i krajów Europy południowej (Bułgarii i Rumunii). Wzrost eksportu (soków pitnych i zagęszczonych) dotyczył Czech i Słowacji oraz Rosji (jabłek deserowych, owoców miękkich). Jeśli chodzi o najnowszych członków UE, tzn. Bułgarię i Rumunię, to spadł np. eksport jabłek.

W zakresie powierzchni upraw większości owoców poziom niewiele się zmienia od 1995 roku. Z kolei zbiory owoców (w latach 1996-2006) w Polsce wykazują trend rosnący. W ostatnich jednak latach 2003-2005 obserwuje się wzrost głównie w zbiorach owoców jagodowych (truskawek, malin), a spadek zbiorów z drzew owocowych (jabłek, gruszek, czereśni, brzoskwiń, moreli). W strukturze powierzchni jak i zbiorów dominują jabłka, w owocach jagodowych porzeczki i truskawki.

Sytuację na rynku owoców określają ceny owoców, zarówno ceny skupu jak i detaliczne. W obu przypadkach obserwuje się rosnący trend cenowy owoców krajowych. Są one jednak nadal tańsze od owoców unijnych (UE-15), co nie oznacza, że spożycie ich rośnie w Polsce, a sytuacja sadowników poprawia się. Obserwuje się znaczące drożenie owoców względem innych towarów spożywczych.

Samozaopatrzenie nie decyduje o zwiększeniu spożycia owoców wśród gospodarstw domowych. Rolnicy, u których ma miejsce wysoki poziom samozaopatrzenia, mniej spożywali owoców od emerytów i rencistów, którzy mimo niskiego samozaopatrzenia konsumowali najwięcej owoców. Zwiększenie cen owoców wpływa na ograniczanie spożycia owoców i zmianę struktury konsumpcji.

Polacy nie zwiększają spożycia owoców, producenci nie wykorzystują szansy na zwiększenie eksportu wynikającej z akcesji. Zmiany w eksporcie owoców nie są znaczące ani w zakresie ilości ani miejsc docelowych.

Poprawa organizacji rynku i większe niż obecnie wykorzystanie mechanizmów wsparcia to główne warunki nie tylko wzrostu eksportu, ale także zmian jego struktury w

celu zwiększenia udziału w sprzedaży produktów przeznaczonych do bezpośredniej konsumpcji. Dotyczy to przede wszystkim eksportu do krajów „starej Wspólnoty”.

Planowana reforma unijna rynku owoców na lata 2008-2013 jest niepokojąca, przy czym trzeba brać również pod uwagę tegoroczne straty w sadach wywołane przymrozkami. Mimo dobrej woli Komisji Europejskiej polscy producenci stoją przed olbrzymim wyzwaniem, co najmniej takim jak przed wejściem do UE. Grunt, na którym budowali swoją równowagę, zaczyna się chwiać. Słuszny kierunek zmian, jakim było jednocześnie się w grupy producenckie, nie wystarcza. W propozycjach reformy nie przewiduje się zwiększenia wsparcia dla poszczególnych grup producenckich, kluczowego elementu organizacji pierwotnego rynku ogrodniczego w krajach o rozdrobnionej strukturze agrarnej (takich jak Polska).

Komisja zmienia wcześniejszą wizję regulacji rynku owoców, wprowadzając w chwili obecnej nowe zadania dla producentów. Obecnie polscy producenci są jeszcze bardziej zagubieni. Reforma nie przewiduje wsparcia dla producentów gatunków istotnych w Polsce, ale ważnych dla całej Wspólnoty (owoców miękkich). Czy oznacza to czarne chmury nad polską produkcją sadowniczą? Nie do końca. Rozwiązania istnieją, jednak ich zastosowanie może być opóźnione w polskim przypadku. Według Miki [2007] mamy w Polsce niższy poziom zużycia nawozów i środków ochrony, nasza produkcja zbliżona jest do naturalnej (o którą Unia zabiega). Zarysowuje się również opłacalność sadów przemysłowych (wobec tendencji do spożywania żywności przetworzonej w krajach rozwiniętych), nowoczesną produkcję można rozwijać też w gospodarstwach małych 2-5 hektarowych. Tak więc rozdrobnienie przy zorganizowanej formie sprzedaży i promocji nie powinno być przeszkodą (wzorem sadowników tyrolskich czy japońskich).

Istnieje też obawa o konsumenta, który może więcej zapłacić za planowane zmiany. Nowe instrumenty równoważenia popytu będą miały minimalny wpływ na zmniejszenie wahań cen ze względu na niski poziom zorganizowania na rynku polskich producentów. Liczymy na uwzględnienie polskich żądań w zakresie unijnej propozycji reformy rynku owoców i rozsądek producentów, którzy nie powinni zwlekać z łączeniem się w grupy/organizacje producenckie i dołączyć do unijnej reprezentacji jako ważny konkurent.

Literatura

- Domagalska-Grędyś M. [2006]: Ocena polskich sadów jabłoniowych z uwzględnieniem odmian w początkowym okresie członkostwa w UE. *Problemy rolnictwa światowego*, tom XV, ss.16-25.
- Ceny w gospodarce narodowej w 2005 r. [2006]. GUS, Warszawa.
- Eurofruit. [2006]. *Rivista di frutticoltura e di ortofloricoltura* nr 391.
- Fisher Boel M. [2007]: La réforme du secteur des fruits et légumes. Janvier 2007. Commission Européenne.
- Badaniu rynku. Metody zastosowania. [2005]. Z. Kędzior (red.). PWE, Warszawa, ss. 135-136.
- Kowalska J. [2007]: Rynek owoców a produkcja sadownicza. *Owoce, warzywa, kwiaty* 3, ss. 34-35.
- Mika A. [2007]: Czego mogą się spodziewać sadownicy w najbliższych latach? *Owoce, warzywa, kwiaty* 9, ss. 32-33.
- Nosecka B. [2007]: Handel zagraniczny owocami i ich przetworami. Polski eksport po akcesji do UE. *Owoce, warzywa, kwiaty* 5, ss. 51-52.
- Piekut M. [2006]: Spożycie żywności w gospodarstwach domowych. *Wiadomości statystyczne* 11, ss. 39-40.
- Popyt na żywność. Stan i perspektywy. [2006]. *Analizy rynkowe*, grudzień. IERiGŻ-BIP, ARR, MRiRW, Warszawa.
- Pyza-Grzybowska D. [2007]: Kluczowa rola organizacji producentów. *Owoce, warzywa, kwiaty* 6, ss. 62-63.
- Rynek owoców i warzyw. [2003]. *Analizy rynkowe*, listopad. IERiGŻ-BIP, ARR, MRiRW, Warszawa.
- Rynek owoców i warzyw. [2006]. *Analizy rynkowe*, listopad. IERiGŻ-BIP, ARR, MRiRW, Warszawa.
- Świątklik J. [2007]: Pominięto realia rynku ogrodniczego w Polsce. *Owoce, warzywa, kwiaty* 3, s. 47.

Ryta Iwona Dziemianowicz¹
Wydział Ekonomiczny
Uniwersytet w Białymstoku

Ocena polskich rozwiązań w zakresie opodatkowania rolnictwa na tle systemów obowiązujących w wybranych krajach Unii Europejskiej

Assessment of the Polish system of agricultural taxes against the background of systems in force in the selected European Union member states

Abstract. The process of agricultural transformation goes through certain stages including structural changes and changes of sector's role in whole economy. Its development path is determined by numerous external and internal factors. Also institutions, which may include the taxation system, have a significant impact on the agriculture's transformation rate. In order for taxes to truly play an important part in the development of agriculture, including its Polish version, all the elements leading to ineffective management should be eliminated and replaced with new constructions, which contribute to the development of this sector and whole economy. Unfortunately in Poland, until present, the agriculture's taxation system has not yet been adapted neither to the needs of this sector nor to the needs of a developing economy. The adopted solutions, implemented in a quite different economic reality, not only are ineffective fiscally but also do not stimulate the modernization of this sector. Designing a new taxation system is not a simple thing however. As of yet, neither theory nor practice of taxation give unequivocal answers to how its structure should look like. In relation with this, when building a new taxation system or reforming the existing one, one should use both current theoretical knowledge and previous experiences of others, which usually allows, at the beginning, for elimination of the prospective mistakes. The article presents agriculture's taxation systems adopted in the EU countries and at the same time is an attempt to assess the Polish solutions adopted in this field.

Key words: taxation of agriculture, income tax, property tax, VAT

Synopsis. Ścieżkę rozwoju rolnictwa warunkuje wiele czynników zewnętrznych i wewnętrznych. Istotny wpływ na tempo jego transformacji mogą mieć również instytucje, do których zaliczyć można także system podatkowy. Aby jednak podatki odegrały istotną rolę w rozwoju rolnictwa, z ich konstrukcji powinno się wyeliminować wszystkie elementy prowadzące do nieefektywnego gospodarowania i zastąpić je nowymi konstrukcjami, które przyczynią się do rozwoju tego sektora i całej gospodarki. Niestety w Polsce, jak dotychczas, nie dostosowano systemu opodatkowania rolnictwa ani do potrzeb tego działu, ani do potrzeb rozwijającej się gospodarki. Zastosowane rozwiązania, wprowadzane jeszcze w innej rzeczywistości ekonomicznej, nie tylko nie są wydajne fiskalnie, ale także nie stymulują modernizacji tego sektora. Projektowanie nowego systemu podatkowego nie jest jednak rzeczą prostą. Jak dotychczas ani teoria, ani praktyka opodatkowania nie dają jednoznacznych odpowiedzi, jaka powinna być jego konstrukcja. W związku z tym, budując nowy system podatkowy lub reformując istniejący, powinno się wykorzystywać zarówno aktualną wiedzę teoretyczną, jak i dotychczasowe doświadczenia innych krajów, co zazwyczaj pozwala, już na wstępie, na wyeliminowanie ewentualnych błędów. Artykuł prezentuje systemy opodatkowania rolnictwa zastosowane w krajach UE i jednocześnie stanowi próbę oceny polskich rozwiązań stosowanych w tym zakresie.

Słowa kluczowe: opodatkowanie rolnictwa, podatek dochodowy, podatek majątkowy, VAT

¹ Dr, ul. Warszawska 63, 15-062 Białystok, email: dziemianowicz@poczta.onet.pl

Wstęp

Proces transformacji rolnictwa odbywa się według pewnych etapów, podlegając przekształceniom, zmianom strukturalnym i zmianom jego roli w całej gospodarce. Ścieżkę rozwoju tego sektora warunkuje wiele czynników zewnętrznych i wewnętrznych. Istotny wpływ na tempo transformacji rolnictwa mogą mieć także instytucje, do których zaliczyć można system podatkowy. Aby rzeczywiście podatki odegrały istotną rolę w rozwoju rolnictwa, w tym także polskiego, z ich konstrukcji powinno się wyeliminować wszystkie elementy prowadzące do nieefektywnego gospodarowania i zastąpić je nowymi konstrukcjami, które przyczynią się do rozwoju tego sektora i całej gospodarki. Niestety w Polsce, jak dotychczas, nie dostosowano systemu opodatkowania rolnictwa ani do potrzeb tego działu, ani do potrzeb rozwijającej się gospodarki. Zastosowane rozwiązania, wprowadzane jeszcze w innej rzeczywistości ekonomicznej, nie tylko nie są wydajne fiskalnie, ale także nie stymulują modernizacji tego sektora.

Bez wątplenia reforma opodatkowania polskiego rolnictwa jest nieunikniona. Projektowanie nowego systemu podatkowego nie jest jednak rzeczą prostą. Jak dotychczas ani teoria ani praktyka opodatkowania nie dają jednoznacznych odpowiedzi, jaka powinna być jego konstrukcja. W związku z tym budując nowy system podatkowy lub reformując istniejący, powinno się wykorzystywać zarówno aktualną wiedzę teoretyczną, jak i dotychczasowe doświadczenia innych, co zazwyczaj pozwala, już na wstępie, na wyeliminowanie ewentualnych błędów.

Artykuł prezentuje systemy opodatkowania rolnictwa zastosowane w krajach UE i jednocześnie stanowi próbę oceny polskich rozwiązań w tym zakresie. Ze względu na ograniczone rozmiary tekstu, analizę zawężono do najistotniejszych zagadnień.

Zasady opodatkowania rolnictwa w wybranych krajach Unii Europejskiej²

W wysoko rozwiniętych krajach Unii Europejskiej, rolnictwo jest włączone do ogólnego systemu opodatkowania. Wprawdzie sektor rolny tradycyjnie korzysta tam z określonych ulg podatkowych, często też ze szczególnego trybu opodatkowania (wynikającego ze specyfiki produkcji rolnej, tj. sezonowości, zależności od czynników klimatycznych, niższej efektywności), jednakże są to jedynie rozwiązania szczegółowe, funkcjonujące w ramach jednolitych systemów, które obejmują często także sektory pozarolnicze (np. małe i średnie przedsiębiorstwa). Zazwyczaj w gospodarstwach rolnych opodatkowaniu podlega dochód, majątek i obrót rolniczy, w związku z tym obciążenia podatkowe rolnictwa krajów 15-UE można podzielić na trzy zasadnicze grupy:

- podatki dochodowe: od osób fizycznych, przedsiębiorstw i zysków kapitałowych,
- podatki majątkowe: od nieruchomości (mieszkań, budynków i gruntów), od zysków z nieruchomości, od spadków i darowizn,

² W opracowaniu przedstawiono dwie grupy wybranych krajów dawnej 15-UE, które reprezentują różne typy rolnictwa i zróżnicowane zasady opodatkowania. Jako przykład wybrano systemy podatkowe Niemiec, Francji i Włoch oraz Wielkiej Brytanii i Irlandii, gdzie opodatkowanie rolnictwa oparte jest na różnych założeniach. Szerzej na temat zasad opodatkowania rolnictwa w UE w pracy Dziemianowicz [2007].

- podatki konsumpcyjne³ i ogólne od wartości dodanej oraz od sprzedaży⁴.

W rolnictwie UE dominują gospodarstwa rodzinne, liczba osób prawnych prowadzących produkcję rolną jest niewielka. W dużym stopniu przyczynia się do tego obowiązujący system podatkowy, który poprzez szereg szczególnych rozwiązań, preferuje działalność prowadzoną w formie gospodarstw rodzinnych⁵. W związku z tym jednym z najważniejszych podatków obciążających rolnictwo krajów członkowskich Unii Europejskiej jest podatek od dochodów osobistych. W jego konstrukcji najważniejsze znaczenie ma przedmiot opodatkowania, budowa skali podatkowej, zestaw ulg i zwolnień, które pozwalają na indywidualizację opodatkowania.

Zasady opodatkowania dochodu w krajach tzw. dawnej 15-tki nie są ujednocnione, różnią się między innymi wysokością stawek, progów podatkowych, kwot wolnych od podatku, ulg podatkowych itp., jednak we wszystkich krajach stosuje się zasadę nie wyłączenia z opodatkowania dochodów uzyskiwanych z produkcji rolnej. Dochody osób fizycznych, uzyskiwane z rolnictwa są traktowane na równi z pozostałymi dochodami i podlegają progresji podatkowej. Obowiązuje taka sama progresywna skala podatkowa, jak w przypadku pozostałych działalności (tabela 1), zróżnicowane są natomiast poszczególne konstrukcje.

Szczegółowe rozwiązania ustawodawcze, różnicujące badane systemy, dotyczą przede wszystkim zasad ustalania podstawy opodatkowania, której wysokość w sposób istotny wpływa na wielkość obciążeń podatkowych, oraz zakresu ulg i zwolnień. W części z nich stosuje się specjalne reguły obliczania dochodu z rolnictwa, np. w Niemczech, Francji i we Włoszech, w pozostałych natomiast dochody z rolnictwa nie są kategorią wyodrębnioną, np. w Wielkiej Brytanii i Irlandii. Rolnicy w UE, tak jak inni podatnicy, mogą korzystać ze standardowych obniżek dochodu do opodatkowania i odliczeń podatkowych.

Tabela 1. Stawki podatku dochodowego w wybranych krajach UE w 2005 r., %
Table 1. The income tax rates in selected EU countries in 2005, %

Kraj	Poza rolnictwem		W rolnictwie	
	Minimalna	Maksymalna	Minimalna	Maksymalna
Niemcy	15	42	15	42
Francja	6,83	48,09	6,83	48,09
Włochy	23	39	23	39
Wielka Brytania	10	40	10	40
Irlandia	20	42	20	42

Źródło: opracowanie własne na podstawie [Wach 2005].

³ Pod pojęciem podatków konsumpcyjnych będziemy rozumieli nie tylko obciążenia fiskalne zawarte w cenie artykułu, dobra materialnego i usługi, podlegających powszechnej konsumpcji, ale także obciążenia zawarte w cenie dobra inwestycyjnego.

⁴ W analizie celowo pominięto akcyzy, które nie odgrywają istotnej roli w rolnictwie.

⁵ Obowiązujące w krajach UE konstrukcje podatku korporacyjnego nie sprzyjają przekształceniom organizacyjno-prawnym w rolnictwie. Osoby prawne prowadzące działalność rolniczą są zazwyczaj bardziej obciążone podatkiem dochodowym niż osoby fizyczne. Udziałowcy spółek muszą bowiem po zapłaceniu podatku korporacyjnego, zapłacić także osobisty podatek dochodowy (od dochodów z udziałów w zyskach osób prawnych). Konieczność zapłaty dwóch podatków (CIT i PIT) i dodatkowo wyższe koszty związane z opodatkowaniem, wyjaśniają niewątpliwie dominację rodzinnych form prowadzenia gospodarstw rolnych w UE i nie tylko.

W rolnictwie zasady użycia dochodu jako podstawy opodatkowania są takie same, jak w innych sektorach gospodarki, jedynym problemem jest sposób obliczenia dochodu rolniczego. Niestety w gospodarstwach rolnych często, ze względu na brak, nawet uproszczonych, zapisów księgowych, trudno jest ustalić dochód faktyczny⁶. W konsekwencji prowadzi to często do wyboru jako podstawy naliczania podatku dochodu szacunkowego, co nie jest w pełni zgodne z założeniami podatku dochodowego i w związku z tym budzi sprzeciw wielu teoretyków⁷. Wybór dochodu szacunkowego oznacza również to, że podstawa opodatkowania nie odzwierciedla rzeczywistych efektów ekonomicznych gospodarstwa rolnego. Jej wysokość obliczona w oparciu o dochód hipotetyczny jest wprawdzie stabilna, z punktu widzenia administracji podatkowej, ponieważ niemożliwe jest jej coroczne szacowanie, jednakże może ona hamować przemiany strukturalne w rolnictwie, zniechęcać do inwestycji i jednocześnie nierównomiernie obciążać różne gospodarstwa rolne, prowadząc często do regresji opodatkowania⁸.

Problemem jest również wskazanie właściwej metody oszacowania dochodu. Poszczególne jurysdykcje rozwiązują kwestię oszacowania podstawy opodatkowania dochodu rolniczego w sposób różny i zazwyczaj proponują wybór z pośród kilku metod (np. Niemcy, Francja, Włochy)⁹, niektóre decydują się na ustalanie dochodu tylko i wyłącznie na podstawie ksiąg rachunkowych (np. Wielka Brytania). Jeżeli w danym państwie zdecydowano o pozostawieniu możliwości wyboru oszacowania podstawy opodatkowania, zazwyczaj jest ona znacznie niższa od ewentualnych dochodów rzeczywistych, co jest wyraźną preferencją podatkową. Dodatkowo dochód szacunkowy, obliczany w oparciu o różne metody, często ogranicza lub nawet wręcz uniemożliwia porównanie obciążeń fiskalnych gospodarstw rolnych w przekroju międzynarodowym.

Opodatkowanie majątku, podobnie jak i opodatkowanie dochodów, nie jest również w krajach UE ujednolicone. Zazwyczaj opodatkowaniu podlega posiadanie majątku (ziemi, budynków) oraz obrót nim (sprzedaż, darowizna, dziedziczenie). Obowiązujące regulacje różnią się między sobą przede wszystkim zasadami obliczenia podstawy opodatkowania i wysokością stawek podatku. Cechą wspólną, łączącą poszczególne jurysdykcje, jest

⁶ W większości krajów UE rolnicy nie są zobowiązani do prowadzenia rachunkowości, chociaż w takich krajach jak Francja czy Niemcy, aby do tego zachęcić, umożliwia się właścicielom gospodarstw rolnych odliczenie kosztów związanych z obsługą księgową. Dzięki temu liczba rolników prowadzących rachunkowość systematycznie wzrasta. Np. w Niemczech w 2005 r. pełną rachunkowość prowadziło około 35% rolników, dodatkowo 15% ogółu niemieckich rolników prowadziło tzw. księgowość uproszczoną.

⁷ Np. zdaniem R. Birda podatek dochodowy, oparty na dochodzie szacunkowym a nie na dochodzie faktycznym, odzwierciedla raczej wartość czynszową ziemi, a nie dochód z produkcji rolnej. W związku z tym – twierdzi Bird – nie jest to podatek dochodowy, ale podatek od ziemi uprawnej. Dlatego też z punktu widzenia teorii taki podatek powinien być zaliczony do podatków majątkowych [Bird 1974].

⁸ Szerzej [Dziemianowicz 2006].

⁹ Np. w Niemczech dochód może być obliczony przy zastosowaniu czterech metod, na podstawie: ksiąg rachunkowych, liczby inwentarza (tzw. uproszczona księgowość), tzw. metody liniowej (wycena jednostkowa) oraz wyceny dochodu dokonanej przez administrację skarbową. Dochód obliczony w oparciu o księgi rachunkowe ustalają przede wszystkim gospodarstwa prowadzące zapisy księgowe, około 35% gospodarstw. Ponad połowa gospodarstw stosuje tzw. metodę liniową, według której dochód oblicza się w oparciu o tzw. ekonomiczną wartość ziemi. Do 1999 r. wartość ta była określona na podstawie danych z 1964 r. Począwszy od 1999 r., w ramach reformy podatkowej, obliczanie wartości ekonomicznej zostało uproszczone. Obecnie dochód z 1 ha jest bezpośrednio powiązany z tzw. „wartością jednostkową”, która jest miarą potencjalnej jakości ziemi. Podlegający opodatkowaniu dochód rolniczy obliczony na podstawie metody liniowej jest zwykle niższy niż księgowy, co z punktu widzenia podatników jest bardzo korzystne.

ustalenie podstawy opodatkowania w oparciu o wartość rzeczywistą (rynkową), chociaż w każdym przypadku szczegółowe zasady dotyczące jej ustalenia determinują wysokość obciążeń podatkowych. Podatki od nieruchomości obciążają wszystkie typy nieruchomości: mieszkalne, handlowe, przemysłowe, jak również nieruchomości rolne. Niekiedy różne kategorie własności traktowane są w sposób odmienny, czasami część z nich jest wyłączona z opodatkowania, w niektórych przypadkach opodatkowana jest tylko ziemia.

Największe znaczenie fiskalne spośród wyżej wymienionych podatków majątkowych, z punktu widzenia gospodarstwa rolnego, ma opodatkowanie ziemi rolniczej. W większości krajów UE nieruchomości rolne korzystają z przywilejów podatkowych, często ziemia rolnicza jest zwolniona z opodatkowania lub jest traktowana w sposób szczególny, poprzez zastosowanie specjalnych metod wyceny wartości i stawek (np. Niemcy, Francja, Włochy). W niektórych krajach ziemia rolnicza traktowana jest podobnie jak pozostałe nieruchomości i podlega opodatkowaniu (np. Wielka Brytania, Irlandia).

W Niemczech opodatkowanie majątków rolniczych i nierolniczych regulują te same przepisy, niemniej jednak sektor gospodarstw rolnych korzysta z pewnych przywilejów, które w konsekwencji powodują niższe obciążenia podatkowe. Ziemia rolnicza podlega opodatkowaniu podatkiem gruntowym. W niemieckim prawie podatkowym występują dwie kategorie podatku gruntowego: A, obciążający grunty rolne i leśne, oraz B, obciążający pozostałe grunty. Podział podatku na dwie kategorie pozwala na zastosowanie odrębnych, dla każdego wariantu, metod oszacowania wartości oraz lokalnych współczynników przeliczeniowych¹⁰.

We Włoszech podstawą do naliczenia podatku od nieruchomości (ICI), w tym także rolnych, jest katastralna wartość ziemi. Wysokość podatku jest obliczana w oparciu o tzw. *rendita catastrale*, która jest oficjalną wartością wpisaną do ogólnokrajowego rejestru obejmującego wszystkie posiadłości we Włoszech. Do niedawna wartości wpisane do rejestrów były bardzo niskie, w ostatnich latach rząd włoski podjął jednak działania zmierzające do ich urealnienia. Wartość katastralna jest korygowana przez zastosowanie odpowiednich współczynników. W przypadku posiadłości rolnych współczynnik wynosi 75, w porównaniu dla małych przedsiębiorstw wynosi on 34, biur i budynków przemysłowych 50, domów i mieszkań 100. Stawki podatku kształtują się w przedziale od 0,4% do 0,7% wartości nieruchomości. Ostateczna wysokość stawek jest ustalana przez samorządy lokalne i jest uzależniona od wielkości nieruchomości, jej położenia, kategorii i jakości ziemi. Obowiązek podatkowy istnieje bez względu na fakt użytkowania danej nieruchomości. Władze lokalne mogą stosować zniżki, nawet do 50% wartości podatku (np. wówczas, gdy nieruchomość mieszkalna nie nadaje się do zamieszkania). Niektóre kategorie nieruchomości rolnych są zwolnione z opodatkowania, np.: posiadłości rolne położone na obszarach górskich i pagórkowatych, ziemia uprawna stanowiąca część gospodarstw rolnych prowadzonych przez rodziny, budynki mieszkalne właścicieli farm [Andersen i in. 2002].

¹⁰ Podstawowa, ustalona przez prawo federalne, stawka podatku dla ziemi rolniczej wynosi 0,6%. Lokalne współczynniki przeliczeniowe, w oparciu o które oblicza się ostateczną wartość opodatkowania, w przypadku kategorii A są niższe niż dla pozostałych gruntów. Jako podstawę naliczenia podatku przyjmuje się wartość rynkową gospodarstwa z 1964 roku. W przypadku pozostałych gruntów bierze się pod uwagę dane z 1974 r. Jest to bardzo korzystne rozwiązanie, jeśli się weźmie pod uwagę fakt, że średnia wartość 1 ha ziemi w 1964 r. wynosiła 1.231 DM, zaś w 1996 r. 32.852 DM. Rzeczywiste stawki podatku gruntowego w Niemczech wynoszą od 0,98 do 2,1%, w zależności od rodzaju i położenia nieruchomości. Średnia stawka, obejmująca grunty kategorii A i B, wynosiła w 2004 r. 1,5%. Szerzej w pracach Birda i Slacka [2002] oraz Wacha [2005].

W Wielkiej Brytanii występują dwa rodzaje podatku od nieruchomości, o charakterze lokalnym:

- *council tax* płacony przez osoby fizyczne;
- *non-domestic tax (business rate)* płacony przez podmioty prowadzące działalność gospodarczą.

Council tax obowiązuje od kwietnia 1993 r., kiedy to zastąpił tzw. podatek pogłówny, i ma charakter lokalny. Podstawę opodatkowania stanowi tu wartość ustalona na dzień 1 kwietnia 1991 r., zaktualizowana na dzień 1 kwietnia 1993 r., co oznacza, że jest to wartość zaniżona. Przedmiotem opodatkowania jest nieruchomość mieszkalna, za którą uznaje się każdy budynek, lub jego część, który został wybudowany lub przystosowany do samodzielnego mieszkania. O zaliczeniu nieruchomości do kategorii nieruchomości mieszkalnych decyduje urzędnik katastralny. Opodatkowanie mieszkalnych nieruchomości rolnych regulują takie same przepisy jak w przypadku pozostałych nieruchomości mieszkalnych, jednakże zabudowania gospodarstw rolnych, domy i zagrody połączone z gospodarstwami rolnymi i rybnymi korzystają z pewnych przywilejów. Zakłada się, że na takie nieruchomości jest mniejszy popyt i w związku z tym do ich wyceny przyjmuje się niższą wartość rynkową niż wynikałoby to ze standardowej klasyfikacji.

Natomiast ziemię rolniczą i budynki produkcyjne gospodarstw rolnych w Wielkiej Brytanii zalicza się do nieruchomości niemieszkalnych związanych z działalnością biznesową. Nieruchomości biznesowe są na podstawie ustanowionego w 1990 r. *non-domestic tax* (zwanego także *business rate*) opodatkowane wyższymi stawkami. Wysokość tego podatku zależy od rocznej wysokości czynszu i położenia nieruchomości, stanowi iloczyn wysokości czynszu netto i odpowiedniego współczynnika. Listy wartości czynszowych są waloryzowane co 5 lat¹¹. Ziemia rolnicza i związane z nią budynki gospodarcze korzystają jednak z pewnych przywilejów i są, po spełnieniu pewnych warunków, z podatku wyłączone. Przede wszystkim muszą być użyte wyłącznie na cele produkcji rolnej. Ze względu na to, że często trudno jest oddzielić działalność rolniczą od innej, rodzi to wiele problemów interpretacyjnych. Ze zwolnienia nie korzysta ziemia wraz z domem rolnika, parki, ogrody wykorzystywane na cele rekreacyjne, tory wyścigowe itp.

Interesującym przypadkiem wśród systemów podatkowych krajów członkowskich UE jest Irlandia, gdzie nie funkcjonuje typowy podatek związany z posiadaniem nieruchomości, opodatkowany jest jedynie obrót nimi (sprzedaż, dziedziczenie, darowizna)¹².

Powszechnie obowiązującym w Unii Europejskiej podatkiem obciążającym konsumpcję jest wielofazowy podatek obrotowy netto, od wartości dodanej¹³ (VAT). Podstawą opodatkowania jest tu wartość dodana, czyli wartość powstała w wyniku nakładów poczynionych np. przez rolnika. Istota podatku od wartości dodanej polega na zapewnieniu względnej neutralności podatkowej producentom i pośrednikom, ale jednocześnie na obciążeniu podatkiem finalnych odbiorców, którzy są jego pośrednimi płatnikami. Przepisy dotyczące opodatkowania towarów i usług, w przeciwieństwie do wyżej zaprezentowanych

¹¹ Aktualna obowiązuje od 1 kwietnia 2005 r. Szerzej na temat waloryzacji w pracy Browna i Hepwortha [2002].

¹² Podatek majątkowy obciążający właścicieli nieruchomości, tzw. *residential property tax*, został zniesiony 5 kwietnia 1997 r.

¹³ Za twórcę podatku od wartości dodanej uznaje się niemieckiego uczonego Carla Fridricha von Simensa, który w 1919 roku, wskazując na "niszczący" charakter podatku obrotowego od wartości brutto, opracował koncepcję podatku od wartości dodanej eliminującą wady podatku pobieranego od obrotu brutto. Po raz pierwszy VAT wprowadzono do systemu podatkowego we Francji w 1954 roku.

podatków dochodowych i majątkowych, są w UE ujednoczone. We wszystkich państwach obowiązują takie same zasady opodatkowania, oparte o normy Dyrektywy 2006/112/WE Rady z dnia 28 listopada 2006 r. w sprawie wspólnego systemu podatku od wartości dodanej, która zastąpiła Szóstą Dyrektywę Rady z 17 maja 1977 r.¹⁴

Dyrektywa 2006/112/WE Rady aktualnie stanowi systemową regulację ogólnego podatku obrotowego funkcjonującego w Unii Europejskiej. Zgodnie z art. 9 Dyrektywy podatnikiem jest każda osoba prowadząca niezależnie, w jakimkolwiek miejscu, jakąkolwiek działalność gospodarczą, bez względu na jej cel lub wyniki. Do działalności gospodarczej ustawodawca zalicza również działalność rolniczą, co oznacza, że przynajmniej część rolników może być objęta zasadami ogólnymi opodatkowania. Podstawową zasadą obowiązującą przy opodatkowaniu obrotu jest powszechność, która oznacza, że wszystkie podmioty, w tym także producenci rolni, są traktowani pod względem podatkowym w jednakowy sposób. Brak wyłączenia z opodatkowania podatkiem VAT rolników nie oznacza jednak, że obowiązujące przepisy nie uwzględniają specyfiki rolnictwa. Opodatkowanie rolnictwa realizowane jest poprzez ogólny model opodatkowania lub tzw. zasady ryczałtowe. Część rolników opodatkowana jest w oparciu o zasady ogólne. Pozostali, ze względu na szczególny charakter tej działalności, podobnie jak drobni przedsiębiorcy i biura podróży, mogą korzystać ze specjalnego, uproszczonego systemu wymiaru i poboru podatku od wartości dodanej. Poszczególne systemy różnią się jednak między sobą wysokością stawek (tabela 2) oraz limitów obrotu określających obowiązek rejestracyjny podatników. Szczegółowe zasady korzystania przez rolników z zasad ogólnych opodatkowania lub systemu ryczałtowego, w oparciu o regulacje zawarte w Dyrektywie 2006/112/WE Rady, określają ustawodawcy w poszczególnych krajach.

Tabela 2. Stawki VAT w wybranych krajach UE w 2005 r., %
Table 2. VAT rates in the selected EU countries in 2005, %

Kraj	Stawka standardowa	Stawka zredukowana	Stawka ryczałtowa dla rolników
Niemcy	16	7	9
Francja	19,6	2,1/5,5	4 /3,05
Włochy	20	4/10	4
Irlandia	21	4,4/13,5	4,4
Wielka Brytania	17,5	5	4

Źródło: [VAT... 2005]

W efekcie zastosowanych w ogólnych konstrukcjach podatkowych specjalnych rozwiązań uwzględniających specyfikę rolnictwa, obciążenia fiskalne rolnictwa w krajach UE są znacznie niższe niż w pozostałych działach gospodarki. W wyniku takich działań rolnictwo większości krajów UE otrzymuje dodatkowe wsparcie, które oficjalnie nie ma charakteru limitowanej pomocy publicznej, rzadko też podlega formalnej kontroli. Można postawić nawet tezę, że są to rozwiązania bardzo korzystne z punktu widzenia polityki rolnej poszczególnych państw. Oficjalne wsparcie unijnego rolnictwa podlega ścisłej kontroli, natomiast *tax expenditures*¹⁵, które nie są ujmowane w żadnej unijnej statystyce

¹⁴ Szósta Dyrektywa Rady z 17 maja 1977 r. Nr 77/388/EEC obowiązywała do końca 2006 r.

¹⁵ Szerzej w pracy Dziemianowicz [2007].

pozwalają na dodatkowe niekontrolowane wsparcie poza systemem. Niestety, ze względu na brak jednolitej statystyki i różne rozwiązania konstrukcyjne, nie jest możliwe ustalenie wartości wsparcia rolnictwa UE poprzez system podatkowy. Rządy poszczególnych państw niechętnie publikują szczegółowe dane na ten temat, co jest zresztą z ich punktu widzenia rozwiązaniem racjonalnym, jeśli się weźmie pod uwagę fakt, iż bezpośrednie dotowanie rolnictwa, poza systemem unijnym, nie jest dozwolone.

System opodatkowania rolnictwa w Polsce i jego ocena

W Polsce właściwe opodatkowanie rolnictwa, realizowane przez podatek rolny, jest w zasadzie wyodrębnione z powszechnego systemu. Podatek rolny pobierany jest wyłącznie od działalności rolniczej, natomiast opodatkowanie dochodów rolniczych ogranicza się tylko do tzw. działów specjalnych produkcji rolnej, które stanowią znikomy procent aktywności rolniczej. W związku z tym opodatkowanie dochodów ma bardzo małe znaczenie fiskalne zarówno z punktu widzenia obciążenia jednostek, jak i dochodów budżetu państwa. W związku z tym można stwierdzić, że rolnicy są jedyną grupą społeczno-zawodową, której dochody, bez względu na ich wysokość, nie podlegają opodatkowaniu podatkiem dochodowym. Niewątpliwie nie jest to zgodne z konstytucyjną zasadą równości wobec prawa. Jednocześnie wyłączenie z opodatkowania narusza zasady konkurencji i można je traktować jako pomoc publiczną kierowaną do tej grupy producentów, dzięki czemu rolnicy uzyskują uprzywilejowaną pozycję w stosunku do pozostałych grup zawodowych [Duczkowska-Małysz 2005]. Pozostałe podatki obciążające gospodarstwa rolne mają małe znaczenie z punktu widzenia jednostek produkcyjnych, jak i dochodów budżetów jednostek samorządowych lub budżetu państwa.

Konstrukcja podatku rolnego, obowiązującego od 1984 r., jest niedostosowana do aktualnych warunków ekonomicznych i sytuacji gospodarczej w Polsce. Jest konstrukcją przestarzałą w stosunku do zasad opodatkowania rolnictwa obowiązujących w krajach UE, zwłaszcza dawnej tzw. 15-tki, ale także w stosunku do innych podatków wchodzących w skład polskiego systemu podatkowego. Obciążenia fiskalne z tego tytułu nie są zbyt wysokie, a z założenia liniowa budowa premiuje niższym podatkiem gospodarstwa duże i silniejsze ekonomicznie, co jednak nie zawsze przekłada się na decyzje ekonomiczne właścicieli tych gospodarstw. Brak personalizacji, poprzez jakiegokolwiek nawiązanie do sytuacji osobistej i rodzinnej podatnika, powoduje, iż podatek rolny w zasadzie nie zależy od zdolności płatniczej podatnika, co jeszcze raz potwierdza tezę, że bardziej ma on charakter podatku majątkowego niż przychodowego (dochodowego).

Rozwiązania prawne zastosowane w ustawie o podatku rolnym, pomimo szeregu nowelizacji, nadal budzą również wiele wątpliwości w doktrynie. Wprawdzie począwszy od 2003 roku wyeliminowano problem zróżnicowanego, kilkakrotnie wyższego¹⁶, opodatkowania gruntów rolnych o powierzchni do 1 ha, wykorzystywanych na cele rolnicze, jednakże nadal utrzymano, wprawdzie lekko zmodyfikowaną, obowiązującą przed nowelizacją ustawy definicję gospodarstwa rolnego, która zdaniem Etela [2003] nie jest konstrukcją przemysłaną. Granica 1 ha i różne opodatkowanie gruntów rolnych wchodzących w skład gospodarstwa rolnego (równowartość 2,5 q żyta za 1 ha

¹⁶ Pozostawiając jednak nadal wyższe opodatkowanie gruntów rolnych nie wchodzących w skład zdefiniowanego w ustawie gospodarstwa rolnego, ale zdecydowanie na niższym od poprzedniego poziomie.

przeliczeniowy) i nie wchodzących w jego skład (równowartość 5 q żyta za 1 ha fizyczny), jest sztuczna. Zachęca do tworzenia „fikcyjnych” gospodarstw, poprzez dokupowanie gruntów niższych klas, często korzystających ze zwolnienia od podatku, po to, aby płacić niższy, preferencyjny podatek rolny, nawet wówczas, gdy z ekonomicznego punktu widzenia wystarczająca jest powierzchnia mniejsza niż 1 ha¹⁷. Takie rozwiązanie konstrukcyjne nie sprzyja raczej poprawie struktury obszarowej rolnictwa, jak również racjonalnej gospodarce ziemią.

Szereg sprzeczności w konstrukcji podatku rolnego jest wynikiem między innymi tego, że jest on podatkiem o przestarzałej konstrukcji, niedostosowanej do nowych warunków ekonomicznych. Przyjęty w ustawie wybór naturalnego miernika jako przelicznika wysokości obciążeń i uzależnienie wysokości podatku o największym znaczeniu fiskalnym w rolnictwie od liczby hektarów przeliczeniowych, aktualnie jest pewnym anachronizmem. Poza ograniczoną funkcją fiskalną, podatek rolny nie pełni żadnych innych funkcji, co nie sprzyja modernizacji rolnictwa.

Polski model opodatkowania rolnictwa znacznie różni się od rozwiązań stosowanych w większości krajów rozwiniętych, na przykład w państwach członkowskich UE. Przede wszystkim dotyczy to opodatkowania dochodów i podatkowych instrumentów stymulujących przemianę w rolnictwie, niezbędnych w okresie transformacji, w którym niewątpliwie znajduje się rolnictwo polskie. Zastosowane w rolnictwie rozwiązania podatkowe nie są efektywne fiskalnie, a dotychczasowa budowa podatku rolnego, na której głównie opiera się system, nie daje możliwości zwiększenia wydajności podatkowej. Brak związku pomiędzy efektywnością podatkową a efektywnością ekonomiczną, a przede wszystkim związku pomiędzy wysokością podatku a wypracowanym dochodem, uniemożliwia prorozwojowe oddziaływanie instrumentów podatkowych na jednostki produkcyjne¹⁸, a tym samym oddziaływanie na przemiany strukturalne w rolnictwie.

Reasumując można stwierdzić, że konstrukcja polskiego systemu opodatkowania rolnictwa, którego główny element stanowi powszechny podatek rolny, jest przestarzała i nie odpowiada potrzebom samego rolnictwa i całej gospodarki narodowej. Podatek rolny stanowiący główny fundament tego systemu jest nieefektywny pod względem podatkowym i ekonomicznym, nie spełnia także kryterium sprawiedliwości, a cały system podatkowy jest ukrytą formą subwencjonowania rolnictwa. Wartość niejawnego wsparcia rolnictwa w Polsce w 2004 r., w zależności od zastosowanej metodologii, kształtowała się w przedziale od 1,8 do 2,7 mld zł¹⁹. Co wskazuje na to, iż rzeczywiste wsparcie polskiego rolnictwa jest znacznie wyższe, niż można to wyczytać w oficjalnych statystykach²⁰.

¹⁷ Szerzej w pracy Etel [2003].

¹⁸ Np. ulga inwestycyjna przyznawana jest po zakończeniu inwestycji na wniosek podatnika i polega na odliczeniu od należnego podatku rolnego 25% udokumentowanych rachunkami nakładów inwestycyjnych w okresie 15 lat. Rozłożenie ulgi inwestycyjnej na 15 lat, biorąc pod uwagę wysokość obciążeń z tytułu podatku rolnego, ma znaczenie raczej symboliczne, ulga w takim kształcie nie motywuje podatników do inwestowania w gospodarstwo rolne. Wydatki inwestycyjne są nieporównywalne z wysokością podatku obciążającego przeciętne gospodarstwo, co zazwyczaj uniemożliwia ich odliczenie w dopuszczalnym terminie. Nakłady ponoszone przez rolników na nowoczesne technologie są zazwyczaj wysokie i nawet w gospodarstwach większych obszarowo, gdzie wysokość obciążeń z tytułu podatku rolnego jest relatywnie wyższa, nie jest możliwe ich pełne odliczenie.

¹⁹ W obliczeniach uwzględniono wyłącznie podatek dochodowy od osób fizycznych.

²⁰ Szerzej w pracy Dziemianowicz [2007].

Podsumowanie

W okresie ostatnich kilkunastu lat nie wprowadzono w Polsce zasadniczych zmian w konstrukcji podatków obciążających rolnictwo, w związku z tym system opodatkowania rolnictwa wymaga poważnych reform, zwłaszcza w zakresie opodatkowania dochodów. Model opodatkowania rolnictwa w Polsce i modele obowiązujące w krajach tzw. dawnej UE-15, znacznie różnią się między sobą. Różnice dotyczą przede wszystkim opodatkowania dochodów i majątku. Jedynym podatkiem, którego konstrukcja jest w Polsce podobna do rozwiązań stosowanych w innych krajach UE, jest podatek od towarów i usług (VAT).

Gospodarstwa rolne, jako jedyna grupa podmiotów gospodarczych, wyłączone są z systemu opodatkowania podatkiem dochodowym od osób fizycznych, co niewątpliwie ogranicza w istotny sposób zasadę powszechności opodatkowania i jednocześnie zakłóca alokację zasobów. Wprowadzenie podatku dochodowego obliczonego na podstawie faktycznego dochodu może być wyższy, ale jednocześnie może w istotny sposób determinować strukturę agrarną rolnictwa, wpływać na liczbę gospodarstw, ich podział lub konsolidację, organizację oraz na formy organizacyjno-prawne prowadzenia produkcji rolnej. Oczywiście ważną jest w tym przypadku jego konstrukcja. Inaczej oddziałuje podatek liniowy, a inaczej progresywny czy też regresywny, niebagatelną sprawą jest też liczba progów podatkowych i ich rozpiętość oraz wszelkiego rodzaju ulgi i odliczenia podatkowe. Wszystkie te elementy konstrukcyjne podatku pełnią, w kategoriach ekonomicznych, określoną dla danego systemu rolę i są wyrazem polityki państwa wobec poszczególnych grup podatników, jak też poszczególnych źródeł przychodów, w tym także z rolnictwa. W niektórych okolicznościach zindywidualizowanie podstawy opodatkowania ze względu na źródło przychodów, zastosowane w większości państw europejskich, jest koniecznością i nie zawsze musi to oznaczać uprzywilejowanie określonych podatników, ale raczej dostosowanie systemu podatkowego do potrzeb bieżącej i długookresowej polityki państwa, wspierającej rozwój i modernizację poszczególnych sektorów, w tym także rolnictwa. Ważne jest jednak użycie konstrukcji nowoczesnych, pozwalających na realizację założonych celów, a przede wszystkim realizujących poszczególne funkcje podatku, o czym należy pamiętać reformując system opodatkowania rolnictwa.

Również konstrukcja funkcjonujących w Polsce podatków obciążających majątek rolnika, w tym także gruntów rolnych, różni się wyraźnie od rozwiązań stosowanych w Unii Europejskiej, gdzie podstawę opodatkowania stanowi zazwyczaj wartość rynkowa lub czynszowa nieruchomości. Nieuchronne wydaje się więc zreformowanie opodatkowania wszystkich nieruchomości, nie tylko rolnych, i objęcie ich jednym podatkiem od wartości nieruchomości oraz przygotowanie specjalnych rozwiązań dla rolnictwa, zwłaszcza dotyczących zasad ustalania podstawy opodatkowania (wartości nieruchomości), która niewątpliwie jest mniej atrakcyjna niż nieruchomości miejskie. Należy jednak pamiętać, że wprowadzenie nowych rozwiązań w tym zakresie może być, przynajmniej w kilku pierwszych latach funkcjonowania, bardzo kosztowne.

Przedstawione powyżej rozwiązania zastosowane w opodatkowaniu rolnictwa w krajach członkowskich UE mogą być przydatne w poszukiwaniu przyszłego modelu opodatkowania rolnictwa. Ich poznanie pozwala nie tylko na wykorzystanie odpowiednich konstrukcji przy budowie nowego systemu opodatkowania rolnictwa w Polsce, ale także, już na wstępie, wyeliminowanie popełnionych błędów. Nie oznacza to jednak, że rozwiązania zastosowane w krajach członkowskich Unii Europejskiej mogą być

automatycznie przeniesione do polskiego systemu podatkowego. Wymagają one dostosowania do potrzeb polskiego rolnictwa i całej gospodarki. Niezbędna jest zatem szczegółowa analiza efektywności opodatkowania w poszczególnych grupach obszarowych gospodarstw, która to umożliwi.

Literatura

- Andersen F.G., Asheim L.J., Mittenzwei K., Veggeland F. [2002]: *Taxation of Agriculture in Selected Countries*. Norwegian Agricultural Economics Research Institute, Oslo.
- Bird R.M. [1974]: *Taxing Agricultural Land in Developing Countries*. Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts.
- Bird R.M., Slack E. [2000]: *Land Taxation in Practice: Selected Case Studies*. World Bank, Toronto.
- Brown P.K., Hepworth M.A. [2002]: *A Study of European Land Tax Systems, Second Year Report*. Lincoln Institute of Land Policy, Working Paper.
- Duczowska-Małysz K. [2005]: *Wież i rolnictwo wobec reformy finansów publicznych. Dylematy wokół rozwoju gospodarczego*. [W:] *Finanse publiczne a wzrost gospodarczy*. J. Tomkiewicz (red.). Wyższa Szkoła Przedsiębiorczości i Zarządzania im. Leona Koźmińskiego, Warszawa.
- Dziemianowicz R.I. [2006]: *Specyfika konstrukcji podatku dochodowego obciążającego gospodarstwa rolne w Unii Europejskiej*. *Problemy rolnictwa światowego* t. XV.
- Dziemianowicz R.I. [2007]: *Efektywność systemu opodatkowania rolnictwa*. Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok (w druku).
- Etel L. [2003]: *Podatek od nieruchomości, rolny i leśny. Komentarz*. Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa.
- Taxation of Italian Property*. [2007]. <http://www.properties-in-europe.com>.
- Vat Rates Applied in the Member States of the European Community*. [2005]. European Commission, DOC/1636/2005-EN.
- Wach K. [2005]: *Systemy podatkowe krajów Unii Europejskiej*. Oficyna Ekonomiczna, Kraków.

Mariusz Hamulecuk¹

Katedra Ekonomiki Rolnictwa i Międzynarodowych Stosunków Gospodarczych
Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego
Warszawa

Powiązania cen wieprzowiny pomiędzy rynkiem polskim, duńskim i niemieckim

The pork price linkages between Polish, Danish and German markets

Abstract. The aim of the paper was the attempt to assess the pork prices linkage between Polish, Danish and German markets. The research was based on monthly average pork price notations between January 1995 and May 2007. The analysis indicates that both short-term and long-term relationships between analyzed markets have existed.

Key words: pork prices, price linkage, law of one price.

Abstrakt. Celem badań była próba oceny powiązań cen wieprzowiny pomiędzy rynkiem polskim, duńskim i niemieckim. Analizę przeprowadzono w oparciu o miesięczne informacje o poziomie cen z okresu od stycznia 1995 do maja 2007 roku. Przedstawione wyniki badań wskazują, że istnieją zarówno krótko-, jak i długookresowe powiązania w kształtowaniu się cen między analizowanymi rynkami.

Słowa kluczowe: ceny wieprzowiny, powiązania cen, prawo jednej ceny

Wstęp

Polska jako jeden z największych producentów wieprzowiny w Europie jest aktywnym uczestnikiem wymiany międzynarodowej. W głównej mierze wynika to ze strukturalnych nadwyżek produkcji wieprzowiny w Polsce, która w ostatnich latach przewyższa popyt krajowy. Głównym wyznacznikiem pozycji konkurencyjnej oferowanych towarów, z uwagi na znaczną ich standaryzację, są ceny. Jest zatem ważne poznanie uwarunkowań kształtowania się tych cen w czasie, w tym ich związków z cenami konkurentów. Coraz większa otwartość naszej gospodarki na handlowe kontakty z innymi krajami i członkostwo Polski w Unii Europejskiej wskazują, że należy spodziewać się coraz większego powiązania cen na rynku krajowym z cenami na rynkach innych państw.

Generalnie, przy braku sztucznych barier handlowych, struktura cen na przestrzennie wyodrębnionych rynkach kształtowana jest w zależności od układu kosztów transferowych. Odchylenia od tego występują wówczas, gdy konsumenci preferują kupno artykułów pochodzących z określonego obszaru geograficznego lub, gdy mamy do czynienia z niepełnym przepływem informacji. Teoretyczny fundament oceny cenowej efektywności rynków w aspekcie tempa i siły przekazu sygnałów cenowych między różnymi rynkami stanowi prawo jednej ceny. Zgodnie z nim arbitraż prowadzi do zrównania cen towarów homogenicznych na różnych rynkach, gdyż uczestnicy rynku nie będą akceptować znacznie wyższych cen za ten sam towar. Z punktu widzenia oceny cenowej efektywności rynku w ujęciu przestrzennym ważne jest zbadanie czasu, po którym różnice cenowe się zmniejszają lub zanikają [Conforti 2004; Figiel 2007; Tomek i Robinson 2001]

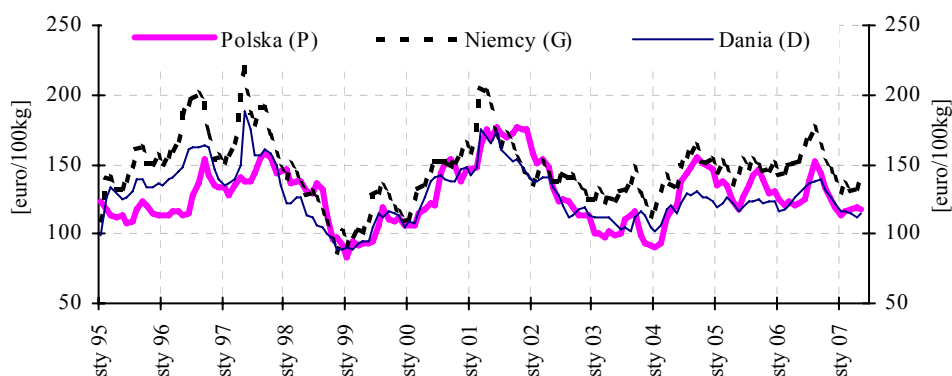
¹ Dr inż., e-mail: mariusz_hamulecuk@sggw.pl

Celem opracowania było zbadanie powiązań cen wieprzowiny i ich transmisji między rynkiem polskim i wybranymi rynkami europejskimi w ujęciu krótko- i długookresowym.

Materiał i metoda

Badania przeprowadzono wykorzystując miesięczne informacje o cenach trzody chlewnej z okresu od stycznia 1995 do maja 2007 roku. Zakres czasowy badań uwarunkowany jest tym, że Polska dopiero po roku 1995 posiadała nadwyżki produkcyjne wieprzowiny lokując je na rynkach krajów Europy Środkowowschodniej, gdzie dochodziło do bezpośredniej konkurencji z towarami pochodzącymi z UE-15. W latach wcześniejszych związki między rynkami były dość luźne [Hamulczuk 2006].

Dla krajów UE-15 wykorzystano ceny skupu wieprzowiny w klasie E wagi poubojowej publikowane przez Komisję Europejską. W przypadku Polski analogiczne informacje dostępne są dopiero od maja 2004 roku. W związku z czym ceny półtuszy w przeliczeniu na kl. E w okresie poprzedzającym wstąpienie naszego kraju do UE obliczono w oparciu o kształtowanie się cen skupu żywca wieprzowego (według GUS), mnożąc te drugie przez współczynnik 1,396. Takie rozwiązanie wydaje się być poprawne, ponieważ w okresie od maja 2004 do maja 2007 roku obydwie kategorie charakteryzują się przeciętnie taką relacją oraz bardzo wysoką korelacją. Współczynnik korelacji Pearsona pomiędzy tymi dwoma kategoriami w tym okresie na poziomie 0,996 (a w przypadku pierwszych przyrostów 0,971) wskazują na bezpośrednie przełożenie cen skupu żywca na ceny w wadze poubojowej.

Źródło: badania własne na podstawie danych GUS i Komisji Europejskiej

Rys. 1. Średnie miesięczne ceny wieprzowiny w Polsce, Dani i Niemczech w okresie od stycznia 1995 do maja 2007 roku (klasa E, euro/100kg)

Fig. 1. Monthly average pork prices in Poland, Germany and Denmark in January 1995 - May 2007 (grade E, euro/100kg)

Analizowano kształtowanie się cen wieprzowiny w Polsce (P) w odniesieniu do cen w Danii (D), Niemczech (G)² (rys. 1). Kraje te odgrywają znaczną rolę w produkcji i handlu wieprzowiną w Europie i na świecie. Aby zapewnić porównywalność cen wyrażono je w EUR/100kg, wykorzystując średniomiesięczne kursy według NBP. Z uwagi na fakt, że analizowane zmienne mają w większym stopniu charakter multiplikatywny niż addytywny oraz to, że w procedurach testujących stosuje się metodę najmniejszych kwadratów, analizy oparto na danych logarytmowanych.

Pierwszym problemem jaki napotkano była niestacjonarność zmiennych. Opieranie się na takich zmiennych może prowadzić do błędnych wniosków wyciąganych w oparciu o używane metody statystyczne. W związku z czym najpierw określono stopień integracji poszczególnych zmiennych zgodnie z nomenklaturą Engle'a i Grangera. W tym celu zastosowano rozszerzony test pierwiastka jednostkowego ADF (Augmented Dickey-Fuller) o statystyce³ [Charemza i Deadman 1997]:

$$\Delta y_t = \delta y_{t-1} + \sum_{j=1}^k \gamma_j \Delta y_{t-j} + \varepsilon_t$$

gdzie: δ – parametr modelu stanowiący podstawę badania integracji,
 j – wykorzystany rząd opóźnień.

Hipotezę zerową o występowaniu pierwiastka jednostkowego ($H_0 : \delta = 0$) można odrzucić wówczas, gdy wartość statystyki t jest większa od wartości krytycznych τ z tablic testu ADF.

Do oceny cenowych powiązań przestrzennie wyodrębnionych rynków towarowych stosuje się wiele rozwiązań metodycznych [np. Conforti 2004; Figiel 2004]. W niniejszej pracy do oceny współzależności wykorzystano kilka podejść, które miały za zadanie określenie związków między cenami na poszczególnych rynkach zarówno w ujęciu długo-, jak i krótkookresowym. Analizy rozpoczęto od obliczenia współczynników korelacji między cenami (i przyrostami cen) w poszczególnych krajach. Następnie przeprowadzono analizę poszczególnych składowych szeregów czasowych, testowano przyczynowość i kierunki przebiegu impulsów cenowych oraz przeprowadzono testy kointegracji.

Podejście oparte na dekompozycji szeregu czasowego umożliwia ocenę siły współzależności (zarówno długookresowych jak i krótkookresowych) między cenami wieprzowiny w Polsce i w analizowanych krajach, na podstawie powiązań między składowymi szeregami czasowymi tych cen. Szeregi czasowe cen wieprzowiny rozłożono na trzy komponenty: długookresowy trend (TC), na który składa się tendencja rozwojowa i wahania cykliczne, wahania sezonowe (S) i wahania przypadkowe (I). Skorzystano w tym celu z metody Census X-11 [Findley i inni 1988]. Powiązania pomiędzy analogicznymi składowymi szeregami czasowymi cen wieprzowiny w Polsce i innych krajach określono za pomocą współczynników korelacji liniowej.

W celu określenia siły związków długookresowych przeprowadzono analizę kointegracji w oparciu o procedurę Engle'a-Grangera. Zakłada się, że długookresowe zależności występują wówczas, gdy dwa lub więcej szeregów są niestacjonarne, ale ich linowa kombinacja jest stacjonarna. W celu przetestowania tego stwierdzenia buduje się model regresji kointegrującej w postaci [Ekonometria... 1996]:

² Takie oznaczenia przyjęto w dalszej części opracowania.

³ Model ten może być rozszerzony o składniki deterministyczne (wyraz wolny, trend, zmienne 0-1).

$$y_t = A_0 D_t + \alpha_1 x_t + \varepsilon_t,$$

gdzie: $A_0 D_t$ - deterministyczna część równania,

α_1 – parametr kointegrujący.

Jeżeli okaże się, że składnik losowy ε_t zbudowanego modelu ma rząd integracji mniejszy niż poszczególne zmienne stanowiące podstawę budowy modelu to zmienne są skointegrowane (występują między nimi zależności długookresowe) i nie zagraża niebezpieczeństwo uzyskania regresji pozornej. Do oceny rzędu integracji składnika losowego zastosowano test ADF.

W ocenie krótkookresowych powiązań między cenami na analizowanych rynkach zastosowano test przyczynowości Grangera [Charemza i Deadman 1997; Figiel 2004]. Przyczynowość w sensie Grangera zakłada, że x jest przyczyną dla y jeżeli bieżąca wartość zmiennej y może być przewidywana z większą dokładnością z wykorzystaniem opóźnionych wartości zmiennych x niż bez nich, przy pozostałej niezminionej informacji. Wyróżnić można również „natychmiastową” przyczynowość, która ma miejsce wówczas, gdy bieżące wartości y mogą być lepiej prognozowane przy użyciu bieżących i przeszłych wartości x , *ceteris paribus*. Postać równania jest następująca:

$$y_t = A_0 D_t + \sum_{j=1}^p \alpha_j y_{t-j} + \sum_{j=0}^k \beta_j x_{t-j} + \varepsilon_t.$$

Jeśli $\beta_0 = \beta_1 = \dots = \beta_k = 0$, to w sensie definicji Grangera x nie jest przyczyną y . Do zweryfikowania hipotezy zastosowano test Fishera-Snedecora [Charemza i Deadman 1997].

Tabela 1. Wyniki rozszerzonego testu Dickey-Fullera cen wieprzowiny dla modelu z wyrazem wolnym i 0-1 zmiennymi sezonowymi (dane logarytmowane)

Table 1. Testing unit roots with Augmented Dickey-Fuller test for pork prices model with constant and 0-1 seasonal dummies (based on logarithmic data)

Kraj / country	1995-2007			1995-2000			2001-2007		
	δ	t	p	δ	t	p	δ	t	p
<i>POZIOM CEN (PRICE LEVEL)</i>									
Polska (P)	-0,06	-2,28	0,17	-0,05	-1,14	0,70	-0,06	1,83	0,36
Dania (D)	-0,04	-1,81	0,61	-0,04	-1,00	0,76	-0,06	-1,66	0,45
Niemcy (G)	-0,06	-2,15	0,37	-0,04	-1,06	0,73	-0,11	-2,12	0,23
<i>PIERWSZE RÓŻNICE CEN (FIRST DIFFERENCES OF PRICES)</i>									
Polska (P)	-0,64	-4,95	0,00	-0,68	-3,05	0,03	-0,58	-3,43	0,01
Dania (D)	-0,86	-6,54	0,00	-0,93	-4,59	0,00	-0,88	-4,83	0,00
Niemcy (G)	-0,98	-7,09	0,00	-0,82	-4,08	0,00	-1,28	-6,21	0,00

Źródło: badania własne na podstawie danych GUS i Komisji Europejskiej

Analiza wstępna

Wszystkie zmienne (ich logarytmy naturalne, ln) okazały się niestacjonarne. Wskazują na to wyniki rozszerzonego testu Dickeya-Fullera (ADF) zamieszczone w tabeli 1. Brak podstaw do odrzucenia H_0 o występowaniu pierwiastka jednostkowego dotyczył całego badanego okresu jak i poszczególnych wyodrębnionych podokresów. Dopiero pierwsze przyrosty okazały się stacjonarne. Ocena stopnia zintegrowania szeregów czasowych cen wieprzowiny oparta na danych po wyeliminowaniu wahań sezonowych dostarczyła podobnych rezultatów.

W celu wstępnego zbadania współzależności między cenami wieprzowiny w Polsce, Dani i Niemczech obliczono między nimi współczynniki korelacji Pearsona. W przypadku badania poziomów cen wszystkie współczynniki okazały się statystycznie istotne na poziomie $p < 0,01$, niezależnie od analizowanego przedziału czasowego. Natomiast w przypadku korelacji obliczonych dla pierwszych różnic cen, związki w latach 1995-2000 okazały się słabe, a w przypadku powiązań z cenami duńskimi statystycznie nieistotne. Generalnie można powiedzieć, że współzależności między cenami w Polsce a cenami w Danii i Niemczech w latach 2001-2007 okazały się być silniejsze niż w latach 1995-2000.

Tabela 2. Współczynniki korelacji Pearsona obliczone między cenami wieprzowiny w Polsce, Dani i Niemczech (dane logarytmowane)

Table 2. Estimated Pearson correlations coefficients for pork prices in Poland, Denmark and Germany (based on logarithmic data)

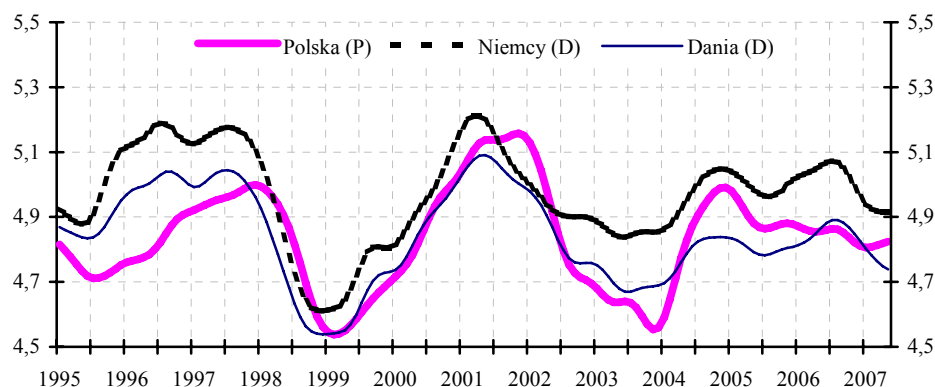
	1995-2007			1995-2000			2001-2007				
<i>POZIOM CEN (PRICE LEVEL)</i>											
	P	D	G	P	D	G	P	D	G		
P	1,00			P	1,00		P	1,00			
D	0,75	1,00		D	0,72	1,00	D	0,88	1,00		
G	0,69	0,91	1,00	G	0,70	0,96	1,00	G	0,79	0,83	1,00
<i>PIERWSZE RÓŻNICE CEN (FIRST DIFFERENCES OF PRICES)</i>											
	P	D	G	P	D	G	P	D	G		
P	1,00			P	1,00		P	1,00			
D	0,27	1,00		D	0,11	1,00	D	0,51	1,00		
G	0,37	0,62	1,00	G	0,24	0,67	1,00	G	0,54	0,53	1,00

Źródło: badania własne na podstawie danych GUS i Komisji Europejskiej

Analiza zależności długookresowych

Największy udział w zmienności cen wieprzowiny ma trend i wahania cykliczne (TC). Wynika to z faktu, że głównym mechanizmem leżącym u podstaw zmienności na rynku trzody chlewnej są tzw. cykle świńskie. Zmiany cykliczne są rezultatem opóźnienia efektów produkcyjnych w stosunku do momentu podejmowania decyzji, co wynika z trudności technologicznych w dostosowaniu rozmiarów chowu do zmian popytu. Niemalże znaczenie ma fakt, że gospodarstwa nie mają możliwości przerwania procesu ani

regulowania podaży przez zwiększenie lub zmniejszenie produkcji gotowej. Przyczyn występowania cykli świńskich upatruje się też w decyzjach rolników, powodowanych brakiem świadomości o działających na rynku powiązaniach i mechanizmach [Schmidt i Steczkowski 1975].

Źródło: badania własne na podstawie danych GUS i Komisji Europejskiej

Rys. 2. Długookresowe tendencje (TC) cen wieprzowiny w Polsce, Niemczech i Danii (dane logarytmowane)
Fig. 2. Long-term trend (TC) of the pork prices in Poland, Germany and Denmark (logarithmic data)

Tabela 3. Współczynniki korelacji Pearsona długookresowych tendencji (TC) cen skupu wieprzowiny w Polsce, Danii i Niemczech w latach 1995-2007 (dane logarytmowane)

Table 3. Estimated Pearson correlation coefficients for long-term tendencies (TC) of pork prices in Poland, Denmark and Germany (based on logarithmic data)

	1995-2007			1995-2000			2001-2007		
<i>POZIOM CEN (PRICE LEVEL)</i>									
	P	D	G	P	D	G	P	D	G
P	1,00			P	1,00		P	1,00	
D	0,79	1,00		D	0,78	1,00	D	0,92	1,00
G	0,73	0,94	1,00	G	0,76	0,99	G	0,84	0,89
<i>PIERWSZE RÓŻNICE CEN (FIRST DIFFERENCES OF PRICES)</i>									
	P	D	G	P	D	G	P	D	G
P	1,00			P	1,00		P	1,00	
D	0,72	1,00		D	0,73	1,00	D	0,76	1,00
G	0,61	0,91	1,00	G	0,67	0,94	G	0,60	0,83

Źródło: badania własne na podstawie danych GUS i Komisji Europejskiej

Graficzne ujęcie szeregów cen wieprzowiny (po zlogarytmowaniu, ln) oczyszczonych z wahań sezonowych i przypadkowych w Polsce, Danii i Niemczech przedstawiono na rys. 2. Zależności między tak wyodrębnionymi składowymi cen wieprzowiny w Polsce i cen wieprzowiny w innych krajach pozwalają na ustosunkowanie się do długookresowych

powiązań między cenami w różnych krajach. Na podstawie oceny graficznej wnioskować można o znacznej współzależności przebiegu cykli świńskich.

Widoczne współzależności w przebiegu zmian cyklicznych potwierdzają obliczone współczynniki korelacji między długookresowymi zmianami cen (TC) w Polsce i w pozostałych analizowanych krajach, statystycznie istotne na poziomie $\alpha \leq 0,01$ (tab. 2).

Analizując współczynniki korelacji między poziomami cen w Polsce, Danii i Niemczech można zauważyć wzrost współzależności w czasie pomiędzy latami 1995-2000 i 2001- 2007. W tym drugim podokresie współczynniki korelacji z cenami w Polsce są zbliżone do niemiecko-duńskich, co po części wynika z osłabienia współzależności między długookresowymi zmianami cen w tych dwóch krajach. Z kolei analiza współczynników obliczonych dla pierwszych przyrostów cen nie wskazuje na zmiany stopnia współzależności w czasie między zmianami długookresowymi w Polsce i w pozostałych krajach.

Analiza nie byłaby pełna, gdyby nie brano pod uwagę opóźnień i wyprzedzeń pomiędzy cyklami świńskimi. Od 1995 do momentu wstąpienia Polski do UE zauważyć można kilkumiesięczne opóźnienie przebiegu cykli świński w Polsce w stosunku do zmian cyklicznych w Niemczech i Danii. Jest to szczególnie widoczne w poszczególnych momentach zwrotnych cykli (rys. 2).

W tabeli 4 przedstawiono przeciętne opóźnienia (lub, patrząc z drugiej strony, wyprzedzenia) pomiędzy cyklami w analizowanych krajach. Są to wielkości opóźnień, przy których otrzymano maksymalne wartości współczynników korelacji linowej Pearsona (są to wartości wyższe niż przedstawione w tabeli 3 dla zerowego opóźnienia). Na podstawie informacji w tabeli 4 można stwierdzić, że mamy do czynienia z coraz większą długookresową współzależnością między cenami w Polsce a cenami w Danii i Niemczech. Przejawem tego jest zmniejszenie opóźnień w cyklicznych zmianach cen w Polsce w stosunku do analogicznych zmian w Danii i Niemczech. O ile przed wstąpieniem Polski do UE nasz rynek dostosowywał się z pewnym opóźnieniem do zmian na rynku unijnym (średnio 3 miesięcznym), co umożliwiałoby wykonanie prognoz ostrzegawczych cen wieprzowiny w Polsce w oparciu o informację z innych rynków [Hamulczuk 2004], to obecnie zmiany są niemal równoczesne.

Tabela 4. Średnie opóźnienia między zmianami cyklicznymi cen wieprzowiny w Polsce, Dani i Niemczech (dane logarytmowane), miesiące

Table 4. Average time lags between cyclical component of the pork prices fluctuations in Poland, Denmark and Germany (based on logarithmic data), months

Kraje / Countries	Lata / Years		
	1995-2007	1995-2000	2001-2007
Polska – Dania (Poland – Denmark)	2	3	0
Polska – Niemcy (Poland – Germany)	3	3	1
Dania – Niemcy (Denmark – Germany)	0	0	0

Źródło: badania własne na podstawie danych GUS i Komisji Europejskiej

Dodatkowo w celu określenia zależności długookresowych zastosowano analizę kointegracji. Umożliwia ona wykluczenie pozornych zależności w kształtowaniu się zmiennych w czasie. Wyniki testowania zależności długookresowych z zastosowaniem testu Engle'a-Grangera zawarto w tabeli 5. Podstawą modelowania w tym przypadku były szeregi czasowe logarytmowane z wyeliminowaną sezonowością.

Modele kointegrujące obliczono zawierając w nich wyraz wolny, trend oraz cenę w analizowanym kraju. W tabeli 5 przedstawiono wyniki jednostronnego testowania długookresowych współzależności (wnioski z modelowania odwrotnego były zbliżone)⁴. Oszacowania zawarte w tabeli potwierdzają, że mamy do czynienia z coraz silniejszym długookresowym powiązaniem między cenami wieprzowiny w Polsce a cenami wieprzowiny w Niemczech i Danii. Świadczą o tym coraz wyższe (w wartościach bezwzględnych) statystyki testu ADF między dwoma rozłącznymi podokresami, dla modelowania bez uwzględnienia opóźnień w przebiegu cen. Mimo wzrostu statystyk ADF nadal są to powiązania słabsze niż między rynkiem niemieckim a duńskim. Wynikać to może z faktu silnego powiązania korony duńskiej z euro, a słabszego powiązania tych walut z polską walutą, przez co zmiany kursów walutowych osłabiają reakcje uczestników poszczególnych wewnętrznych rynków na zmiany sytuacji na innych rynkach⁵.

Tabela 5. Kointegracja między cenami wieprzowiny w Polsce, Danii i Niemczech (dane logarytmowane)
Table 5. Testing for cointegration between Polish, Danish and German pork prices (based on logarithmic data)

Okres / Period	Równanie kointegrujące / Cointegration equation	Statystyka DW równania kointegrującego /DW statistic	ADF bez wyrazu wolnego / ADF statistics for model without constant	ADF z wyrazem wolnym / ADF statistics for model with constant
Modelowanie bez opóźnień między zmiennymi / modeling without time lags				
1995- 2007	$P_t = 1,17 + 0,0004 * t + 0,73 * G_t$	0,23	$\tau = -2,68$ (p<0,01)	$\tau = -2,67$ (p=0,08)
	$P_t = 0,48 + 0,001 * t + 0,88 * D_t$	0,36	$\tau = -2,98$ (p<0,01)	$\tau = -2,97$ (p=0,04)
	$G_t = 0,09 + 0,0005 * t + 1,00 * D_t$	0,69	$\tau = -4,30$ (p<0,01)	$\tau = -4,30$ (p<0,01)
1995- 2000	$P_t = 1,75 + 0,0017 * t + 0,6 * G_t$	0,39	$\tau = -1,99$ (p=0,04)	$\tau = -1,98$ (p=0,30)
	$P_t = 1,43 + 0,0016 * t + 0,68 * D_t$	0,44	$\tau = -1,99$ (p=0,04)	$\tau = -1,98$ (p=0,30)
	$G_t = 0,27 - 0,0003 * t + 1,08 * D_t$	1,32	$\tau = -4,63$ (p<0,01)	$\tau = -4,59$ (p<0,01)
2001- 2007	$P_t = -1,17 - 0,0014 * t + 1,24 * G_t$	0,35	$\tau = -2,95$ (p<0,01)	$\tau = -2,93$ (p=0,04)
	$P_t = -1,51 + 0,0007 * t + 1,30 * D_t$	0,44	$\tau = -3,51$ (p<0,01)	$\tau = -3,49$ (p<0,01)
	$G_t = 0,88 + 0,0012 * t + 0,82 * D_t$	0,67	$\tau = -4,02$ (p<0,01)	$\tau = -4,08$ (p<0,01)
Modelowanie uwzględniające opóźnienia między zmiennymi / modeling with time lags				
1995- 2007	$P_t = 0,93 + 0,0004 * t + 0,78 * G_{t-3}$	0,36	$\tau = -3,27$ (p<0,01)	$\tau = -3,26$ (p=0,02)
	$P_t = 0,24 + 0,001 * t + 0,93 * D_{t-2}$	0,43	$\tau = -3,61$ (p<0,01)	$\tau = -3,60$ (p<0,01)
1995- 2000	$P_t = 0,96 + 0,003 * t + 0,75 * G_{t-3}$	1,06	$\tau = -3,17$ (p<0,01)	$\tau = -3,15$ (p=0,02)
	$P_t = 0,57 + 0,003 * t + 0,85 * D_{t-3}$	1,15	$\tau = -3,83$ (p<0,01)	$\tau = -3,80$ (p<0,01)
2001- 2007	$P_t = -1,39 - 0,0013 * t + 1,26 * G_{t-1}$	0,52	$\tau = -2,85$ (p<0,01)	$\tau = -2,82$ (p=0,05)
	$P_t = -1,51 + 0,0007 * t + 1,30 * D_t$	0,44	$\tau = -3,51$ (p<0,01)	$\tau = -3,49$ (p<0,01)

Źródło: badania własne na podstawie danych GUS i Komisji Europejskiej

⁴ W niniejszej pracy, z uwagi na brak miejsca na rozwiniętą prezentację, równania kointegrujące budowano z wykorzystaniem tylko jednej zmiennej objaśniającej. Można było je również oszacować wykorzystując w tym celu więcej zmiennych objaśniających.

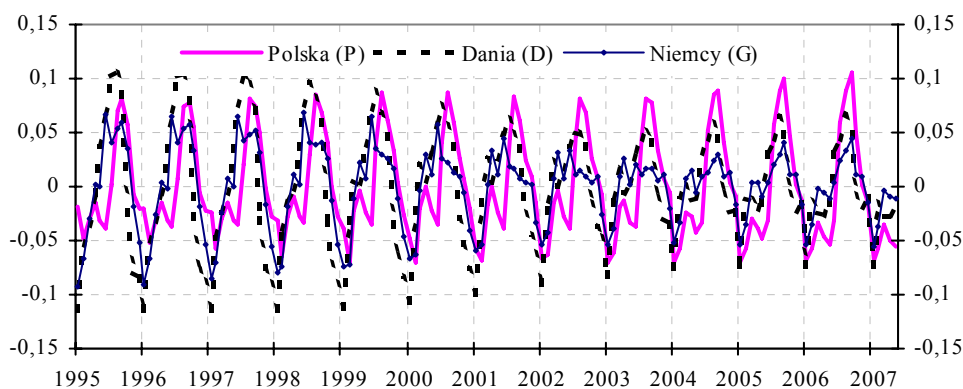
⁵ Innym rozwiązaniem, z wykorzystaniem którego można testować współzależności, jest włączenie kursu walutowego do zestawu zmiennych objaśniających.

Ważnym spostrzeżeniem jest to, że w długim okresie ceny w Polsce są w większym stopniu powiązane z cenami duńskimi niż niemieckimi. Wynika to stąd, że ceny w Polsce są pod dużą presją eksportowych cen wieprzowiny duńskiej, który to kraj jest największym eksporterem tego gatunku mięsa na świecie.

Lepsze rezultaty otrzymano szacując równania kointegrujące z opóźnieniami zawartymi w tabeli 4 niż bez opóźnień. Zaskakująco mogą wyglądać wyższe statystyki ADF polskich modeli zawierających zmienne opóźnione oszacowanych dla lat 1995-2000 niż oszacowanych dla okresu po 2001 roku. Wynikają one jednak z dużej stabilności trzymiesięcznego opóźnienia cyklicznych zmian w Polsce w pierwszym okresie oraz z faktu, że w drugim podokresie zawarty jest moment wstąpienia Polski do UE oraz związane z tym skrócenie wyprzedzeń czasowych między cyklami.

Analiza zależności krótkookresowych

Drugim rodzajem zmienności charakterystycznym dla produkcji rolniczej są wahania sezonowe (rys. 3). Zaliczyć je można do zmian krótkookresowych, gdyż okres ich wahań nie przekracza jednego roku. Generalnie zauważyć można zmiany w przebiegu wahań sezonowych we wszystkich analizowanych krajach. Dotyczy to zarówno amplitudy jak i rozłożenia tych wahań na przestrzeni roku. Jeżeli chodzi o współzależności między wskaźnikami sezonowymi w Polsce i Danii oraz Niemczech to mamy do czynienia z ich wzrostem pomiędzy okresem 1995-2000 a latami 2001-2007. W przypadku porównań polsko-duńskich nastąpiła zmiana współczynnika korelacji liniowej z 0,59 do 0,70 a polsko-niemieckich z 0,49 do 0,68.

Źródło: badania własne na podstawie danych GUS i Komisji Europejskiej

Rys. 3. Wskaźniki sezonowości cen wieprzowiny w Polsce, Niemczech i Danii (dane logarytmowane)⁶
 Fig. 3. Seasonal indices of the pork prices in Poland, Germany and Denmark (logarithmic data)

⁶ Wskaźniki obliczone na danych logarytmowanych mają analogiczną interpretację jak współczynniki obliczone w modelu multiplikatywnym.

Głównym sposobem oceny powiązań krótkookresowych była analiza przyczynowości Grangera. Mimo że nie dowodzi ona bezpośrednio istnienia związków przyczynowych, daje ku temu pewne wskazówki. Z uwagi, że mamy do czynienia ze zmiennymi niestacjonarnymi podstawę do ceny przyczynowości stanowiły pierwsze różnice zmiennej. Ocenę taką z uwagi na występowanie wahań sezonowych można przeprowadzić na kilka sposobów. Można założyć, że ich udział jest niewielki i wykorzystać dane z wahaniami sezonowymi, uwzględnić w modelu deterministyczne zmienne 0-1, bądź oprzeć się na danych bez wahań sezonowych. W naszym przypadku dokonano obliczeń dla ostatniego przypadku (tab. 6), gdzie sezonowość została wyeliminowana za pomocą metody Census X-11⁷. Analizę przeprowadzono w dwóch wariantach: z nieopóźnioną zmienną objaśniającą (natychmiastową przyczynowość) i bez opóźnionej zmiennej objaśniającej.

Tabela 6. Wyniki testów na występowanie przyczynowości Grangera (dane logarytmowane, po eliminacji sezonowości)

Table 6. Testing for Granger causality (based on logarithmic and seasonally adjusted data)

Okres / period	1995-2007		1995-2000		2001-2007	
<i>NATYCHMIASTOWA PRZYCZYNOWOŚĆ W SENSIE GRANGERA / GRANGER IMMEDIATE CAUSALITY</i>						
P – D	F=6,4 (p<0,01)	P □ D	F=1,85 (p=0,15)	P – D	F=6,45 (p<0,01)	P □ D
D – P	F=3,70 (p=0,01)		F=2,08 (p=0,11)		F=2,94 (p=0,04)	
P – G	F=6,16 (p<0,01)	P □ D	F=4,51 (p<0,01)	PL □ G	F=6,42 (p<0,01)	P □ G
G – P	F=10,72 (p<0,01)		F=6,29 (p<0,01)		F=6,07 (p<0,01)	
D – G	F=21,99 (p<0,01)	D □ G	F=14,85 (p<0,01)	D □ G	F=7,06 (p<0,01)	D □ G
G – D	F=48,20 (p<0,01)		F=48,39 (p<0,01)		F=10,20 (p<0,01)	
<i>PRZYCZYNOWOŚĆ W SENSIE GRANGERA/ GRANGER CAUSALITY</i>						
P – D	F=5,90 (p<0,01)	P → D	F=1,94 (p=0,15)	P – D	F=4,89 (p<0,01)	P → D
D – P	F=2,01 (p=0,14)		F=2,28 (p=0,11)		F=0,30 (p=0,88)	
P – G	F=6,16 (p<0,01)	P ↔ G	F=3,33 (p=0,04)	P ↔ G	F=1,95 (p=0,15)	P – G
G – P	F=10,72 (p<0,01)		F=5,79 (p=0,01)		F=1,51 (p=0,23)	
D – G	F=2,00 (p=0,14)	D ← G	F=2,58 (p=0,08)	D ← G	F=0,23 (p=0,79)	D ← G
G – D	F=29,67 (p<0,01)		F=34,94 (p<0,01)		F=3,94 (p=0,02)	

Źródło: badania własne na podstawie danych GUS i Komisji Europejskiej

Po pierwsze, analizując wyniki w tabeli 6, można stwierdzić, że natychmiastowe powiązania krótkookresowe są znacznie silniejsze niż reakcje na przeszłe zmiany. Wynikać to może z szybkiego przepływu informacji rynkowej oraz efektywnego rynku, który podlegał tym samym lub podobnym regulacjom. Większość reakcji natychmiastowych ma

⁷ Częściowe analizy wykonane dla modelu ze zmiennymi 0-1 dawały zbliżone rezultaty.

charakter dwukierunkowy. Wyjątkiem jest brak krótkookresowych przepływów impulsów cenowych w latach 1995-2000 pomiędzy rynkiem polskim a duńskim.

Po drugie, powiązania natychmiastowe między rynkiem duńskim a niemieckim są silniejsze niż pomiędzy rynkiem polskim a dwoma pozostałymi. Po trzecie, nastąpił znaczny wzrost stopnia krótkookresowych powiązań polsko-duńskich i polsko-niemieckich między latami 1995-2000 a okresem od 2001 roku. Odwrotną tendencję można zaobserwować w przypadku relacji duńsko-niemieckich.

Po czwarte, kierunek przebiegu impulsów cenowych ma miejsce od rynku niemieckiego do duńskiego oraz od polskiego do duńskiego. Jest całkiem logiczne, że rynek posiadający największe nadwyżki reaguje na to, co się dzieje na jego rynkach docelowych. Jeżeli chodzi o związki między rynkiem polskim i niemieckim, to mają one charakter dwukierunkowy w całym badanym okresie. Przyczynowość w sensie Grangera w latach 2001-2007 wskazuje na osłabienie reakcji na przeszłe informacje kosztem reakcji natychmiastowych.

Wnioski

1. Wyraźne jest stopniowe dochodzenie do coraz większej współzależności długookresowej i coraz większej konwergencji cykli świńskich w Polsce w stosunku do cykli w Danii i Niemczech. O ile przed wstąpieniem Polski do UE zmiany długookresowe w Polsce były opóźnione średnio o trzy miesiące w stosunku do analogicznych wahań na rynku niemieckim i duńskim, to obecnie mają one charakter niemal jednoczesny. Zgodnie z prawem jednej ceny, większą zbieżność cen krajowych z cenami światowymi należy traktować jako przejaw poprawy cenowej efektywności rynku wieprzowiny.
2. Ceny w Polsce w długim okresie są w większym stopniu powiązane z cenami duńskimi niż niemieckimi. Wynika to stąd, że ceny w Polsce są pod dużą presją eksportowych cen wieprzowiny duńskiej.
3. Przeprowadzone badania potwierdzają znaczny wzrost w czasie krótkookresowych powiązań cenowych polsko-duńskich i polsko-niemieckich. Odwrotną tendencję można zaobserwować w przypadku relacji duńsko-niemieckich. Wynikać to może ze zmian w polityce rolnej Unii Europejskiej oraz z samego rozszerzenia UE. Mimo to powiązania te są nadal wyższe niż między tymi krajami a Polską. Główną rolę w tym odgrywa znaczne ryzyko kursowe w handlu polsko-niemieckim i polsko-duńskim.
4. W przeciwieństwie do długookresowych zmian cen wieprzowiny będących pod presją niskich cen duńskich, kierunek przepływu krótkookresowych impulsów cenowych przebiega od rynku niemieckiego do duńskiego oraz od polskiego do duńskiego. Z uwagi na szybki przepływ informacji, na rynku wieprzowiny zaobserwować można wysoki poziom natychmiastowych reakcji cen na ich zmiany w pozostałych krajach.
5. Mimo istotnych powiązań kierunkowych mieliśmy do czynienia ze znacznymi różnicami w poziomie cen między krajami. Wynikały one z poziomu stosowanych dopłat oraz kursów walutowych warunkujących opłacalność wymiany handlowej i poziom presji podażowej.

Literatura

- Charemza W.W., Deadman D.F. [1997]: Nowa ekonometria. PWE, Warszawa.
- Conforti P. [2004]: Price transmission in selected agricultural markets. [W:] FAO Commodity and Trade Policy Research Working Paper No. 7.
- Ekonometria. [1996]. M. Gruszczyński i M. Podgórska (red.). Wyd. SGH, Warszawa.
- Figiel S. [2004]: Współczesne metody analizy cenowego powiązania przestrzennie wyodrębnionych rynków towarowych. *Roczniki Naukowe SERiA* t. VI, z. 5.
- Figiel S. [2007]: Efektywność rynków rolnych. [W:] Rynek w ujęciu funkcjonalnym. W. Rembisz i M. Idzik (red.), WSFiZ, IERIGŻ BIP, Warszawa.
- Findley D.F., Monsell B.C., Bell W.R., Otto M.C., Chen B.C. [1988]: New Capabilities and Methods of the X-12-ARIMA Seasonal Adjustment Program. U.S. Bureau of the Census. Waszyngton.
- Hamulczuk M. [2004]: Prognozowanie cen trzody chlewnej w Polsce w świetle zmian na rynkach zagranicznych. *Roczniki Naukowe SERiA* t.VI, z.2.
- Hamulczuk M. [2006]: Powiązania cen wieprzowiny w Polsce z cenami europejskimi. *Prace Naukowe AE we Wrocławiu* nr 1118, T.1.
- Schmidt S., Steczkowski J. [1975]: Zmienność produkcji trzody chlewnej i możliwość jej regulowania. *Folia Oeconomica Cracoviensia* tom XVII.
- Tomek W.G., Robinson K.L. [2001]: Kreowanie cen artykułów rolnych. PWN, Warszawa.

Franciszek Kapusta¹

Katedra Ekonomiki i Organizacji Gospodarki Żywnościowej
Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu
Wrocław

Miejsce i rola rolnictwa polskiego w Unii Europejskiej (25)

Place and role of Polish agriculture in the European Union (25)

Abstract. The paper positions Polish agriculture on the background of agriculture in the EU(25) member states in years 2004-2005. The analysis has the aim of selecting its strengths and weaknesses and form a basis for constructing the strategy of its development in the integrating Union. The geographical location of member states forms different climatic and soil conditions for development of agricultural production. In the majority of cases the EU member states are complementary to each other. These characteristics are supplementary to a differentiation in the levels of economic development and in the stage of progress of structural changes in agriculture. Polish agriculture as an important part of agriculture in the EU may play a significant role in development of its food security and food self-supply.

Key words: position, agriculture, share, arable land, production, crop

Synopsis. W opracowaniu umiejscowiono rolnictwo polskie na tle rolnictwa krajów Unii (25) w latach 2004-2005. Analiza ma na celu wychwycenie mocnych i słabych stron polskiego rolnictwa i stanowić podstawę do konstruowania strategii jego rozwoju w integrującej się Unii. Położenie geograficzne poszczególnych państw stwarza odmienne warunki klimatyczne i glebowe dla rozwijania produkcji rolniczej. W większości przypadków państwa Unii pod tym względem są dla siebie komplementarne. Te właściwości są uzupełniane zróżnicowaniem w poziomie rozwoju gospodarczego i zaawansowaniem przemian strukturalnych w rolnictwie. Rolnictwo polskie stanowiąc ważny składnik rolnictwa Unii może odegrać poważną rolę w rozwijaniu jej bezpieczeństwa żywnościowego i samowystarczalności żywnościowej.

Słowa kluczowe: produkcja, plon, pozycja, rolnictwo, udział, użytki rolne

Wstęp

Rolnictwo polskie nieustannie podlega procesowi przemian; z tym że w gospodarce centralnie planowanej chodziło o wkomponowanie go w gospodarkę planową i upodobnienie do gospodarek w krajach socjalistycznych, a obecnie przystosowanie do konkurencji na wspólnym unijnym rynku.

Tak więc rolnictwo polskie współcześnie podlega podwójnej systemowej transformacji:

1) z gospodarki centralnie planowanej na gospodarkę rynkową, otwartą w ramach Unii,

2) procesowi aplikacji rozwiązań prawnych obowiązujących w Unii z chwilą przystąpienia do niej Polski (1 maja 2004 r.), w tym kwotowania produkcji (cukru i mleka).

¹ Prof. dr hab., ul. Komandorska 118/120, 53-534 Wrocław, email: franciszek.kapusta@ae.wroc.pl

Polska dołączyła do krajów, w które proces transformacji rolnictwa do współczesnych warunków globalnego rynku jest wysoko zaawansowany. Nastąpiło odsłonięcie wszystkich zaległości w tym zakresie jej rolnictwa. Następuje przyspieszenie przemian rolnictwa krajowego i z dużym dynamizmem wykształcanie się w nim czterech grup podmiotów:

Pierwsza, gospodarstw wysokotowarowych, silnie powiązanych z rynkiem krajowym i zagranicznym, aktywnie uczestniczących w kształtowaniu otoczenia swego działania. W swym rozwoju bazują nie tylko na materialnych zasobach kapitałowych ale również intelektualnych. Właściciele tych gospodarstw są przedsiębiorczy.

Druga, gospodarstw tradycyjnych, o niskiej produkcji towarowej, zorientowanych na rynek lokalny, angażujących pracę i kapitał w większym stopniu w pozarolniczą działalność niż w rozwój produkcji rolniczej.

Trzecia, gdzie gospodarstwa domowe posiadają ziemię rolniczą, ale nie prowadzą produkcji rolniczej (grupa słabo rozpoznana badawczo).

Czwarta, gospodarstwa socjalne, w których gospodarstwa domowe bazują na dochodach z programów socjalnych, o marginalnej działalności rolniczej, zorientowanej na własne potrzeby żywienia.

Analiza pozycji rolnictwa polskiego bazuje na stanie wypadkowym tych czterech grup gospodarstw i ich działań.

Czyniona analiza ma na celu umiejscowienie polskiego rolnictwa na tle rolnictwa państw Unii Europejskiej (25) i może służyć za podstawę konstruowania strategii jego rozwoju w nowych warunkach rynkowych [Kapusta 2005].

Opracowanie powstało w oparciu o wtórne źródła informacji statystycznej i literaturę przedmiotu. Zgromadzony materiał został opracowany i zinterpretowany przy pomocy zespołu metod, a na szczególne wyróżnienie zasługują: statystyczna, porównawcza w formie horyzontalnej i wertykalnej, monograficzna i opisowa.

Zasoby czynników produkcji w rolnictwie Unii Europejskiej i pozycja rolnictwa polskiego

Poszczególne państwa – członkowie UE, dysponują zróżnicowanymi zasobami czynników produkcji w rolnictwie (tab. 1), co jest spowodowane zajmowanym obszarem i osiągniętym poziomem rozwoju gospodarczego. Stąd różny jest udział użytków rolnych (u.r.) w powierzchni ogólnej kraju, udział u.r. nawadnianych, powierzchni u.r. przypadającej na 1 mieszkańca (tzw. powierzchni żywienia), zasobów aktywnych osób w rolnictwie na 100 ha u.r. i w rolnictwie w odniesieniu do ogółu aktywnych zawodowo, powierzchni u.r. przypadającej na 1 ciągnik, czy zużycie NPK na 1 ha u.r. Specyfika warunków naturalnych uwidacznia się w wielkości odsetka gruntów ornych i sadów w u.r.

Polska zajmuje w UE: pod względem powierzchni użytków rolnych 5 miejsce, po Francji, Hiszpanii, Niemczech i Wielkiej Brytanii, a gruntów ornych (g.o.) 3, po Francji i Hiszpanii. Należy zaznaczyć, że ziemia rolnicza w Polsce jest niższej jakości niż średnio w UE (ok. 40%). W Polsce jest 72,1% u.r. zmeliorowanych a wymagających melioracji.

Tabela 1. Zasoby czynników produkcji w rolnictwie krajów Unii Europejskiej (25)
Table 1. Resources of production factors in agriculture in the European Union (25) member states

Kraj	Rok	Użytki rolne		GO i sady w % UR	Nawadniane UR, %	UR/ mieszk., ha	Aktywni w rolnic. /100 ha		ciągnik / UR, ha	NPK kg/ha UR ^a
		mln ha	% pow. ogólnej				%	% ogółu		
Austria	2002	3,4	40,9	44,1	.	0,42	5,2	2,2	10,3	61,2
	2003	3,4	41,2	44,1	0,1	0,42	.	.	10,3	.
Belgia i L.	2002	1,5	45,5	53,3	2,6	0,14	5,0	0,7	14,7	190,3
	2003	1,5	45,5	53,3	.	0,14
Cypr	2002	0,1	11,1	100,0	.	0,14	31,0	3,9	6,9	131,7
	2003	0,1	11,1	100,0	27,8	0,14	.	.	8,4	.
Dania	2002	2,7	64,3	85,2	16,8	0,50	3,8	1,9	21,7	111,4
	2003	2,7	64,3	85,2	16,9	0,49	.	.	21,6	.
Estonia	2002	0,7	16,7	85,7	.	0,52	11,1	5,8	13,4	38,7
	2003	0,8	19,6	75,0	.	0,61	.	.	15,3	.
Finlandia	2002	2,2	7,2	100,0	2,9	0,42	.	.	11,5	131,5
	2003	2,2	7,2	100,0	2,8	0,43	.	.	11,6	.
Francja	2002	29,6	53,8	66,2	8,8	0,50	2,8	1,4	23,4	134,3
	2003	29,7	54,0	66,0	8,8	0,50	.	.	23,5	.
Grecja	2002	8,4	65,1	45,2	16,9	0,77	9,0	6,9	33,8	48,0
	2003	8,4	65,1	45,2	17,2	0,77	.	.	33,1	.
Hiszpania	2002	30,2	60,5	61,9	12,5	0,74	4,0	3,0	31,9	71,5
	2003	30,2	60,5	61,9	12,5	0,71	.	.	32,0	.
Irlandia	2002	4,4	63,8	25,0	.	1,12	3,6	4,1	28,4	133,2
	2003	4,4	63,8	27,2	.	1,10	.	.	28,2	.
Litwa	2002	3,5	55,6	82,9	.	1,01	5,7	5,8	34,2	55,6
	2003	3,5	55,6	85,7	0,2	1,01	.	.	34,1	.
Łotwa	2002	2,5	40,3	72,0	0,8	1,07	5,8	6,2	44,2	20,2
	2003	2,5	39,8	76,0	0,8	1,06	.	.	44,7	.
Malta	2002	0,01	33,3	100,0	.	0,03	20,0	0,5	20,0	70,0
	2003	0,01	34,4	100,0	18,2	0,03	.	.	22,0	.
Holandia	2002	1,9	55,9	47,4	29,0	0,12	12,3	1,5	13,1	172,4
	2003	1,9	57,0	47,4	29,3	0,12	.	.	12,9	.
Niemcy	2002	17,0	48,7	69,4	2,9	0,21	5,4	1,1	18,0	153,0
	2003	17,0	48,7	70,6	2,9	0,21	.	.	18,0	.
Polska	2002	16,9	54,0	77,5	0,5	0,44	12,5	10,8	12,4	93,6
	2003	16,2	53,1	79,6	0,6	0,42	12,9	.	11,8	99,3^b
Portugalia	2002	4,1	44,6	65,8	.	0,41	14,9	6,1	24,5	50,0
	2003	3,7	41,8	62,2	17,3	0,37	.	.	22,2	.
Czechy	2002	4,3	55,8	72,1	0,6	0,42	10,3	4,3	45,5	86,3
	2003	4,3	55,3	76,7	0,6	0,42	.	.	46,4	.
Słowacja	2002	2,5	52,1	64,0	7,5	0,46	10,2	4,7	111,0	51,1
	2003	2,5	50,7	64,0	7,5	0,45	.	.	108,0	.
Słowenia	2002	0,5	25,0	40,0	.	0,25	3,2	0,8	4,7	138,4
	2003	0,5	25,3	40,0	0,6	0,26	.	.	4,7	.
Szwecja	2002	3,1	7,5	87,1	.	0,35	4,5	1,6	19,0	85,6
	2003	3,2	7,7	84,4	3,6	0,35	.	.	19,2	.
Węgry	2002	5,9	64,1	78,0	3,9	0,87	8,0	4,8	51,9	85,4
	2003	5,9	63,7	81,4	3,9	0,58	.	.	51,5	.
W. Brytania	2002	16,9	70,1	34,3	1,0	0,29	3,0	0,9	33,9	106,3
	2003	17,0	70,1	33,5	1,0	0,29	.	.	33,9	.
Włochy	2002	15,4	52,7	72,1	17,8	0,27	7,9	2,1	9,3	92,8
	2003	15,4	51,3	72,1	18,2	0,26	.	.	9,0	.
UE-25	2002	177,8	41,6	64,2	.	0,39
	2003	177,7	41,6	64,2	.	0,38

^aw roku gospodarczym 2002/2003; ^bw roku gospodarczym 2003/2004.

Źródło: [Rocznik statystyczny Rzeczypospolitej... 2005], [Rocznik statystyczny Rzeczypospolitej... 2006], [Rocznik statystyczny rolnictwa... 2005], [Rocznik statystyczny rolnictwa... 2006] i obliczenia własne.

Rolnictwo polskie w wielu analizowanych czynnikach plasuje się powyżej wielkości średnich dla Unii. I tak w latach 2002 i 2003 (w nawiasach liczby dla Unii): użytki rolne stanowiły 54,0% i 53,1% (41,6% i 41,4%), grunty orne i sady (odpowiednio) 77,5% i 79,6% (64,2%), na 1 mieszkańca przypadało UR. 0,44 i 0,42 ha, to jest 11 pozycja w Unii (0,39 ha i 0,38 ha). Dobrze plasuje się również polskie rolnictwo pod względem wyposażenia w ciągniki, zaś pod względem poziomu nawożenia w kg NPK/ha rolnictwo polskie plasuje się na 14 pozycji. Ponadto rolnictwo polskie posiada wysokie zasoby pracy, a bardzo niski udział UR nawadnianych, tylko 0,6%. Niepokojącym zjawiskiem jest wysokie tempo wycofywania użytków rolnych z produkcji rolniczej i zmniejszania się powierzchni wyżywieniowej.

Konkluzja: rolnictwo polskie jest predysponowane do rozwijania produkcji praco- i ziemiochłonnej o umiarkowanym zużyciu środków plonotwórczych (bariera jakości gruntów i zasobów wodnych). W tej sytuacji jawi się potrzeba szerszego rozwoju produkcji ekologicznej. W 2006 r. było w Polsce 9,2 tys. gospodarstw, które gospodarowały na 0,6% powierzchni UR. Istniały również 172 certyfikowane przetwórnice produktów ekologicznych. Są to skromne rozmiary produkcji w porównaniu z innymi państwami; np. w Austrii rolnictwo ekologiczne zajmuje 13,5% powierzchni UR., w Finlandii 7,3%, w Szwecji 6,8% i w Danii 5,9% [Rocznik... 2006].

Zróżnicowanie produkcji roślinnej i zwierzęcej w państwach Unii

Rolnictwo unijne rozpościera się na dużym obszarze Europy, zróżnicowanym klimatycznie i glebowo; od Morza Śródziemnego po Skandynawię. To zróżnicowanie predysponuje poszczególne obszary do rozwijania specyficznej dla nich produkcji.

Specyfika klimatyczna i glebowa rolnictwa poszczególnych państw nie jest w pełni wykorzystywana, ponieważ dotychczas każde z państw dążyło do rozwijania różnorodnej produkcji mając na celu osiągnięcie bezpieczeństwa żywnościowego i samowystarczalności żywnościowej. Dopiero funkcjonowanie w ramach Unii stwarza warunki do specjalizacji w produkcji na bazie naturalnych warunków klimatyczno-glebowych.

Procesy specjalizacyjne w produkcji są na różnym poziomie zaawansowania w poszczególnych krajach. Te państwa, które wcześniej przystąpiły do Unii, wcześniej rozpoczęły proces wkomponowywania swego rolnictwa w proces międzynarodowej specjalizacji, z czego współcześnie czerpią korzyści. Natomiast nasz kraj oraz pozostałych dziewięć państw, które razem z nami przystąpiły do Unii, dopiero rozpoczynają ten proces. Fakt położenia państw unijnych w różnych strefach klimatycznych oraz zróżnicowany poziom rozwoju gospodarczego sprawia, że rolnictwo w nich jest w wielu dziedzinach komplementarne. Poszczególne kraje mogą wytwarzać te produkty, których inne nie mogą lub nie powinny ze względu na niskie efekty produkcyjne. Niektóre kraje np. zaprzestały produkcji buraka cukrowego zdając się na import cukru wytwarzanego przez inne kraje.

Polska, jakkolwiek jest znaczącym producentem niektórych produktów roślinnych w przeliczeniu na 1 osobę, to jednocześnie ma niskie plony z tych upraw. I tak, Polska w 2005 r. zajmuje pozycję pod względem produkcji w kg na 1 mieszkańca (w nawiasie pozycja pod względem plonu): ziemniaków 4 (20), zbóż 7 (19), buraków cukrowych 8 (17), warzyw 9, owoców 10, w tym jabłek 3, na przemiał z Węgrami. Należy zaznaczyć, że pozycja Polski w wielu produktach w 2005 r. uległa obniżeniu w porównaniu z 2004 r. (tab.2).

Tabela2. Produkcja podstawowych produktów roślinnych w dt z ha i w kg na 1 mieszkańca
Table 2. Production of basic plant products in dt per ha and in kg per capita

Kraj	Rok	Zboża ogółem		Ziemniaki		Buraki cukr.		Warzywa	Owoce	w tym jabłek
		dt/ha	kg/m.	dt/ha	kg/m.	dt/ha	kg/m.			
Austria	2004	60,8	609	304	85	677	376	71	135	60
	2005	56,7	547	344	93	690	378	63	126	55
Belgia	2004	84,8	272	466	291	660	568	178	48	31
	2005	84,1	260	413	254	658	537	180	56	31
Cypr	2004	21,8	150	178	162	-	-	211	362	15
	2005	16,7	128	240	178	-	-	175	346	15
Dania	2004	61,7	1726	344	261	571	529	46	9	6
	2005	62,0	1714	394	291	576	510	48	12	6
Estonia	2004	26,1	516	103	176	-	-	36	21	13
	2005	27,6	565	142	167	-	-	39	6	2
Finlandia	2004	32,2	774	220	126	334	192	44	3	1
	2005	34,2	774	257	142	378	226	44	3	1
Francja	2004	75,0	1160	431	115	766	490	141	191	37
	2005	69,8	1061	421	109	773	482	141	170	37
Grecja	2004	35,7	416	181	77	697	209	363	377	26
	2005	40,3	460	184	74	635	232	349	345	23
Hiszpania	2004	37,2	562	284	64	665	154	276	386	14
	2005	24,6	314	278	59	654	151	28	336	18
Irlandia	2004	73,3	532	357	124	484	373	55	6	4
	2005	70,1	466	417	120	450	361	53	6	4
Litwa	2004	25,5	682	145	465	376	273	133	23	10
	2005	29,4	824	121	262	381	234	108	31	28
Luksemburg	2004	56,5	361	285	41	-	-	25	51	9
	2005	56,0	346	319	42	-	-	2	55	8
Łotwa	2004	22,2	442	137	320	386	234	73	27	20
	2005	28,0	572	143	286	377	226	75	22	17
Malta	2004	41,2	30	198	57	-	-	115	17	0,0
	2005	42,2	30	227	62	-	-	144	20	0,0
Holandia	2004	83,3	112	461	457	602	381	231	36	27
	2005	84,0	117	425	419	612	353	235	43	27
Niemcy	2004	69,9	615	440	158	566	309	44	56	19
	2005	67,3	558	420	141	602	307	44	52	19
Polska	2004	35,4	777	196	367	428	333	146	92	66
	2005	32,3	706	176	272	416	312	143	77	54
Portugalia	2004	27,9	126	156	119	688	52	221	187	27
	2005	25,0	113	156	119	769	58	229	181	23
Czechy	2004	48,8	813	212	107	465	330	30	46	28
	2005	47,5	750	281	99	533	342	31	44	23
Słowacja	2004	47,7	725	202	92	443	271	63	37	10
	2005	45,4	673	155	56	533	297	62	36	10
Słowenia	2004	48,7	232	194	53	400	128	27	142	115
	2005	59,1	283	245	77	455	114	28	196	113
Szwecja	2004	51,7	663	272	95	521	276	31	4	2
	2005	50,0	560	310	105	500	266	35	4	2
Węgry	2004	56,4	1676	210	64	427	262	180	152	67
	2005	55,2	1604	245	60	501	308	182	162	48
W. Brytania	2004	71,4	372	429	102	494	130	47	4	2
	2005	72,0	351	424	97	574	142	44	5	3
Włochy	2004	53,0	389	247	35	461	174	260	297	36
	2005	54,0	371	251	30	387	148	276	311	38
UE -25	2004	53,7	632	285	148	559	275	139	142	27
	2005	51,2	569	292	129	570	271	143	134	26

Źródło: jak dla tabeli 1

Tabela 3. Produkcja podstawowych produktów zwierzęcych w kg od 1 sztuki i na 1 mieszkańca
 Table 3. Production of basic animal products in kg per piece and per capita

Kraj	Rok	Mięso					Mleko		Jaja kurze na 1 m.	
		ogółem na 1 m.	wołowe i cielęce od 1 szt. na 1 m.	wieprzowe od 1 szt. na 1 m.	drobiowe na 1 m.	od 1 krowy	na 1 m.			
Austria	2004	105	303	27	94	63	14	5485	419	11
	2005	118	291	25	120	78	13	5872	387	11
Belgia	2004	167	329	27	94	101	38	5993	322	17
	2005	171	342	28	86	97	46	5967	299	20
Cypr	2004	151	250	7	79	74	52	5741	211	17
	2005	146	253	5	80	72	49	5600	187	16
Dania	2004	393	255	27	78	326	38	7250	805	15
	2005	397	248	28	79	332	36	8156	849	15
Estonia	2004	48	146	9	72	28	11	5462	475	10
	2005	49	171	10	75	28	10	5749	498	9
Finlandia	2004	72	287	18	86	38	16	7522	497	11
	2005	73	291	18	84	38	17	7522	495	11
Francja	2004	105	286	26	88	38	33	6029	403	17
	2005	102	289	25	91	37	33	6548	416	17
Grecja	2004	44	214	7	63	12	12	3347	74	10
	2005	43	214	7	63	12	12	3184	70	10
Hiszpania	2004	131	252	16	81	76	29	5385	144	16
	2005	130	258	16	84	75	30	5893	150	16
Irlandia	2004	246	308	137	74	55	33	4843	1367	8
	2005	235	313	136	75	50	32	4903	1325	8
Litwa	2004	47	139	9	87	25	13	4091	523	15
	2005	62	151	17	84	31	14	2996	381	16
Luksemburg	2004	97	239	35	77	26	35	6463	584	-
	2005	103	276	37	71	28	37	6848	595	-
Łotwa	2004	30	156	9	78	16	5	4128	363	14
	2005	33	164	10	75	17	7	4338	351	14
Malta	2004	50	261	2	80	25	20	5434	102	15
	2005	47	268	3	81	20	20	5434	101	15
Niderlandy	2004	140	196	22	90	76	40	7379	657	37
	2005	144	198	24	91	80	40	7160	646	37
Niemcy	2004	82	307	15	93	53	12	6428	339	10
	2005	84	276	14	96	55	13	6439	335	10
Polska	2004	84	160	8	85	51	24	4204	310	13
	2005	88	186	8	87	50	29	4271	325	14
Portugalia	2004	66	241	10	64	31	25	6182	194	12
	2005	68	246	11	63	31	23	5769	185	13
Czechy	2004	75	280	10	93	40	21	5652	255	14
	2005	70	290	9	93	25	23	6068	260	10
Słowacja	2004	62	270	7	74	30	24	5352	209	12
	2005	58	277	8	76	25	24	5554	210	12
Słowenia	2004	103	259	21	82	30	52	5344	350	10
	2005	91	266	23	82	35	32	4809	327	10
Szwecja	2004	61	282	15	87	32	11	7951	351	10
	2005	61	289	16	88	33	10	8051	258	10
Węgry	2004	113	247	6	98	59	45	6000	193	18
	2005	101	179	5	89	48	47	6579	198	18
W. Brytania	2004	55	304	12	73	12	26	6636	249	12
	2005	56	317	12	77	12	26	6975	143	9
Włochy	2004	72	264	20	122	28	18	5609	186	12
	2005	71	268	20	117	27	17	5489	181	12
UE -25	2004	93	268	18	87	47	23	5880	311	14
	2005	92	267	17	89	46	24	6063	307	13

Źródło danych do tab. 3: [Rocznik statystyczny rolnictwa ...2005, ss. 476-480, 482-483; 2006, s. 480-484, 486-487; Rocznik statystyczny Rzeczypospolitej ...2005, ss. 752-753] i obliczenia własne.

W produkcji zwierzęcej Polska w 2005 r. plasuje się: w produkcji mięsa ogółem na 1 mieszkańca na 12 pozycji, w tym wołowego i cielęcego na 20 (w produkcji od 1 sztuki 21 pozycja), wieprzowego 8 (10), drobiowego 10, w produkcji mleka 13 (od 1 krowy 23), jaj kurzych 10 wspólnie z Łotwą (tab. 3). Mocną stroną produkcji zwierzęcej w Polsce jest oparcie jej na paszach roślinnych (gospodarskich i treściwych), co stwarza podstawę uzyskiwania produktów o wysokich walorach smakowych i zdrowotnych.

Wytwarzanie większej ilości produktów w przeliczeniu na 1 mieszkańca niż konsumpcja krajowa stwarza przesłanki do ich eksportowania i stawania się specjalistą w ich wytwarzaniu (jest to szansa).

Ogólnie należy stwierdzić, że produktywność zarówno roślin jak i zwierząt w Polsce jest niska, a wysoką pozycję w wytwarzaniu niektórych produktów na 1 mieszkańca osiąga się w Polsce w drodze zwiększania rozmiarów danej produkcji. Tak więc są duże rezerwy w produktywności krajowego rolnictwa i poprawienia jego pozycji w Unii. Jak dotychczas (na podstawie analizy dwuletniej) Polska nie wykorzystuje tej szansy i obniża swoją pozycję wśród rolnictwa innych państw unijnych (na szerszą ocenę należy zacząć, ponieważ wahania w produkcji rolniczej są rzeczą normalną, zresztą występują nie tylko w Polsce).

Inaczej natomiast wygląda sprawa jeśli chodzi o wyniki obrotów handlowych z zagranicą produktami zwierzęcymi (tab. 4). Duży eksport polskich produktów mięsnych jest przede wszystkim wynikiem dobrej ich jakości (smak i produkcja).

Tabela 4. Eksport mięsa wołowego, wieprzowego, drobiowego oraz bydła i cieląt w latach 2002-2006 (w mln euro)

Table 4. Export of beef, pork, poultry and live animals in years 2002-2006 (million EUR)

Produkt	Rok				
	2002	2003	2004	2005	2006 ^a
Mięso wołowe	87,5	63,5	122,0	260,8	260,0
tym do UE-25	34,5	31,9	106,4	325,5	350,0
Żywiec wołowy i cielęcy	99,1	95,8	146,6	194,0	211,0
w tym do UE-25	59,0	68,0	120,8	167,3	196,0
Mięso wieprzowe	38,5	160,2	168,6	246,3	338,0
w tym do UE-25	9,0	31,9	71,0	146,7	223,0
Mięso drobiowe	124,8	213,4	244,2	344,8	391,0
w tym do UE-25	108,4	192,2	214,9	311,4	362,0

^aszacunek.

Źródło: [Rycombel 2007]

Należy zaznaczyć, że poza produktami umieszczonymi w tabelach Polska jest dużym producentem pieczarek świeżych i przetworzonych. Pod względem produkcji plasuje się na trzecim miejscu po Holandii (260 tys. ton) i Francji (240 tys. ton), wytwarzając 213 tys. t, z tym, że w produkcji pieczarek zbieranych ręcznie zajmuje pierwsze miejsce. Ponadto Polska jest znaczącym producentem bocznika i twardziaka. Produkcja i eksport bocznika rośnie w tempie około 20% rocznie (w 2005 r. wyeksportowano 20 tys. ton) [Szudyga 2006].

W produkcji warzyw Polska zajmuje 9 pozycję w przeliczeniu na 1 mieszkańca. Tak duża produkcja stanowi podstawę rozwoju zamrażalnictwa i eksportu mrożonek. I tak np. w 2005 r. eksport mrożonych warzyw wyniósł 334 tys. t i był o 7% większy niż w 2004 r. W eksporcie dominują: mieszanki (49,3 tys. t), fasola (23,6 tys. t), pomidory (9,7 tys. t) i groszek (9,4 tys. t) [Bugala 2006]. W handlu warzywami Polska uzyskuje wysoką nadwyżkę wartości eksportu nad importem.

W produkcji owoców na 1 mieszkańca Polska w Unii zajmuje 10 pozycję, przy czym, jest największym producentem owoców miękkich na świecie (w produkcji globalnej maliny i czarnej porzeczki zajmuje pierwsze miejsce). W stosunku do produkcji w Unii Polska wytwarza około 70% owoców miękkich. Jesteśmy największym producentem wiśni i drugim co do wielkości producentem owoców truskawki. Ta pozycja stanowi podstawę rozwoju chłodnictwa na potrzeby krajowe i na eksport. Eksport owoców zamrożonych wyniósł w 2005 r. 274 tys. t i był o 13% większy niż w 2004 r. W eksporcie dominują: truskawki (119,7 tys. t), wiśnie i czereśnie (61,5 tys. t), maliny (29,4 tys. t), porzeczki czarne (14,9 tys. t) i jagody (10,0 tys. t) [Bugala 2006].

Należy odnotować fakt, że produkcja owoców miękkich nie doczekała się w Unii żadnego wsparcia (choćby podobnego jak produkcja owoców cytrusowych).

W analizowanych latach następują przesunięcia w wielkości i wartości eksportu poszczególnych produktów owocowych i warzywnych. Polska jest dużym producentem i eksporterem jabłek i koncentratu soku jabłkowego.

Podsumowanie

Polskie rolnictwo zajmuje znaczącą pozycję w Unii Europejskiej (25) zarówno pod względem zasobów czynników produkcji jak i samej produkcji.

Polska zajmuje w UE: pod względem powierzchni użytków rolnych 5 miejsce, a gruntów ornych 3, natomiast pod względem powierzchni wyżywieniowej zajmuje 11 miejsce. Jakość gleb w Polsce jest niska (o około 40% od średniej unijnej) i niewielka ilość gruntów jest nawadniana (0,6%).

Polska, jakkolwiek jest znaczącym producentem niektórych produktów roślinnych przeliczeniu na 1 mieszkańca, to plony tych produktów uzyskuje niskie. Na uwagę zasługuje fakt, że pozycja Polski w 2005 r. w wielu produktach uległa obniżeniu w stosunku do 2004 r.

W produkcji zwierzęcej Polska w 2005 r. plasuje się nisko zarówno w przeliczeniu na 1 mieszkańca jak i na 1 sztukę zwierząt. Mocną stroną produkcji zwierzęcej w Polsce jest oparcie jej na paszach roślinnych (gospodarskich i treściwych), co stwarza podstawę uzyskiwania produktów o wysokich walorach smakowych i zdrowotnych.

Polska zajmuje wysoką pozycję w produkcji i eksporcie grzybów uprawnych, warzyw i owoców (zwłaszcza miękkich).

Literatura

Bugala A. [2006]: Polski handel zagraniczny mrożonymi owocami w 2005 r. *Przemysł Fermentacyjny i Owocowo-Warzywny* 5.

- Kapusta F. [2005]: Podstawy strategii zintegrowanego rozwoju wsi i rolnictwa w Polsce (wybrane zagadnienia). [W:] Rolnictwo a rozwój obszarów wiejskich. IRWiR, Warszawa.
- Rocznik statystyczny rolnictwa i obszarów wiejskich 2005. [2006]. GUS, Warszawa.
- Rocznik statystyczny rolnictwa i obszarów wiejskich 2006. [2007]. GUS, Warszawa.
- Rocznik statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej 2005. [2006]. GUS, Warszawa.
- Rocznik statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej 2006. [2007]. GUS, Warszawa.
- Sudryga K. (2006): Pieczarki w przetwórstwie w Europie i w Polsce. *Przemysł Fermentacyjny i Owocowo-Warzywny* 11.
- Rycombel D. [2007]: Polski handel zagraniczny wołowiną, wieprzowiną i drobiem. *Przemysł Spożywczy* 3.

Katarzyna Karbowskiak¹

Katedra Ekonomiki i Organizacji Gospodarstw Rolniczych

SGGW

Warszawa

Przyjazdy cudzoziemców do Polski, ich cele, motywy, wydatki

Foreigners visits in Poland, their purposes, motives and expenses

Abstract: The paper presents visits of foreigners in Poland, their purposes, motives and structure of their expenses in Poland. Data published by the Institute of Tourism in 2005 and 2006 are analysed.

Key words: touristic visits, Poland, tourist expenses

Synopsis. Zaprezentowano przyjazdy cudzoziemców do Polski, cele tych podróży, motywy a także zwrócono uwagę na wydatki turystów zagranicznych w Polsce. W artykule poddano analizie dane pochodzące z badań Instytutu Turystyki, które przeprowadzono w 2005 i w 2006 roku.

Słowa kluczowe: turystyka, Polska, przyjazdy, wydatki

Wstęp

Turystykę jako zjawisko zarówno o charakterze gospodarczym, jak i społeczno-kulturowym charakteryzuje na przełomie wieków wiele istotnych zmian. Te zmiany są skutkiem przemian dokonujących się zarówno w warunkach życia ludności, jak i w samej turystyce. Turystyka to ta dziedzina gospodarki, która jest podatna na wszelkie zmiany w jej otoczeniu. Wpływ tych zmian może być różnorodny, w warunkach sprzyjających może spowodować jej dynamiczny rozwój, a w tych mniej korzystnych zastój, bądź ograniczenie rozwoju. Procesy integracji dokonujące się w Europie są dla rozwoju turystyki zjawiskiem bardzo korzystnym. Po pierwsze kształtują warunki działania całej sfery obsługi ruchu turystycznego, po drugie dają większą możliwość uczestnictwa w międzynarodowym ruchu turystycznym społeczeństwom wielu krajów.

Turystyka stanowi kluczowy i zarazem priorytetowy składnik rozwoju każdego regionu w danym kraju. Na świecie turystyka jest ważnym, rozwijającym się sektorem gospodarki. W Polsce nadal jest niedocenioną branżą gospodarki. Wszelkie zmiany w tendencjach ruchu turystycznego, oczekiwaniach turystów, pojawiających się wymaganiach co do formy wyjazdu turystycznego to niewątpliwie następstwo przeobrażeń stylu i warunków życia oraz modeli konsumpcji. Nowe warunki wpływają na zmianę form i rodzajów ruchu turystycznego.

Turystyka to dziedzina gospodarki, która narażona jest na oddziaływanie wielu czynników, np.: terroryzm, wojna w Iraku, różnego rodzaju epidemie, czy klęski żywiołowe. Mimo to cały czas rozwija się, wykorzystując szereg nowych elementów wpływających na ten rozwój, np.: wprowadzanie nowych technologii, szeroko zakrojone restrukturyzacje, unowocześnienie technik marketingowych, rozwój tanich linii lotniczych.

¹ Dr inż.

Te czynniki powodują, iż można optymistycznie przyglądać się zmianom, jakie w tej branży zachodzą. Celem tego opracowania jest analiza przyjazdów cudzoziemców do Polski ze szczególnym uwzględnieniem celów podróży, motywów oraz wydatków jakie cudzoziemcy ponoszą w naszym kraju.

Cele i motywy przyjazdów cudzoziemców do Polski

Według badań Instytutu Turystyki ruch przyjazdowy w roku 2006 nie uległ zmianie w stosunku do lat poprzednich. Analizując dane liczbowe według poszczególnych krajów można stwierdzić:

- o ponad 20 % wzrosła liczba przyjazdów z następujących krajów: Irlandii, Korei Płd., Portugalii, Wielkiej Brytanii, Belgii, Norwegii, Hiszpanii, Holandii, Rumunii i Danii;
- o ponad 5 % spadła liczba przyjazdów z: Kazachstanu, Luksemburga, Czech, Cypru i Malty.

Tabela 1. Przyjazdy cudzoziemców w 2005 roku, tys.
Table 1. Visits of foreigners in 2005, thousand

Kraj pochodzenia	Przyjazdy ogółem, tys.	Zmiana 2005/2004, %	W tym turyści, tys.	Zmiana 2005/2004, %
Wszystkie kraje	64606,1	4,3%	15200	6,4%
Niemcy	37436,3	9,7%	5570	6,5%
Rosja, Białoruś, Ukraina	10528,6	11,2%	4710	4,7%
Litwa, Łotwa, Estonia	1845,3	-2,5%	1220	-2,4%
Sąsiedzi z południa	11233,5	-15,7%	255	-13,6%
UE-15 (bez Niemiec)	2066,4	12,6	2015	12,6%
Zamorskie: Australia, Japonia, Kanada, USA, Korea Płd.	516,8	27,6%	505	26,3%
Pozostałe kraje	979,2	13,5%	925	12,1%

Źródło: oszacowania Instytutu Turystyki

Jak widać z danych zaprezentowanych w tabeli 1 i 2 liczba przyjazdów zwiększyła się z 15200 w 2005 roku do 15670 w 2006 roku.

W tabeli 3 umieszczono dane obrazujące główne cele wizyt w Polsce. Zdecydowanie największą grupę wśród wszystkich krajów stanowią cele zawodowe lub służbowe (27,1%), na drugim miejscu plasuje się turystyka i wypoczynek (24,8%), w dalszej kolejności odwiedziny u rodziny lub znajomych (18,3%), tranzyt (6,8%) oraz zakupy (6,8%). W tej ostatniej grupie przeważają mieszkańcy Rosji, Białorusi i Ukrainy (17%). Najmniej liczną grupę stanowią turyści przyjeżdżający do Polski w celach religijnych (0,5%) czy w celu podjęcia dorywczej pracy (1%) oraz w celu zdrowotnym (1,5%).

Wyraźnie widać, iż dominujące są następujące rodzaje turystyki przyjazdowej: turystyka biznesowa (sprawy służbowe), typowa turystyka i rekreacja oraz odwiedziny u rodziny lub znajomych. Można uznać, iż jest to układ typowy, gdyż zwykle najczęściej tym czynnikiem, który skłania nas do przemieszczania się, jest właśnie praca czy też sprawy, które mamy do załatwienia. Drugie miejsce zajmuje turystyka i rekreacja, ponieważ każdy

człowiek potrzebuje odpoczynku, chce poznawać, zwiedzać. Wyjeżdżając, bardzo często chcielibyśmy połączyć ten wyjazd z możliwością odwiedzenia znajomych, czy krewnych.

Tabela 2. Przyjazdy cudzoziemców w 2006 r., tys.
Table 2. Visits of foreigners in 2006, thousand

Kraje pochodzenia	Przyjazdy ogółem, tys.	Zmiana 2006/2005, %	W tym turyści, tys.	Zmiana 2006/2005, %
Wszystkie kraje	65114,9	0,8	15670	3,1
Niemcy	37192,1	-0,7	5440	-2,3
Rosja, Białoruś, Ukraina	11275,9	7,1	4700	-0,2
Litwa, Łotwa, Estonia	2054,6	11,3	1360	11,5
Sąsiedzi z południa	10523,4	-6,3	235	-7,8
UE-15 (bez Niemiec)	2430,4	17,6	2365	17,4
Ważne zamorskie*	561,9	8,7	548	8,5
Pozostałe kraje	1076,6	9,9	1022	10,5

*Australia, Japonia, Kanada, Korea Płd., USA

Źródło: oszacowania Instytutu Turystyki

Tabela 3. Główne cele wizyty w Polsce według krajów w 2005 roku, %
Table 3. Principal purposes of visits in Poland in 2005, %

Cele wizyty	ogółem	Kraj pochodzenia			
		Niemcy	UE-15 (bez Niemiec)	nowe kraje UE	Rosja, Białoruś, Ukraina
Zawodowe lub służbowe	27,1	29,4	35,0	19,4	24,9
Turystyka, wypoczynek	24,8	29,5	34,6	25,8	12,7
Odwiedziny	18,3	21,9	24,1	15,1	9,3
Tranzyt	13,2	2,2	2,5	26,1	27,7
Zakupy	6,8	1,4	0,0	7,2	17,0
Prywatny przyjazd szkoleniowy	1,8	4,0	0,5	0,3	0,7
Cel zdrowotny	1,5	2,7	1,2	0,6	0,2
Dorywcza praca	1,0	0,1	0,0	0,3	2,8
Cele religijne	0,5	0,8	0,6	0,5	0,1
Inne i brak danych	5,1	7,8	1,3	4,6	4,6

Źródło: badania Instytutu Turystyki

W tabeli 4 umieszczono dane obrazujące główne cele wizyt w Polsce w 2006 roku. Zdecydowanie największą grupę wśród wszystkich krajów stanowią cele zawodowe lub służbowe (około 27%), na drugim miejscu plasuje się turystyka i wypoczynek (20,5%), w dalszej kolejności odwiedziny u rodziny lub znajomych (17,7%), tranzyt (16,3%) oraz zakupy (12,7%). W tej ostatniej grupie przeważają mieszkańcy Rosji, Białorusi i Ukrainy (31,9%). Najmniej liczną grupę stanowią turyści przyjeżdżający do Polski w celu podjęcia dorywczej pracy (0,5%) oraz ci, którzy prywatnie przyjeżdżają na szkolenia (0,3%).

Analizując dane liczbowe odnoszące się do celów podróży można zauważyć zmiany w porównaniu do roku poprzedniego. W przypadku zakupów jest to zmiana dwukrotna (w 2005 był to cel w 6,8%, a w 2006 w 12,7%).

Tabela 4. Główne cele wizyty w Polsce według krajów w 2006 roku, %
Table 4. Principal purposes of visits in Poland in 2006, %

Cele wizyty	Kraj pochodzenia				
	ogółem	Niemcy	UE-15 (bez Niemiec)	nowe kraje UE	Rosja, Białoruś, Ukraina
Zawodowe lub służbowe	26,6	34,8	31,2	20,7	18,1
Turystyka, wypoczynek	20,5	21,7	33,3	18,9	11,6
Odwiedziny	17,7	20,0	22,7	11,3	10,8
Tranzyt	16,3	7,4	9,2	42,2	20,3
Zakupy	12,7	8,2	0,2	2,8	31,9
Cele zdrowotne	1,5	1,6	1,4	0,5	2,0
Cele religijne	0,7	0,3	0,4	1,2	0,6
Dorywcza praca	0,5	0,3	0,0	0,1	1,3
Prywatny przyjazd szkoleniowy	0,3	0,3	0,2	0,3	0,5
Inne cele	3,2	5,4	1,4	2,0	2,9

Źródło: badania Instytutu Turystyki

Struktura wydatków turystów w latach 2005-2006

Jak pokazuje tabela 5 w roku 2005 oszacowano przeciętne wydatki turystów poniesione na terenie Polski na 150 USD na osobę, a w roku 2006 na 167 USD na osobę (średnie ważone). W zależności od kraju wydatki wynosiły w 2005 roku od 85 USD (Rosja) do 327 USD (Australia, Japonia, Kanada, Korea Płd., USA). W roku 2006 wartości te wahały się od 50 USD (Białoruś) do 388 USD (kraje zamorskie: Australia, Japonia, Kanada, Korea Płd., USA). Jak widać w ciągu roku wartości te nie zmieniły się znacząco.

Analizując dane zawarte w tabeli 5, zarówno jeśli chodzi o rok 2005 jak i rok 2006, można zauważyć, iż ze strony turystów z krajów sąsiednich: Białoruś, Litwa, Słowacja, Czechy widać znaczący spadek wydatków (o blisko 1/3). Wśród pozostałych obserwuje się wzrost wydatków, do takich zaliczamy Ukrainę (wzrost o 42 USD). Znaczący wzrost zauważyć można również, jeśli chodzi o Wielką Brytanię (59 USD), Belgię (60 USD), Francję (36 USD) i Skandynawię (38 USD).

Należy sądzić, iż na zmiany wielkości wydatków mają wpływ relacje między kursami: złotego, euro i dolara.

Wydatki cudzoziemców w Polsce w zależności od celu podróży

Zmiany w wydatkach turystów w wielu przypadkach są uzależnione od celu podróży. Jako cele podróży możemy tutaj brać pod uwagę: typową turystykę, odwiedziny u

krewnych czy znajomych, sprawy zawodowe i służbowe, kongresy, konferencje, cele zdrowotne, zakupy na własne potrzeby, zakupy na sprzedaż, tranzyt. Spośród celów nie zaliczanych do ściśle turystycznych w roku 2005 największe wydatki poniesione były na wyjazdy o charakterze zdrowotnym (218 USD na osobę). Wysokie wydatki poniesione były również w związku z wyjazdami na kongresy, konferencje (217 USD na osobę) i związane z prywatnymi wyjazdami szkoleniowymi (217 USD na osobę). Znaczące kwoty wydawali również podróżujący w celu dokonania w Polsce zakupów. Jeśli chodzi o rok 2006 również największe wydatki były związane z pobytami o charakterze zdrowotnym (247 USD na osobę). Zanotowano również wzrost wydatków związanych z przejazdami tranzytowymi. Niższe natomiast odnotowano w przypadku przyjazdów na kongresy, konferencje oraz prywatnych przyjazdów szkoleniowych.

Tabela 5. Przeciętne wydatki turystów, USD/osoba/pobyt
Table 5. Average tourist expenses, USD/prson/visit

Kraj pochodzenia	Rok	
	2005	2006
Ogółem*	150	167
Ukraina	92	134
Białoruś	92	59
Litwa	108	80
Czechy	112	97
Rosja	85	104
Słowacja	116	84
Węgry	137	129
Austria	154	152
Skandynawia	177	215
Francja	169	205
Belgia	162	222
Włochy	148	146
Holandia	179	228
Wielka Brytania	190	249
Niemcy	186	191
Kraje zamorskie**	327	388

*średnia ważona

** Australia, Japonia, Kanada, Korea Płd., USA

Źródło: badania Instytutu Turystyki

W tabeli 7 zaprezentowano strukturę wydatków poniesionych przez turystów w Polsce. Elementy brane pod uwagę to m.in.: wyżywienie, transport, usługi rekreacyjne, zakupy na własne potrzeby, zakupy w celu odsprzedaży, noclegi i inne.

Analizując dane umieszczone w tabeli można stwierdzić, iż zmniejszyły się wydatki związane z korzystaniem z usług rekreacyjnych, a także z noclegów. Pozostałe kategorie zwiększyły się. Najbardziej wzrosły wydatki związane z transportem.

Tabela 6. Przeciętne wydatki turystów na 1 dzień pobytu w latach 2005-2006, USD/dzień
Table 6. Average tourist expenses per 1 day of stay in 2005-2006, USD/day

Kraj pochodzenia	Rok	
	2005	2006
Ogółem*	34	42
Ukraina	30	53
Białoruś	32	18
Litwa	37	30
Czechy	29	27
Rosja	33	40
Słowacja	31	24
Węgry	35	30
Austria	43	41
Skandynawia	38	55
Francja	28	45
Belgia	29	52
Włochy	27	34
Holandia	29	46
Wielka Brytania	32	49
Niemcy	36	44
Kraje zamorskie**	24	28

*średnia ważona

** Australia, Japonia, Kanada, Korea Płd., USA

Źródło: badania Instytutu Turystyki

Tabela 7 Struktura wydatków poniesionych przez turystów na terenie Polski w 2005-2006 roku, %
Table 7 Structure of expenses born by tourists in Poland in 2005-2006, %

Cel wydatków	Rok	
	2005	2006
Wyżywienie	19,3	19,8
Transport	13,0	24,1
Usługi rekreacyjne	6,8	4,2
Zakupy na własne potrzeby	18,3	20,5
Zakupy w celu odsprzedaży	4,1	6,4
Noclegi	36,8	23,7
Inne	1,7	1,3

Źródło: badania Instytutu Turystyki

W tabeli 8 zaprezentowano przeciętne wydatki turystów jednodniowych według krajów pochodzenia. Jak widać w tabeli szacunki dokonane na podstawie przeprowadzonych badań umożliwiają określenie przeciętnych wydatków osób, które nie korzystały na terenie Polski z noclegu na 58 USD w roku 2005 i aż 76 USD w roku 2006 (o blisko 1/3 więcej). W roku 2006 najwyższe wydatki deklarowali Ukraińcy (118 USD, a w roku 2005 tylko 78), w dalszej kolejności Białorusini (91 USD, w 2005 roku 67 USD),

Niemcy (82 USD, w 2005 roku 70 USD) i Litwini (75 USD, w 2005 roku 70 USD). Zdecydowanie najmniej wydali Czesi (39 USD, w 2005 roku tylko 19 USD) i Słowacy (44 USD, w 2005 roku 29 USD).

Tabela 8. Przeciętne wydatki turystów jednodniowych w latach 2005-2006 według krajów pochodzenia, USD/dzień

Table 8. Average expenses for one-day visits in 2005-2006, by countries of origin, USD/day

Kraj pochodzenia	Rok	
	2005	2006
Ogółem*	58	76
Ukraina	78	118
Niemcy	70	82
Litwa	70	75
Rosja	54	65
Białoruś	67	91
Słowacja	29	44
Czechy	19	39

*średnia ważona

Źródło: badania Instytutu Turystyki

Kolejna tabela 9 przedstawia strukturę wydatków turystów jednodniowych w kolejnych latach. Wyraźnie widać, iż w przypadku wyżywienia, transportu i usług rekreacyjnych udział ich maleje, zaś w przypadku pozostałych elementów udział ten zwiększa się. Najwyraźniej w przypadku zakupów w celu odsprzedaży (o 4,7%).

Analizując wydatki turystów jednodniowych zauważa się, że zarówno w roku 2005 jak i 2006 najwięcej wydali oni na zakupy na własne potrzeby (około połowy wszystkich wydatków). Na transport turyści jednodniowi przeznaczili odpowiednio 22 % i 20,6%, a na wyżywienie 12,3 % w 2005 roku i 10,7% w 2006 roku.

Tabela 9. Struktura wydatków turystów jednodniowych w latach 2005-2006, %

Table 9. Structure of the one-day visits expenses, %

Wyszczególnienie	2005	2006
Wyżywienie	12,3	10,7
Transport	22,0	20,6
Usługi rekreacyjne	3,1	1,0
Zakupy na własne potrzeby	46,4	46,9
Zakupy w celu odsprzedaży	6,8	11,5
Inne	9,4	9,3

Źródło: badania Instytutu Turystyki

Łączne przychody dewizowe

Łączne przychody dewizowe z tytułu przyjazdów cudzoziemców do Polski szacowane są przede wszystkim na podstawie wydatków turystów i tzw. odwiedzających

jednodniowych, które ustalane są w badaniach granicznych Instytutu Turystyki, a także na podstawie niepublikowanych szacunków NBP.

W roku 2005 łączne przychody dewizowe z tytułu przyjazdów cudzoziemców do Polski wynosiły 6230 mln USD, z czego 3330 mln (ponad połowa) to wpływy od turystów, pozostała zaś część od odwiedzających jednodniowych. Jak podaje Instytut Turystyki przychody z tytułu przyjazdów cudzoziemców wzrosły od poprzedniego roku o 7,7% (w USD). Na taki stan rzeczy wpłynęło m.in. przyczyny takie, jak [Wydatki... 2006]:

- ogólny wzrost liczby przekroczeń granicy,
- wzrost liczby turystów np.: z Niemiec (o 6,5%), z Kanady (o 63,4%), z Australii (o 59,9%),
- coraz wyższy poziom przyjazdów z Ukrainy spowodowany prawdopodobnie zmieniającą się sytuacją polityczną i gospodarczą w tym kraju,
- zmiany w kursach walut (w 2005 roku obniżenie kursu dolara w stosunku do złotówki o 11,5%).

W 2006 roku łączne przychody dewizowe z tytułu przyjazdów cudzoziemców do Polski wynosiły około 7187 mln USD, z czego 3447 mln USD (blisko połowa) to wpływy od turystów, pozostała zaś część od odwiedzających jednodniowych. W stosunku do roku poprzedniego odnotowuje się wzrost przyjazdów o 15%, przy czym ponad połowa przychodów to przychody pochodzące od odwiedzających jednodniowych. O tak ukształtowanej sytuacji zdecydowały następujące czynniki [Wydatki... 2007]:

- niewielki wzrost liczby przekroczeń granicy (zaledwie o 1,1%),
- spadek przyjazdów z Niemiec,
- utrzymujący się wysoki poziom przyjazdów z Ukrainy,
- zmiany w kursach walut.

Podsumowanie

Turystyka rozwija się w szybkim tempie, liczba przyjazdów zwiększyła się z 15200 tys. w 2005 roku do 15670 tys. w 2006 roku. Główne cele wizyt w Polsce to: cele zawodowe lub służbowe, na drugim miejscu plasuje się turystyka i wypoczynek, w dalszej kolejności odwiedziny u rodziny lub znajomych, tranzyt oraz zakupy (w 2006 roku zwiększyły się dwukrotnie w stosunku do roku ubiegłego). W roku 2005 łączne przychody dewizowe z tytułu przyjazdów cudzoziemców do Polski wynosiły 6230 mln USD, z czego 3330 mln (ponad połowa) to wpływy od turystów, pozostała zaś część od odwiedzających jednodniowych. W 2006 roku łączne przychody dewizowe z tytułu przyjazdów cudzoziemców do Polski wynosiły około 7187 mln USD, z czego 3447 mln USD (blisko połowa) to wpływy od turystów, pozostała zaś część od odwiedzających jednodniowych. Określając wielkość wydatków cudzoziemców w Polsce w latach 2005-2006, a także prognozując na przyszłość w oparciu o badania Instytutu Turystyki, należy wziąć pod uwagę następujące czynniki:

- wiele możliwości dla Polski jakie umożliwiło wejście do Unii Europejskiej;
- korzystny dla cudzoziemców poziom cen na towary i usługi;
- liczne przyjazdy turystyczne polskich emigrantów.

Zaprezentowane liczby jasno przedstawiają sytuację: turystyka dalej będzie się rozwijać. Kwestią zasadniczą powinno być umiejętne wnioskowanie i działanie, które

zapewni ten nieustanny rozwój i ogromne korzyści dla Polski, gdzie potencjał i możliwości dla rozwoju turystyki są ogromne i ciągle jeszcze niewykorzystane.

Bibliografia

Cele, motywy i formy przyjazdów do Polski w 2005 roku. [2006]. W. Bartoszewicz (red.). Instytut Turystyki, Warszawa.

Cele, motywy i formy przyjazdów do Polski w 2006 roku. [2007]. W. Bartoszewicz (red.). Instytut Turystyki, Warszawa.

Turystyka międzynarodowa w procesie integracji Europy. [2004]. A. Nowakowska (red.). WSPIM, Chrzanów

Wydatki cudzoziemców w Polsce w 2005 roku. [2006]. T. Skalska (red.). Instytut Turystyki, Warszawa.

Wydatki cudzoziemców w Polsce w 2006 roku. [2007]. T. Skalska (red.). Instytut Turystyki, Warszawa.

Sylwia Kierczyńska¹

Katedra Ekonomiki Przedsiębiorstw Agrobiznesu
Akademia Rolnicza im. A. Cieszkowskiego
Poznań

Produkcja i eksport przetworów z owoców i warzyw w Polsce

Production and export of processed fruit and vegetables in Poland

Abstract. The aim of his paper was to present changes in the amount and structure of fruit and vegetable processing industry production and export in Poland, in years 1993-2005. Both the production of processed vegetables and processed fruit has increased in the analyzed period. About 62% of the processed fruit was exported and in case of the processed vegetables it was about 46%.

Key words: processing industry, processed fruits, processed vegetables

Synopsis. Celem pracy było przedstawienie zmian w wielkości i strukturze produkcji oraz eksportu przetworów z owoców i warzyw w Polsce w latach 1993-2005. W analizowanym okresie zwiększyła się zarówno wielkość produkcji przetworów z owoców jak i z warzyw. Do rozwoju przetwórstwa owocowo-warzywnego w Polsce przyczynił się niewątpliwie eksport, którego udział w produkcji przetworów owocowych sięgał 62%, a przetworów warzywnych 46%.

Słowa kluczowe: przemysł przetwórczy, przetwory owocowe, przetwory warzywne

Wstęp

Przetwórstwo owoców i warzyw jest ważną gałęzią przemysłu w Polsce. Według danych GUS [Rocznik... 2006] wartość produkcji sprzedanej tej branży wynosiła 7893,7 mln zł, co stanowiło 8,7% produkcji sprzedanej ogółu artykułów spożywczych i napojów, a 1,7% wartości produkcji sprzedanej sektora przetwórstwa przemysłowego². W przetwórnictwie owocowo-warzywnym w 2005 roku zatrudnionych było przeciętnie 28 tys. osób, czyli prawie 10% zatrudnionych w produkcji artykułów spożywczych i napojów, a oznaczało to 1,7% przeciętnego zatrudnienia w przetwórstwie przemysłowym².

Produkcją przetworów owocowych i warzywnych zajmowało się w Polsce około 1,5 tys. podmiotów, z czego blisko 70% to mikrofirmy, zatrudniające mniej niż 10 osób, a tylko 11% przedsiębiorstw zatrudniało więcej niż 50 osób [Gąsowski 2004; Nosecka 2004]. Moce przerobowe 90% zakładów przetwórczych nie przekraczały tysiąca ton produktów rocznie, natomiast firmy wytwarzające co najmniej 10 tys. ton przetworów owocowo-warzywnych rocznie stanowiły zaledwie 5% liczby wszystkich przedsiębiorstw tej branży [Gąsowski 2004]. Udział kapitału zagranicznego w branży przetwórstwa owoców i warzyw wynosił około 60%, co sprawiło, że poziom technologiczny większości zakładów (średnich i dużych) nie odbiegał od tego poziomu w krajach Europy Zachodniej [Nosecka 2004].

W czasie kilkunastu ostatnich lat dokonało się wiele zmian w całym przemyśle spożywczym, w tym również w przetwórstwie owoców i warzyw. Początek lat

¹ Dr inż., ul. Wojska Polskiego 28, 60-637 Poznań, tel. (61)848 71 29, e-mail: sylw@au.poznan.pl

² Dane dotyczą podmiotów gospodarczych, w których liczba pracujących przekracza 49 osób [Rocznik... 2006].

dziewięćdziesiątych był korzystny dla tej branży, która uzyskiwała wysoką rentowność i była w stosunkowo dobrej sytuacji ekonomicznej. Kolejne lata po 1992 roku przyniosły wysoką ujemną rentowność, a poprawa sytuacji ekonomicznej w całej branży przemysłu owocowo-warzywnego nastąpiła po 2001 roku [Urban 2005].

Pomimo nienajlepszej sytuacji finansowej branży, przetwórstwo owocowo-warzywne w Polsce rozwijało się prężnie, między innymi dzięki odpowiedniej bazie surowcowej. Według Noseckiej [2006] dostawy do przetwórstwa stanowiły średnio 65-70% zbiorów owoców i ponad 60% ich produkcji towarowej. Także dokonujące się w ostatnich czasach zmiany nawyków żywieniowych Polaków miały niewątpliwie wpływ na wzrost popytu na przetwory owocowe i warzywne.

Celem pracy było przedstawienie zmian w wielkości i strukturze produkcji oraz eksportu przetworów z owoców i warzyw w Polsce w latach 1993-2005.

Produkcja i eksport przetworów owocowych

Produkcja przetworów owocowych w latach 2000-2005 wynosiła średnio prawie 700 tys. ton, wobec 500 tys. ton w okresie 1993-1999 (tabela 1). Zwiększyła się zatem o 40%. Wśród przetworów owocowych dominowały mrożonki. Ich udział w masie produktów wynosił 45% przeciętnie w latach 2000-2005 i właściwie nie zmienił się w stosunku do udziału w okresie poprzednim. Stosunkowo duży udział miały także soki zagęszczone, 33% w okresie 2000-2005 wobec 24% w latach 1993-1999. Udział dżemów oraz marmolad, powideł, past i przecierów wynosił odpowiednio 8% i 9% w latach 2000-2005. W przypadku dżemów nieznacznie zwiększył się w porównaniu do okresu poprzedniego, natomiast marmolad, powideł, past i przecierów zmniejszył się z 13% w latach 1993-1999. Relatywnie niewielki udział w strukturze produkcji przetworów owocowych miały kompoty (1%-2%, a także susze (1% i mniej).

Tabela 1. Produkcja przetworów owocowych, tys. ton/rok
Table 1. Production of the processed fruit, thousand ton/year

Produkt	Średnia	Struktura	Średnia	Struktura
	1993-1999	1993-1999	2000-2005	2000-2005
Soki zagęszczone (łącznie z warzywnymi)	118,5	24%	230,9	33%
Dżemy	32,8	7%	58,7	8%
Marmolady, powidła, pasty i przeciery	63,8	13%	59,4	9%
Kompoty	8,0	2%	7,7	1%
Mrożonki	217,1	44%	313,3	45%
Susze	3,7	1%	2,9	0,4%
Pozostałe	47,7	10%	18,6	3%
Razem przetwory	491,6	100%	691,4	100%
Soki pitne, nektary i napoje owocowe i owocowo-warzywne	391,0	-	1088,7	-

Źródło: [Rynek... 1997-2006] oraz obliczenia własne

Wielkość produkcji przetworów owocowych w analizowanych okresach zwiększyła się w przypadku soków zagęszczonych i dżemów prawie dwukrotnie, a mrożonek prawie o

połowę. Zmniejszyła się, chociaż niewiele, przeciętna wielkość produkcji marmolad, powideł, past i przecierów, kompotów oraz suszy. Największy, bo prawie trzykrotny wzrost produkcji nastąpił w przypadku soków pitnych, nektarów i napojów. Ich produkcja z niecałych 400 tys. ton średnio w latach 1993-1999 zwiększyła się do ponad tysiąca ton średnio w okresie 2000-2005. Soków i napojów produkowano w tym okresie dużo więcej niż wynosiła wielkość produkcji pozostałych grup przetworów owocowych łącznie.

Tabela 2. Eksport przetworów owocowych, tys. ton/rok
Table 2. Export of processed fruit, thousand ton/year

Produkt	Średnia 1993-1999	Struktura 1993-1999	Średnia 2000-2005	Struktura 2000-2005
Soki zagęszczone i pitne	119,84	37%	272,13	49%
- w tym koncentrat jabłkowy	101,09	-	200,40	-
Mrożonki	185,43	57%	242,27	44%
Susze	1,99	1%	2,03	0,4%
Dżemy, marmolady, przeciery	6,27*	2%	21,43	4%
Przetwory gotowe w puszkach	7,52*	2%	16,95	3%
Owoce tymczasowo zakonserwowane	4,73*	1%	1,63	0,3%
Razem przetwory	326,99	100%	556,45	100%

* od 1994 roku.

Źródło: jak w tab. 1

Eksport przetworów owocowych w latach 2000-2005 wyniósł przeciętnie 556 tys. ton i zwiększył się w porównaniu do wcześniejszego okresu o 70% (tabela 2). W strukturze eksportu pod względem wagi dominujące znaczenie miały dwie grupy przetworów: soki zagęszczone i pitne oraz mrożonki. Udział soków wyniósł prawie 50% i zwiększył się znacząco w porównaniu z okresem 1993-1999. Wśród eksportowanych soków dominujący udział miał koncentrat jabłkowy. W drugim z okresów stanowił wagowo 70% tej grupy przetworów owocowych wobec 85% w latach wcześniejszych. Z kolei udział mrożonek wyniósł 44% i obniżył się w porównaniu do okresu wcześniejszego. Relatywnie mały w eksporcie przetworów owocowych był udział produktów wysoko przetworzonych, tzn. dżemów, marmolad i przecierów oraz przetworów gotowych w puszkach. W ostatnim okresie wyniósł on odpowiednio 4% i 3% i zwiększył się w porównaniu do lat wcześniejszych. Z kolei udział suszy i owoców tymczasowo zakonserwowanych stanowił ułamek procenta w wielkości eksportu przetworów owocowych i nieznacznie zmniejszył się w porównaniu do lat 1993-1999.

Wśród przetworów owocowych eksportowanych z Polski wagowo najwyższy, bo ponad trzykrotny wzrost miał miejsce w przypadku dżemów, marmolad i przecierów. Ponad dwukrotnie zwiększył się eksport przetworów gotowych w puszkach oraz soków zagęszczonych i pitnych. Niewiele zwiększył się eksport mrożonek i suszy, natomiast w okresie 2000-2005 wyeksportowano prawie trzykrotnie mniej owoców tymczasowo zakonserwowanych w porównaniu do lat 1993-1999.

Eksport był głównym przeznaczeniem przetworów owocowych wyprodukowanych w Polsce. W okresie 2000-2005 aż 62% produkcji (bez soków i napojów) zostało sprzedane za granicę. Dla porównania, w okresie wcześniejszym było to 56%. Spośród przetworów owocowych eksport miał dominujące znaczenie w przypadku mrożonek i suszy. W latach

2000-2005 udział eksportu w stosunku do wielkości produkcji mrozonek wynosił 77%, a w okresie wcześniejszym był jeszcze większy, bo stanowił 85% produkcji. W przypadku suszy wyeksportowano 71% produkcji w ostatnich latach, natomiast 54% średnio w latach 1993-1999. Przetworami owocowymi, które w większości trafiały na krajowy rynek, były soki (zagęszczone i pitne) i napoje, dla których eksport stanowił około 21% produkcji w ostatnich latach i nieznacznie zmniejszył się w porównaniu do okresu wcześniejszego (24%). Zwiększył się natomiast udział eksportu w produkcji dżemów, marmolad i przecierów. W latach 2000-2005 wynosił 18% wobec 6% w okresie 1993-1999.

Produkcja i eksport przetworów warzywnych

Wielkość produkcji przetworów warzywnych w latach 2000-2005 wynosiła przeciętnie 722 tys. ton i była dwa razy większa niż w okresie 1993-1999 (tabela 3). W strukturze produkcji dominowały mrożonki, których wagowy udział w ostatnim okresie wynosił 48% i zwiększył się niewiele wobec 45% w latach 1993-1999. Udział konserw w latach 2000-2005 wynosił 16% i zwiększył się w porównaniu do poprzedniego okresu, udział marynat nie zmienił się i w obydwu analizowanych okresach wynosił przeciętnie 12%, natomiast udział keczupu i sosów pomidorowych zmniejszył się z 13% w latach 1993-1999 do 9% w okresie 2000-2005. Udział koncentratu pomidorowego w strukturze produkcji przetworów warzywnych wynosił 4% i zmniejszył się z 6% w okresie 1993-1999. Relatywnie niewielki udział w produkcji miały kwaszonki (2%) oraz susze warzywne (2-3%).

Tabela 3. Produkcja przetworów warzywnych, tys. ton/rok
Table 3. Production of the processed vegetable, thousand ton/year

Produkt	Średnia 1993-1999	Struktura 1993-1999	Średnia 2000-2005	Struktura 2000-2005
Konserwy	45,43	12%	117,63	16%
Marynaty	46,56	12%	88,12	12%
Kwaszonki	7,76	2%	14,92	2%
Susze warzywne	8,60*	2%	24,02	3%
Koncentrat pomidorowy	24,60*	6%	30,50	4%
Mrożonki	170,27	45%	347,60	48%
Keczup i sosy pomidorowe	49,08*	13%	67,67	9%
Pozostałe przetwory	28,83	8%	31,08	4%
Razem przetwory	380,23	100%	721,53	100%
Soki pitne	60,04	-	40,08**	-

* od 1996 roku, ** jednogatunkowe
Źródło: jak w tab. 1

Chociaż udział mrozonek warzywnych nie zmienił się mocno między analizowanymi okresami, to wielkość ich produkcji uległa podwojeniu, ze 170 tys. ton do prawie 350 tys. ton. Jeszcze bardziej, bo dwu- i półkrotnie zwiększyła się produkcja konserw, a prawie trzykrotnie produkcja suszy warzywnych. Prawie dwukrotnie zwiększyła się produkcja marynat i kwaszonek, natomiast zaledwie o połowę produkcja keczupu i sosów

pomidorowych. Niewiele zmieniła się natomiast wielkość produkcji koncentratu pomidorowego. Nie można natomiast porównać zmian w produkcji soków pitnych z uwagi na różnicę w prezentowaniu tych danych. Dla okresu 2000-2005 podana została tylko produkcja soków pitnych jednogatunkowych, przez co zapewne jest ona o 1/3 mniejsza w porównaniu do okresu wcześniejszego.

Tabela 4. Eksport przetworów warzywnych, tys. ton/rok
Table 4. Exports of the processed vegetable, thousand ton/year

Produkt	Średnia 1993-1999	Struktura 1993-1999	Średnia 2000-2005	Struktura 2000-2005
Mrożonki i mrożone przetwory gotowe	111,30	70%	257,68	78%
Susze	6,93	4%	11,87	4%
Marynaty	16,59	10%	20,92	6%
- w tym ogórki konserwowe	11,93	-	11,73	-
Kwaszona kapusta	12,70	8%	12,72	4%
Konserwy i warzywa tymczasowo zakonserwowane	10,74	7%	18,77	6%
Przeciery i pasty (łącznie z keczupem)	0,76	0,5%	6,42	2%
Razem przetwory	159,27	100%	328,37	100%

Źródło: jak w tab. 1

Wielkość eksportu przetworów warzywnych wynosiła w latach 2000-2005 średnio 328 tys. ton i zwiększyła się w porównaniu do okresu 1993-1999 ponad dwukrotnie (tabela 4). W strukturze eksportu warzyw dominowały mrożonki. Ich wagowy udział wynosił 78% i zwiększył się w porównaniu do lat 1993-1999 o 8%. Znaczenie pozostałych przetworów w eksporcie było dużo mniejsze. W przypadku marynat i warzyw tymczasowo zakonserwowanych było to po 6%, a ich udział w strukturze eksportu przetworów warzywnych nieznacznie się zmniejszył w porównaniu do okresu 1993-1999. Również niewielki, bo 4% udział miały susze i kapusta kwaszona. Z kolei udział past i przecierów wynosił zaledwie 2% w latach 2000-2005, jednakże zwiększył się wyraźnie w porównaniu do okresu wcześniejszego.

Wzrost eksportu przetworów warzywnych dokonał się dzięki prawie dwu- i półkrotnemu zwiększeniu eksportu mrożonek. Prawie dwukrotnie zwiększył się eksport suszy i konserw oraz marynat innych niż ogórki konserwowe. Eksport ogórków konserwowych właściwie się nie zmienił, podobnie jak kapusty kwaszonej. Natomiast ponad ośmiokrotnie zwiększyła się wielkość eksportu past i przecierów.

Przetwory warzywne produkowane w Polsce trafiały głównie na rynek krajowy. Udział eksportu w produkcji wynosił 46% w latach 2000-2005 wobec 42% w okresie poprzednim. Nie dotyczy to jednakowo wszystkich grup przetworów warzywnych. W przypadku mrożonek 74% produkcji zostało wyeksportowane w okresie 2000-2005, a w latach 1993-1999 było to 65%. Dość wyraźnie zmniejszył się w ostatnim okresie udział eksportu suszy w odniesieniu do produkcji. W latach 2000-2005 wynosił 49%, natomiast w okresie wcześniejszym, aż 81%. Zmniejszył się również udział eksportu w produkcji konserw i marynat. W przypadku marynat wynosił 24% wobec 36% w latach 1993-1999,

natomiast udział eksportu konserw w latach 2000-2005 wyniósł 16% wobec 24% w okresie wcześniejszym.

Podsumowanie

Rozwój przetwórstwa owocowo-warzywnego w Polsce umożliwił wzrost produkcji przetworów. Zwiększyła się zarówno wielkość produkcji przetworów z owoców jak i z warzyw. Produktami o największej dynamice wzrostu produkcji były soki owocowe, zarówno te zagęszczone jak i soki pitne i napoje, ponadto konserwy i susze warzywne. Duże tempo wzrostu produkcji charakteryzowało dżemy i mrożonki owocowe, a także przetwory z warzyw: marynaty, kwaszonki, mrożonki oraz keczup i sosy pomidorowe. Na prawie nie zmienionym poziomie w obydwu okresach była produkcja koncentratu pomidorowego. Na znaczeniu traciła produkcja kompotów, marmolad, powideł, pulp i przecierów oraz suszy owocowych.

W asortymencie eksportowanych przetworów dominowały mrożonki owocowe i warzywne oraz soki zagęszczone i pitne. W analizowanym okresie zwiększył się eksport zarówno przetworów z owoców jak i warzyw. Należały do nich zarówno grupy produktów o małym udziale w eksporcie, takie jak dżemy, marmolady, przeciery, przetwory gotowe w puszkach, susze i konserwy warzywne, marynaty, pasty i przeciery z warzyw, ale również dużym wzrostem eksportu charakteryzowały się soki zagęszczone i pitne oraz mrożonki warzywne.

Do rozwoju przetwórstwa owocowo-warzywnego w Polsce przyczynił się niewątpliwie eksport, którego udział w produkcji przetworów owocowych sięgał 62%, a przetworów warzywnych 46%. Wśród przetworów produkowanych głównie dla zagranicznych odbiorców wymienić należy mrożonki i susze zarówno z owoców jak i z warzyw, których eksport stanowił ponad 70% wielkości produkcji.

Literatura

- Gąsowski J. [2004]: Przetwórstwo owocowo-warzywne. Agencja Dziennikarska „Raport”, Warszawa.
- Nosecka B. [2004]: Przemysł owocowo-warzywny. Fundusz Współpracy, Warszawa 2004.
- Nosecka B. [2006]: Rola przetwórstwa owoców w przyszłościowym sadownictwie. [W:] Przyszłość polskiego sadownictwa. Lublin.
- Rocznik statystyczny przemysłu. [2006]. GUS, Warszawa.
- Rynek owoców i warzyw. Stan i perspektywy. [lata 1997-2006] *Analizy rynkowe* nry 10-29. IERiGŻ-BIP, ARR, MRiRW, Warszawa.
- Urban R. [2005]: Zmiany w przetwórstwie owoców i warzyw oraz ich przyczyny i następstwa. *Roczniki Naukowe SERiA* tom VII, zeszyt 2, s.229-234.

Monika Kołodziejczyk¹

Barbara Kowrygo²

Katedra Organizacji i Ekonomiki Konsumpcji
Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego
Warszawa

Działania organizacji rządowych na rzecz zapewnienia odpowiedniej jakości produktów na przykładzie ryb i ich przetworów

Contribution of governmental organisations to provision of quality to fish and fishery products

Abstract. Introduction of European food law in Poland has caused changes in the governmental activities aimed at ensuring the appropriate quality of food products including fishery products. Food hygiene and food safety have gained in importance. However abolition of the obligatory Polish Standards has significantly reduced the number of obligatory parameters that applied to fish and fishery products. The abundance of regulations requires new detailed analyses.

Key words: European Union, food law, official food controls, fish and fishery products

Synopsis. Wprowadzenie w Polsce wspólnotowego prawa żywnościowego spowodowało zmiany w zakresie działań organizacji rządowych na rzecz zapewnienia odpowiedniej jakości produktów, w tym ryb i ich przetworów. Dużo większą rolę odgrywa zapewnienie odpowiedniej higieny produkcji i bezpieczeństwa żywności. Zniesienie obowiązku stosowania Polskich Norm znacząco ograniczyło zakres obligatoryjnych parametrów jakie muszą spełniać ryby i przetwory rybne. Mnogość przepisów prawnych wymaga opracowywania ich szczegółowych analiz.

Słowa kluczowe: Unia Europejska, prawo żywnościowe, urzędowa kontrola żywności, ryby i ich przetwory

Wstęp

Proces tworzenia wspólnotowego rynku żywnościowego w ramach Unii Europejskiej wymusił szereg zmian w zakresie wymagań jakościowych stawianych artykułom rolno-spożywczym. Zniesienie obowiązku stosowania Polskich Norm znacząco ograniczyło ilość obligatoryjnych parametrów jakie muszą spełniać środki spożywcze. W konsekwencji producenci ograniczają deklaracje jakościowe produktów gotowych do wymagań zawartych w przepisach Unii Europejskiej i prawie krajowym. Sytuacja ta dotyczy w dużej mierze ryb poławianych i przetworów rybnych wytwarzanych przez duże przedsiębiorstwa o znaczącym potencjale produkcyjnym.

Podjęcie problematyki zapewnienia jakości handlowej z uwzględnieniem ryb i przetworów rybnych wynika z właściwości żywieniowych tych produktów w kontekście ich niskiego spożycia w Polsce, które według danych bilansowych szacowane jest obecnie na niewiele ponad 11 kg/osobę na rok.

¹ Mgr inż.

² Dr hab., prof. SGGW.

Materiał i metodyka

W pracy wykorzystano informacje zawarte w prawodawstwie wspólnotowym i krajowym, dotyczące podstaw prawnych działalności organizacji rządowych w Polsce, ze szczególnym uwzględnieniem organów urzędowej kontroli żywności, na rzecz zapewnienia odpowiedniej jakości ryb i ich przetworów. Zwrócono uwagę na działalność pięciu organów.

W pracy posłużono się metodą opisu i wnioskowania na podstawie aktów prawnych Unii Europejskiej, przepisów prawa krajowego oraz danych wtórnych.

Kompetencje organów urzędowej kontroli żywności w kontekście zapewnienia prawidłowej jakości ryb i przetworów rybnych

Okręgowe Inspektoraty Rybołówstwa Morskiego

Kompetencje inspektorów rybołówstwa morskiego zostały określone w ustawie z dnia 19 lutego 2004 roku o rybołówstwie [Ustawa... 2004A]. Zgodnie z art. 58, w czasie wykonywania czynności służbowych inspektor uprawniony jest między innymi do:

- kontroli narzędzi połowowych i złowionych organizmów morskich,
- kontroli pomieszczeń statków, środków transportu, magazynów, przetworni i innych pomieszczeń służących do przechowywania organizmów morskich na lądzie,
- zatrzymania organizmów morskich i narzędzi połowowych oraz ich zabezpieczenia w przypadkach uzasadnionego podejrzenia naruszenia przepisów ustawy.

Zakres współdziałania inspektorów rybołówstwa morskiego z innymi organami został określony w rozporządzeniu Rady Ministrów z dnia 26 sierpnia 2004 roku w sprawie sposobu współdziałania inspektorów rybołówstwa morskiego z organami kontroli skarbowej, organami Inspekcji Jakości Handlowej Artykułów Rolno-Spożywczych, Inspekcji Weterynaryjnej, Policji, Państwowej Straży Rybackiej, Straży Granicznej oraz terenowymi organami administracji morskiej [Rozporządzenie Rady... 2004].

Zgodnie z art. 2 ww. rozporządzenia współdziałanie inspektorów rybołówstwa morskiego z organami Inspekcji Jakości Handlowej Artykułów Rolno-Spożywczych polega w szczególności na:

- organizowaniu i przeprowadzaniu wspólnych kontroli magazynów, hurtowni, zakładów przetwórstwa, punktów sprzedaży detalicznej i hurtowej, punktów i lokali gastronomicznych oraz innych pomieszczeń służących do przechowywania lub przetwarzania produktów rybołówstwa;
- przekazywaniu inspektorom przez organy Inspekcji Jakości Handlowej Artykułów Rolno-Spożywczych informacji o podejrzeniu naruszenia przepisów o rybołówstwie.

Artykuł 3 omawianego rozporządzenia określa zasady współdziałania inspektorów rybołówstwa morskiego z organami Inspekcji Weterynaryjnej polegające w szczególności na:

- organizowaniu i przeprowadzaniu wspólnych kontroli:

- produktów rybołówstwa przywożonych na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej i wywożonych z jej terytorium,
- magazynów, hurtowni, zakładów przetwórstwa, punktów sprzedaży detalicznej i hurtowej, punktów i lokali gastronomicznych oraz innych pomieszczeń służących do przechowywania lub przetwarzania produktów rybołówstwa;
- przekazywaniu przez inspektorów organom Inspekcji Weterynaryjnej informacji o podejrzeniu naruszenia:
 - wymagań weterynaryjnych przy produkcji produktów rybołówstwa,
 - przepisów dotyczących jakości zdrowotnej produktów rybołówstwa,
 - przepisów o ochronie zwierząt;
- przekazywaniu inspektorom przez organy Inspekcji Weterynaryjnej informacji o podejrzeniu naruszenia przepisów o rybołówstwie.

Inspekcja Weterynaryjna

Wśród regulacji odnoszących się do kompetencji Inspekcji Weterynaryjnej, do mających znaczenie w kontekście zapewnienia odpowiedniej jakości ryb i przetworów rybnych należy wymienić ustawę z dnia 29 stycznia 2004 roku o Inspekcji Weterynaryjnej oraz szereg przepisów wynikających z prawodawstwa weterynaryjnego [Ustawa... 2004B].

Zgodnie z art. 3 ww. ustawy, Inspekcja realizuje zadania z zakresu ochrony zdrowia zwierząt oraz bezpieczeństwa produktów pochodzenia zwierzęcego w celu zapewnienia ochrony zdrowia publicznego. Do szczegółowych zadań Inspekcji należy:

- zwalczanie chorób zakaźnych zwierząt, w tym chorób odzwierzęcych,
- badania kontrolne zakażeń zwierząt,
- monitorowanie chorób odzwierzęcych i odzwierzęcych czynników chorobotwórczych oraz związanej z nimi oporności na środki przeciwdrobnoustrojowe u zwierząt, w produktach pochodzenia zwierzęcego i w środkach żywienia zwierząt,
- przeprowadzanie weterynaryjnej kontroli granicznej,
- przeprowadzanie kontroli weterynaryjnej w handlu i wywozie zwierząt oraz produktów w rozumieniu przepisów o kontroli weterynaryjnej w handlu,
- sprawowanie nadzoru nad bezpieczeństwem produktów pochodzenia zwierzęcego, w tym nad wymaganiami weterynaryjnymi przy ich produkcji, umieszczeniu na rynku oraz sprzedaży bezpośredniej,
- sprawowanie nadzoru nad wprowadzaniem na rynek zwierząt i ubocznych produktów pochodzenia zwierzęcego,
- sprawowanie nadzoru nad wytwarzaniem, obrotem i stosowaniem pasz, dodatków stosowanych w żywieniu zwierząt, organizmów genetycznie zmodyfikowanych przeznaczonych do użytku paszowego i pasz genetycznie zmodyfikowanych oraz nad transgranicznym przemieszczaniem organizmów genetycznie zmodyfikowanych przeznaczonych do użytku paszowego,
- sprawowanie nadzoru nad zdrowiem zwierząt przeznaczonych do rozrodu oraz jakością zdrowotną materiału biologicznego i produktów akwakultury,

- sprawowanie nadzoru nad obrotem produktami leczniczymi weterynaryjnymi, wyrobami medycznymi przeznaczonymi dla zwierząt oraz warunkami ich wytwarzania,
- prowadzenie monitorowania substancji niedozwolonych, pozostałości chemicznych, biologicznych, produktów leczniczych i skażeń promieniotwórczych u zwierząt, w ich wydzielinach i wydalinach, w tkankach lub narządach zwierząt, w produktach pochodzenia zwierzęcego, w wodzie przeznaczonej do pojenia zwierząt oraz środkach żywienia zwierząt.

Inspekcja Weterynaryjna wykonuje wyżej wymienione zadania, na podstawie odrębnych przepisów, do których należą przepisy wspólnotowe (tzw. pakiet higieniczny) oraz krajowe akty prawne, o których będzie mowa w dalszej części artykułu.

W celu bardziej precyzyjnego określenia zakresu zadań Inspekcji Weterynaryjnej w zakresie zapewnienia jakości ryb i przetworów rybnych warto przytoczyć zapisy zawarte w dwóch artykułach ustawy [Ustawa... 2004B].

Artykuł 30 określa zasady pobierania opłat przez Inspekcję Weterynaryjną, między innymi za:

- nadzór nad miejscami gromadzenia, skupu lub sprzedaży zwierząt i targowiskami,
- nadzór nad wyładowywaniem albo pierwszą sprzedażą produktów rybołówstwa ze statków rybackich,
- nadzór nad obróbką, przetwórstwem, przechowywaniem ryb, skorupiaków, mięczaków, żab lub ich produktów oraz wyładowywaniem ze statku przetwórci produktów rybołówstwa,
- nadzór nad działalnością związaną ze sprzedażą bezpośrednią,
- kontrolę statków rybackich i statków przetwórci;

Zgodnie z art. 31 cytowanej ustawy, Inspekcja Weterynaryjna może zmniejszyć opłaty za zadania opisane w wyżej wymienionym artykule, w przypadku gdy:

- produkty rybołówstwa są posortowane pod względem świeżości lub wielkości w sposób określony w przepisach Unii Europejskiej dotyczących wspólnej normy handlowej w odniesieniu do niektórych produktów rybołówstwa lub gdy pierwsza sprzedaż odbywa się na aukcji rybnej lub rynku hurtowym,
- przetwarzanie produktów rybołówstwa jest dokonywane w tym samym miejscu co pierwsza sprzedaż lub prowadzona w zakładzie kontrola wewnętrzna umożliwia ograniczenie liczby kontroli przeprowadzanych przez urzędowych lekarzy weterynarii w tym zakładzie,
- wyładowywane są produkty rybołówstwa ze statku rybackiego lub statku przetwórci, pływających pod banderą państwa trzeciego.

Zadania Inspekcji Weterynaryjnej w zakresie higieny i kontroli produktów pochodzenia zwierzęcego zostały określone w ustawie z dnia 16 grudnia 2005 roku o produktach pochodzenia zwierzęcego [Ustawa... 2005] i dotyczą stosowania przepisów „pakietu higienicznego”, tj.:

- Rozporządzenia (WE) nr 853/2004 Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 29 kwietnia 2004 roku ustanawiającego szczególne przepisy dotyczące higieny w odniesieniu do żywności pochodzenia zwierzęcego [Rozporządzenie (WE)... 2004B],
- Rozporządzenia (WE) nr 854/2004 Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 29 kwietnia 2004 roku ustanawiającego szczególne przepisy dotyczące organizacji

urzędowych kontroli w odniesieniu do produktów pochodzenia zwierzęcego przeznaczonych do spożycia przez ludzi [Rozporządzenie (WE)... 2004C], z uwzględnieniem zasad, obowiązków i wymagań określonych w rozporządzeniu (WE) nr 178/2002 Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 28 stycznia 2002 roku ustanawiającym ogólne zasady i wymagania prawa żywnościowego, powołującym Europejski Urząd ds. Bezpieczeństwa Żywności oraz ustanawiającym procedury w zakresie bezpieczeństwa żywności [Rozporządzenie (WE)... 2002] oraz rozporządzeniu (WE) nr 852/2004 Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 29 kwietnia 2004 roku w sprawie higieny środków spożywczych [Rozporządzenie (WE)... 2004A].

Ustawa z dnia 16 grudnia 2005 roku o produktach pochodzenia zwierzęcego [Ustawa... 2005] określa również właściwość organów Inspekcji Weterynaryjnej w zakresie urzędowych kontroli produktów pochodzenia zwierzęcego, określonych w przepisach rozporządzenia (WE) nr 882/2004 Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 29 kwietnia 2004 roku w sprawie kontroli urzędowych przeprowadzanych w celu sprawdzenia zgodności z prawem paszowym i żywnościowym oraz regułami dotyczącymi zdrowia zwierząt i dobrostanu zwierząt [Rozporządzenie (WE)... 2004D] oraz w przepisach Unii Europejskiej wydanych w trybie tego rozporządzenia, nieuregulowanych w przepisach o bezpieczeństwie żywności i żywienia.

Zgodnie z art. 6, ust. 2 ww. ustawy powiatowy lekarz weterynarii, w zakresie określonym w ustawie i nieuregulowanym w przepisach rozporządzeń unijnych nr 852, 853, 854 i 882 z 2004 roku oraz w przepisach wydanych w trybie tych rozporządzeń, wykonuje czynności związane ze sprawowaniem nadzoru nad bezpieczeństwem produktów pochodzenia zwierzęcego, w tym nad spełnianiem wymagań określonych przez właściwe organy państw trzecich dla zakładów uprawnionych do wysyłki produktów pochodzenia zwierzęcego do tych państw, chyba że prawodawstwo weterynaryjne stanowi inaczej.

W sekcji VIII załącznika III do rozporządzenia nr 853/2004, opisane zostały wymagania w zakresie higieny w odniesieniu do produktów rybołówstwa. Dotyczą one:

- statków rybackich,
- czynności w trakcie i po wylądowaniu na ląd,
- zakładów, w tym statków, dokonujących obróbki produktów rybołówstwa,
- przetworzonych produktów rybołówstwa,
- wymagań w zakresie jakości zdrowotnej produktów rybołówstwa,
- pakowania jednostkowego i zbiorczego produktów rybołówstwa,
- transportu produktów rybołówstwa.

Rozdział I załącznika III do rozporządzenia nr 854/2004 określa zakres urzędowych kontroli w odniesieniu do produkcji i wprowadzania do obrotu produktów rybołówstwa. Urzędowe kontrole obejmują w szczególności:

- systematyczną kontrolę warunków podczas wylądunku ze statku i podczas pierwszej sprzedaży,
- inspekcje w regularnych odstępach czasu na statkach i w zakładach na lądzie, w tym na aukcjach rybnych i targach hurtowych, w celu skontrolowania w szczególności:
 - o tam, gdzie jest to stosowne, czy warunki obowiązujące dla zatwierdzenia są nadal spełniane,
 - o czy postępowanie z produktami rybołówstwa jest prawidłowe,
 - o spełniania wymogów w zakresie temperatury,

- czystości w zakładach, w tym na statkach, oraz ich urządzeń i wyposażenia, jak również personelu,
- kontrolę warunków składowania i transportu.

Rozdział II załącznika III do ww. rozporządzenia, określa zakres urzędowych kontroli w odniesieniu do kontroli jakości produktów rybołówstwa. Urzędowe kontrole obejmują co najmniej: badania organoleptyczne, sprawdzenie wskaźników świeżości, badanie zawartości histaminy, badanie poziomów pozostałości i zanieczyszczeń, badania mikrobiologiczne, badania dotyczące obecności pasożytów oraz sprawdzenie czy nie są wprowadzane do obrotu trujące produkty rybołówstwa.

Państwowa Inspekcja Sanitarna

Do działań Państwowej Inspekcji Sanitarnej w dziedzinie bieżącego nadzoru sanitarnego, wynikających z ustawy z dnia 14 marca 1985 roku o Państwowej Inspekcji Sanitarnej [Ustawa... 1985], należy kontrola przestrzegania przepisów określających wymagania higieniczne i zdrowotne, dotyczące w szczególności:

- warunków produkcji, transportu, przechowywania i sprzedaży żywności oraz warunków żywienia zbiorowego,
- nadzoru nad jakością zdrowotną żywności,
- warunków zdrowotnych produkcji i obrotu przedmiotami użytku, materiałów i wyrobów przeznaczonych do kontaktu z żywnością, kosmetykami oraz innymi wyrobami mogącymi mieć wpływ na zdrowie ludzi.

Kolejnym aktem prawnym, istotnym z punktu widzenia kompetencji organów urzędowej kontroli żywności, jest ustawa z dnia 25 sierpnia 2006 roku o bezpieczeństwie żywności i żywienia [Ustawa... 2006]. Dział V ustawy dotyczy urzędowych kontroli żywności. Zgodnie z art. 73, ust. 1, organami urzędowej kontroli żywności (o których mowa w art. 4 rozporządzenia nr 882/2004) w zakresie bezpieczeństwa żywności, są w szczególności:

- organy Państwowej Inspekcji Sanitarnej, zgodnie z właściwością określoną przepisami ustawy z dnia 14 marca 1985 roku o Państwowej Inspekcji Sanitarnej, w odniesieniu do:
 - żywności pochodzenia niezwierzęcego produkowanej i wprowadzanej do obrotu, przywożonej z państw niebędących członkami Unii Europejskiej oraz Europejskiego Porozumienia o Wolnym Handlu (EFTA) ani stronami umowy o Europejskim Obszarze Gospodarczym, oraz wywożonej i powrotnie wwożonej do tych państw,
 - produktów pochodzenia zwierzęcego znajdujących się w handlu detalicznym,
 - prawidłowości stosowania zasad systemu HACCP w zakładach objętych nadzorem Państwowej Inspekcji Sanitarnej;
- organy Inspekcji Weterynaryjnej, zgodnie z właściwością określoną przepisami ustawy z dnia 29 stycznia 2004 [Ustawa... 2004B] roku o Inspekcji Weterynaryjnej, w odniesieniu do produktów pochodzenia zwierzęcego, w tym wprowadzania do obrotu tych produktów w ramach sprzedaży bezpośredniej oraz handlu detalicznego na zasadach i w zakresie określonym w art. 1 ust. 3 lit. c-e oraz ust. 5 lit. b rozporządzenia nr 853/2004.

Inspekcja Jakości Handlowej Artykułów Rolno-Spożywczych

Artykuł 17 ustawy z dnia 21 grudnia 2000 roku o jakości handlowej artykułów rolno-spożywczych [Ustawa...200B], określa zadania Inspekcji Jakości Handlowej Artykułów Rolno-Spożywczych, do których należą między innymi:

- nadzór nad jakością handlową artykułów rolno-spożywczych, a w szczególności:
 - o kontrola jakości handlowej artykułów rolno-spożywczych w produkcji i obrocie, w tym wywożonych za granicę,
 - o kontrola jakości handlowej artykułów rolno-spożywczych sprowadzanych z zagranicy, w tym kontrola graniczna tych artykułów,
 - o dokonywanie oceny i wydawanie świadectw w zakresie jakości handlowej artykułów rolno-spożywczych,
- kontrola warunków składowania i transportu artykułów rolno-spożywczych,
- gromadzenie i przetwarzanie informacji o sytuacji na rynkach rolnych,
- współpraca z właściwymi organami administracji rządowej w województwie, organami innych inspekcji, urzędami celnymi, policją, jednostkami samorządu terytorialnego oraz państwowymi jednostkami organizacyjnymi realizującymi politykę rolną państwa,
- współpraca z organizacjami międzynarodowymi zajmującymi się jakością handlową artykułów rolno-spożywczych oraz ich obrotem międzynarodowym lub uczestnictwo w pracach tych organizacji,
- udzielanie informacji i szkolenie w zakresie przepisów i wymagań dotyczących jakości handlowej lub ustalania klas jakości handlowej oraz metod i badań artykułów rolno-spożywczych,
- współpraca z urzędowymi jednostkami kontrolnymi w innych państwach w zakresie kontroli jakości handlowej artykułów rolno-spożywczych, w tym wymienianie informacji lub próbek artykułów rolno-spożywczych.

Zgodnie z art. 23, ust. 1-2 ww. ustawy, kontrola jakości handlowej artykułów rolno-spożywczych oraz warunków składowania i transportu tych artykułów ma na celu sprawdzenie, czy:

- artykuły rolno-spożywcze spełniają wymagania w zakresie jakości handlowej określone w przepisach o jakości handlowej oraz dodatkowe wymagania dotyczące tych artykułów, jeżeli ich spełnienie zostało zadeklarowane przez producenta;
- artykuły rolno-spożywcze są składowane lub transportowane w sposób zapewniający zachowanie ich właściwej jakości handlowej;
- ilość i jakość składowanego artykułu rolno-spożywczego są zgodne z ustalonymi warunkami składowania.

Kontrola obejmuje co najmniej jedną z następujących czynności:

- sprawdzenie dokumentów umożliwiających identyfikację artykułu rolno-spożywczego, atestów jakościowych, wyników badań laboratoryjnych oraz innych dokumentów świadczących o jego jakości handlowej;
- sprawdzenie opakowania, oznakowania, prezentacji artykułu rolno-spożywczego oraz warunków jego przechowywania i transportu;
- oględziny artykułu rolno-spożywczego;
- pobranie próbek i wykonanie badań laboratoryjnych;
- ustalenie klasy jakości artykułu rolno-spożywczego;

- sprawdzanie sposobu produkcji artykułu rolno-spożywczego lub prawidłowości przebiegu procesu technologicznego, o ile wynika to z odrębnych przepisów.

Kontrola jakości handlowej wykonywana jest z uwzględnieniem szeregu odrębnych przepisów prawnych, krajowych i wspólnotowych, które opisują wymagania w zakresie właściwości organoleptycznych, fizykochemicznych i znakowania ryb i przetworów rybnych. Zniesienie obowiązku stosowania Polskich Norm znacząco ograniczyło zakres parametrów fizykochemicznych, jakie muszą spełniać produkty rybne. Jakość handlową kontroluje się na zgodność z deklaracjami producentów, co daje możliwość ograniczenia ich do minimum wynikającego głównie z wymagań rozporządzenia Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z 16 grudnia 2002 roku w sprawie znakowania środków spożywczych i dozwolonych substancji dodatkowych [Rozporządzenie Ministra... 2002]. Informacje podane przez producentów na opakowaniu (np. dotyczące zawartości mięsa w produkcie) stanowią deklarację jakościową. Kontrole Inspekcji Jakości Handlowej Artykułów Rolno-Spożywczych oraz Inspekcji Handlowej przeprowadzane są według tych zasad.

Inspekcja Handlowa

Artykuł 3 ustawy z dnia 15 grudnia 2000 roku o Inspekcji Handlowej [Ustawa... 2000A], określa zadania Inspekcji Handlowej, do których należą między innymi:

- kontrola legalności i rzetelności działania przedsiębiorców prowadzących działalność gospodarczą w rozumieniu odrębnych przepisów w zakresie produkcji, handlu i usług,
- kontrola produktów wprowadzonych do obrotu w zakresie zgodności z zasadniczymi wymaganiami określonymi w odrębnych przepisach z wyłączeniem produktów podlegających nadzorowi innych właściwych organów,
- kontrola produktów w rozumieniu ustawy z dnia 12 grudnia 2003 roku o ogólnym bezpieczeństwie produktów [Ustawa... 2003] w zakresie spełniania ogólnych wymagań dotyczących bezpieczeństwa,
- kontrola produktów znajdujących się w obrocie handlowym lub przeznaczonych do wprowadzenia do takiego obrotu, (z wyłączeniem kontroli jakości handlowej artykułów rolno-spożywczych u producentów oraz kontroli jakości zdrowotnej środków spożywczych określonych w przepisach odrębnych), w tym w zakresie oznakowania i zafałszowań, oraz kontrola usług,
- podejmowanie mediacji w celu ochrony interesów i praw konsumentów.

Podsumowanie

Istnieją bardzo restrykcyjne, szczegółowe przepisy w zakresie urzędowej kontroli ryb i przetworów rybnych w obszarze zapewnienia ich bezpieczeństwa.

Z zapisów cytowanych w niniejszej pracy aktów prawnych nie wynika, iż został jasno sprecyzowany zakres kompetencji poszczególnych organizacji rządowych w zakresie zapewnienia odpowiedniej jakości ryb i ich przetworów. Istnieje duże prawdopodobieństwo dublowania działań dwóch różnych organizacji, podlegających różnym resortom. W tym kontekście utworzenie w Polsce jednolitej Państwowej Inspekcji Bezpieczeństwa Żywności pozwoli na prowadzenie bardziej kompleksowej kontroli jakości ryb i przetworów rybnych.

Należy objąć szczególną ochroną i promocją producentów przetworów rybnych deklarujących osiągnięcie szeregu parametrów jakościowych. Dotyczy to między innymi deklaracji stosowania Polskich Norm.

Mnogość istniejących przepisów prawnych wymaga prowadzenia ich dalszej analizy, w zakresie:

- wymagań obligatoryjnych w zakresie jakości zarówno zdrowotnej, jak i handlowej ryb i przetworów rybnych, w tym wymagań w zakresie znakowania,
- definicji zawartych w aktach prawnych regulujących wspólnotowy rynek ryb i ich przetworów oraz ich tłumaczeń,
- możliwości stosowania sankcji karnych przez poszczególne organizacje rządowe i organy urzędowej kontroli żywności w przypadku stwierdzenia zafałszowania produktów, nieprawidłowości w zakresie jakości handlowej lub stwierdzenia, że dany środek spożywczy jest niebezpieczny.

Literatura

- Bogusz C. [2006]: Sieć przepisów. Nadzór weterynaryjny nad produktami rybołówstwa jako zasadniczy element bezpieczeństwa żywności. *Bezpieczeństwo i Higiena Żywności* 06/35, str. 16,
- Rozporządzenie (WE) nr 178/2002 Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 28 stycznia 2002 roku ustanawiające ogólne zasady i wymagania prawa żywnościowego, powołujące Europejski Urząd ds. Bezpieczeństwa Żywności oraz ustanawiające procedury w zakresie bezpieczeństwa żywności. [2002]. *Dz. Urz. UE* L 31 z 1.02.2002, str. 1; *Dz. Urz. UE Polskie wydanie specjalne*, rozdz. 15, t. 6, str. 463.
- Rozporządzenie (WE) nr 852/2004 Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 29 kwietnia 2004 roku w sprawie higieny środków spożywczych. [2004A]. *Dz. Urz. UE* L 139 z 30.04.2004, str. 1.
- Rozporządzenie (WE) NR 853/2004 Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 29 kwietnia 2004 roku ustanawiające szczególne przepisy dotyczące higieny w odniesieniu do żywności pochodzenia zwierzęcego. [2004B]. *Dz. Urz. UE* L 139 z 30.04.2004, str. 55.
- Rozporządzenie (WE) nr 854/2004 Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 29 kwietnia 2004 roku ustanawiające szczególne przepisy dotyczące organizacji urzędowych kontroli w odniesieniu do produktów pochodzenia zwierzęcego przeznaczonych do spożycia przez ludzi. [2004C]. *Dz. Urz. UE* L 139 z 30.04.2004, str. 206.
- Rozporządzenie (WE) nr 882/2004 Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 29 kwietnia 2004 roku w sprawie kontroli urzędowych przeprowadzanych w celu sprawdzenia zgodności z prawem paszowym i żywnościowym oraz regułami dotyczącymi zdrowia zwierząt i dobrostanu zwierząt. [2004D]. *Dz. Urz. UE* L 165 z 30.04.2004, str. 1.
- Rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z 16 grudnia 2002 roku w sprawie znakowania środków spożywczych i dozwolonych substancji dodatkowych. [2002]. *Dz. U.* 220, poz. 1856, z późn. zm.
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 26 sierpnia 2004 roku w sprawie sposobu współdziałania inspektorów rybołówstwa morskiego z organami kontroli skarbowej, organami Inspekcji Jakości Handlowej Artykułów Rolno-Spożywczych, Inspekcji Weterynaryjnej, Policji, Państwowej Straży Rybackiej, Straży Granicznej oraz terenowymi organami administracji morskiej. [2004]. *Dz. U.* 196 poz. 2015.
- Ustawa z dnia 14 marca 1985 roku o Państwowej Inspekcji Sanitarnej. [1985]. *Dz. U.* 12 poz. 49.
- Ustawa z dnia 15 grudnia 2000 roku o Inspekcji Handlowej. [2000A]. *Dz. U.* 4 poz. 25.
- Ustawa z dnia 21 grudnia 2000 roku o jakości handlowej artykułów rolno-spożywczych. [2000B]. [Tekst jednolity], *Dz. U.* 187, poz. 1577, z późn. zm.
- Ustawa z dnia 12 grudnia 2003 roku o ogólnym bezpieczeństwie produktów. [2003]. *Dz. U.* 229, poz. 2275
- Ustawa z dnia 19 lutego 2004 roku o rybołówstwie. [2004A]. *Dz. U.* 62 poz. 574.
- Ustawa z dnia 29 stycznia 2004 roku o Inspekcji Weterynaryjnej. [2004B]. *Dz. U.* 33 poz. 287.
- Ustawa z dnia 16 grudnia 2005 roku o produktach pochodzenia zwierzęcego. [2005]. *Dz. U.* 17 poz. 127.
- Ustawa z dnia 25 sierpnia 2006 roku o bezpieczeństwie żywności i żywienia. [2006]. *Dz. U.* 171 poz. 1225.

Magdalena Kozera¹

Katedra Ekonomiki Gospodarki Żywnościowej
Akademia Rolnicza w Poznaniu

Struktura łańcucha żywnościowego oraz zmiany relacji producent-konsument w Polsce i krajach UE

The structure of food chain and the changes of producer-to-consumer relationship in Poland and the EU

Abstract. An attempt to analyse the marketing chain for the pig meat from a pig farm through meat processing to the market with the background of new market conditions in the EU-27 countries has been made. Components mentioned above and, especially, their stage of development have been discussed in a spatial context. Major differences in the organisational level of the marketing chain depending on the economic development of the country have been pointed to. Present tendencies and regularities of development of the marketing chain in Poland in the context of economic integration with the EU have been shown.

Key words: agricultural market, marketing chain, development of chain retailing, pig meat

Synopsis. W artykule podjęto próbę określenia realiów współczesnych kanałów dystrybucji żywności w Polsce w aspekcie nowych uwarunkowań rynkowych na tle sytuacji w państwach UE-27 na przykładzie rynku mięsa wieprzowego. Analizowano poszczególne elementy łańcucha marketingowego od producenta do konsumenta, a zwłaszcza stan ich rozwoju w układzie przestrzennym. Wskazano na różnice występujące w stopniu organizacji łańcucha marketingowego wynikające między innymi z poziomu rozwoju gospodarczego danego państwa. Wskazano na zarysowujące się tendencje i prawidłowości rozwoju ogniw łańcucha marketingowego w Polsce w kontekście integracji gospodarczej z UE.

Słowa kluczowe: łańcuch żywnościowy, relacja producent-konsument, rynek rolny, wieprzowina

Wprowadzenie

Większość badaczy akcentuje ciągły i procesowy charakter rynku, którego immanentną cechą jest ewolucyjna zmienność zarówno elementów go tworzących jak i uczestników. Rynek produktów żywnościowych ulega więc nieustannym przeobrażeniom w zależności od siły, kierunku i natężenia oddziałujących na niego czynników, mimo licznych odmienności wynikających ze specyfiki rynku rolnego. Dynamiczna natura rynku dotyka wszystkich jego uczestników wymagając rosnącej sprawności organizacyjnej, produkcyjnej, a przede wszystkim doskonalenia umiejętności konkurowania.

Na każdym rynku działa swoisty mechanizm samoregulacji zmierzający do uzyskania stanu najbliższego równowadze. Stan ten obok ustalania zależności popytowo-podażowych mierza jednocześnie do ustalenia właściwej struktury podmiotowej w zakresie wytwarzania oraz konsumpcji [Sztucki 1998]. Proces ten szczególnie widoczny jest w warunkach polskiej gospodarki ulegającej transformacji o zróżnicowanej dynamice i skuteczności branżowej. W jej wyniku następowało krzepnięcie, a nawet relatywna stabilizacja ewoluujących wraz z przemianami powiązań ekonomicznych między

¹ Dr inż., ul. Wojska Polskiego 2860-637 Poznań tel. 061 848 71 20 e-mail: mkozera@au.poznan.pl

podmiotami. Powiązania te przybierają różnorodne postacie. Tworzą się zarówno organizacje wielopodmiotowe jak i rozwijają powiązania podmiotów w układzie horyzontalnym oraz pionowym. W obliczu tych procesów interesującym wydaje się prześledzenie zmian zachodzących w łańcuchu żywnościowym, szczególnie zaś omówienie relacji tworzących się na linii producent – konsument.

Celem artykułu jest próba określenia stopnia rozwoju kanałów dystrybucji żywności w Polsce na tle sytuacji w państwach UE-27, na przykładzie rynku mięsa wieprzowego. W opracowaniu wykorzystano dane EUROSTAT-u oraz informacje IERiGŻ, GUS, MRiRW oraz innych instytucji monitorujących polski rynek rolny.

Zmiany łańcucha żywnościowego

Pośród zjawisk, które najbardziej dotknęły uczestników polskiego rynku rolnego wymienia się narastanie konkurencji między producentami żywności, przemiany w organizacji skupu i handlu oraz zmiany wymagań i preferencji odbiorców żywności. Walka o przetrwanie nasiliła procesy dostosowawcze w aspekcie zmian strukturalnych, ekonomicznych oraz organizacyjno-logistycznych i technologicznych. Obie grupy zjawisk wymagają sprawnej partycypacji w tworzeniu nowych powiązań i zależności rynkowych, poprawiających konkurencyjność podmiotów podaży produktów rolnych i ich przetworów.

Tradycyjne łańcuchy dostaw żywności charakteryzują się niskim stopniem integracji, który wynika między innymi z dysproporcji ekonomiczno-organizacyjnej współpracujących ze sobą ogniw łańcucha. Różnice te najbardziej widoczne są przy porównaniu początkowego i końcowego ogniwa tj. producentów rolnych i przedsiębiorstw handlowych. Tym bardziej, że proces przemieszczania produktów rolnych od producenta do konsumenta obejmuje fazy przetwarzania surowców rolnych, magazynowania, transportu oraz przenoszenia tytułu własności [Tomczak 2004]. W procesie przemian rolnictwa w kierunku agrobiznesu łańcuch ten wykazywał tendencję do wydłużania, jednak wzrost stopnia dojrzałości wyraźnie zwolnił te procesy, reaktywując nawet niektóre zarzucone wcześniej rozwiązania. Okazuje się jednak, że istniejące łańcuchy dystrybucji żywności przekształcają się w stanowiska analogiczne z ogniwami łańcucha logistycznego, który charakteryzuje się myśleniem zorientowanym na rynek, efektywną organizacją procesów i stosunków przedsiębiorstwa z klientami oraz dostawcami. Działania te zmierzają do upraszczania oraz eliminowania wszystkich rodzajów działalności wpływających na wzrost kosztów bez zmiany wartości wyrobu, a zwłaszcza przyspieszania przepływu informacji i towarów [Penc 1994].

Chociaż rynek produktów rolno-żywnościowych znacznie ewoluował od form pierwotnych w kierunku rynku nowoczesnego, to w zależności od specyfiki branży zmiany te przebiegały w różny sposób, wykształcając odmienne mechanizmy funkcjonowania jego podmiotów.

Wyniki badań

Przedmiotem opracowania jest rynek mięsa wieprzowego, jako wyodrębniony segment rynku rolnego. W obrębie tego sektora zachodzą wielorakie i wielokierunkowe relacje między podmiotami, wyznaczając drogę przepływu towarów od producenta do

ostatecznego nabywcy. Uproszczonym przykładem takiego powiązania jest układ składający się z gospodarstwa trzodowego (producent surowca mięsnego) – przetwórcy – handlowca – konsumenta.

Specyfiką organizacyjną rynku mięsa w Polsce jest wielość podmiotów produkujących żywiec wieprzowy, powodująca rozdrobnienie struktury dostaw. W tych warunkach niezwykle istotnym stał się proces łączenia dostawców żywca i budowa odpowiedniego zaplecza surowcowego dla przetwórstwa. Koncepcja integracji przybrała w Polsce dwa kierunki: z jednej strony zaczęły powstawać poziome organizacje producentów (zrzeszenia, spółdzielnie), z drugiej strony zaczęto zawierać porozumienia partnerskie pomiędzy producentami a przetwórcami w układzie pionowym. Skala tego procesu nie wywarła dotąd znaczącego wpływu na sprawność techniczno-ekonomiczną organizacji polskiego rynku mięsa. Różnorodność i wielość podmiotów funkcjonujących w strukturze łańcucha żywnościowego powoduje nadal jego niską drożność i silne uzależnienie od bieżącej sytuacji rynkowej. Ze względu na formalno-statystyczne trudności w ocenie stopnia adaptacji naszego rynku mięsa do współczesnych wymogów rynku europejskiego wykorzystano metodę porównań w przestrzeni, odnosząc dane polskie do informacji pochodzących z państw UE. Jednym z wyznaczników liczbowych obrazujących te zjawiska jest liczba uczestników poszczególnych ogniw łańcucha marketingowego, na podstawie których obliczono odpowiednie wskaźniki.

Chociaż ogniwa dystrybucji funkcjonują we wszystkich państwach, to jednak liczba podmiotów w obrębie poszczególnych faz drogi od producenta do konsumenta różni się znacznie (tab.1). Analiza danych określających podmioty rynku mięsa wieprzowego UE ukazuje silne zróżnicowanie liczbowe kolejnych ogniw tego rynku. Wstępne porównania pozwalają na wyodrębnienie grupy państw o podobnym stopniu koncentracji podmiotów. Na pierwsze miejsce wysuwa się tu grupa państw „starej” UE, a wśród nich zwłaszcza Francja i Niemcy oraz Wielka Brytania. Tradycyjnie już kraje te uznawane są za wiodące w dziedzinie produkcji rolniczej w całej UE., zatem stanowić mogą pewien punkt odniesienia w rozważaniach dotyczących stanu rozwoju poszczególnych ogniw rynku w krajach o niższym poziomie rozwoju społeczno-gospodarczego, w tym polskiego rynku mięsa.

Porównując kraje starej UE oraz nowych jej członków można zauważyć znaczne odmienności, które dotyczą trzech elementów, tj. rolnictwa, przetwórstwa i sprzedaży detalicznej. Najważniejsze z nich podane są poniżej.

1. Znaczny odsetek gospodarstw trzodowych w nowych państwach unijnych, często przekraczający 50% ogółu gospodarstw. Przykładem takich państw są obok Polski (53%), Czechy (51%), Łotwa (52%) oraz Litwa (67%), a także Słowenia i Słowacja (57% i 77%). Podobna sytuacja występuje w państwach ostatnio przyjętych do UE, tj. w Rumunii i Bułgarii (77% i 44%). Tak duży odsetek gospodarstw trzodowych w całej populacji gospodarstw tych krajów uwydatnia między innymi znaczny stopień ich rozdrobnienia, a tym samym obrazuje słabość ekonomiczną podstawowego ogniwa łańcucha marketingowego mięsa w tych krajach. Dla porównania w krajach unijnej „wielkiej piątki” producentów mięsa wieprzowego udział tych gospodarstw waha się w granicach od 6% w Wielkiej Brytanii do 34-35% w takich krajach jak Niemcy czy Włochy.

Tabela 1. Podmioty łańcucha marketingowego mięsa wieprzowego w UE-27

Table 1. Participants in the pork marketing chain in the EU-27 member states

Kraj	Liczba gospodarstw trzodowych (tys. szt.)	Liczba podmiotów przetwórstwa (szt.)	Liczba podmiotów w handlu detalicznym (szt.)	Liczba gospodarstw / przedsiębiorstwo przetwórstwa	Liczba gospodarstw/ podmiot w handlu detalicznym	Liczba mieszk./ gospod. trzodowe
(BE) Belgia	9	902	4742	9,98	1,90	21,9
(CZ) Czechy	18	1541	:	11,68		,
(DK) Dania	11	161	736	68,32	14,95	73,4
(DE) Niemcy	102	13058	43778	7,81	2,33	18,8
(EE) Estonia	8	60	21	133,33	380,95	619,0
(EL) Grecja	42					.
(ES) Hiszpania	131	4304	33819	30,44	3,87	12,7
(FR) Francja	53	11648	18027	4,55	2,94	33,6
(IE) Irlandia	1	159	1153	6,29	0,87	35,6
(IT) Włochy	124	3705	35186	33,47	3,52	16,6
(CY) Cypr	1	83	621	12,05	1,61	11,3
(LV) Łotwa	47	152	39	309,21	1205,13	589,7
(LT) Litwa	169	357	47	473,39	3595,74	723,4
(LU) Luksemburg	0	34	109	0,00	0,00	45,9
(HU) Węgry	435	676	1605	643,49	271,03	62,9
(MT) Malta	0	24	360	0,00	0,00	11,1
(NL) Holandia	11	820	3095	13,41	3,55	52,7
(AT) Austria	61	1217	337	50,12	181,01	243,3
(PL) Polska	761	4271	7191	178,18	105,83	53,1
(PT) Portugalia	108	441	6792	244,90	15,90	15,5
(SL) Słowenia	39	190	192	205,26	203,13	104,2
(SK) Słowacja	47	85	29	552,94	1620,69	1862,1
(FI) Finlandia	4	236	80	16,95	50,00	650,0
(SE) Szwecja	4	498	149	8,03	26,85	604,0
(UK) W. Brytania	11	1113	8221	9,88	1,34	73,0
(BG) Bułgaria	279	630	669	442,86	417,04	116,6
(RO) Rumunia	2649	1403	1105	1888,10	2397,29	196,4

Źródło: obliczenia własne na podstawie publikacji statystycznych [From... 2006; Europe... 2007]

2. Proporcje ilościowe podmiotów funkcjonujących w kolejnych ogniwach omawianego łańcucha, zwłaszcza w stosunku do gospodarstw produkujących trzodę. W przypadku ogniw przetwórstwa można zauważyć, że przy względnie dużym nasyceniu rynku jednostkami przetwórstwa w krajach silnych gospodarczo, takich jak Niemcy, Francja czy Wielka Brytania, liczba gospodarstw przypadająca na jedno przedsiębiorstwo jest stosunkowo niska i wynosi odpowiednio 7,8, 4,5 oraz 9,8 gosp./przeds. Ma to związek nie tylko z ogólnym poziomem rozwoju gospodarczego danego kraju, ale również z poziomem

rozwoju rolnictwa, a także z posiadaniem odpowiednio rozbudowanej infrastruktury przetwórczej. W porównaniu z wiodącymi pod tym względem państwami „starej” unii w krajach nowych członków relacje powyższego typu przyjmują wartości znacznie wyższe. Liczba gospodarstw przypadających na jednostkę przetwórstwa waha się tu na poziomie od 178 w Polsce, przez 205 na Słowenii, 437 na Litwie i ponad 550 na Słowacji. Skrajny wręcz stopień rozdrobnienia tego ogniwa zaobserwować można w Rumunii (2397 gospodarstw/przedsiębiorstwo przetwórstwa), która w skład UE weszła z dniem 1 stycznia 2007 r.

3. Rolę generatora informacji o nabywcy produktów finalnych przejmuje ogniwo handlu detalicznego, które charakteryzuje się podobnym zróżnicowaniem w zależności od sytuacji społeczno-ekonomicznej analizowanych krajów. Również tu zaobserwować można pewną dysproporcję między starymi, a nowymi państwami UE. Podczas gdy w tych pierwszych nasila się tendencja do koncentracji sprzedaży detalicznej i tworzeniu sieci handlowych oraz sprzedaży w sklepach wielkopowierzchniowych, to w krajach nowych członków widać wyraźną dominację drobnego detalu, a tendencja do konsolidacji dopiero zaczyna się uwidaczniać. W Unii Europejskiej przedmiotem podaży rynkowej jest prawie cała produkcja żywca wieprzowego. Np. w Niemczech samozaopatrzenie stanowi jedynie około 1% produkcji żywca wieprzowego, podczas gdy w Polsce wynosi ono 13%, a prawie 20% obrotów mięsa dokonuje się obrocie nierejestrowym, który tworzy tzw. szarą strefę rynku wieprzowiny. Główne kanały dystrybucji trzody w Europie to aukcje oraz sprzedaż poprzez agentów, pośredników i hurtowników, ponadto duża część trzody jest sprzedawana na podstawie kontraktów z firmami handlowymi, które działają jako hurtownie. Tego typu rozwiązań wciąż nie można zaliczyć do popularnych w krajach nowej unijnej dziesiątki, a w zasadzie 12-ki. Przy czym warto zauważyć, że wraz z wejściem do UE obroty wieprzowiną na giełdach towarowych w Polsce zmalały praktycznie do zera [Internetowa... 2007]. W Polsce część produktów w handlu detalicznym pochodzi bezpośrednio z rzeźni i zakładów przetwórczych, część zaś z hurtowni. Ocenia się, że sklepów mięsnych jest około 15 tysięcy, ogólnospożywczych około 90 tysięcy, placówek dużych sieci handlowych około 1800 i placówek gastronomicznych 65 tysięcy [Grzesiuk 2003]. Strukturę handlu detalicznego w Polsce stanowią sklepy ogólnospożywcze, zakłady gastronomiczne, wyspecjalizowane sklepy mięsne o największym znaczeniu w tej strukturze oraz duże sieci handlowe typu super i hipermarketów. Sieć super i hipermarketów w Polsce nie jest tak rozległa jak w krajach zachodnioeuropejskich, ale jej rozwój jest bardzo dynamiczny. Bez względu na zakres różnic, dane statystyczne potwierdzają we wszystkich krajach rozwiniętych ogólny spadek udziału drobnego detalu oraz wzrost udziału największych przedsiębiorstw w sprzedaży ogółem oraz występowanie tendencji odwrotnej w krajach o handlu tradycyjnym.

Podsumowanie i wnioski

Analiza informacji opisujących podmioty rynku mięsa wieprzowego, mimo iż posiada charakter statyczny, pozwala na uchwycenie istotnych cech odróżniających stopień zorganizowania łańcucha marketingowego mięsa w zależności od stanu rozwoju gospodarki. Różnice te ujawniają się nie tylko w liczbie i strukturze gospodarstw trzodowych poszczególnych krajów, lecz także w pozostałych ogniwach tego łańcucha, tj. w fazie przetwórstwa i handlu.

Chociaż nowe kraje członkowskie różnią się znacznie pod względem populacji, powierzchni i sytuacji gospodarczej, można jednak zaobserwować podobieństwa w głównych tendencjach rynkowych opisujących sytuację branży handlu detalicznego. Zdaniem ekspertów szczególnie istotnymi cechami wspólnymi tych krajów są: wzrost siły nabywczej będący w większości wynikiem pomyślnych reform gospodarczych, nierównomierne rozłożenie dochodów w miastach i na wsiach oraz wysoka wrażliwość konsumentów na ceny [Raport... 2006]. Na tle omawianych krajów Polska stanowi rynek o szczególnie dużym stopniu nasycenia handlem detalicznym. W odróżnieniu od pozostałych państw unijnej dziesiątki sytuacja ta ściśle związana jest z okresem polskich przemian gospodarczych lat 90-tych, które wywołały prawdziwy boom przedsiębiorczości owocujący całkowitą prywatyzacją handlu. Był to niewątpliwie pozytywny skutek przemian rynkowych. Negatywną jednak stroną tego zjawiska jest fakt, że Polska posiada dziś jedną z najbardziej rozdrobnionych struktur handlu w Europie.

W latach ostatniej dekady XX wieku oraz pierwszej XXI wieku nastąpiło znaczne przyspieszenie procesów przesunięcia zasobów, zwłaszcza kapitałowych, z ognia rolnictwa do ognia zbytu produktów rolnych, zwłaszcza sektora sprzedaży detalicznej.

Różnice w nasyceniu kapitałowym nowoczesnych i tradycyjnych kanałów oraz ewolucja ich wzajemnych relacji obrazują proces wzrostu ekonomicznego i pogłębiania się zależności kapitałowych w gospodarce żywnościowej, nawet przy malejącym udziale wydatków na żywność w wydatkach ludności ogółem.

Bez względu na zakres różnic, dane statystyczne potwierdzają, że w krajach bardziej rozwiniętych obserwowany jest ogólny spadek udziału drobnego detalu przy jednoczesnym wzroście udziału największych przedsiębiorstw w sprzedaży ogółem. Odwrotna tendencja występuje w krajach mniej rozwiniętych gospodarczo, gdzie dominującą formą sprzedaży jest handel tradycyjny.

Efekt dostosowań gospodarki żywnościowej do pozostałych segmentów gospodarki jest zniekształcany głównie przez ułomny mechanizm rynkowy i szeroko pojętą politykę interwencyjną państwa. Szczególnie wyraźne jest oddziaływanie w przypadku ochrony tradycyjnego rolnictwa.

Zmiany w kanałach dystrybucji pociągnęły za sobą zmiany w strukturze produkcyjnej gospodarstw rolnych. Wiele gospodarstw małych, nie spełniających kryteriów sprawnej funkcjonującego i bardziej wymagającego rynku, zagrożone zostało upadkiem.

Okazało się, że nowe kanały dystrybucji skupiają wokół siebie podmioty o średniej wielkości. Jeśli w okolicy zlokalizowania sieci nie ma wystarczającej liczby podmiotów średnich spełniających ich wymagania, kanały te zaczynają działać w kierunku zintegrowania producentów mniejszych albo uzależniają swoje dostawy od produktów z importu.

Uwzględniając zachodzące na rynku procesy konsolidacji przedsiębiorstw należy przypuszczać, że sytuacja ta ulegać będzie zmianie przybliżając model funkcjonowania sieci handlu detalicznego w Polsce do wysokorozwiniętych krajów europejskich, także w branży mięsnej. Można więc przyjąć, że mimo twórczej modyfikacji przebytej drogi rozwojowej państw bardziej rozwiniętych, polskie podmioty w produkcji surowca mięsnego i jego przetwórstwie podlegać będą podobnym procesom transformacji gospodarczej. Konieczność kompresji kosztów, poprawy jakości i spełnienia innych warunków rynkowych może te procesy jedynie przyspieszyć.

Literatura

- Europe in figures. Eurostat yearbook 2006-07. [2007]. Eurostat, European Commission, Luxembourg.
- From farm to fork statistics. [2006]. Eurostat, THEME Agriculture and fisheries. Office for Official Publications of the European Communities, Luxembourg, ss. 106-112.
- Grzesiuk A. [2003]: Handel detaliczny w Polsce w okresie transformacji. Diagnoza i trendy rozwojowe. [W:] Materiały Konferencji „Transformacja – integracja – globalizacja”. W poszukiwaniu modelu gospodarczego Polski. 15.16.05.2003, AE, Kraków.
- Internetowa Gielda Towarowa NetBrokers. [2007]. www.netbrokers.pl/mieso
- Marciniak B. [2006]: Marketing i rynek – Rynki wzrostowe i dojrzałe. Wyd. SGH, Warszawa, www.sgh.waw.pl/ogolnuczelniane/biip/. Data odczytu 14.03.2007.
- Penc J. [1994]: Strategie zarządzania. Perspektywiczne myślenie, systemowe działanie. Agencja Wydawnicza Placet, Warszawa
- Raport: Handel detaliczny i dobra konsumpcyjne. Strategie sukcesu w Rosji oraz w Europie Środkowej i Wschodniej, ze szczególnym uwzględnieniem Polski. [2006]. PriceWaterhouseCoopers. www.pwc.com/pl/. Data odczytu 14 - 03-2007.
- Roe T., Diao X. [2004]: Capital Accumulation and Economic Growth: The case of the retail food industry in developing countries. Working paper prepared for the Invited Paper Session, Foreign Direct Investment, Trade and Economic Growth of the Allied Social Science Association Meetings, San Diego, CA, Jan. 3-5, 2004.
- Sztucki T. [1998]: Encyklopedia marketingu. Agencja Wydawnicza Placet, Warszawa, ss. 271-272.
- Tomczak F. [2004]: Od rolnictwa do agrobiznesu. Transformacja gospodarki rolniczo-żywnościowej Stanów Zjednoczonych Ameryki Północnej. Wyd. SGH, Warszawa, ss. 63-75;

Stanisław Mańko¹

Tadeusz Sobczyński²

Katedra Ekonomiki, Organizacji i Zarządzania w Gospodarce Żywnościowej
Uniwersytet Technologiczno-Przyrodniczy w Bydgoszczy

Roman Sass³

Kujawsko-Pomorski Ośrodek Doradztwa Rolniczego w Minikowie

Konkurencyjność większych ekonomicznie polskich gospodarstw rolniczych na tle wybranych krajów UE

Competitiveness of Polish agricultural farms of bigger economic size in comparison with those in selected EU member states

Abstract. Economical results of farms of three types of farming (TF13 – field crops, TF41 – dairy farms, TF50 – grainvires livestock) in selected EU member states in 2004 were analysed basing on FADN data. The research was done for three classes of biggest economic size. Usually the bigger the production output, measured by the economic size of farm, the bigger labour efficiency and assets and equity profitability. What may wonder are the good results of Spanish and Italian farms and some poor results of Danish, French, German or Dutch farms. Polish farms appeared to be competitive with regard to own labour productivity and profitability of assets and equity, especially these specialized in field crops and grainvires livestock.

Key words: economic size, types of farming, farm net value added, family farm income

Synopsis. Na podstawie danych FADN analizowano wyniki ekonomiczne trzech typów rolniczych gospodarstw (TF13 – uprawy polowe, TF41 - bydło mleczne, TF50 – zwierzęta ziarnożerne) w wybranych krajach UE w 2004 r. Analizy prowadzono dla trzech największych klas wielkości ekonomicznej. W miarę wzrostu skali produkcji, mierzonej wielkością ekonomiczną gospodarstw, na ogół silnie rośnie efektywność pracy, majątku i kapitału własnego. Zaskakują najlepsze wyniki uzyskane przez gospodarstwa hiszpańskie i włoskie jak też słabe, w wielu przypadkach, uzyskane przez rozreklamowane gospodarstwa duńskie, francuskie, niemieckie czy holenderskie. Polskie gospodarstwa ,zarówno pod względem dochodowości pracy własnej jak i rentowności majątku i kapitału, okazały się konkurencyjne, szczególnie te specjalizujące się w uprawach polowych i chowie zwierząt ziarnożernych.

Słowa kluczowe: dochód z rodzinnego gospodarstwa rolnego, typ rolniczy gospodarstwa, wartość dodana netto, wielkość ekonomiczna

Wstęp

Rolnicy w Polsce podejmują działania dostosowawcze wywołane przywróceniem gospodarki rynkowej i integracją europejską [Mańko i in. 2007, 2006a-f, 2005a-d; Sobczyński 2007]. Interesującym jest zbadanie, jak kształtuje się konkurencyjność ekonomiczna produkcji rolniczej w Polsce na tle wybranych krajów UE.

Gospodarstwa europejskie są bardzo zróżnicowane oraz mogą być oceniane w różnych zakresach (np. produkcyjno-środowiskowym i ekonomiczno-społecznym). W Polsce mamy

¹ Dr inż., ul. Prof. S. Kaliskiego 7

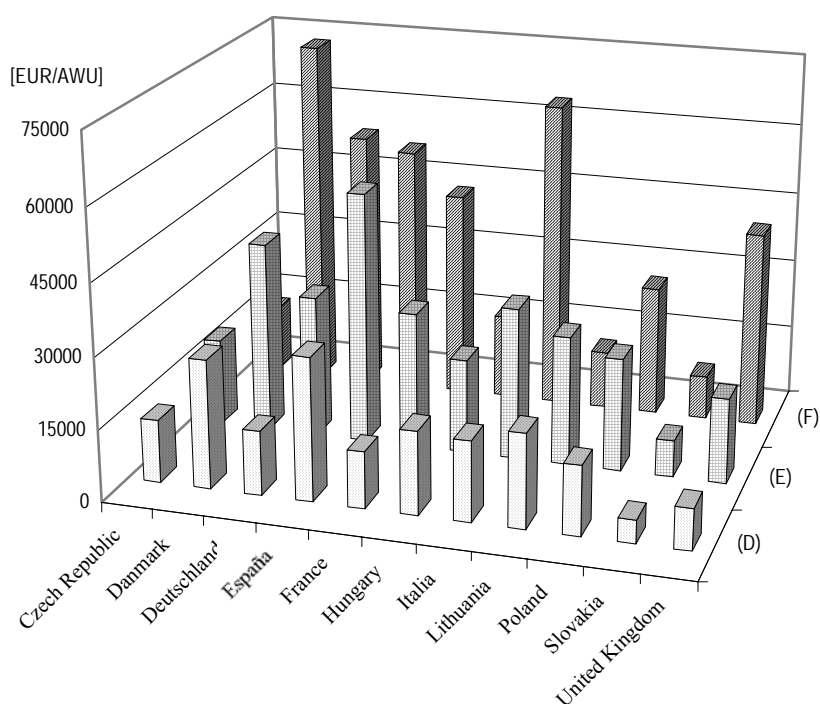
² Dr inż. ul. Prof. S. Kaliskiego 7, b. 3.1, e-mail: tadsob@utp.edu.pl

³ Dr inż.

dużo gospodarstw małych, które pełnią wiele ważnych funkcji, ale ze względu na swoją strukturę, charakteryzują się niską wydajnością pracy. Tych gospodarstw nie ma sensu porównywać w aspekcie wydajnościowym z dużymi gospodarstwami europejskimi, charakterystycznymi dla rolnictwa industrialnego.

Celem pracy jest porównanie polskich gospodarstw większych ekonomicznie z gospodarstwami wybranych krajów UE.

Materiał i metoda

Źródło: obliczenia własne na podstawie FADN (<http://www.ec.europa.eu/agriculture/rica>)

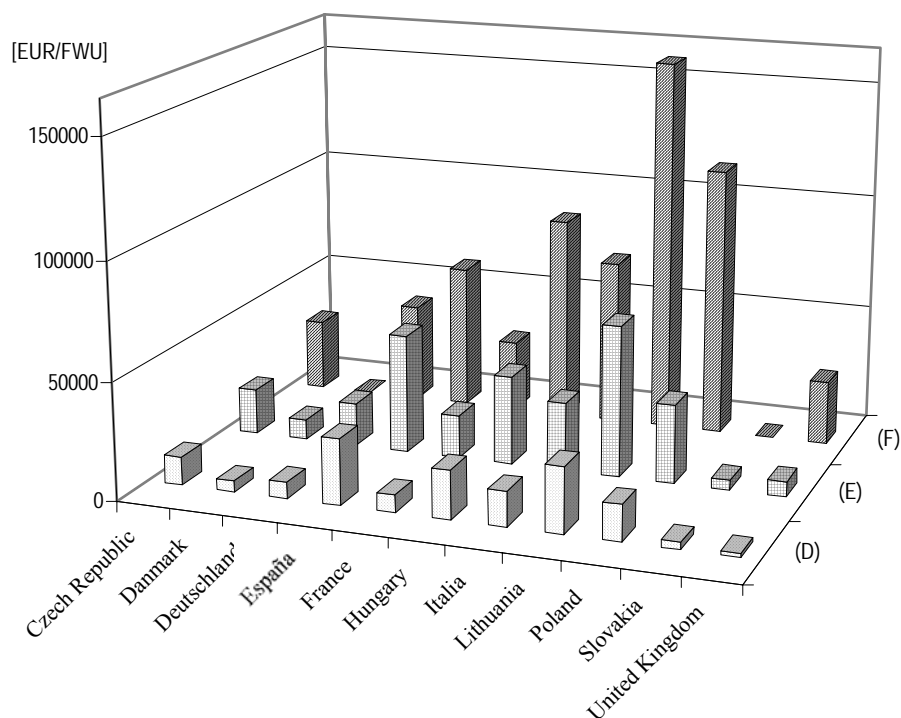
Rys. 1. Wartość dodana netto na osobę pełnozatrudnioną (SE425) dla gospodarstw powyżej 16 ESU typu TF13 (zboża, oleiste i strączkowe) w wybranych krajach UE w 2004 r.

Fig. 1. Farm net value added per person fully employed (SE425) for farms greater than 16 ESU of type TF13 (specialist cereals, oilseed and protein crops) in selected EU member states in 2004.

W pracy wykorzystano informacje gromadzone w ramach europejskiego systemu zbierania danych rachunkowych z gospodarstw rolnych FADN (ang. Farm Accountancy Data Network). W polu obserwacji FADN znajdują się gospodarstwa towarowe, mające zasadniczy udział w tworzeniu wartości dodanej w rolnictwie. Podkreślić należy, że FADN jest jedyną bazą danych gromadzonych według jednolitych zasad z reprezentatywnej próby towarowych gospodarstw rolnych funkcjonujących na obszarze Unii Europejskiej.

Wyniki obliczone na podstawie danych FADN zgromadzonych w komputerowej bazie

prezentowane są w zestawie statystycznym nazwanym „Wyniki standardowe FADN– poziom 1”⁴. Zawierają one wartości średnie dla grup gospodarstw rolnych wyłanianych według typów rolniczych i wielkości ekonomicznej. Zmienne są jednoznacznie zdefiniowane i dla ułatwienia oznaczone symbolami, a algorytmy ich obliczania są powszechnie dostępne.

Źródło: obliczenia własne na podstawie FADN (<http://www.ec.europa.eu/agriculture/rica>)

Rys. 2. Dochód z rodzinnego gospodarstwa rolnego na osobę pełnozatrudnioną rodziny (SE430) dla gospodarstw powyżej 16 ESU typu TF13 (zboża, oleiste i strączkowe) w wybranych krajach UE w 2004 r.

Fig. 2. Family farm income per one person fully employed (SE430) or farms greater than 16 ESU of type TF13 (specialist cereals, oilseed and protein crops) in selected EU member states in 2004.

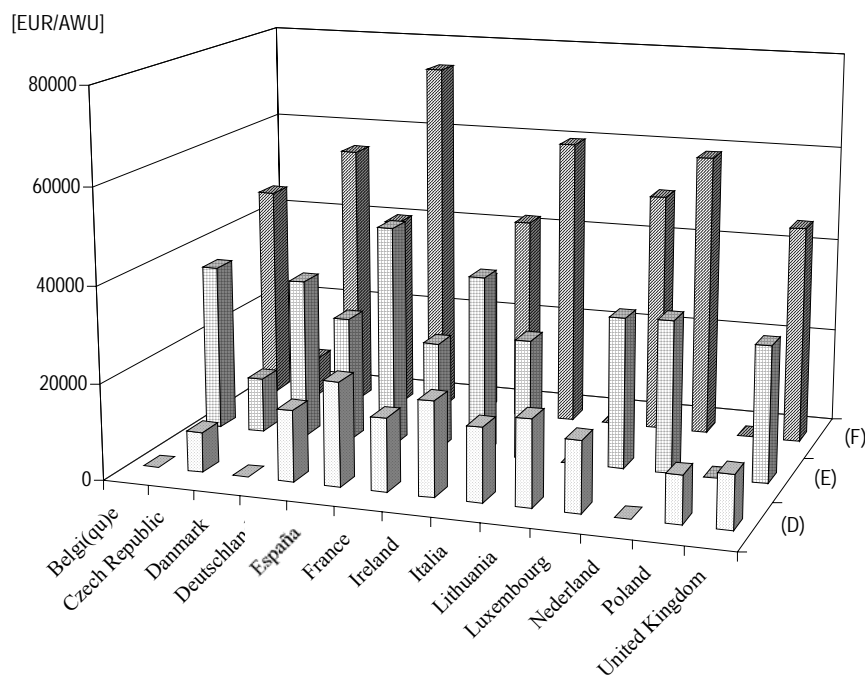
Porównano poziom wartości dodanej netto (SE415) i dochodu z rodzinnego gospodarstwa rolnego (SE420) w przeliczeniu na jednostkę pracy ogółem (SE010) i pracy rodziny (SE015) oraz na 100 EUR wartości aktywów ogółem (SE436) i 100 EUR wartości kapitału własnego (SE501). Badano gospodarstwa wybranych typów rolniczych: bydło mleczne (TF41), uprawy polowe (TF 13), zwierzęta ziarnożerne (TF 50). Analizy prowadzono dla trzech największych klas wielkości ekonomicznej: (D) 16 < 40 ESU tzn. średnio duże, (E) 40 < 100 ESU tzn. duże, (F) >= 100 ESU tzn. bardzo duże.

Wybrano kraje, w których dany typ rolniczy występuje w badanych klasach wielkości. Wykorzystano najbardziej aktualne dostępne dane, tj. z roku 2004.

Wartość dodana stanowi opłatę za zaangażowanie trwałych czynników produkcji do

⁴ <http://www.ec.europa.eu/agriculture/rica>

działalności operacyjnej gospodarstwa rolnego, bez względu na ich status własnościowy (obce lub własne). Ten parametr jest odpowiedni do porównań gospodarstw posiadających różną strukturę własnościową zaangażowanych czynników produkcji [Goraj, Smolik i Suska 2005].

Źródło: obliczenia własne na podstawie FADN (<http://www.ec.europa.eu/agriculture/rica>)

Rys. 3. Wartość dodana netto na osobę pełnozatrudnioną (SE425) dla gospodarstw powyżej 16 ESU typu TF41 (bydło mleczne) w wybranych krajach UE w 2004 r.

Fig. 3. Farm net value added per one person fully employed (SE425) for farms greater than 16 ESU of type TF41 (specialist dairy) in selected EU member states in 2004.

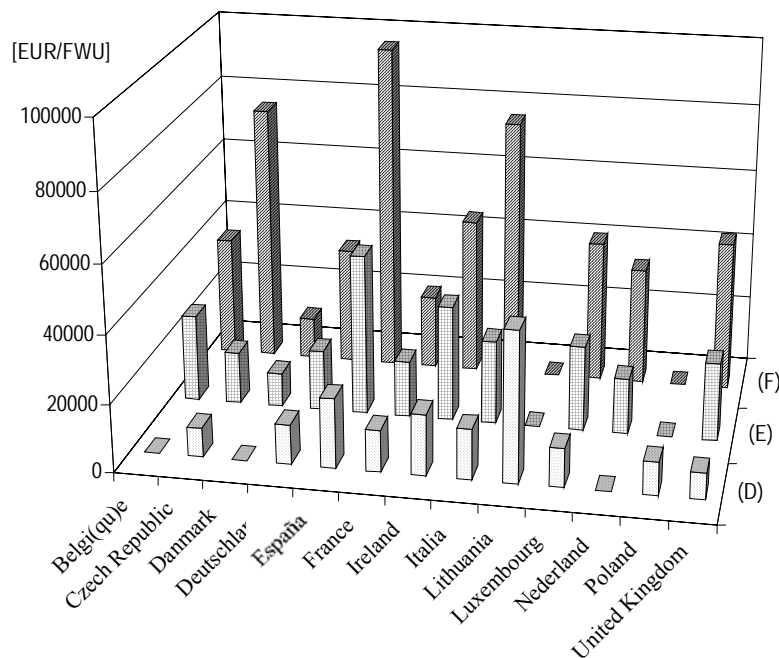
Dochód z rodzinnego gospodarstwa rolnego jest tą kategorią, która stanowi opłatę za własne czynniki wytwórcze (praca, ziemia i kapitał) zaangażowane do działalności operacyjnej gospodarstwa rolnego oraz ryzyko podejmowane przez prowadzącego gospodarstwo rolne w roku obrachunkowym [Goraj, Smolik i Suska 2005].

Wyniki

Gospodarstwa typu uprawy polowe (TF13) z wybranych do badań krajów osiągnęły w 2004 r. zróżnicowaną wartość dodaną netto na osobę pełnozatrudnioną (SE425). W większości krajów, w miarę wzrostu wielkości ekonomicznej, analizowany wskaźnik rósł. Wyjątek stanowią tu gospodarstwa Czech, Węgier i Litwy. Najwyższą wartość dodaną netto na osobę pełnozatrudnioną uzyskali rolnicy Danii (ok. 74 tys. EUR/AWU) i Włoch (ponad 65

tys. EUR/AWU), a najniższą Słowacji (9217 EUR/AWU), Litwy (12232 EUR/AWU) i Czech (13981 EUR/AWU). Polskie gospodarstwa polowe w zależności od wielkości ekonomicznej osiągnęły odpowiednio: (D) tzn. średnio duże 14597 EUR/AWU, (E) tzn. duże 23884 EUR/AWU, (F) tzn. bardzo duże 27580 EUR/AWU (rys. 1).

Dochód z rodzinnego gospodarstwa rolnego na osobę pełnozatrudnioną rodziny (SE430) dla gospodarstw powyżej 16 ESU typu TF13 (zboża, oleiste i strączkowe) w wybranych krajach UE w 2004 r. też był zróżnicowany. Największe gospodarstwa Słowacji i Danii miały straty, a maksymalne wartości dochodu osiągnęły gospodarstwa Litwy (160517 EUR/AWU), Polski (115684 EUR/AWU) i Węgier (87660 EUR/AWU). Warto zauważyć, że pod względem tego wskaźnika gorzej od gospodarstw polskich wypadły gospodarstwa duńskie, niemieckie, francuskie czy brytyjskie. Niespodziewanie dobrze prezentują się tu gospodarstwa hiszpańskie (rys. 2).

Źródło: obliczenia własne na podstawie FADN (<http://www.ec.europa.eu/agriculture/rica>)

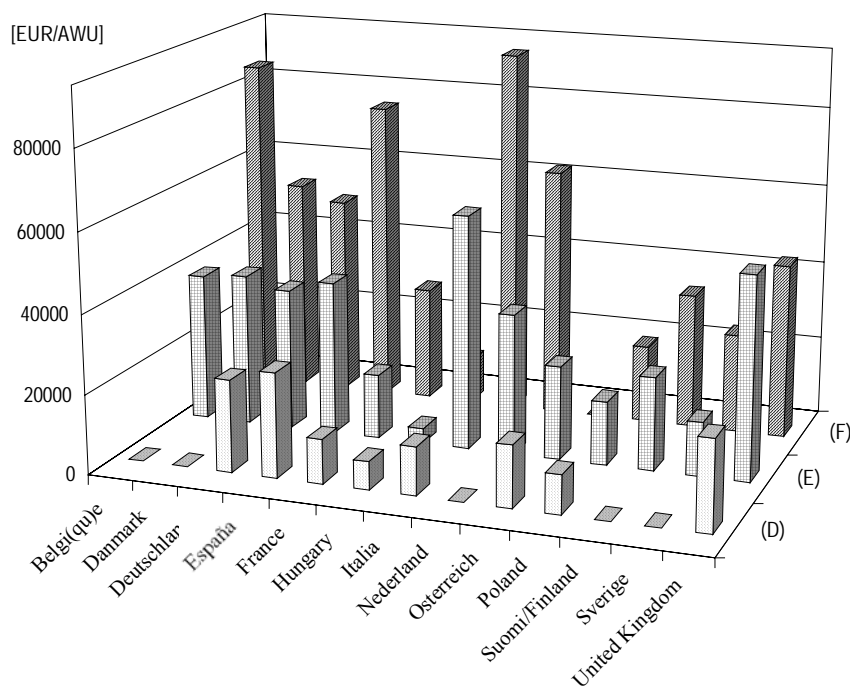
Rys. 4. Dochód z rodzinnego gospodarstwa rolnego na osobę pełnozatrudnioną rodziny (SE430) dla gospodarstw powyżej 16 ESU typu TF41 (bydło mleczne) w wybranych krajach UE w 2004 r.

Fig. 4. Family farm income per one family member fully employed (SE430) for farms greater than 16 ESU of type TF41 (specialist dairy) in selected EU member states in 2004.

Zastanawiający jest przypadek duńskich gospodarstw z uprawami polowymi: uzyskały najwyższą wartość dodaną netto na jednostkę pracy ogółem i jednocześnie prawie najniższą wartość dochodu z rodzinnego gospodarstwa rolnego na osobę pełnozatrudnioną rodziny!

W słynących z obór mlecznych Danii, Holandii i Belgii nie wystąpiła w 2004 r. dostateczna reprezentacja gospodarstw mlecznych (TF41) z najmniejszej badanej klasy wielkości ekonomicznej (D), podczas, gdy w Polsce i na Litwie zabrakło reprezentacji z

dwóch największych klas wielkości (E i F). Praktycznie we wszystkich krajach, w miarę wzrostu wielkości ekonomicznej, wartość dodana netto na osobę pełnozatrudnioną rosła (nieznaczny spadek w Czechach). Najwyższą wartość tego wskaźnika osiągnęły w tym typie gospodarstwa Hiszpanii (75145 EUR/AWU), Włoch (60594 EUR/AWU) i Holandii (59558 EUR/AWU), a najniższą Czech (8316 EUR/AWU). Polskie gospodarstwa mleczne z klasy (D) tzn. średnio duże osiągnęły 9913 EUR/AWU, co jest porównywalne z wynikiem gospodarstw czeskich i brytyjskich (rys. 3).

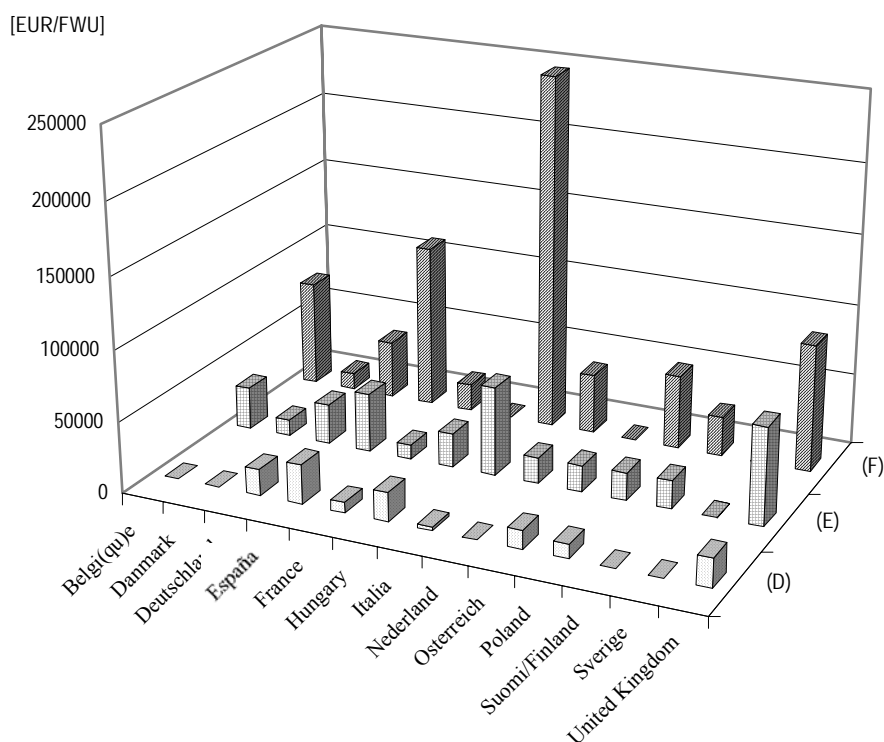
Źródło: obliczenia własne na podstawie FADN (<http://www.ec.europa.eu/agriculture/rica>)

Rys. 5. Wartość dodana netto na osobę pełnozatrudnioną (SE425) dla gospodarstw powyżej 16 ESU typu TF50 (ziarnożerne) w wybranych krajach UE w 2004 r.

Fig. 5. Farm net value added per one person fully employed (SE425) for farms greater than 16 ESU of type TF50 (specialist granivores) in selected EU member states in 2004.

Po analizie wskaźnika wartości dodanej netto na osobę pełnozatrudnioną zadziwiają wartości dochodu z rodzinnego gospodarstwa rolnego w największej klasie na osobę pełnozatrudnioną rodziny osiągane przez gospodarstwa mleczne Czech (76671 EUR/FWU). Porównywalne wielkości osiągnęły tylko gospodarstwa hiszpańskie (97265 EUR/AWU) i włoskie (77122 EUR/AWU). Polskie gospodarstwa mleczne w swojej (najmniejszej z badanych) klasie wielkości pod względem dochodowości pracy własnej (9826 EUR/FWU) były lepsze tylko od gospodarstw brytyjskich (7670 EUR/AWU) i czeskich (8596 EUR/AWU), a nieznacznie gorsze od luksemburskich (11468 EUR/AWU), niemieckich

(11748 EUR/AWU) i francuskich (12284 EUR/AWU). Zdziwiał niski wynik mlecznych gospodarstw duńskich i brytyjskich. Są to kraje UE o największej koncentracji produkcji mierzonej przeciętną liczbą krów w stadzie (około 90 szt.), a w Danii w ciągu ostatnich 15 lat nastąpił największy przyrost średniej wielkości stada i mleczności krów [Sobczyński 2007] (rys. 4).

Źródło: obliczenia własne na podstawie FADN (<http://www.ec.europa.eu/agriculture/rica>)

Rys. 6. Dochód z rodzinnego gospodarstwa rolnego na osobę pełnozatrudnioną rodziny (SE430) dla gospodarstw powyżej 16 ESU typu TF50 (ziarnożerne) w wybranych krajach UE w 2004 r.

Fig. 6. Family farm income one family member fully employed (SE430) for farms greater than 16 ESU of type TF50 (specialist granivores) in selected EU member states in 2004.

W krajach znanych z intensywnych metod produkcji trzody chlewnej czy drobiu, takich jak Belgia, Dania i Holandia, nie wystąpiły gospodarstwa typu TF50 z najmniejszej analizowanej klasy wielkości ekonomicznej. Gospodarstwa specjalizujące się w chowie „ziarnożernych” z wybranych do badań krajów osiągały w 2004 r. rosnącą wraz z wielkością ekonomiczną wartością dodaną netto na osobę pełnozatrudnioną. Najwyższą wartość tego wskaźnika osiągnęły gospodarstwa Włoch (92199 EUR/AWU), Belgii (84661 EUR/AWU), Hiszpanii (75982 EUR/AWU) i Holandii (62886 EUR/AWU), a najniższą Węgier (11139

EUR/AWU), Polski (19627 EUR/AWU) i Szwecji (25062 EUR/AWU). Szwedzkie gospodarstwa tego typu, jako jedyne w najmniejszej klasie wielkości zanotowały stratę (-7603 EUR/AWU) (rys. 5).

Tabela 1. Rentowność aktywów ogółem i kapitału własnego w gospodarstwach powyżej 16 ESU typu TF13 (zboża, oleiste i strączkowe) w wybranych krajach UE w 2004r.

Table 1. Profitability of total assets and equity in farms greater than 16 ESU of type TF13 (specialist cereals, oilseed and protein crops) in selected EU member states in 2004

Kraj	Wartość dodana netto (SE415) na 100 EUR wartości aktywów ogółem (SE436), odpowiednik ROA, lub kapitału własnego (SE501), odpowiednik ROE						Dochód z rodzinnego gospodarstwa rolnego (SE420) na 100 EUR wartości aktywów ogółem (SE436), odpowiednik ROA, lub kapitału własnego (SE501), odpowiednik ROE					
	(D)		(E)		(F)		(D)		(E)		(F)	
	ROA	ROE	ROA	ROE	ROA	ROE	ROA	ROE	ROA	ROE	ROA	ROE
Czechy	10,62	11,60	15,55	18,52	16,90	24,03	9,09	9,93	11,13	13,25	6,03	8,57
Dania	3,26	5,50	4,01	7,25	5,21	11,81	0,52	0,88	0,71	1,28	-0,02	-0,04
Niemcy	2,42	2,59	5,05	5,70	17,88	25,39	1,20	1,28	2,79	3,14	6,10	8,65
Hiszpania	11,56	11,82	14,92	15,33	15,11	15,53	9,95	10,17	12,31	12,64	10,91	11,22
Francja	9,55	12,75	15,40	24,59	20,32	37,11	5,95	7,95	9,22	14,71	10,58	19,31
Węgry	13,28	18,31	15,13	22,12	26,37	45,78	9,27	12,77	8,58	12,55	7,48	12,98
Włochy	4,21	4,25	5,05	5,10	7,60	7,69	3,33	3,36	3,84	3,89	5,30	5,36
Litwa	25,65	31,62	25,82	35,40	20,14	25,53	26,77	33,01	29,23	40,08	17,82	22,58
Polska	16,74	21,84	21,20	28,47	27,13	42,91	14,55	19,00	17,63	23,67	19,89	31,46
Słowacja	12,56	13,75	15,87	17,19	13,88	14,83	6,31	6,90	7,62	8,25	6,43	6,87
Wielka Brytania	1,28	1,39	2,63	2,88	4,98	5,63	0,23	0,26	0,74	0,81	1,49	1,68

Źródło: obliczenia własne na podstawie FADN (<http://www.ec.europa.eu/agriculture/rica>)

Najwyższą wartość dochodu z rodzinnego gospodarstwa rolnego na osobę pełnozatrudnioną z rodziny dla gospodarstw typu TF 50 (ziarnożerne) osiągnęli rolnicy Włoch (256324 EUR/AWU), Hiszpanii (115586 EUR/AWU) i Wielkiej Brytanii (89819 EUR/AWU). Warto zauważyć, że pod względem tego wskaźnika gorzej od gospodarstw polskich (52153 EUR/AWU) wypadły gospodarstwa duńskie, francuskie, niemieckie i holenderskie, a węgierskie i szwedzkie zanotowały wręcz straty (rys. 6).

Przypadki braku współzmienności między produktywnością pracy ogółem (SE425) a dochodowością pracy własnej (SE430) można tłumaczyć zróżnicowaniem kosztów czynników zewnętrznych (odsetki, czynsz dzierżawny, opłata pracy najemnej) oraz podatków. W krajach, w których ceny czynników zewnętrznych (głównie płace i pochodne) są wysokie, pomimo rekordowej produktywności pracy ogółem nie można osiągnąć satysfakcjonującej dochodowości pracy własnej. Zaniziona opłata pracy najemnej i brak obciążeń podatkowych mogą stwarzać warunki do uzyskania „premi” w postaci wysokiej dochodowości pracy własnej. Wydaje się, że ostatni przypadek może mieć miejsce w krajach „nowej dziesiątki.”

Zagadnienia te należy jednak szczegółowo badać. Należy też brać pod uwagę, że nowo przyjęte kraje dopiero w połowie 2004 r. przekroczyły granicę „świata unijnego”, znaczna część nakładów do produkcji rolnej została nabyta po niskich cenach sprzed akcesji, a sprzedaż produktów nastąpiła często po wyższych cenach. Dostrojenie systemów wymaga czasu, np. dopiero teraz obserwujemy wyraźne zmiany na rynku pracy w Polsce, gdzie spada

bezrobocie, rosną płace. Trzeba też pamiętać, że rok 2004 był dla „dziesiątki” pierwszym, w którym kraje te uczestniczyły w systemie FADN. Efektywność wykorzystania majątku gospodarstwa i kapitału mierzono wartością odpowiednich nadwyżek na 100 EUR wartości aktywów ogółem (SE436) lub kapitału własnego (SE501). Uzyskano wskaźniki zbliżone w swojej wymowie do klasycznych wskaźników rentowności: aktywów (ROA) i kapitału własnego (ROE) [Mańko i in. 2005b].

Tabela 2. Rentowność aktywów ogółem i kapitału własnego w gospodarstwach powyżej 16 ESU typu TF41 (bydło mleczne) w wybranych krajach UE w 2004 r.

Table 2. Profitability of total assets and equity for farms greater than 16 ESU of type TF41 (specialist dairy) in selected EU member states in 2004

Kraj	Wartość dodana netto (SE415) na 100 EUR wartości aktywów ogółem (SE436), odpowiednik ROA, lub kapitału własnego (SE501), odpowiednik ROE						Dochód z rodzinnego gospodarstwa rolnego (SE420) na 100 EUR wartości aktywów ogółem (SE436), odpowiednik ROA, lub kapitału własnego (SE501), odpowiednik ROE					
	(D)		(E)		(F)		(D)		(E)		(F)	
	ROA	ROE	ROA	ROE	ROA	ROE	ROA	ROE	ROA	ROE	ROA	ROE
Belgia	.	.	14,45	20,33	15,22	20,82	.	.	10,51	14,78	11,20	15,32
Czechy	11,60	13,23	16,77	19,38	15,97	22,43	9,05	10,32	11,42	13,19	2,35	3,30
Dania	.	.	5,49	11,34	6,34	21,96	.	.	1,39	2,87	0,82	2,85
Niemcy	4,48	4,83	6,52	7,67	12,11	16,31	3,48	3,75	4,24	4,98	6,02	8,10
Hiszpania	7,97	8,16	15,64	16,39	21,95	23,29	7,44	7,62	14,81	15,52	20,41	21,66
Francja	11,02	14,67	13,12	21,64	14,83	27,01	8,78	11,69	9,02	14,89	9,87	17,99
Irlandia	5,37	5,52	6,15	6,50	6,15	6,58	4,78	4,91	4,99	5,28	3,87	4,14
Włochy	7,15	7,22	8,24	8,41	10,14	10,53	6,75	6,81	7,45	7,60	8,67	9,01
Litwa	18,48	23,90	21,00	27,17
Luxemburg	3,76	4,30	5,80	6,94	8,02	10,16	2,67	3,05	4,35	5,21	5,68	7,20
Holandia	.	.	3,16	4,02	3,67	5,04	.	.	1,57	1,99	1,98	2,72
Polska	14,14	16,59	13,03	15,29
Wielka Brytania	4,42	4,69	6,83	7,67	9,67	11,75	2,86	3,03	4,83	5,43	5,51	6,69

Źródło: obliczenia własne na podstawie FADN (<http://www.ec.europa.eu/agriculture/rica>)

W gospodarstwach typu polowego (TF13) wyjątkowo wysoką rentownością aktywów wykazały się w 2004 r. gospodarstwa litewskie i polskie, a z krajów „starej” Unii francuskie i hiszpańskie. Najniższą rentowność aktywów miały gospodarstwa duńskie i brytyjskie, a niemieckie tylko największe (z klasy F) uzyskały satysfakcjonującą rentowność (tab. 1).

Podobnie jak rentowność aktywów zróżnicowana była rentowność kapitału własnego. Zaskakuje ponad 31% rentowność kapitału własnego w największych polskich gospodarstwach specjalizujących się w uprawach polowych, podczas gdy gospodarstwa duńskie uzyskały wskaźnik ujemny, a gospodarstwa brytyjskie poniżej 2% (tab. 1).

Najkorzystniejsze wskaźniki rentowności w typie gospodarstw mlecznych wystąpiły w Polsce i na Litwie oraz w Hiszpanii i Francji. Duńskie gospodarstwa mleczne, tak jak zaskakiwały niską dochodowością pracy własnej, tak też zaskakują niską rentownością kapitału własnego. A towarzyszą im w tym gospodarstwa holenderskie (tab. 2).

Najkorzystniejsze wskaźniki rentowności w gospodarstwach z chowem zwierząt ziarnożernych wystąpiły w Belgii, Hiszpanii, Włoszech, Wielkiej Brytanii i Polsce. Duńskie

gospodarstwa trzodowe i drobiowe uzyskały w 2004 r. zaskakująco niską rentowność kapitału własnego, a szwedzkie i węgierskie odnotowały straty (tab. 3).

Tabela 3. Rentowność aktywów ogółem i kapitału własnego w gospodarstwach powyżej 16 ESU typu TF50 (ziarnożerne) w wybranych krajach UE w 2004 r.

Table 3. Profitability of total assets and equity for farms greater than 16 ESU of type TF50 (specialist granivores) in selected EU member states in 2004

Kraj	Wartość dodana netto (SE415) na 100 EUR wartości aktywów ogółem (SE436), odpowiednik ROA, lub kapitału własnego (SE501), odpowiednik ROE						Dochód z rodzinnego gospodarstwa rolnego (SE420) na 100 EUR wartości aktywów ogółem (SE436), odpowiednik ROA, lub kapitału własnego (SE501), odpowiednik ROE					
	(D)		(E)		(F)		(D)		(E)		(F)	
	ROA	ROE	ROA	ROE	ROA	ROE	ROA	ROE	ROA	ROE	ROA	ROE
Belgia	.	.	19,50	36,54	27,07	45,47	.	.	15,53	29,11	23,08	38,76
Dania	.	.	4,65	10,82	7,32	27,68	.	.	1,14	2,65	0,60	2,27
Niemcy	8,60	10,02	8,83	10,42	13,34	19,00	6,59	7,67	6,49	7,66	7,97	11,35
Hiszpania	18,23	18,52	19,18	20,52	28,02	30,78	17,27	17,54	18,15	19,41	24,90	27,35
Francja	14,66	39,62	10,56	32,97	14,72	45,23	8,64	23,36	5,46	17,07	6,29	19,31
Węgry	8,81	16,07	5,84	10,44	25,40	50,26	4,41	8,04	-3,44	-6,16	1,49	2,96
Włochy	7,07	7,91	20,32	20,51	25,38	26,25	1,02	1,14	18,80	18,98	21,48	22,22
Holandia	.	.	6,19	12,65	7,46	16,69	.	.	2,96	6,05	3,35	7,49
Australia	5,58	6,16	7,52	8,84	.	.	4,51	4,98	5,69	6,68	.	.
Polska	15,05	17,27	16,93	20,38	20,69	28,51	13,78	15,82	15,24	18,35	16,49	22,72
Finlandia	.	.	9,56	14,91	9,89	15,79	.	.	7,39	11,52	6,33	10,10
Szwecja	-1,87	-2,58	3,16	5,33	5,35	13,76	-3,94	-5,44	0,06	0,09	-0,51	-1,32
Wielka Brytania	8,58	10,49	23,89	34,09	28,79	47,22	5,62	6,87	17,08	24,37	12,41	20,36

Źródło: obliczenia własne na podstawie FADN [<http://www.ec.europa.eu/agriculture/rica>].

Podsumowanie

Na podstawie danych FADN analizowano konkurencyjność trzech typów rolniczych gospodarstw (TF13 uprawy polowe, TF41 bydło mleczne, TF50 zwierzęta ziarnożerne) w wybranych krajach UE w 2004 r. Przeprowadzone analizy dla trzech największych klas wielkości ekonomicznej ((D)16 <40 ESU tzn. średnio duże, (E)40 <100 ESU tzn. duże, (F) >= 100 ESU tzn. bardzo duże) pozwalają na szereg konkluzji.

Produktywność pracy ogółem (własnej i najemnej), mierzona wartością dodaną netto na osobę pełnozatrudnioną, jest w polskich gospodarstwach polowych (TF13) niższa aniżeli np. w gospodarstwach duńskich, włoskich czy hiszpańskich, ale wyższa niż w gospodarstwach słowackich, węgierskich czy czeskich. Natomiast dochodowość pracy własnej, mierzona wartością dochodu z rodzinnego gospodarstwa rolnego na osobę pełnozatrudnioną z rodziny, jest w polskich gospodarstwach jedną z najwyższych i jest wyższa nie tylko od osiągniętej przez gospodarstwa z krajów o niższej produktywności pracy ogółem, ale też od osiągniętej przez gospodarstwa duńskie, francuskie czy brytyjskie.

Pod względem produktywności pracy ogółem oraz dochodowości pracy własnej polskie gospodarstwa mleczne należą do grupy o najniższych rezultatach w UE.

Dochodowość pracy własnej w polskich gospodarstwach typu TF50 (zwierzęta ziarnożerne) jest większa od osiągniętej przez gospodarstwa duńskie, francuskie, niemieckie czy holenderskie. Pod względem produktywności pracy było odwrotnie.

Polskie gospodarstwa trzech badanych typów rolniczych należą do unijnej czołówki pod względem efektywności wykorzystania majątku gospodarstwa i kapitału własnego. Osiągają bardzo wysokie wskaźniki wartości dodanej netto i dochodu z rodzinnego gospodarstwa rolnego na 100 EUR wartości aktywów ogółem lub kapitału własnego.

W miarę wzrostu skali produkcji, mierzonej wielkością ekonomiczną, na ogół silnie rośnie efektywność pracy, majątku i kapitału własnego w gospodarstwach rolniczych krajów UE. Zaskakują najlepsze wyniki uzyskane przez gospodarstwa hiszpańskie i włoskie, jak też słabe w gospodarstwach duńskich, francuskich, niemieckich czy holenderskich.

Polskie gospodarstwa rolnicze większe ekonomicznie, zarówno pod względem dochodowości pracy własnej jak i rentowności majątku i kapitału, okazały się w 2004 r. konkurencyjne, szczególnie te specjalizujące się w uprawach polowych i chowie zwierząt ziarnożernych.

Literatura

- Goraj L., Smolik A., Suska M. [2005]: Jak rozumieć zawartość publikacji RAPORT INDYWIDUALNY GOSPODARSTWA ROLNEGO - materiały szkoleniowe. IERiGŻ PIB, Warszawa.
- Mańko S., Sass R., Sobczyński T. [2007]: Level of sustainability of agricultural production in Poland as compared with the European Union member states. *Folia Univ. Agric. Stetin., Oeconomica* 254 (47), ss. 177-184.
- Mańko S., Sass R., Sobczyński T. [2005a]: Organizacja i wyniki gospodarstw bydłowych i trzodowych, *Prace Naukowe AE Wrocław* 1070, t. 2, ss. 67-74.
- Mańko S., Sass R., Sobczyński T. [2005b]: Rentowność wybranych typów rolniczych gospodarstw w zależności od skali produkcji. Bydgoskie Towarzystwo Naukowe. *Prace Wydziału Nauk Przyrodniczych. Seria B* nr 58, ss. 308-315.
- Mańko S., Sass R., Sobczyński T. [2005c]: Dochodowość zasobów w wybranych typach rolniczych gospodarstw w zależności od skali produkcji. Bydgoskie Towarzystwo Naukowe. *Prace Wydziału Nauk Przyrodniczych. Seria B* nr 58, ss. 316-325.
- Mańko S., Sass R., Sobczyński T. [2005d]: Dochody z tytułu zarządzania i ryzyka wybranych typów rolniczych gospodarstw w zależności od skali produkcji. Bydgoskie Towarzystwo Naukowe. *Prace Wydziału Nauk Przyrodniczych. Seria B* nr 58, ss. 326-336.
- Mańko S., Sass R., Sobczyński T. [2006a]: Aktywność inwestycyjna rolników w podregionie bydgoskim. [W:] Agrobiznes 2006. Konkurencja w agrobiznesie – jej uwarunkowania i następstwa. *Prace Naukowe AE Wrocław* 1118, t.2, ss. 72-79.
- Mańko S., Sass R., Sobczyński T. [2006b]: Poziom zrównoważenia produkcji rolniczej w krajach UE. [W:] Problemy intensyfikacji produkcji zwierzęcej z uwzględnieniem ochrony środowiska i standardów UE. XII Międzynarodowa Konferencja Naukowa 26-27.09.2006r. IBMER, Warszawa, ss. 289-294.
- Mańko S., Sass R., Sobczyński T. [2006c]: Poziom zrównoważenia produkcji w wybranych typach rolniczych gospodarstw. XI Konferencja Naukowa, Nowe techniki i technologie w rolnictwie zrównoważonym. 8-9.03.2006. Kielce. IBMER, Komitet Techniki Rolniczej PAN, Polskie Towarzystwo Inżynierii Rolniczej. *Problemy Inżynierii Rolniczej* 1(51), ss.37-46.
- Mańko S., Sass R., Sobczyński T. [2006d]: Organizacyjno-ekonomiczne zmiany w gospodarstwach korzystających z kredytów preferencyjnych. [W:] Wieś i rolnictwo w procesie zmian. Problemy funkcjonowania i rozwoju rolnictwa. Uniwersytet Opolski, Opole, ss. 129-136.
- Mańko S., Sass R., Sobczyński T. [2006e]: Zmiany wielkości obszarowej i ekonomicznej gospodarstw prowadzących rachunkowość rolną. [W:] Potencjał rozwojowy obszarów wiejskich w aspekcie wstąpienia Polski do Unii Europejskiej. Tworzenie i poprawa struktury agrarnej gospodarstw rodzinnych. AR w Szczecinie, WSZS-E w Ostrołęce, Szczecin, ss. 385-392.
- Mańko S., Sass R., Sobczyński T. [2006f]: Zadłużenie a efektywność produkcji i kapitału w gospodarstwach mlecznych. *Roczniki Naukowe SERiA*, t. 8, z. 5, ss. 69-71.
- Sobczyński T. [2007]: Poziom zrównoważenia produkcji w gospodarstwach mlecznych wybranych krajów UE. *Roczniki Nauk Rolniczych Seria G – Ekonomika Rolnictwa* (w druku).

Renata Matysik-Pejas¹
Katedra Agrobiznesu
Akademia Rolnicza
Kraków

Sezonowość skupu mleka oraz jego cen przed i po wprowadzeniu systemu kwotowania w Polsce

Seasonality of milk purchase and milk purchase prices before and after introducing the quota system in Poland

Abstract. During last eight years a lot of positive changes in the raw material base of Polish dairy industry has occurred. These changes concern the growth of milk production with the simultaneous reduction in the cow stock. In both analyzed periods of years 2000-2003 and 2004-2007 the milk purchase demonstrated an increasing tendency. The situation has developed differently for the average prices paid to producers. In the first period they demonstrated a decreasing tendency. In the case of both of the mentioned issues a changeability in the annual cycles has occurred. When comparing the seasonality indices of milk purchase and milk purchase prices in both analyzed periods, it should be noticed that the purchase of milk was marked by a considerably higher amplitude of fluctuations than the milk purchase prices. The analysis shows that differences between seasonality indices of milk purchase and milk purchase prices are smaller after introducing the quota system in Poland. In both periods in months from May to September seasonality indices of milk purchase are higher than average. At the same time purchase prices have lower seasonality indices than average.

Key words: milk, seasonal fluctuations, quota system, volume of purchase, purchase prices

Synopsis. W opracowaniu przedstawiono sytuację na rynku mleka w Polsce w latach 2000-2007. Scharakteryzowano w ujęciu dynamicznym dla całego badanego okresu pogłowie krów mlecznych, produkcję mleka, a także kształtowanie się cen oraz wielkości skupu tego surowca. Dokonano również analizy wahań sezonowych wielkości skupu mleka realizowanego przez przemysł mleczarski oraz cen skupu w okresie przed i po wprowadzeniu systemu kwotowania produkcji tego surowca w Polsce.

Słowa kluczowe: ceny skupu, kwotowanie, mleko, wahania sezonowe, wielkość skupu,

Wstęp

Z uwagi na istotne znaczenie, jakie w krajach Unii Europejskiej spełnia produkcja mleka, jest ona objęta szczegółowymi regulacjami oraz instrumentami wsparcia. Obowiązujący we Wspólnocie system kwotowania produkcji mleka służy zmniejszeniu nadpodaży surowca i skutecznie stabilizuje unijny rynek tego produktu.

Mimo, że administracyjne ograniczanie poziomu produkcji pozostaje w niezgodzie z zasadami wolnego rynku i spotyka się z krytyką zwolenników liberalizmu ekonomicznego, kwotowanie produkcji mleka będzie obowiązywało do sezonu 2014/15 r. [Mierzwa 2005].

Jakkolwiek kwoty mleczne są dla rolników przede wszystkim gwarantem stabilnego zbytu produkcji, to jednak skutki wprowadzenia tego systemu są bardziej rozległe. Oznaczają one dla producentów mleka w Polsce zmianę warunków funkcjonowania i

¹Dr inż., al. Mickiewicza 21, 31-120 Kraków; tel.(012) 66-24-373; e-mail: rmatysi@cyf-kr.edu.pl

rozwoju gospodarstw, których wzrost został administracyjnie ograniczony przez limit sprzedaży. Kwoty wymusiły konieczność zmian w sposobie zarządzania produkcją, kalkulowania kosztów związanych z zarządzaniem limitem produkcji oraz bieżącego bilansowania dostaw z przyznanym limitem [Malak-Rawlikowska 2007].

Mimo zmian, jakie dokonały się w ciągu ostatnich lat w produkcji mleka w Polsce, zaplecze surowcowe i tak czeka w najbliższych latach przyspieszenie restrukturyzacji. W większym stopniu niż dotychczas zmniejszać się będzie liczba gospodarstw utrzymujących bydło mleczne. Jednocześnie spadek ten będzie szybszy niż spadek pogłowia krów. Proces ten będzie dynamizowany z jednej strony przez zróżnicowanie cen skupu mleka, a z drugiej przez uruchomienie na dużą skalę wspólnotowych środków wspierających restrukturyzację, w postaci rent strukturalnych czy dotacji na modernizację gospodarstw. Prowadzić to będzie do szybkiego wzrostu udziału gospodarstw utrzymujących duże stada krów (liczące więcej niż 30 sztuk) oraz zwiększenia towarowości produkcji mleka [Podstawowe... 2005].

W Polsce produkcja mleka, a także jego skup przez przemysł mleczarski, podlega w ciągu roku wahaniom sezonowym. Sezonowość produkcji mleka kształtuje się pod wpływem wielu czynników, tkwiących głównie w rolnictwie, w mniejszym zaś stopniu w otoczeniu zewnętrznym gospodarstw. Wśród bezpośrednich przyczyn powodujących sezonowe zróżnicowanie podaży mleka można wskazać (mimo pozytywnych zmian zachodzących w tym zakresie) m.in.:

- sposób żywienia zwierząt (letnie i zimowe),
- rozkład wycieleń (przypadających głównie na miesiące wiosenno-letnie).

Nierównomierność produkcji mleka jest typowym zjawiskiem dla mniejszych gospodarstw mleczarskich, w których mleko nie jest głównym produktem towarowym. Czynnikiem ten nie ma znaczenia w gospodarstwach utrzymujących duże stada krów mlecznych, specjalizujących się w produkcji mleka wysokiej jakości. W gospodarstwach tych sezonowość produkcji jest niewielka, a różnica w poziomie produkcji mleka występuje wtedy, kiedy większość krów wchodzi w okres zasuszenia. Można zatem stwierdzić, iż poziom sezonowych wahań w produkcji mleka jest skorelowany z poziomem koncentracji i specjalizacji gospodarstw mleczarskich [Iwan 2005].

Metodyka

Celem opracowania jest analiza wahań sezonowych wielkości skupu mleka realizowanego przez przemysł mleczarski oraz cen skupu w okresie przed i po wprowadzeniu systemu kwotowania produkcji tego surowca w Polsce. Do analizy przyjęto lata 2000-2003, jako okres poprzedzający wprowadzenie systemu kwot oraz lata 2004-2007, jako okres funkcjonowania systemu w Polsce. Zarówno dla okresu przed wprowadzeniem kwotowania jak i po jego wprowadzeniu, za okres jednego roku przyjęto dla uproszczenia rok kalendarzowy. Dane dla roku 2007 stanowią w większości prognozę podawaną przez IERiGŻ.

Przy wyodrębnianiu wahań sezonowych posłużono się metodą funkcji trendu (metodą wskaźników). Na podstawie oszacowanej funkcji trendu obliczono wartości teoretyczne \hat{y} (przez podstawienie kolejnych numerów okresów do modelu trendu). Następnie uwolniono wyrazy szeregu empirycznego od wartości teoretycznych (obliczono iloraz wartości szeregu empirycznego i wartości szeregu teoretycznego). W dalszej kolejności obliczono surowe wskaźniki sezonowości, tj. średnie dla okresów jednoimiennych (miesięcznych)

[Analiza... 2003]. Suma wskaźników w przypadku skupu mleka przed wprowadzeniem systemu kwotowania była różna od ich liczby, toteż konieczne było obliczenie wskaźnika korygującego, a następnie obliczenie oczyszczonych wskaźników wahań sezonowych. W przypadku okresu po wprowadzeniu kwotowania suma wskaźników była równa ich liczbie. Analizę pozostałych danych liczbowych przeprowadzono w układzie horyzontalnym z zastosowaniem łańcuchowych wskaźników dynamiki.

Charakterystyka produkcji mleka w Polsce w latach 2000-2007

Od początku lat dziewięćdziesiątych systematycznie maleje pogłowie krów, jeszcze szybciej ubywa gospodarstw utrzymujących krowy mleczne. Jednocześnie wzrasta koncentracja produkcji oraz ulega poprawie struktura krajowego pogłowia. Prowadzi to do zwiększenia wydajności mlecznej krów, co pozwala utrzymywać produkcję mleka na w miarę stałym poziomie [Stan... 2006]

W badanym okresie lat 2000-2007 utrzymywała się tendencja spadkowa liczebności pogłowia krów (tab.1). W latach tych ubyło około 430 tys. sztuk. Najgłębszy spadek odnotowano w roku 2004, w którym liczebność krów zmniejszyła się o 3,2% w stosunku do roku poprzedniego. Rok 2005 r. przyniósł częściowe zahamowanie tej niekorzystnej tendencji. Jednak już w następnym roku ponownie nastąpił spadek liczby krów. Według prognoz, rok bieżący będzie kolejnym rokiem charakteryzującym się dużym, bo o 4%, spadkiem pogłowia bydła mlecznego.

Zmianom liczebności pogłowia krów towarzyszą zmiany produkcji mleka, aczkolwiek nie są one tak głębokie. Składa się na to wzrost mleczności krów, który w pełni rekompensuje ubytki w ich pogłowiu. Niewielka spadkowa tendencja produkcji wyhamowana została w 2005 r. i kształtowała się na zbliżonym poziomie również w roku następnym. Prognozy przewidują, iż w roku bieżącym produkcja będzie jednak o około 1,8% niższa niż w roku ubiegłym (tab.1).

Tabela 1. Pogłowie krów i produkcja mleka w Polsce w latach 2000-2007

Table 1. Cow stock and milk production in Poland in years 2000-2007

Rok	Pogłowie krów, tys.	Dynamika (rok poprzedni=100)	Produkcja mleka, mln l	Dynamika (rok poprzedni=100)
2000	3072	-	11543	-
2001	2998	97,59	11538	99,96
2002	2920	97,40	11527	99,90
2003	2879	98,60	11546	100,16
2004	2787	96,80	11477	99,40
2005	2798	100,39	11566	100,78
2006	2754	98,43	11633	100,58
2007*	2642	95,93	11420	98,17

* prognoza

Źródło: opracowanie własne na podstawie: [Rynek mleka... 2005; Rynek mleka... 2007].

Globalna produkcja mleka rozdysponowana zostaje pomiędzy różne cele, tj. na wewnętrzne zużycie w gospodarstwach rolnych (pasze, spożycie, pozostałe rozchody) oraz

sprzedaż do przemysłu mleczarskiego i innych przetwórców. Na przestrzeni analizowanych lat wzrósł zarówno skup mleka realizowany przez przemysł mleczarski (o blisko 30%, patrz tab.2), jak i udział przemysłu w zagospodarowaniu produkcji mleka, odpowiednio z około 56% w 2000 r. do ponad 73% w roku 2007. Ilość skupowanego mleka rosła systematycznie z roku na rok we wszystkich badanych latach, zaś największy wzrost odnotowano w roku 2005, o około 10%.

Konsekwencją tego było przekroczenie kwot mlecznych (przez 140 tys. rolników) i opłaty karne nałożone na producentów (w sumie w wysokości 350 mln zł) [Seremak-Bulge 2006]. W efekcie przełożyło się to na spadek wielkości skupu zrealizowanego w roku 2006.

Tabela 2. Wielkość skupu mleka przez przemysł mleczarski oraz średnie ceny skupu w Polsce w latach 2000-2007
Table 2. Volume of milk purchase and average milk purchase prices in Poland in years 2000-2007

Rok	Skup mleka, mln litrów	Dynamika (rok poprzedni=100)	Średnie ceny skupu mleka (bez VAT, zł/100 litrów)	Dynamika (rok poprzedni=100)
2000	6486	-	77,54	-
2001	6833	105,35	78,26	100,93
2002	7008	102,56	72,34	92,44
2003	7150	102,03	71,76	99,19
2004	7602	106,32	86,31	120,27
2005	8359	109,96	93,06	107,82
2006	8275	98,99	93,24	100,19
2007*	8400	101,51	93,85	100,65

* prognoza

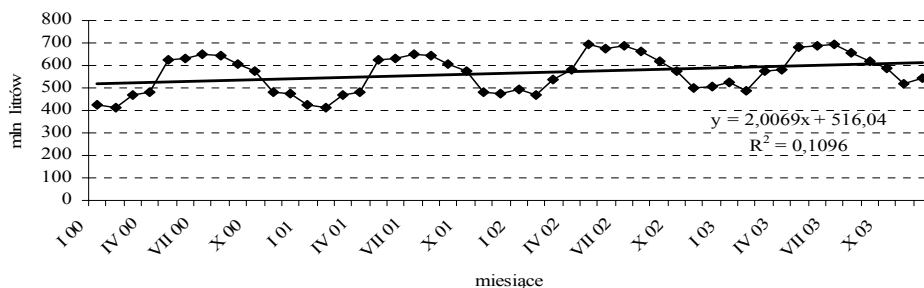
Źródło: jak w tabeli 1

W okresie lat 2000-2007 średnie ceny skupu mleka także wykazywały tendencję rosnącą. W przeciągu całego analizowanego okresu ceny mleka wzrosły średnio o ponad 20% (tab. 2). Jednak w latach 2002-2003 ceny mleka były na niższym poziomie niż w latach 2000-2001. Przyczyną takiego stanu była zwiększona podaż tego surowca, co z kolei wiązało się z przygotowaniem gospodarstw do kwotowania produkcji mleka. Gwałtowny wzrost cen zanotowano natomiast w roku 2004, w którym to średnia cena płacona rolnikom była wyższa o ponad 20% od płaconej rok wcześniej, mimo iż wzrósł także skup. Było to zarówno efektem przystąpienia Polski do UE, jak i zwiększonego popytu zewnętrznego na polskie wyroby mleczarskie. Na wzrost średnich cen mógł mieć wpływ także rosnący udział mleka klasy extra w skupie.

Analiza sezonowości skupu mleka

Analiza skupu mleka w Polsce w latach 2000-2003 w układzie miesięcznym pozwala zaobserwować rzeczywiste kształtowanie się przebiegu tego zjawiska (rys.1). Z danych zaprezentowanych na rysunku 1 wynika, iż charakteryzuje się ono dużą zmiennością. Można wskazać okresy o mniejszym i większym skupie mleka w stosunku do pozostałych, które powtarzają się dość regularnie w cyklach rocznych. Sama tendencja rozwojowa skupu mleka ma charakter rosnący, a na podstawie wyznaczonej funkcji trendu, można określić średniomiesięczny przyrost skupu mleka na około 2 mln litrów. Jednak liniowa postać

funkcji trendu wyjaśnia jego rzeczywisty przebieg tylko w około 10%, co wskazuje na dużą zmienność badanego zjawiska.

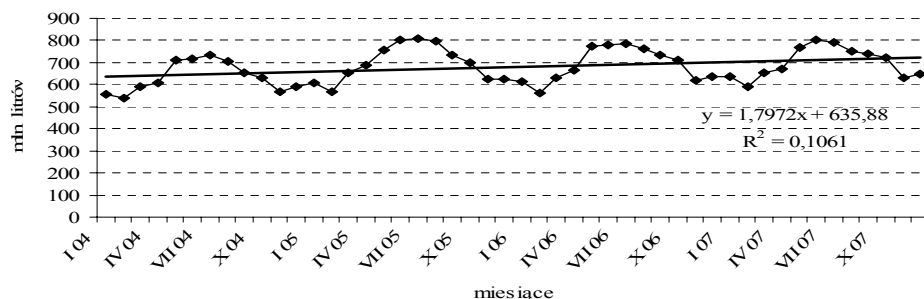

Źródło: jak w tabeli 1.

Rys. 1. Miesięczna wielkość skupu mleka w latach 2000-2003 oraz trend wyznaczony na jej podstawie

Fig. 1. Monthly volume of milk purchase in years 2000-2003 and its tendency

Kształtowanie się wielkości skupu mleka w latach 2004-2007 w układzie miesięcznym (rys. 2) również wykazuje fluktuacje. Średniomiesięczny przyrost skupu mleka w tym okresie, oszacowany na podstawie funkcji trendu, wynosi około 1,8 mln litrów. Podobnie jak w przypadku lat 2000-2003, wyznaczona dla badanego okresu liniowa funkcja trendu, wyjaśnia przebieg tego zjawiska jedynie w około 10%.

Źródło: jak w tabeli 1.

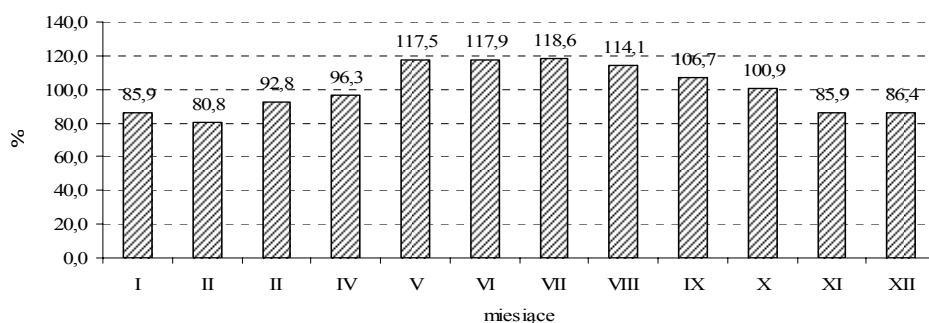
Rys. 2. Miesięczna wielkość skupu mleka w latach 2004-2007 oraz trend wyznaczony na jej podstawie

Fig. 2. Monthly volume of milk purchase in years 2004-2007 and its tendency

Interpretacja wskaźników sezonowości ma wymiar względny, odnosi się bowiem do przeciętnego poziomu rozwoju zjawiska w ciągu roku, którego wartość przyjmuje się za 100%. Biorąc pod uwagę uzyskane wskaźniki sezonowości dla skupu mleka w latach 2000-2003 oraz 2004-2007 (rys. 3 i 4) można zauważyć następujące prawidłowości:

- w przypadku skupu mleka w okresie przed wprowadzeniem systemu kwotowania amplituda rozpiętości wahań jest stosunkowo duża, wynosiła bowiem 37,8 punktów procentowych, zaś w okresie obowiązywania systemu zmniejszyła się do 30,1 %,

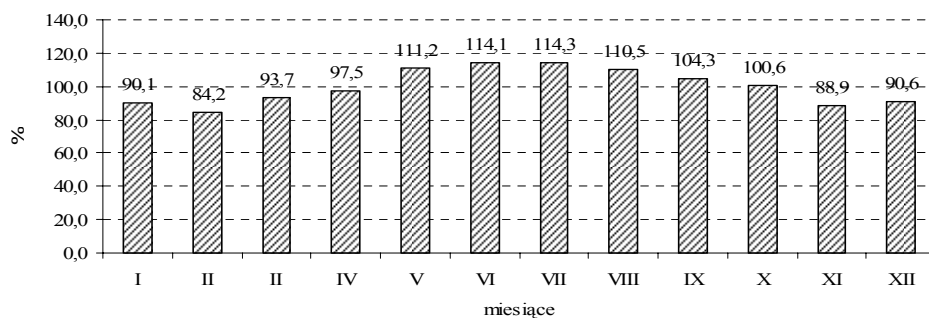
- w obu badanych okresach najwyższy skup mleka realizowany jest od maja do sierpnia, skup w tych miesiącach przekracza o kilkanaście procent średnią wyznaczoną przez trend, przy czym w okresie lat 2000-2003 wskaźniki sezonowości kształtują się dla tych miesięcy od 17,5% do 14,1%, zaś dla okresu 2004-2007 odpowiednio od 11,2% do 10,5%,
- najniższy skup mleka realizowany jest zazwyczaj w lutym, który różni się od średniej o 19,2% dla lat z okresu 2000-2003 oraz o 15,8% dla drugiego analizowanego okresu,
- w obu analizowanych okresach najbardziej zbliżają się do średniej wskaźniki sezonowości uzyskane dla miesiąca października.

Źródło: jak w tabeli 1

Rys. 3. Wskaźniki sezonowości skupu mleka w latach 2000-2003

Fig. 3. Seasonality ratios of milk purchase in years 2000-2003

Źródło: jak w tabeli 1.

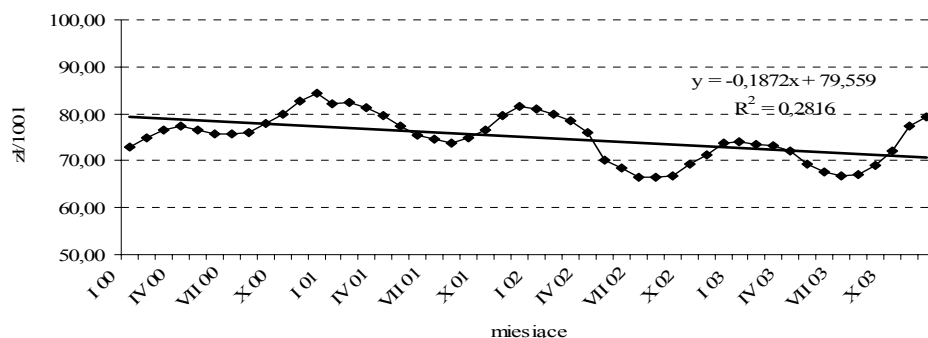
Rys. 4. Wskaźniki sezonowości skupu mleka w latach 2004-2007

Fig. 4. Seasonality indices of milk purchase in years 2004-2007

Analiza sezonowości cen mleka

Podobnie jak w przypadku wielkości skupu, zbadano także przebieg kształtowania się miesięcznych cen skupu mleka w latach 2000-2003 (rys. 5). Trend wyznaczony na tej

podstawie wykazuje tendencję malejącą. Liniowa postać funkcji trendu wyjaśnia przebieg badanego zjawiska w 28,16%, co oznacza, iż wykazuje ono mniejszą fluktuację, aniżeli skup mleka w tym samym okresie (wskaźnik R^2 wyniósł 0,1096).

Źródło: jak w tabeli 1

Rys. 5. Miesięczne ceny skupu mleka w latach 2000-2003 oraz trend wyznaczony na ich podstawie

Fig. 5. Monthly prices in milk purchase in years 2000-2003 and their tendency

Kształtowanie się średnich cen skupu mleka w układzie miesięcznym dla okresu lat 2004-2007 wykazuje tendencję rosnącą (rys. 6). Można zauważyć, iż przebieg tego zjawiska charakteryzuje się mniejszą zmiennością aniżeli jego przebieg w latach 2000-2003. Wskazuje na to także wartość wskaźnika R^2 , która jest wyższa aniżeli dla lat 2000-2003 i wynosi w tym przypadku 0,3153. Tak więc przyjęta w analizie liniowa postać funkcji wyjaśnia przebieg tego zjawiska w ponad 31%.

Źródło: jak w tabeli 1

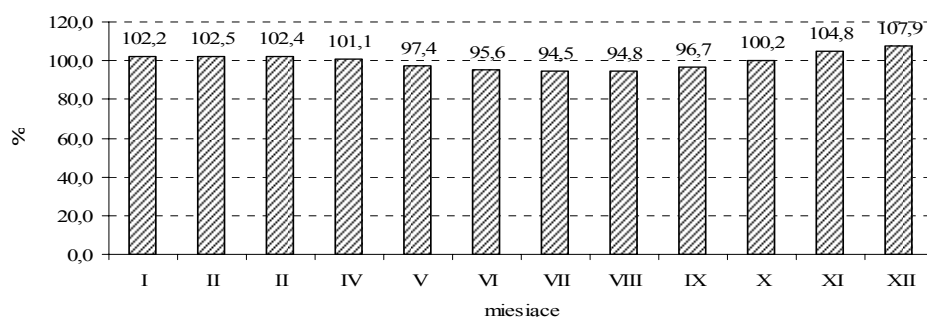
Rys. 6. Miesięczne ceny skupu mleka w latach 2004-2007 oraz trend wyznaczony na ich podstawie

Fig. 6. Monthly prices of milk purchase in years 2004-2007 and tendency outlined on that base

Analizując uzyskane wskaźniki sezonowości dla średnich miesięcznych cen mleka w latach 2000-2003 oraz 2004-2007 (rys. 7 i 8) można stwierdzić, iż:

- amplituda wahań w przypadku cen skupu mleka dla okresu przed wprowadzeniem kwotowania wynosi 13,4%, zaś dla okresu obowiązywania systemu 8,5%,

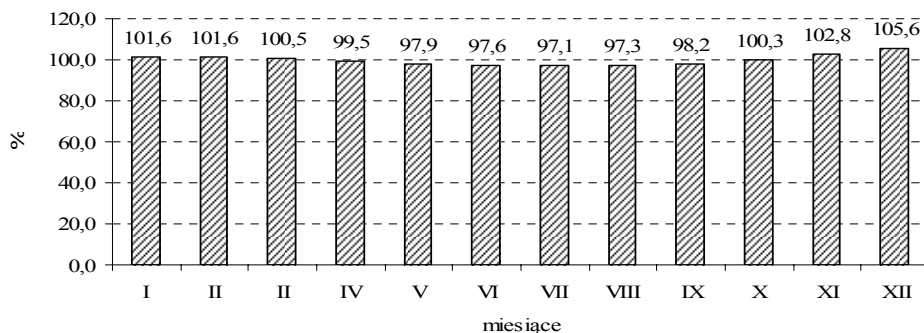
- niższe od średniej wyznaczonej przez trend ceny obserwuje się w miesiącach charakteryzujących się większym niż pozostałe skupem mleka (tj. od maja do września),
- w okresie lat 2000-2003 najbardziej zbliżyła się do średniej cena mleka uzyskiwana przez producentów w październiku, zaś w okresie lat 2004-2007 można wskazać na takie miesiące jak luty, kwiecień i październik,
- najwyższe ceny skupu mleka charakteryzują grudzień, co z jednej strony wynika z niższej podaży mleka w tym miesiącu, a z drugiej związane jest z okresem przedświątecznym i zwiększonym zapotrzebowaniem przemysłu mleczarskiego na surowiec.

Źródło: jak w tabeli 1

Rys. 7. Wskaźniki sezonowości cen mleka w latach 2000-2003

Fig. 7. Seasonality indices of milk purchase prices in years 2000-2003

Źródło: jak w tabeli 1.

Rys. 8. Wskaźniki sezonowości cen mleka w latach 2004-2007

Fig. 8. Seasonality indices of milk purchase prices in years 2004-2007

Podsumowanie

W obu analizowanych okresach lat 2000-2003 oraz 2004-2007 skup mleka wykazywał tendencję rosnącą. Inaczej kształtowała się sytuacja w zakresie średnich cen mleka płaconych producentom tego surowca, ponieważ w pierwszym z badanych okresów wykazywały one tendencję malejącą.

Zarówno w przypadku skupu mleka, jak i jego cen występowała zmienność wielkości tych zjawisk w cyklach rocznych. Kształtowanie się średnich miesięcznych cen skupu mleka charakteryzowało się mniejszą zmiennością w badanych okresach aniżeli kształtowanie się miesięcznych wielkości skupu tego surowca. Odpowiednie amplitudy wahań były znacznie mniejsze.

W okresie obowiązywania systemu kwotowania w Polsce zmniejszeniu uległy różnice pomiędzy skupem realizowanym w miesiącach o wysokiej i niskiej podaży mleka na rynku. Podobnie wygląda kwestia średnich cen skupu tego surowca w latach 2004-2007, które także wykazują tendencję do stabilizacji w okresie całego roku.

Można zaobserwować, iż w przypadku obu okresów skup mleka w miesiącach maj - wrzesień cechuje się wskaźnikami sezonowości wyższymi od średniej. Przekłada się to na ceny, które w tym okresie są niższe od średniej.

Rosnący poziom koncentracji i specjalizacji produkcji mleka w Polsce będzie skutkował w przyszłości wyrównaniem podaży w poszczególnych miesiącach roku, a zatem także spadkiem sezonowości jego skupu. Redukcja sezonowości skupu oraz rosnąca jakość mleka będą oddziaływały także stabilizująco na ceny tego surowca.

Literatura

- Analiza rynku. [2003]. Mruk H. (red.). PWE, Warszawa.
- Iwan B. [2005]: Sezonowość skupu mleka. *Roczniki Naukowe Seria t. VII, z. 2.*
- Małak-Rawlikowska A. [2007]: Skutki kwotowania mleka dla gospodarstw. *Farmer*, wersja elektroniczna, adres: <http://www.farmer.pl>
- Mierzwa D. [2005]: Kwotowanie produkcji mleka a perspektywy rozwoju gospodarstw rolnych na Dolnym Śląsku. *Prace Komisji Nauk Rolniczych i Biologicznych, Seria B 57.*
- Podstawowe rynki rolne w pierwszym roku po integracji z Unią Europejską. [2005]. J. Seremak-Bulge i J. Rowiński (red.). IERiGŻ, Warszawa.
- Rynek mleka. Stan i perspektywy. [2005]. Nr 29.
- Rynek mleka. Stan i perspektywy. [2007]. Nr 32.
- Seremak-Bulge J. [2006]: Rynek mleka w trzecim roku po integracji. *Przemysł Spożywczy* 10.
- Stan polskiej gospodarki żywnościowej po przystąpieniu do Unii Europejskiej - Raport 3. [2006]. R. Urban (red.). IERiGŻ, Warszawa.

Robert Mroczek¹
Instytut Ekonomiki Rolnictwa
i Gospodarki Żywnościowej
Warszawa

Konkurencyjność produktów polskiego rolnictwa po wejściu do UE²

Competitiveness of Polish agriculture after the accession to the EU

Abstract. The accession of Poland to the European Union turned out to be beneficial for the Polish agriculture as well as for Polish food processing plants. On the contrary to the previous anxiety, the Polish market was not flooded with the merchandise from the European Union countries. Similarly, a mass bankruptcy of the agri-food companies did not take place. The increase of exports of Polish food into the Common European Market as well as the positive trade balance of agricultural and food products both prove that Polish agricultural and food processing sectors are competitive. The key factor of comparative advantages of the above mentioned sectors in Poland compared with, in particular, the developed countries of the European Union is a lower prices especially resulting from lower remuneration of labour as well as from lower costs of other production factors. However, along with the increase of salaries, the advantages of Polish producers will be diminished. Consequently, the labour productivity as well as the quality of products shall become higher.

Key words: competitiveness, consumer, prices, production, agriculture, processing, market

Synopsis. Przystąpienie Polski do UE okazało się korzystne dla polskiego rolnictwa i zakładów przetwórstwa rolno-spożywczego. Wbrew wcześniejszym obawom nie zalała nas żywność z państw Europy Zachodniej oraz nie było masowej upadłości firm z sektora żywnościowego. Rosnący eksport polskiej żywności na wspólny unijny rynek oraz dodatnie saldo w handlu artykułami rolno-spożywczymi świadczy o konkurencyjności polskiego sektora rolnego oraz przetwórstwa. Głównym elementem przewag komparatywnych obu tych sektorów w Polsce w odniesieniu zwłaszcza do rozwiniętych krajów UE, są niższe ceny produktów wynikające z niższej opłaty pracy ludzkiej i niższe koszty innych czynników produkcji. Wraz ze wzrostem płac przewagi te będą maleć, stąd powinna rosnąć m.in. wydajność pracy oraz nastąpić poprawa jakości produkowanych produktów.

Słowa kluczowe: ceny, konkurencja, konsument, produkcja, przetwórstwo, rolnictwo, rynek

Wstęp

Jednolity rynek Unii Europejskiej, którego uczestnikiem stała się również Polska po 1 maja 2004 roku otworzył nowe możliwości zbytu produkcji dla przedsiębiorstw z naszego kraju. Po przyjęciu Bułgarii i Rumunii do UE z początkiem 2007 roku wspólny rynek liczy prawie 500 mln konsumentów, o których Polska jako jeden z graczy na tym rynku będzie zabiegać.

¹ Dr inż.

² Referat powstał w wyniku analiz IERiGŻ-PIB prowadzonych w zadaniu „Ocena zmian konkurencyjności polskich producentów żywności na wspólnym rynku europejskim i na rynkach innych krajów” w ramach Programu Wieloletniego 2005-2009 pt. „Ekonomiczne i społeczne uwarunkowania rozwoju polskiej gospodarki żywnościowej po wstąpieniu Polski do Unii Europejskiej”.

Konkurencja w dziedzinie gospodarki żywnościowej na obszarze UE ma specyficzny charakter. Większość rynków surowców rolnych, mających podstawowe znaczenie dla polskich rolników i decydujących o funkcjonowaniu przemysłu spożywczego, regulowana jest poprzez mechanizmy Wspólnej Polityki Rolnej (WPR). System ten miał i ma nadal zapewniać utrzymanie produkcji rolniczej na odpowiednim poziomie oraz zapewniać jej opłacalność, po przez stosowanie różnych środków i narzędzi takich jak, np.: dopłaty bezpośrednie, ceny i zakupy interwencyjne, dopłaty do eksportu. Handel detaliczny i hurtowy podlegają mechanizmom wolnej konkurencji.

Polska przystępując do UE znalazła się na obszarze, na którym występują jednolite warunki konkurencji dla wszystkich uczestników życia gospodarczego. W dziedzinie gospodarki żywnościowej do roku 2012 na obszarze UE nie będą jednak istniały jednolite warunki konkurencji. Regulują to zapisy zawarte w Traktacie Akcesyjnym (TA). Gospodarka nowych państw członkowskich przyjętych do UE po 1 maja 2004 roku obejmowana jest środkami wsparcia stopniowo i w pełnej wysokości zostanie objęta nimi dopiero od roku 2013. Dla części sektorów gospodarki żywnościowej w Polsce zostały przyznane okresy przejściowe by dać czas na pełne ich dostosowanie do standardów UE (najdłużej do 31 grudnia 2007 r.). Okresy przejściowe dotyczą przemysłu mięsnego, drobiarskiego, mleczarskiego i rybnego [Szczepaniak 2005]. Bez spełnienia tych standardów zakłady przetwórcze nie będą mogły eksportować swoich produktów do innych państw UE.

W artykule skupiono się na ocenie konkurencyjności niektórych polskich produktów rolnych takich jak: pszenica, mięso (wieprzowina, wołowina, drób) oraz mleko i jego przetwory po wstąpieniu Polski do UE. Oceny tej dokonano na podstawie zmian wielkości produkcji w/w produktów, zmienności ich cen oraz obrotów w handlu zagranicznym.

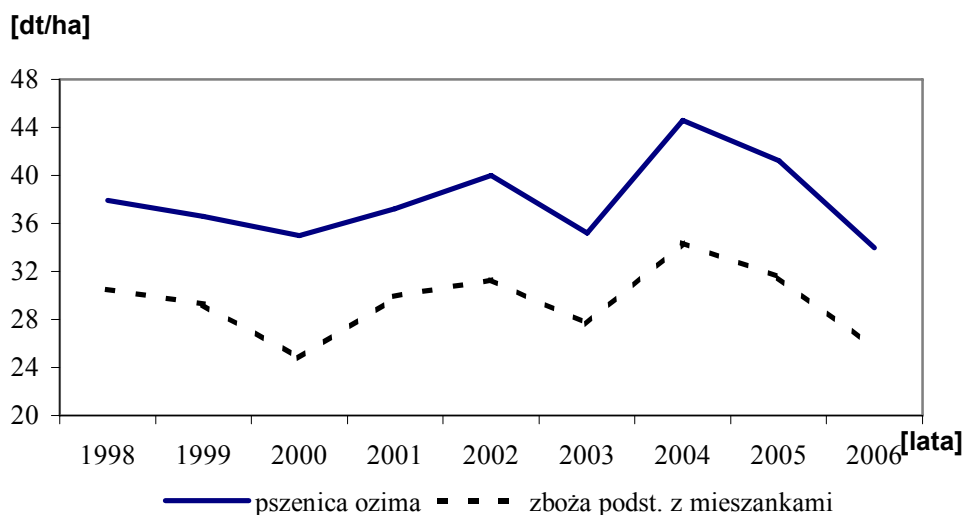
Produkcja i podaż rolnictwa

Rolnictwo a zwłaszcza produkcję roślinną cechuje duża zmienność produkcji, która wynika m.in. ze zmieniających się warunków agrometeorologicznych podczas wegetacji roślin (rys. 1). Niekorzystny przebieg pogody w bardzo istotny sposób obniża oraz pogarsza jakość zbieranych płodów rolnych, powodując wzrost ich cen rynkowych oraz wpływa na opłacalność produkcji zwierzęcej, gdzie głównym składnikiem pasz w żywieniu zwierząt są pasze treściwe i objętościowe pochodzenia roślinnego.

Przystąpienie Polski do UE nie wywołało boomu w produkcji rolniczej, którą nadal cechowała duża zmienność. Przeciętna produkcja mięsa wieprzowego i zbóż, w tym pszenicy, oraz mleka (którego produkcja podlega kwotowaniu) pozostała na zbliżonym do poprzedniego poziomie, a różnice pomiędzy poszczególnymi okresami nie przekraczały 3% produkcji (tab. 1).

Największe zmiany nastąpiły w produkcji mięsa wołowego i cielęciny oraz drobiu. W latach 2001-2003 średnia produkcja wołowiny i cielęciny obniżyła się o 1/5 w porównaniu z okresem 1998-2000, w następstwie ograniczenia spożycia tego mięsa w naszym kraju oraz pogarszającej się opłacalność produkcji żywca wołowego. W pierwszych latach po wejściu Polski do UE produkcja wołowiny wzrosła o około 7% w porównaniu do okresu 2001-2003. Wzrost cen skupu, pobudzany zwiększonym eksportem, zahamował spadkową tendencję pogłowia bydła na poziomie około 5,6 mln sztuk w połowie 2006 r. Ponadto średni ciężar ubijanej sztuki bydła wzrósł między tymi okresami o ponad 60 kg, tj. o około

15% [Rynek mięsa... 2006]. Inna sytuacja była w sektorze drobiarskim, którego produkcja sukcesywnie rosła w latach 1998-2006. Był to efekt coraz większego spożycia w kraju, jak też rosnącego eksportu. W latach 2004-2006 średnia produkcja mięsa drobiowego zbliżyła się do 1 mln ton rocznie i była o 78% większa od produkcji w okresie 1998-2000 (tab. 1).

Źródło: [Rynek zbóż... 2006; Wyniki... 2007].

Rysunek 1. Plony zbóż w Polsce w latach 1998-2006 w dt/ha
Figure 1. Yields of cereals in Poland in 1998-2006 (dt/ha)

Tabela 1. Poziomu i zmienność produkcji rolniczej w latach 2004-2006 w porównaniu do lat 1998-2000 i 2001-2003

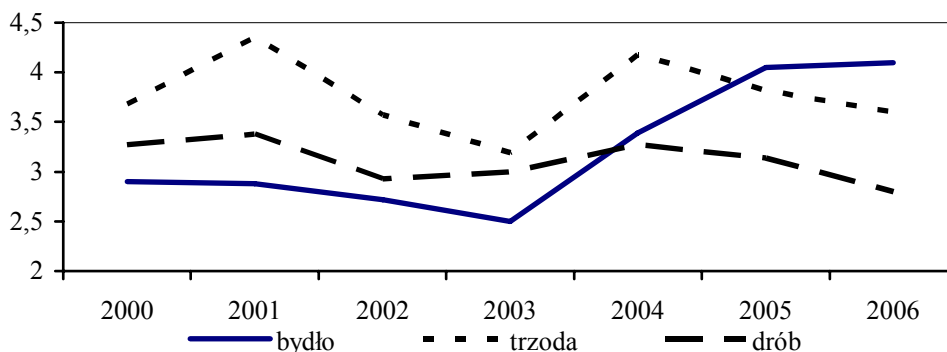
Table 1. Level and variability/fluctuation of agricultural production in 2004-2006 as comparison to those in 1998-2000 and 2001-2003.

Produkt	Średnia produkcja w tys. ton w latach			Zmiana poziomu produkcji w procentach w latach	
	1998-2000	2001-2003	2004-2006	2001-2003 w stosunku do lat 1998-2000	2004-2006 w stosunku do lat 2001-2003
Zboża	25083	25743	26110	2,6	1,4
w tym: pszenica	9030	8815	8574	-2,4	-2,7
Mięso	3054	3200	3441	4,8	7,5
w tym: wołowina i cielęcina	426	339	362	-20,6	6,8
wieprzowina	2021	2041	2047	1,0	0,3
drób	559	783	994	40,1	27,0
Mleko (w mln l)	11895	11537	11551	-3,0	0,1

Źródło: [Stan... 2006] oraz obliczenia własne.

Ceny skupu głównych produktów rolnictwa

Akcesja Polski do UE spowodowała gwałtowny wzrost cen skupu żywca wołowego i wieprzowego, a w mniejszym stopniu żywca drobiowego (rys. 2). O ile ceny skupu trzody chlewnej i drobiu w II połowie 2004 r. zaczęły spadać, o tyle ceny płacone za żywiec wołowy nadal rosły i w połowie 2005 roku ustabilizowały się na poziomie około 4,1 zł/kg, a młodego bydła opasowego na poziomie o około 10% wyższym. Średnie ceny skupu żywca wołowego w ciągu dwóch lat wzrosły o ponad 60%. W 2003 roku rozpoczęła się spadkowa faza produkcji trzody chlewnej, czego konsekwencją był wzrost jej cen.

Źródło: dane GUS

Rysunek 2. Średnie roczne ceny skupu żywca (zł/kg)

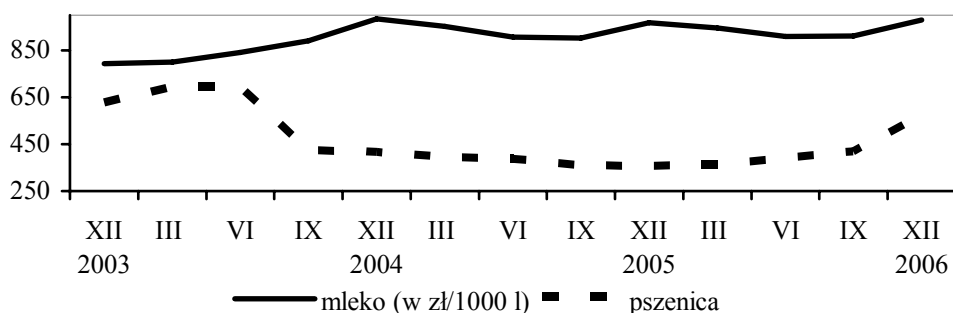
Figure 2. Annual average livestock purchase prices (PLN/kg)

Wejście Polski do UE zahamowało regres w chowie bydła w naszym kraju. Wzrost cen żywca wołowego przyczynił się do poprawy opłacalności jego produkcji, co może stanowić bodziec do rozwijania tej działalności produkcyjnej przez rolników. Sprzyja temu niewątpliwie duża powierzchnia trwałych użytków zielonych, których jest blisko 3,4 mln ha [Rocznik... 2005]. Ponadto 13 marca 2007 r. weszło w życie Rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi w sprawie rodzajów roślin objętych płatnością uzupełniającą oraz szczegółowych warunków i trybu przyznawania tej płatności. Płatności zwierzęce, w tym też i związane z chowem bydła, skorelowane zostały z powierzchnią trwałych użytków zielonych w gospodarstwie. Zmiana ta może w większym stopniu motywować rolników do prowadzenia produkcji zwierzęcej z wykorzystaniem trwałych użytków zielonych. O rozwoju produkcji bydła mięsnego będzie decydować przede wszystkim jego opłacalność.

Przez cały 2004 rok rosły ceny skupu mleka. W tym czasie skupowane mleko podrożało o ponad 20%. W następnych latach jego ceny kształtowały się na poziomie około 93 zł/100 l. Wahania cen skupu mleka wynikają głównie z sezonowości jego produkcji. Najwięcej mleka produkuje się w miesiącach letnich.

Rekordowe zbiory zbóż w Polsce w 2004 r. (blisko 30 mln ton) spowodowały znaczny spadek cen skupu pszenicy po żniwach (rys. 3). Ponadto zaczął w Polsce obowiązywać nowy system skupu ziarna zbóż (pszenicy, jęczmienia i kukurydzy). Nie było już interwencyjnego skupu ziarna zbóż prowadzonego przez Agencję Rynku Rolnego zaraz po żniwach „ustawiającego” w ten sposób niejako rynek. Obecnie rozpoczyna się on od

miesiąca listopada danego roku. Dopłaty bezpośrednie do powierzchni użytków rolnych w gospodarstwie miały kompensować niższe ceny skupu.

Źródło: dane GUS

Rysunek 3. Ceny skupu pszenicy oraz mleka w latach 2004-2006 (zł/t i zł/1000 litrów)
Figure 3. Purchase prices of wheat and milk in 2004-2006 (PLN/t and PLN/1000 l)

Handel zagraniczny artykułami rolno-spożywczymi

Na konkurencyjność polskich produktów rolno-spożywczych można patrzeć pod kątem ich sprzedaży na rynki zagraniczne. Wspólny rynek państw UE jest podstawowym rynkiem zbytu dla polskich produktów rolno-spożywczych. Trafia tam ponad 3/4 naszego eksportu, a największym odbiorcą są Niemcy (tab. 2). Dla porównania z liczbami w tej tabeli podać można, że Niemcy i Francja w 2006 roku wyeksportowały produkty rolno-spożywcze za kwoty przekraczające znacznie 30 mld euro.

Od wstąpienia Polski do UE eksport polskich produktów rolno-spożywczych zyskuje na wartości. W latach 2004-2006 wzrósł on z 5242,2 do 8311,2 mln euro, tj. o blisko 60%. W tym czasie import wzrósł o 40% (z 4406,4 do 6178,0 mln euro). Znaczący wzrost eksportu przyczynił się do poprawy salda obrotów handlowych produktami rolno-spożywczymi. W 2004 r. nadwyżka eksportu nad importem wynosiła 835,8 mln euro, a w 2006 r. osiągnęła ona wartość 2133,2 mln euro, tj. miał miejsce jej wzrost 2,5 – krotny (tab. 3).

Tabela 2. Eksport produktów rolno-spożywczych z Polski i jego struktura geograficzna (mln euro)
Table 2. Exports of Polish agricultural and food products and their geographical structure (million EUR)

Kierunek eksportu	Rok		
	2004	2005	2006 ^a
UE-25	3781,9	5190,8	6313,7
EFTA	59,7	63,4	73,1
Pozostałe kraje rozwinięte	231,1	243,1	260,5
Wspólnota Niepodległych Państw	684,8	862,2	863,6
Kraje bałkańskie	189,3	240,3	264,5
Kraje rozwijające się	295,3	409,5	498,8
Razem	5242,2	7028,0	8291,2

a – dane wstępne

Źródło: [Handel... 2006; Handel... 2007]

Tabela 3. Handel zagraniczny wybranymi artykułami rolno-spożywczymi w latach 2003-2006 (mln euro)
Table 3. Foreign trade in selected agricultural and food products in 2003-2006 (million EUR)

Produkt		Rok			
		2003	2004	2005	2006
Import	Produkty roślinne	2553,0	3140,5	3663,1	4269,9
	w tym zboża	100,4	176,4	103,7	186,0
	w tym pszenica	14,8	37,9	25,0	82,2
	Produkty zwierzęce	660,1	951,8	1316,6	1462,1
	w tym: zwierzęta żywe,	38,5	66,1	93,9	60,6
	mięso i podroby oraz przetwory mięsne	104,4	252,2	391,1	398,4
	w tym: drobiowe,	19,3	66,7	60,0	57,2
	wołowe,	1,5	5,6	11,1	18,5
	wieprzowe	82,8	159,1	292,0	313,6
	produkty mleczarskie ^a ,	50,8	62,3	97,7	137,7
	w tym: mleko płynne i śmietana,	5,1	5,3	6,1	14,8
	mleko w proszku,	12,6	10,0	15,3	13,9
	sery i twarogi	18,5	27,7	44,4	55,0
	Pozostałe produkty	343,8	314,1	393,9	446,0
Eksport	Produkty roślinne	2285,2	2887,2	3573,5	4241,8
	w tym zboża	69,3	35,8	152,5	148,3
	w tym pszenica	66,8	21,2	45,7	82,6
	Produkty zwierzęce	1470,9	1995,3	2935,6	3467,8
	w tym: zwierzęta żywe,	150,1	221,1	282,4	328,5
	mięso i podroby oraz przetwory mięsne	594,9	752,8	1142,1	1416,4
	w tym: drobiowe,	238,8	274,2	397,0	448,3
	wołowe,	71,7	132,6	278,1	393,8
	wieprzowe,	226,2	259,5	356,0	488,3
	produkty mleczarskie,	329,0	560,9	879,3	909,1
	w tym: mleko płynne i śmietana,	0,3	28,9	108,4	135,0
	mleko w proszku,	146,0	207,1	275,8	214,7
	sery i twarogi	118,4	191,1	272,2	316,7
	Pozostałe produkty	254,2	359,7	518,9	601,6
Saldo	Produkty roślinne	-267,8	-253,3	-89,6	-28,1
	w tym zboża	-31,1	-140,6	+48,8	-37,7
	w tym pszenica	+52,0	-16,7	+20,7	+0,4
	Produkty zwierzęce	+810,8	+1043,5	+1619,0	+2005,7
	w tym: zwierzęta żywe,	+111,6	+155,0	+188,5	+267,9
	mięso i podroby oraz przetwory mięsne,	+490,5	+500,6	+751,0	+1018,0
	w tym: drobiowe,	+219,5	+207,5	+337,0	+391,1
	wołowe,	+70,2	+127,0	+267,0	+375,3
	wieprzowe,	+143,4	+100,4	+64,0	+174,7
	produkty mleczarskie,	+278,2	+498,6	+781,6	+771,4
	w tym: mleko płynne i śmietana,	-4,8	+23,6	+102,3	+120,2
	mleko w proszku,	+133,4	+197,1	+260,5	+200,8
	sery i twarogi.	+99,9	+163,4	+227,8	+261,7
	Pozostałe produkty	-89,6	+45,6	+125,0	+155,6

^a dane wstępne

Źródło: [Handel... 2005; Handel... 2006; Handel... 2007].

Dynamika polskiego eksportu wybranych produktów rolno-spożywczych w latach 2004-2006 w ujęciu wartościowym przedstawia się następująco:

- mleko płynne i śmietana, wzrost 5-krotny,
- pszenica, wzrost 4-krotny,
- mięso wołowe i jego przetwory, wzrost 3-krotny,
- mięso wieprzowe i jego przetwory, wzrost 2-krotny,
- mięso drobiowe i jego przetwory, wzrost o ponad 60%,
- produkty mleczarskie ogółem, wzrost o 60%.

Rozszerzenie UE w maju 2004 r. o nowe kraje spowodowało, iż znikły bariery celne w handlu, a tym samym wyrównały się warunki konkurencji pomiędzy państwami UE. Dynamiczny wzrost polskiego eksportu produktami rolno-spożywczymi, zwłaszcza w pierwszych miesiącach po akcesji, wynikał z przewag cenowych po polskiej stronie w odniesieniu do większości państw UE.

Czynniki wpływające na konkurencyjność polskiego eksportu produktów rolno-spożywczych

Cena jest obecnie elementem decydującym o konkurencyjności polskich produktów rolno-spożywczych na unijnym rynku. O dalszym zwiększaniu ich sprzedaży na wspólnym rynku i rynkach państw trzecich w coraz większym stopniu decydować będą także:

- jakość i marka produktu,
- bezpieczeństwo żywnościowe,
- okres przydatności produktu do spożycia i stopień jego przetworzenia,
- promocja, opakowanie i dostępność produktów.

Największe przewagi cenowe ma Polska w produkcji bydła. W latach 2005-2006 krajowe ceny wołowiny były u nas średnio niższe od cen w UE o 25%. Na podobnym poziomie kształtowały się relacje cen dla mięsa drobiowego. Mniejsze przewagi cenowe w tym czasie nasz kraj miał po stronie mięsa wieprzowego i pszenicy, mianowicie od kilku do kilkunastu procent (tab. 4 i 5).

Atutem polskiej żywności jest niewątpliwie jej jakość. Stosujemy mniejsze ilości nawozów sztucznych oraz środków ochrony roślin, co wynika m.in. z wysokich relatywnie ich cen. Paradoksalnie jest to korzyścią dla bardziej ekologicznej produkcji rolniczej i środowiska naturalnego. Produkcja zwierzęca poza specjalistycznymi fermami opiera się głównie na paszach wyprodukowanych w gospodarstwie z dodatkiem pasz pochodzenia przemysłowego z zakupu.

Konsument w Polsce, z uwagi na znacznie niższe dochody od mieszkańców rozwiniętych krajów UE, nadal kieruje się przede wszystkim ceną przy zakupie żywności. Wraz z poprawą zamożności polskiego społeczeństwa, należy przypuszczać, że i u nas podobnie jak w innych krajach rozwiniętych o zakupie żywności w większym stopniu będą decydować elementy pozacenowe. Potencjalnymi konsumentami polskiej żywności za granicą są osoby, które wyjechały w ostatnim czasie z naszego kraju na stałe lub czasowo. Według różnych szacunków osób takich jest od kilkuset tysięcy nawet do 2 milionów. Kupując polską żywność poza granicami kraju nie tylko wspierają jej eksport, ale także przyczyniają się do jej promocji.

Tabela 4. Ceny mięsa wieprzowego i wołowego w wybranych krajach UE w relacji do średniej ceny UE-25 (UE-25=100)

Table 4. Prices of pork and beef in selected EU member states in comparison to the EU-25 average (in %) (EU-25=100)

Kraj	Rok							
	II poł. 2004	2005	2006	I kw. 2007	II poł. 2004	2005	2006	I kw. 2007
	wieprzowina				wołowina			
Czechy	104,0	103,6	101,6	98,2	80,7	85,6	84,6	84,9
Dania	87,3	87,8	88,3	89,2	98,7	97,0	99,1	97,9
Niemcy	107,2	105,8	106,0	101,6	98,0	100,3	96,7	97,1
Estonia	100,4	99,1	96,2	107,1	64,4	67,6	70,8	75,4
Hiszpania	95,1	103,2	106,0	104,6	98,4	101,7	108,6	116,2
Francja	94,8	97,0	97,4	92,7	104,1	104,0	102,6	99,5
Irlandia	93,3	94,1	96,4	102,9	90,9	91,5	90,3	91,9
Włochy	116,6	102,2	108,6	108,0	114,8	112,5	112,8	107,4
Litwa	107,4	104,2	98,7	102,2	50,8	56,3	54,1	55,5
Łotwa	103,2	105,0	105,8	108,9	53,0	68,5	68,0	61,2
Węgry	101,5	103,4	99,8	102,1	84,7	86,9	77,6	78,4
Polska	102,1	95,6	88,9	90,1	70,1	75,5	75,2	76,1
Słowenia	102,2	106,9	101,7	103,5	90,1	92,3	90,5	94,7
Słowacja	102,3	103,4	101,5	102,3	76,8	82,0	80,8	84,5
Finlandia	91,4	99,1	91,5	105,9	103,5	101,0	95,9	101,8
Szwecja	94,6	95,8	95,9	107,9	82,5	87,2	86,6	90,5
Wielka Brytania	100,1	105,9	102,8	118,1	102,3	96,6	96,6	100,2
Północna Irlandia	102,2	106,9	101,7	103,5	93,6	92,6	90,9	94,5

Źródło: Obliczenia własne na podstawie [Biuletyny...]

Po wejściu do UE zmniejszyły się nieco nasze przewagi cenowe na poziomie rolnictwa, głównie z powodu coraz silniejszej waluty krajowej, ale wciąż utrzymują się wyraźne przewagi cenowe na poziomie przetwórstwa. Różnice cen zwiększają się w kolejnych ogniwach łańcucha żywnościowego. Dla porównania w 2005 r. ceny niektórych produktów przemysłu spożywczego w Polsce do cen w Niemczech wynosiły odpowiednio: przetwory drobiowe (48%), przetwory z mięsa czerwonego (kiełbasy, szynki) (59%, 64%), masło (82%), mleko spożywcze (86%) [Raport... 2006]³.

Źródłem przewag cenowych jest przede wszystkim kilkakrotnie niższa w Polsce opłata pracy, nie tylko rolników, lecz także pracowników przetwórstwa, z dużą nadwyżką kompensująca mniejszą wydajność pracy. Niższe są także ceny energii, ziemi i pozostałych czynników produkcji.

Przyjęty przez Polskę system dopłat obszarowych nie zachęca rolników do intensyfikowania produkcji, a poziom dopłat jest zdecydowanie niższy od tych, które otrzymują rolnicy z dawnej UE-15. Rosnące koszty produkcji w polskim rolnictwie pogarszają opłacalność produkcji, co wpływa na niską wycenę opłaty pracy własnej rolnika. Oczywiście sytuacja ta różnie przedstawia się w poszczególnych gospodarstwach rolnych, chociażby ze względu na ich kierunek i skalę produkcji.

³W połowie 2004 roku za 1 euro płacono około 4,5 zł, a w całym 2006 roku poniżej 4 zł. Taki poziom kursu prawdopodobnie utrzyma się i w 2007 roku.

Tabela 5. Ceny mięsa drobiowego i pszenicy konsumpcyjnej w wybranych krajach UE w relacji do średniej ceny UE- (UE-25=100)

Table 5. Prices of poultry and wheat for consumption in selected EU member states in comparison to the EU-25 average (EU-25=100)

Kraj	Rok							
	II poł. 2004	2005	2006	I kw. 2007	II poł. 2004	2005	2006	I kw. 2007
	tuszki z kurczaka				pszenica konsumpcyjna			
Czechy	88,5	94,1	86,4	74,8	92,5	85,4	88,9	94,3
Dania	98,7	109,0	102,5	81,9	99,7	103,5	99,9	92,1
Niemcy	104,2	112,5	117,2	98,2	93,0	94,7	102,5	100,3
Estonia	80,9	96,7	97,5	121,3	101,8	93,7	93,6	92,0
Hiszpania	102,9	98,3	110,0	103,9	120,8	129,4	115,6	113,5
Francja	118,5	114,7	115,7	113,6	92,4	96,7	102,2	97,6
Włochy	95,2	92,5	102,9	112,6	109,6	112,8	114,2	111,8
Litwa	87,3	92,1	94,8	97,9	86,4	85,4	91,0	97,6
Łotwa	87,1	89,4	87,2	85,7	89,4	90,6	95,5	93,9
Węgry	101,9	103,6	97,0	104,9	81,2	79,7	79,9	86,4
Polska	70,9	77,2	67,9	77,6	93,5	87,3	97,8	109,3
Słowenia	123,1	119,8	114,8	103,7	111,1	112,2	102,7	106,8
Słowacja	97,4	105,4	98,1	101,8	90,9	85,9	85,4	95,2
Finlandia	131,8	141,2	128,4	118,5	99,9	99,7	92,1	84,0
Szwecja	125,3	119,2	112,5	100,9	96,0	99,5	99,2	92,0
Wielka Brytania	92,0	93,3	89,4	88,3	117,2	117,2	110,5	104,9

Źródło: Obliczenia własne na podstawie [Biuletyny...]

Analizą przewag komparatywnych gospodarstw rolnych w Polsce nad gospodarstwami unijnymi zajmował się Józwiak [2003]. Podstawą oceny przewag komparatywnych porównywanych grup gospodarstw polskich i unijnych była różnica między wartością przychodów, a kosztami materiałowymi oraz umownie liczonymi kosztami opłaty pracy. Z przeprowadzonych przez tego autora obliczeń i symulacji wynika, że przewagi komparatywne polskich gospodarstw zbożowych oraz trzodowo-drobiarskich nad gospodarstwami unijnymi są niewielkie. Duże przewagi komparatywne wykazały polskie gospodarstwa: o mieszanej produkcji zwierzęcej lub zwierzęco-roślinnej, z typową roślinną produkcją i o mieszanej produkcji roślinnej. Duże przewagi komparatywne posiadają także bardzo małe gospodarstwa do 4 ESU i te nieco większe od 4 do 8 ESU.

Wzrost opłaty pracy własnej rolnika i pracowników najemnych w polskich gospodarstwach rolnych będzie niwelował przewagi komparatywne w stosunku do gospodarstw unijnych. Według W. Józwiaka, aby utrzymać te przewagi musi nastąpić obniżenie kosztocłonności i pracochłonności przychodów w polskich gospodarstwach rolnych. Towarzyszyć temu powinna poprawa jakości produktów i związany z tym wzrost cen. Z przeprowadzonych przez tego autora obliczeń wynika również, że bez dopłat bezpośrednich duża część gospodarstw unijnych, zwłaszcza o profilu zbożowym produkcji, ponosiłaby straty, a pozostałe miałyby mniejszy dochód. Oznaczałoby to dla części ich właścicieli groźbę bankructwa.

Wzrost eksportu produktów rolno-spożywczych z Polski nie byłby możliwy bez poprawy jakości surowca dostarczanego przez rolników do zakładów przetwórczych, jaki dokonał się w ostatnich latach. Prawie całość skupowanego teraz w Polsce mleka jest w

klasie Ekstra, a mięsność tuczników wzrosła o kilka procent. W istotny sposób wzrosła także liczba zakładów przetwórczych mających uprawnienia do handlu z UE. Według danych Inspekcji Weterynaryjnej na koniec 2006 r. zakładów takich było: 896 w przemyśle mięsnym, 304 w sektorze mleczarskim oraz 211 w przemyśle drobiarskim. Oznacza to pięciokrotny, a w przypadku sektora mięsnego piętnastokrotny, wzrost ich liczby w porównaniu ze stanem na początku 2004 roku.

Literatura

- Biuletyny Zintegrowanego Systemu Rolniczej Informacji Rynkowej*. [2007 i lata wcześniejsze]. MRiRW, Warszawa.
- Handel zagraniczny produktami rolno-spożywczymi. Analizy Rynkowe*. [2005]. Nr 21. IERiGŻ, ARR, MRiRW, Warszawa.
- Handel zagraniczny produktami rolno-spożywczymi. Analizy Rynkowe*. [2006]. Nr 23. IERiGŻ, ARR, MRiRW, Warszawa.
- Handel zagraniczny produktami rolno-spożywczymi. Analizy Rynkowe*. [2007]. Nr 25. IERiGŻ, ARR, MRiRW, Warszawa.
- Józwiak W. [2003]: Przewagi komparatywne polskich gospodarstw rolniczych. IERiGŻ, Warszawa.
- Raport Polska żywność w natarciu. [2006]. R. Urban (red.). Rabobank Polska S.A. Warszawa.
- Rocznik Statystyczny Rolnictwa i Obszarów Wiejskich. [2006]. GUS, Warszawa.
- Rynek mięsa. Analizy Rynkowe*. [2006]. Nr 31. IERiGŻ, ARR, MRiRW, Warszawa.
- Rynek zbóż. Analizy Rynkowe*. [2006]. Nr 31. IERiGŻ, ARR, MRiRW, Warszawa.
- Stan polskiej gospodarki po przystąpieniu do Unii Europejskiej. Raport 3. Seria Program Wieloletni Raport nr 45. [2006]. R. Urbana (red.). Warszawa.
- Szczepaniak I. [2005]: Ocena konkurencyjności polskich producentów żywności. Program wieloletni. [W:] Ekonomiczne i społeczne uwarunkowania rozwoju polskiej gospodarki żywnościowej po wstąpieniu Polski do Unii Europejskiej. IERiGŻ-PIB, Warszawa.
- Wyniki produkcji roślinnej w 2006 r. [2007]. GUS, Warszawa.

Iwona Oleniuch
Sławomir Giera
Małgorzata Krasna
Politechnika Rzeszowska
Rzeszów

Ocena skuteczności promocji produktów regionalnych na Podkarpaciu i Lubelszczyźnie

Evaluation of effectiveness of the regional products promotion in Podkarpacie and Lubelszczyzna provinces

Abstract. The aim of this paper is to estimate effectiveness of the regional products promotion. The conclusions were drawn on the basis of research executed in February and March 2007 in Podkarpacie and Lubelskie provinces. Two hundred fifty people were surveyed. The sample population consisted of supermarket customers, senior pupils in two high schools of economics as well as inhabitants of various villages in the region.

Key words: regional product, promotion of food products, effectiveness of promotion

Synopsis. Przedmiotem pracy jest próba oceny skuteczności promocji produktów regionalnych. Podstawą wnioskowania były badania ankietowe przeprowadzone w miesiącach luty i marzec 2007 r. w województwie podkarpackim i lubelskim. Dobór próby miał charakter celowy. Przeankietowano 250 osób: klientów marketów, uczniów ostatnich klas dwóch szkół gospodarczych oraz mieszkańców wsi.

Słowa kluczowe: produkt regionalny, promocja żywności, skuteczność promocji

Wstęp

Polskie członkostwo w strukturach Unii Europejskiej otworzyło przed naszym krajem nowe szanse i wyzwania. Jednym z nich jest ochrona i promocja żywności wysokiej jakości, w tym między innymi produktów regionalnych. Kategorię tą wprowadzono do prawodawstwa Wspólnotowego mocą Rozporządzenia Rady nr 2081/92/EWG z dnia 14 lipca 1992 r. w sprawie ochrony oznaczeń geograficznych i oznaczeń pochodzenia produktów rolnych i artykułów żywnościowych, które w ubiegłym roku zostało zastąpione Rozporządzeniem Rady nr 510/2006/EWG z dnia 20 marca 2006 r. w sprawie ochrony oznaczeń geograficznych i nazw pochodzenia produktów rolnych i środków spożywczych.

Na mocy przywołanych przepisów za regionalne uznaje się produkty, których jakość lub cechy charakterystyczne są w wyłącznej lub istotnej mierze zasługą środowiska geograficznego, to jest składników naturalnych i ludzkich, a wszystkie lub przynajmniej jeden z etapów procesu technologicznego, tzn. produkcja, przetwarzanie czy też przygotowanie odbywają się na określonym obszarze geograficznym.

Troska państw członkowskich o żywność regionalną, w tym zwłaszcza Francji i Włoch, będących inicjatorami wprowadzenia wzmiankowanych regulacji prawnych, wynika z co najmniej dwóch powodów. Po pierwsze z wachlarza korzyści, które te produkty przysparzają producentom, konsumentom oraz podmiotom pośredniczącym w ich

obrocie¹, po drugie zaś z rodzącej się jako konsekwencja korzyści z praktyki fałszowania tych wyrobów i czerpania zysków z zawłaszczania ich renomy. Następnym etapem prac nad stworzeniem specjalnych rozwiązań dla produktów regionalnych stało się między innymi stworzenie unijnego rejestru produktów regionalnych, którego rolą jest zarówno ochrona, jak i promocja zainwentaryzowanych w nim produktów, jak również wyposażenie państw członkowskich w specjalne środki finansowe na promocję ich regionalnych wyrobów. Z instrumentów tego typu może od 01.05.2004 r. korzystać w pełni także i Polska.

W listopadzie 2005 roku ruszyła dwuletnia ogólnopolska akcja promocyjna produktów regionalnych i tradycyjnych „Oryginalność pod ochroną”. Jak czytamy na stronach Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi, które wraz z Agencją Rynku Rolnego jest inicjatorem i realizatorem akcji, celem programu jest dostarczenie producentom regionalnej i tradycyjnej żywności informacji na temat możliwości ochrony i wyróżniania nazw wytwarzanych przez nich wyrobów na terenie całej Unii Europejskiej. Równoważnym celem jest dotarcie z informacjami na temat unijnego systemu ochrony tychże produktów zarówno do odbiorców pośrednich, takich jak dystrybutorzy, hurtownicy, kupcy detaliczni, czy restauratorzy, jak też do odbiorców ostatecznych, czyli do konsumentów².

Informacyjny i promocyjny charakter ma także ogólnopolski konkurs „Nasze kulinarne dziedzictwo”, którego głównym celem jest: identyfikacja i zgromadzenie wiedzy o oryginalnych regionalnych produktach żywnościowych, wytwarzanych w gospodarstwach i przez lokalnych rzemieślników³. Produkty wyróżnione w finałach regionalnych mają prawo ubiegać się o nagrodę „Perły”, która jest wręczana podczas Poznańskich Targów Polagra-Food, w finale krajowym. W tym roku odbędzie się VII edycja konkursu.

Poza akcjami i instrumentami o charakterze ogólnokrajowym⁴ w poszczególnych regionach mamy do czynienia z akcjami promującymi produkty regionalne na obszarze województwa.

Na terenie objętym ankietą są to między innymi „Nasze dobre Podkarpackie” oraz „Podkarpackie górą” w województwie podkarpackim i „Smaki Lubelszczyzny” w województwie lubelskim.

Niniejsze opracowanie stanowi próbę oceny skuteczności wskazanych akcji promocyjnych o zasięgu krajowym i regionalnym w podnoszeniu stopnia znajomości produktów regionalnych i zachowań nabywczych konsumentów z dwóch województw Polski wschodniej.

Metodyka

Narzędziem badawczym był kwestionariusz ankiety, składający się z 25 pytań merytorycznych i 5 metryczkowych. Prezentowane wyniki mają charakter wycinkowy.

¹ Patrz więcej na temat tych korzyści w pracy Oleniuch [2007].

² <http://www.minrol.gov.pl/DesktopModules/Announcement/ViewAnnouncement.aspx?ModuleID=415&TabOrgID=914 &LangId=0&AnnouncementId=4007&ModulePositionId=995> (stan na dzień 14.06.2007).

³ <http://www.agro-smak.org.pl/index/?id=4e732ced3463d06de0ca9a15b6153677> (stan na dzień 14.06.2007).

⁴ Promocyjny charakter ma także prowadzona przez Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi „Lista Produktów Tradycyjnych”. Ze względu jednak na fakt, iż Lista stanowi jedynie bazę danych i nie łączy się bezpośrednio z prowadzeniem akcji promujących produkty na niej wykazywane, została pominięta w ankiecie, która dotyczyła skuteczności bardziej aktywnych form promocji.

Próba badawcza wyniosła 250 osób, w tym 150 mieszkańców województwa podkarpackiego i 100 lubelskiego. 59,60% respondentów stanowiły kobiety, zaś 40,40% mężczyźni. 59,20% ankietowanych było w wieku 18-26 lat, kolejne 18,80% miało 41-60 lat, podobny odsetek, bo 18,00% to respondenci między 27 a 41 rokiem życia, zaś 4% miało więcej niż 60 lat. Największa grupa badanych legitymowała się wykształceniem średnim (67,60%) i wyższym (19,20%). Wykształcenie zawodowe posiadało 10,40%, zaś podstawowe 2,80% ankietowanych. Ponad połowę badanych stanowili mieszkańcy miast, reszta zamieszkiwała wsie obu województw (odpowiednio 50,80% i 49,20%). 48,40% ankietowanych określiło swoje miesięczne dochody netto na członka rodziny jako zawierające się w przedziale 0-500 PLN, 34,80% jako 501-1000 PLN, 10,00% jako 1001-1500 PLN, 3,60% jako 1501-2000 PLN, a 3,20% jako 2001 PLN i więcej.

Wyniki badań

W prowadzonych badaniach założono, iż konsekwencją właściwie prowadzonych akcji promocyjnych, powinna być:

- znajomość samych akcji promocyjnych,
- znajomość pojęcia „produkt regionalny” oraz spontaniczna znajomość marek polskich i lokalnych produktów regionalnych.

Weryfikacja tak stawianych hipotez pozwoliła odpowiedzieć na pytanie, czy prowadzone akcje promocyjne są efektywne.

Na wstępie badania respondenci zostali zapytani o to, czy znają pojęcie i przykłady produktów regionalnych. 68% ankietowanych odpowiedziało, że zna takie produkty, 31,2% odpowiedziało negatywnie, zaś dwie osoby (0,8%) nie udzieliły odpowiedzi.

Tabela 1. Znajomość produktów regionalnych (n=250).

Table 1. Familiarity with regional products

Odpowiedź	Liczba odpowiedzi	Procent
Znam	170	68,00%
Nie znam	78	31,20%
Brak odpowiedzi	2	0,80%
Razem	250	100%

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników ankiety

Na podstawie powyższego zestawienia zdawać by się mogło, iż znajomość pojęcia i samych produktów regionalnych jest wysoka. Dla weryfikacji prawdziwości tego twierdzenia poproszono jednak respondentów o spontaniczne wskazanie (bez zadawania pytań pomocniczych i naprowadzających) przykładów takich produktów, z rozbiciem na kategorię produktów polskich i podkarpackich lub lubelskich, odpowiednio do miejsca zamieszkania ankietowanych. Tabele 2-4 zawierają odpowiedzi udzielone na to pytanie.

Tabela 2. Spontaniczna znajomość polskich produktów regionalnych

Table 2. Spontaneous knowledge of Polish regional products

Produkt	Liczba odpowiedzi	Procent dla n=250	Procent dla n=170
Oscypek	121	48,40%	71,18%
Śliwowica	42	16,80%	24,71%
Bryndza	35	14,00%	20,59%
Bigos	26	10,40%	15,29%
Kielbasa krakowska	10	4,00%	5,88%
Wyroby firmy Wedel	9	3,60%	5,29%
Kapuśniak	6	2,40%	3,53%
Pierogi ruskie	5	2,00%	2,94%
Ogórki kiszone	5	2,00%	2,94%
Kapusta kwaszona	5	2,00%	2,94%
Żubrówka	4	1,60%	2,35%
Wyroby firmy Wawel	4	1,60%	2,35%
Grochówka	4	1,60%	2,35%
Kluski śląskie	4	1,60%	2,35%
Produkty firmy Roleski	3	1,20%	1,76%
Barszcz biały	3	1,20%	1,76%
Gołąbki	3	1,20%	1,76%
Rosół	3	1,20%	1,76%
Kutia	2	0,80%	1,18%
Chalupce	2	0,80%	1,18%
Piernik toruński	1	0,40%	0,59%
Kielbasa toruńska	1	0,40%	0,59%
Pyzy	1	0,40%	0,59%
Produkty firmy Pudliszki	1	0,40%	0,59%
Kwaśnica	1	0,40%	0,59%
Kulebiak	1	0,40%	0,59%
Żurawinówka	1	0,40%	0,59%
Smalec z mięsem	1	0,40%	0,59%
Smalec z cebulą i skwarkami	1	0,40%	0,59%
Czernina	1	0,40%	0,59%

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników ankiety

Wśród polskich produktów regionalnych respondenci wskazywali najczęściej oscypek (spontaniczną znajomością wykazało się 48,40% ogółu badanych, czyli 71,18% grupy, która zadeklarowała znajomość produktów regionalnych, n=170), śliwovicę (odpowiednio 16,80% i 24,71%) oraz bryndzę (14% i 20,59%). Wśród wskazań respondentów znalazły się jednak także produkty nie mające charakteru produktu regionalnego, to znaczy wytwarzane w danym regionie, jednak nie wywodzące swoich specyficznych cech z

lokalizacji geograficznej produkcji, cech klimatycznych regionu, czy choćby występowania surowców do ich produkcji wyłącznie na określonym terenie. Ankietowani wymieniali więc produkty masowe, konwencjonalne, takie jak wyroby cukiernicze firm Wedel i Wawel, czy przetwory przedsiębiorstw Roleski i Pudliszki. Wśród wskazań znalazły się także błędnie wyroby tradycyjne, czyli np. pierogi ruskie, ogórki kiszzone, kapusta kwaszona, czy grochówka, które nie mają znamion produktu regionalnego, a także kielbasa krakowska, która ze względu na rozpowszechnienie jej produkcji w całej Polsce utraciła znamiona produktu regionalnego, a jej nazwa stała się nazwą generyczną.

Podobnie badani z Podkarpacia mylili poszczególne kategorie produktów określając produkty regionalne pochodzące z ich województwa. Wśród grupy 150 mieszkańców regionu blisko 23% błędnie za regionalne uznało produkty Rzeszowskiej Spółdzielni Mleczarskiej „Resmlec” z Trzebowniska, 8% jogurty i inne produkty mleczne z Sanoka, a blisko 7% nabiał z Jasienicy Rosielnej. Na uwagę zasługuje jednak fakt, iż ankietowani wskazywali także produkty regionalne typowe dla Podkarpacia, np. proziaki uzyskały 20,67% wskazań, czy kielbasa z Markowej 16,67%. Warto podkreślić, że wymienione podkarpackie produkty regionalne są dostępne w sklepach regionu, stąd zapewne ich wysoka pozycja w tabeli. Zdaje się to potwierdzać fakt, iż gomółki i powidła krzeszowskie, mimo iż są produktami typowo regionalnymi, znalazły się dość nisko w rankingu. Powodem tego mógł być brak możliwości ich zakupu w sklepach. Można je degustować lub nabywać jedynie u lokalnych wytwórców. Zestawienie wskazań, z wykazaniem odsetka odpowiedzi dla całej grupy mieszkańców Podkarpacia (n=150) oraz dla osób, które stwierdziły, iż znają wyroby regionalne (n=95), zawiera tabela 3.

Tabela 3. Spontaniczna znajomość podkarpackich produktów regionalnych

Table 3. Spontaneous knowledge of regional products from Podkarpacie

Produkt	Liczba odpowiedzi	Procent dla n=150	Procent dla n=95
Wyroby firmy „Resmlec” z Trzebowniska	34	22,67%	35,79%
Proziaki	31	20,67%	32,63%
Kielbasa z Markowej	25	16,67%	26,32%
Wyroby mleczarskie z Sanoka	12	8,00%	12,63%
Piwo Leżajsk	10	6,67%	10,53%
Wyroby mleczarskie z Jasienicy Rosielnej	10	6,67%	10,53%
Kielbasa głogowska	6	4,00%	6,32%
Gomółki	6	4,00%	6,32%
Powidła krzeszowskie	1	0,67%	1,05%
Pektowin	1	0,67%	1,05%
Kruszon	1	0,67%	1,05%
Kompot z suszu	1	0,67%	1,05%
Chleb rzeszowski	1	0,67%	1,05%

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników ankiety

Nieco lepszą znajomością produktów regionalnych swojego województwa wykazali się mieszkańcy Lubelszczyzny (n=100). Wskazywali oni jednoznacznie produkty o cechach wyrobu regionalnego, nie zaś produkowane jedynie na danym terenie. Podkreślenia wart

jest też fakt, iż odsetek głosów na poszczególne produkty był wyższy, aniżeli w przypadku konsumentów z Podkarpacia.

Tabela 4. Spontaniczna znajomość lubelskich produktów regionalnych

Table 4. Spontaneous knowledge of regional products from Lubelszczyzna

Produkt	Liczba odpowiedzi	Procent dla n=100	Procent dla n=75
Piróg biłgorajski	63	63,00%	84,00%
Miód gryczany godziszowski	23	23,00%	30,67%
Cebularz lubelski	12	12,00%	16,00%
Miód dwójniak	8	8,00%	10,67%
Miód półtorak	7	7,00%	9,33%
Marchwiaki z makiem	5	5,00%	6,67%
Sękacz podlaski	4	4,00%	5,33%

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników ankiety

Dane zamieszczone w tabelach 1-4 pozwalają wyciągnąć następujący wniosek: mimo iż aż 68% respondentów deklaruje znajomość produktów regionalnych, to ich wiedza jest w dużej mierze intuicyjna i powierzchowna. Świadczy o tym mylenie kategorii produktu regionalnego z produktem wytwarzanym w danym regionie i z produktem tradycyjnym.

Barierą dla poznania samego pojęcia produkt regionalny i przykładowych wyrobów z tej grupy może być między innymi nieefektywna promocja. Potwierdzeniem tego przypuszczenia są odpowiedzi respondentów, udzielone na pytania o powód braku znajomości przez nich produktów regionalnych. Pytanie takie zadano grupie 78 osób, które zadeklarowały brak znajomości tych produktów. Za główny powód nieznajomości produktów regionalnych ankietowani uznali brak reklamy i promocji wyrobów regionalnych (20,28% wskazań) oraz trudność w dostępie do informacji (17,94%). 13,26% respondentów uznało, iż nie posiadają wiedzy w tym temacie, ze względu na fakt, iż nie jest on dla nich wart uwagi, a 15,38% osób nie udzieliło odpowiedzi. Jak zatem widać, główną przyczyną niewiedzy konsumentów jest niesprawnie działający mechanizm promocji, która powinna nieść informacje i zachęcać do zakupu. Na nieefektywność właśnie tych dwóch funkcji promocji wskazało aż 49 spośród 78 pytanych osób.

Tabela 5. Przyczyny braku znajomości produktów regionalnych (n=78)

Table 5. The reasons for lack of knowledge of regional products

Odpowiedź	Liczba odpowiedzi	Procent
Produkty nie są warte uwagi	17	21,79%
Informacje o produktach są trudno dostępne	23	29,49%
Brak jest reklamy i promocji produktów	26	33,33%
Brak odpowiedzi	12	15,38%

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników ankiety

O niezrozumieniu pojęcia „produkt regionalny” i braku świadomości, iż *de facto* produkty z tej kategorii mimo braku znajomości samego pojęcia są konsumentom mniej lub bardziej znane, świadczą także odpowiedzi udzielone na pytanie dotyczące kupowania

produktów regionalnych. Zaznaczyć należy, iż pytanie to zostało postawione po pytaniu naprowadzającym, w którym przedstawiono ankietowanym kilka przykładów produktów regionalnych, z którymi mogli się zetknąć. Po takim wspomaganiu ich świadomości, okazało się, że już tylko 49 na 250 badanych osób nie kupuje produktów regionalnych, a zatem 201 osób przynajmniej raz nabyło produkt tego typu, nie wiedząc niekiedy wszakże, iż należy on do takiej kategorii i niesie ze sobą cechy określone dla tej grupy. Jest to o tyle istotne spostrzeżenie, iż wykazana w tabeli 1 spontaniczna znajomość produktów regionalnych była znacznie niższa i wyniosła nie 201, a 170 odpowiedzi twierdzących (pamiętając, iż jak stwierdzono była to wiedza powierzchowna i w dużej mierze intuicyjna). Konsumenci więc nie mają świadomości, iż część swoich wydatków przeznaczają na wyroby regionalne, a co za tym idzie otrzymują produkty specyficzne, niosące koszyk określonych korzyści. Ich wybory są nie w pełni świadome, a potencjał gospodarczy produktów regionalnych wykorzystany tylko częściowo. Pamiętać należy przy tym, iż 19,60% badanych w ogóle nie dokonuje zakupu produktów regionalnych. Do tej grupy respondentów skierowano więc kolejne pytanie: co skłoniłoby ich do zakupu produktu regionalnego?

W odpowiedzi na pytanie o czynniki, które mogłyby pobudzić potencjalnych konsumentów do zakupu produktów regionalnych, respondenci na pierwszym miejscu postawili lepszą reklamę i promocję. Odpowiedziało tak 24 z 49 pytanych osób. Drugie miejsce zajęła większa dostępność produktów (20 wskazań), a dalsze pozycje: możliwość wcześniejszej degustacji (17), zachęcające opinie znajomych (15) oraz niższa cena (13). Jedna osoba nie udzieliła odpowiedzi.

Poza argumentem łatwiejszej dostępności, pozostałe odpowiedzi prowadzą do wniosku, iż elementem, który mógłby zachęcić konsumentów do kupowania produktów regionalnych jest promocja, postrzegana zarówno jako reklama medialna, tak zwana propaganda/reklama szeptana, promocje cenowe, czy promocje sprzedaży.

Tabela 6. Czynniki mogące motywować do zakupu produktu regionalnego (n=49).

Table 6. The factors which can motivate consumers to buying regional products

Czynnik motywujący	Liczba odpowiedzi	Procent
Zachęcająca opinia znajomych	15	30,61%
Możliwość wcześniejszej degustacji	17	34,69%
Niższa cena	13	26,53%
Lepsza reklama/promocja	24	48,98%
Większa dostępność produktów	20	40,82%
Brak odpowiedzi	1	2,04%

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników ankiety

Dlaczego więc, mimo prowadzenia wspomnianych we wstępie akcji promocyjnych, świadomość istnienia oraz walorów produktów regionalnych jest niska i słabej jakości?

Aby odpowiedzieć na tak postawione pytanie respondentów poproszono o zaznaczenie, które spośród wymienionych akcji promocyjnych znają. Pytanie o akcje ogólnopolskie skierowano do całej próby badawczej, o akcje regionalne pytano tylko mieszkańców danego województwa. Tabela 7 przedstawia rozkład odpowiedzi.

Tabela 7. Znajomość akcji promujących produkty regionalne.
Table 7. Familiarity with of regional products promotion campaigns

Odpowiedź	Liczba osób znających	Liczba osób pytanych	Procent	Liczba osób uczestniczących w ankiecie	Procent
Tak, znam kampanię:	150			250	60,00%
Oryginalność pod ochroną	18	150	12,00%	250	7,20%
Nasze kulinarne dziedzictwo	38	150	25,33%	250	15,20%
Podkarpacie górą	25	78	32,05%	150	16,67%
Nasze dobre podkarpackie	46	78	58,97%	150	30,67%
Smaki Lubelszczyzny	22	72	30,56%	100	22,00%
Nie znam żadnej z akcji	100			250	40,00%

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników ankiety

W ogólnej próbie 250 respondentów 60% przyznało, iż słyszało o którejś ze wskazanych akcji promujących produkty regionalne, polskie lub lokalne. Pozostałe 40% nie zetknęło się z żadnym z wymienionych wydarzeń. Z dwóch ogólnokrajowych popularniejsza w odczuciu ankietowanych okazała się akcja „Nasze kulinarne dziedzictwo”, na którą wskazało 25,33% osób mających styczność z jakąkolwiek z wymienionych promocji (15,2% całej próby badawczej). Dość wysoki, w porównaniu z drugą ogólnokrajową inicjatywą, odsetek wskazań może być wynikiem odmiennego sposobu prowadzenia tej akcji, a mianowicie zarówno na szczeblu regionalnym, jak i krajowym (finały wojewódzkie i krajowy). Biorąc pod uwagę jednak, iż tylko 15,2% wszystkich ankietowanych kojarzy to wydarzenie, efektywność tej formy promocji należy ocenić jako niską. Zdecydowanie niepokojący jest natomiast fakt, iż największa polska kampania informacyjno-promocyjna, współfinansowana przez Komisję Europejską, „Oryginalność pod ochroną”, na którą przeznaczono 1 481 279 Euro netto⁵, została zauważona zaledwie przez 7,2% ankietowanych (12% spośród osób, które zetknęły się z którąkolwiek ze wskazanych form promocji). Biorąc pod uwagę, iż okres trwania akcji właśnie dobiega końca i większość, bo 86,78% środków całego budżetu wydatkowano na działania prowadzone w pierwszym roku jej trwania⁶, powinna już przynieść znacznie większe efekty.

Znajomość działań promocyjnych była wyższa wśród mieszkańców Lubelszczyzny niż Podkarpacia, odpowiednio 72% i 52%. Fakt ten jest o tyle zastanawiający, iż w województwie podkarpackim prowadzonych jest więcej akcji promocyjnych związanych pośrednio z produktami regionalnymi niż to ma miejsce w lubelskim. Na Podkarpaciu bowiem realizowane są projekty: „Podkarpacie górą”, „Nasze dobre podkarpackie”, „Smaczne bo podkarpackie” oraz regionalny finał „Naszego kulinarnego dziedzictwa”. Lubelszczyzna, oprócz regionalnego finału „Naszego kulinarnego dziedzictwa”, może poszczycić się jedną dużą imprezą promującą regionalne specjały, mianowicie „Smaki Lubelszczyzny”. Zatem nie w ilości akcji promocyjnych tkwi błąd, który sprawia, iż wiedza konsumentów z Podkarpacia jest niższa niż świadomość respondentów z Lubelszczyzny (patrz tabela 3 i 4). Nasuwa się więc wniosek: jeśli nie ilość, to zapewne jakość.

⁵ <http://www.minrol.gov.pl/...> op.cit.

⁶ Ibidem

Rzeczywiście, przypatrując się lokalnym imprezom należy stwierdzić, że żadna z nich nie dotyczy produktu regionalnego w takim ujęciu, jak go definiuje Rozporządzenie Rady nr 510/2006/EWG. Akcje podkarpackie promują produkty pochodzące z regionu, jednak warunkiem ich uczestnictwa w konkursie nie jest szczególny charakter, a jedynie produkcja na terenie województwa. Konkurs lubelski natomiast promuje dania lokalnych restauracji i szkół gastronomicznych, przy czym między nimi pojawiają się także produkty regionalne. Zarówno w jednym, jak i drugim przypadku informacje prasowe, relacje z imprez oraz zaproszenia na nie niejednokrotnie zawierają sformułowania: produkt regionalny, potrawa regionalna, danie regionalne. Nie dziwi więc fakt, iż, jak wykazały wyniki umieszczone w tabelach 2-4, konsumenci nie potrafią właściwie zdefiniować pojęcia produktu regionalnego i mylą go z innymi kategoriami. Brak jest bowiem jednej, spójnej koncepcji promocji kategorii „produkt regionalny”, a informacje dostępne o tych produktach są mało rozpowszechnione i rzadko przywoływane poza prasą specjalistyczną.

Wnioski

- Przeprowadzone badania pozwoliły wyciągnąć następujące wnioski.
- 1) Znajomość pojęcia „produkt regionalny” wśród mieszkańców województw podkarpackiego i lubelskiego jest w dużym stopniu powierzchowna i intuicyjna. Konsumenci mylą pojęcie produktu regionalnego z produktem wytwarzanym w danym regionie i produktem tradycyjnym.
 - 2) Sprawą podstawową jest rezygnacja z używania nazwy „produkt regionalny” dla wyrobu masowego, konwencjonalnego i zarezerwowanie jej wyłącznie dla produktów specyficznych, które swój wyjątkowy charakter zawdzięczają cechom regionu, z którego pochodzą.
 - 3) Wielość dublujących się akcji promujących produkty pochodzące od producentów z danego regionu i łączenie promocji wyrobów regionalnych i innych w jednej akcji bez wyraźnego wydzielenia kategorii wprowadza chaos informacyjny i powoduje dezorientację konsumentów. Wskazane jest opracowanie spójnej strategii promocji poświęconej wyłącznie „produktom regionalnym” na terenie województw.
 - 4) Prowadzone działania promocyjne są niewystarczające. Nieefektywność leży przede wszystkim w funkcji informacyjnej akcji, zwłaszcza w przypadku konsumentów. Konieczne jest wprowadzenie, poza prowadzoną edukacją producentów, analogicznej kampanii informacyjnej skierowanej do nabywców. Należy pamiętać, że to nie podaż rodzi popyt, ale popyt wzbudza podaż.

Literatura

- Agro-Smak. [2007]. www.agro-smak.org.pl
Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi [2007]. www.minrol.gov.pl
Oleniuch I. [2007]: Produkty tradycyjne i regionalne – szansa na rozwój Podkarpacia i Polski. *Zeszyty Naukowe Politechniki Rzeszowskiej. Seria Zarządzanie i Marketing* 9.

Walenty Poczta¹

Karolina Pawlak²

Katedra Ekonomii i Polityki Gospodarczej w Agrobiznesie
Akademia Rolnicza im. Augusta Cieszkowskiego w Poznaniu
Poznań

Perspektywy rozwoju polskiego handlu zagranicznego produktami rolno-spożywczymi

Growth prospects of Polish foreign trade in agri-food products

Abstract. Some possible scenarios of Polish agri-food trade development are presented in the paper. *Global Trade Analysis Project* (GTAP), a computable general equilibrium model, was used to make some trade forecasts. The analysis showed that escalation of agricultural trade liberalization can result in a decrease of Polish exports as well as in imports growth and finally bring a deterioration in the positive agri-food trade balance.

Key words: foreign trade, export, import, agri-food products, liberalization of agricultural trade

Synopsis. W opracowaniu przedstawiono możliwe scenariusze rozwoju wymiany handlowej w sektorze rolno-spożywczym do roku 2015. W badaniach wykorzystano *matematyczny model równowagi ogólnej Global Trade Analysis Project* (GTAP). Rezultaty analizy dowiodły, że nasilenie tendencji liberalizacyjnych w światowym handlu rolnym może spowodować obniżenie wartości eksportu i wzrost wartości importu żywności i surowców rolniczych z/do Polski, a w konsekwencji pogorszenie dodatniego wyniku bilansu handlowego.

Słowa kluczowe: handel zagraniczny, eksport, import, produkty rolno-spożywcze, liberalizacja handlu rolnego

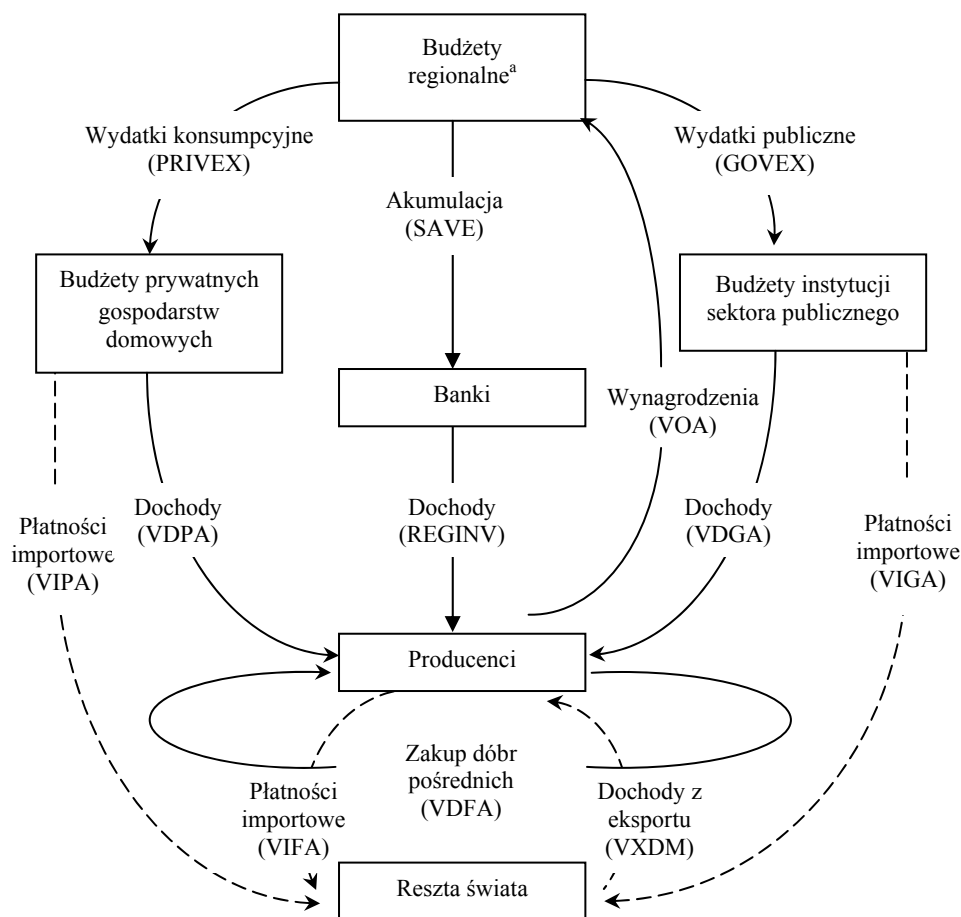
Wstęp

Wraz z postępującymi procesami liberalizacji wymiany handlowej, wzrostem otwartości polskiej gospodarki żywnościowej na świat, a w ostatnich latach w związku z integracją Polski z UE w handlu zagranicznym produktami rolno-spożywczymi zachodziły dynamiczne zmiany, wynikające z działania regulacji handlowych oraz wewnętrznych i zewnętrznych uwarunkowań makroekonomicznych. Obserwowany po 1 maja 2004 roku wzrost eksportu sektora rolno-spożywczego, a zwłaszcza intensyfikacja wymiany w ramach handlu wewnątrzspółnotowego, oznacza, że polscy producenci i przetwórcy wykorzystali przewagi kosztowo-cenowe generowane na Jednolitym Rynku Europejskim (JRE). W najbliższych latach przewagi te, wskutek rosnącej konkurencji ze strony pozostałych krajów członkowskich UE oraz państw spoza ugrupowania, w wielu gałęziach sektora wyczerpią się lub będą się obniżać. W opracowaniu przedstawiono możliwe scenariusze rozwoju wymiany handlowej w sektorze rolno-spożywczym do roku 2015.

¹ Prof. dr hab., ul. Wojska Polskiego 28, 60-637 Poznań, tel. (061) 8487114, email: poczta@au.poznan.pl

² Dr, ul. Wojska Polskiego 28, 60-637 Poznań, tel. (061) 8487576, email: kpawlak@au.poznan.pl

Metoda badań

^a suma budżetów prywatnych gospodarstw domowych i instytucji sektora publicznego w danym regionie; w nawiasach podano oryginalne oznaczenia (ang.) stosowane w modelu GTAP; linie ciągłe dotyczą cyrkulacji w gospodarce zamkniętej, kreskowane natomiast oznaczają przepływy związane z otwarciem gospodarki. Źródło: opracowanie własne na podstawie pracy Hertla i Tsigasa [1997].

Rysunek 1. Model gospodarki otwartej bez interwencji państwa

Figure 1. Multiregion open economy without government intervention

W badaniach wykorzystano *matematyczny model równowagi ogólnej Global Trade Analysis Project (GTAP)*³, zbudowany w 1992 roku przez Hertla [Global... 1997].

³ Modele równowagi ogólnej są najczęściej stosowanym narzędziem dla pomiaru średnio- i długookresowych efektów integracji rynków i znoszenia utrudnień w handlu.

Tabela 1. Ludność, PKB oraz produkcja zbóż, nasion oleistych, mięsa i mleka w Polsce, pozostałych krajach UE i pozostałych krajach świata w latach 2004, 2010 i 2015

Table 1. Population, GDP, production of cereals, oilseeds, meat and milk in Poland, other European Union member states and rest of the world in 2004, 2010 and 2015

Zmienna egzogeniczna	Jednostka	2004	2010	2015	2010	2015
		wielkości bezwzględne			2004=100	
Polska						
Ludność	mln osób	38,6	38,4	38,2	99,4	98,9
PKB	mld USD	252,7	332,5	396,0	131,6	156,7
Zboża	mln ton	29,6	26,4	28,4	89,2	95,9
Nasiona oleistych	mln ton	1,5	1,7	1,7	113,3	113,3
Mięso	mln ton	3,2	3,9	4,0	120,3	123,2
Mleko	mln ton	12,7	12,9	12,9	101,1	101,0
Pozostałe kraje UE						
Ludność	mln osób	447,4	450,7	451,6	100,7	100,9
PKB	mld USD	12 791,9	14 686,7	16 605,2	114,8	129,8
Zboża	mln ton	285,2	276,0	277,0	96,8	97,1
Nasiona oleistych	mln ton	20,6	20,8	22,5	101,4	109,5
Mięso	mln ton	38,1	38,9	39,4	102,0	103,4
Mleko	mln ton	136,9	138,3	138,4	101,0	101,1
Pozostałe kraje świata						
Ludność	mln osób	5 888,1	6 336,9	6 717,3	107,6	114,1
PKB	mld USD	26 980,5	33 332,2	39 051,3	123,5	144,7
Zboża	mln ton	1 717,4	1 855,6	2 020,9	108,0	117,7
Nasiona oleistych	mln ton	261,1	290,4	338,5	111,2	129,6
Mięso	mln ton	192,3	219,1	237,5	113,9	123,5
Mleko	mln ton	471,1	546,0	571,1	115,9	121,2

Źródło: obliczenia własne na podstawie [OECD-FAO... 2005; FAPRI... 2006; Medium-term... 2003; World Agriculture... 2002; Agriculture... 2006; Rocznik... 2005; Rocznik statystyczny rolnictwa... 2001; Rynek mięsa... 2005; Rynek zbóż... 2005; Rynek rzepaku... 2005; Population... 200; U.S. Census... 2006].

Baza danych w modelu GTAP obejmuje 87 regionów (krajów) świata, charakteryzujących się strukturą gospodarki otwartej, oraz 57 sektorów (grup produktów lub produktów) gospodarek krajowych (rys. 1). W badaniach wykorzystano autorską agregację grup produktów i krajów świata.

Przystępując do realizacji zamierzenia badawczego sformułowano scenariusze symulacyjne, w których za zmienne egzogeniczne, pozostające pod wpływem użytkownika modelu, obrano:

- liczbę ludności w Polsce, pozostałych krajach UE i pozostałych krajach świata,
- wielkość produktu krajowego brutto w Polsce, pozostałych krajach UE i pozostałych krajach świata,
- wolumen produkcji zbóż, nasion oleistych, mięsa i mleka w Polsce, pozostałych krajach UE i pozostałych krajach świata (tab. 1),

- wysokość taryf celnych i subsydiów eksportowych w światowym handlu rolnym.

W zakresie liberalizacji wymiany zagranicznej symulację przeprowadzono w dwóch wariantach, różniących się stopniem redukcji taryf celnych. W wariantcie pierwszym przyjęto redukcję stawek celnych postulowaną przez USA⁴ i całkowite zniesienie wszystkich dotacji w eksporcie żywności, w drugim założono brak dalszej liberalizacji wymiany handlowej. Zastosowano pasmową formułę redukcji stawek celnych⁵, przewidującą, że wszystkie taryfy, w zależności od wysokości, mają być podzielone na cztery pasma redukcyjne. Do każdego z tych pasm ma być zastosowany inny współczynnik redukcji, tym większy, im wyższy poziom taryf celnych (tab. 2).

Tabela 2. Poziom redukcji taryf celnych dla towarów niewrażliwych postulowany przez USA

Table 2. Range of tariff cuts for non-sensitive products proposed by the USA

Pasma redukcyjne, %	Redukcja (%)	Capping ^a
0-20	55-65	
20-40	65-75	75%
40-60	75-85	
powyżej 60	85-90	

^a capping na poziomie 75% oznacza, że jeśli stawka celna *ad valorem* po redukcji będzie wynosiła więcej niż 75%, zostanie zredukowana do poziomu 75%

Źródło: [Giziński, Lewandowska, Babuchowski 2006].

W procesie implementacji zobowiązań redukcyjnych członkowie WTO będą mogli skorzystać z prawa wprowadzenia mniejszej, niż wynikająca z pasmowej formuły redukcyjnej, redukcji cel na tzw. „towary wrażliwe”. Z uwagi na brak list towarów wrażliwych, w analizie pominięto tą kwestię.

Ekstrapolację wartości obrotów handlowych wykonano metodą estymacji nieliniowej Gragga.

Scenariusze rozwoju wymiany handlowej

Wykonane obliczenia symulacyjne wskazują na intensyfikację polskich obrotów handlowych w sektorze rolno-spożywczym w latach 2004-2010. Z prognozy wynika, że wpływy z eksportu mogą zwiększyć się w tym czasie od 30%, w przypadku liberalizacji dostępu do rynku według propozycji USA (wariant 1), do 60%, przy założeniu braku dalszej liberalizacji wymiany zagranicznej (wariant 2), osiągając w 2010 roku odpowiednio 8,6 mld USD oraz 10,4 mld USD (tab. 3)⁶. W zakresie importu można spodziewać się

⁴ W toku negocjacji na forum Światowej Organizacji Handlu (WTO) USA opowiadają się za największym zakresem redukcji taryf celnych. Mniej liberalne stanowisko reprezentuje Komisja Europejska oraz grupa G-20 WTO (Argentyna, Boliwia, Brazylia, Chile, Chiny, Kuba, Egipt, Gwatemala, Indie, Indonezja, Meksyk, Nigeria, Pakistan, Paragwaj, Filipiny, Republika Południowej Afryki, Tanzania, Tajlandia, Wenezuela, Zimbabwe).

⁵ Redukcje dotyczą stawek Klauzuli Największego Uprzywilejowania (KNU).

⁶ Prognoza eksportu w wariantcie 2 symulacji, a więc w sytuacji braku liberalizacji światowego handlu rolnego, jest zbliżona do wartości eksportu uzyskanej w 2006 roku. Taki stan rzeczy może być spowodowany współdziałaniem kilku czynników. Według analityków FAO w perspektywie roku 2010 można spodziewać się spadku cen podstawowych artykułów rolnych na rynkach światowych [Medium-term... 2003]. Należy zaznaczyć, że przy poczynionych założeniach metodycznych na spadek cen rolnych wskazuje także model GTAP. Ponadto

około 40-procentowego wzrostu wartości do poziomu 7,6 mld USD, w warunkach postępującej liberalizacji obrotów rolnych, oraz 7,4 mld USD, w sytuacji braku dalszej redukcji taryf celnych (tab. 3).

Tabela 3. Prognoza polskiego handlu zagranicznego produktami rolno-spożywczymi w latach 2010 i 2015
Table 3. Forecast of Polish foreign trade in agri-food products in 2010 and 2015

Element obrotów	Rok					
	2004	2010	2015	2010	2015	
	mln USD			2004=100		2010=100
Wariant 1						
Eksport	6 478,5	8 557,3	7 568,0	132,1	116,8	88,4
Import	5 420,1	7 583,7	7 294,1	139,9	134,6	96,2
Saldo	1 058,4	973,6	273,9	92,0	25,9	28,1
Wariant 2						
Eksport	6 478,5	10 426,6	9 539,3	160,9	147,2	91,5
Import	5 420,1	7 392,1	7 040,2	136,4	129,9	95,2
Saldo	1 058,4	3 034,5	2 499,1	286,7	236,1	82,4

Źródło: [Polski... 2005]; symulacje GTAP i obliczenia własne na podstawie założeń z tabeli 1 i 2

Wzrost eksportu i importu produktów rolno-żywnościowych z/do Polski w okresie 2004-2010, można interpretować jako efekt włączenia Polski w obszar JRE, a co za tym idzie znacznych ułatwień w handlu z krajami Wspólnoty. W sytuacji, gdy nie ma ceł i innych barier ograniczających handel następuje bowiem poprawa warunków dostępu do rynków pozostałych państw członkowskich i wzrost eksportu [Rowiński 2003].

Wykorzystanie powstających możliwości eksportowych w dużej mierze uzależnione jest od akceptacji polskich produktów przez przemysł spożywczy i handel oraz zagranicznych konsumentów. Obecnie akceptacja ta zauważalna jest na szczeblu przemysłu i handlu, natomiast pozytywny odbiór polskich artykułów rolno-spożywczych bezpośrednio przez finalnych odbiorców zapewnić może dalszy wzrost ich zagranicznej sprzedaży. Wiążąc prognozowany dynamiczny wzrost wartości eksportu rolno-spożywczego z Polski z postępowaniem, jakie dokonał się w zakresie doskonalenia struktur przetwórczych oraz spełniania przez polskich producentów unijnych standardów sanitarnych, weterynaryjnych, ochrony środowiska i kryteriów jakości handlowej można skonstatować, że rynkowa weryfikacja artykułów rolno-żywnościowych wytwarzanych w Polsce przebiegać będzie pozytywnie.

można przewidywać, że relatywnie silna pozostanie złotówka [Perspektywy... 2006], co obniży konkurencyjność cenową polskich produktów. Od 2006 roku obserwować można spadek dynamiki wzrostu wartości obrotów handlowych w sektorze rolno-spożywczym i tendencja ta będzie najprawdopodobniej kontynuowana w najbliższych latach. Na przykład w pierwszym kwartale 2007 roku wartość eksportu zwiększyła się o 12%, w porównaniu z 37% w analogicznym okresie roku 2006 [Analiza... 2007]. Należy mieć również na uwadze, że niezwykle istotne dla rezultatów wykonanej prognozy będzie kształtowanie się kursu walutowego euro w stosunku do dolara. Walutą modelu jest dolar, natomiast Polska około ¾ eksportu produktów rolno-spożywczych realizuje w strefie euro. Ewentualna aprecjacja dolara względem euro może więc przyczynić się do stabilizacji, a nawet obniżenia aktualnej wartości polskiego eksportu rolno-spożywczego wyrażonej w dolarach.

We wzajemnym pełnym otwarciu rynków Polski i pozostałych państw członkowskich UE można upatrywać także przyczyn wzrostu importu produktów rolno-spożywczych. Zwiększaniu zagranicznych zakupów żywności sprzyjać będzie ponadto relatywnie wysoka dynamika wzrostu gospodarczego i rosnąca zamożność społeczeństwa.

Należy podkreślić, że w przypadku braku dalszej liberalizacji handlu rolnego tempo wzrostu eksportu w latach 2004-2010 jest wyższe niż tempo wzrostu importu, co powinno przyczynić się do poprawy dodatniego salda obrotów artykułami rolno-spożywczymi (tab. 3). Uwzględniając w analizie nasilenie tendencji liberalizacyjnych, można obserwować bardziej dynamiczny wzrost importu niż eksportu i pogarszanie wyników bilansu handlowego. Z prognozy wynika, że w 2010 roku w sytuacji braku liberalizacji światowego handlu rolnego (wariant 2) saldo obrotów handlowych w sektorze rolno-spożywczym może osiągnąć wartość 3,0 mld USD, natomiast w warunkach postępującej liberalizacji ukształtować się na poziomie 1,0 mld USD (tab. 3).

W perspektywie roku 2015 można przewidywać spadek wartości eksportu artykułów rolnych z Polski o około 9-12%, a importu o 4-5% w porównaniu z rokiem 2010 (tab. 3). W konsekwencji pogorszeniu może ulec saldo bilansu handlowego w tym sektorze. O ile w przypadku braku liberalizacji handlu rolnego (wariant 2), mimo ogólnej tendencji spadkowej, do 2015 roku może się jeszcze utrzymać relatywnie wysokie dodatnie saldo obrotów (2,5 mld USD), to implementacja najbardziej liberalnych propozycji redukcyjnych USA (wariant 1) może spowodować obniżenie nadwyżki handlowej do niespełna 275,0 mln USD (tab. 3).

Z powyższego wynika, że wstrzymanie procesów liberalizacyjnych może sprzyjać generowaniu korzystniejszych wyników w handlu zagranicznym produktami rolno-spożywczymi. Można stwierdzić, że obniżenie poziomu ochrony rynku wewnętrznego UE prowadzić będzie do powiększania importu żywności i surowców rolniczych przez Polskę. Na ten aspekt zwraca uwagę między innymi Brzóska [2006], a jako swoistego rodzaju zagrożenie dla rodzimych producentów żywności ze strony krajów o niskich kosztach wytwarzania traktuje Urban [2005a, 2005b]. Z powyższego wynika również, że redukcja subsydiów eksportowych może wywołać spadek wielkości eksportu artykułów rolno-spożywczych, co stanowi potwierdzenie przewidywań Czyżewskiego i Poczty [2006] oraz Plewy [2005].

Dodatnie i systematycznie rosnące saldo handlu rolnego w latach 2003-2006 zaczęło pełnić rolę czynnika równoważącego deficyt bilansu handlowego ogółem⁷. Można przypuszczać, że prognozowane pogorszenie salda obrotów w tym sektorze może negatywnie wpłynąć na wyniki uzyskiwane w polskim handlu zagranicznym, chyba że zostanie ono zrekompensowane poprawą rezultatów handlowych w zakresie artykułów przemysłowych.

⁷ Zob. [Polski... 2004-2007].

Podsumowanie

Przeprowadzona analiza wykazała, że w perspektywie krótkookresowej, tj. do roku 2010, istnieją realne szanse dynamicznego rozwoju wymiany handlowej w sektorze rolno-spożywczym. Nasilenie tendencji liberalizacyjnych w światowym handlu rolnym może spowodować obniżenie wartości eksportu i wzrost wartości importu rolno-spożywczego z/do Polski. W rezultacie, pogorszeniu ulec może dodatnie saldo obrotów handlowych.

Rezultaty analizy dowodzą, że liberalizacja wymiany gospodarczej z zagranicą zasadniczo zwiększa intensywność konkurencji, zwłaszcza ze strony państw o niskich kosztach wytwarzania, co może prowadzić do utraty części rynku przez rolników i przetwórców z państw członkowskich UE, w tym z Polski.

Literatura

- Agriculture in the European Union – Statistical and economic information 2005. [2006]. European Union, Directorate General for Agriculture and Rural Development, Bruksela i Luksemburg.
- Analiza polskiego handlu zagranicznego artykułami rolno-spożywczymi w pierwszym kwartale 2007 roku. [2007]. FAMMU/FAPA, Warszawa.
- Brzóska M. [2006]: Wizja polskiej wsi i rolnictwa. [W:] Polska wieś. Raport o stanie wsi. J. Wilkin i I. Nurzyńska (red.), FDPA, Warszawa.
- Czyżewski A., Poczta A. [2006]: Wpływ liberalizacji wymiany zagranicznej na stosunki handlowe na wybranych rynkach rolnych krajów wysoko rozwiniętych. [W:] Agrobiznes 2006. Konkurencja w agrobiznesie – jej uwarunkowania i następstwa. S. Urban (red.) *Prace Naukowe AE im. Oskara Langego we Wrocławiu* 1118, tom 1.
- FAPRI 2006 U.S. and World Agricultural Outlook. [2006]. FAPRI, Iowa State University, University of Missouri-Columbia, Ames.
- Giziński A., Lewandowska I., Babuchowski A. [2006]: Przyszłość polskiego rolnictwa w kontekście negocjacji rolnych w ramach Światowej Organizacji Handlu (WTO). Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, Departament Unii Europejskiej i Współpracy Międzynarodowej, Warszawa.
- Global Trade Analysis. Modeling and Applications. [1997]. T. W. Hertel (red.). Cambridge University Press, Cambridge.
- Hertel T. W., Tsigas M. E. [1997]: Structure of GTAP. [W:] Global Trade Analysis. Modeling and Applications. T. W. Hertel (red.). Cambridge University Press, Cambridge.
- Medium-term prospects for agricultural commodities. Projections to the year 2010. [2003]. FAO, Rzym.
- OECD-FAO Agricultural Outlook: 2005-2014. [2005]. OECD-FAO, Paris.
- Perspektywy polskiej gospodarki. [2006]. Ministerstwo Finansów, Warszawa.
- Plewa J. [2005]: Nowe podstawy publicznego wsparcia dla rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich. [W:] Polska wieś 2025 – wizja rozwoju. J. Wilkin (red.), Fundusz Współpracy, Warszawa.
- Polski handel zagraniczny artykułami rolno-spożywczymi w 2003 roku. [2004]. FAMMU/FAPA, Warszawa.
- Polski handel zagraniczny artykułami rolno-spożywczymi w 2004 roku. [2005]. FAMMU/FAPA, Warszawa.
- Polski handel zagraniczny artykułami rolno-spożywczymi w 2005 roku. [2006]. FAMMU/FAPA, Warszawa.
- Polski handel zagraniczny artykułami rolno-spożywczymi w 2006 roku. [2007]. FAMMU/FAPA, Warszawa.
- Population. [2006]. FAOSTAT Database Collections, <http://www.fao.org>.
- Rocznik statystyczny rolnictwa 2001. [2002]. GUS, Warszawa.
- Rocznik statystyczny rolnictwa i obszarów wiejskich 2005. [2006]. GUS, Warszawa.
- Rowiński J. [2003]: Koszty i korzyści członkostwa Polski w UE (rolnictwo). [W:] Korzyści i koszty członkostwa Polski w Unii Europejskiej. Raport z badań. Centrum Europejskie Natolin, Warszawa.
- Rynek mięsa – stan i perspektywy. [2005]. Nr 29, IERiGŻ, Warszawa.
- Rynek rzepaku – stan i perspektywy. [2005]. Nr 27, IERiGŻ, Warszawa.
- Rynek zbóż – stan i perspektywy. [2005]. Nr 29, IERiGŻ, Warszawa.
- Urban R. [2005a]: Polski przemysł spożywczy w Unii Europejskiej - konkurencyjność i szanse rozwojowe. *Roczniki Naukowe SERiA* tom VII, zeszyt 7.

Urban R. [2005b]: Polski przemysł spożywczy w Unii Europejskiej – konkurencyjność i szanse rozwojowe.
Zagadnienia ekonomiki rolnej 3.
U.S. Census Bureau, International Data Base. [2006]. <http://www.census.gov/ipc/www/idbnew.html>.
World agriculture: towards 2015/2030. Summary report. [2002]. FAO, Rzym.

Renata Przygodzka¹

Katedra Międzynarodowych Stosunków Gospodarczych

Wyższa Szkoła Ekonomiczna

Białystok

Subsidia eksportowe i ich oddziaływanie na światowy handel rolny

Export subsidies and their effect on global agricultural trade

Abstract. The article concentrates on the analysis of economic mechanisms of export subsidies, which are currently used in agricultural trade. They induce numerous negative effects, leading to an ineffective allocation of resources on an international scale. The agreement reached in the recent years between WTO member states deals with, among others, a gradual elimination of export subsidies in a longer time span. Thus, more and more often research is done on the potential effects of resignation from using export subsidies. The article presents their short overview.

Key words: export subsidies, agricultural trade, WTO, EU

Synopsis. Artykuł koncentruje się na analizie ekonomicznych mechanizmów subsydiów eksportowych, które współcześnie stosowane są w handlu rolnym. Wywołują one wiele negatywnych efektów, prowadząc do nieefektywnej alokacji zasobów w skali międzynarodowej. Porozumienie osiągnięte pomiędzy krajami członkowskimi WTO dotyczy m.in. rozłożonej w czasie eliminacji subsydiów eksportowych. Coraz częściej podejmuje się zatem badania nad potencjalnymi skutkami rezygnacji ze stosowania subsydiów eksportowych. W artykule zaprezentowano ich niewielki przegląd.

Słowa kluczowe: handel rolny, subsidia eksportowe, UE, WTO

Wstęp

Subsidia eksportowe należą do tych instrumentów polityki handlowej, które w istotnym stopniu zniekształcają warunki, w jakich dokonuje się wymiana międzynarodowa. Dostrzeżenie tej prawidłowości doprowadziło do wyeliminowania większości subsydiów eksportowych z handlu międzynarodowego już pod koniec lat 40. minionego wieku, jednak dotyczyło to w zasadzie wyłącznie artykułów przemysłowych. Do dnia dzisiejszego bowiem instrument ten stosowany jest w handlu rolnym.

Działania Światowej Organizacji Handlu na rzecz liberalizacji handlu światowego, relatywnie skuteczne w sferze produktów pozarolniczych, w odniesieniu do produktów rolnych napotykać na znaczne bariery. Wynika to z traktowania większości produktów rolnych jako towary wrażliwe, których oficjalna protekcja, wspieranie oraz subsydiowanie zostało zaakceptowane podczas Rundy Urugwajskiej. W ramach dalszej liberalizacji rozpoczętej w 2001 r. podczas dziewiątej rundy negocjacyjnej WTO, nazwanej Rundą z Doha, osiągnięto wstępne porozumienie. W odniesieniu do subsydiowania propozycje dotyczą kontynuacji redukcji wszystkich form wspierania eksportu, w tym subsydiów eksportowych, kredytów eksportowych, gwarancji kredytu eksportowego, ubezpieczenia kredytu eksportowego udzielanego na okres 180 dni, wspierania eksportu państwowych

¹ Dr hab., ul. Choroszecka 31, 15-732 Białystok, tel. 085 6520925, e-mail: rprzygodzka@wp.pl

przedsiębiorstw handlowych oraz określenia zasad pomocy żywnościowej (szerzej: [Przygodzka 2006]). Co ważne, Unia Europejska, której udział w stosowaniu subsydiów określa się na 90%, zobowiązała się, że do 2013 r. całkowicie wyeliminuje ten mechanizm ze swojego instrumentarium Wspólnej Polityki Rolnej [Making... 2005].

Celem artykułu jest wskazanie teoretycznych skutków stosowania subsydiów eksportowych², ich rzeczywistej skali oraz potencjalnych scenariuszy wyeliminowania z handlu rolnego. Realizację celu oparto na studiach literaturowych, badaniach innych autorów, dokumentach WTO oraz danych statystycznych. Podstawową metodą wykorzystaną w badaniach była analiza porównawcza oraz metoda dedukcji.

Subsidia eksportowe, ich istota i ekonomiczny mechanizm

W najszerszym ujęciu pod pojęciem subsydiów eksportowych rozumie się „płatność na rzecz osoby lub firmy, która wysyła produkt za granicę” [Krugman i Obstfeld 2007]. Zasadniczo płatność ta może przybierać różnorodne formy i w zależności od nich wyróżnia się subsydia o charakterze bezpośrednim oraz subsydia o charakterze pośrednim (zob. m.in. [Bożyk 2004; Bożyk, Misala i Puławski 1998]). Te pierwsze przybierają postać konkretnych sum wypłacanych eksporterowi w zależności od ilości lub wartości sprzedanego za granicę towaru lub też konkretnych sum stanowiących różnicę pomiędzy wyższą (m.in. za sprawą interwencji państwa) ceną krajową towaru a jego niższą ceną światową. Niekiedy do kategorii tej zalicza się również tzw. subwencje redukujące koszty, polegające na finansowaniu przez państwo niektórych wydatków ponoszonych przez eksportera (zagraniczne badania rynków, transport itp.).

W przeciwieństwie do subsydiów bezpośrednich, subsydia o charakterze pośrednim polegają na stosowaniu przez państwo wobec eksporterów różnorodnych ulg i ułatwień natury fiskalnej, kredytowej, itp. Ich stosowanie skutkuje na ogół zmniejszeniem kosztów produkcji eksportera bądź też możliwością osiągnięcia dodatkowych zysków w innej niż eksport dziedzinie.

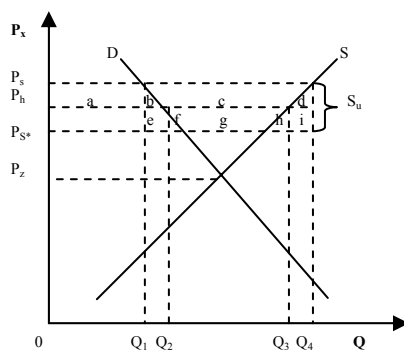
I. Schlupe i H. de Gorter [2000] proponują nieco odmienne podejście do definiowania subsydiów eksportowych. Otóż wyróżniają oni trzy typy tych subsydiów, tzn. subsydia finansowane przez podatników, subsydia finansowane przez konsumentów oraz subsydia finansowane przez przedsiębiorstwa. Pierwszy z wymienionych typów jest najbardziej znany i rozpowszechniony, a odpowiada w zasadzie subsydiom bezpośrednim finansowanym z budżetu państwa. Subsydia eksportowe finansowane tylko przez konsumentów obejmują bezpośrednie transfery od konsumentów do producentów. Występują w sytuacji, gdy produkcja jest limitowana kwotami, za które rolnicy uzyskują wysokie ceny na rynku krajowym. Dzięki uzyskanym w ten sposób korzyściom rekompensują sobie straty spowodowane eksportem nadwyżki produkcji nawet poniżej kosztów wytwarzania. Natomiast subsydia finansowane przez przedsiębiorstwa przypominają w swej istocie dumping. Są na ogół regulowane przez porozumienia lub rząd i podlegają redukcji zgodnie z zobowiązaniami Porozumienia w sprawie Rolnictwa WTO.

Wśród zasadniczych przyczyn stosowania subsydiów wymienia się dążenie do zwiększenia (lub utrzymania) produkcji krajowej określonego dobra (por. pracę Michałka

² W analizie skoncentrowano się przede wszystkim na mechanizmie bezpośrednich subsydiów eksportowych, ponieważ w handlu rolnym przybierają zazwyczaj taką właśnie formę.

[2002]). Wywóz nadwyżek towarowych, które nie znajdują nabywców na rynku wewnętrznym, pozwala na utrzymanie określonego poziomu produkcji i zatrudnienia. Ponadto utrzymanie lub wzrost produkcji umożliwia pełniejsze wykorzystanie potencjału produkcyjnego. Jednak jednym z ważniejszych powodów uzasadniających stosowanie subsydiów eksportowych, jest dążenie do poprawy salda bilansu handlowego, przez zwiększenie eksportu (zob. pracę Bożyka [2004]).

Subsidia eksportowe wywołują wielorakie skutki zarówno w kraju eksportera, jak i importera. Do analizy tych skutków przyjmuje się zazwyczaj, że eksporterem jest duży kraj, mający przewagę komparatywną w produkcji określonego dobra X. Oznacza to, że cena równowagi w warunkach gospodarki zamkniętej (P_z) jest niższa niż cena światowa w warunkach wolnego handlu (P_h). Gdy gospodarka funkcjonuje w warunkach wolnego handlu, cena na rynku krajowym kształtuje się na poziomie P_h , wielkość podaży krajowej wynosi Q_3 , wielkość popytu Q_2 , a wielkość eksportu $Q_3 - Q_2$ (rysunek 1).

Źródło: [Michalek 2002].

Rysunek 1. Mechanizm i efekty stosowania subsydium eksportowego w formie ilościowej premii eksportowej w kraju eksportera.

Figure 1. Mechanism and effects of using export subsidies in the form of a quantitative export premium in the exporter's country.

Wprowadzenie subsydium bezpośredniego w formie dopłaty do jednostki eksportu spowoduje w kraju eksportera następujące efekty [Misala 2003]:

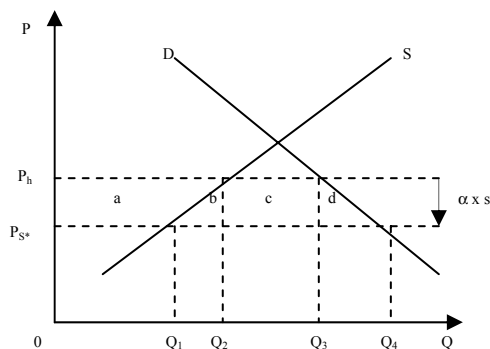
- efekt cenowy, polegający na obniżeniu ceny światowej dobra X do poziomu P_{s^*} na skutek zwiększenia eksportu przy jednoczesnym wzroście ceny krajowej tego dobra do poziomu P_s^3 ,
- efekt produkcyjny, polegający na zwiększeniu rozmiarów produkcji krajowej dobra X do poziomu Q_4 na skutek zastosowania premii eksportowej oraz na skutek wzrostu ceny krajowej,
- efekt konsumpcyjny, polegający na spadku rozmiarów konsumpcji dobra X do wielkości O_1 , spowodowanej wzrostem ceny,
- efekt handlowy, polegający na wzroście wielkości eksportu z poziomu Q_3 do Q_4 ,

³ J. Misala określa to zjawisko jako „rozerwanie” poziomu cen i towarzyszące mu przeniesienie podaży.

- efekt fiskalny, polegający na zwiększeniu wydatków budżetowych spowodowanych stosowaniem subsydiów,
- efekt redystrybucyjny, polegający na transferowaniu dochodów do eksporterów, dzięki czemu zwiększa się renta producentów, natomiast zmniejsza się renta konsumentów⁴,
- efekt *terms of trade*, polegający na pogorszeniu cenowych *terms of trade* na skutek obniżenia ceny eksportowej dobra X.

Efekty te wskazują, że zwiększa się podaż i eksport, zatem osiągnięto założone cele. Jednak, jak podkreśla Michałek [2002], polityka ta jest nieefektywna, ponieważ pojawia się strata dobrobytu netto, na którą składają się koszty wynikające z pogorszenia *terms of trade* oraz strata konsumentów⁵.

Oczywiście stosowanie subsydiów eksportowych wywołuje także ekonomiczne skutki w kraju importera. Ich mechanizm przy przyjęciu analogicznych założeń jak w przypadku kraju eksportera, prezentuje rysunek 2.

Źródło: [Michałek 2002].

Rysunek 2. Mechanizm i efekty stosowania subsydium eksportowego w formie ilościowej premii eksportowej w kraju importera.

Figure 2. Mechanism and effects of using export subsidies in the form of quantitative export premium in the importer's country.

Zasadniczą konsekwencją wprowadzenia subwencji przez dużego eksportera jest obniżenie wolnokonkurencyjnej ceny światowej z poziomu P_h do poziomu P_{s^*} . Wielkość tej obniżki odpowiada $\alpha \times s$, przy czym α stanowi tę część jednostkowej subwencji s , która przenosi się na obniżkę ceny światowej (por. pracę Michałka [2002]). Oznacza to, że cena u importera również obniża się do poziomu P_{s^*} . Skutkiem tej obniżki jest ograniczenie poziomu produkcji krajowej do Q_1 i jednoczesny wzrost poziomu konsumpcji do Q_4 , co z kolei wpływa na zwiększenie renty konsumenta i zmniejszenie renty producenta. Ostatecznie następuje zwiększenie dobrobytu netto.

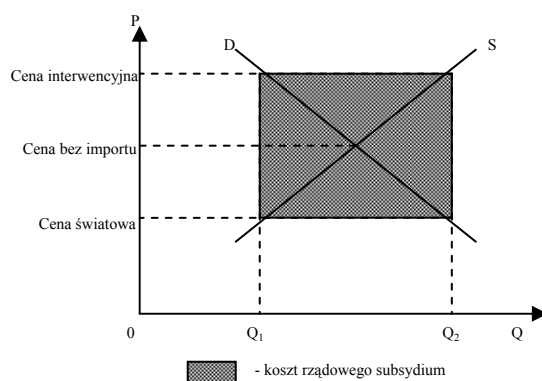
⁴ Podkreślić należy, że ostateczne wielkości tych rent zależą od cenowych elastyczności popytu i podaży dobra X.

⁵ Jak uzupełnia Michałek [2002] „Polityka taka jest bardziej nieefektywna w przypadku kraju dużego niż małego. Wielkość straty wynikająca ze zmiany *terms of trade* obrazuje, w jakim stopniu krajowi podatnicy dofinansowują zagranicznych konsumentów”.

Chociaż ostateczne saldo korzyści wynikających ze stosowania przez tzw. dużego eksportera bezpośrednich subsydiów eksportowych jest większe w kraju importera (renta konsumentów jest większa niż strata producentów), to stosowanie tego instrumentu polityki handlowej traktowane jest jako przejaw nieuczciwej konkurencji i jako takie stosunkowo wcześnie zostało wyeliminowane z handlu światowego. Wyjątek w tym względzie stanowią subsydia stosowane w handlu rolnym.

Subsydia eksportowe w handlu rolnym

Ekonomiczny mechanizm stosowania subsydiów eksportowych w odniesieniu do produktów rolnych nieznacznie się różni od przedstawionego wcześniej, bowiem na ogół polityce wspierania eksportu rolnego towarzyszą także inne instrumenty polityki rolnej. W dotychczasowej praktyce (zwłaszcza UE) były to zazwyczaj ceny interwencyjne, których poziom znacznie przewyższał nie tylko poziom cen światowych, lecz również poziom cen równowagi krajowej (rysunek 3).

Źródło: [Krugman i Obstfeld 2007]

Rysunek 3. Mechanizm subsydiów eksportowych w handlu rolnym w warunkach interwencji rynkowej

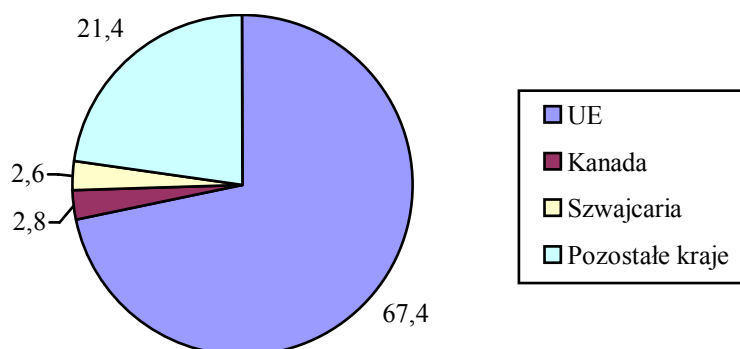
Figure 3. Mechanism of export subsidies in agricultural trade under market intervention conditions

Konieczność wyeksportowania nadwyżki produkcji (stymulowanej wysokim poziomem cen interwencyjnych) stała się przyczyną stosowania subsydiów eksportowych pokrywających różnicę między ceną krajową a światową. Ponieważ jednak zazwyczaj subsydia obniżają cenę światową, zatem musi zwiększać się ich wysokość. Taka polityka niewątpliwie przynosi w ogólnej analizie kosztów i korzyści zdecydowanie większe straty konsumentów i podatników w kraju eksportera niż korzyści, jakie osiągają producenci. Nie bez znaczenia są także negatywne skutki, polegające na zniekształcaniu warunków wymiany handlowej. Kraje rozwijające się, których nie stać na subsydiowanie swojej produkcji rolnej i dla których wywóz tej produkcji ma kluczowe znaczenie dla ich rozwoju,

osiągają coraz niższe dochody z eksportu, co jest konsekwencją m.in. obniżania cen światowych⁶.

Jak podkreślono, subsydia eksportowe w handlu rolnym, pomimo ich negatywnego oddziaływania na konkurencję międzynarodową, zasadniczo są dozwolone⁷, przy czym większość krajów (w tym także Unia Europejska) zobowiązała się do zredukowania wielkości przyznawanych subsydiów o 36% w przeciągu 6 lat od 1994 r. oraz do redukcji wielkości subsydiowanego eksportu o 21% w przeciągu tego samego okresu. Podstawą do dokonywania redukcji miała być średnia z lat 1986-1990, a kontrole WTO gwarantem właściwego stosowania subsydiów. Ponadto całkowicie zakazano rozszerzania subsydiów eksportowych na produkty, które nie były objęte subsydiowaniem w okresie bazowym⁸. Dopuszczalne poziomy subsydiów w poszczególnych grupach towarowych zostały zapisane w listach koncesyjnych krajów członkowskich WTO.

Wielkość bezpośrednich subsydiów eksportowych w 2000 r. wynosić miała w skali całego świata 13,4 mld USD [de Gorter, Ingo i Ruiz 2002], natomiast ich rzeczywista wartość ukształtowała się na poziomie 10,2 mld USD, co stanowiło około 3-4% wartości światowego handlu rolnego. W stosowaniu subsydiów eksportowych wiodąca pozycja przypada Unii Europejskiej (rys. 4)⁹.

Rysunek 4. Struktura subsydiowania eksportu rolnego w 2000 r.

Figure 4. The structure of subsidizing agricultural export in 2000

Źródło: opracowanie na podstawie dokumentów WTO G/AG/NG/S/1 i G/AG/NG/S/5/Rev.1

Śpośród wszystkich grup towarów objętych subsydiowaniem, w największym stopniu subsydiowane pod koniec lat 90. było masło (93,9% wolumenu handlu tym towarem objęto subsydiami) i produkty mleczne (np. mleko w proszku w 73,2%, pozostałe produkty mleczne w 53,7%)¹⁰. Na kolejnym miejscu znalazły się m.in. gruboziarniste zboża¹¹

⁶ Oczywiście na ogólną prawidłowość zmniejszania się w długim czasie poziomu cen produktów rolnych wpływają także niskie dochodowe elastyczności popytu i podaży tych produktów. Stawia to kraje opierające swój eksport na produktach rolnych w szczególnie trudnej sytuacji.

⁷ Art. 13 Porozumienia w sprawie subsydiów WTO.

⁸ Por. pracę Jarosz-Angowskiej [2003, s. 59].

⁹ Subsytia eksportowe w Unii Europejskiej najczęściej przyjmują postać refundacji wywozowych. Ich stosowanie wymaga rozbudowanego aparatu administracyjnego.

¹⁰ Dane OECD.

¹¹ W nomenklaturze OECD obejmują one przede wszystkim jęczmień i owies, niekiedy także proso.

subsydiowane w 55,4%, wołowina w 30,3%, pszenica w 24,1% oraz wieprzowina w 22,8% i cukier w 21,6%. W pozostałych grupach towarowych subsydiowanie mieściło się w granicach od 0% (bawełna i makuchy) do 17,5% (jaja). Wskaźniki te ulegają istotnej zmianie, gdy uwzględnia się tylko kraje członkowskie OECD. Na przykład ser, który przy uwzględnianiu wszystkich członków WTO, subsydiowany jest w 7,6%, w OECD aż dziesięciokrotnie więcej.

Na mocy porozumienia zawartego w 2004 r. pomiędzy krajami członkowskimi WTO zobowiązano się do wyeliminowania (w ściśle określonym czasie) wszystkich form subsydiów eksportowych w rolnictwie i jednocześnie znacznego ograniczenia innych form wspierania konkurencyjności eksportu rolnego (tabela 1) [de Gorter 2006].

Tabela 1. Uzgodnienia WTO w zakresie wspierania konkurencyjności eksportowej z lipca 2004 r.

Table 1. Summary of provisions of the WTO Framework Agreement for export competition, July 2004

Instrument wsparcia	Uzgodnienia
Subsydia eksportowe	- eliminacja subsydiów eksportowych w przewidzianym okresie - akceptacja programu przeprowadzania redukcji
Kredyty eksportowe	- eliminacja kredytów eksportowych, gwarancji kredytu eksportowego, ubezpieczenia kredytu eksportowego z okresem płatności dłuższym niż 180 dni
Pomoc żywnościowa	- eliminacja form pomocy żywnościowej, które nie są zgodne z porozumieniem; wzrost kontroli ma na celu zapobieganie komercyjnym praktykom - opracowanie alternatywnych form pomocy żywnościowej (zwiększenie roli organizacji międzynarodowych, wsparcie o charakterze humanitarnym i rozwojowym, pomoc w formie grantów)
Państwowe przedsiębiorstwa handlu zagranicznego (STEs)	- eliminacja zakłócających handel praktyk państwowych przedsiębiorstw handlu zagranicznego - ustalenie zakresu wykorzystywania przewag monopolistycznych
Specjalne i zróżnicowane traktowanie krajów rozwijających się	- zgoda na wydłużenie okresu implementacyjnego na redukcję i eliminację - akceptacja odpowiednich prowizji udzielanych kredytom eksportowym zgodnie z decyzją krajów najmniej rozwiniętych i importerów netto żywności - przyznanie krajom rozwijającym się specjalnych względów w negocjacjach nad dyscyplinowaniem STEs - zgoda, w wyjątkowych okolicznościach, na wsparcie finansowe eksportu do krajów rozwijających się
Restrykcje eksportowe	- silne dyscyplinowanie zakazów i restrykcji eksportowych

Źródło: [Josling 2005]

Potencjalne zmiany wywołane eliminacją subsydiów eksportowych w handlu rolnym

Eliminacja subsydiów eksportowych w handlu rolnym zaakceptowana podczas trwającej rundy negocjacji w Doha wpłynie w istotnym stopniu nie tylko na zmianę warunków rynkowych, lecz również na sytuację producentów i eksporterów, których konkurencyjność była wspierana za pomocą subsydiów. W największym stopniu zmiany te odczuje Unia Europejska, w której subsydiowanie eksportu rolnego ma największy

zasięg¹². Zmiany te trudno jest jednoznacznie określić, o czym świadczą zróżnicowane wyniki badań (tabela 2). Jednak z punktu widzenia wpływu na ceny, pomimo odmiennych technik liczenia oraz innych założeń przyjętych przez poszczególnych autorów, zaobserwować można jednolite trendy. Są nimi przede wszystkim: wzrost cen światowych analizowanych produktów rolnych i jednoczesny spadek cen tych produktów na rynku Unii Europejskiej.

Konsekwencją nowych uwarunkowań będzie także zmniejszenie poziomu eksportu, zwłaszcza wołowiny i wieprzowiny. Nieznacznie zwiększyć się może eksport pszenicy. Generalnie sytuacja taka oznacza zwiększenie korzyści konsumentów i podatników krajowych oraz ich zmniejszenie z punktu widzenia producentów i eksporterów produktów rolnych. Korzyści odczują także kraje, które z powodu braku możliwości subsydiowania eksportu, nie mogły konkurować z produktami subsydiowanymi.

Tabela 2. Skutki eliminacji subsydiów eksportowych według badań różnych autorów (procentowe różnice w stosunku do przeciętnego poziomu)

Table 2. Literature review on the impacts of the phasing out of agricultural export subsidies (differences in percentages from the benchmark)

Ceny, wolumen eksportu	Autor				
	OECD*	Elbehri i Leetma	Leetma**	Bienfeld i in.	Gohin i Meyers***
Pszenica					
Ceny europejskie	-3,0	-0,4	-8,6	-7,0	0
Ceny światowe	-1,0	+0,3	-6,1	bd	bd
Europejski eksport	+14,0	+0,6	+19,5	+3,0	+0,4
Gruboziarniste zboża					
Ceny europejskie	-14,0	-0,7	-13,2	-9,3	-2,3
Ceny światowe	+1,0	+1,4	+4,9	bd	bd
Europejski eksport	-59,0	-14,4	-17,3	bd	-71,6
Wołowina					
Ceny europejskie	-14,0	-0,3	-59,7	-17,0	+1,6
Ceny światowe	0,0	+1,5	bd	+3,0	bd
Europejski eksport	-72,0	-6,9	-100,0	-70,0	-71,6
Wieprzowina/drób					
Ceny europejskie	+2,0	-0,2	-13,2	bd	-0,4
Ceny światowe	0,0	+0,9	+10,1	bd	bd
Europejski eksport	-32,0	-2,4	-44,0	bd	-35,4
Mleko					
Ceny europejskie	-10,0	-0,2	bd	-17,0	-18,7

* wyniki liczone w euro

** wyniki w euro przy założeniu, że euro jest silniejsze niż dolar

*** wyniki oparte na elastycznych założeniach

Źródło: [Gohin i Gautier 2003]

¹² Należy podkreślić, że eliminacji subsydiowania eksportu towarzyszyć będzie dalsza liberalizacja i zwiększenie dostępu do rynku europejskiego, przy jednoczesnym zmniejszeniu poziomu wsparcia producentów rolnych. Taka sytuacja może wywołać znaczne niezadowolenie ze strony europejskich rolników.

Założyć można, że ograniczenie wsparcia eksportu wywoła silny sprzeciw ze strony producentów-eksporterów. Dlaczego jednak rolnicy powinni zaakceptować straty spowodowane zmniejszeniem eksportu? Jak słusznie podkreśla de Gorter [2006], ponieważ koszt jednostkowy uzyskania większej produkcji jest wyższy niż marginalne straty spowodowane jego nie ponoszeniem. Uzasadnianie subsydiowania ekonomią skali jest w tym przypadku błędem.

Podsumowanie

- Przeprowadzone w artykule rozważania pozwalają na sformułowanie kilku wniosków:
1. Subsydia eksportowe są instrumentem polityki handlowej, który stosuje się przede wszystkim w celu zwiększenia lub utrzymania produkcji określonego dobra.
 2. Z powodu negatywnych oddziaływań na rynek międzynarodowy subsydia traktowane są jako instrument nieuczciwej konkurencji i dlatego też stosunkowo wcześniej zostały wyeliminowane w handlu towarami przemysłowymi. Nadal jednak występują w handlu rolnym, przy czym ich stosowanie, od zakończenia Rundy Urugwajskiej, poddane zostało kontroli.
 3. Szacuje się, że subsydia eksportowe stanowią około 3-4% wartości światowego handlu rolnego, przy czym ich znakomita część (prawie 70%) przypada na Unię Europejską. Ponieważ jest to tzw. duży eksporter, stąd też subsydiowanie handlu w wielu grupach towarowych wywołuje efekt cenowy, polegający na zmniejszeniu poziomu cen światowych.
 4. Zmniejszenie poziomu cen światowych utrudnia konkurowanie krajom, które nie stosują wsparcia własnego eksportu i producentów rolnych. Są nimi najczęściej kraje rozwijające się. Chociaż z teoretycznego punktu widzenia kraje te powinny osiągać korzyści w dobrobycie (straty producentów są niższe niż korzyści konsumentów), jednak w sytuacji gdy mają charakter rolniczy, rzeczywista sytuacja może być odwrotna (większość konsumentów to producenci rolni, którzy konsumpcję opierają na własnej produkcji).
 5. W ramach dalszej liberalizacji handlu członkowie WTO zobowiązali się do eliminacji i redukcji wszelkich form wspierania konkurencyjności eksportu, łącznie z subsydiami eksportowymi.
 6. Z różnych badań i szacunków wynika, że eliminacja subsydiów eksportowych spowoduje wzrost cen rynku światowego, przy jednoczesnym ich zmniejszeniu w krajach subsydiujących, zwłaszcza Unii Europejskiej. W największym stopniu dotyczyć to będzie rynku mięsa, a przede wszystkim wołowiny, wieprzowiny i drobiu. Oznacza to, że korzyści odczuć powinni podatnicy i konsumenci krajów subsydiujących (pod warunkiem, że subsydia nie będą zastępowane innymi instrumentami) oraz producenci z pozostałych.
 7. Ostateczny rozkład korzyści zdeterminowany jest ponadto wieloma czynnikami, które wpływają na szczególną sytuację produktów rolnych na rynku światowym. W pierwszej kolejności należałoby zaliczyć do nich cenowe i dochodowe elastyczności popytu i podaży tych produktów.

Literatura

- Bożyk P. [2004]: Zagraniczna i międzynarodowa polityka ekonomiczna. PWE, Warszawa.
- Bożyk P., Misala J., Puławski M. [1998]: Międzynarodowe stosunki ekonomiczne. PWE, Warszawa.
- Gohin A., Gautier P. [2003]: The phasing out of EU agricultural export subsidies: Impacts of two management schemes. Referat na konferencji "Agricultural Policy Reform and the WTO: Where are we heading?", 23-26 czerwiec 2003, Capri (Włochy).
- Gorter de H. [2006]: Export Subsidies: Agricultural Policy Reform and Developing Countries. [W:] Trade, Doha, and Development. A Window into the Issues. R. Newfarmer (red.). World Bank, Waszyngton D.C.
- Gorter de H., Ingo M., Ruiz L. [2002]: Export Subsidies and WTO Trade Negotiations on Agriculture: Issues and Suggestions for New Rules. Referat dla World Bank's Agricultural Trade Group.
- Jarosz-Angowska A. [2003]: Protekcjonistyczne aspekty polityki handlowej Unii Europejskiej w dziedzinie artykułów rolno-spożywczych. Wydawnictwo UMCS, Lublin.
- Josling T. [2005]: The WTO Agricultural Negotiations. Progress and Prospects. *Choices* 20(2).
- Krugman P. R., Obstfeld M. [2007]: Ekonomia międzynarodowa. Teoria i polityka, Tom 1. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Making Hong Kong a success: The EU's position on trade-distorting farm support. MAP-Brief. [2005]. European Commission.
- Michalek J. [2002]: Polityka handlowa. Mechanizmy ekonomiczne i regulacje międzynarodowe. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Misala J. [2003]: Współczesne teorie wymiany międzynarodowej i zagranicznej polityki ekonomicznej. SGH, Warszawa.
- Przygodzka R. [2006]: Liberalizacja światowego handlu rolnego a polityka rolna Unii Europejskiej. *Roczniki Naukowe SERiA* t. VIII, z. 4.
- Schluep I., Gorter de H. [2000]: The Definition of Export Subsidies and the Agreement on Agriculture. Referat dla World Bank's Agricultural Trade Group.

Stanisław Stańko¹

Katedra Ekonomiki Rolnictwa i Międzynarodowych Stosunków Gospodarczych SGGW

Aneta Stańko²

Katedra Ekonomii i Polityki Gospodarczej SGGW

Warszawa

Kierunki zmian w polskim handlu zagranicznym artykułami rolno-spożywczymi

Changes in Polish foreign trade in agri-food products

Abstract. The enlargement of the European Union caused changes in the Polish foreign trade in agri-food products. Since the first year after the Polish accession the foreign trade turnover has been growing and the EU member states have become Polish main trade partners in exchange of many products.

Key words: import, export, changes

Synopsis. Przystąpienie Polski do Unii Europejskiej spowodowało zmiany w handlu zagranicznym artykułami rolno-spożywczymi. Rok akcesji zapoczątkował dynamiczny wzrost wymiany zagranicznej, a kraje Unii Europejskiej stały się głównym partnerem handlowym w wymianie wielu produktów.

Słowa kluczowe: import, eksport, kierunki zmian

Wstęp

Wstąpienie Polski do Unii Europejskiej miało duży wpływ na kierunki w handlu zagranicznym kraju. Objęcie Polski zasadami Wspólnej Polityki Rolnej spowodowało dynamiczny wzrost eksportu do państw Wspólnoty. W 2005 r. udział Polski w eksporcie Unii zwiększył się do 2,2 % wobec 1,7 % przed akcesją w 2003 r. [Gospodarka... 2006]. W artykule zostanie podjęta próba przedstawienia zmian w polskim handlu zagranicznym artykułami rolno-spożywczymi, jakie nastąpiły po 1 maja 2004 r.

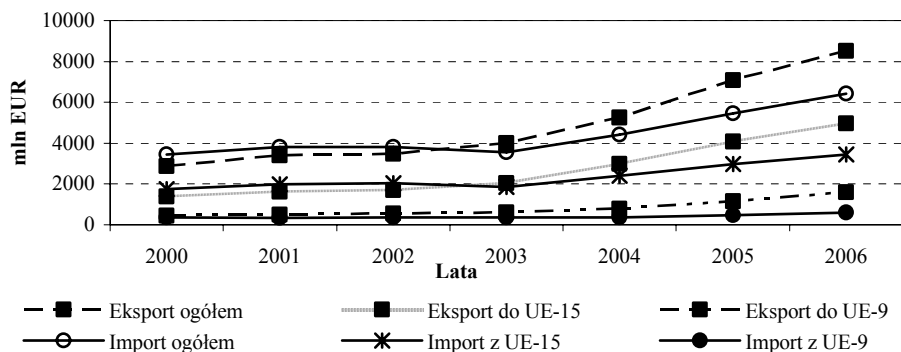
Zmiany w handlu zagranicznym Polski artykułami rolno- spożywczymi w latach 2000-2006

Akcesja Polski do struktur unijnych przyniosła duży wzrost wartości eksportu i importu. W latach 2000-2002 Polska była importerem netto artykułów rolno-spożywczych, od 2003 r. jest ich eksporterem netto (rys. 1). Wartość eksportu ogółem w 2005 r. wzrosła ponad dwukrotnie w porównaniu do 2003 r. i prawie trzykrotnie od początku badanego okresu, a średnioroczna stopa wzrostu wynosiła 17,7%. Import również wykazywał tendencję wzrostową, chociaż dynamika wzrostu była mniejsza niż w eksporcie i wyniosła 8,1 % średnio w roku. Dzięki temu bilans handlu zagranicznego artykułami rolno-

¹ Profesor, e-mail: stanislaw_stanko@sggw.pl.

² Mgr inż., doktorant.

spożywcymi ulega od 2003 r. ciągłej poprawie, a na końcu badanego okresu saldo wyniosło ponad +2 mld euro (rys. 1). Dynamika eksportu i importu do krajów „starej” Piętnastki i do pozostałych państw Wspólnoty była różna. Najwolniej rosła wartość importu z dziewięciu krajów, przyjętych do struktur unijnych razem z Polską. Od 2003 r. jego wartość wzrosła o 66 %, a więc średnio w roku o 8%. Eksport natomiast wzrósł w ciągu trzech lat 2,5 krotnie, co daje 27,8% wzrostu średniorocznie.

Źródło: Obliczenia własne na podstawie: [Polski... 2003, 2005 i 2007].

Rys. 1. Handel zagraniczny artykułami rolno – spożywczymi Polski w latach 2000-2006, mln EUR

Fig. 1. Polish foreign trade in agri-food products in years 2000-2006, mln EUR

Polska przez cały analizowany okres pozostawała eksporterem netto w stosunku do dziewięciu krajów Unii Europejskiej, a dodatni bilans polepszał się i wyniósł +1 mld euro na koniec analizowanego okresu. Zdecydowanie szybciej rosła wartość handlu zagranicznego z krajami „starej” Unii. W całym analizowanym okresie średnio w roku eksport rósł o 21,3%, a import o 9,5%. Od 2003 r. średnioroczne tempo wzrostu wartości eksportu do tej grupy krajów wyniosło 31,6%, a importu 11,4%. Dodatni saldo bilansu, które wystąpiło od 2003 r., ukształtowało się na poziomie +1,5 mld euro w 2006 r.

W latach 2000-2006 dynamika handlu zagranicznego surowcami rolniczymi i artykułami przetworzonymi była zróżnicowana. Przez cały analizowany okres Polska pozostawała importerem netto surowców rolniczych (rys. 2).

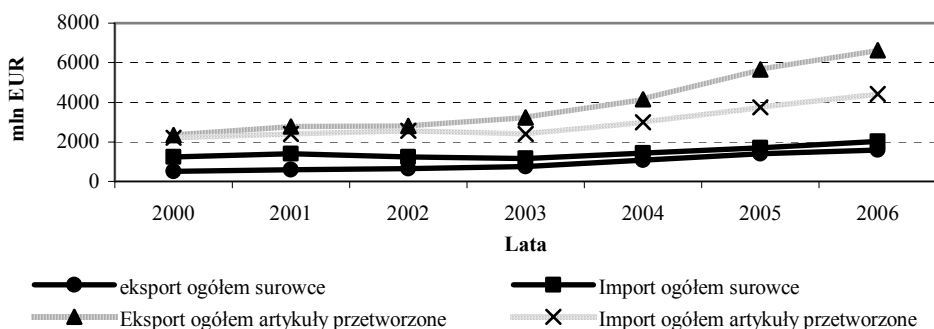
Od 2001 r. wartość importu tych artykułów rosła średniorocznie o 5,2%, natomiast eksportu o 19,9%. Szybsza dynamika wzrostu wartości eksportu spowodowała, że saldo, chociaż ujemne, polepszało się z -731 mln euro w 2000 r. do -427 mln euro w 2006 r. Jednocześnie udział surowców rolniczych w handlu zagranicznym artykułami rolno-spożywczymi Polski ulegał zmianom. W 2000 r. stanowiły one 36,1% wartości importu, na koniec badanego okresu 31,5%. W eksporcie natomiast w analizowanym okresie ich udział wrosł o 0,8 p.p. i wynosił 18,7 % w 2006 r.³

Polska w całym analizowanym okresie była eksporterem netto artykułów przetworzonych (rys. 2).

Bardzo dynamicznie rósł eksport, o 16,9% średniorocznie, jednak przyspieszenie nastąpiło od 2004 r., kiedy wartość eksportu wzrosła o prawie 60% w ciągu dwóch lat. Dynamika wzrostu importu była zdecydowanie mniejsza, 9,6% średnio w roku, ale rok

³ Obliczenia własne na podstawie danych FAMMU/FAPA

akcesji był również rokiem przyspieszenia tempa wzrostu. Saldo bilansu handlu tymi artykułami poprawił się z prawie +154 mln euro w 2000 r. do +2,1 mld euro w 2006 r.

Źródło: jak na rys. 1

Rys. 2. Handel zagraniczny Polski surowcami rolniczymi oraz artykułami przetworzonymi w latach 2000-2006, mln EUR

Fig. 2. Polish foreign trade in raw agricultural products and processed products in years 2000-2006, million EUR

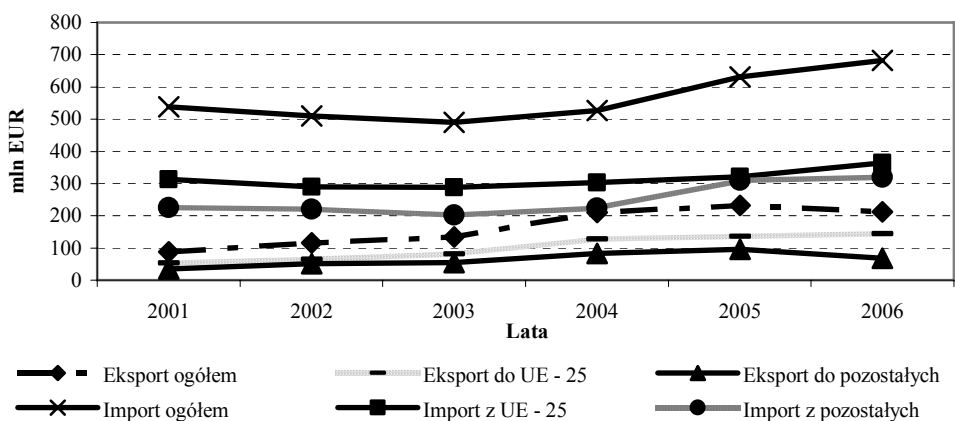
Kierunki w polskim handlu zagranicznym wybranymi artykułami rolniczymymi⁴

Kierunki zmian w handlu zagranicznym na poszczególnych rynkach nie kształtowały się podobnie. W przypadkach świeżych owoców, Polska w latach 2001-2006 była ich importerem netto (rys. 3).

Import świeżych owoców zmniejszył się w latach 2001-2003 o 9%, natomiast od 2004 r. do końca analizowanego okresu wystąpił wzrost o 29,7%. Średnioroczna dynamika wzrostu w całym analizowanym okresie wyniosła 1,8%. Wartość eksportu w latach 2001-2006 natomiast wzrosła prawie 2,4-krotnie. Jednak ostatni rok analizy przyniósł spadek o prawie 9%, co spowodowało pogorszenie ujemnego salda do -471,4 mln euro z -398,5 mln euro w roku poprzednim. Głównym odbiorcą polskich świeżych owoców w całym analizowanym okresie były kraje Unii Europejskiej, ich udział zwiększył się z 55,7% w 2002 r. do 68,3% w 2006 r. Z rynków unijnych pochodziła ponad połowa świeżych owoców, ale udział importu z tych krajów zmniejszył się z 58% na początku analizowanego okresu do 53,3% w 2006 r.

Wymiana handlowa przetworzonymi owocami przyniosła Polsce dodatni bilans handlowy, który poprawiał się w analizowanym okresie (rys. 4). Stało się tak dzięki dynamicznemu wzrostowi wartości eksportu tych artykułów, zwłaszcza w latach 2005-2006, średnio o 20% w roku.

⁴ Kierunki zmian przedstawiono dla tych grup towarów, których udział w obrotach handlu był najwyższy (powyżej 5%).

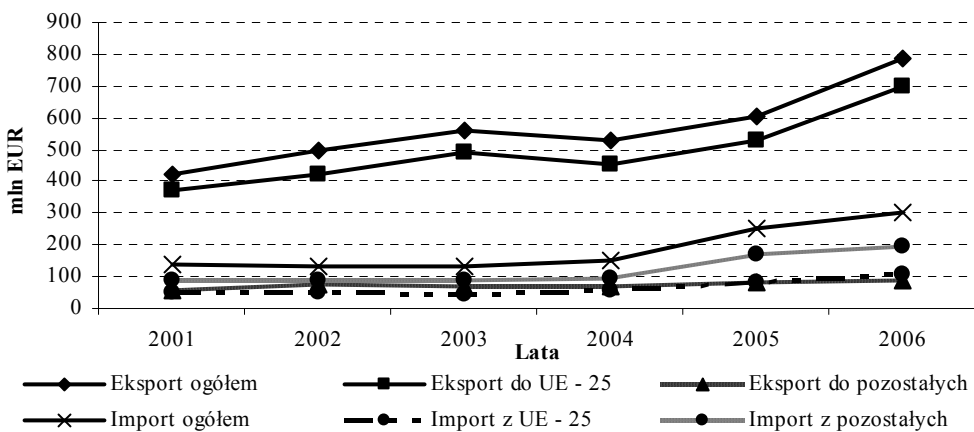

Źródło: jak na rys. 1

Rys. 3. Handel zagraniczny Polski świeżymi owocami w latach 2001-2006, mln EUR

Fig. 3. Polish foreign trade in fresh fruit in years 2001-2006, million EUR

Wartość importu w wymienionych latach również wzrosła, ale jego poziom był zdecydowanie niższy. Zaowocowało to saldem bilansu na poziomie +484,8 mln euro, a więc o 29% więcej, niż w roku wstąpienia Polski do Unii Europejskiej.

Źródło: jak na rys. 1

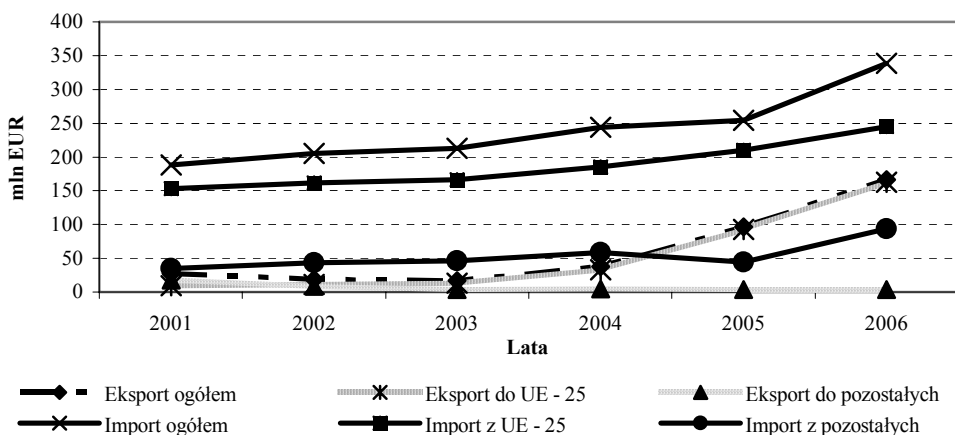
Rys. 4. Polski handel zagraniczny przetworami z owoców w latach 2001-2006, mln EUR

Fig. 4. Polish foreign trade in processed fruit in years 2001-2006, million EUR

Wymiana handlowa przetworów owocowych z krajami unijnymi kształtuje w dużej mierze kierunki zmian eksportu, ponieważ na rynki te trafia prawie 90% eksportu,

natomiast z krajów tych pochodzi jedynie 35% importu. Bilans handlowy z krajami spoza Unii Europejskiej pozostawał ujemny i powiększył się w analizowanym okresie ponad trzykrotnie do -107,6 mln euro w 2006 r. Wynikało to z dużej dynamiki wzrostu wartości importu z tych krajów, o 12%, oraz z mniejszej eksportu, o 10,9% średnio w roku.

Handel zagraniczny olejami i tłuszczami roślinnymi w latach 2001-2006 wykazywał szybką tendencję wzrostu zarówno po stronie eksportu, jak i importu (rys. 5). Polska przez cały analizowany okres pozostawała importerem tych artykułów. Wartość eksportu w całym analizowanym okresie zwiększyła się ponad 6-krotnie, a największe przyspieszenie tempa wzrostu nastąpiło w 2005 i 2006 r. Wartość importu rosła o 9,8 % średnio w roku. Na początku analizowanego okresu na rynki krajów UE-24 trafiała jedna trzecia naszego eksportu, a w 2006 r. prawie cały, tzn. 97,5%. Rok akcesji był początkiem dynamicznego wzrostu eksportu do tych krajów, którego wartość zwiększyła się 5,5-krotnie przez trzy lata członkostwa Polski w Unii Europejskiej. Wartość importu również rosła, jednak nie tak szybko, o prawie 32% w stosunku do roku akcesji. Jednocześnie udział krajów UE-24 w ogólnym imporcie tłuszczów i olejów zmniejszył się do 72,3% w 2006 r. z 81,5 % na początku badanego okresu. Saldo handlu zagranicznego z krajami Unii Europejskiej tłuszczami i olejami było ujemne, ale polepszyło się z -144 mln euro w 2001 r. do -82,3 mln euro w 2006 r.

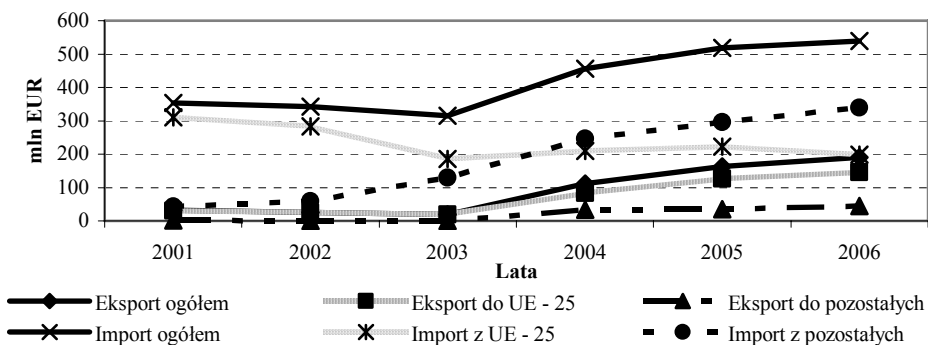
Źródło: jak na rys. 1

Rys 5. Handel zagraniczny Polski olejami i tłuszczami roślinnymi w latach 2001-2006, mln EUR

Fig. 5. Polish foreign trade in oils and fats in years 2001-2006, million EUR

Ujemne saldo wystąpiło również w handlu zagranicznym makuchami (rys. 6). Lata 2001-2003 charakteryzowały się spadkiem wartości eksportu o 40%, ale rok akcesji przyniósł jego prawie 6-krotny wzrost, a w kolejnych dwóch latach wzrost o 70%. Kierunki zmian wartości importu przedstawiały się bardzo podobnie. W pierwszych trzech latach analizy zaobserwowano spadek wartości importu, jednak od 2004 r. nastąpił jego szybki wzrost. Takie kierunki zmian spowodowały, że ujemne saldo handlowe pogorszyło się o 8%, z 320,8 mln euro w 2001 r. Wymiana handlowa z krajami Unii Europejskiej kształtowała się inaczej. Wartość eksportu dynamicznie wzrosła, prawie 4,7-krotnie, a wartość importu z tych krajów systematycznie spadała, o 11,2% rocznie. Spowodowało to,

że ujemne saldo bilansu handlowego zmniejszyło się ponad pięciokrotnie, do -52,3 mln euro w 2006 r. Jednocześnie zwiększało się ujemne saldo bilansu handlowego z krajami spoza Unii w wyniku dynamicznego wzrostu wartości importu z tych krajów, prawie ośmiokrotnie. Jednocześnie wzrósł udział importu z tych krajów w ogólnym imporcie z 12% w 2001 r. do 63% w 2006 r.

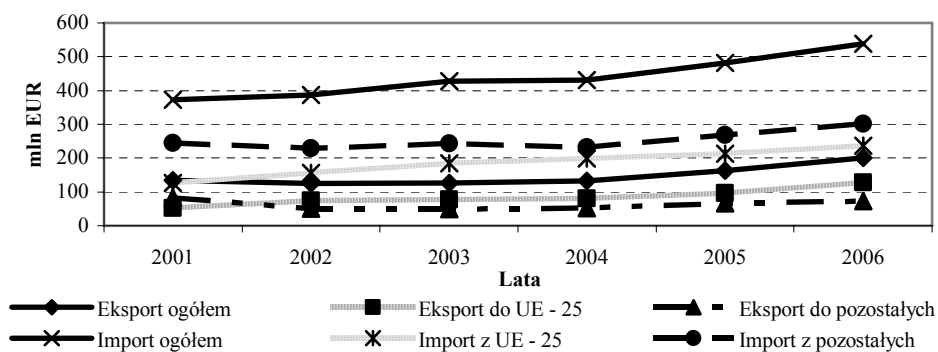

Źródło: jak na rys. 1

Rys. 6. Handel zagraniczny Polski makuchami i paszami w latach 2001-2006, mln EUR

Fig. 6. Polish foreign trade in oil-cakes and fodder in years 2001-2006, million EUR

Wymiana handlowa kawą, herbatą i przyprawami wykazywała w latach 2001-2006 tendencję rosnącą, zarówno po stronie importu, jak i eksportu.

Źródło: jak na rys. 1

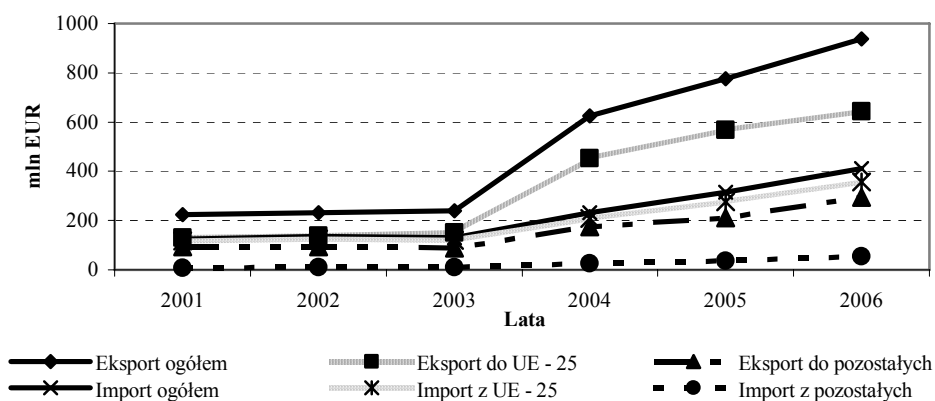
Rys. 7. Handel zagraniczny kawą, herbatą i przyprawami w Polsce w latach 2001-2006, mln EUR

Fig. 7. Polish foreign trade in coffee, tea and spices in years 2001-2006, million EUR

Przez cały analizowany okres Polska była importerem netto tych artykułów, a saldo bilansu handlowego pogorszyło się o 42,4%, do 337,8 mln euro w 2006 r. Oznacza to, że średnioroczne tempo wzrostu importu było wyższe od eksportu i wyniosło 6,6% wobec 3,4% średniorocznego wzrostu eksportu. Eksport tych artykułów do krajów Unii

Europejskiej rósł szybciej, o 18,8% średnio w roku. Zwiększył się również udział tych krajów w eksporcie kawy, herbaty i przypraw z 39% w 2001 r. do 63,8% w 2006 r.

Polski eksport i import wyrobów cukierniczych bardzo dynamicznie rósł od pierwszego roku akcesji do Unii Europejskiej (rys. 8). Lata 2001-2003 charakteryzowały się małymi zmianami w wartości wymiany handlowej tymi produktami. W 2004 r. jednak wartość eksportu wzrosła 2,6-krotnie, a następane dwa lata przyniosły wzrost o kolejne 50%. Taka dynamika wzrostu w eksporcie ogółem omawianych artykułów wyniknęła ze zmian w handlu z krajami Unii Europejskiej. Wartość eksportu do tych krajów zwiększała się 4,3-krotnie w latach 2003-2006. Jednocześnie import z tych krajów zwiększył się w tym okresie zdecydowanie wolniej (3-krotnie). Takie zmiany przyniosły poprawę dodatniego salda bilansu handlowego z tymi krajami z 30 mln euro w 2003 r. do 286,6 mln euro w ostatnim roku analizy. Ogólna wartość importu wyrobów cukierniczych wzrastała w latach 2001-2006 i zwiększała się rocznie o 23,2%, a eksportu o 32,6%. Takie kierunki zmian spowodowały, że dodatnie saldo bilansu handlowego zwiększyło się w analizowanym okresie ponad 5-krotnie, do 526 mln euro w 2006 r.

Źródło: jak na rys. 1

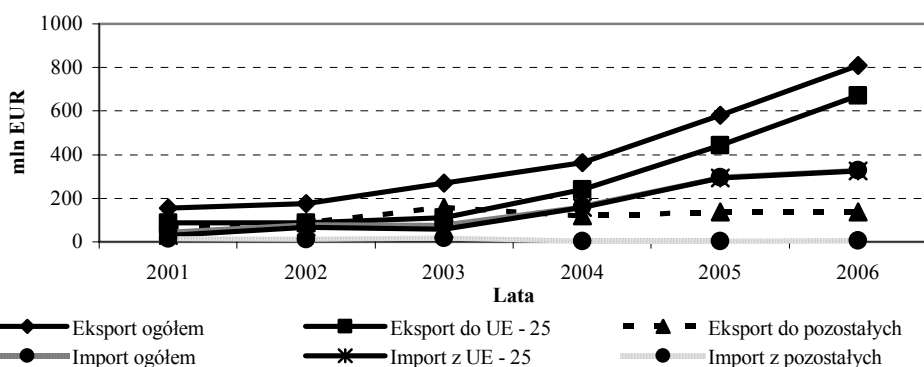
Rys. 8. Handel zagraniczny wyrobami cukierniczymi w Polsce w latach 2001-2006, mln EUR

Fig. 8. Polish foreign trade in confectionery products in years 2001-2006, million EUR

Bardzo duży wzrost nastąpił w latach 2001-2006 w obrocie zagranicznym polskim mięsem czerwonym (rys. 9). Omawiany okres charakteryzował się ponad 5,2-krotnym wzrostem wartości eksportu oraz 7,7-krotnym wzrostem wartości importu. Dodatkowo saldo zwiększyło się ze 112,1 mln na początku analizowanego okresu do 482,1 mln euro w 2006 r. Unia Europejska stała się głównym partnerem handlowym, do którego w 2006 r. trafiało prawie 83% polskiego eksportu mięsa czerwonego (wobec 56% w 2001 r.), a skąd pochodziło prawie 99% importu (wobec 66,7% w 2001 r.)

Polska była eksporterem netto mleka i jego produktów w latach 2001-2006. Bilans handlowy tymi artykułami znacznie się polepszył w analizowanym okresie (rys. 10).

Import tych produktów rósł od 2003 r. o ponad 20% średnio w roku, jednak jego wartość pozostawała na dosyć niskim poziomie. Natomiast wartość eksportu zmniejszała się w latach 2001-2003, jednak akcesja do Unii Europejskiej zapoczątkowała jego dynamiczny wzrost.

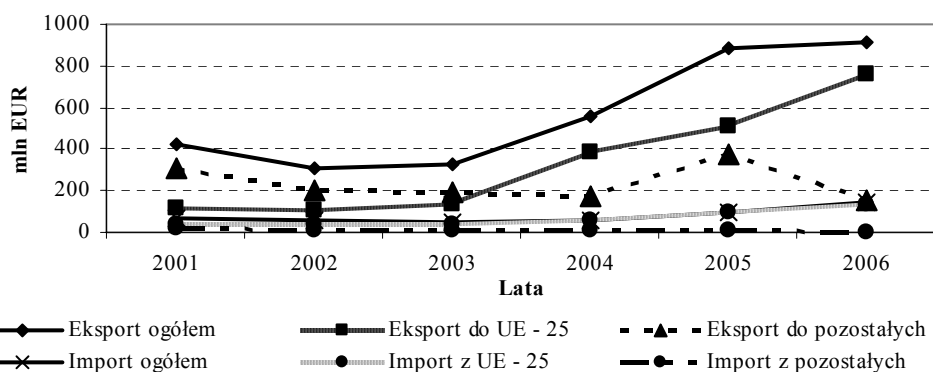

Źródło: jak na rys. 1.

Rys. 9. Handel zagranicznymi mięsem czerwonym w Polsce w latach 2001-2006, mln EUR

Fig. 9. Polish foreign trade in meat (beef, pork) in years 2001-2006, million EUR

W ostatnim roku analizy wartość eksportu była prawie trzykrotnie większa niż w 2003 r. Taka sytuacja była wynikiem wzrostu obrotów wymiany handlowej z krajami Unii Europejskiej. Stały się one głównym odbiorcą polskiego mleka i jego produktów. Na rynki te trafiało w 2006 r. ponad 83 % polskiego eksportu wobec 26,8% w 2001 r. Z krajów tych natomiast pochodziło 96,6% polskiego importu w 2006 r. omawianych produktów.

Źródło: jak na rys. 1

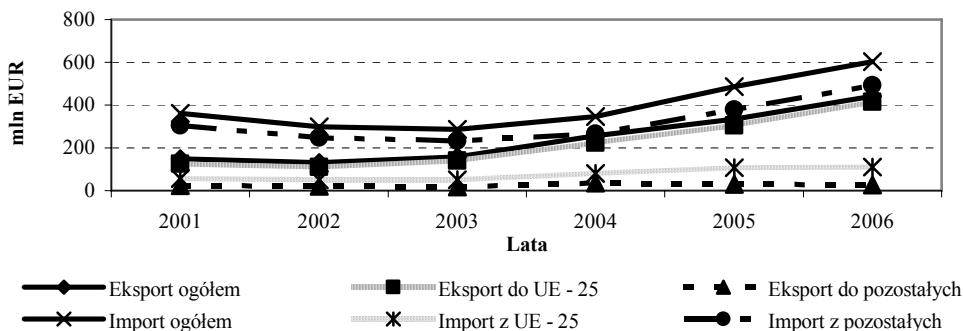
Rys. 10. Handel zagranicznymi mlekiem i jego produktami w Polsce w latach 2001-2006, mln EUR

Fig. 10. Polish foreign trade in milk and its products in years 2001-2006, million EUR

Wymiana handlowa rybami i skorupiakami charakteryzowała się w latach 2001-2006 dynamicznym wzrostem obrotów (rys. 11).

Lata 2001-2003 przyniosły spadek wartości importu o prawie 21%, jednak od 2004 r. nastąpił jego wzrost. W 2006 r. był on 2,1-krotnie wyższy niż w 2003 r. Wartość eksportu od 2003 r. zwiększyła się 2,8-krotnie. Takie zmiany spowodowały, że ujemne saldo handlowe polepszyło się, z -211,9 mln euro w 2001 r. do -161,3 mln euro w ostatnim roku

analizy. Z krajami Unii Europejskiej wystąpiło jednak saldo dodatnie, które dodatkowo polepszyło się w omawianym okresie. Było to wynikiem bardzo szybkiego tempa wzrostu eksportu, o 20,3% średnio w roku, oraz mniejszego tempa wzrostu importu, o 12,5% średniorocznie. Kraje członkowskie były jednocześnie najważniejszym odbiorcą polskich ryb i skorupiaków, na ich rynki trafiło w 2006 r. 94% tych produktów.

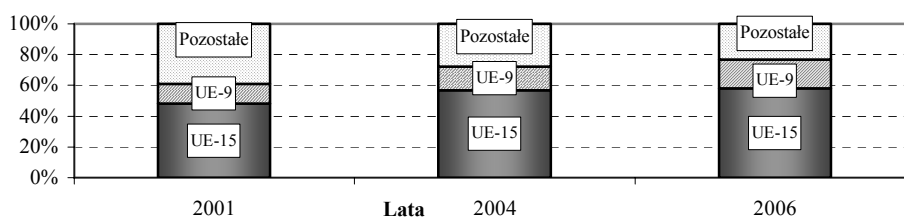
Źródło: jak na rys. 1

Rys. 11. Handel zagranicznymi rybami i skorupiakami w Polsce w latach 2001-2006, mln EUR
Fig. 11. Polish foreign trade in fish and shellfish in years 2001-2006, million EUR

Zmiany w strukturze geograficznej handlu zagranicznego Polski po wstąpieniu do Unii Europejskiej

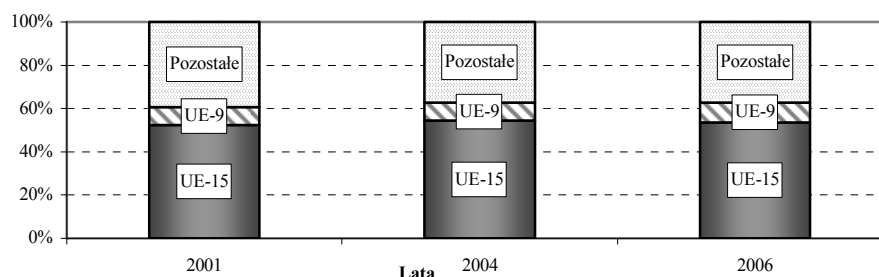
Wejście Polski do Unii Europejskiej spowodowało, że kraje Wspólnoty zwiększyły swój udział w handlu zagranicznym naszego kraju. W 2001 r. na rynki „starej” Unii trafiło 48% polskich artykułów rolno-żywnościowych, a z krajów tych pochodziło 52,5% ogólnego importu rolno-spożywczego (rysunek 12 i 13). Z krajami kandydującymi z Polską do Unii wymienialiśmy natomiast 1/7 naszego eksportu i 1/12 importu.

W roku akcesji Polski do Wspólnoty, kraje członkowskie odbierały 72% polskiego eksportu rolno-spożywczego, z czego 57% trafiało na rynki byłej Piętnastki. W 2006 r. do krajów UE kierowane było ponad 3/4 naszego eksportu.

Źródło: jak na rys. 1, oznaczenia jak na rys.13.

Rys. 12. Struktura geograficzna eksportu Polski w latach 2001, 2004 i 2006, %
Fig. 12. Geographical distribution of Polish exports in years 2001, 2004 i 2006, %

Źródło: jak na rys. 1.

Rys. 13. Struktura geograficzna importu Polski w latach 2001, 2006 i 2006, %

Fig. 13. Geographical distribution of Polish exports in years 2001, 2004 and 2006, %

Oznacza to, że kraje spoza Wspólnoty⁵ stały się mniej znaczącym partnerem w odbiorze polskich artykułów rolno-spożywczych. W 2001 r. kierowana była do nich jedna trzecia polskiego eksportu, w 2006 r. mniej niż jedną czwartą.

W 2001 r. z UE-15 pochodziło 52,5% naszego importu, a 8,1% z UE-9, w 2006 r. odpowiednio 53,5 i 9,2%. Import rolno-spożywczy z krajów spoza UE wciąż odgrywa znaczącą rolę (39,4% w 2001 i 37,3% w 2006 r.).

Podsumowanie

Wejście Polski do Unii Europejskiej spowodowało dynamiczny wzrost obrotów handlowych artykułami rolno-spożywczymi. Tempo wzrostu wartości eksportu było znacznie większe niż importu, co zaowocowało polepszeniem się bilansu handlowego. Od 2003 r. Polska stała się znaczącym eksporterem netto tych artykułów.

Udział surowców rolniczych w eksporcie artykułów rolno-żywnościowych zmniejszył się, natomiast w imporcie nastąpiło zwiększenie tego udziału. Przez cały analizowany okres bilans handlowy tymi towarami pozostawał ujemny. Handel artykułami przetworzonymi, a zwłaszcza eksport, charakteryzował się dynamiczną tendencją wzrostową, co zaowocowało poprawiającym się dodatnim bilansem handlowym.

W wymianie poszczególnych artykułów żywnościowych wystąpiły różne tendencje. Sześcioletni okres analizy wykazał, że bilans handlowy wieloma artykułami rolno-żywnościowymi był dodatni i polepszał się (przetworzone owoce, wyroby cukiernicze, mięso czerwone, mleko i jego produkty). Wymiana handlowa świeżymi owocami, olejami i tłuszczami roślinnymi, makuchami, paszami oraz kawą, herbatą i przyprawami charakteryzowała się ujemnym bilansem, który dodatkowo pogorszył się w okresie analizy.

W przypadku przetworzonych owoców, tłuszczów i olejów, mięsa czerwonego, mleka i jego wyrobów oraz ryb i skorupiaków na rynki UE trafia ponad 80% polskiego eksportu.

⁵ W analizowanym okresie Unia Europejska liczyła 15 państw członkowskich do 30 kwietnia 2004 r. i 25 krajów od 1 maja 2004 r.

Literatura

- Polski handel zagraniczny artykułami rolno-spożywczymi w 2002 r. [2003]. FAMMU FAPA, Warszawa.
- Polski handel zagraniczny artykułami rolno-spożywczymi w 2004 r. [2005]. FAMMU FAPA, Warszawa.
- Polski handel zagraniczny artykułami rolno-spożywczymi w 2006 r. [2007]. FAMMU FAPA, Warszawa.
- Gospodarka i handel zagraniczny Polski w 2005 r. Raport roczny. [2006]. J. Przystupa (red). Instytut Koniunktur i Cen Handlu Zagranicznego, Warszawa.
- Stańko S., Stańko A. [2005]: Tendencje w handlu zagranicznym produktami rolno-spożywczymi w Polsce w latach 1990-2004. *Problemy Rolnictwa światowego* t. XIII, ss. 310-319.

Anna Witczak¹

Katedra Ekonomiki Gospodarki Żywnościowej,
Akademia Rolnicza w Poznaniu

Produkcja wołowiny w Polsce na tle krajów Unii Europejskiej

Cattle and beef production in Poland on the background of the European Union countries

Abstract. The meat sector in Poland is the biggest one in the Polish food economy. A foremost place in the red meat branch, after pork production, occupies the beef production. The paper presents an analysis of the cattle production in Poland on the background of other European Union countries in 2005. Relative concentration was used for the estimation of the degree of irregularity of stock, production and slaughter of cattle distribution among the European Union countries. The short-term point and interval forecasts of stock, production and slaughter of cattle in Poland in 2006-2008 were prepared.

Key words: cattle production, European Union

Synopsis. Produkcja i przetwórstwo mięsa czerwonego w Polsce stanowi największy dział polskiej gospodarki żywnościowej. Ważne miejsce w sektorze mięsa czerwonego w Polsce, po produkcji żywca wieprzowego, zajmuje produkcja wołowiny. W pracy przedstawiono analizę produkcji wołowiny w Polsce na tle krajów Unii Europejskiej w 2005 roku. Określono stopień koncentracji względnej pogłowia, produkcji i uboju bydła w Unii Europejskiej. Ponadto zbudowano krótkoterminowe, punktowe i przedziałowe prognozy pogłowia, produkcji i uboju bydła w Polsce w latach 2006-2008.

Słowa kluczowe: produkcja wołowiny, Unia Europejska

Wstęp

Produkcja i przetwórstwo mięsa czerwonego w Polsce stanowi największy dział polskiej gospodarki żywnościowej. Ponadto sektor mięsa czerwonego jest głównym źródłem dochodów w rolnictwie (około 40% produkcji towarowej) oraz największą branżą przemysłu spożywczego (około 25% produkcji sprzedanej przemysłu spożywczego) [Urban 2006]. Ważne miejsce w sektorze mięsa czerwonego w Polsce, po produkcji żywca wieprzowego, zajmuje produkcja wołowiny.

Polska znajduje się w grupie czołowych producentów bydła w Unii Europejskiej, chociaż wołowina stanowi niewielki udział w spożyciu i wymiany handlowej UE-25 (w spożyciu poniżej 1%, a w obrotach około 5%). Według Urbana [2006] istnieje możliwość poprawy tej sytuacji, gdyż potencjał produkcyjny polskiego rolnictwa i przemysłu spożywczego daje takie szanse. Ponadto zmiany relacji cen żywca do cen zbóż motywują producentów do rozwoju produkcji mięsa.

Celem pracy jest analiza produkcji wołowiny w Polsce na tle krajów Unii Europejskiej. Badaniem objęto pogłowia, produkcję oraz ubój bydła w krajach Unii Europejskiej w 2005 roku.

¹ Dr, ul. Wojska Polskiego 28, 60-637 Poznań, email: awitczak@au.poznan.pl

Materiały i metoda

Materiał badawczy stanowiły dane pochodzące z FAOSTAT (www.fao.org). Analizę badanych cech, przeprowadzono stosując podstawowe miary statystyki opisowej.

W celu określenia stopnia zróżnicowania rozkładu pogłowia, produkcji i uboju bydła w krajach Unii Europejskiej wykorzystano koncentrację względną. Analizę jej nasilenia przeprowadzono metodą analityczną, obliczając współczynnik koncentracji (K). Współczynnik ten przyjmuje wartości z przedziału $\langle -1; 1 \rangle$. Im wartości współczynnika są bliższe jedności, tym większy stopień koncentracji badanych cech. W przypadku, gdy współczynnik przyjmie wartość 0, oznacza to brak koncentracji, a jeśli przyjmie wartość 1, wówczas w badanych cechach występuje całkowita koncentracja [Wysocki i Lira 2003].

Ponadto zbudowano krótkoterminowe, punktowe i przedziałowe prognozy pogłowia, produkcji i uboju bydła w Polsce na lata 2006-2008. Prognozy punktowe sporządzono za pomocą modelu Holta², bazując na danych z lat 1961-2005 (dla każdej prognozowanej cechy otrzymano szeregi czasowe złożone z 45 jednostek czasowych).

Z kolei prognozy przedziałowe zostały zbudowane symetrycznie wokół prognozy punktowej [Zeliaś, Pawełek i Wanat 2004]:

$$P(y_T^p - us_{D_T} \langle y_T \rangle y_T^p + us_{D_T}) = \gamma_t$$

gdzie:

y_T – wartość zmiennej prognozowanej w okresie T,

γ_t – wiarygodność predykcji,

u – współczynnik związany z wiarygodnością prognozy.

Trafność sporządzonych ex post prognoz punktowych, określono na podstawie jednego z podstawowych mierników błędów ex post prognoz – średniego bezwzględnego błędu procentowego (ŚBBP) [Stańko 1999]:

$$\text{ŚBBP} = \frac{1}{n} \cdot \sum_{t=1}^n \left(\frac{|y_t - \hat{y}_t|}{y_t} \right) \cdot 100\%$$

Średni bezwzględny błąd procentowy wyraża względne odchylenia prognoz od wartości rzeczywistych, tzn. w stosunku do wielkości rzeczywistych, zatem określa miarę względnego całkowitego dopasowania.

Wyniki badań

Największym producentem bydła w świecie są Stany Zjednoczone. Produkcja bydła w USA 2005 roku stanowiła 17,7% ogółu produkcji światowej. Drugim ważnym producentem wołowiny w 2005 roku była Unia Europejska (UE-25), z której pochodziło 12,5% ogółu produkcji bydła na świecie.

Miejsce Polski w świecie pod względem produkcji wołowiny zmieniało się. Na przykład w 1990 roku Polska była 13 największym producentem bydła w świecie, natomiast w 2005 roku zajmowała już 26 miejsce (dane FAO). Sytuacja ta była efektem m.in. spadku liczebności pogłowia bydła w Polsce (z około 13,3 mln sztuk w 1975 roku do

² Prognozę wyznaczono korzystając z programu komputerowego *STATISTICA PL*. Kryterium wyboru stałych wygładzania była minimalna wielkość średniego bezwzględnego błędu procentowego (ŚBBP).

5,5 mln sztuk w 2005 roku) wynikającego m.in. z malejącej opłacalności chowu bydła mięsnego przy rosnącej jednocześnie mleczności krów [Kossakowska 2006]. Rezultatem takiej sytuacji był spadek obsady bydła na 100 ha z 60 sztuk w 1990 roku do 34,4 sztuk w 2005 roku [Użytkowanie... 2005]. Natomiast w Czechach obsada bydła wynosi 40 sztuk, na Białorusi 50, a w Holandii wypada nawet 200 sztuk na 100 ha. Produkcja żywca zmniejszyła się natomiast o 57% (z 1,4 mln ton w 1990 roku do 0,6 mln ton w 2005 roku). Ponadto popyt na wołowinę został osłabiony ze względu na zwiększenie produkcji wieprzowiny oraz drobiu. Niskie ceny tych gatunków mięsa oraz niska jakość wołowiny, jak również kulinarne preferencje Polaków spowodowały, że również konsumpcja wołowiny w Polsce obniżyła się z 16,4 kg na osobę w 1990 roku do 4,0 kg na osobę w 2005 roku [Rycombel 2004ab i 2005; Kossakowska 2006; Kossakowska i Lewandowski 2007].

Pogłowie bydła w Unii Europejskiej charakteryzuje się znaczną koncentracją (tab.1). Analizując parami dane dotyczące skumulowanych częstości względnych liczby krajów i łącznej liczby bydła, zauważa się znaczne zróżnicowanie rozkładu liczby bydła według krajów UE. Na przykład w krajach o pogłowie mniejszym niż 3467,3 tys. sztuk bydła, które reprezentują 66,7% ogółu państw UE-25, łączna liczba bydła wynosiła 17,9%.

Analizę potwierdza obliczony współczynnik koncentracji K. Wartość współczynnika ($K = 0,56$) wskazuje na znaczny stopień koncentracji pogłowia bydła w krajach Unii Europejskiej (UE-25) w 2005 roku.

Tabela 1. Wskaźniki struktury w analizie koncentracji względnej pogłowia bydła w krajach Unii Europejskiej w 2005 roku

Table 1. Structural indices in the analysis of relative concentration of cattle stock in the European Union member states in 2005

Pogłowie bydła w krajach UE (tys. sztuk)	Liczba krajów	Łączna liczba bydła (tys. sztuk)	Udział w (%)		Skumulowane udziały w (%)	
			liczbie krajów	łącznej liczbie sztuk bydła	liczbie krajów	łącznej liczbie sztuk bydła
<3467,3	16	15725,3	66,7	17,9	66,7	17,9
(3467,3 - 6934,6>	4	22359,3	16,7	25,4	83,3	43,3
(6934,6 - 10401,9>	2	17378,0	8,3	19,8	91,7	63,1
(10401,9 - 13869,2>	1	13034,5	4,2	14,8	95,8	77,9
>13869,2	1	19383,0	4,2	22,1	100,0	100,0

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych FAO (www.fao.org)

W tabeli 2 zamieszczono wskaźniki struktury produkcji bydła w krajach UE-25 w 2005 roku. Na jej podstawie można również stwierdzić występowanie koncentracji produkcji bydła w krajach Unii Europejskiej. Na przykład w krajach o produkcji mniejszej niż 311,8 tys. ton żywca, które reprezentuje 70,8% ogółu państw UE-25, łączna wielkość produkcji bydła wynosiła 21,5%.

Analizę potwierdza obliczony współczynnik K. Jego wartość ($K = 0,55$) wskazuje na znaczny stopień koncentracji produkcji bydła w krajach Unii Europejskiej (UE-25) w 2005 roku, podobnie jak w przypadku pogłowia bydła.

Silna koncentracja występowała także w uboju bydła w krajach Unii Europejskiej (tab. 3). Porównując dane dotyczące częstości względnych liczby krajów i łącznej liczby uboju bydła, stwierdza się, że istnieje pewna nierównomierność rozmieszczenia uboju bydła według krajów UE. Na przykład w krajach o uboju mniejszym niż 1080,5 tys. sztuk bydła,

które reprezentują 66,7% ogółu państw UE-25, udział w łącznej liczbie ubitych sztuk bydła wynosił 17,8%.

Tabela 2. Wskaźniki struktury w analizie koncentracji względnej produkcji bydła w krajach Unii Europejskiej w 2005 roku

Table 2. Structural indices in the analysis of relative concentration of cattle production in the European Union member states in 2005

Produkcja bydłęca w krajach UE (tys. ton)	Liczba krajów	Łączna produkcja bydłęca (tys. ton wagi poubojowej)	Udziały w (%)		Skumulowane udziały w (%)	
			liczbie krajów	łącznej produkcji bydłęcej	liczbie krajów	łącznej produkcji bydłęcej
<311,8	17	1715,3	70,8	21,5	70,8	21,5
(311,8- 623,7>	2	951,2	8,3	11,9	79,2	33,4
(623,7- 935,5>	2	1462,2	8,3	18,3	87,5	51,7
(935,5 -1247,4>	2	2325,0	8,3	29,1	95,8	80,8
>1247,4	1	1529,0	4,2	19,2	100,0	100,0

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych FAO (www.fao.org)

Obliczony współczynnik ($K = 0,55$) wskazuje na znaczny stopień koncentracji uboju bydła w krajach Unii Europejskiej (UE-25) w 2005 roku. Można zatem powiedzieć, że stopień koncentracji pogłowia, produkcji i uboju bydła w krajach Unii Europejskiej jest podobny i kształtuje się na poziomie około 55%.

Tabela 3. Wskaźniki struktury w analizie koncentracji względnej uboju bydła w krajach Unii Europejskiej w 2005 roku

Table 3. Structural indices in the analysis of relative concentration of cattle slaughter in the European Union member states in 2005

Uboj bydła w krajach UE (tys. sztuk)	Liczba krajów	Łączna liczba ubitych sztuk (tys. sztuk)	Udział w (%)		Skumulowane udziały w (%)	
			liczbie krajów	łącznej liczbie ubitych sztuk	liczbie krajów	łącznej liczbie ubitych sztuk bydła
<1080,5	16	5309,7	66,7	17,8	66,7	17,8
(1080,5- 2160,9>	3	5610,0	12,5	18,8	79,2	36,5
(2160,9- 3241,4>	2	5137,0	8,3	17,2	87,5	53,7
(3241,4 -4321,9>	1	4142,0	4,2	13,9	91,7	67,6
>4321,9	2	9698,0	8,3	32,4	100,0	100,0

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych FAO (www.fao.org)

Największe znaczenie w pogłowie bydła w krajach Unii Europejskiej miały w 2005 roku trzy kraje: Francja, Niemcy i Wielka Brytania. Pogłowie bydła w tych trzech krajach stanowiło w 2005 roku łącznie 48,70% ogółu pogłowia. Liczba bydła w tych krajach przekraczała 10 000 tys. sztuk. Natomiast w Polsce, Włoszech, Irlandii i Hiszpanii pogłowie bydła wahało się od 5 000 tys. sztuk do 7000 tys. sztuk w 2005 roku. Łącznie z tej grupy państw pochodziło w 2005 roku 29,01% ogółu bydła w UE-25. Najmniejsze znaczenie w pogłowie bydła miały kraje, z których pochodziło mniej niż 1000 tys. sztuk, a udział w łącznej liczbie sztuk w UE-25 nie przekraczał 1,1%. Były to: Finlandia, Litwa, Węgry, Grecja, Słowacja, Słowenia, Łotwa, Estonia, Cypr i Malta (tab. 4).

Analizując zmiany, jakie zaszły w pogłowie bydła w badanych państwach między 1995 a 2005 rokiem można stwierdzić, że tylko w czterech państwach nastąpił wzrost pogłowia bydła. Były to kraje: Grecja (wzrost o 3,7%), Hiszpania (wzrost o 27,7%), Irlandia (wzrost o 9,2%) i Portugalia (wzrost o 5,9%). W pozostałych krajach nastąpił spadek liczby bydła, przy czym największy odnotowano w Estonii (spadek o 40,5%), najmniejszy zaś w Malcie (spadek o 3,2%). Natomiast w krajach ogółem, obecnie należących do UE-25, pogłowie bydła zmniejszyło się o 10,6% w stosunku do pogłowia w 1995 roku (rys. 1).

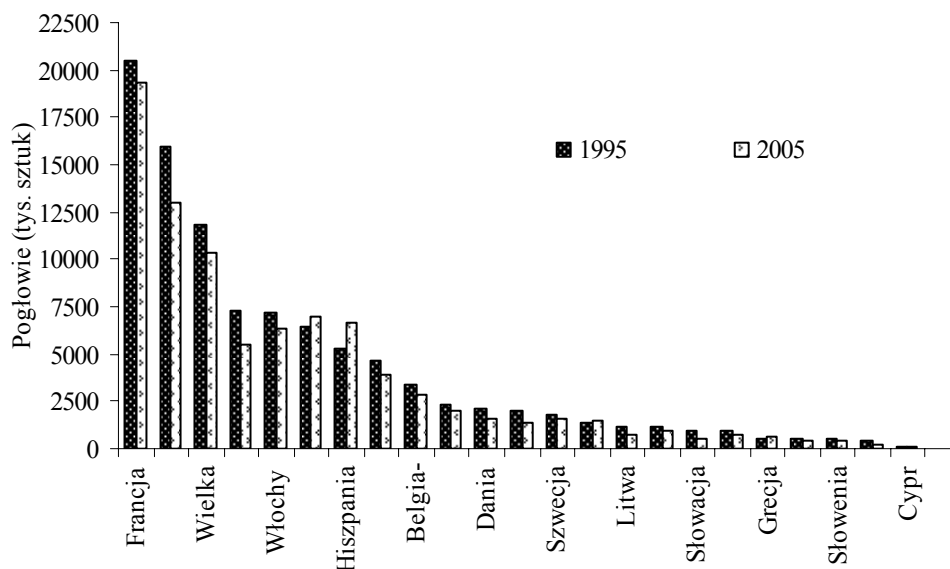
Tabela 4. Pogłowie, produkcja i ubój bydła w Unii Europejskiej w 2005 roku
Table 4. Stock, production and slaughter of cattle in the European Union member states in 2005 year

Kraje	Pogłowie		Produkcja (waga poubojowa)		Ubój	
	tys. sztuk	%	tys. ton	%	tys. sztuk	%
Austria	2051,0	2,33	203,8	2,55	654,5	2,19
Belgia-Luksemburg	2878,8	3,28	305,8	3,83	905,9	3,03
Cypr	57,0	0,06	4,3	0,05	17,0	0,06
Czechy	1397,3	1,59	87,0	1,09	300,0	1,00
Dania	1544,3	1,76	150,0	1,88	605,0	2,02
Estonia	249,8	0,28	13,4	0,17	82,0	0,27
Finlandia	950,0	1,08	93,3	1,17	318,5	1,07
Francja	19383,0	22,06	1529,0	19,15	5298,0	17,72
Grecja	600,0	0,68	75,0	0,94	350,0	1,17
Hiszpania	6700,0	7,62	715,2	8,96	2777,0	9,29
Holandia	3862,0	4,39	388,0	4,86	1960,0	6,56
Irlandia	7000,0	7,97	563,2	7,06	1800,0	6,02
Litwa	792,0	0,90	57,2	0,72	380,0	1,27
Łotwa	371,1	0,42	22,0	0,28	134,0	0,45
Malta	17,9	0,02	1,3	0,02	4,8	0,02
Niemcy	13034,5	14,83	1145,0	14,34	4142,0	13,85
Polska	5483,3	6,24	306,2	3,84	1850,0	6,19
Portugalia	1443,0	1,64	119,5	1,50	485,0	1,62
Słowacja	580,0	0,66	43,0	0,54	155,0	0,52
Słowenia	451,1	0,51	45,5	0,57	171,0	0,57
Szwecja	1619,0	1,84	142,4	1,78	492,0	1,65
Węgry	723,0	0,82	45,6	0,57	255,0	0,85
Wielka Brytania	10378,0	11,81	747,0	9,36	2360,0	7,89
Włochy	6314,0	7,18	1180,0	14,78	4400,0	14,72

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych FAO (www.fao.org)

Sporządzone ilościowe prognozy własne pogłowia bydła wskazują na wzrost liczby bydła w Polsce do 5576,4 tys. sztuk w 2008 roku. Jednocześnie zbudowane prognozy przedziałowe, wskazują, że liczba bydła nie będzie mniejsza niż 4792,1 tys. sztuk i nie większa niż 6360,7 tys. sztuk w 2008 roku (tab. 5). Z kolei Kossakowska i Lewandowski

[2007] przewidują, że pogłowie bydła w Polsce w 2008 roku nie przekroczy 5000 tys. sztuk.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych FAO (www.fao.org)

Rysunek 1. Pogłowie bydła w krajach Unii Europejskiej w 1995 i 2005 roku (tys. sztuk)

Figure 1. Cattle stock in the European Union member states in 1995 and 2005 year (thousand heads)

Tabela 5. Prognozy pogłowia bydła w Polsce w latach 2006-2008^{a)} (tys. sztuk)

Table 5. Forecasts of cattle stock in Poland in 2006-2008^{a)} (thousand heads)

Rok	Minimalna prognozowana wielkość pogłowia bydła	Prognozowana wielkość pogłowia bydła tys. sztuk	Maksymalna prognozowana wielkość pogłowia bydła
2006	4726,0	5506,6	6287,2
2007	4759,1	5541,5	6323,9
2008	4792,1	5576,4	6360,7

a) Prognozę punktową sporządzono przy zastosowaniu modelu wyrównywania liniowo-wykładniczego Holta, przyjmując stałe wygładzania $\alpha = 0,733$ i $\gamma = 0,000$. Trafność ex post prognozy, obliczona jako średni bezwzględny błąd procentowy, wyniosła 2,98%.

Prawdopodobieństwo sporządzonych prognoz przedziałowych przyjęto dla $\alpha = 0,05$.

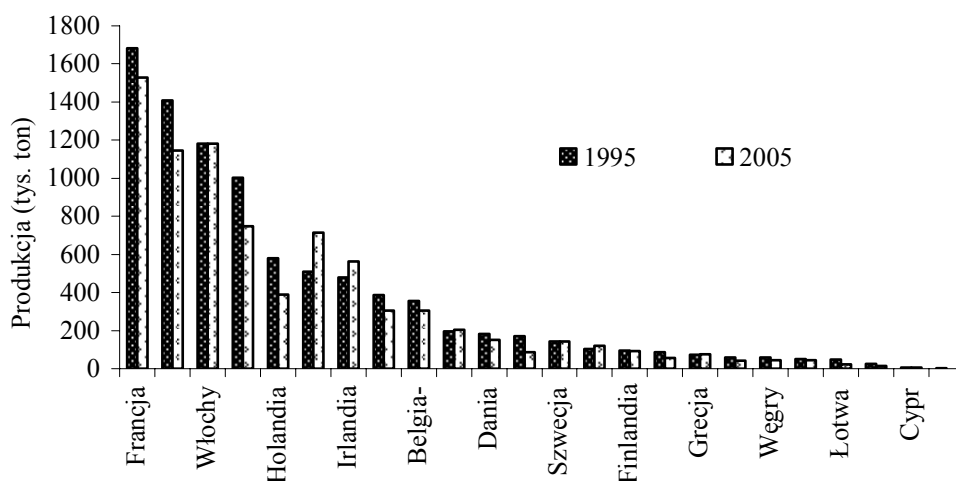
Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych FAO (www.fao.org)

Według Kossakowskiej [2006] produkcja wołowiny w Polsce ma szansę wzrostu w ciągu kilku najbliższych lat. Wskazuje na to deficyt mięsa wołowego w Unii Europejskiej, który w kolejnych latach może się powiększać³. Nie będzie jednak można ograniczyć go

³ Spadek produkcji wołowiny w krajach Unii Europejskiej wynika z reformy WPR z dnia 26 czerwca 2003 roku. Celem tej reformy było bowiem dostosowanie produkcji wołowiny do potrzeb rynku, poprzez oddzielenie dotacji od poziomu produkcji. W wyniku tej zmiany produkcja wołowiny w Unii Europejskiej od 2003 roku zmniejsza się [Kossakowska 2006; Jasiński 2007].

importując wołowinę, ze względu na wysokie cła. Pojawi się więc możliwość zwiększenia produkcji polskiego bydła. Możliwości jej rozwoju są znaczne, gdyż Polska nie w pełni wykorzystuje swój potencjał produkcyjny. Produkcja wołowiny może stać się również alternatywą dla gospodarstw, które rezygnują z chowu bydła mlecznego, m.in. z powodu kar za przekroczenie kwoty mlecznej czy restrykcyjnych wymagań sanitarnych [Szansa... 2005; Kossakowska 2006; Lewandowski 2006; Kossakowska i Lewandowski 2007].

Aby wzrost produkcji wołowiny w Polsce okazał się możliwy należy również podjąć działania poprawiające organizację i jakość produkcji. Według Kossakowskiej i Lewandowskiego [2007] działania te powinny obejmować promocję krzyżowania bydła krajowego z rasami mięsnymi, chowu tych ras oraz ich hodowli. Ponadto każdy producent powinien poznać zagadnienia związane z optymalizacją produkcji, technologią opasu, weterynarii jak również transportu bydła. Ważną stanię się również współpraca producenta z przetwórcą dzięki, której możliwe będzie dostosowywanie wielkości produkcji do potrzeb rynku. Produkcja mięsa wysokiej jakości przyczyniłaby się z kolei do wzrostu popytu krajowego, a przede wszystkim zagranicznego.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych FAO (www.fao.org)

Rysunek 2. Produkcja bydła w krajach Unii Europejskiej w 1995 i 2005 roku (tys. ton)

Figure 2. Cattle production in the European Union member states in years 1995 and 2005 (thousand tones)

W produkcji wołowiny (produkcja powyżej 1000 tys. ton w 2005 roku) dominowały w Unii Europejskiej (UE-25) trzy kraje: Francja, Włochy i Niemcy. Produkcja bydła w tych trzech krajach stanowiła w 2005 roku łącznie 48,28% ogółu produkcji wołowiny w UE-25. Z kolei w Wielkiej Brytanii, Hiszpanii i Irlandii wielkość produkcji bydła przekraczała w 2005 roku 500 tys. ton i stanowiła łącznie 25,37% ogółu produkcji wołowiny w Unii Europejskiej. Polska znajdowała się na ósmym miejscu pod względem wielkości produkcji bydła w 2005 roku (306,2 tys. ton) z udziałem 3,84% w łącznej produkcji wołowiny w UE-25. Najmniejsze znaczenie w produkcji bydła miały kraje, z których pochodziło mniej niż

80 tys. ton żywca, a udział w łącznej wielkości produkcji w UE-25 nie przekraczał 1,0%. Były to: Malta, Cypr, Estonia, Łotwa, Słowacja, Słowenia, Węgry, Litwa i Grecja (tab. 4).

Tabela 6. Prognozy produkcji bydłej w Polsce w latach 2006-2008^{a)} (tys. ton)
Table 6. Forecasts of cattle production in Poland in 2006-2008^{a)} (thousand tones)

Rok	Minimalna prognozowana wielkość produkcji bydłej	Prognozowana wielkość produkcji bydłej	Maksymalna prognozowana wielkość produkcji bydłej
		tys. ton wagi poubojowej	
2006	176,3	305,5	434,6
2007	175,3	304,8	434,2
2008	174,3	304,0	433,8

a) Prognozę sporządzono przy zastosowaniu modelu wyrównywania liniowo-wykładniczego Holta, przyjmując stałe wygładzania $\alpha = 0,112$ i $\gamma = 0,000$. Trafność ex post prognozy, obliczona jako średni bezwzględny błąd procentowy, wyniosła 8,85%.

Prawdopodobieństwo sporządzonych prognoz przedziałowych przyjęto dla $\alpha = 0,05$.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych FAO (www.fao.org)

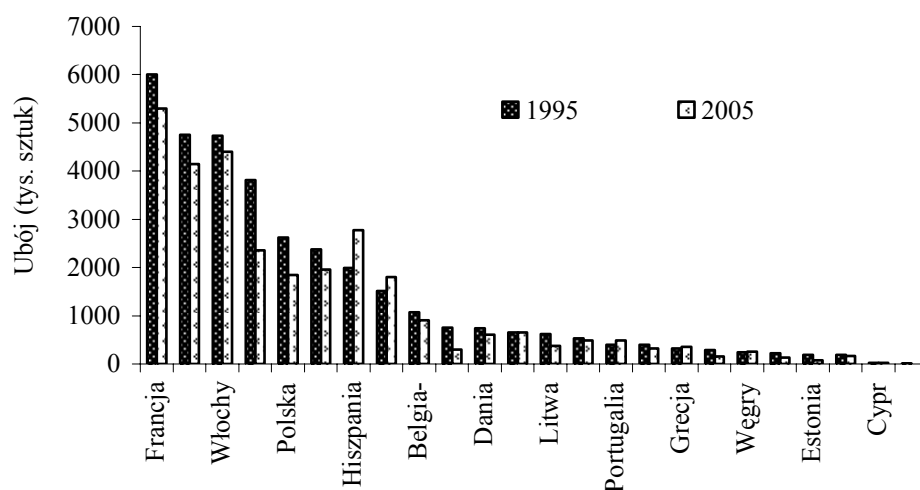
Na podstawie danych przedstawionych na wykresie 2 można stwierdzić, że w większości krajów (18 państw) produkcja wołowiny spadła w 2005 roku w porównaniu z 1995 rokiem. Największy spadek produkcji wystąpił w Łotwie (spadek o 54,2%), najmniejszy zaś w Szwecji (spadek o 0,7%). Wzrost produkcji wołowiny w 2005 roku w stosunku do 1995 roku wystąpił w pięciu krajach UE, takich jak: Grecja (wzrost o 3,8%), Portugalia (15,3%), Austria (wzrost o 4%), Irlandia (wzrost o 18,0%) i Hiszpanii (wzrost o 40,7%). Jedynie we Włoszech produkcja żywca wołowego w 2005 roku została na takim samym poziomie, jak w 1995 roku

Sporządzone ilościowe prognozy własne produkcji wołowiny w Polsce wskazują na niewielki spadek wielkości produkcji w latach 2006-2008. Produkcja żywca wołowego będzie się kształtować na poziomie od 305,5 tys. ton w 2006 roku do 304,0 tys. ton w 2008 roku [por. Urban 2006; Kossakowska i Lewandowski 2007]. Jednocześnie zbudowane prognozy przedziałowe wskazują, że produkcja bydła nie będzie mniejsza niż 174,3 tys. ton oraz nie większa niż 433,8 tys. ton w 2008 roku (tab. 6).

W uboju bydła, podobnie jak w pogłowie, dominowały w 2005 roku takie kraje jak: Francja, Niemcy i Włochy. Kraje te charakteryzowały się wielkością uboju powyżej 4000 tys. sztuk. Z kolei w Hiszpanii i Wielkiej Brytanii ubój bydła wynosił odpowiednio 2777, 0 i 2369,0 tys. sztuk. Łącznie z tych pięciu krajów pochodziło 63,48% ogółu żywca wołowego. Natomiast w Polsce, Holandii i Irlandii ubój bydła kształtował się średnio na poziomie 1870 tys. sztuk. W pozostałych krajach Unii Europejskiej ubój bydła w 2005 roku był mniejszy niż 1000 tys. sztuk. Szczególnie niski poziom zaobserwowano w Estonii, Cyprze i Malcie (poniżej 100 tys. sztuk) (tab. 4).

Tylko w siedmiu krajach, obecnie należących do UE-25, nastąpił wzrost uboju bydła w 2005 roku w porównaniu z 1995 rokiem. Były to kraje: Hiszpania (wzrost o 39,6%), Irlandia (wzrost o 18,9%), Austria (wzrost o 0,6%), Portugalia (wzrost o 22,3%), Grecja (wzrost o 11,0%), Węgry (wzrost o 5,4%) i Cypr (wzrost o 1,2%). W pozostałych krajach odnotowano spadek uboju bydła. Największe zmiany, przekraczające 50%, wystąpiły w Czechach (spadek o 60,1%) i Estonii (spadek o 55,9%) (rys. 3). Sporządzone ilościowe prognozy własne uboju bydła w Polsce, wskazują na niewielki jego spadek w latach 2006-2008. Ubój bydła będzie się kształtował na poziomie od 1841,8 tys. sztuk w 2006 roku do

1832,4 tys. sztuk w 2008 roku. Wielkość minimalna prognozy nie będzie przekraczać 900 tys. sztuk, natomiast maksymalna nie będzie większa niż 3000 tys. sztuk (tab. 7).

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych FAO (www.fao.org)

Rysunek 3. Uboj bydła w krajach Unii Europejskiej w 1995 i 2005 roku (tys. sztuk)

Figure 3. Cattle slaughter in the European Union member states in years 1995 and 2005 (thousand heads)

Tabela 7. Prognozy uboju bydła w Polsce w latach 2006-2008^{a)} (tys. sztuk)

Table 7. Forecast of cattle slaughter in Poland in 2006-2008^{a)} (thousand heads)

Rok	Minimalna prognozowana wielkość uboju bydła	Prognozowana wielkość uboju bydła tys. sztuk	Maksymalna prognozowana wielkość uboju bydła
2006	881,1	1841,8	2802,4
2007	874,2	1837,1	2800,0
2008	867,2	1832,4	2797,7

a) Prognozę sporządzono przy zastosowaniu modelu wyrównywania liniowo-wykładniczego Holta, przyjmując stałe wygładzania $\alpha = 0,000$ i $\gamma = 0,005$. Trafność ex post prognozy, obliczona jako średni bezwzględny błąd procentowy, wyniosła 8,62%.

Prawdopodobieństwo sporządzonych prognoz przedziałowych przyjęto dla $\alpha = 0,05$.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych FAO (www.fao.org)

Podsumowanie

Liderem w produkcji wołowiny w UE-25 w 2005 roku była Francja. Jej udział w łącznej wielkości pogłowia, produkcji czy uboju bydła w Unii Europejskiej przekraczał 17%. Duże znaczenie w produkcji tego gatunku mięsa miały ponadto takie kraje jak:

Niemcy, Włochy, Wielka Brytania, Irlandia, Hiszpania, Holandia oraz Belgia i Luksemburg. Polska także znajdowała się w grupie czołowych producentów bydła w Unii Europejskiej. W 2005 roku Polska była siódmym krajem UE-25 pod względem pogłowia i uboju bydła, oraz ósmym pod względem produkcji. Natomiast najmniejszy udział w produkcji bydła (poniżej 0,1%) miały takie kraje jak: Malta i Cypr.

Rozkład pogłowia, produkcji i uboju bydła w krajach Unii Europejskiej (UE-25) w 2005 roku charakteryzował się znacznym stopniem koncentracji, kształtującym się na poziomie około 55%.

Sporządzone ilościowe prognozy własne przewidują, że liczba bydła w Polsce w 2008 roku wzrośnie do około 5576,4 tys. sztuk. Natomiast wielkość produkcji i uboju będzie charakteryzować się niewielkim spadkiem. Produkcja wołowiny w 2008 roku nie będzie jednak mniejsza niż 433,8 tys. ton, a ubój nie będzie mniejszy niż 2797,7 tys. sztuk.

Literatura

- Jasiorowski H. [2007]: Problemy produkcji żywca wołowego widziane z Brukseli. (<http://www.wir.org.pl/raporty/raporty.htm>).
- Kossakowska J., Lewandowski R. [2007]: Szanse rozwoju krajowego rynku wołowiny. *Biuletyn Informacyjny ARR* 1 (187), ss. 4-9.
- Kossakowska J. [2006]: Możliwości rozwoju produkcji wołowiny w Polsce. *Biuletyn Informacyjny ARR* 10 (184), ss. 29-35.
- Lewandowski R. [2006]: Uwarunkowania produkcji oraz wewnątrz- i zewnątrzunijnego handlu wołowiną i cielęciną w Polsce. *Problemy rolnictwa światowego* t. XV.
- Rycombel D. [2004a]: Produkcja wołowiny i cielęciny. IERiGŻ, Warszawa.
- Rycombel D. [2004b]: Ogólna informacja o polskim rynku wołowiny. IERiGŻ, Warszawa.
- Rycombel D. [2005]: Produkcja mięsa – wołowina i cielęcina – informacja dla producenta. Fundacja Fundusz Współpracy, Biuro Programów Wiejskich, Warszawa.
- Stańko St. [1999]: Prognozowanie w rolnictwie. Wydawnictwo SGGW, Warszawa.
- Szansa dla wołowiny. [2005]. *Dostawcy dla Przemysłu Mięsnego* 4 (www.nipress.com.pl).
- Urban R. [2006]: Prognoza rozwoju sektora mięsnego w latach 2007-2013. *Biuletyn Informacyjny ARR* 10 (184), ss. 36-41.
- Użytkowanie gruntów, powierzchnia zasiewów i pogłowie zwierząt gospodarskich w 2005 roku. [2005]. GUS Warszawa.
- Wysocki F., Lira J. [2003]: Statystyka opisowa. AR Poznań.
- Zeliaś A., Pawełek B., Wanat St. [2004]: Prognozowanie ekonomiczne. Wydawnictwo naukowe PWN, Warszawa
- Agricultural Data. FAOSTAT. [2007]. www.fao.org.

Katarzyna Brodzińska¹

Katedra Agrobiznesu i Ekonomii Środowiska
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski
Olsztyn

Perspektywy rozwoju produkcji zwierzęcej w Polsce w aspekcie zrównoważonego rozwoju

Possibilities of animal production development in Poland from the aspect of its sustainability

Abstract. CAP reform in 2003 including the reduction in subsidies to animal production and the essential changes in the Polish system of direct payments (payments attached to the surface of grasslands and fodder crops, depending on the livestock density in terms feed units per hectare of agricultural land > 0.3) in 2007 can contribute to changes in the structure of the animal production.

There are reasons for expecting a growth of meat cattle breeding. In extensive farms participating in the agri-environmental programs and farms specializing in agri-tourism an interest in breeding horses, sheep (particularly races threatened with extinction) and goats can grow. Practically limitless possibilities of selling the horse products exist in the European markets, both live animals and meat. From an economic point of view horse breeding can become a chance for extensive farms.

Key words: CAP reform, farm animals, direct payments, sustainable development of agriculture

Synopsis. Reforma WPR z 2003 r. redukująca premie do produkcji zwierzęcej oraz zmiany w polskim systemie płatności bezpośrednich (od 2007 r. płatności uzupełniające do powierzchni użytków zielonych oraz powierzchni paszowych uzależnione od obsady zwierząt żywionych systemem wypasowym większej niż 0,3 SD/ha) mogą przyczynić się do zmian struktury produkcji zwierzęcej. Istnieją przesłanki by przypuszczać, że wzrośnie chów bydła mięsnego. W gospodarstwach ekstensywnych, realizujących programy rolnośrodowiskowe, oraz w gospodarstwach agroturystycznych może wzrosnąć zainteresowanie chowem koni i owiec (szczególnie lokalnych ras zagrożonych wyginięciem) oraz kóz. Na rynkach europejskich istnieją praktycznie nieograniczone możliwości zbytu koniny, zarówno żywca, jak i mięsa. Z ekonomicznego punktu widzenia hodowla koni może być zatem szansą dla ekstensywnych gospodarstw rolnych.

Słowa kluczowe: reforma WPR, zwierzęta gospodarskie, dopłaty bezpośrednie, zrównoważony rozwój rolnictwa

Wprowadzenie

Zasadnicza trudność praktycznej realizacji koncepcji rozwoju zrównoważonego rolnictwa wynika z tego, że optimum gospodarowania pojedynczego gospodarstwa nie pokrywa się z tzw. optimum społecznym, które uwzględnia wszelkie koszty społeczne, w tym także koszty z tytułu obciążenia środowiska naturalnego [Runowski 2002]. W związku z powyższym, równoczesna realizacja celów produkcyjnych, ekonomicznych, ekologicznych i społecznych wymaga odpowiedniego wsparcia. Wraz z przystąpieniem do UE polskie rolnictwo zostało objęte wsparciem finansowym z budżetu unijnego w postaci dopłat bezpośrednich. W latach 2004-2006 płatności obejmowały jednolitą płatność

¹ Dr inż., email: katarzyna.brodzińska@uwm.edu.pl

obszarową (JPO) oraz płatności uzupełniające (UPO) do określonych upraw. System wspierał produkcję roślinną, natomiast wsparcie produkcji zwierzęcej w ramach tego systemu miało charakter pośredni, była to płatność UPO do łąk, pastwisk i roślin uprawianych na paszę. Od 2007 r. nastąpiły istotne zmiany w tym zakresie.

Płatność UPO do trwałych użytków zielonych uzależniono od produkcji zwierzęcej (tzw. płatności zwierzęce)².

Jednocześnie reforma WPR redukuje w krajach UE(15) większość dotychczasowych dopłat powiązanych z wymogiem prowadzenia określonych upraw oraz premie do produkcji zwierzęcej. W latach 2005-2013 rolnicy mają otrzymywać jednolitą płatność na gospodarstwo (JPG) lub jednolitą płatność regionalną (JPR) [Zawojska 2006]. Istnieją zatem przesłanki by przypuszczać, że płatności typu decoupled³ (JPG i JPR) wpłyną na decyzje produkcyjne rolników krajów członkowskich UE.

Celem artykułu jest określenie, czy i w jakim zakresie reforma WPR w krajach członkowskich UE(15) oraz zmiany w systemie dopłat bezpośrednich w Polsce wpłyną na rozwój produkcji zwierząt żywionych systemem wypasowym (bydła, szczególnie mięsnego, koni, owiec i kóz) w Polsce.

W artykule wykorzystano źródła informacji statystycznych, w tym przede wszystkim dane EUROSTAT oraz materiały z krajowych roczników statystycznych rolnictwa i obszarów wiejskich.

Produkcja zwierzęca w Unii Europejskiej

Po wprowadzeniu w latach 80. kwot mlecznych wiele gospodarstw w krajach Unii Europejskiej zrezygnowało z chowu krów mlecznych i przestawiło gospodarstwa na chów bydła mięsnego. Niewątpliwym stymulatorem tych zmian był szeroko rozbudowany program wsparcia produkcji mięsa wołowego. Ale zmiany w polityce rolnej Unii, czyli odchodzenie od dotowania wielkości produkcji, w sposób znaczący zmieniają opłacalność produkcji wołowiny. Reforma WPR dopuszcza jednak możliwość wypłaty niektórych kategorii premii wołowych w dotychczasowym systemie płatności, tj. w powiązaniu z produkcją. Państwo członkowskie może wyłączyć z systemu JPG do 100% premii ubojowej na cielęta oraz przyjąć jedną z trzech opcji: wyłączyć do 40% premii ubojowej na bydło dorosłe i do 100% premii na krowy mamki, wyłączyć do 100% premii ubojowych na bydło dorosłe, wyłączyć do 75% specjalnej premii wołowej [Rycombel 2004]. W rezultacie kraje członkowskie starej UE mają wpływ na kształt realizowanej na obszarze swojego

²Płatność zwierzęca przysługuje rolnikom, którzy w okresie od dnia 1 kwietnia 2005 r. do dnia 31 marca 2006 r. byli posiadaczami bydła, owiec, kóz lub koni, które w tym okresie były wpisane lub zostały zgłoszone przez rolnika do rejestru zwierząt gospodarskich oznakowanych lub do rejestru koniowatych. Płatność zwierzęca przysługuje do powierzchni trwałych użytków zielonych, zadeklarowanych we wniosku o przyznanie płatności do gruntów rolnych na rok 2007, jednak nie większej niż powierzchnia ustalona jako iloraz liczby zwierząt (bydło, owce, kozy, konie) przeliczonych na duże jednostki przeliczeniowe (DJP) według stanu na dzień, w którym liczba dużych jednostek przeliczeniowych jest największa i powierzchni UZ, i współczynnika 0,3 oraz nie większej niż powierzchnia trwałych użytków zielonych i traw na gruntach ornych, do której została przyznana płatność w 2006 r. Tak więc płatność jest przyznawana do powierzchni wynikającej z posiadanej liczby zwierząt przy granicznej obsadzie 0,3 DJP/ha lub do powierzchni faktycznie zadeklarowanej, jeśli ta jest mniejsza od obliczonej jak wyżej.

³ Płatności typu decoupled mają charakter dotacji zryczałtowanych, czyli ich wysokość nie powinna być powiązana z wielkością produkcji, nakładów, poziomem cen czy praktyką rolniczą.

kraju WPR. W zasadzie jedynie Irlandia wprowadziła zmiany w pełnym zakresie tj. dopłaty do gospodarstwa na bazie premii z lat 2000-2002, co oznacza pełne odejście od powiązań premiowania z wielkością produkcji. Większość krajów starej Unii wybrało systemy mieszane, tj. z zachowaniem dopłat bezpośrednich. I tak np. we Francji wprowadzono dopłaty do gospodarstwa, ale utrzymano w 100% premie do krów mamek i uboju cieląt, 75% premii za buhaje opasowe, 40% za ubój bydła. W Austrii również wprowadzono dopłaty do gospodarstw, ale pozostawiono 100% dopłat do krów mamek i uboju cieląt oraz 40% premii do uboju buhajków [Jasiorowski 2006].

Tabela 1. Obsada bydła w krajach UE

Table 1. Cattle heads per 100 hectare of agricultural land and per 1 hectare of grassland in the EU

Kraje	Lata					
	1995	2000	2004	2005	2005	2005
	szt. · 100 ha ⁻¹ UR			szt. · 1 ha ⁻¹ UZ		udział w UE w %
Unia Europejska (15)	59,3	58,2	-	55,4	-	-
Unia Europejska (25)	-	-	49,6	-	1,6	100,0
Austria	66,0	49,8	60,4	60,4	1,1	2,3
Belgia	227*	216*	177	-	3,8	3,0
Cypr	43,5	36,8	50,4	40,7	14,8	0,06
Dania	76,6	70,0	62,7	58,1	4,2	1,8
Estonia	42,3	27,1	36,8	30,1	3,7	0,3
Finlandia	51,5	47,8	43,9	42,2	48,9	1,1
Francja	68,1	68,7	64,9	65,3	1,9	22,1
Grecja	6,4	6,5	7,4	7,1	0,1	0,7
Hiszpania	16,4	20,7	21,5	22,2	0,6	7,6
Irlandia	145	148	154	160	2,0	8,0
Litwa	33,0	25,7	23,3	22,8	1,8	0,9
Luksemburg	-	-	-	-	-	0,2
Łotwa	21,7	15,2	15,4	15,0	0,6	0,4
Malta	173	211	180	180	-	0,02
Niderlandy	225	208	191	200	3,7	4,4
Niemcy	92,3	86,2	78,9	76,6	2,7	14,8
Polska	40,7	34,1	32,8	34,5	1,5	6,2
Portugalia	37,7	34,3	33,5	38,5	1,0	1,6
Republika Czeska	47,5	36,8	33,4	32,8	1,4	1,6
Słowacja	37,5	27,2	26,5	23,8	0,7	0,7
Słowenia	88,7	90,9	89,1	88,4	1,5	0,5
Szwecja	54,4	52,9	51,3	51,1	4,0	1,8
Węgry	14,9	13,9	12,6	12,3	0,7	0,8
W. Brytania	69,5	64,7	63,5	61,2	0,9	11,8
Włochy	45,7	44,2	43,6	41,9	1,5	7,2

*łącznie z Luksemburgiem

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: [Rocznik... 2005, Rocznik... 2006].

Wśród krajów UE w roku 2005 największe pogłowie bydła odnotowano we Francji (22,1% pogłowia w UE), Niemczech (14,8), Wielkiej Brytanii (11,8%), Irlandii (8%), Hiszpanii (7,6) i Włoszech (7,2%). Przy czym należy zauważyć, że w większości krajów

UE pogłowie bydła w 2005 r. w stosunku do roku poprzedniego wykazywało wyraźne tendencje spadkowe (tab. 1).

W Polsce w latach 2005-2006 pogłowie bydła wzrosło o 2,5%, ale w okresie dziesięcioletnim 1995-2005 był to spadek rzędu 25% [Rocznik... 2006]. Jednocześnie w 2005 r. Polska miała jeden z najniższych wskaźników obsady bydła na 100 ha użytków rolnych, tzn. 34,5 szt., podczas gdy Niemcy 76,6 szt., Francja 65,3 szt., Słowenia 88,4 szt., a Irlandia 160 szt. Nieco inaczej przedstawia się obsada bydła na 1 ha użytków zielonych. Z krajów liczących się w produkcji wołowiny najniższą obsadę ma Wielka Brytania 0,9 szt. i Hiszpania 0,6 szt., w krajach skandynawskich i Niemczech obsada jest wyższa, natomiast w Polsce wynosi 1,5 szt. na 1 ha UZ. Niska obsada bydła świadczy o większym wykorzystaniu pokarmu roślinnego, niż pasz przemysłowych, co wpływa korzystnie na jakość wołowiny i cielęciny. Jednocześnie propagowanie rozwoju zrównoważonego wymusza traktowanie gospodarstwa rolnego jako organicznej całości uwzględniającej sprzężenia zwrotne między produkcją roślinną i zwierzęcą. Z przeprowadzonej przez Krasowicza [2006] analizy porównawczej gospodarstw rolnych o różnych kierunkach produkcji (produkcja mleka, tucz trzody chlewnej oraz towarowa produkcja roślinna) wynika, że relatywnie najłatwiej zrealizować można koncepcję rozwoju zrównoważonego w gospodarstwach specjalizujących się w produkcji mleka. W związku z powyższym chów bydła mięsnego w takim samym stopniu pozwala na realizację celu ekologicznego, przy czym cel ekonomiczny jest trudniejszy do osiągnięcia niż przy produkcji mleka.

Ogólnie uważa się, że reforma WPR może spowodować obniżenie produkcji wołowiny w UE, wpłynąć na warunki konkurencji i spowodować wzrost cen na rynku UE. Trudno jednak ocenić, w jakim stopniu będzie to szansa dla nowych krajów członkowskich UE, w tym Polski. USA i kraje rozwijające w negocjacjach w ramach Światowej Organizacji Handlu (WTO) naciskają na pełną liberalizację handlu zagranicznego płodami rolnymi, tj. zniesienie lub ograniczenie barier celnych oraz interwencji na rynku w postaci różnego rodzaju dopłat. W związku z powyższym mogą radykalnie zmienić się warunki produkcji żywca wołowego w krajach UE [Lewandowski 2006].

Pogłowie owiec w 2005 r. w 25 krajach UE wynosiło 101991 tys. sztuk i w stosunku do 2004 r. odnotowano spadek pogłowia o ok. 1%. W chowie owiec dominują w zasadzie dwa kraje, Wielka Brytania (35,5%) i Hiszpania (22,7%), w których w sumie w roku 2005 znajdowało się ponad 58% pogłowia owiec UE. Udział Polski to zaledwie 0,3% i szanse na ekspansję są raczej niewielkie, głównie z powodu spadku zapotrzebowania na wełnę oraz ograniczonego popytu na jagnięcinę i baraninę.

Produkcja zwierzęca w Polsce

Przystąpienie Polski do UE, konieczność spełnienia standardów w ochronie środowiska i dobrostanu zwierząt oraz wprowadzenie systemu dopłat bezpośrednich miały wpływ na decyzje produkcyjne rolników. Wzrosło również zapotrzebowanie na ziemię rolniczą, w dużym stopniu warunkowane płatnościami bezpośrednimi, które poprzez proces kapitalizacji wpływają na cenę (wartość dochodową) ziemi oraz wysokość czynszu dzierżawnego [Roberts i in. 2002]. W związku z powyższym inwestycja w grunty rolne to jedna z najlepszych możliwości zainwestowania kapitału.

W latach 2004-2006 płatności uzupełniające do powierzchni łąk i pastwisk niezależne od produkcji zwierzęcej sprawiły, że posiadanie trwałych użytków zielonych stało się

ekonomicznie opłacalne. Koszt usługi koszenia 1 ha UZ, to zaledwie kilkadziesiąt złotych, natomiast płatności bezpośrednie (JPO + UPO) to w 2006 r. około 600 zł (276,28 zł + 313,45 zł). Uzależnienie płatności UPO od obsady zwierząt żywionych w systemie wypasowym (bydła, koni, owiec i kóz) może sprawić, że gospodarstwa rolne, posiadające duży areal UZ i ziemi słabo wykorzystanej, rozpoczną ekstensywny chów zwierząt. Dotyczy to również gospodarstw posiadających małe stada bydła w starym typie mięsno-mlecznym, które nie wytrzymują konkurencji na rynku mleka. Kwotowanie produkcji zmusi w najbliższym czasie do drastycznych zmian organizacji produkcji w kilkuset tysiącach gospodarstw w celu optymalnego wykorzystania posiadanych zasobów produkcyjnych, a zdecydowana większość gospodarstw obecnie produkujących mleko będzie zmuszona do likwidacji tej gałęzi produkcji [Żuk 2006]. Gospodarstwa takie powinny rozważyć alternatywę przestawienia swoich stad na ekstensywny, mięsny kierunek użytkowania. Stosując krzyżowanie towarowe wypierające nasieniem buhajów mięsnych, można wykorzystać krowy-matki do produkcji cieląt ciężkich, do wagi 250-300 kg, którą można uzyskać wyłącznie z wycieleń zimowych i wczesno-wiosennych, tak, aby krowy-matki i ich cielęta przez 7-9 miesięcy mogły wypasać się na pastwisku (sezon letni) lub wykorzystać pasze zebrane z użytków zielonych (siano i sianokiszonka) oraz słomę zbożową (w pozostałych sezonach). W zależności od zasobów trwałych użytków zielonych zasadne jest rozważenie wejścia do pomocowych programów częściowo finansowanych przez UE w celu utworzenia czystorasowych stad bydła mięsnego, na drodze zakupu z dobrego źródła (ze stad krajowych lub z importu) jałówek cielnych, np. rasy Limousine, Charolaise, mięsny Simental itp. [Jasiorowski 2005]. Ponadto, pełne otwarcie rynków zbytu państw Unii wpłynęło korzystnie na wzrost krajowych cen skupu wołowiny. W I półroczu 2004 r. ceny skupu wołowiny wzrosły o ponad połowę, a w drugim półroczu wołowina stała się mięsem droższym od wieprzowiny czy drobiu. Było to od dawna rzeczą normalną w krajach Unii Europejskiej, lecz stało się zjawiskiem nowym w Polsce. O ile w I kwartale 2004 r. 1 kg żywca wołowego stanowił równowartość 0,87 – 0,90 żywca drobiowego, to w I kwartale 2005 r. relacja ta zwiększyła się do 1,26 – 1,29. W przypadku cen skupu żywca wieprzowego relacje te zwiększyły się odpowiednio z 0,74 – 0,84 do 0,99 – 1,05 [Gburczyk 2005].

Do zwierząt gospodarskich, które mogą efektywnie wykorzystywać ekstensywnie użytkowane łąki i pastwiska, czyli pasze o zwiększonej zawartości włókna w suchej masie, zalicza się owce i konie. Ze względu jednak na opłacalność chowu owce wymagają odpowiedniej skali [Rokicki 2006], konie natomiast z powodzeniem można hodować na małą skalę. Chów pastwiskowy kobyły ze źrebięciem nie wymaga dokarmiania paszami zbożowymi, a obsługa konia związana z utrzymaniem higieny zwierzęcia jest nieporównywalnie prostsza niż utrzymanie krowy, zwłaszcza dojrzałej, lub grupy zwierząt takich jak owce czy kozy. Ponadto, na rynkach europejskich istnieją praktycznie nieograniczone możliwości zbytu koniny, zarówno żywca, jak i mięsa. Z ekonomicznego punktu widzenia hodowla koni nie różni się właściwie od innych gałęzi produkcji zwierzęcej. Jednak trudno rozpatrywać polską hodowlę koni w kategoriach ekonomicznych. Wielu hodowców utrzymuje swoje konie praktycznie dożywotnio, a jeżeli już dochodzi do sprzedaży, to ważniejszy jest klient i warunki jakie koń będzie miał u niego, niż cena sprzedaży. Należy zatem oczekiwać, że zwiększenie pogłowia koni nastąpi głównie na skutek ich rekreacyjno-sportowego użytkowania. Pogłowie koni w Polsce w 1990 r. wynosiło 941 tys. szt., w 2000 r. 540 tys. szt., w 2004 r. 312 tys. szt., natomiast w 2005 r. 307 tys. szt. Należy podkreślić, że spadek pogłowia koni w 2006 r. w stosunku do

2005 r. był niewielki (1,6%), ale jednocześnie znacznie zróżnicowany w obrębie województw. Największy spadek odnotowano w woj. pomorskim (24%), natomiast w woj. podlaskim i zachodniopomorskim pogłowie koni wzrosło, odpowiednio o 9,4% i 6,5% (tab. 2).

Po roku 1990 zaczęło spadać również pogłowie owiec w Polsce (od 4,1 mln w roku 1990 do ok. 300 tys. w 2006 r.). Tylko w okresie 2005-2006 odnotowano spadek pogłowia owiec rzędu 5%, przy czym był on największy w woj. mazowieckim (20,0%), a z kolei w woj. pomorskim odnotowano wzrost pogłowia owiec o 7,9%. Tradycyjnie najwięcej owiec jest w Małopolsce (29% krajowego pogłowia) i Wielkopolsce (12%). Drastyczne obniżenie się liczebności owiec w ostatnich kilkunastu latach nastąpiło głównie w wyniku marginalizacji znaczenia produkcji wełny i konieczności jednokierunkowego użytkowania (owce mięsne). Brak tradycji w spożywaniu baraniny spowodował, iż w naszym kraju praktycznie nie istniał rynek mięsa baraniego i jego przetworów. Z analizy opracowanej przez IERiGŻ wynika, iż przystąpienie Polski do UE nie zwiększyło możliwości eksportowych, gdyż duże zapotrzebowanie na jagnięcinę wysokiej jakości przez kraje UE trwa nieprzerwanie od ponad dwudziestu lat. Najwięcej polskich jagniąt kupują Włosi (ok. 80% całego eksportu). W skali kraju jagnięta rzeźne w wieku do pierwszego roku życia stanowiły 97% eksportu owiec, jednak ich chów był nieopłacalny [Gburczyk 2005].

Tabela. 2. Pogłowie zwierząt gospodarskich, obsada w sztukach dużych na 1 ha użytków zielonych (stan na czerwiec 2006 r.) i zmiany w latach 2005 – 2006

Table 2. Livestock numbers, feed units per 1 hectare of grasslands (June 2006) and changes in 2005-2006

Województwo	Zwierzęta gospodarskie								
	Bydło		Konie		Owce		Kozy		SD · ha ⁻¹ UZ
	szt.	w/s %	szt.	w/s %	szt.	w/s %	szt.	w/s %	
Polska	5606358	+2,2	306992	-1,6	300802	-4,8	130369	-7,9	1,4
dolnośląskie	120646	-2,2	11703	+2,7	10971	-10,9	8012	+5,8	0,7
kujawsko-pomorskie	427834	+4,5	8456	-11,1	21973	-5,4	3307	-24,0	3,1
lubelskie	421808	-3,0	41045	-1,1	24614	+4,7	10109	-36,0	1,6
lubuskie	67500	-2,9	5556	-7,1	3781	+4,7	3440	+7,9	0,5
łódzkie	445026	+2,2	19544	+2,9	21144	-15,9	8459	-26,7	2,1
małopolskie	274052	+0,5	31025	+0,3	78331	-7,7	14766	-11,3	1,1
mazowieckie	984560	+3,2	60512	-1,1	8051	-20,0	9590	-14,1	1,8
opolskie	122119	-2,2	3487	-5,3	2086	+8,3	3800	-7,8	1,7
podkarpackie	175609	-1,1	22498	-13,7	15976	-14,4	15088	+1,7	0,8
podlaskie	759098	+2,9	22112	+9,4	19597	-16,1	4700	+1,1	1,7
pomorskie	194635	+2,9	10658	-24,0	10973	+7,3	3281	-6,4	1,0
śląskie	133103	+2,5	8308	-0,6	18195	-13,0	13748	+8,3	1,0
świętokrzyskie	194846	+0,8	18577	+1,8	3837	-5,2	6022	+11,9	1,3
warmińsko-mazurskie	434414	+6,7	17915	+3,1	7652	-12,5	6337	+33,3	1,2
wielkopolskie	742614	+3,2	18659	+0,6	34526	-13,8	17163	-5,7	2,3
zachodniopomorskie	108494	+3,0	6937	+6,5	5227	-2,0	2547	-14,5	0,5

w/s – wzrost/ spadek w stosunku do 2005 r.

Źródło: Obliczenia własne na podstawie: [Rocznik... 2005; Rocznik... 2006].

Ciekawą alternatywą chowu zwierząt żywionych w systemie wypasowym są w Polsce

kozy. Najwięcej jest ich w Wielkopolsce, Małopolsce oraz w województwach śląskim i warmińsko-mazurskim. Należy również podkreślić, że w województwie warmińsko-mazurskich hodowla kóz rozwija się bardzo dynamicznie. Tylko w ciągu roku 2005-2006 ich pogłowie wzrosło o 33%. Kozy w Polsce do uboju trafiają rzadko. Czasami młode kozęta, w wieku do 1,5 miesiąca są eksportowane razem z jagniętami. Kierunek wysyłki to przede wszystkim Włochy. Ocenia się, że na zachód trafia rocznie około 3-4 tys. kozłat. Wiele wskazuje, że hodowla kóz i przetwórstwo mleka może być szansą dla całego regionu, ponieważ w Unii nie ma praktycznie żadnych ograniczeń w produkcji mleka koziego [Kowalski i in. 2006].

Minimalne wymagania ekstensywnego utrzymania zwierząt gospodarskich określa Rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z dnia 2 września 2003 r. w sprawie minimalnych warunków utrzymania poszczególnych gatunków zwierząt gospodarskich [Rozporządzenie... 2003]. Rozporządzenie to precyzuje, że zwierzęta gospodarskie utrzymuje się w pomieszczeniach gospodarskich lub w systemie otwartym. Jeżeli zwierzęta utrzymywane są w systemie otwartym, należy im zapewnić możliwość ochrony przed niekorzystnymi warunkami atmosferycznymi i zwierzętami drapieżnymi (np. dziedzicami, bezańskimi psami). Rozporządzenie nie zawiera ustaleń szczegółowych, określa jednak minimalną powierzchnię zadaszenia na jedną sztukę. W związku z powyższym koszty ekstensywnego utrzymania zwierząt są stosunkowo niskie. Równoważenie produkcji roślinnej i zwierzęcej poprzez bilans składników nawozowych jest dodatkowo premiowane w gospodarstwach ekologicznych (zwiększona płatność). Należy zatem oczekiwać, że w najbliższych latach może wzrosnąć pogłowie zwierząt żywionych systemem wypasowym, szczególnie ras, które nie wymagają dobrych warunków utrzymania i żywienia. Obsada tych zwierząt w SD na 1 ha użytków zielonych wahała się od 0,5 w woj. zachodniopomorskim i lubuskim do 3,1 w woj. kujawsko-pomorskim (tab.2). Istnieje zatem duże prawdopodobieństwo, że szczególnie w województwach: zachodniopomorskim, lubuskim, dolnośląskim i podkarpackim jest wiele gospodarstw rolnych, które nie spełniają koniecznej do otrzymania płatności UPO obsady zwierząt (0,3 SD).

Podsumowanie

Dominującymi gałęziami produkcji zwierzęcej w Polsce jest żywiec trzodowy (36-40% udziału w towarowej produkcji zwierzęcej) oraz mleko (około 30%), a czynnikiem decydującym o efektach ekonomicznych gospodarstw mlecznych i trzodowych jest skala produkcji. Zdaniem Ziętarey [2006] w tych gałęziach występują i w dalszym ciągu występować będą silne procesy koncentracji produkcji towarowej i wzrost skali, co oznacza spadek liczby gospodarstw towarowych. W związku z powyższym gospodarstwa muszą poszukiwać dla siebie alternatywy w produkcji zwierzęcej. Jednym z możliwych kierunków jest chów bydła mięsnego. Ze względów organizacyjnych i ekonomicznych stado krów mięsnych powinno liczyć powyżej 20 sztuk. Zdaniem wielu specjalistów hodowla bydła mięsnego w Polsce będzie długo jeszcze opłacalnym zajęciem, bo wołowina jest poszukiwanym towarem na rynku 25 państw UE. Wiele wskazuje na to, że rozwijać się będzie także hodowla koni. Z ekonomicznego punktu widzenia hodowla koni może być szansą dla ekstensywnych gospodarstw rolnych, z drugiej jednak strony względy i sentymentalne sprawiają, że koń w Polsce traktowany jest w sposób szczególny.

Prowadzenie gospodarstw ekologicznych, rozwój agroturystyki, uczestnictwo w programach rolnośrodowiskowych, korzystanie z płatności ONW oraz wspieranie działań na rzecz zrównoważonego rozwoju rolnictwa, przyczynią się z pewnością do zmian w strukturze produkcji zwierzęcej w kierunku jej ekstensyfikacji, co pozwoli na realizację celu ekologicznego. Ważnym jest jednak, by cel ekonomiczny był również osiągnięty.

Literatura

- Gburczyk S. [2005]: Wpływ interwencji rynkowej Unii Europejskiej na główne rynki rolne i żywnościowe w Polsce. IERiGŻ, Warszawa.
- Jasiorowski H. [2005]: Poradnik producenta żywca wołowego. Wyd. Twigger Conf. Ltd..
- Jasiorowski H. [2006]: Problemy produkcji żywca wołowego widziane z Brukseli. [W:] V Międzynarodowe Targi "Ferma Bydła" 2006.
- Kowalski Z. M., Niżnikowski R., Strzelec E. [2006]: Chów kóz. Oficyna wydawnicza Hoża, Warszawa.
- Krasowicz S. [2006]: Ocena możliwości zrównoważonego rozwoju gospodarstw o różnych kierunkach produkcji. *Roczniki Naukowe SERiA* t. VII, z. 1, ss. 144-149.
- Lewandowski R. [2006]: Uwarunkowania produkcji oraz wewnątrz- i zewnątrzunijnego handlu wołowiną i cielęciną w Polsce. *Problemy rolnictwa światowego* t. XV, ss. 301-311.
- Rycombel D. [2004]: Produkcja wołowiny i cielęciny. [W:] Polska wieś w Europie. IERiGŻ, Warszawa.
- Roberts M. J. [2004]: Effects of Government Payments on Land Rents, Distribution of Payment Benefits and Production. [W:] Decoupled Payments in a Changing Policy. *Agricultural Economic Report AER838*, ss. 49-54.
- Rocznik statystyczny rolnictwa i obszarów wiejskich. [2005]. GUS, Warszawa.
- Rocznik statystyczny rolnictwa i obszarów wiejskich. [2006]. GUS, Warszawa.
- Rokicki T. [2006]: Wyniki produkcyjne i nakłady w gospodarstwach zajmujących się hodowlą owiec, *Roczniki Naukowe SERiA*, t. VIII, z. 1, ss. 163-166.
- Rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z dnia 2 września 2003 r. w sprawie minimalnych warunków utrzymania poszczególnych gatunków zwierząt gospodarskich. [2003]. *Dz.U.* 167 poz.1629.
- Runowski H. [2002]: Rozwój zrównoważony rolnictwa i gospodarstw rolniczych. *Więś i rolnictwo. Perspektywy rozwoju*, ss. 139-156.
- Zawojńska A. [2006]: Społeczno-ekonomiczne aspekty dopłat bezpośrednich w UE. *Roczniki Naukowe SERiA*, t. VIII, z. 4, ss. 400-404.
- Ziętara W. [2006]: Kierunki możliwości rozwoju gospodarstw mlecznych i trzodowych w Polsce. *Roczniki Naukowe SERiA*, t. VII, z. 1, ss. 300-305.
- Żuk J. [2006]: Problemy restrukturyzacji i modernizacja gospodarstw mlecznych w Polsce po uzyskaniu członkostwa w UE. *Roczniki Naukowe SERiA*, t. VIII, z. 1, ss. 241-246.

Witold Goszka¹

Karol Zielak

Uniwersytet Technologiczno-Przyrodniczy
Bydgoszcz

Franchising jako forma prowadzenia działalności w agrobiznesie (w świetle opinii rolników)

Franchising as a new form of the economic activity in agribusiness (in the light of farmers opinion)

Abstract. This article is describing selected aspects of franchising and its implementation in the agricultural activity of farmers. A research showed that farmers believed in the possibility of success in agriculture, even though they do not know the specific form of cooperation such as franchising. The most popular amongst the farmers would be an investment in the animal production or trade and service activities. They are not willing to follow the strict procedures by which they are bound in the framework of the franchise type cooperation.

Keywords: franchising, agreement, agribusiness

Synopsis. Artykuł omawia podstawowe aspekty systemu franczyzy w kontekście wykorzystania tej formy działalności w agrobiznesie. Badania wykazały, że rolnicy, choć nie znają tej specyficznej formy współpracy jaką jest franczyza, wierzą, że można mieć pomysł na sukces finansowy w gospodarstwie rolnym oraz można być właścicielem takiego pomysłu. Najchętniej inwestowaliby w produkcję zwierzęcą i działalność handlowo-usługową. Nie wykazują natomiast chęci do podporządkowania się ścisłym procedurom narzuconym w ramach współpracy.

Słowa kluczowe: franczyza, umowa, agrobiznes

Uwagi wstępne

Franchising (franczyza) jest coraz częściej stosowaną formą współpracy w obrocie gospodarczym. Można ją spotkać zarówno w sferze wytwórczości, handlu, jak i usług. Najczęściej powoływaną definicją franczyzy jest określenie jej jako systemu sprzedaży towarów, usług lub technologii, opartego na ścisłej i ciągłej współpracy pomiędzy prawnie i finansowo odrębnymi i niezależnymi przedsiębiorstwami (franczyzodawcą i jego indywidualnymi franczyzobiorcami). Istota tej koncepcji polega na tym, że franczyzodawca daje franczyzobiorcom prawo oraz nakłada na nich obowiązek prowadzenia działalności gospodarczej zgodnie z jego koncepcją. To wszystko dokonuje się w ramach i na okres sporządzonej na piśmie umowy, zwanej umową francyzową. Zawarta umowa francyzowa stanowi źródło praw i obowiązków, zarówno dla franczyzodawcy, jak i franczyzobiorcy [Pokorska 2004; Stecki 1997; Włodyka 2000]. Według opracowania Organizacji Współpracy Gospodarczej i Rozwoju (OECD) umowa franczyzy to umowa, która określa zasady współpracy przedsiębiorstw i zawiera co najmniej trzy następujące istotne elementy:

¹ Dr inż.

- francyzodawca jest właścicielem znaku towarowego oraz innych znaków i rysunków,
- francyzodawca udziela licencji niezależnym przedsiębiorcom (francyzobiorcom),
- francyzodawca zezwala na używanie tych znaków w prowadzeniu dystrybucji dóbr lub świadczeniu usług w zamian za określone wynagrodzenie, a umowa reguluje stosunki pomiędzy francyzobiorcą i francyzodawcą na czas określony i ustala ich zobowiązania.

Prawo unijne rezerwuje pojęcie franczyzy tylko dla form, w których występuje przekazanie i wykorzystanie know-how francyzodawcy oraz ciągła pomoc w zakresie prowadzenia działalności zgodnie ze wskazówkami francyzodawcy [Pokorska 2004].

Cel i metodyka badań

Podstawowym celem niniejszego opracowania jest przedstawienie koncepcji franczyzy jako innowacyjnej formy działalności w agrobiznesie. Uwaga autorów została skoncentrowana na zaprezentowaniu opinii rolników gminy Nowa Wieś Wielka (województwo kujawsko-pomorskie) odnośnie potencjalnej współpracy z innymi podmiotami na zasadzie umowy franczyzy. Realizacja tak sformułowanego celu głównego wiązała się z postawieniem następujących celów szczegółowych:

- rozpoznanie, czy rolnicy w gminie Nowa Wieś Wielka wierzą w osiągnięcie sukcesu finansowego w gospodarstwie rolnym;
- określenie poziomu zadowolenia z bieżącej sytuacji finansowo-ekonomicznej i organizacyjnej w ich gospodarstwach;
- ocena świadomości istnienia takich koncepcji, jak system francyzowy;
- zbadanie gotowości właścicieli gospodarstw rolnych do współpracy na zasadzie umowy franczyzy.

Dla realizacji przyjętych celów opracowania przeprowadzono badanie empiryczne wśród rolników gminy Nowa Wieś Wielka. Badanie zostały przeprowadzone w czerwcu 2007 r. za pomocą kwestionariusza ankiety, składającego się z 16 pytań zamkniętych. Ogółem przebadano 94 rolników spośród 302 prowadzących działalność rolniczą na terenie gminy Nowa Wieś Wielka (tj. 31% ogółu).

System franczyzy

W opisie systemu franczyzy ważne jest przeanalizowanie zalet i wad tego rozwiązania, zarówno dla francyzodawcy, jak i francyzobiorcy. Podstawowymi korzyściami dla francyzodawców jest możliwość rozwoju przedsiębiorstwa bez angażowania własnego kapitału lub angażowania kapitału dużo mniejszego niż w przypadku rozwoju przedsięwzięcia samodzielnie. Tworząc sieć franczyzy dawca systemu może rozwijać się poza miejscem swojej siedziby, maksymalizuje sprzedaż i czerpie z tego korzyści, stwarzając sobie szansę na szybszą ekspansję firmy. Kolejni francyzobiorcy angażując swój kapitał będą przyczyniali się do rozwoju całej sieci. Natomiast lepsza, bardziej wydajna, praca francyzobiorców, którzy pozostają niezależnymi prawnie właścicielami przedsiębiorstwa, poprawia wyniki finansowe w lokalnych punktach. Biorcy

franczyzy z natury rzeczy powinni mieć większą motywację niż pracownicy najemni. Powinni być bardziej zainteresowani minimalizowaniem kosztów i maksymalizowaniem sprzedaży. Samodzielni biorcy w prowadzeniu własnych placówek są również odpowiedzialni za majątek trwały, prowadzenie spraw pracowniczych itp. [Pokorska 2004].

Pewną trudnością dla dawcy może być utrzymanie określonego dla całego systemu standardu sprzedawanej usługi, czy jakości wyrobu. Niesubordynacja biorców, którzy nie stosują się do reguł i zasad przyjętych w systemie i kwestionowanie przez nich obowiązujących standardów mogą przysporzyć kłopotów dawcy. Biorcy mogą mieć problemy finansowe i nie zechcą płacić ustalonych opłat. Mogą się pojawić konflikty natury psychologicznej. Na przykład biorca, który odnosi sukcesy finansowe w swoim przedsiębiorstwie, zaczyna się zastanawiać, czy nie lepiej prowadzić firmę samodzielnie i czy jeszcze potrzebny jest mu francyzodawca. Dawca musi mieć świadomość, że wybierając niewłaściwego kandydata na biorcę, cały jego wysiłek i praca może w rzeczywistości być poświęcona na wyszkolenie przyszłego konkurenta [Pokorska 2004].

Obowiązki dawcy jako organizatora systemu wobec swoich biorców to długa lista, a dopełnianie tych obowiązków jest niezbędne zarówno w trakcie tworzenia przedsiębiorstwa biorcy, jak i dalszego działania w systemie. Podstawowym obowiązkiem dawcy jest posiadanie formalnego prawa do używania nazwy handlowej swojej sieci, znaku handlowego lub innych, wyróżniających znaków identyfikacyjnych po to, aby móc udzielić biorcy zezwolenia na ich używanie. Jest to poważny obowiązek, wiąże się bowiem z udzielaniem biorcy prawa pełnego korzystania z renomy własnego przedsiębiorstwa, a także z przyjęciem na siebie ryzyka utraty tej renomy w przypadku niepowodzenia. Toteż poza formalnym prawem do używania znaku, znak ten i wizerunek jego firmy musi spełniać bardzo konkretne i specyficzne funkcje. Do obowiązku dawcy należy również zagwarantowanie ciągłych dostaw materiałów czy półfabrykatów, poprzez własną ofertę lub pośrednictwo czy rekomendację wskazanych dostawców. Dawca ponadto musi ujawnić tajemnice zawodowe, które wypracował w swoim przedsiębiorstwie, i które będą miały zasadnicze znaczenie dla sukcesu całego przedsięwzięcia, ale również zastrzec obowiązki chronienia tych tajemnic przed osobami trzecimi. Mogą obejmować one: zasady organizacyjne, receptury, źródła dostaw, zasady obsługi klienta, zasady prowadzenia promocji itd. Obowiązkiem jego jest zapewnić stałą opiekę organizacyjną i szkoleniową zarówno w zakresie rozruchu przedsięwzięcia, jak i w czasie dalszej współpracy. Obejmuje ona między innymi pomoc polegającą na wskazaniu źródeł materiałów i podstawowych wykonawców, pomoc przy prowadzeniu prac nad aranżacją placówki (sklepu, restauracji czy punktu usługowego) oraz organizacja stałych szkoleń. Globalna kampania reklamowa na rzecz całej sieci, badania rozwojowe w zakresie organizacyjnym, marketingowym oraz dzielenie się wynikami z francyzobiorcami również są jednym z licznych obowiązków dawcy. Odpowiednia koncepcja powinna zostać opracowana na bazie działających placówek pilotażowych [Pokorska 2004]. Niektórym firmom macierzystym zależy tylko na sprzedaży koncesji i uzyskaniem wpływów z opłaty wstępnej. Należy pamiętać, że franczyza nie daje stuprocentowej szansy na sukces. Biorca nie kupuje istniejącej, ustabilizowanej firmy z kompletem klientów i z wieloma problemami będzie musiał borykać się sam. Tylko niektóre renomowane firmy macierzyste zechcą wytrwale pomagać w osiągnięciu sukcesu.

Franczyza o strukturze piramidy może być skutecznym narzędziem dla pozbawionych skrupułów, krótkowzrocznych właścicieli firm macierzystych, próbujących sprzedawać koncesje na franczyzy jak najszybciej w jak największej ilości. Uruchamiają w tym celu

swoje własne franczyzy sprzedające franczyzy. Wszystko po to, aby czerpać zyski ze sprzedaży francyz, a nie z operacji biznesowych, których głównym celem powinno być zaspokajanie potrzeb klienta [Tyson, Schell 1999].

Kupując franczyzę biorca wchodzi w pewien system, narzucany odgórnie. Ludzie, którzy lubią ustalone reguły gry, dużo szybciej odnajdą się w tym systemie. Jeśli jednak ktoś jest kreatywny, nie lubi narzucanych mu ograniczeń a za to lubi eksperymentować i wprowadzać zmiany, to prowadząc franczyzę prawdopodobnie nie będzie usatysfakcjonowany. W przeciwieństwie do zakładania własnej firmy, w której może rozpocząć działalność nie inwestując zbyt wiele czasu ani pieniędzy. Kupienie franczyzy, która po jakimś czasie przestanie wzbudzać zapał, może okazać się znacznie kosztowniejszą lekcją biznesu [Tyson i Schell 1999].

Jaki pożytek więc będzie miał potencjalny biorca płacąc sporą kwotę gotówki za biznes bez klientów? Kupując dobrą franczyzę biorca zyskuje to samo co przy zakupie innej dobrej ustabilizowanej firmy. Systemy, które są obecne na rynku dłuższy czas z dużą ilością dobrze prosperujących placówek, potwierdzają zapotrzebowanie na produkty pochodzące z ich działalności. Biorca wchodząc do systemu ma prawo korzystać z wiedzy i doświadczeń firmy macierzystej, wypracowanych przy rozwiązywaniu problemów w ciągu lat działalności.

Niestety nie każdy potencjalny przedsiębiorca ma charakter, który pozwala dostosować się do reguł i zasad przyjętych w określonym systemie. Trudności zazwyczaj ujawniają się w sytuacjach, gdy konieczne jest przestrzeganie bardzo szczegółowych procedur. Wynika to często z braku pełnej świadomości wagi i znaczenia narzuconych norm. Początkujący biorca chciałby zmieniać je i dostosowywać do lokalnych warunków. Jest to efekt dążenia do autonomii, który zazwyczaj jest głównym motywem do założenia własnej działalności. Wizja prowadzenia własnego biznesu ze świadomością ograniczonej swobody oraz dyskomfort emocjonalny wynikający z realizacji czyjegoś pomysłu może doprowadzić do rezygnacji z franczyzy na rzecz całkowicie samodzielnej działalności. Lepiej wycofać się na etapie wstępnych analiz, niż po zainwestowaniu znaczącego kapitału [Cieślik 2006].

Badania empiryczne dowodzą, że współcześni przedsiębiorcy nie wykazują nadmiernej skłonności do ryzyka. Świadomość i akceptacja ryzyka musi towarzyszyć wszystkim początkującym adeptom biznesu. Franczyza może być idealnym rozwiązaniem dla tych, którzy nie potrafią sobie radzić ze stresem [Cieślik 2006].

Jak wykazują badania, w prywatnym biznesie po pierwszym roku kontynuuje działalność zaledwie 62% indywidualnych firm, podczas gdy w przypadku firm franczyzowych aż 97%. Po dziesięciu latach tylko 18% indywidualnych firm pozostaje na rynku, natomiast działa nadal aż 72% francyzobiorców. Powodem rosnącej popularności franczyzy jest poszukiwanie bezpiecznych i efektywnych metod prowadzenia działalności, w sytuacji wzmagających się procesów koncentracji przedsiębiorstw, postępujących procesów globalizacji jak i rosnącej konkurencji [Pokorska 2004; Cieślik 2006].

Zdaniem wielu francyzobiorców o ich obecnym zadowoleniu lub niezadowoleniu zadecydował w dużej mierze wybór sieci, w którą zainwestowali. Podkreślają oni, że przed podjęciem decyzji o inwestycji we franczyzę należy przeprowadzić własne badanie rynku i odwiedzić kilka placówek sieci, do której zamierza się dołączyć, porozmawiać z osobami, które już w niej funkcjonują i bez emocji przeanalizować wyniki tego rekonesansu. W rozważaniach tych nie wolno też pominąć specyfiki regionu, w którym chce się prowadzić działalność. Wiadomo przecież, że przedsięwzięcie, które sprawdza się w dużym mieście,

niekoniecznie musi odnieść sukces w małej miejscowości i odwrotnie. Ograniczeniem dla początkujących przedsiębiorców może być stosunkowo wysoki próg finansowy, jaki musi pokonać ten, kto chce kupić dobrą franczyzę. Kapitał potrzebny na uruchomienie takiego przedsięwzięcia wymaga na starcie około stu tysięcy złotych. Wynika to z konieczności poniesienia wydatków na spełnienie wymogów technicznych, ekonomicznych i organizacyjnych narzuconych w umowie oraz opłaty wstępnej. Średni czas oczekiwania na zwrot kosztów to od trzech do czterech lat działalności. W krajach zachodnich bariera finansowa wejścia do sieci jest znacznie łatwiejsza do pokonania, gdyż zdobycie franczyzy renomowanej firmy otwiera możliwości uzyskania kredytu bankowego [Cieślak 2006].

Określona renoma firmy macierzystej oraz fakt, iż klienci rozpoznają jej nazwę i produkty, niewątpliwie może pomóc nowym przedsiębiorstwom w zdobywaniu rynku zbytu. Niektórym klientom jest po prostu łatwiej i wygodniej skorzystać z produktów lub usług firm o ustalonej renomie, niż firm mniej znanych, choć może i tańszych. Może być to skutkiem rekomendacji znajomych, rozpoznawalnego znaku handlowego, czy przyjemnego wnętrza placówki [Tyson i Schell 1999].

W sumie warunki w jakich funkcjonuje francyzobiorca przypominają sytuację intraprzedsiebiorczości, czyli prowadzenia wyodrębnionego działu bądź projektu w ramach dużej korporacji, w którym kierownik (lider) ma bardzo dużą swobodę w podejmowaniu decyzji i jest rozliczany na podstawie końcowego wyniku [Cieślak 2006].

Wyniki badań

Wiara w to, że można odnieść sukces w gospodarstwie rolnym jest bardzo silna wśród ankietowanych. Aż 87% rolników odpowiedziało pozytywnie na pytanie: „czy można odnieść sukces w gospodarstwie rolnym?”. Niecałe 10% respondentów okazało się pesymistami, z czego połowa wskazała na odpowiedź „raczej nie”. Pozostałe 3% badanych nie miało zdania w tym zakresie. Prawie 80% badanych rolników odpowiedziało, iż zna sposób na osiągnięcie sukcesu finansowego w gospodarstwie rolnym. Jednak już zdecydowanie mniej ankietowanych (50%) byłoby skłonnych, aby zapłacić za taki pomysł. 25% badanych zadeklarowało, że nie zapłaciłoby za pomysł na sukces finansowy, a 13% nie miało na ten temat zdania.

W świetle uzyskanych odpowiedzi można zaobserwować zróżnicowanie w ocenie poziomu dochodu w gospodarstwach rolnych. Dominującą grupę stanowią ci rolnicy, którzy nie są zadowoleni z dochodu osiąganego w swoim gospodarstwie (40%). Pozytywną opinię odnośnie kondycji finansowej gospodarstwa rolnego wyraziło 37% badanych rolników. W związku z tym nie można się dziwić, że około 67% rolników wykazywało chęć podjęcia działań celem zwiększenia poziomu dochodu w swoich gospodarstwach. Brak woli podejmowania inicjatyw zwiększających dochody gospodarstwa dotyczył 20% badanych rolników, a 22% nie miało zdania na ten temat. Opinie w zakresie zwiększenia dochodu z gospodarstwa są zróżnicowane między różnymi przedziałami wiekowymi rolników. Najbardziej zdecydowani do takich działań byli ankietowani z przedziału wiekowego 30-39 lat. To właśnie oni w 90% opowiedzieli się za chęcią zwiększenia dochodowości swoich gospodarstw. Żaden z nich nie stwierdził, że nie chce zwiększać dochodu i tylko 9,6% nie miało zdania. Najbardziej niezdecydowaną była grupa rolników najstarszych, gdyż 55% z nich nie miało zdania na ten temat, a 27% po prostu nie zamierzało zwiększać dochodu w gospodarstwie. Kolejną kwestią, o którą pytano

respondentów były ewentualne kierunki zwiększenia dochodu w ich gospodarstwie rolnym. Zdecydowana większość wyraziła chęć zmodernizowania produkcji zwierzęcej (59%).

Kolejną grupą byli ci rolnicy, którzy w celu poprawy swoich dochodów zwiększyliby obszar swojego gospodarstwa (19%). Odpowiedzi te były skorelowane, ponieważ większość badanych rolników wyrażała chęć powiększenia gospodarstwa właśnie ze względu na ograniczenia w hodowli bydła, wynikające ze zbyt małych powierzchni gospodarstw. Chęć rozwinięcia dodatkowej działalności handlowo-usługowej wyraziło 13% ankietowanych. Tylko 6% badanych rolników wyraziło chęć modernizacji w produkcji roślinnej, co najprawdopodobniej jest spowodowane stosunkowo słabymi warunkami glebowymi na terenie gminy Nowa Wieś Wielka.

Zastosowanie nowego rozwiązania w działalności rolniczej wymaga upowszechnienia wiedzy na ten temat wśród potencjalnie zainteresowanych rolników. Odpowiedzi uzyskane w tym zakresie pokazały, iż pojęcie franczyzy jest generalnie „obce” badanym rolnikom. Prawie 90% ankietowanych nie znało tego rozwiązania, a jedynie 10% wykazało się ogólną wiedzą w tym zakresie. Niski poziom świadomości odnośnie istnienia systemu franczyzowego będzie niewątpliwie stanowił główną barierę w upowszechnianiu tej formy prowadzenia działalności w agrobiznesie.

Na pytanie o chęć długoterminowej współpracy z innymi podmiotami gospodarczymi 61% rolników odpowiedziało pozytywnie, a 36% negatywnie. Brak opinii w tym zakresie wyraziło 4% ankietowanych.

W kontekście ewentualnej współpracy z innymi podmiotami (rolnikami, grupami rolników, przedsiębiorstwami) ważne jest rozpoznanie obszarów, w jakich taka współpraca byłaby pożądana. Badani rolnicy najbardziej oczekiwali współpracy w zakresie dystrybucji i sprzedaży produktów rolnych (52%). Na drugim miejscu znalazła się kwestia pozyskiwania materiału genetycznego (19%), co wynika z relatywnie dużej popularności chowu nowych odmian bydła mięsnego na terenie badanej gminy. W dalszej kolejności wskazano na zaopatrzenie w środki produkcji (13%) oraz pomoc w rachunkowości i księgowości (9,6%).

Aby poznać możliwości wprowadzenia systemu franczyzy na terenie gminy Nowa Wieś Wielka koniecznym było zapytać rolników, czy byłiby w stanie porzucić swoje dotychczasowe praktyki. Jak już wspomniano, przynależność do systemu franczyzowego wiąże się z pewną lojalnością wobec franczyzodawcy i działaniem zgodnym z jego koncepcją. W związku z tym ankietowanym rolnikom zadano pytanie odnośnie gotowości współpracy według ściśle określonych procedur, nawet jeżeli byłyby one sprzeczne dotychczasowymi praktykami. Uzyskane odpowiedzi potwierdziły przeważającą, ogólną „niechęć” do zmian w organizacji pracy. Około 2/3 badanych rolników nie zgodziłoby się na nowe warunki organizacji pracy w ramach systemu franczyzowego. Rolnicy zdecydowani na zmiany stanowili około 13% badanej grupy i byli oni przekonani, że dzięki wprowadzonym modyfikacjom uzyskają lepsze efekty w produkcji rolnej. Ponadto okazało się, iż kobiety były bardziej otwarte na nowe procedury, które gotowe były zaakceptować. Dały one 70,1% ze wszystkich pozytywnych odpowiedzi, natomiast mężczyźni byli najwyraźniej bardzo przywiązani do swoich praktyk, ponieważ 60,1% wszystkich negatywnych odpowiedzi należało do nich.

Podsumowanie

Uzyskane wyniki badań świadczą o tym, że dobra, pełna koncepcja produkcji mogłaby być interesującą ofertą dla określonej grupy rolników z gminy Nowa Wieś Wielka. Niekorzystne warunki glebowe na terenie gminy najprawdopodobniej są powodem, że rolnicy byłiby najbardziej zainteresowani inwestowaniem w produkcję zwierzęcą. W związku z tym można uznać, że koncepcja franczyzy z dobrą technologią produkcji zwierzęcej mogłaby wzbudzić zainteresowanie wśród rolników. Według wyników badań rolnicy w gminie Nowa Wieś Wielka także chętnie podjęliby się otwarcia punktów handlowo-usługowych, co mogłoby być alternatywnym źródłem dochodu w stosunku do rolnictwa. Przeszkodą dla przedsiębiorców, chcących znaleźć biorców w tej grupie społecznej, byłby zapewne dystans miejscowych rolników do długoterminowej współpracy, ale i w tej grupie są tacy którzy nie mieliby oporów, aby taką współpracę nawiązać. Warto podkreślić, że przeważającą grupę osób nie mających przeciwwskazań do długoterminowej współpracy tworzyły kobiety i to one mogłyby być biorcą przy sprzedaży pierwszych franczyzowych know-how w polskim rolnictwie. Zwłaszcza jeśli weźmiemy pod uwagę fakt, że to kobiety w ponad 70% tworzyły grupę ankietowanych, którzy byłiby skłonni pracować według ściśle określonych procedur, nawet jeżeli byłyby one sprzeczne z dotychczasowymi praktykami. W trakcie realizacji badania ankietowego ujawnił się brak odpowiednich powierzchni magazynowych i środków transportu towarowego u potencjalnych franczyzobiorców, co było powodem oczekiwania przez nich pomocy przede wszystkim w zakresie dystrybucji produktów rolnych.

Bibliografia:

- Cieślik J. [2006]: Przedsiębiorczość dla ambitnych. Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa.
- Pokorska B. [2004]: Przedsiębiorca w systemie franczyzowym. Polska Agencja Rozwoju Przedsiębiorczości, Warszawa.
- Rzeźniowiecka B. [2007]: Franchising, PWE, Warszawa.
- Stecki L. [1997]: Franchising. Towarzystwo Naukowe Organizacji i Kierownictwa. "Dom Organizatora", Toruń.
- Tyson E., Schell J. [1998]: Small business for dummies. IDG Books Worldwide Inc.
- Włodyka S. [2000]: Strategiczne umowy przedsiębiorców. C.H. Beck, Warszawa.

Joanna Karpińska¹

Katedra Ekonomiki Rolnictwa i Międzynarodowych Stosunków Gospodarczych
SGGW
Warszawa

Finansowanie ochrony środowiska w Polsce ze źródeł europejskich w aspekcie okresu programowania 2007-2013

Financing of environmental protection in Poland based on support from European sources in the aspect of programme for 2007-2013

Abstract. The paper presents a comparison of prospective financing of environmental protection based on support from the European sources in the programming period 2007-2013 with financing in years 2004-2006. There are special chances of realization the state ecological policy by means of the Regional Operational Programme and the Operational Programme Infrastructure and Environment. The article also presents the influence of accession conditions on the level of pro-ecological investments.

Key words: environmental protection, ecological policy, Regional Operational Programme

Synopsis. Opracowanie zawiera porównanie możliwości finansowania ochrony środowiska w Polsce ze źródeł europejskich w aspekcie okresu programowania 2007-2013 z dotychczasową realizacją w latach 2004-2006. Szczególnie uwzględniono szanse realizacji polityki ekologicznej państwa w oparciu o Regionalne Programy Operacyjne oraz Program Operacyjny Infrastruktura i Środowisko. Zaprezentowano również wpływ postanowień akcesyjnych na poziom inwestycji w ochronie środowiska.

Słowa kluczowe: ochrona środowiska, polityka ekologiczna państwa, Regionalne Programy Operacyjne

Wstęp

Fundusze unijne są obecnie jednym z podstawowych źródeł finansowania inwestycji środowiskowych w Polsce. Wartość środków z Unii Europejskiej przewidzianych na ochronę środowiska w Polsce w latach 2004-2006 wyniosła około 2,5 mld euro. Przy rocznych wydatkach na ochronę środowiska na poziomie około 5800 mln zł szacowane wydatki w poprzednim okresie programowania stanowiły około 60%². Prawie połowa środków dla nowych krajów członkowskich trafiła do polskich beneficjentów, przede wszystkim samorządów i innych podmiotów publicznych. Środki pochodzące ze źródeł UE są uzupełniane przez fundusze krajowe. W perspektywie finansowej na lata 2007-2013 wartość środków unijnych przeznaczonych na ochronę środowiska w Polsce zwiększy się do około 6 mld euro.

¹ Mgr, ul. Nowoursynowska 166, 02-787 Warszawa, tel.: (+48 22) 59 34 102

² Na podstawie: [Ochrona... 2006].

Fundusze UE w latach 2004-2006

Inwestycje w ochronie środowiska ze środków unijnego budżetu mogły być w latach 2004-2006 finansowane z funduszy strukturalnych i Funduszu Spójności oraz instrumentu finansowego na rzecz ochrony środowiska LIFE.

Fundusze strukturalne Unii Europejskiej:

- Europejski Fundusz Rozwoju Regionalnego,
- Europejski Fundusz Społeczny,
- Europejski Fundusz Orientacji i Gwarancji Rolnych sekcja "Orientacji",
- Finansowy Instrument Orientacji Rybołówstwa.

W Polsce w latach 2004-2006 na projekty z zakresu ochrony środowiska można było uzyskać dofinansowanie z funduszy unijnych w ramach następujących programów: Strategii wykorzystania Funduszu Spójności na lata 2004-2006, Zintegrowanego Programu Operacyjnego Rozwoju Regionalnego, Sektorowego Programu Operacyjnego Wzrost Konkurencyjności Przedsiębiorstw, Sektorowego Programu Operacyjnego Restrukturyzacja i Modernizacja Sektora Żywnościowego oraz Rozwój Obszarów Wiejskich, Sektorowego Programu Operacyjnego Rybołówstwo i Przetwórstwo Ryb.

Działania z zakresu ochrony środowiska współfinansowane z Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego były realizowane w Polsce głównie w ramach Zintegrowanego Programu Operacyjnego Rozwoju Regionalnego przez podmioty publiczne oraz Sektorowego Programu Operacyjnego „Wzrost Konkurencyjności Przedsiębiorstw” przez przedsiębiorców.

W ramach Zintegrowanego Programu Operacyjnego Rozwoju Regionalnego (ZPORR) około 301 mln euro dostępnych było poprzez działanie 1.2 infrastruktura ochrony środowiska. Wsparcie uzyskać mogły projekty, których wartość całkowita zawierała się pomiędzy 4 mln a 40 mln złotych.

Podobne projekty, ale o wartości nie przekraczającej 4 mln zł mogły aplikować o wsparcie finansowe w ramach dwóch działań priorytetu III tego programu, tj. działania 3.1 obszary wiejskie oraz 3.2 obszary podlegające restrukturyzacji.

Część środków w ramach EFRR³ dostępna była również dla przedsiębiorców poprzez Sektorowy Program Operacyjny Wzrost Konkurencyjności Przedsiębiorstw (SPO WKP). Ponad 155 mln euro dostępnych było w ramach działania 2.4 wsparcie dla przedsięwzięć w zakresie dostosowania przedsiębiorstw do wymogów ochrony środowiska. Fundusze te skierowane były na realizację przez podmioty prywatne inwestycji koniecznych do uzyskania przez nie pozwolenia zintegrowanego.

Rolnicy oraz przedsiębiorcy z sektora rolno-spożywczego, chcący realizować projekty, których głównym celem była poprawa stanu środowiska przyrodniczego, mogli otrzymać dofinansowanie z Europejskiego Funduszu Orientacji i Gwarancji Rolnych, Sekcji Orientacji (EFOiGR) i Sektorowego Programu Operacyjnego Modernizacja Sektora Żywnościowego oraz Rozwoju Obszarów Wiejskich (SPO Rolny).

Przedsięwzięcia dotyczące ochrony i rozwoju zasobów wodnych, chowu i hodowli ryb, zakupu rybackich urządzeń do portów, przetwórstwa i rynku rybnego oraz rybołówstwa śródlądowego mogły uzyskać wsparcie z Finansowego Instrumentu Wspierania Rybołówstwa (FIWR) realizowanego w latach 2004-2006 przez Sektorowy Program Operacyjny Rybołówstwo i Przetwórstwo Ryb (SPO Rybołówstwo).

³ Europejski Fundusz Rozwoju Regionalnego

Projekty dotyczące ochrony środowiska mogły również uzyskać wsparcie w ramach Mechanizmu Finansowego Europejskiego Obszaru Gospodarczego (MF EOG) i Norweskiego Mechanizmu Finansowego (NMF). Na podstawie umowy z dnia 14 października 2003 r. o rozszerzeniu Europejskiego Obszaru Gospodarczego, Polsce przyznane zostały środki na realizację różnych zadań, w tym także w zakresie ochrony środowiska. Na lata 2004 -2009 na ochronę środowiska przewidziano około 134 mln euro. Przewidziane jest finansowanie projektów dotyczących m.in. redukcji zanieczyszczeń, promowanie odnawialnych źródeł energii i lepszego wykorzystania zasobów naturalnych.

Jednym z istotnych źródeł dotacji na ochronę przyrody jest Instrument Finansowy LIFE, z którego Polska korzystała w latach 2004 - 2006. Dotychczas wnioski do LIFE były składane bezpośrednio do Komisji Europejskiej.

Fundusze na ochronę środowiska w latach 2007-2013

W związku z rozszerzeniem Unii Europejskiej o nowe kraje członkowskie zwiększyły się dysproporcje zarówno na poziomie regionalnym jak i krajowym przede wszystkim w obszarach gospodarczym i społecznym. Aby sprostać nowym wyzwaniom polityka regionalna, polityka spójności, Wspólna Polityka Rolna oraz Wspólna Polityka Rybacka na lata 2007-2013 zostały objęte szeregiem reform. Między innymi w celu zapewnienia lepszej koordynacji pomocy udzielanej w ramach poszczególnych funduszy założono, że Fundusz Spójności powinien zostać zintegrowany z programowaniem pomocy strukturalnej. Ponadto z funduszy strukturalnych postanowiono wyłączyć środki związane z finansowaniem rolnictwa, rozwoju obszarów wiejskich oraz rybołówstwa. W myśl reformy Europejski Fundusz Rolny na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich zastąpi dotychczasową Sekcję Orientacji oraz specjalne nakłady w ramach Sekcji Gwarancji Europejskiego Funduszu Orientacji i Gwarancji Rolnej. Jednocześnie dotychczasowy Finansowy Instrument Wspierania Rybołówstwa zostanie zastąpiony przez Europejski Fundusz Rybacki.

Dnia 20 lutego 2006 r. Rada ds. Rolnictwa przyjęła strategiczne wytyczne UE w sprawie rozwoju obszarów wiejskich. Wytyczne te przedstawiają strategiczne podejście, a także szereg opcji, które państwa członkowskie mogą wykorzystać w krajowych planach strategicznych i programach rozwoju obszarów wiejskich. Przyszła polityka rozwoju obszarów wiejskich w latach 2007-2013 skoncentruje się na trzech obszarach odpowiadających trzem osiom tematycznym przewidzianym postanowieniami nowego rozporządzenia w sprawie wsparcia rozwoju obszarów wiejskich: poprawie konkurencyjności rolnictwa i leśnictwa; stanie środowiska naturalnego i terenów wiejskich; poprawie jakości życia na obszarach wiejskich i promowaniu dywersyfikacji gospodarki rolnej. Czwartą z osi (zwana "osią Leader") opierającą się na doświadczeniach inicjatyw wspólnotowych Leader wprowadza podejście polegające na lokalnym rozpoznawaniu i rozwiązywaniu problemów rozwoju obszarów wiejskich.

Kontynuacją Instrumentu Finansowego LIFE na lata 2007-2013 jest program LIFE +.

Jego celem, podobnie jak wcześniejszego instrumentu, będzie: ochrona przyrody i bioróżnorodności, przeciwdziałanie zmianom klimatu, zminimalizowanie negatywnych skutków wpływu zanieczyszczeń środowiska na zdrowie ludzi, zrównoważone wykorzystanie zasobów naturalnych i racjonalna gospodarka odpadami.

Zmianie ulegną zasady składania i oceny wniosków, wyboru i monitorowania projektów. Dotychczas wnioski o dofinansowanie do LIFE były składane bezpośrednio do Komisji Europejskiej. Od 2007 roku określone zostaną pule środków finansowych dla każdego państwa członkowskiego, a projekty będą składane i oceniane na poziomie krajowym.

Budżet LIFE+ w 20% będzie zarządzany centralnie przez Komisję Europejską, a 80% będzie w dyspozycji poszczególnych krajów członkowskich.

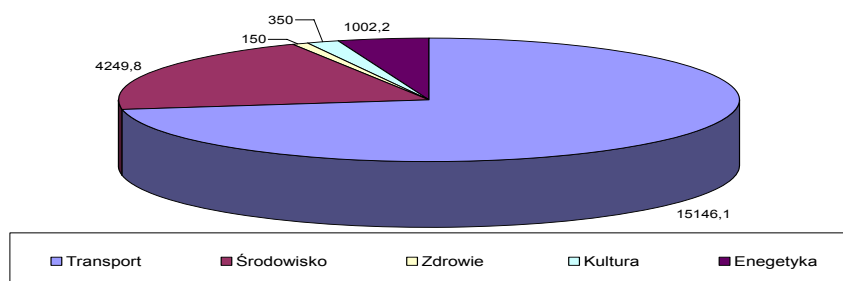
Planowany budżet LIFE+ na lata 2007-2013 to około 2 mld euro z czego:

- przewidziana przez Komisję Europejską alokacja dla Polski na lata 2007-2010 wynosi około 42 mln euro;
- na rok 2007 planowana alokacja dla Polski wynosi około 9 mln euro.

Program Operacyjny Infrastruktura i Środowisko (POIiŚ)

Podstawą finansowania przedsięwzięć z zakresu ochrony środowiska w Polsce, w nowym okresie programowym na lata 2007-2013, będzie Program Operacyjny Infrastruktura i Środowisko (POIiŚ). Na jego realizację w latach 2007-2013 Polska otrzyma z unijnego budżetu ponad 21 miliardów euro, z czego na inwestycje w ochronę środowiska przeznaczone będzie ponad 4 miliardy euro [Projekt... 2006]. Środki unijne na POIiŚ pochodzą z dwóch źródeł finansowania: z Funduszu Spójności (18,9 mld euro) oraz z Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego (2,3 mld euro).

Program obejmie wsparciem takie dziedziny jak: transport, środowisko, energetykę, kulturę i dziedzictwo kulturowe, a także ochronę zdrowia. Rysunek 1 przedstawia planowany podział środków w ramach POIiŚ w podziale na sektory.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z Ministerstwa Rozwoju Regionalnego

Rysunek 1. Planowany podział środków w ramach Programu Operacyjnego Infrastruktura i Środowisko, mln euro
Figure 1. Planned distribution of the Operational Programme Infrastructure and Environment funds, million euro

W zakresie ochrony środowiska przewidziano dofinansowanie dla dużych inwestycji komunalnych, inwestycji ekologicznych w przedsiębiorstwach, projektów ochrony przyrody i bezpieczeństwa ekologicznego, a także edukacji ekologicznej. Wsparcie z Programu otrzymują zarówno samorządy, przedsiębiorcy, jak również m.in. organizacje pozarządowe, Parki Narodowe i Lasy Państwowe.

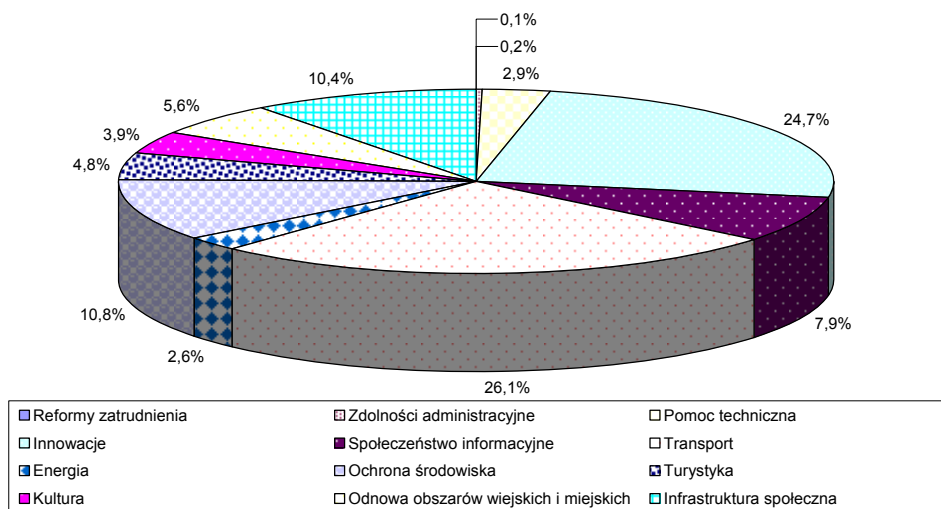
W ramach POIiŚ realizowanych będzie pięć priorytetów środowiskowych: gospodarka wodno-ściekowa, gospodarka odpadami i ochrona powierzchni ziemi, bezpieczeństwo ekologiczne, przedsięwzięcia dostosowujące przedsiębiorstwa do wymogów ochrony środowiska, ochrona przyrody i kształtowanie postaw ekologicznych.

Dodatkowo w ramach tego programu udzielane będzie wsparcie na podwyższenie sprawności wytwarzania, przesyłania, dystrybucji i użytkowania energii, w tym na wzrost wykorzystania energii odnawialnej i biopaliw.

Ochrona środowiska w Regionalnych Programach Operacyjnych

Na inwestycje związane z ochroną środowiska będzie można otrzymać dofinansowanie z funduszy unijnych, nie tylko z Programu Infrastruktura i Środowisko, ale również z 16 regionalnych programów operacyjnych. Podstawowymi celami, które mają zostać zrealizowane poprzez Regionalne Programy Operacyjne są:

- wzrost konkurencyjności regionów,
- promowanie zrównoważonego rozwoju,
- podnoszenie spójności społeczno-gospodarczej i przestrzennej obszarów.

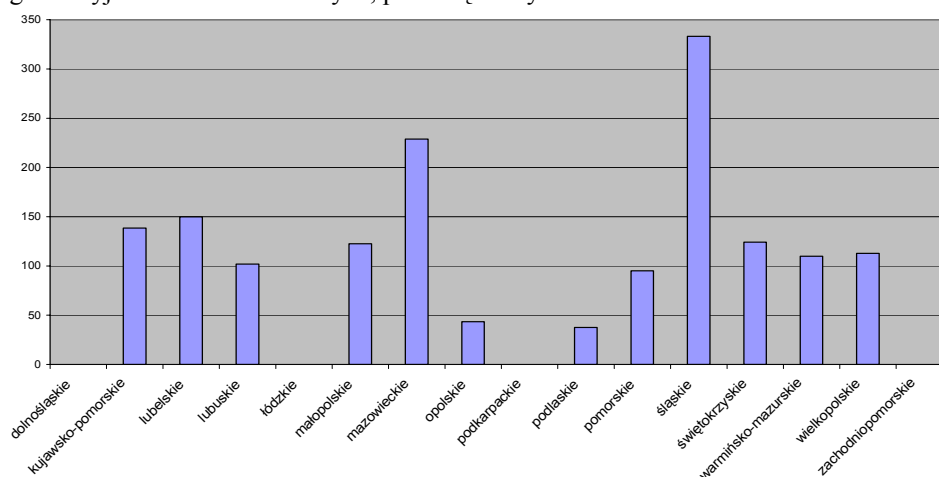
Źródło: <http://www.mrr.gov.pl/Serwis+prasowy/Prezentacje/>

Rysunek 2. Alokacja środków Regionalnych Programów Operacyjnych, %
Figure 2. The allocation of Regional Operational Programme funds, %

Środki udostępnione w ramach Regionalnych Programów Operacyjnych skierowane zostaną na różnego rodzaju inwestycje. Przewidywanym ich przedmiotem są inwestycje w obszarze: ochrona środowiska, rozwój wykorzystania odnawialnych źródeł energii, rozbudowa i modernizacja dróg, modernizacja lokalnych i regionalnych portów morskich i

rzecznych, rozwój przedsiębiorczości, budowa i modernizacja lokalnej bazy turystycznej, rozwój lokalnej infrastruktury społecznej (edukacyjnej i zdrowotnej), rozwój społeczeństwa informacyjnego, utrzymanie i ochrona dziedzictwa kulturowego, rewitalizacja obszarów powojaskowych i przemysłowych. Podział środków przeznaczonych na poszczególne obszary ochrony środowiska należy podzielić w dalszej kolejności na inwestycje: gospodarki wodno-ściekowej, gospodarki odpadami komunalnymi, ochrony powietrza, wykorzystania odnawialnych zasobów energii, ochrony przeciwpożarowej, zarządzania ochroną środowiska, udostępniania i promocji obszarów chronionych, zachowania różnorodności gatunkowej i ochrony zasobów przyrodniczych, modernizacji infrastruktury energetycznej.

W środkach udostępnionych w ramach Regionalnych Programów Operacyjnych mogą partycypować jednostki samorządu terytorialnego i ich jednostki organizacyjne, związki, porozumienia i stowarzyszenia jednostek samorządu terytorialnego, inne instytucje sektora publicznego, organizacje pozarządowe, partnerstwa publiczno-prywatne, jednostki organizacyjne Lasów Państwowych, przedsiębiorcy.

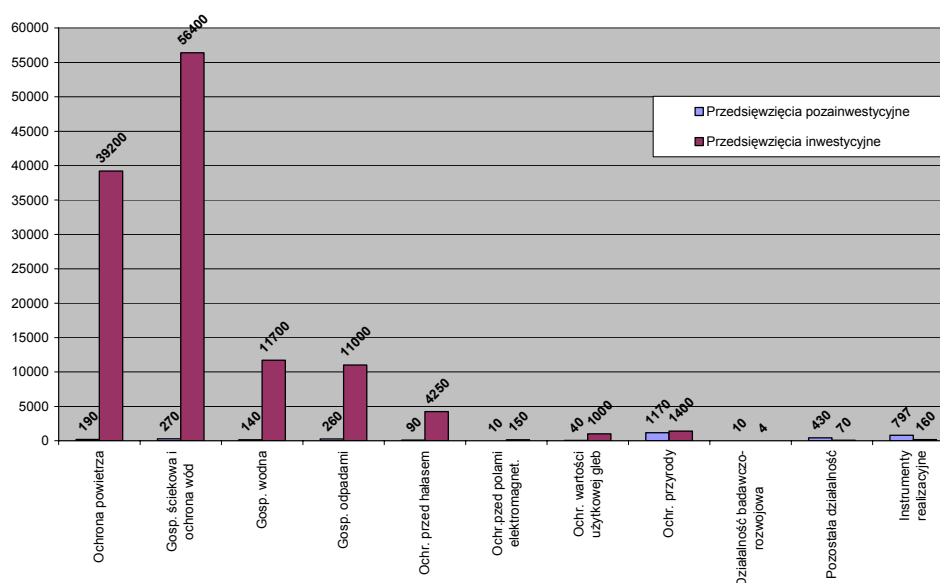
Źródło: opracowanie własne na podstawie <http://www.fundusze-strukturalne.gov.pl>

Rysunek 3. Przewidywana alokacja środków na lata 2007-2013 w ramach Regionalnych Programów Operacyjnych na priorytety związane z ochroną środowiska i energetyką, mln euro
Figure 3. Expected allocation of Regional Operational Programme funds to environment protection and energy economy in years 2007-2013, million EUR

Najwięcej środków skierowanych zostanie do podmiotów zlokalizowanych w województwach śląskim, mazowieckim oraz lubelskim, najmniejsza alokacja środków obejmie obszar województwa dolnośląskiego, łódzkiego, podkarpackiego oraz zachodniopomorskiego (rysunek 3).

Źródła finansowania polityki ekologicznej państwa w latach 2007-2010 i perspektywnie do 2014 r.

Środki skierowane na realizację polityki ekologicznej państwa w okresie 2007-2014 wyrażone w cenach z 2005 r. określone zostały na poziomie 128,7 mld zł. Tabela 1 ukazuje przewidywane zapotrzebowanie na środki finansowe niezbędne dla realizacji celów polityki ekologicznej do 2014 r⁴.

Źródło: opracowanie własne na podstawie dokumentu rządowego [Projekt... 2006]

Rysunek 4. Szacunek nakładów finansowych niezbędnych dla realizacji celów polityki ekologicznej państwa w latach 2007-2014, poziom cen 2005 r., mln zł

Figure 4. Estimation of financial expenditure necessary for realization of the state ecological policy in period 2007-2013, price level 2005, million PLN

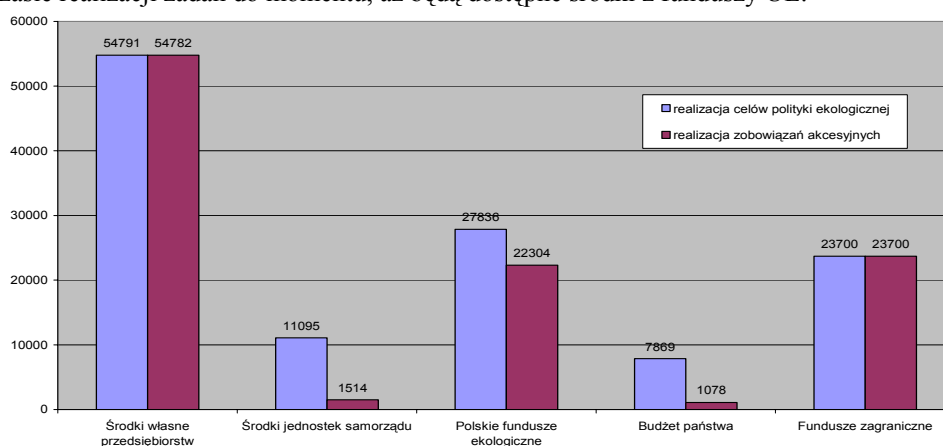
Uwzględniają one realizację przedsięwzięć inwestycyjnych jak i pozainwestycyjnych. Wydatki na przedsięwzięcia inwestycyjne według założeń w danym okresie powinny kształtować się na poziomie 125,3 mld zł. Natomiast wydatki przewidziane na przedsięwzięcia pozainwestycyjne w latach 2007-2014 są niewielkie i ich poziom nie powinien przekroczyć 2,8% całkowitych wydatków na przedsięwzięcia inwestycyjne szacowanych w projekcie. Średnioroczne nakłady w tym okresie powinny wynieść około 16,1 mld zł, w tym około 15,7 mld zł na przedsięwzięcia inwestycyjne. Rachunek nie uwzględnia wzrostu wydatków eksploatacyjnych związanych z funkcjonowaniem nowych instalacji ochrony środowiska. Według założeń najwięcej środków w badanym okresie

⁴ Jako podstawę wykorzystano schemat w zakresie wydatków na inwestycje ochrony środowiska i gospodarki wodnej, stosowany przez Główny Urząd Statystyczny, wprowadzony rozporządzeniem Rady Ministrów z dnia 2 marca 1999 r. (Dz. U. Nr 25, poz. 218).

skierowane zostanie na przedsięwzięcia inwestycyjne realizujące projekty gospodarki ściekowej i ochrony wód oraz ochrony powietrza atmosferycznego (rysunek 4).

Przewidywany poziom wydatków wynika głównie ze zobowiązań, jakie Polska podjęła w Traktacie Akcesyjnym. Tabela 1 stanowi zestawienie szacowanych nakładów na realizację polityki ekologicznej państwa oraz na realizacji zobowiązań akcesyjnych w latach 2007-2010 oraz 2011-2014. Z przedstawionych danych wynika, że około 82% zapotrzebowania na środki finansowe dla realizacji celów polityki ekologicznej wiąże się z koniecznością wdrażania postanowień Traktatu Akcesyjnego. Dla realizacji założonych celów konieczny będzie wzrost poziomu wydatkowania środków finansowych na ochronę środowiska.

Wzrost poziomu wydatkowania środków finansowych jest szczególnie istotny, ze względu na fakt, iż w ostatnich latach zanotowano zmniejszenie wydatków inwestycyjnych na ochronę środowiska. W okresie 1999-2005 według cen stałych z 2005 r. oscylowały na średnim poziomie 6751,9 mln zł rocznie [Ochrona... 2006]. Szczególnie duży spadek poziomu wydatków na ochronę środowiska nastąpił w 2003 r. Ocenia się, że jednym z powodów obniżenia poziomu finansowania inwestycji proekologicznych było odsunięcie w czasie realizacji zadań do momentu, aż będą dostępne środki z funduszy UE.

Źródło: opracowanie własne na podstawie dokumentu rządowego [Projekt... 2006]

Rysunek 5. Zestawienie szacowanych nakładów na realizację polityki ekologicznej państwa oraz wdrażanie zobowiązań akcesyjnych w latach 2007-2014 według źródeł finansowania, poziom cen 2005 r., mln zł

Figure 5. Estimated expenditure for realization of the state ecological policy and implementation of accession obligations in 2007-2014 by financial sources, price level 2005, million PLN

Rysunek 5 ukazuje zestawienie szacowanych nakładów na realizację polityki ekologicznej państwa oraz wdrażanie zobowiązań akcesyjnych w latach 2007-2014 w podziale na źródła finansowania. Podstawowym źródłem finansowania ochrony środowiska w badanym okresie będą środki własne inwestorów. Dotyczy to zarówno przedsiębiorców prywatnych jak i podmiotów komunalnych i samorządów lokalnych, na których spoczywa obowiązek wdrożenia wymagań wspólnotowych m.in. w zakresie gospodarki wodno-ściekowej oraz odpadowej.

Tabela 1. Zestawienie szacowanych środków finansowych niezbędnych dla realizacji polityki ekologicznej państwa oraz dla realizacji zobowiązań akcesyjnych w latach 2007-2010 i 2011-2014, poziom cen 2005 r., mln zł
 Table 1. Estimated funds necessary for realization of the state ecological policy and the EU accession obligations in 2007-2010 and 2011-2014, price level 2005, million PLN

Cel wydatków	realizacja celów polityki ekologicznej	realizacja zobowiązań akcesyjnych	realizacja celów polityki ekologicznej	realizacja zobowiązań akcesyjnych
	2007-2010	2007-2010	2007-2010	2007-2014
Ochrona środowiska i gospodarka wodna	63852	52359	52359	50898
Ochrona powietrza atmosferycznego	18600	15252	15252	17098
Gospodarka ściekowa i ochrona wód	28500	23370	23370	23157
Gospodarka wodna	6400	5248	5248	4399
Gospodarka odpadami	6500	5330	5330	3735
Ochrona przed hałasem	2500	2050	2050	1453
Ochrona przed polami elektromagnetycznymi	100	82	82	42
Ochrona i przywrócenie wartości gleb	400	328	328	498
Ochrona przyrody	820	672	672	481
Działalność badawczo-rozwojowa	2	2	2	2
Pozostała działalność	30	25	25	33
Narzędzia i instrumenty realizacyjne	80	66	66	66
Mechanizmy ekonomiczne	0	0	0	0
Edukacja dla zrównoważonego rozwoju	0	0	0	0
Monitoring środowiska	80	66	66	66
Aktualizacja polityki ekologicznej	0	0	0	0
RAZEM	63932	52425	52425	50964

Źródło: opracowanie własne na podstawie dokumentu rządowego [Projekt... 2006]

Tabela 2. Środki finansowe przeznaczone na ochronę środowiska z funduszy UE w latach 2007-2013, mln euro
 Table 2. Planned expenditure for environmental protection from the EU funds in years 2007-2013, million EUR

Programy	EFRR	FS	Razem
Regionalne Programy Operacyjne (16)	1630	0	1630
Projekt PO Infrastruktura i Środowisko	289,8	4485	4774,8
RAZEM	1919,8	4485	6404,8

Źródło: [Program Operacyjny... 2006]

Po akcesji do Unii Europejskiej rozszerzyły się możliwości wykorzystania funduszy zagranicznych, które w latach 2007-2014 będą pełniły znaczną rolę w finansowaniu ochrony środowiska, zwłaszcza jako „dźwigni finansowej”, tj. głównego impulsu pobudzającego wydatkowanie środków krajowych i funduszy własnych podmiotów realizujących inwestycje. Tabela 2 obrazuje wielkość dostępnej pomocy z funduszy strukturalnych i Funduszu Spójności. Według tabeli 2 najbardziej istotną podstawą

finansowania ochrony w latach 2007-2013 będą Regionalne Programy Operacyjne finansowane z Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego.

W październiku 2004 r. polski rząd podpisał dwie umowy, które umożliwiają korzystanie z dodatkowych źródeł bezzwrotnej pomocy zagranicznej, które w znacznej części są przeznaczone na finansowanie działań w zakresie ochrony środowiska: Mechanizmu Finansowego Europejskiego Obszaru Gospodarczego oraz Norweskiego Mechanizmu Finansowego. Przyznana Polsce kwota w wysokości 533,51 mln euro została przeznaczona do wykorzystania w latach 2004-2009.

Wsparcie finansowe działań w ochronie środowiska pochodzić będzie także z Ekofunduszu, Banku Ochrony Środowiska S.A. (BOŚ S.A.) oraz banków komercyjnych. W Polsce jedynie BOŚ S.A. wyspecjalizował się w obsłudze finansowej projektów proekologicznych.

Podsumowanie

Nowa perspektywa finansowa przewidziana na lata 2007-2013 otwiera szerokie możliwości finansowania przedsięwzięć związanych z ochroną środowiska. Wprowadzenie Regionalnych Programów Operacyjnych w swoim założeniu ma usprawnić przepływ środków finansowych jak również polepszyć rozpoznanie potrzeb poszczególnych regionów. Najwięcej środków w okresie 2007-2014 skierowanych zostanie na przedsięwzięcia inwestycyjne realizujące projekty gospodarki ściekowej i ochrony wód oraz ochrony powietrza atmosferycznego. Bodźcem stymulującym poziom wydatków na ochronę środowiska jest wymóg wywiązania się ze zobowiązań jakie Polska podjęła w Traktacie Akcesyjnym.

Literatura

- Anusz J., Kotewski D. [2003]: Programy pomocowe Unii Europejskiej. Zakłady Graficzne Momag, Tomaszów Mazowiecki.
- Bernaś B. [2005]: Finanse Unii Europejskiej. Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej im. Oskara Langego we Wrocławiu, Wrocław.
- Burchard-Dziubińska M. [2000]: Integracja Polski z Unią Europejską w dziedzinie ochrony środowiska. Problemy, korzyści, zagrożenia, T. 1, Wydawnictwo Biblioteka, Łódź.
- Hauser J. [1999]: Korzystanie z funduszy Unii Europejskiej. Wydawnictwo Małopolskiej Szkoły Administracji Publicznej przy AE w Krakowie, Kraków.
- Kawecka-Wyrzykowska E. [2000]: Znaczenie Funduszy Pomocowych Unii Europejskiej dla Polski. SGH, Warszawa.
- Ochrona środowiska 2006. [2006]. GUS, Warszawa.
- Oleziak L. [2004]: Finanse w Unii Europejskiej. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Polityka ekologiczna państwa na lata 2007-2010 z uwzględnieniem perspektywy na lata 2011-2014. [2006]. Ministerstwo Środowiska, Warszawa.
- Program Operacyjny Infrastruktura i Środowisko. Narodowe Strategiczne Ramy Odniesienia 2007-2013. [2006]. Dokument przyjęty przez Radę Ministrów 29.11.2006, Warszawa.
- Projekt Polityki Ekologicznej Państwa na lata 2007-2010 z uwzględnieniem perspektywy na lata 2011-2014. [2006]. Dokument przyjęty przez Sejm RP 8.05.2003, Warszawa
- Sobotków M., Zarębski M. [2002]: Obszary wiejskie w Polsce a integracja z Unią Europejską. Adam Marszałek, Toruń.

Dorota Komorowska¹

Katedra Ekonomiki Rolnictwa Międzynarodowych Stosunków Gospodarczych
SGGW
Warszawa

Gospodarstwa ekologiczne w Polsce w świetle danych liczbowych GUS

Ecological farms in Poland in the light of data released by the Central Statistical Office GUS

Abstract. Poland has favourable natural conditions for development of organic farming. Poland's Accession to the European Union creates possibility to take advantage of the natural conditions for organic farming development by implementing the assistance programmes addressed to farmers. According to data released by GUS in 2005 the organic method of production is more popular in Poland than before.

Key words: agriculture, ecology, organic farming

Synopsis. Polska posiada sprzyjające warunki naturalne do rozwoju rolnictwa ekologicznego. Integracja Polski z Unią Europejską stwarza możliwości wykorzystania naturalnych uwarunkowań do rozwoju produkcji ekologicznej poprzez powszechnie wdrażane programy pomocy rolnikom prowadzącym produkcję ekologiczną. Rośnie zainteresowanie podejmowaniem produkcji ekologicznej i licznie przybywa gospodarstw ekologicznych. W opracowaniu przedstawiono charakterystykę gospodarstw ekologicznych w Polsce na tle gospodarstw ogółem w oparciu o badanie gospodarstw rolnych przeprowadzone przez GUS w 2005 roku.

Słowa kluczowe: rolnictwo, ekologia, produkcja ekologiczna

Wstęp

Po latach dynamicznego rozwoju rolnictwa, szczególnie w krajach wysoko-rozwiniętych gospodarczo, jego dalszy rozwój wymusza potrzebę uwzględniania w coraz większym stopniu oddziaływanie rolnictwa na środowisko przyrodnicze, gospodarowanie zasobami naturalnymi i jakość produktów żywnościowych. Pojawia się konieczność ekstensyfikacji rolnictwa w krajach o wysokim poziomie intensywności produkcji rolniczej celem ograniczania nadprodukcji produktów rolnych oraz zmniejszenia obciążenia dla środowiska. W krajach o niższym poziomie rozwoju gospodarczego i rolnictwa istnieje potrzeba lepszego wykorzystania naturalnych uwarunkowań do produkcji wysokiej jakości produktów żywnościowych oraz nadmiaru zasobów pracy w rolnictwie. Wobec takich wyzwań coraz bardziej zasadny wydaje się rozwój alternatywnych systemów produkcji rolniczej, w tym ekologicznego.

W Polsce istnieją sprzyjające warunki do rozwoju rolnictwa ekologicznego: tradycyjne technologie produkcji rolniczej, duże zasoby siły roboczej na wsi, niski stopień zanieczyszczenia środowiska naturalnego oraz możliwości eksportu żywności ekologicznej. Duży udział gleb lekkich w strukturze jakościowej użytków rolnych przemawia za

¹ Dr inż., ul. Nowoursynowska 166, 02-787 Warszawa, e-mail: dorota_komorowska@sggw.pl

wielokierunkowym charakterem produkcji. Rolnictwo ekologiczne kładzie duży nacisk na rolę płodozmianu, co może sprzyjać zagospodarowaniu słabszych gruntów za pomocą ekologicznych metod wytwarzania.

Celem opracowania jest charakterystyka gospodarstw ekologicznych w Polsce na tle całej zbiorowości gospodarstw, wykonana w oparciu o badanie gospodarstw rolnych przeprowadzone przez GUS w 2005 roku.

Stan rolnictwa ekologicznego w Polsce

Dwa systemy rolnictwa zrównoważonego w Polsce są objęte uregulowaniami prawnymi: rolnictwo integrowane i rolnictwo ekologiczne. Zarówno rolnictwo integrowane jak i ekologiczne w naszym kraju ma jeszcze niewielkie znaczenie i znacząco mniejszą skalę w porównaniu do innych krajów Unii Europejskiej [Zegar 2006]. Można jednak spodziewać się rozwoju tych systemów produkcji rolniczej w Polsce z racji ich finansowego wspierania w ramach Wspólnej Polityki Rolnej.

Wymogi rolnictwa ekologicznego w Polsce określa ustawa o rolnictwie ekologicznym z dnia 20 kwietnia 2004 r. [Ustawa... 2004] oraz Rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z 1 lipca 2004 r. w sprawie szczegółowych warunków dopuszczenia nawozów, środków ochrony roślin i środków poprawiających właściwości gleby do stosowania w rolnictwie ekologicznym [Rozporządzenie... 2004]. Regulacje prawne umożliwiają rozwój rolnictwa ekologicznego stwarzając warunki i zabezpieczenia organizacyjno-prawne producentom i konsumentom.

Pierwsze uregulowania prawne statusu rolnictwa ekologicznego w Polsce stanowiła ustawa o rolnictwie ekologicznym z 16 marca 2001 r. [Ustawa... 2001], regulująca warunki prowadzenia produkcji i przetwórstwa metodami ekologicznymi, określająca system kontroli i certyfikacji gospodarstw oraz obrót produktami i ich znakowanie. Jej przepisy były zgodne z regulacjami prawnymi UE oraz wytycznymi Międzynarodowej Federacji Rolnictwa Ekologicznego (International Federation of Organic Agriculture Movements - IFOAM), zaś jej wprowadzenie przyczyniło się do wzrostu liczby gospodarstw ekologicznych w kraju [Komorowska 2006].

Z dniem uzyskania członkostwa Polski w UE weszła w życie ustawa o rolnictwie ekologicznym z dnia 20 kwietnia 2004 r. dostosowująca krajowy system prawny do unijnego. Obecnie nadrzędnym aktem prawnym wobec prawa krajowego jest Rozporządzenie Rady nr 2092/91/EWG z 24 czerwca 1991 r. z późniejszymi zmianami [Rozporządzenie... 1991], które reguluje warunki produkcji, przetwórstwa, systemu kontroli i dystrybucji żywności ekologicznej w krajach Unii. Krajowe przepisy prawne zaś ściśle regulują kwestię kontroli i certyfikacji gospodarstw oraz kwalifikacji dopuszczalnych środków produkcji.

Po przystąpieniu Polski do UE i objęcia naszego rolnictwa Wspólną Polityką Rolną, rolnictwo ekologiczne korzysta ze wsparcia finansowego w postaci dopłat bezpośrednich do produkcji ekologicznej, w ramach realizacji Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich (PROW) w zakresie programów rolno-środowiskowych. W następstwie realizacji PROW rośnie zainteresowanie rozwojem produkcji ekologicznej.

Rozwój rolnictwa ekologicznego w Polsce w latach 90. był bardzo powolny. Rolnictwo ekologiczne w tamtym okresie nie korzystało ze wsparcia finansowego ze strony państwa, ograniczone były także możliwości uzyskania wyższej ceny zbytu za produkty z

gospodarstw ekologicznych ze względu na słabą organizację rynku. Szybszy rozwój produkcji ekologicznej miał miejsce po wprowadzeniu w 1998 roku dotacji do kosztów kontroli gospodarstw, a w 1999 r. dopłat bezpośrednich do powierzchni upraw ekologicznych, oraz po ustawowym uregulowaniu statusu rolnictwa ekologicznego w 2001 roku. Od tego momentu notuje się wzrost produkcji wytwarzanej metodami ekologicznymi i liczby gospodarstw ekologicznych z certyfikatem oraz będących w trakcie jego uzyskiwania.

Po akcesji Polski do UE powszechne wdrażanie programów pomocy rolnikom prowadzącym produkcję ekologiczną zaowocowało znacznym wzrostem liczby gospodarstw, szczególnie w 2005 roku. Znacząca liczba gospodarstw ekologicznych nie posiada jeszcze certyfikatu produkcji ekologicznej, ale jest w trakcie ubiegania się o certyfikat. Przez dwa lata przechodzą one restrykcyjne kontrole, dopiero w trzecim roku mogą go otrzymać.

Rozwój produkcji ekologicznej w Polsce nie jest równomierny w całym kraju. Według danych GUS najwięcej gospodarstw ekologicznych powstaje w województwie świętokrzyskim, lubelskim, mazowieckim, podkarpackim i małopolskim, a więc na obszarach typowo rolniczych o małym skażeniu przemysłowym. Najmniej w województwie śląskim, lubuskim, opolskim i łódzkim.

Charakterystyka gospodarstw ekologicznych w Polsce

Według wyników badania strukturalnego GUS², w czerwcu 2005 roku w Polsce odnotowano 4 050 gospodarstw ekologicznych, wobec około 2,5 mln gospodarstw ogółem prowadzących produkcję rolniczą, tj. 0,16% ogółu gospodarstw. Na gospodarstwa ekologiczne przypada zaledwie 0,66% ogólnej powierzchni użytków rolnych (UR). Gospodarstwa ekologiczne w odniesieniu do wszystkich gospodarstw rolnych cechuje większy obszar. Wyniki badania wskazują, że średnia powierzchnia UR w gospodarstwach ekologicznych to 24,8 ha, wobec 6,2 ha w gospodarstwach ogółem, zatem jest 4-krotnie większa.

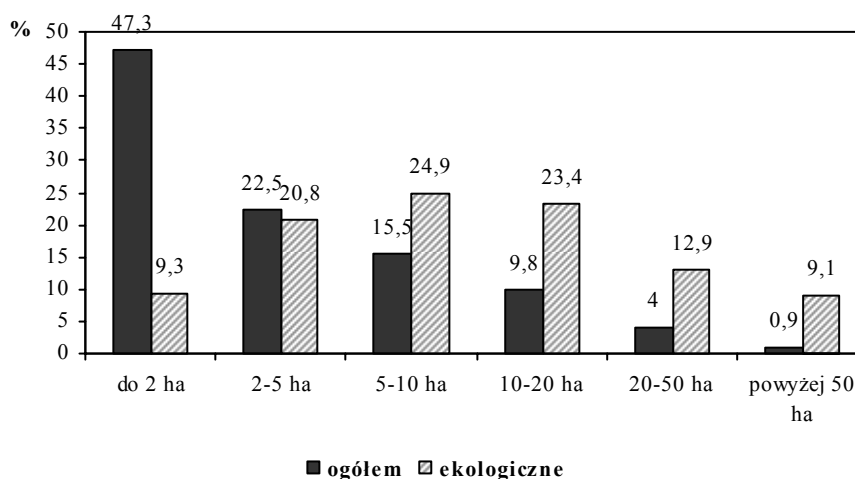
Różnice w przeciętnej wielkości gospodarstw ogółem i gospodarstw ekologicznych potwierdza struktura ich liczebności według grup obszarowych UR (rys. 1). W obrębie gospodarstw ogółem w około 50% gospodarstw ich powierzchnia nie przekracza 2 ha, zaś w obrębie gospodarstw ekologicznych około 50% to gospodarstwa o powierzchni od 5 do 20 ha, czyli średniej wielkości. Małych gospodarstw ekologicznych o powierzchni do 2 ha jest około 10%, natomiast większych gospodarstw o powierzchni powyżej 20 ha ponad 20%, wobec około 5% takich gospodarstw ogółem.

Gospodarstwa ekologiczne w Polsce obejmują 117,9 tys. ha ogólnej powierzchni gruntów gospodarstw rolnych³, w tym 100,7 tys. ha użytków rolnych. Ponad połowa tej powierzchni (70,1 tys. ha gruntów ogółem, w tym 60,7 tys. ha użytków rolnych) jest

² Badanie gospodarstw rolnych w zakresie użytkowania gruntów, powierzchni zasiewów, pogłowia zwierząt gospodarskich oraz charakterystyki gospodarstwa rolnego przeprowadzone przez GUS metodą wywiadów w czerwcu 2005 r. w gospodarstwach indywidualnych. Badaniem objęto wszystkie gospodarstwa ekologiczne znajdujące się w wykazie Inspekcji Jakości Handlowej Artykułów Rolno-Spożywczych.

³ Do ogólnej powierzchni gruntów gospodarstw rolnych zalicza się wszystkie grunty wchodzące w skład gospodarstwa, a więc użytki rolne (grunty orne, sady, łąki i pastwiska) oraz grunty użytkowane nierolniczo, jak lasy, podwórza, grunty pod zabudowami, wodami, drogi itp. oraz nieużytki.

zagospodarowywana przez duże gospodarstwa o powierzchni powyżej 50 ha UR. Małe gospodarstwa ekologiczne o powierzchni do 5 ha gospodarują na powierzchni 4,6 tys. ha z ogólnej powierzchni gruntów gospodarstw rolnych, w tym 3,5 tys. ha użytków rolnych, czyli tylko około 3% powierzchni ogólnej gruntów gospodarstw rolnych jak i ogólnej powierzchni użytków rolnych zagospodarowywanych jest ekologicznymi metodami wytwarzania.

Zródło: dane GUS

Rysunek 1. Struktura liczebności gospodarstw ogółem i gospodarstw ekologicznych według grup obszarowych w Polsce w 2005 roku, %

Figure 1. Structure of general population of farms and that of organic farms in Poland by area group in 2005, %

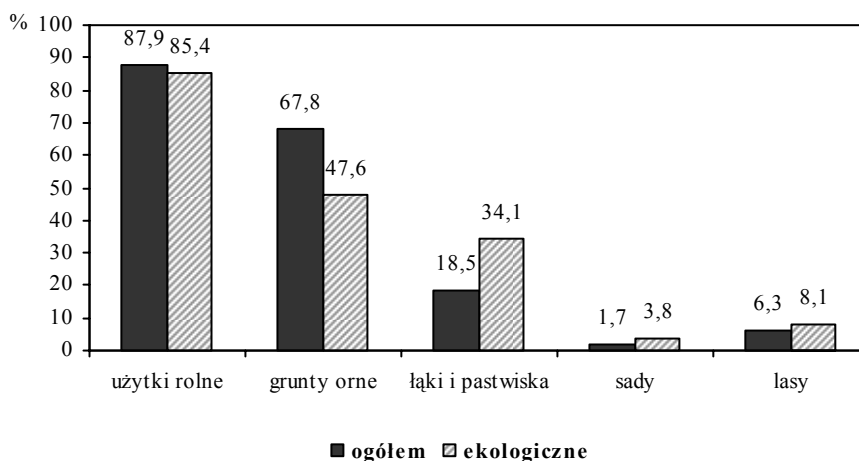
Wyniki badania strukturalnego GUS wykazują różnice w strukturze użytkowania powierzchni gruntów w gospodarstwach ogółem w porównaniu do gospodarstw ekologicznych (rys. 2). W przeciętnym gospodarstwie ekologicznym odnotowano mniejszy udział gruntów rolnych (47,6% wobec 67,8% w gospodarstwach ogółem), natomiast większy trwałych użytków zielonych (34,1% wobec 18,5% w gospodarstwach ogółem) i większy lasów (8,1% wobec odpowiednio 6,3%), co sugeruje, że gospodarstwa ekologiczne posiadają mniej korzystne warunki do prowadzenia typowej produkcji rolniczej. Znacząca ich część dysponuje natomiast warunkami do prowadzenia działalności agroturystycznej.

W porównaniu z całą zbiorowością gospodarstw rolnych, gospodarstwa ekologiczne uprawiają relatywnie mniej zbóż. Ich udział w strukturze zasiewów wynosi 57,2% (w gospodarstwach ogółem 74,4%), zaś więcej jest warzyw gruntowych i truskawek, a tym samym gospodarstwa te angażują większe nakłady pracy, co jest niewątpliwą korzyścią przy nadmiarze zasobów pracy w naszym rolnictwie.

Gospodarstwa ekologiczne w odniesieniu do ogółu gospodarstw rolnych są bardziej wielostronne, utrzymują zwierzęta gospodarskie, zwłaszcza bydło, owce, kozy i konie. Obsada pogłowia bydła, trzody chlewnej i drobiu kurzego na jednostkę powierzchni użytków rolnych jest jednak znacząco niższa w gospodarstwach ekologicznych w porównaniu do pozostałych gospodarstw rolnych. Natomiast obsada pogłowia owiec, kóz i

koni jest wyższa. Utrzymywanie tych gatunków zwierząt w gospodarstwach ekologicznych często wiąże się z prowadzeniem usług agroturystycznych.

Wśród gospodarstw ekologicznych około 80% gospodarstw prowadzi uprawę zbóż, 60% zajmuje się uprawą ziemniaków, 20% prowadzi produkcję warzyw gruntowych, a 17% uprawę truskawek. Produkcję wymienionych upraw podejmują, w zbliżonym odsetku, zarówno gospodarstwa małe, średnie jak i duże. Ponad 1/3 gospodarstw ekologicznych ma sady, także w zbliżonym odsetku w poszczególnych grupach wielkości. Prawie 60% gospodarstw ekologicznych prowadzi chów bydła i drobiu kurzego. Chowem trzody chlewnej zajmuje się 35% gospodarstw, konie utrzymuje prawie 20%, a owce i kozy około 10% gospodarstw. Wszystkie gospodarstwa ekologiczne prowadzą chów zwierząt gospodarskich. Gospodarstwa małe i średnie utrzymują więcej zwierząt gospodarskich, których chów jest powiązany z użytkami zielonymi, tj. bydła, owiec, kóz i koni, natomiast większe gospodarstwa utrzymują więcej trzody chlewnej. Zatem gospodarstwa ekologiczne to zdecydowanie gospodarstwa wielokierunkowe, czego zresztą wymaga ekologiczny system gospodarowania w rolnictwie.

Zródło: dane GUS

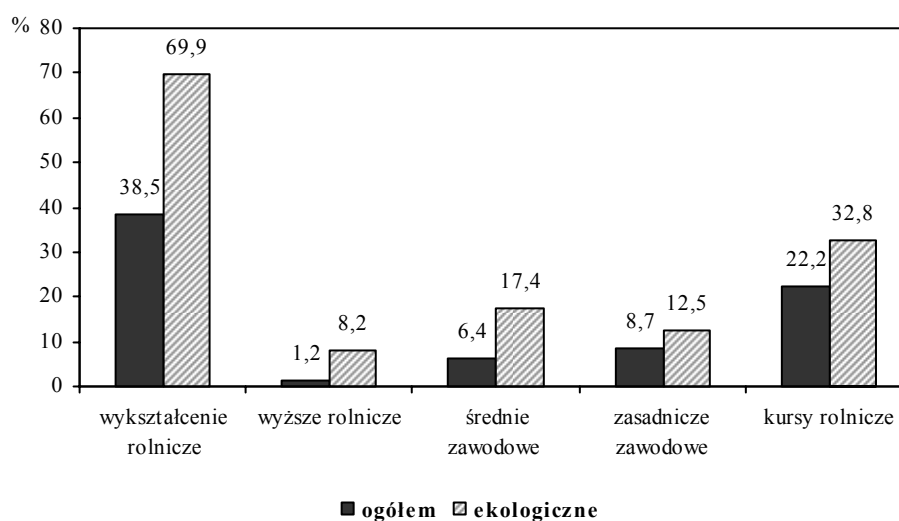
Rysunek 2. Przeciętna struktura użytkowania gruntów w gospodarstwach ogółem i w gospodarstwach ekologicznych w Polsce w 2005 roku, %

Figure 2. Average land use structure in all farms and in the organic farms in farms in Poland in 2005, %

Specyfika polskiego rolnictwa, zwłaszcza tradycyjne technologie wytwarzania i wielokierunkowość produkcji większości gospodarstw, sprzyja przestawianiu produkcji gospodarstw konwencjonalnych na ekologiczne metody wytwarzania. Złożone (skomplikowane) metody produkcji ekologicznej wymagają odpowiedniej wiedzy i przekonania osób podejmujących się prowadzenia gospodarstw ekologicznych. Dlatego też dla przestawiania gospodarstw na ekologiczne metody wytwarzania nie bez znaczenia jest wiek, wiedza i wykształcenie osób je prowadzących.

Wyniki badania gospodarstw rolnych przeprowadzone przez GUS w 2005 roku wskazują na wyższy odsetek użytkowników gospodarstw z wykształceniem rolniczym wśród prowadzących gospodarstwa ekologiczne niż wśród prowadzących gospodarstwa

rolne ogółem (rys. 3). Wykształcenie rolnicze posiada około 70% użytkowników gospodarstw ekologicznych, natomiast użytkowników gospodarstw ogółem tylko około 40% i są to głównie użytkownicy większych gospodarstw. Wśród prowadzących gospodarstwa ekologiczne większy odsetek osób posiada wykształcenie średnie i wyższe. Jest ich około 25%, natomiast wśród ogółu użytkowników gospodarstwa tylko około 8%. Między prowadzącymi gospodarstwa, zarówno konwencjonalne jak i ekologiczne, znaczący odsetek posiada wiedzę zdobytą na kursach rolniczych. Jest to około 33% użytkowników gospodarstw ekologicznych i 22% użytkowników gospodarstw ogółem.

Źródło: dane GUS

Rysunek 3. Odsetek użytkowników gospodarstw ogółem i gospodarstw ekologicznych o wykształceniu rolniczym w Polsce w 2005 roku, %

Figure 3. Percentage of farmers with agricultural education among farm holders in all farms and in the organic farms in Poland in 2005, %

Osoby prowadzące gospodarstwa ekologiczne w Polsce w większości posiadają wykształcenie rolnicze (około 70%) i wieloletnie doświadczenie w prowadzeniu gospodarstwa rolnego (w przypadku 66% ponad dziesięcioletnie). Ponad 80% użytkowników gospodarstw ekologicznych korzysta z usług podmiotów zajmujących się doradztwem rolniczym, a 14% jest zorganizowanych w grupy producenckie.

Gospodarstwa ekologiczne w naszym kraju obok produkcji ekologicznej zajmują się także działalnością pozarolniczą, szczególnie agroturystyką i przetwórstwem produktów rolnych. Działalność pozarolniczą prowadzi około 20% gospodarstw ekologicznych, w tym około 10% usługi z zakresu agroturystyki. Największy odsetek (24%) gospodarstw z działalnością pozarolniczą stanowią gospodarstwa o powierzchni od 20 do 50 ha. Odsetek gospodarstw ekologicznych, które prowadzą usługi z zakresu agroturystyki, rozkłada się równomiernie we wszystkich grupach obszarowych. Zarówno w małych, średnich jak i w dużych gospodarstwach, w takim samym stopniu podejmowana jest działalność pozarolnicza z zakresu usług agroturystycznych.

Rosnąca liczba gospodarstw ekologicznych w Polsce na przestrzeni ostatnich kilku lat nie przekłada się na zorganizowany, o rosnącym znaczeniu, krajowy rynek produktów ekologicznych. Znacząca część produkcji ekologicznej jest kierowana na rynki pozostałych krajów Unii Europejskiej, natomiast sprzedaż krajowa w dużym stopniu przyjmuje postać sprzedaży bezpośredniej z gospodarstwa. Gospodarstwa, w których wartość bezpośredniej sprzedaży produktów konsumentom przekracza 50% wartości produkcji towarowej, stanowią ponad 25% ogólnej liczby gospodarstw ekologicznych w kraju. Najliczniejszą grupę stanowią gospodarstwa najmniejsze o powierzchni do 2 ha. Około 50% gospodarstw ekologicznych tej grupy obszarowej sprzedaje swoje produkty bezpośrednio z gospodarstwa.

Podsumowanie

Polska posiada sprzyjające warunki naturalne do rozwoju rolnictwa ekologicznego. Integracja Polski z Unią Europejską stwarza możliwości wykorzystania naturalnych uwarunkowań do rozwoju produkcji ekologicznej poprzez powszechnie wdrażane programy pomocy rolnikom prowadzącym i podejmującym produkcję ekologiczną. W następstwie realizacji Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich w zakresie programów rolno-środowiskowych rośnie zainteresowanie podejmowaniem i rozwojem produkcji ekologicznej, co potwierdza rosnąca liczba gospodarstw ekologicznych.

Badanie gospodarstw rolnych z wyodrębnieniem gospodarstw ekologicznych przeprowadzone przez GUS pozwala scharakteryzować gospodarstwa ekologiczne i porównać z ogółem gospodarstw rolnych. Gospodarstwa ekologiczne w odniesieniu do gospodarstw ogółem cechuje większy obszar, średnia powierzchnia UR w gospodarstwach ekologicznych jest 4-krotnie większa niż w całej zbiorowości gospodarstw rolnych. Wśród gospodarstw ekologicznych przeważają gospodarstwa średnie i duże.

Porównanie gospodarstw ekologicznych z całą zbiorowością gospodarstw rolnych wykazuje różnice w strukturze użytkowania gruntów rolnych. W przeciętnym gospodarstwie ekologicznym odnotowano mniejszy udział gruntów ornych, natomiast większy trwałych użytków zielonych i lasów, co sugeruje, że gospodarstwa ekologiczne posiadają mniej korzystne warunki do prowadzenia typowej produkcji rolniczej. Gospodarstwa ekologiczne uprawiają relatywnie mniej zbóż, więcej warzyw gruntowych i truskawek, a tym samym angażują większe nakłady pracy, co jest niewątpliwą korzyścią przy nadmiarze zasobów pracy w rolnictwie. Gospodarstwa ekologiczne w odniesieniu do ogółu gospodarstw rolnych są bardziej wielostronne, utrzymują zwierzęta gospodarskie, zwłaszcza związane z użytkami zielonymi, czyli bydło, owce, kozy i konie.

Prowadzenie gospodarstw ekologicznych wymaga wiedzy z zakresu ekologicznych metod produkcji, przydatne jest także doświadczenie w prowadzeniu gospodarstwa rolnego. Wyniki badania gospodarstw rolnych wskazują na wyższy odsetek użytkowników gospodarstw z wykształceniem rolniczym wśród prowadzących gospodarstwa ekologiczne niż gospodarstwa rolne ogółem. Wykształcenie rolnicze i ponad dziesięcioletnie doświadczenie w prowadzeniu gospodarstwa posiada zdecydowana większość użytkowników gospodarstw ekologicznych. Ponad 80% użytkowników gospodarstw ekologicznych korzysta z usług podmiotów zajmujących się doradztwem rolniczym.

Mankamentem branży żywności ekologicznej w Polsce jest słabo zorganizowany krajowy rynek produktów ekologicznych. Znacząca część produkcji ekologicznej trafia na

rynki pozostałych krajów Unii Europejskiej, natomiast sprzedaż krajowa w dużym stopniu przyjmuje postać sprzedaży bezpośredniej z gospodarstwa. Gospodarstwa, w których wartość bezpośredniej sprzedaży produktów konsumentom przekracza połowę wartości produkcji towarowej stanowią ponad 1/4 ogólnej liczby gospodarstw ekologicznych w kraju. W tym najliczniejszą grupę stanowią gospodarstwa najmniejsze o powierzchni do 2 ha. Przeważająca liczba tych gospodarstw sprzedaje swoje produkty bezpośrednio konsumentom. Rozwój rolnictwa ekologicznego, szczególnie większych gospodarstw, wymaga rozwoju krajowego rynku żywności ekologicznej, ponieważ rosnąca produkcja i podaż produktów ekologicznych w pozostałych krajach Unii i poza Unią stwarza zagrożenie dla naszego eksportu na rynek unijny.

Literatura

- Charakterystyka gospodarstw rolnych w 2005 r. [2006]. GUS, Warszawa.
- Komorowska D. [2006]: Perspektywy rozwoju rolnictwa ekologicznego w Polsce. *Problemy rolnictwa światowego* t. XV.
- Nachtman G. [2006]: Rozwój rolnictwa ekologicznego, stan i perspektywy. *Ekonomiczne i społeczne uwarunkowania rozwoju polskiej gospodarki żywnościowej po wstąpieniu Polski do Unii Europejskiej*, nr 33. IERiGŻ – PIB, Warszawa.
- Runowski H. [1996]: Ograniczenia i szanse rolnictwa ekologicznego. Wydawnictwo SGGW, Warszawa.
- Rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z dnia 1 lipca 2004 r. w sprawie szczegółowych warunków dopuszczenia nawozów, środków ochrony roślin i środków poprawiających właściwości gleby do stosowania w rolnictwie ekologicznym. [2004]. *Dz. U.* 164, poz. 1719 i 1720.
- Rozporządzenie Rady 2092/91/EWG z dnia 24 czerwca 1991 r. w sprawie produkcji ekologicznej produktów rolnych oraz znakowania produktów rolnych i środków spożywczych. [1991]. *Dz. Urz. WE* L 198.
- Ustawa z 16 marca 2001 r o rolnictwie ekologicznym. [2001]. *Dz. U.* 38, poz. 452.
- Ustawa z dnia 20 kwietnia 2004 r. o rolnictwie ekologicznym. [2004]. *Dz. U.* 93, poz. 898.
- Zegar J. [2006]: Charakterystyka gospodarstw ekologicznych w Polsce. *Ekonomiczne i społeczne uwarunkowania rozwoju polskiej gospodarki żywnościowej po wstąpieniu Polski do Unii Europejskiej*, nr 30. IERiGŻ – PIB, Warszawa.

Agnieszka Kowalczyk-Kassyk¹

Zakład Pedagogiki
Akademia Rolnicza
Szczecin

Zjawisko naruszania własności intelektualnej jako przejaw „ekonomizacji” zachowań młodych pracowników naukowych Wydziału Ekonomiki i Organizacji Gospodarki Żywnościowej Akademii Rolniczej w Szczecinie

Phenomenon of violating the intellectual property as one of the symptoms of ‘economisations’ in the behaviour of young staff members in the Faculty of Economics and Organization of Food Economy in the Agricultural Academy in Stettin

Abstract. A complex theoretical description of the phenomenon of violation of intellectual property is provided. The article is also presenting results of an empirical research of this phenomenon among the young staff members in the Faculty of Economics and Organization of Food Economy in Agricultural Academy in Stettin.

Key words: intellectual property, intellectuals, violating author's rights

Synopsis. W artykule przedstawiono kompleksową teoretyczną analizę zjawiska naruszania własności intelektualnej przez młodych pracowników naukowych Wydziału Ekonomiki i Organizacji Gospodarki Żywnościowej Akademii Rolniczej w Szczecinie. W opracowaniu zaprezentowano także wybrane wyniki badań dotyczących wspomnianego zagadnienia.

Słowa kluczowe: pracownicy naukowcy, własność intelektualna, naruszenia własności intelektualnej

Wstęp

„Gospodarka europejska powinna stać się najbardziej konkurencyjną i dynamiczną gospodarką w świecie – gospodarką opartą na wiedzy, zdolną do trwałego wzrostu, tworzącą coraz większą liczbę miejsc pracy i zapewniającą większą spójność społeczną” [Edukacja... 2003]. Konsekwencją przyjęcia (na posiedzeniu Rady Europejskiej w Lizbonie w marcu 2000 roku) tak sformułowanego ogólnego celu strategicznego, dotyczącego rozwoju społeczno-gospodarczego naszego kontynentu, była między innymi próba identyfikacji głównych problemów edukacyjnych z jakimi borykają się kraje Unii Europejskiej. Założono bowiem, że do realizacji wspomnianego celu konieczne są, oprócz transformacji natury gospodarczej, zmiany w zakresie szeroko rozumianej edukacji.

Wyodrębniono zatem następujące priorytetowe problemy edukacyjne (por. np. [Strategia... 2003]):

- utrzymująca się niska jakość kształcenia i doskonalenia zawodowego nauczycieli,
- niedostatki w zakresie kwalifikacji i kompetencji potrzebnych w społeczeństwie wiedzy,

¹ ul. Żołnierska 47, 71-210 Szczecin

- brak powszechnego dostępu do technologii informacyjno-komunikacyjnych,
- niski poziom rekrutacji na studia w zakresie nauk ścisłych i technicznych,
- nieatrakcyjny proces kształcenia,
- słaba integracja systemów edukacyjnych z ich otoczeniem zewnętrznym,
- małe nakłady na edukację (zwłaszcza w Polsce).

W przedstawionym wyżej wykazie problemów² zabrakło tego, który na przykład prezes Polskiego Stowarzyszenia Nauczycieli Twórczych dr Leszek Pawełski określa „niebezpiecznym robakiem” toczącym szkołę od podstawowej do wyższej (por. <http://scholaris.pl> 05.03.2000), a który stał się na tyle wstydlivy i przybrał takie rozmiary³, że zajęły się nim media. Chodzi mianowicie o coraz powszechniejsze zjawisko naruszania własności intelektualnej, czyli chronionych prawem wytworów ludzkiej działalności umysłowej (twórczości intelektualnej) (por. praca Czekalskiej [2005]).

Zdaniem autorki niniejszego opracowania jest to problem wymagający szczególnej uwagi również (a może przede wszystkim) ze względu na to, że:

- po pierwsze, wszystkie świadome dziedziny aktywności człowieka XXI wieku (a więc także i twórczość intelektualną) cechują „ekonomizacja postępowania”⁴ i koncepcja dbałości o własny interes „self-interest”; może to tworzyć sprzyjające warunki ku temu, że ważne etyczne motywacje działania, na przykład troska o dobro innych lub interes publiczny, będą ignorowane;
- po drugie dotyczy on pracowników naukowych, a więc ludzi, którzy z definicji⁵, a także z racji pełnienia bardzo odpowiedzialnej, wysoce pochłaniającej i prestiżowej funkcji społecznej, związanej z wysokim poziomem wiedzy i kwalifikacji, powinni w swoim postępowaniu w szczególności przestrzegać zasad etyki ogólnoludzkiej (por. tab. 3 niniejszego opracowania);
- po trzecie, jest to problem mało poznany, zwłaszcza empirycznie.⁶

W powyższym kontekście uznano, iż interesujące (ze względów poznawczych) będzie przedstawienie zjawiska w jego dwóch aspektach, teoretycznym i empirycznym.

Wspomniane założenie implikuje formę niniejszego opracowania oraz jego główne cele. Artykuł składa się zatem, od strony merytorycznej, z dwóch części.

Celem pierwszej części jest kompleksowa teoretyczna egzemplifikacja podstawowych form, jakie przybiera zjawisko naruszania własności intelektualnej. Zaś celem drugiej części jest zaprezentowanie wybranych wyników przeprowadzonych badań empirycznych.

² Według autorki niniejszego opracowania

³ O skali zjawiska świadczyć może również fakt, iż znalazło ono swoje odbicie między innymi w Ustawie z dnia 27 lipca 2005 roku „Prawo o szkolnictwie wyższym” [Ustawa... 2005].

⁴ W niniejszym artykule przyjęto rozumienie terminu ekonomizacja za Wilkinem [2005], według którego jest to postawa i proces „polegający na tym, że [...] przy określonych preferencjach dokonuje się racjonalnego wyboru, dotyczącego zastosowania dostępnych środków, aby preferowane cele osiągnąć w jak najwyższym stopniu”.

⁵ Adept nauki, tzn. pracownik naukowy to osoba o następujących cechach: „Musi posiadać sprawność myślenia [...]. Musi go znamionować ciekawość intelektualna, która staje się źródłem niepokoju i bodźcem poszukiwania odpowiedzi [...]. Ma w nim być gorące umiłowanie do pracy naukowej, wytrwałość i upór badawczy. [...] Musi go ożywiać i podniecać zdrowa i szlachetna ambicja dobijania się uczciwą pracą poczesnego miejsca w nauce. A pasja bezinteresownej twórczości naukowej musi w nim pokonywać zrozumiałe ludzkie pokusy i ponęty materialnego dobrobytu, który w krytycznych chwilach rozterki i wyboru poświęca się, byle wytrwać w służbie prawdy naukowej” (cyt. za Klemensiewiczem [1964]).

⁶ Jak dotąd, jedyną wiarygodną polską publikacją na temat plagiatu w szkolnictwie wyższym jest raport sporządzony przez znawców prawa autorskiego na polecenie Fundacji Rektorów Polskich. Por. <http://www.oświata.org.pl/news>.

Material i metody

Zagadnienie naruszania własności intelektualnej wśród młodych pracowników naukowych Wydziału Ekonomiki i Organizacji Gospodarki Żywnościowej Akademii Rolniczej w Szczecinie to jedynie element szerokiego problemu badawczego (którym aktualnie zajmuje się autorka tego tekstu) dotyczącego społecznych warunków pracy twórczej na uczelniach rolniczych. Z tego względu niniejsze opracowanie (zwłaszcza od strony empirycznej) należy traktować jedynie jako sprawozdanie, którego podstawę stanowią:

- analiza danych pochodzących z wtórnych materiałów źródłowych (opracowania, publikacje, strony internetowe)⁷;
- wybrane wyniki badań własnych przeprowadzonych w listopadzie 2006 roku.

Grupę badawczą⁸ stanowiło dziewiętnastu (63,6%) młodych pracowników naukowych⁹ Wydziału Ekonomiki i Organizacji Gospodarki Żywnościowej Akademii Rolniczej w Szczecinie. Założono bowiem, iż młodzi pracownicy naukowcy¹⁰ należą do ludzi najbardziej podatnych (narażonych) na zjawisko naruszania cudzej własności intelektualnej, gdyż pozostają oni pod ciągłą presją czasu przeznaczanego im odgórnie na napisanie rozprawy habilitacyjnej, czy też określonej liczby publikacji. Ponadto niejednokrotnie muszą zajmować się tematami, które ich zdaniem są mało interesujące lub błahe, są niedostatecznie wysłuchiwanie i szanowani, a także opłaca się ich niewspółmiernie nisko, w porównaniu z innymi pracownikami o podobnych kwalifikacjach, ale zajmujących stanowiska poza systemem edukacji. Wybór grupy badawczej miał charakter celowy (niepropabilistyczny). Zdecydowano się na taki sposób działania ze względu na charakter problemu badawczego, który zdaniem Brzezińskiego [1999] należy zaliczyć do takich, w których „z konieczności należy stosować dobór celowy” pomimo pełnej świadomości tego, że:

- próba utworzona tą metodą jest najmniej godna zaufania,
- próba taka nie zawsze jest dostatecznie reprezentatywna (może ona nieadekwatnie odzwierciedlać strukturę całej populacji),
- w tak dobranej próbie mogą wystąpić mniej lub bardziej świadome zniekształcenia i formułowane na jej podstawie diagnozy czy też wnioski mogą być dalekie od jednoznaczności i precyzji.

Badania empiryczne zdeterminowane były metodą sondażu diagnostycznego, ponieważ zaleca się jej stosowanie wtedy, gdy bada się zjawiska społeczne, opinie respondentów o badanym procesie i zdarzeniu, czy wtedy, gdy badania dotyczą: zagadnień wymagających osobistych wynurzeń respondentów, spraw drażliwych czy wręcz intymnych, a także postaw, motywów, stosunku określonych osób lub zbiorowości [por.

⁷ Można odnieść wrażenie, iż część teoretyczna opracowania jest nadmiernie rozbudowana w stosunku do części empirycznej, jednakże był to zabieg celowy wynikający z faktu, że brakuje całościowych opracowań teoretycznych dotyczących tego, czym jest w istocie własność intelektualna i na czym polega jej naruszanie. Zatem intencją autorki opracowania było przedstawienie pracownikom naukowym możliwie pełnego zestawu podstawowych informacji dotyczących twórczości intelektualnej i zjawiska plagiatu, by mogli ich uniknąć. Odbyło się to kosztem części empirycznej, która ma jedynie charakter przyczynkowy.

⁸ Obok doktorantów i samodzielnych pracowników.

⁹ W niniejszej pracy termin ten oznacza osobę w wieku od 30 do 40 lat z tytułem naukowym doktora.

¹⁰ Obok uczniów, studentów, doktorantów i samodzielnych pracowników naukowych.

Łobocki 2000], a to właśnie stanowiło przedmiot badań, gdyż szukano odpowiedzi między innymi na następujące pytania:

- jaki jest zakres badanego zjawiska?
- jaki jest stosunek respondentów do badanego zjawiska?
- w jaki sposób respondenci uzasadniają swoje nieuczciwe postępowanie ?

Jako technikę badawczą (w obrębie przyjętej metody badawczej) zastosowano wywiad kwestionariuszowy standaryzowany. Zdecydowano się na tę technikę, ponieważ umożliwia ona, oprócz policzalności wyników, także bezpośredni kontakt między badanym a badającym. Na tym szczególnie zależało autorce niniejszego, ponieważ badanie wymagało naruszenia jednej z kardynalnych norm metodologicznych, zgodnie z którą osoba badana powinna być w pełni uświadomiona co do charakteru, celu i skutków badań, ale także dlatego, że pozwala to uniknąć lub zmniejszyć główne czynniki zakłócające proces badawczy czyli m.in. lęk przed ujawnieniem własnych poglądów i skrupowanie respondentów.

Narzędzie badawcze stanowił autorski kwestionariusz wywiadu o wysokim stopniu standaryzacji.

Definicja twórczości intelektualnej: co to jest twórczość

Chcąc uniknąć naruszania cudzej własności intelektualnej, która jest pojęciem tożsamym z twórczością intelektualną, należy dokładnie wiedzieć, co stanowi jej istotę i zakres. W literaturze przedmiotu najczęściej [Pieter 1963; Psychologia... 1997] stwierdza się, że podstawą twórczości intelektualnej jest tak zwana fantazja twórcza, czyli łatwość tworzenia skojarzeń nienawykowych, nieoczekiwanych. Zatem można przyjąć za Pietrasińskim [1961], że „twórczość intelektualna jest przeciwieństwem aktywności szablonowej, stereotypowej, polegającej na ponownym wykonywaniu rzeczy znanych Natomiast istota procesu twórczego polega głównie na reorganizacji poprzedniego doświadczenia (myśleniu) i stwarzaniu w oparciu o jego elementy nowych kombinacji, nowych zestawień Twórczość różni się od oryginalności. Wartość pierwszej mierzy otoczenie, a miarą drugiej jest rzadkość występowania. Co twórcze jest zarazem oryginalne, ale niekoniecznie odwrotnie”.

Niektórzy autorzy [Ghiselin 1963] podkreślają nawet, iż konieczne jest rozróżnienia dwóch odmiennych poziomów twórczości, niższego i wyższego. Pierwszy polega na wykorzystaniu istniejącej już koncepcji i rozciągnięciu jej na nowe pole zastosowania. Drugi opiera się na koncepcji zupełnie nowej, rewolucjonizującej (mniej lub bardziej) istniejący dorobek wiedzy.

Powyższe rozważania implikują następujące ogólne stwierdzenie: twórczość intelektualna (w pracy naukowej) jest typem myślenia, którego produkt może przejawiać się w dwóch sferach:

- w sferze pozatekstowej, na którą składają się: odkrycia, czyli pomysł badawczy, idee, czyli koncepcje badawcze, sposób generalizacji naukowej (dobór faktów, teorii oraz metod naukowych, zasad działania, interpretacji danych);
- w sferze tekstowej, na którą składa się: tekst, plan wyrażania, plan znaczenia, forma dzieła; całość tworzy tak zwaną oryginalną publikację naukową (czyli pracę przyczyniającą się do zwiększenia zakresu poznania, opisującą (konkretnymi słowami, schematami, rysunkami, fotografiami itp.) badania naukowe lub nowy

przyrząd, ponadto umożliwiającą powtórzenie doświadczenia lub obserwacji autora (por. www.sen.viamedica.pl; www.amg.gda.pl/uczelnia/ 05.03.2000).

Twórczość intelektualna nie powstaje jednak, jak pisze Grzeszczak, „w oderwaniu od twórczości poprzedników”, dlatego pod względem prawnym kwestie te (w Polsce) regulowane są między innymi Ustawą z dnia 4 lutego 1994 roku o prawie autorskim i prawach pokrewnych [Ustawa... 1994].

Chcąc korzystać z obcych myśli i źródeł i pozostawać w zgodzie z literą prawa, należy stosować między innymi następujące zasady metodologiczne [Mendel 1996; www.kostera.pl 2000]:

- przepisując fragment tekstu, należy podać jego źródło (korzystając z międzynarodowych referencji cytowania),
- mówiąc o cudzych pomysłach i wnioskach, należy powołać się na autora i miejsce publikacji,
- jeśli praca powstała pod wpływem cudzej inspiracji, należy powołać się na jej autora, podając w przypisie: komunikacja osobista i rok, w którym ta komunikacja miała miejsce oraz okoliczności, w jakich wystąpiła,
- korzystając z fragmentów własnych tekstów lub materiałów empirycznych, należy powołać się na ich źródło, podobnie jak w przypadku korzystania z cudzego tekstu.

Formy, jakie może przybrać zjawisko naruszenia własności intelektualnej

Każde odstępstwo od wymienionych zasad prowadzi do naruszenia cudzej własności intelektualnej. Najbardziej znaczącą i niechlubną manipulacją jest plagiat.¹¹ Znane są dwie jego formy: plagiat jawny i plagiat ukryty. Przez pierwsze z podanych pojęć najczęściej rozumie się: „celowe przejęcie do własnego utworu idei, treści, formy (wewnętrznej lub zewnętrznej) poszczególnego fragmentu, a nawet całości cudzego utworu bez podania źródła” [Boć 1994].

Drugi termin oznacza wprowadzenie do utworu głębszych zmian, co ma na celu ukrycie przywłaszczenia autorstwa (www.amg.gda.pl/uczelnia/ 2000). Plagiat może przybierać dwie szczególne formy. Pierwszą jest autoplgiat, czyli zjawisko polegające na recypowaniu własnej twórczości do powstałych później dzieł [Pieter 1967]. Istnieją cztery podstawowe odmiany autoplgiatu, których celem jest sztuczne zwiększenie liczby publikacji:

- autoplgiat całościowy jednego autorstwa; manipulacja ta polega na przepisywaniu i publikowaniu jednej własnej treści (np. tych samych wyników badań) pod nieco zmienionym tytułem w innym czasopiśmie,
- autoplgiat częściowy jednego autorstwa; polega na opublikowaniu w innym czasopiśmie części pracy już raz opublikowanej w jednym czasopiśmie,
- autoplgiat kompilacyjny; polega na tworzeniu z kilku opublikowanych prac własnych jednej nowej pracy,

¹¹ Przy czym przez termin ten w niniejszym opracowaniu rozumie się „przywłaszczenie cudzego utworu lub pomysłu twórczego”.

- autoplgiat zbiorowy; zasada manipulacji podobna do trzech poprzednich, z tą różnicą, że dokonuje jej zespół współautorów.

Drugą specyficzną formą plagiatu jest zjawisko reminiscencji. Reminiscencja polega na utrwaleniu w pamięci autora utworu innego twórcy w taki sposób, iż nabiera on przekonania, że jest to jego własny utwór (por. pracę Pietrasińskiego [1962] i www.amg.gda.pl/uczelnia/ 2000).

Do bardzo trudnych do udowodnienia (ale także haniebnych i nieliczących z kodeksem etycznym naukowca) naruszeń cudzej własności intelektualnej należy zaliczyć (por. www.nil.org.pl/2002/):

- naśladownictwo¹² cudzych publikacji oryginalnych, w pełnym lub częściowym zakresie; jest to manipulacja polegająca na wykonywaniu badań w oparciu o opublikowaną przez kogoś innego autorską procedurę badawczą, a więc na przykład: odwzorowanie konstrukcji wewnętrznego planowania, czyli doboru faktów, teorii oraz metod naukowych, a także zasad działania i sposobu interpretacji danych,
- fałszowanie lub ulepszanie (czasem nawet wymyślanie) wyników badań; jest to manipulacja polegająca na napisaniu pracy o charakterze empirycznym, bez wykonania badań lub na celowym zwiększaniu liczby wykonanych prób badawczych itp.,
- nieuzasadnione dopisywanie się do publikacji osób, które nie brały udziału w jej tworzeniu.

Wspomniane naruszenia, jeśli dotyczą pracowników naukowych, są pochodną cech, które nabyli oni jako uczniowie. Ich stosowanie jest tym groźniejsze, że wskazuje na „receptywne nastawienie na gotowe prawdy, intelektualną pasywność, myślową niesamodzielną, nieumiejętność stawiania pytań i problemowego myślenia” [Dudek i Kopel 2002].

Wyniki

Na podstawie przeprowadzonych badań stwierdzono, między innymi, że większość respondentów potępia zachowania nieetyczne, gdyż na pytanie: czy zgadzasz się z tezą, że człowiek, aby wygrać, musi czasem skłamać lub oszukać? piętnastu spośród dziewiętnastu badanych wyraziło zdecydowany brak zgody, zaś tylko czterech wyraziło poparcie dla wspomnianej tezy. Ponadto z przeprowadzonych badań wynika, że w opinii respondentów najbardziej nieetycznym i szkodliwym postępowaniem w zakresie korzystania z własności intelektualnej jest wykorzystywanie fragmentu lub całości cudzego tekstu bez podania źródła, a w dalszej kolejności dopisywanie się do publikacji osób, które nie brały udziału w jej powstawaniu. Natomiast za najmniej nieuczciwe badani uznali naśladownictwo i niepodawanie autora inspiracji badawczej. Szczegółowe wyniki badań przedstawiono w tabeli 1.

¹² Za naśladownictwo nie uważa się jedynie naśladownictwa układu prac magisterskich i doktorskich; naśladownictwem jest na przykład odwzorowanie pełnego planu i konstrukcji cudzej monografii czy podręcznika.

Tabela 1. Stopień nieuczciwości podstawowych wariantów zjawiska naruszania własności intelektualnej w opinii młodych pracowników naukowych Akademii Rolniczej w Szczecinie

Table 1. Degree of dishonesty of the basic cases of infringement of intellectual property in opinion of young staff members in the Agricultural Academy in Stettin

Rodzaj naruszenia cudzej twórczości intelektualnej	Liczba twierdzących odpowiedzi
Powtórne wykorzystanie fragmentu lub całości własnego tekstu już raz opublikowanego	5
Wykorzystanie fragmentu lub całości cudzego tekstu bez podania jego źródła	12
Zmiany w zakresie wewnętrznej struktury tekstu w celu ukrycia jego autorstwa	7
Falszowanie lub ulepszanie wyników badań	9
Dopisywanie się do publikacji osób, które nie brały udziału w jej powstawaniu	11
Naśladownictwo w zakresie: pomysłu na rozwiązanie problemu badawczego, sposobu rozumowania (doboru teorii naukowej, generalizacji faktów i metody badawczej) i procedury badawczej	1
Niepodawanie źródeł inspiracji badawczej	3

Źródło: badania własne

Stwierdzono także, że większości badanych osób „zdarzyło się” naruszenie twórczości intelektualnej. Ponieważ na pytanie: czy podczas swojej pracy naukowej dopuściłeś się naruszenia własności intelektualnej? pozytywnej odpowiedzi udzieliło dwunastu spośród dziesięciu respondentów. Sześć osób stwierdziło, że nie jest tego pewna, zaś tylko jedna zdecydowanie zaprzeczyła. Osoby, które stwierdziły, że dopuściły się naruszenia własności intelektualnej, poproszono dodatkowo o wskazanie przyczyn tego nieuczciwego postępowania. Okazało się, iż w opinii większości badanych głównym powodem naruszania własności intelektualnej jest presja otoczenia, a w dalszej kolejności: brak czasu i przekonanie o tym, iż uczciwość nie płaca. Natomiast najrzadziej wskazywanym powodem nieetycznych zachowań jest lenistwo. Szczegółowe wyniki badań przedstawiono w tabeli 2.

Chcąc poznać bardziej szczegółowo uwarunkowania badanego zjawiska, zapytano respondentów, którzy przyznali się do naruszeń w zakresie własności intelektualnej: czy fakt nieuczciwego postępowania wpływa na ich emocje (samopoczucie)? Większość badanych (dziewięć osób spośród dwunastu) na tak sformułowane pytanie odpowiedziała twierdząco, pozostali (trzy osoby) nie udzielili odpowiedzi. Następnie (w celu ustalenia, jaki znak: dodatni bądź ujemny mają emocje towarzyszące nieuczciwemu postępowaniu) respondentom, którzy stwierdzili, że nieuczciwe postępowanie wpływa na zmiany ich samopoczucia, zadano dodatkowo pytanie: jak czują się w związku z faktem nieuczciwego postępowania? Spośród czterech możliwych wariantów odpowiedzi badani wskazali dwa: czuję się raczej źle, mam wątpliwości co do słuszności mojego postępowania (pięć osób), czuję się raczej dobrze, bo wiem, że inni też tak robią (cztery osoby). Żadna z badanych

osób nie wskazała dwóch pozostałych wariantów odpowiedzi: czuję się zdecydowanie dobrze, bo nie robię nic złego (brak odpowiedzi), czuję się zdecydowanie źle, bowiem mam pełną świadomość, że jestem nieuczciwy (brak odpowiedzi).

Tabela 2. Powody naruszenia w zakresie twórczości intelektualnej w opinii młodych pracowników naukowych Akademii Rolniczej w Szczecinie

Table 2. Causes for infringement of the intellectual property in opinion of the young staff members in the Agricultural Academy in Stettin

Powód	Liczba udzielonych odpowiedzi twierdzących
Brak czasu	9
Stres wywołany wpływem otoczenia	11
Zjawisko reminiscencji	3
Aby mieć pewność, że praca jest dobra i zostanie opublikowana	5
Lenistwo	2
Uczciwość nie popłaca	7

Wnioski

- Większość młodych pracowników naukowych Akademii Rolniczej w Szczecinie potępia zachowania nieetyczne, takie jak kłamstwo i oszustwo. Jednakże wielu z nich przyznaje, że najczęściej pod wpływem presji otoczenia i braku czasu dopuszcza się nieuczciwości. Uznano, iż takie postępowanie może stanowić przejaw „ekonomizacji” zachowania, jednakże charakter podanych uwarunkowań (emocjonalnych o podłożu ambicjonalnym, a nie osobowościowych czy kompetencyjnych) świadczy o tym, iż jest to zjawisko stosunkowo łatwe do wyeliminowania.
- Nieuczciwemu postępowaniu towarzyszą emocje i zmiany samopoczucia, ale ich znak nie jest zdecydowanie ujemny. Uznano, iż objaw ten może wskazywać na istnienie patologii w zakresie wartości moralnych młodych pracowników naukowych.
- Najbardziej nieetycznymi i szkodliwymi naruszeniami własności intelektualnej są wykorzystanie fragmentu lub całości cudzego tekstu bez podania źródła i dopisywanie się do publikacji przez osoby, które nie brały udziału w jej powstawaniu. Zaś najmniej nieetyczne jest naśladownictwo. Uznano więc, że przekonania tego typu mogą być pochodną wadliwego systemu edukacyjnego i związanych z tym błędów edukacyjnych, polegających na:
 - dostarczaniu niedostatecznej wiedzy z zakresu metodologii,
 - niedostatecznie rozwijanych w procesie wychowawczo-socjalizacyjnym, kompetencji etyczno-moralnych.

Podsumowanie

Istotę zawodu nauczyciela akademickiego stanowią cztery podstawowe zadania: uczyć, prowadzić badania, doskonalić teorię, koncepcje i metody ich zastosowań, publikować. Dla każdego zadania istnieją ustalone dyrektywy (łącznie jest ich pięćdziesiąt

sześć), tworzące swoisty kodeks etyczny (por. tab. 3 niniejszego opracowania) wskazujący, na czym polega dobry sposób pracy, a na czym wadliwy.

Tabela 3. Wybrane wymiary działalności, normy postępowania i główne cechy osobowości pracownika nauki
Table 3. Selected characteristics, standards and personality features of intellectuals

Wymiar	Normy postępowania	Cechy osobowości
Ludzki	Przestrzeganie zasad etyki ogólnoludzkiej, w szczególności zasady dobrych obyczajów w nauce, czyli: <ul style="list-style-type: none"> - przeciwdziałanie złemu wykorzystaniu osiągnięć naukowych poprzez odmowę współpracy, informowanie i mobilizowanie opinii publicznej i środowisk naukowych; - ustawiczne doskonalenie wiedzy i umiejętności; - przejawianie postawy krytycznej, czyli stawianie rzeczowych argumentów ponad poglądy autorytetów naukowych, jeśli są one nieuzasadnione; - gotowość do kwestionowania, rewidowania i odrzucania teorii, jeśli nie wytrzymuje ona próby racjonalnej krytyki lub konfrontacji z faktami; - sprzeciwianie się ograniczaniu wolności słowa i wyboru tematyki, ograniczaniu dostępu do materiałów źródłowych, ułatwianie swobodnego przepływu informacji naukowych i osobistych kontaktów między ludźmi nauki; - tępienie nieuczciwości naukowej i przejawów łamania dobrych obyczajów. 	profesjonalizm, prawdomówność, uczciwość, prostolinijność, odpowiedzialność, bezinteresowność, stanowczość, sumiennność, pracowitość, skromność, odporność na chwilowe niepowodzenia, lojalność, zaangażowanie, gotowość do życzliwej współpracy, altruizm, bezstronność, wnikliwość, kreatywność, innowacyjność, wiara, odwaga.
Twórczy	Przestrzeganie, przyjętych w skali międzynarodowej i skategoryzowanych w prawie państwowym przepisów prawa, a zwłaszcza prawa autorskiego, czyli między innymi: <ul style="list-style-type: none"> - dbałość o to, by uznanie za osiągnięcia naukowe przypadło temu, komu uznanie to rzeczywiście się należy; - korzystanie z prac opublikowanych tylko pod warunkiem wskazania ich źródła i wyraźnego rozgraniczenia osiągnięć własnych i cudzych; - korzystanie z sugestii i rad słownych a także z materiałów źródłowych na prawach rękopisu wyłącznie za pisemną zgodą autora i pod warunkiem wskazania pochodzenia; - niemożenie publikacji naukowych w celu upozorowanego wzbogacenia własnego dorobku; - powstrzymanie się od samochwalczej reklamy, unikanie używania tytułów i stopni naukowych w wypowiedziach wykraczających poza obszar kompetencji. 	
Mistrzowski (kierowniczy)	<ul style="list-style-type: none"> - grupowanie wokół siebie adeptów nauki jedynie na podstawie bezstronnej oceny ich kwalifikacji intelektualnych, etycznych i charakterologicznych; - zwalczanie przejawów protekcjonizmu, korupcji i dyskryminacji; - wyszukiwanie i otaczanie szczególną opieką ludzi wybitnie uzdolnionych, twórczych; - rozdzielanie wniosków awansowych, funduszy i nagród jedynie na podstawie osiągnięć. 	

Tabela 3. cd.

Table 3. continued

Pedagogiczny	<ul style="list-style-type: none"> - prowadzenie zajęć zgodnie z planem, z zastosowaniem nowoczesnych form i metod nauczania; - unikanie rutyny, nastawienie na rozwijanie samodzielności myślenia; - dbałość o to, by treść zajęć była zgodna z aktualnym stanem nauki światowej; - nienadużywanie pozycji. 	
Opiniodawczy	<ul style="list-style-type: none"> - wyrażanie opinii o cudzej pracy i dorobku naukowym bezstronnie i konkretnie; - nie angażowanie się w opracowywanie treści prac promocyjnych w stopniu uprawniającym do współautorstwa; - zwracanie uwagi na to, by w działalności opiniodawczej kierować się zaleceniami sumienia, normami prawa oraz zbiorem dobrych obyczajów w nauce. 	
Ekspertki	<ul style="list-style-type: none"> - podejmowanie się opracowania ekspertyz tylko w zakresie swojej specjalności; - niedopuszczanie do tego, by presja zleceniodawcy i jego oczekiwania wywierały wpływ na merytoryczną zawartość ekspertyzy; - odmawianie wykonania ekspertyz zgodnych z interesem osobistym po to, by uniknąć podejrzeń o stronniczość. 	
Propagatorski (krzewienie wiedzy)	<ul style="list-style-type: none"> - generowanie i transfer rzetelnych wiadomości o nauce, jej osiągnięciach i ograniczeniach; - piętnowanie pseudonaukowości; - przeciwstawianie się wszelkim próbom blokowania, zniekształcania lub opóźniania informacji. 	
Spółeczny	Wykorzystywanie wiedzy, intelektu i autorytetu w praktycznej działalności dla dobra i rozwoju społeczeństwa w aspekcie lokalnym i międzynarodowym.	

Źródło: na podstawie [Dobre... 2001]

Jak pisze Mendel [1996], wyrażone w kodeksie „Normy etyczne ... powinny być respektowane przez każdego pracownika nauki”. Akceptowanie jakichkolwiek odstępstw od kodeksu etycznego może bowiem doprowadzić do zaistnienia dwóch rodzajów patologii w polskiej nauce [por. Szapiro 2002]:

- edukacyjnej republiki bananowej, czyli systemu charakteryzującego się: zachwianiem racjonalności, oderwaniem przyczyn od skutków, wieloletowością w pogoni za korzyściami materialnymi (efektem której jest brak czasu na przygotowanie zajęć), rozchwianie i niejednoznaczność procedur, a w konsekwencji pojawienie się i lawinowy wzrost korupcji oraz spadek nobilitacji środowiska,
- stagnacja systemu edukacji, której konsekwencją będzie przede wszystkim utrwalenie i wzrost istniejących już dzisiaj groźnych zjawisk do których należą: emigracja specjalistów, niska innowacyjność procesów edukacyjnych itp.

Literatura

- Boć J. [1994]: Jak pisać pracę magisterską. Wrocław.
- Czekalska J. [2005]: Prawo własności intelektualnej. Prawo autorskie. Prawo komputerowe – pytania i odpowiedzi. Biuro Międzynarodowych Programów Naukowych, Politechnika Łódzka, Łódź.

- Dobre obyczaje w nauce. Zbiór zasad i wytycznych. [2001]: PAN, Komitet Etyki w Nauce, Warszawa.
- Dudek A., Kopel J. [2002]: Jakość kształcenia w szkolnictwie wyższym – bariery zewnętrzne. [W:] Zarządzanie jakością w szkolnictwie wyższym. J. Dietl i Z. Sapijaszka. (red.). Fundacja Edukacyjna Przedsiębiorczości, Łódź.
- Edukacja w Europie: różne systemy kształcenia i szkolenia – wspólne cele do roku 2010. [2003]. Fundacja Rozwoju Systemu Edukacji, Warszawa.
- Ghiselin B. [1963]: Ultimata criteria for two levels of creativity. [W:] Scientific creativity, its recognition and development. C.W. Taylor i F. Barron (red.). Wiley, New York.
- Grzeszczak T. [2000]. www.uw.edu.pl z dnia 04.03.2000.
- Klemensiewicz Z. [1964]: Opieka nad rozwojem młodej kadry wyższych uczelni. *Życie Szkoły Wyższej* 1, ss. 4-5.
- Łobocki M. [2000]: Metody i techniki badań pedagogicznych. Oficyna Wydaw. Impuls, Kraków.
- Mendel T. [1996]: Metodyka pisania prac doktorskich. AE, Poznań.
- Pieter J. [1963]: Słownik psychologiczny. Ossolineum, Wrocław.
- Pieter J. [1967]: Ogólna metodologia pracy naukowej. Ossolineum, Wrocław.
- Pietrasieński Z. [1961]: Psychologia sprawnego myślenia. PWN, Warszawa.
- Pietrasieński Z. [1962]: Sztuka uczenia się. PWN, Warszawa.
- Psychologia i poznanie. [1997]. M. Majerska i T. Tyszka (red.). PWN, Warszawa.
- Strategia rozwoju kształcenia ustawicznego do roku 2010. [2003]. MENiS, Warszawa.
- Szapiro T. [2002]: Akredytowanie praktyki i praktyka akredytacji. [W:] Zarządzanie jakością w szkolnictwie wyższym. J. Dietl i Z. Sapijaszka (red.). Fundacja Edukacyjna Przedsiębiorczości, Łódź.
- Ustawa z dnia 4 lutego 1994 roku o prawie autorskim i prawach pokrewnych. [1994]. *Dz. U.* z 2000 r., nr 80, poz. 904, tekst jedn. ze zm.
- Ustawa z dnia 27 lipca 2005 roku prawo o szkolnictwie wyższym. [2005]. *Dz. U.* z 2005 r.
- Wilkin J. [2005]: Teoria wyboru publicznego. SCHOLAR, Warszawa.

Milda Kraužlis¹

Katedra Ekonomiki Rolnictwa
i Międzynarodowych Stosunków Gospodarczych
SGGW
Warszawa

Rynek bioetanolu i jego rozwój w Unii Europejskiej

Bioethanol market and its development in the EU

Abstract. The EU bioethanol market has irrevocably entered the new era inaugurated by the Biofuels Directive. Most of the governments have decided to introduce mandatory ethanol blending into fuels to demonstrate their continuing political support for renewable energy sources and to encourage industry to create new production capacity of bioethanol. In addition there are tax exemptions, with various rates, applying to biofuels across the EU Member States. The largest quantities of bioethanol are produced in Spain, France and Germany, besides that the United Kingdom, Italy and the Netherlands have the ambition to join them in the nearest future as the result of their domestic policies of development. At the beginning of 2007 total ethanol fuel production capacity of the EU was estimated at 2.8 billion litres and production has been substantially increasing ever since. There are signs that sugar beet and wheat will remain as plants most frequently used by the industry and the importance of corn is likely to increase. The oxidant MTBE used in production of fuel is being replaced by ETBE more often, therefore the demand for ethanol will increase.

Key words : bioetanol, biofuels, ETBE

Synopsis. Rynek bioetanolu w UE nieodwołalnie wszedł w nową erę wprowadzoną przez unijną Dyrektywę Biopaliwa. Większość rządów zdecydowało się na wprowadzenie obowiązkowego dodawania biokomponentów do paliw, kontynuując polityczne wsparcie dla odnawialnych źródeł energii, aby przekonać przemysł do budowy nowych jednostek produkcji bioetanolu. Dodatkowo powszechnie wprowadzono zwolnienia biopaliw z akcyzy, w różnej wysokości w zależności od państwa członkowskiego. Największymi producentami bioetanolu są Hiszpania, Francja i Niemcy, wkrótce po realizacji ambitnych planów rozwoju produkcji dołączą do nich Wielka Brytania, Włochy i Holandia. Na początku 2007 r. zdolności produkcyjne Unii wynosiły 2,8 miliarda litrów bioetanolu², i ulegały szybkiemu wzrostowi. Roślinami używanymi w produkcji będzie nadal burak cukrowy i pszenica, wzrośnie udział kukurydzy. Utleniacz MTBE³ wykorzystywany w benzynach będzie coraz częściej zastępowany przez ETBE⁴, co zwiększy zapotrzebowanie na etanol.

Słowa kluczowe: bioetanol, biopaliwa, ETBE

Wstęp

Produkcja bioetanolu w Unii Europejskiej w ostatnich latach uległa znacznemu zwiększeniu, na co miały wpływ dwa podstawowe czynniki. Po pierwsze w Protokole z Kioto UE zobowiązała się zredukować emisję gazów cieplarnianych. Globalne ocieplenie staje się kwestią zainteresowania wielu rządów popierających powstawanie programów produkcji bioetanolu na skalę masową przy wykorzystywaniu takich roślin jak trzcina cukrowa, burak cukrowy i zboża, mimo iż produkcja ta nie jest w chwili obecnej

¹ Mgr inż., doktorant, ul. Nowoursynowska 166, 02-787 Warszawa, e-mail: krauzlyte@hotmail.com

² Według danych F. O. Licht,

³ Eter metylowo-tert-butyłowy

⁴ Eter etylowo-tert-butyłowy

konkurencyjna wobec paliw kopalnych. Drugi czynnik to kryzys energetyczny sprawiający, iż światowa cena ropy naftowej osiągnęła prawie 80 \$ za baryłkę. Pomaga to przekonać rządy do aktywnego wspierania produkcji energii odnawialnej [Komunikat ... 2007].

System transportowy Unii Europejskiej jest całkowicie uzależniony od ropy naftowej, która w większości pochodzi z importu z niestabilnych politycznie krajów świata. Komisja Europejska dąży do uniezależnienia się i zapewnienia bezpiecznych dostaw energii. Dywersyfikacji źródeł energii ma między innymi pomóc produkcja biopaliw. Ponadto Komisja ocenia, iż ewentualna rezygnacja z utrzymywania zapasów ropy naftowej w celu ochrony przed zakłóceniami w dostawach, dałaby oszczędności 1 miliarda euro rocznie.⁵

Bioetanol jest to alkohol etylowy pochodzenia organicznego, produkowany z roślin zawierających cukier (burak, trzcina cukrowa) lub skrobię (zboża oraz ziemniaki). Możliwa jest również produkcja etanolu przez rozkład zawartej w roślinach celulozy na cukry i ich fermentację. Enzymatycznemu rozkładowi poddawane są niektóre gatunki drzew i traw, a otrzymany w ten sposób bioetanol zaliczany jest do tzw. biopaliw drugiej generacji⁶. Istnieją takie zakłady prototypowe w Szwecji i Hiszpanii, lecz jest to produkcja niezwykle kosztowna, niekonkurencyjna wobec paliw kopalnych czy konwencjonalnych biopaliw. W przyszłości przy wykorzystaniu szybko rosnących upraw takich jak wiklina, eukaliptus, topola czy miscanthus może być to ważne źródło surowca do produkcji bioetanolu.

Bioetanol, wykorzystywany jako paliwo do silników benzynowych, może być stosowany w trzech postaciach: poprzez bezpośrednie zmieszanie z benzyną, w formie superetanolu E85, lub przerobiony na eter etylowo-tert-butylowy (ETBE).

Pierwsze rozwiązanie, bezpośrednie dodanie do benzyny pod postacią bezwodnego etanolu o 99% zawartości czystego alkoholu, jest rozwiązaniem prostym do zastosowania, gdyż silniki samochodowe mogą działać bez potrzeby ich modyfikacji przy zawartości w paliwie do 10% etanolu⁷. Większe domieszki wymagają przystosowania silnika. Superetanol E85 składa się w 85% z bioetanolu i w 15% z benzyny. W Stanach Zjednoczonych czy Szwecji dostępne są już samochody, które mogą korzystać z mieszanki o 85% zawartością etanolu, tak zwane pojazdy flex-fuel (FFV/C). W Brazylii od dawna produkowane są samochody, w których można stosować nawet 100% etanolu. W 2006 roku stanowiły one 80% nowo sprzedanych samochodów.

ETBE powstaje przez syntezę bioetanolu (49%) i izobutylenu (51%) produkowanego w rafineriach paliwa. ETBE miesza się z benzyną w ilości do 15%. Jest to forma powszechnie stosowana we Francji (80% produkcji bioetanolu) i Hiszpanii.

Alkohol etylowy może być również dodawany do oleju napędowego, tzw. e-diesel. Tego typu rozwiązania stosowane są na razie na bardzo małą skalę, np.: przez włoski koncern ENI, który oferuje tego typu mieszankę pod nazwą oxy-diesel.

⁵ Przy założeniu 14% udziału biopaliw w rynku UE

⁶ Komisja UE ocenia, iż biopaliwa drugiej generacji wejdą na rynek w latach 2010-2015, a spadek ich ceny nastąpi w 2020r.

⁷ Wymagania Światowej Karty Paliw (IV edycja ze stycznia 2007) dla benzyn silnikowych stwierdzają, iż w „przypadku wprowadzania związków tlenowych, zaleca się stosowanie eterów. Wymagania normy zezwalają na dodawanie do 10% etanolu”.

Rynek światowy

Bioetanol wykorzystywany jako paliwo stanowi 90% ogólnej produkcji biopaliw. W latach 2000-2005 światowa produkcja bioetanolu uległa podwojeniu. Dla porównania produkcja biodiesela wzrosła jedynie o 7%. W 2006 roku światowa produkcja osiągnęła 497 milionów hektolitrów (tab. 1). Dwa państwa, Brazylia i Stany Zjednoczone produkują prawie 75% produkcji światowej. W Stanach Zjednoczonych produkcja bioetanolu wzrosła w 2006 roku do 199 mln hl, w stosunku do 76 mln hl w 2001. W Brazylii w 2006 wyprodukowano ponad 165 mln hl etanolu. Bioetanol jest tam oferowany w czystej postaci E100, oraz w 20-25 % mieszankach z benzyną. Szacuje się, iż w 2010 produkcja brazylijska wzrośnie do 185 mln hl. W czerwcu 2007 roku brazylijskie Ministerstwo Rolnictwa ogłosiło, iż w przeciągu 7 lat Brazylia podwoi swoją produkcję etanolu. Według brazylijskiego Związku Plantatorów Trzciny Cukrowej (UNICA) Brazylia do 2013 roku zainwestuje 15 miliardów dolarów w produkcję alkoholu z cukru. Ma powstać 77 nowych zakładów produkcji (w 2006 bioetanol produkowano w 248 zakładach). W tym samym czasie kapitał zagraniczny zwiększył swój udział z 4,5 % do 6,5% [Le Betteravier... 2006]. Zwiększeniem inwestycji w brazylijską produkcję zainteresowani są Amerykanie, a także Europejczycy, jak np. francuska grupa TEREOS.

Tabela 1. Najwięksi producenci alkoholu (bioetanol), tys. hektolitrów
Table 1. Main producers of alcohol (bioethanol), thousand hectolitre

Kraj	Rok		
	2004	2005	2006
Stany Zjednoczone A. P.	143 164	162 139	199 730
Brazylia	146 630	160 670	165 000
Chiny	36 500	38 000	38 500
Unia Europejska	24 536	27 820	33 824
Indie	16 500	17 000	19 000
Rosja	7 800	7 200	6 500
Kanada	2 300	2 550	5 800
Południowa Afryka	3 854	3 904	3 875
Tajlandia	2 800	3 000	3 530
Ukraina	2 500	2 450	2 700

Źródło: F.O. Licht – Cedus

Brazylijski eksport etanolu, wynoszący w 2006 roku 3,4 miliardów litrów, wzrósł o 27% w porównaniu z 2005 rokiem. Można to przypisać ogromnej wymianie handlowej z USA. Amerykański import był znacznie większy ze względu na wycofanie z produkcji, wykorzystywanego jako dodatek dotleniający do benzyn bezołowiowych, estru metylowo-tert-butylowego (MTBE), co przy niewystarczającej zdolności produkcyjnej bioetanolu spowodowało wzrost jego ceny. W zeszłym roku rafinerie paliwa gwałtownie zaprzęstały wykorzystywać utleniacz MTBE, gdyż uważany jest on za substancję rakotwórczą, zanieczyszczającą wody gruntowe w wielu regionach. Innymi kluczowymi kierunkami docelowymi w 2006 roku dla eksportu brazylijskiego bioetanolu były Unia Europejska i Japonia.

Porównując destylarnie z rafineriami paliwa można stwierdzić, iż produkcja biopaliwa, jest w większym stopniu zdecentralizowana, przy czym produkcja bioetanolu jest bardziej skoncentrowana geograficznie niż produkcja biodiesla. W Stanach Zjednoczonych produkcja koncentruje się głównie w stanach środkowych (Illinois, Minnesota, Nebraska i Południowa Dakota), gdzie uprawiana jest kukurydza. W Brazylii produkcja bioetanolu koncentruje się w środkowo-południowym regionie, głównie w stanie Sao Paulo.

Bioetanol w Unii Europejskiej

W Unii Europejskiej obserwuje się odmienne tendencje niż na rynku światowym. Bioetanol stanowi jedynie 20% ogólnej produkcji biopaliw, przy czym 15% jest stosowane w formie ETBE. W 2003 roku popyt na bioetanol w UE wynosił 400 tys. m³ i w zasadzie było to zapotrzebowanie trzech liderów: Szwecji, Francji i Hiszpanii. Od czasu wprowadzenia Dyrektywy 2003/30/EC rozwój rynku biopaliw ulega przyspieszeniu. Dyrektywa zobowiązuje członków Unii do przystosowania ustawodawstwa krajowego w celu osiągnięcia krajowych poziomów udziału biopaliw w ogólnym spożyciu energii. Wartościami docelowymi było osiągnięcie w 2005 roku poziomu 2%, a w 2010 poziomie 5,75% [Komunikat ... 2007].

W 2005 roku prawie 40% unijnej produkcji alkoholu zostało przeznaczone do produkcji paliw. Wielkość ta osiągnęła 900 mln l i w porównaniu z osiągnięciami brazylijskimi czy amerykańskimi może wydawać się nieistotna, jednak stanowi duży postęp dla UE. Produkcja alkoholu rolniczego wzrosła z 1,3 miliarda litrów w 1998 roku do prawie 5 miliardów litrów w 2006. 17% tej produkcji pochodzi z dużych jednostek produkcyjnych nastawionych na wykorzystanie w produkcji biopaliw [An overview... 2006]. Na wzrost produkcji i wykorzystanie bioetanolu w paliwach mają wpływ tendencje na rynku światowym oraz nowa organizacja rynku cukru, która weszła w życie 1 lipca 2006. Reforma zakłada poprawienie konkurencyjności wobec rynku światowego poprzez obniżenie ceny cukru i buraka cukrowego. Nadwyżki cukru, które zgodnie ze zobowiązaniami WTO nie mogą być eksportowane, mogą zostać wykorzystane w przemyśle lub w produkcji bioetanolu. Do produkcji tej mogą również zostać przeznaczone nadwyżki buraków, wcześniej przetwarzane na cukier [Rynek cukru... 2007]. Umowy kontraktacyjne na buraki do produkcji bioetanolu podpisały już niektóre europejskie związki plantatorów buraka cukrowego. W Wielkiej Brytanii NFU⁸ podpisał umowę z British Sugar, w Niemczech DNZ⁹ z Nordzucker (umowa zakłada cenę za buraki na poziomie 24,2 €/t). Mimo iż cena za buraki do produkcji bioetanolu będzie niższa od ceny za buraki do produkcji cukru, to jednak jest to pewne rozwiązanie dla plantatorów dotkniętych reformą rynku. Zapowiedziana reforma rynku wina może sprawić, iż również jego nadwyżki zostaną przeznaczone na produkcję bioetanolu. Obecnie alkohol winny wykorzystywany jest w produkcji bioetanolu we Francji, Hiszpanii i Włoszech.

Wiodącym producentem alkoholu etylowego w UE-25 jest Francja produkująca rocznie 9,5 mln hl, co stanowi 33% unijnej produkcji. Jednak to Hiszpania jest dzisiaj największym producentem bioetanolu stosowanego w paliwach. W 2006 roku w 25 krajach

⁸ National Farmers Union

⁹ Dachverband Norddeutscher Zuckerrubranbauer

Unii Europejskiej wyprodukowano prawie 34 mln hl bioetanolu. Produkcja etanolu jest skoncentrowana w 5 krajach: Francji, Hiszpanii, Polsce, Niemczech i Szwecji (tab. 2).

W Europie do produkcji bioetanolu wykorzystuje się buraki cukrowe i zboża, głównie pszenicę. W 2004 roku na produkcję około 500 tys. ton bioetanolu w UE zużyto około 1,2 mln ton zbóż (0,4% zbiorów zbóż ogółem) i około 1,0 mln ton buraków cukrowych (0,8% zbiorów) [Le Betteravier... 2006]. W kampanii 2006/2007 powierzchnia uprawy buraka wykorzystywanego w produkcji alkoholu wyniosła 85 tys. hektarów. Ocenia się, iż w przyszłej kampanii może osiągnąć 90 tys. ha (Francja 40 tys. ha, Niemcy 30 tys. ha, Czechy 10 tys. ha, Belgia 5 tys. ha, Austria 4 tys. ha).

Tabela 2. Produkcja alkoholu (bioetanol) w Unii Europejskiej (25), tys. hektolitrów

Table 2. Production of alcohol (bioethanol) in the European Union (25), thousand hectolitre

Kraj	Rok		
	2004	2005	2006
Francja	8 300	9 100	9 500
Niemcy	2 300	3 500	7 500
Hiszpania	3 344	3 797	4 635
Wielka Brytania	2 850	2 900	2 800
Polska	1 950	2 410	2 500
Włochy	1 500	1 500	1 625
Szwecja	1 050	1 100	1 150
Węgry	538	580	650
Dania	177	208	185
Austria	72	70	100
Inne państwa UE-25	2 455	2 655	3 179
Razem UE	24 536	27 820	33 824

Źródło: F. O. Licht – Cedus

O rodzaju wykorzystanego surowca decyduje jego dostępność oraz cena. Koszty uzyskania surowca stanowią 65-70% łącznych kosztów produkcji spirytusu (według IERiGŻ-PIB). Ekonomiści Toepfer International twierdzą, iż aby osiągnąć pułap 5,75% udziału biopaliw w użyciu paliw w transporcie publicznym w 2010 roku należałoby przeznaczyć na ten cel 28-30 mln ton zbóż. Zdaniem firmy większość bioetanolu będzie produkowana z pszenicy, pozostała zaś z buraków cukrowych.

Jednym z podstawowych czynników warunkujących opłacalność produkcji bioetanolu jest ilość i dostępność ropy naftowej oraz jej cena. W roku 2005 i na początku 2006, gdy cena ropy naftowej osiągnęła 41€ (50\$) za baryłkę, produkcja bioetanolu z trzciny cukrowej i jego wykorzystanie na paliwo było opłacalne [Biofuels... 2006]. W ocenie analityków z brazylijskiego koncernu Petrobas cena brazylijskiego bioetanolu produkowanego z trzciny cukrowej wyniosła w 2005 roku 30-35\$ za baryłkę, to samo biopaliwo wyprodukowane w USA z kukurydzy kosztowało około 60\$ za baryłkę, a bioetanol pochodzący z UE (zboża i buraki cukrowe) około 100\$ za baryłkę. Komisja Europejska ocenia, iż przy zastosowaniu obecnej technologii produkcji bioetanolu staje się on konkurencyjny dla wykorzystania paliwowego, gdy cena ropy naftowej wynosi 90€ za

baryłkę. Analiza „od otworu do koła” wykonana na zlecenie Komisji przez Wspólne Centrum Badawcze wskazuje że punkt rentowności dla bioetanolu wynosi 63-85 € [Komunikat...2007].

W 2006 roku do produkcji bioetanolu we Francji wykorzystano głównie burak cukrowy (70% produkcji etanolu) oraz zboża (głównie pszenica). Szacuje się, iż udział ten będzie się zmieniał w ciągu następnych lat wraz z powstawaniem destylarni wykorzystujących jako surowiec zboża. Rząd francuski ocenia, iż proporcje te mogą zostać odwrócone i już w 2009 roku jedynie 30% produkcji bioetanolu będzie pochodziło z buraka cukrowego. Jednak wraz ze wzrostem produkcji bioetanolu będzie wzrastał areal wykorzystywanego buraka. W 2005 roku do produkcji bioetanolu przeznaczono 10 tys. ha buraka, do 2010 roku areal ma wzrosnąć do 60 tys. ha. Powierzchnia uprawy pszenicy z przeznaczeniem na produkcję bioetanolu ma wzrosnąć z 14 tys. ha w 2004 do 230 tys. ha w 2010. W 2008 roku do produkcji ma zacząć być wykorzystywana również kukurydza, do 2010 roku powierzchnia z przeznaczeniem na bioetanol ma wzrosnąć do 50 ty. ha.

Nowa organizacja rynku cukru wpłynie znacząco na wykorzystanie nadwyżkowych buraków w produkcji bioetanolu. Na alkohol mogą też wkrótce zostać przeznaczone znaczne ilości plantacji winorośli wraz z rozpoczynającą się reformą europejskiego rynku wina. Ponadto Francja dysponuje 1 200 tys. hektarów nieużytków rolnych. AGPB¹⁰ szacuje, iż wraz z postępowaniem agrotechnicznym plony zbóż z hektara będą rosły i w 2015 roku powierzchnia nieużytków zwiększy się do 1,5 mln ha.

Pod koniec 2005 roku rząd francuski ogłosił ambitny plan rozwoju produkcji biopaliw. Francja w 2008 roku, dwa lata wcześniej niż Wspólnota, ma osiągnąć 5,75% udział biopaliw w rynku, 7% w 2010 i 10% do 2015 roku [Biocarburants... 2006]. Cel ma zostać osiągnięty dzięki dystrybucji 1,01 miliarda litrów bioetanolu, który będzie korzystał z zachęt podatkowych w wysokości 0,33 € na litr bioetanolu wykorzystanego w bezpośredniej domieszce do benzyny lub w produkcji ETBE.

W kampanii 2005-2006 Francja wyprodukowała 1 722 390 hl¹¹ bioetanolu przy 81% udziale buraków i 19% zbóż. Obecnie we Francji działa 16 jednostek posiadających moce produkcyjne w wysokości 460 mln l. Największym producentem bioetanolu jest jeden z ważnych producentów cukru, Tereos. Posiada on zakłady w Artenay, Romaines, Bucy, Lillers oraz nowe zakłady w Oriony i Lillebonne. Całkowita roczna zdolność produkcji w 2006 roku wynosiła 144 mln litrów, docelowo ma osiągnąć 600 mln litrów. Dużym producentem jest spółdzielnia rolnicza Cristal Union posiadająca destylarnie przy cukrowni Arcie sur Aube. Jest to największa destylarnia wykorzystująca do produkcji syrop cukrowy w Europie (rocznie na ten cel przeznaczają 1 mln ton buraków cukrowych), o zdolności produkcyjnej 150 mln litrów rocznie. W czerwcu 2007 produkcję rozpoczął zakład w Bazancourt (150 mln l w 2007 r., 320 mln l w 2008 r.). Do produkcji w tym zakładzie wykorzystanych zostanie 12,5 tys. ha buraka cukrowego oraz 55 tys. ha pszenicy. Saint Louis Sucre rocznie przerabia 550 tys. ton buraka cukrowego w Eppeville, produkując ponad 55 mln l bioetanolu. Całkowita zdolność przerobu tego zakładu wynosi 65 mln l i przewiduje się, iż zostanie ona w pełni wykorzystana do 2008 roku. Wśród innych producentów wymienić można destylarnie Burdon (4,7 mln l w 2006 r., docelowo 8 mln l),

¹⁰ Association Général de Producteurs de Blé et Autres Céréales en France, Francuski Związek Producentów Pszenicy i innych Zbóż

¹¹ Źródło : SNPAA, Le syndicat national des producteurs d'alcool agricole, Krajowe Zrzeszenie Producentów Alkoholu Rolniczego.

Amylum (13,8 mln l), spółdzielnię rolniczą SICA¹² w Vallée du Loing (około 4 mln l w 2007 r., 5,1 mln l w 2008 r.), wykorzystującą alkohol winny destylarnię Deuleup (6 mln l w 2007 r., 14,6 mln l w 2008 r.). W 2007 roku działalność rozpocznie destylarnia w Lacq, której głównym udziałowcem jest lider w europejskiej produkcji bioetanolu, hiszpańska Abengoa. Początkowo ma być uruchomiona produkcja 50,7 mln litrów, w 2008 roku zdolność produkcyjna ma osiągnąć 126 mln l, w 2009 r. 152 mln l. Docelowo ma być produkowanych 200 mln l bioetanolu przy wykorzystaniu kukurydzy. W 2008 roku produkcję bioetanolu rozpocznie w Nogent-Le Meriot grupa producentów zbożowych Soufflet. Początkowo będzie tu produkowanych z pszenicy 57 mln l, aby w 2009 osiągnąć poziom 100 mln l. Całkowita zdolność produkcji tego zakładu będzie wynosiła 130 mln l bioetanolu rocznie. Rocquette buduje zakład w Beinheim o całkowitej zdolności produkcyjnej 200 mln litrów.

Francja wspiera produkcję biopaliw od 1998 roku, kiedy to wprowadziła dla producentów biopaliw częściowe zwolnienia z podatku akcyzowego (TIPP podatek od produktów petrochemicznych). Zwolnienia te otrzymują zakłady, którym przyznano limit produkcyjny na biopaliwa. W 2006 roku z podatku zwolniono 1 mln ton biokomponentów. W 2010 r. ilość ta ma wzrosnąć do 4,3 mln ton [Korycińska 2007]. Dodatkowym wsparciem jest wprowadzony w 2005 roku podatek ogólny od zanieczyszczenia środowiska (TGAP), którym obciążani są dystrybutorzy paliw nie spełniający minimalnego poziomu domieszki biokomponentów w paliwie. Podatek obliczany jest jako procent, równy corocznemu wskaźnikowi w zakresie stosowania biopaliw, od wartości sprzedaży detalicznej paliwa¹³. W 2006 roku rząd francuski rozważał wprowadzenie obowiązkowego dodawania biokomponentów do paliw. Rozwiązanie to zostało odrzucone w obawie, iż krajowa produkcja nie wystarczy i mogłoby dojść do znacznego zwiększenia importu surowców.

Hiszpania jest pierwszym producentem bioetanolu wykorzystywanego do produkcji paliw w UE. Grupa Abengoa jest europejskim liderem, w kraju posiada trzy zakłady produkujące łącznie 420 mln litrów etanolu (Babilafuente, Texeiro, Cartagena). Wkrótce planuje rozpocząć produkcję w Zierbana (koniec 2007 r.), Kadyksie i Curtis (2008 r.). Do produkcji wykorzystuje się głównie zboże, są projekty produkcji bioetanolu z buraka cukrowego. Istnieje jeszcze siedem innych projektów produkcji bioetanolu, między innymi w przedsiębiorstwach DOSBIO, CEPESA i SIACE. W ciągu 4 lat, gdyby zrealizowano wszystkie istniejące projekty, Hiszpania mogłaby zwiększyć swoją produkcję nawet do 1,9 miliarda litrów. Rząd hiszpański planuje, iż w 2012 roku udział energii odnawialnych wyniesie 12% krajowego spożycia energetycznego.

W 2006 roku Niemcy wyprodukowały 7,5 mln hl bioetanolu. Jest on produkowany w sześciu zakładach należących do czterech przedsiębiorstw. Sudzucker, który jest największym producentem cukru w Europie produkuje bioetanol w Zeitz (260 mln l). VERBIO¹⁴ posiada trzy jednostki produkcyjne o łącznej zdolności produkcji 557 mln litrów: Rostock, Schwet (NBE¹⁵) i Zorbig (MBE¹⁶), Bernhard Icking KG jedną w Seyda (7,5 mln l). Hiszpańska Abengoa we współpracy z producentem alkoholu rolniczego

¹² od 2000 roku spółdzielnie rolnicze SICA są udziałowcem Cristal Union, <http://www.cristal-union.fr/presentation/histoire.asp>

¹³ Wartość bez podatku VAT, ale z uwzględnieniem akcyzy

¹⁴ VERBIO Vereinigte BioEnergie AG

¹⁵ Nordbrandenburger Bioenergie

¹⁶ Mitteldeutsche Bioenergie

KWST¹⁷ produkuje bioetanol w Hanowerze (50 mln l). Abengoa zamierza w niedalekiej przyszłości zbudować zakład w Rostock o zdolności produkcyjnej 370 mln l. Można zaobserwować, iż produkcja bioetanolu w Niemczech jest skoncentrowana. Najważniejszymi regionami produkcji jest Saksonia, Brandenburgia oraz miasto Rostock. Do produkcji wykorzystuje się głównie zboża. Sudzucker przerabia 9 tys. ha buraka cukrowego. Uprawę tą planuje wykorzystać także Abengoa i Danisco. Do 2009 roku powierzchnia uprawy buraka wykorzystana do produkcji bioetanolu zwiększy się do 40 tys. ha. Istnieje wiele projektów budowy nowych zakładów produkcji, np. Danisco zamierza produkować w Anklam (80 mln l), Nordzucker w Klein-Wanzleben (130 mln l), Ecopower Biofuels w Genthin (200 mln l).

Większość niemieckich rafinerii zaprzestało produkcji MTBE na rzecz wykorzystania bioetanolu i produkcji ETBE [National report... 2006]. W Niemczech przyjęto ulgi podatkowe dla biopaliw w wysokości 0,65 € na litr bioetanolu. Uzyskano także zapewnienia największych koncernów samochodowych o objęciu gwarancją samochodów tankowanych biopaliwem [Falba i Gadzinowski 2007].

W Wielkiej Brytanii British Sugar (Wissington), wykorzystując pszenicę i burak cukrowy (około 9 tys. ha), produkuje 31,5 mln l bioetanolu rocznie. Wielkość produkcji w ciągu roku ma się zwiększyć do 70 mln l. W 2008 r. produkcję planuje rozpocząć potentat w produkcji izoglukozy firma Cargill. W Manchesterze ma powstawać 380 mln l bioetanolu. Firma Roquette zamierza rozpocząć produkcję w Corby. Początkowo zdolność produkcyjna ma wynosić 120 mln l (2008 r.), docelowo ma być tam produkowanych 240 mln l. Green Spirit Fuels ma zakończyć budowę zakładu w Henstridge pod koniec 2008 roku i produkować tam 130 mln l. Drugi zakład zamierza zbudować w Grisby ze zdolnością produkcyjną 200 mln l bioetanolu przy wykorzystaniu pszenicy i buraka. W 2009 roku, Ensus zakończy budowę fabryki w Teeside, gdzie ma być przerabianych 1,2 mln ton pszenicy, a końcowa zdolność produkcji ma osiągnąć 400 mln l. Projekty produkcji bioetanolu w na wyspach ma również hiszpańska Abengoa (Immingham), LOSONOCO (Billingham i Teesside), VIROEL (River Humber), BIO-ETANOL LDT (River Humber) oraz Tate&Lyle Sedalcol. Największy zakład produkujący bioetanol ma powstać w Grangemouth. INEOS, który skorzysta z funduszu rozwoju regionalnego rządu szkockiego, ma rozpocząć działalność w 2008 roku produkując 600 mln l. Zanim powyższe plany produkcji będą zrealizowane, aby osiągnąć krajowy wskaźnik w zakresie stosowania biopaliw Wielka Brytania będzie importowała bioetanol z Brazylii. Szacuje się, iż w 2005 roku import ten wyniósł 1,4 mln hl, podczas gdy w 2004 roku w ogóle nie istniał.

Szwecja jest państwem, które stosuje najwyższe w UE domieszki bioetanolu w benzynie. Jest też pierwszym państwem europejskim, które rozwinęło jego dystrybucję. Jest on dostępny dla samochodów Flex Fuel w 85% stacji benzynowych. Szacuje się, iż 4000 stacji benzynowych wykorzystuje etanol w formie E5, 160 spośród nich oferuje również formę E85. W Szwecji etanol produkowany jest w dwóch zakładach: w Norrköping przez Agroetanol AB (całkowita zdolność produkcji 50 mln l) i Örnköldsvik przez SEKAB (całkowita zdolność produkcji 65 mln l). Do produkcji wykorzystywana jest głównie pszenica, około 500 tys. ton, oraz miazga drzewna. W 2008 roku Lantmännen ma zakończyć budowę destylarni w Norrköping (całkowita zdolność produkcji 150 mln l). W 2006 roku produkcja bioetanolu wyniosła 70 mln l, podczas gdy konsumpcja aż 260 mln l. Większość bioetanolu była więc importowana, z czego 60% pochodziła spoza UE.

¹⁷ Kraul & Wilkeningu Stelling KG-GmbH & Co

W Holandii w trakcie budowy są cztery zakłady. Pod koniec 2007 roku produkcją rozpocznie Bioethanol Rotterdam, gdzie produkowanych będzie 100 mln l rocznie. Blue Ocean Associates buduje zakład w Amsterdamie (110 mln l), Royal Nedalco, w porozumieniu ze spółdzielnią Cosun, w Sas van Gent (200 mln l) i w Bergen (127 mln l). Swoją działalność zakłady te rozpoczną w drugiej połowie 2008 roku. Ponadto istnieją dwa kolejne projekty budowy destylarni. Futura Petroleum zamierza produkować 140 mln l etanolu w Amsterdamie, HES 13 mln l w Moerdijk (Rotterdam). Holandia nie dysponuje powierzchnią, na której mogłaby rozwijać uprawę roślin cukrowych czy skrobiowych. Ocenia się więc, iż poza przerobem nadwyżkowych buraków cukrowych i ewentualnie pszenicy będzie importowała bioetanol z Brazylii.

W Austrii Agrana, jeden z ważnych producentów cukru w Europie, zamierza rozpocząć produkcję bioetanolu pod koniec 2007 roku w Pischelsdorf pod Wiedniem. Zdolność produkcyjna wyniesie 200 mln litrów. Do produkcji w 90 % zostanie wykorzystana pszenica, a w 10% burak cukrowy. W październiku 2005 roku w Austrii wprowadzono obowiązek 2,5% domieszki etanolu w paliwach. Udział ten będzie się zwiększał do 4,3% w 2007 r. i 5,75% w 2008 r.. Od października 2007 roku będzie obowiązywało zwolnienie podatkowe w wysokości 5 €/m³. Podobnie jak we Francji ma zostać wprowadzony podatek od zanieczyszczania środowiska dla tych rafinerii, które będą się ociążać z wprowadzeniem biokomponentów do paliw, w wysokości 13 €/m³ [An overview... 2006].

Podsumowanie

Mimo zwiększenia wykorzystania bioetanolu w ostatnich latach większości państw członkowskich nie udało się wprowadzić Dyrektywy Biopaliwa i osiągnąć 2% domieszki biokomponentów w paliwach. Wśród 25 członków UE wykorzystanie bioetanolu w benzynie wyniosło średnio jedynie 0,55%. Istnieje wiele nowych projektów produkcji, a państwa członkowskie w różny sposób starają się zwiększać wykorzystanie bioetanolu. Wspieranie zastosowania biokomponentów odbywa się w drodze ułatwień prawnych i fiskalnych, najczęściej poprzez system zwolnień i ulg podatkowych. Kilka państw wprowadziło instrumenty prawne zobowiązujące dostawców paliw do zapewnienia określonego udziału procentowego biopaliw w ogólnej ilości paliw dostępnych na rynku.

Jednym z ważniejszych problemów jest brak wspólnych dla UE standardów dla bioetanolu. Różnorodność standaryzacji komplikuje i zwiększa ryzyko wymiany handlowej. Należałoby jak najszybciej ustalić normy obowiązujące nie tylko w UE, ale i na świecie. Powstała międzynarodowa grupa¹⁸ mająca na celu opracowanie projektu światowej standaryzacji, który powinien być gotowy na początku 2008 roku. Inną przeszkodą może być struktura dystrybucji paliw, czy też niechęć firm paliwowych do szerszego wykorzystania biopaliw w ofertach. UE chroni rynek etanolu przed importem, dla którego cło importowe wynosi 45% ad valorem [Międzynarodowy... 2007]. W świetle negocjacji Światowej Organizacji Handlu nie wiadomo, czy ochrona ta będzie mogła

¹⁸ Do której weszli: Word Wildlife Fund, Toyota, British Petroleum, ONZ, Światowe Forum Ekonomiczne, Uniwersytet Kalifornii w Berkeley oraz rządy holenderski i szwajcarski.

funkcjonować. Toczą się również rozmowy z Mercosur¹⁹ w sprawie rozszerzenia dostępu producentów cukru i etanolu z tej strefy do unijnego rynku. Rozwiązaniem mogło by być wprowadzenie, na wzór amerykański, kontyngentu na bezcłowy import (np. 7% wielkości unijnej produkcji).

W ciągu najbliższych lat produkcja bioetanolu w UE ulegnie znacznemu wzrostowi. Do produkcji będą nadal wykorzystywane buraki cukrowe, zwiększy się udział zbóż, głównie pszenicy i kukurydzy. Wiele krajów europejskich konsumujących duże ilości paliw i mających ograniczoną powierzchnię uprawy, będzie preferować import niż własną produkcję. Wzrost produkcji bioetanolu może się odbywać poprzez zagospodarowywanie nieużytków.

Literatura

- An overview of EU member states ethanol politics and industry. [2006]. *WABCG²⁰ Bulletin* ss. 2-3.
- Biocarburants – Rapport 2005 de la France, prévu dans le cadre de la directive 2003/30/CE. [2006].
- Biofuels for transportation. [2006]. Waszyngton, s.6
- Falba A., Gadzinowski D. [2007]: Przegląd światowego rynku zbóż. *Świat zbóż* 6. ss.26-27.
- FlashMarkets+. [2007]. WABCG.
- Komunikat Komisji. Raport w sprawie postępu w zakresie użycia biopaliw i innych paliw odnawialnych w państwach członkowskich UE. [2007]. Bruksela.
- Korycińska A. [2007]: Akcyza w krajach UE. *Nasz rzepak* 2 (14), ss. 5-8.
- Le Betteravier Francais. [2006]. Nr 870.
- Międzynarodowy rynek biopaliw - stan rozwoju i perspektywy. [2007]. FAPA/FAMMU, Warszawa.
- National report on the implementation of Directive 2003/30/EU of 8.05.2003 on the promotion of the use of biofuels or other renewable fuels for transport in Germany in 2005. [2006].
- Rynek cukru. Stan i perspektywy. [2007]. Nr 31. IERiGŻ, ARR., MRiRW, Warszawa

¹⁹ Mercosur, Mercado Comun del Sur (Wspólny Rynek Południa), międzynarodowa organizacja gospodarcza powołana w roku 1991 traktatem z Asuncion (Paragwaj); do tej organizacji należą: Argentyna, Brazylia, Paragwaj, Urugwaj i Wenezuela.

²⁰ Word Association of Beet and Cane Growers.

Katarzyna Lebiecka¹

Zakład Ogólnej Ekonomiki

Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej – PIB

Warszawa

Wyniki produkcyjne i ekonomiczne gospodarstw prowadzących produkcję rolniczą w różnych warunkach przyrodniczych²

Production and economic results of agricultural holdings located in different environmental conditions

Abstract. The aim of the paper is a comparison of production and economic results of two groups of agricultural holdings and a presentation of the role of EU subsidizing in shaping agricultural incomes of farms located in different environmental conditions. This analysis covers 9.6 thousand of agricultural holdings belonging to Polish FADN in year 2005.

Key words: agricultural holding, cross compliance, agricultural holdings income, Farm Accountancy Data Network.

Synopsis. Celem artykułu jest porównanie wyników produkcyjnych i ekonomicznych dwóch wyodrębnionych grup gospodarstw rolnych oraz określenie roli dopłat unijnych w kształtowaniu dochodu gospodarstw prowadzących produkcję w różnych warunkach przyrodniczych. Analiza obejmuje około 9,6 tys. gospodarstw rolnych należących w 2005 roku do Polskiego FADN.

Słowa kluczowe: gospodarstwo, zasada wzajemnej zgodności, dochody gospodarstw, system zbierania i wykorzystywania danych rachunkowych FADN.

Wprowadzenie

Zarys zasady wzajemnej zgodności środowiskowej na obszarze Wspólnoty Europejskiej został nakreślony w 1992 roku, kiedy to w ramach reformy McSharry'ego wprowadzono wsparcie finansowe w celu wielofunkcyjnego rozwoju wsi.³ Zasada ta została rozwinięta w Agendzie 2000. Termin „środowiskowej zgodności” (environmental cross compliance) został zdefiniowany jako powiązanie specyficznych warunków środowiskowych z płatnościami bezpośrednimi poprzez zastosowanie sankcji w formie redukcji płatności bezpośrednich w przypadku nie spełnienia minimalnych wymagań (non-compliance). Dodatkowo reforma Wspólnej Polityki Rolnej z 2003 roku ustanowiła system kontroli i sankcji, który w sposób restrykcyjny traktuje przestrzeganie wymagań nie tylko z zakresu ochrony środowiska, ale również warunków bezpieczeństwa żywnościowego,

¹ Mgr, ul. Świętokrzyska 20, 00-002 Warszawa, tel. (022) 50 54 402, e-mail: lebiecka@ierigz.waw.pl

² Praca wykonana w ramach zadania badawczego „Rolnictwo społecznie zrównoważone” Programu Wieloletniego 2005-2009 „Ekonomiczne i społeczne uwarunkowania rozwoju polskiej gospodarki żywnościowej po wstąpieniu Polski do Unii Europejskiej”.

³ Zasada wzajemnej zgodności środowiskowej po raz pierwszy została wprowadzona w Stanach Zjednoczonych w latach 30. ubiegłego stulecia i dotyczyła dobrowolnego udziału rolnika w działaniach na rzecz ochrony gleb przed erozją. W Europie zasada zgodności środowiskowej stała się obowiązkowa po raz pierwszy w Szwajcarii i Norwegii w latach 90. XX wieku.

higieny i dobrostanu zwierząt. W Polsce zasada wzajemnej zgodności będzie obowiązywać w pełni łącznie z przyjętym systemem kontroli i sankcji od 2009 roku ⁴.

Cel i zakres badań

Celem artykułu jest porównanie wyników produkcyjnych i ekonomicznych dwóch grup gospodarstw rolnych oraz określenie roli dopłat unijnych w kształtowaniu dochodu gospodarstw prowadzących produkcję w różnych warunkach przyrodniczych. Przedmiotem badań jest około 9,6 tys.⁵ gospodarstw rolnych, stanowiących 82% wszystkich gospodarstw należących w 2005 roku do Polskiego FADN⁶. Badaną zbiorowość podzielono wg kryterium przyznania dotacji, które wiążą się z dotrzymaniem zobowiązań środowiskowych przez beneficjenta. Pierwszą grupę stanowi 4,4 tys. gospodarstw, które uzyskały płatności bezpośrednio, w zamian za spełnienie warunków dobrej kultury rolnej. Drugą grupę tworzy 5,2 tys. gospodarstw, które zobowiązały się spełnić dodatkowe warunki środowiskowe w zakresie zwykłej dobrej praktyki rolniczej. Są to gospodarstwa, którym przyznano płatność z tytułu położenia na obszarach o niekorzystnych warunkach gospodarowania (ONW) i/lub w ramach działań rolnośrodowiskowych.

Zakres warunków wzajemnej zgodności środowiskowej

Zasada zgodności środowiskowej obejmuje wymagania z zakresu dobrej kultury rolnej oraz wybrane warunki z zakresu zarządzania SMR (ang. Statutory Management Requirements). Warunki dobrej kultury rolnej dotyczą działań mających na celu: przeciwdziałanie erozji, ograniczenie degradacji materii organicznej, przeciwdziałanie zmianom struktury gleby oraz zachowanie przyrodniczo cennych siedlisk. Wymogi dotyczące zakresu zarządzania (gospodarowania) stanowią uzupełnienie minimalnych standardów dobrej kultury rolnej w ochronie środowiska. Część tych warunków można przypisać do obowiązujących zasad zwykłej dobrej praktyki rolniczej. Są to warunki dotyczące:

- stosowania i przechowywania nawozów,
- rolniczego wykorzystania ścieków w gospodarstwie,
- stosowania komunalnych osadów ściekowych,
- stosowania środków ochrony roślin,
- gospodarowania na użytkach zielonych,
- utrzymywania czystości i porządku w gospodarstwie,
- ochrony siedlisk przyrodniczych,
- ochrony gleb,

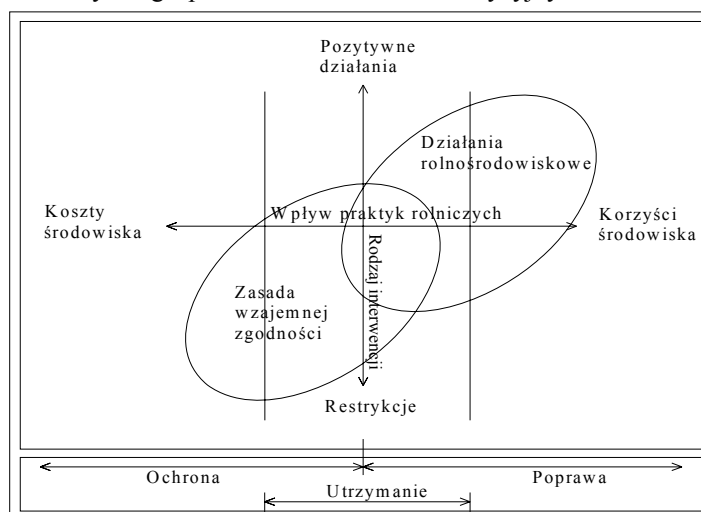
⁴ Komisja Europejska proponuje trzyletni okres przejściowy dla nowych krajów członkowskich stosujących system SAPS (Single Area Payment Scheme; z wyjątkiem Malty i Słowenii) na wdrożenie wymogów w zakresie zarządzania (SMR, Statutory Management Requirements). Dla Polski (oraz siedmiu pozostałych nowych członków UE, nie objętych jeszcze zasadą zgodności), okres ten będzie liczony od 2009 roku, natomiast dla Rumunii i Bułgarii dopiero od 2012 roku [Europa... 2007].

⁵ Baza danych Polskiego FADN za rok 2005 liczyła 11 774 gospodarstw rolnych. Spośród tych gospodarstw wybrano tylko te, którym przyznano płatności bezpośrednio, tj. 9 596 gospodarstw.

⁶ FADN to europejski system zbierania danych rachunkowych w rolnictwie.

- ochrony zasobów wodnych.

Szeroki zakres warunków wzajemnej zgodności może stanowić punkt odniesienia do wyznaczenia kierunku podejmowanej aktywności rolniczej i określenia jego wpływu na stan środowiska. Nieprzestrzeganie warunków dobrej kultury rolnej będzie oddziaływać negatywnie na stan środowiska naturalnego (rys. 1), gdyż warunki te stanowią minimum jakie należy przestrzegać. Natomiast korzyści pożądane z punktu widzenia poprawy walorów przyrodniczych i wspierania zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich są określone poprzez obligatoryjne wymagania w ramach działań ONW i ponadobowiązkowe praktyki rolnicze dla przedsięwzięć rolnośrodowiskowych⁷. Dodatkowe wymogi rolnośrodowiskowe dotyczą m.in. zachowania naturalnego krajobrazu, rodzimych ras zwierząt, ekstensyfikacji gospodarowania, stosowania międzyplonów oraz zakładania stref buforowych. W przypadku ONW wymogi odnoszą się do kontynuacji wykorzystywania ziemi w celach rolniczych i gospodarowania metodami tradycyjnymi.

Źródło: [Kristensen i Primdahl 2006]

Rysunek 1. Wpływ praktyk rolniczych na stan środowiska

Figure 1. The influence of agricultural practices on the state of environment

Kształt przyjętych regulacji prawnych w zakresie środowiska wpływa na stopień spełnienia tych standardów. Wymóg dobrej kultury rolnej dotyczy beneficjentów płatności bezpośrednich, natomiast dodatkowo pełny zakres zwykłej dobrej praktyki rolniczej jest obowiązkowy dla rolników, którzy:

- uczestniczą w programie rolnośrodowiskowym,
- gospodarują na obszarach o niekorzystnych warunkach gospodarowania (ONW)⁸.

⁷ Więcej nt. programu rolnośrodowiskowego w UE i w Polsce w pracy Niewęglowskiej [2006].

⁸ Wspieranie rolnictwa na terenach problemowych stanowiło jedno z działań Planu Rozwoju Obszarów Wiejskich w latach 2004-2006. Plan ten definiuje poszczególne obszary ONW i wskazuje na uzasadnienie ich delimitacji. Obszary te dzieli się na: obszary nizinne I, obszary nizinne II, obszary górskie i ze specyficznymi utrudnieniami. Obszary ONW zostały wyznaczone na podstawie m.in. wskaźnika rolniczej przestrzeni produkcyjnej, średniej powierzchni gospodarstwa, udziału gospodarstw, które zaprzęstały działalności rolniczej, powierzchni obszarów zagrożonych erozją, powierzchni użytków rolnych położonych powyżej 500 m n.p.m.

Celem działania ONW jest wyrównywanie szans rozwojowych gospodarstw. Wspomagając dochody gospodarstw położonych na obszarach niekorzystnych dla produkcji rolnej instrument ten niweluje różnicę między gospodarstwami o podobnym profilu produkcji, ale gospodarujących w odmiennych warunkach przyrodniczych. Dodatkowo zmniejsza dystans dochodowy tych gospodarstw do przeciętnego gospodarstwa w kraju [Floriańczyk 2006]. Za obszary ONW uznawane są obszary „upośledzone” na terenie Wspólnoty (z powodu niskiej produktywności ziemi), na których musi być prowadzona działalność rolnicza dla ochrony przed erozją i dla zachowania piękna krajobrazu [Kutkowska 2000].

Finansowanie przedsięwzięć rolnośrodowiskowych sprzyja także wyrównywaniu dochodów gospodarstw rolniczych, które podejmują się specyficznych działań na rzecz rolnictwa zrównoważonego i ekologicznego.

Wysokość przyznawanych płatności jest uzależniona od warunków gospodarowania i utraty dochodów lub dodatkowych kosztów, ponoszonych w związku z podporządkowaniem działalności rolniczej restrykcjom środowiskowym.

Wyniki produkcyjne i ekonomiczne analizowanych grup gospodarstw

Analizą objęto 9,6 tys. gospodarstw uczestniczących w polskim systemie zbierania danych rachunkowych w 2005 roku. Podstawę wyodrębnienia grup gospodarstw stanowią zobowiązania beneficjentów wobec deklaracji spełnienia standardów środowiskowych, tj. dobrej kultury rolnej (I grupa) oraz dobrej kultury rolnej i zasad dobrej praktyki rolniczej (II grupa). Spośród gospodarstw grupy II aż 99,5% stanowią gospodarstwa położone na obszarach problemowych (ONW). Pozostały odsetek dotyczy gospodarstw biorących udział tylko w przedsięwzięciach rolnośrodowiskowych⁹.

Analiza wyodrębnionych grup gospodarstw wskazuje na nieznaczne różnice pod względem cech produkcyjnych (tab.1). II grupa gospodarstw w porównaniu do I grupy charakteryzuje się mniejszym udziałem ziemniaków i warzyw w powierzchni gruntów ornych (GO) i znacznie mniejszym udziałem sadów w strukturze użytków rolnych (UR). Uprawy te mają duży wpływ na uzyskaną wartość produkcji roślinnej. Cechą wyróżniającą gospodarstwa II grupy jest także większa średnia powierzchnia UR przypadająca na jedno gospodarstwo (o 8%) i znacznie większe pogłowie zwierząt (o 20%). Dodatkowo nakłady pracy najmniej są niższe o ponad 10%.

Pozostałe charakterystyki analizowanych grup gospodarstw można uznać za zbliżone. W strukturze użytków rolnych w obu grupach gospodarstw dominują grunty orne, a trwałe użytki zielone stanowią ponad 12%. Udział zbóż i innych upraw polowych w powierzchni GO, a także udział głównej powierzchni paszowej w powierzchni UR kształtuje się na zbliżonym poziomie. Uzyskana wielkość ekonomiczna w obu grupach nie wskazuje na występujące różnice.

Analiza rachunku kosztów pozwala stwierdzić, że II grupa gospodarstw ponosi koszty ogółem niższe przeciętnie o 3% w porównaniu do grupy I. Wśród najważniejszych kosztów

⁹ W 2005 roku w Polskim FADN uczestniczyło 79 gospodarstw biorących udział w programach rolnośrodowiskowych, które otrzymały płatność bezpośrednią, w tym 33 gospodarstwa nie położone na terenach ONW.

bezpośrednich znalazły się nawozy i środki ochrony roślin, które w obu badanych grupach gospodarstw były zbliżone. Wyjątek stanowiły usługi weterynaryjne i leki. Grupa II gospodarstw poniosła je w wysokości o 13% większej niż grupa I. W zakresie ważniejszych kosztów pośrednich na energię elektryczną i pracę najemną II grupa wydatkowała odpowiednio o 22% i 35% mniej od średniej wartości w I grupie.

Tabela 1. Wybrane charakterystyki wyodrębnionych grup gospodarstw w 2005 roku

Table 1. Selected characteristics of agricultural holdings in individual groups in 2005

Charakterystyka	I Grupa	II Grupa
Liczba gospodarstw, szt.	4409	5187
Wielkość ekonomiczna (ESU) ^{a)}	19.70	19.50
Powierzchnia UR, ha	30.20	32.60
Udział GO w powierzchni UR, %	86.37	82.80
Zwierzęta ogółem (LU) ^{b)}	24.60	29.40
Nakłady pracy najemnej (AWU) ^{c)}	0.41	0.37
Nakłady pracy ogółem (AWU)	2.10	2.00
Udział TUZ w powierzchni UR, %	12.20	12.57
Udział GPP ^{d)} w powierzchni UR, %	19.74	18.67
Udział zbóż i innych upraw polowych w powierzchni GO, %	88.00	89.10
Udział powierzchni ziemniaków w powierzchni GO, %	3.22	2.98
Udział powierzchni warzyw w powierzchni GO, %	1.91	1.72
Udział powierzchni sadów w powierzchni UR, %	1.74	1.30

a) ESU (ang. European Size Unit) – wielkość ekonomiczna ESU odpowiada dochodowi 1 200 euro/rok.

b) LU (ang. Livestock Unit) – jednostka przeliczeniowa zwierząt.

c) AWU (ang. Annual Work Unit) – jednostka przeliczeniowa pracy odpowiadająca pełnozatrudnieniu w wymiarze 2200 godzin/rok.

d) GPP – główna powierzchnia paszowa.

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych rachunkowości rolnej IERiGŻ.

Tabela 2. Poziom i struktura przeciętnych kosztów w wyodrębnionych grupach gospodarstw rolnych w 2005 roku

Table 2. The level and structure of average costs in the individual groups of agricultural holdings in 2005

Rodzaj kosztu	I Grupa (zł/rok)	II Grupa (zł/rok)	I Grupa=100 (%)
Koszty bezpośrednie w tym:	66 583	64 000	96,1
nawozy	12 493	12 526	100,3
środki ochrony roślin	6 032	6 069	100,6
usługi weterynaryjne i leki	2 146	2 433	113,4
Koszty ogólnogospodarcze	26 780	26 310	98,2
w tym: koszty energii elektrycznej	14 151	11 062	78,2
Amortyzacja	21 386	21 338	99,8
Koszty czynników zewnętrznych ^{a)}	8 556	7 611	89,0
w tym: koszt pracy najemnej	4 926	3 215	65,3
Ogółem koszty produkcji	123 305	119 258	96,7

a) Koszt czynników zewnętrznych = koszt pracy najemnej + czynsze dzierżawne + odsetki

Źródło: jak w tab.1

W 2005 roku średnia wartość produkcji w II grupie gospodarstw była niższa w porównaniu do I grupy o 12%, w tym produkcji roślinnej o 40% (tab.3). Jednakże ta sama grupa osiągnęła znacznie wyższą wartość produkcji zwierzęcej, tj. o 20%. Wartość dodana brutto stanowiła 55% wartości produkcji ogółem w I grupie i 59% w II grupie gospodarstw. Po uwzględnieniu amortyzacji i kosztów czynników zewnętrznych w II grupie przeciętny dochód z gospodarstwa rolnego był mniejszy o 7%.

Tabela 3. Rachunek wyników w wyodrębnionych grupach gospodarstw rolnych w 2005 roku
Table 3. The economic account in individual groups in 2005

Pozycja kalkulacji	I Grupa (zł/rok)	II Grupa (zł/rok)	I Grupa=100 (%)
Wartość produkcji ogółem	164 340	144 183	87,7
Wartość produkcji roślinnej	87 515	52 051	59,5
Wartość produkcji zwierzęcej	75 452	90 728	120,2
Zużycie pośrednie ^{a)}	93 363	90 177	96,6
Dopłaty do działalności operacyjnej w tym:	23 891	24 230	101,4
jednolita płatność obszarowa	7 107	7 420	104,4
płatność uzupełniająca	5 501	5 725	104,1
płatność ONW	-	4 950	-
płatność rolnośrodowiskowa ^{b)}	-	178	-
Wartość dodana brutto	90 805	85 685	94,4
Wartość dodana netto	69 419	64 348	92,7
Dochód z gospodarstwa rolnego	60 863	56 737	93,2
Dochód spoza gospodarstwa rolnego	3 151	3 469	110,1
Dochód rodzin rolniczych ^{c)}	64 014	60 206	94,1

a) Zużycie pośrednie = koszty bezpośrednie + koszty ogólnogospodarcze

b) W odniesieniu do zbiorowości liczącej 79 gospodarstw uczestniczących w programach rolnośrodowiskowych, przyznana przeciętna płatność na 1 gospodarstwo wynosiła 9 738 zł.

c) Dochód rodzin rolniczych = dochód z gospodarstwa rolnego + dochód spoza gospodarstwa rolnego

Źródło: jak w tab.1

Objęcie polskiego rolnictwa mechanizmami WPR stwarza potencjalne możliwości poprawy sytuacji dochodowej rolnictwa. Wiąże się to przede wszystkim z uruchomieniem płatności bezpośrednich, wpływających na dochody rolników, a także z uruchomieniem programów rolnośrodowiskowych oraz innych programów skierowanych do wybranych grup rolników [Zegar 2005].

Biorąc pod uwagę wsparcie finansowe w 2005 roku w strukturze dopłat unijnych dominowała płatność bezpośrednia, która wpłynęła na wzrost dochodu w obu grupach gospodarstw o około 40%. Dodatkowe dopłaty, które zaabsorbowała II grupa gospodarstw wynosiły średnio 4,9 tys. zł w przypadku płatności ONW i tylko 0,17 tys. zł dla działań rolnośrodowiskowych. W strukturze dochodu rodzin rolniczych udział tych płatności wynosił łącznie 8,5% (tab. 4). Dodatkowe wsparcie finansujące działania II filaru Wspólnej Polityki Rolnej zmniejszyła dystans dochodowy II grupy gospodarstw w stosunku do I grupy. Po odjęciu dopłat rolnośrodowiskowych i ONW średni dochód rodzin rolniczych w II grupie byłby niższy o 14% w porównaniu do grupy I.

Tabela 4. Struktura dochodu rodzin rolniczych w wyodrębnionych grupach gospodarstw w 2005 roku, %

Table 4. The structure of agricultural holdings' income in 2005, %

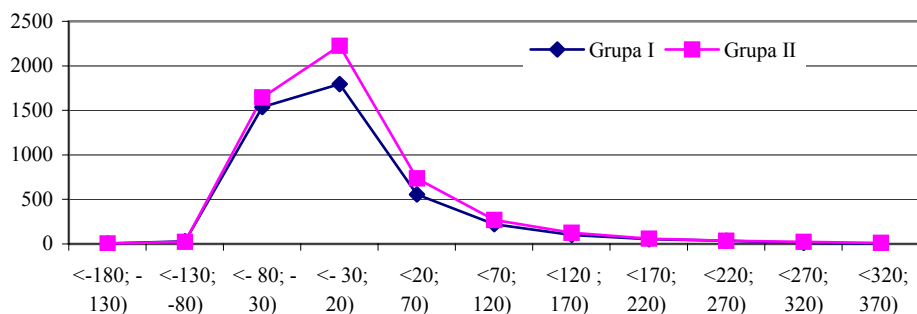
Rodzaj dochodu	I Grupa	II Grupa
Dochód z gospodarstwa rolnego	95,1	94,2
w tym:		
płatność bezpośrednia ^{a)}	19,7	21,8
płatność rolnośrodowiskowa	-	0,3
płatność ONW	-	8,2
Dochód spoza gospodarstwa rolnego	4,9	5,8
w tym z:		
pracy najemnej	2,5	2,7
emerytur i rent	1,0	1,2
pozostałych świadczeń społecznych	0,2	0,2
innych źródeł	1,2	1,7
Dochód rodzin rolniczych	100,0	100,0

a) Płatność bezpośrednia = jednolita płatność obszarowa + płatność uzupełniająca

Źródło: jak w tab. 1

Znaczenie płatności rolnośrodowiskowych jest znacznie większe, gdy odniesiemy je jedynie do gospodarstw, które otrzymały wsparcie z tego tytułu, a nie do całej zbiorowości liczącej w II grupie 5,2 tys. gospodarstw. Biorąc pod uwagę 79 gospodarstw (1,5% II grupy) przyznana przeciętna płatność na 1 gospodarstwo wynosiła 9,7 tys. zł.

Rozkład gospodarstw rolnych według wielkości uzyskanego dochodu w obu badanych grupach jest asymetryczny (rys. 2). Asymetria prawostronna wskazuje, iż w całej populacji więcej jest osób uzyskujących dochody poniżej średniej niż powyżej średniej. Połowa gospodarstw wykazywała dochód w wysokości około 57 tys. zł/rok w obu badanych grupach gospodarstw. Najwięcej gospodarstw uzyskało dochód w wysokości około 28 tys. zł/rok w I grupie i około 34 tys. zł/rok w II grupie.

Źródło: opracowanie własne

Rysunek 2. Rozkład liczby gospodarstw według wielkości dochodu rodziny rolniczej w 2005 roku (w tys. zł/rok)

Figure 2. The distribution of agricultural holdings according to income in 2005 (in '000 PLN/year)

Zarówno w I jak i II grupie około 74% gospodarstw uzyskiwało dodatkowy dochód spoza gospodarstwa. Jednakże główne źródło utrzymania w obu analizowanych grupach gospodarstw stanowiła działalność rolnicza, ponieważ udział dochodu spoza gospodarstwa w dochodzie rodziny rolniczej był niewielki (tab.4). Dodatkowe środki pieniężne pochodziły przede wszystkim z pracy najemnej, a także z emerytur, rent i innych źródeł. II grupa uzyskiwała o ponad 10% wyższy przeciętny dochód spoza gospodarstwa (tab.3). Ogólny dochód rodziny rolniczej był w II grupie niższy o 6% w porównaniu do grupy I.

Wnioski

Z przeprowadzonej analizy w gospodarstwach wynikają następujące wnioski.

- II grupa gospodarstw osiągnęła niższą o 12% wartość produkcji ogółem w porównaniu do I grupy, w tym produkcji roślinnej o 40%. Jednakże ta sama grupa gospodarstw posiadała większe pogłowie zwierząt, co przekładało się na uzyskanie większej o 20% wartości produkcji zwierzęcej.
- II grupa gospodarstw poniosła o 3% niższe koszty ogółem w porównaniu do I grupy. Dotyczy to kosztów pracy najemnej i energii elektrycznej.
- Wsparcie finansowe w postaci dopłat ONW i działań rolnośrodowiskowych zmniejsza dystans dochodowy II grupy w stosunku do I grupy gospodarstw. Instrument wspierający tereny o niekorzystnych warunkach gospodarowania oraz przedsięwzięcia rolnośrodowiskowe spełnia swoją funkcję poprawy dochodowości tych gospodarstw.
- Analiza dopłat II filaru wskazuje na niski transfer środków przeznaczonych na przedsięwzięcia rolnośrodowiskowe. Spowodowane jest to głównie zbyt małą liczbą beneficjentów.

Literatura

- Evropa. [dostęp 2007]. <http://www.evropa.bg/en/del/info-pad/news.html?newsid=2918>.
- Kristensen L., Primdahl J. [2004]: Potential for environmental cross compliance to advance agri-environment objectives. Danish Center for Forest, Landscape and Planning, The Royal Veterinary and Agricultural University, Denmark.
- Kristensen L., Primdahl J., [2006]: The relationship between cross compliance and agri-environment schemes. The Royal Veterinary and Agricultural University, Denmark.
- Kutkowska B. [2000]: Interwencjonizm państwowy w rolnictwie obszarów problemowych. [W:] Polska polityka rolna u progu XXI wieku. A. Kożuch, B. Kożuch, B. Kutkowska (red.), Wyd. Nauka-Edukacja, Warszawa.
- Floriańczyk Z. [2006]: Wpływ instrumentów Wspólnej Polityki Rolnej na poziom dochodów rolników w Polsce. Warszawa, IERiGŻ.
- Niewęgłowska G. [2006]: Wspieranie zrównoważonego gospodarowania w rolnictwie przez program rolnośrodowiskowy. [W:] Koncepcja badań nad rolnictwem społecznie zrównoważonym. J. St. Zegar (red.). Program Wieloletni, Raport nr 11, IERiGŻ-PIB, Warszawa, ss. 105-119.
- Zegar J. St. [2005]: Dochody rolników po akcesji do Unii Europejskiej. [W:] Analiza produkcyjno-ekonomiczna sytuacji rolnictwa i gospodarki żywnościowej w 2004 r. A. Woś (red.). IERiGŻ, Warszawa.

Kazimierz Łęczycki¹
Zakład Agrobiznesu
Akademia Podlaska
Siedlce

Preferencje dla różnych podstaw naliczania płatności (dopłat) bezpośrednich w zależności od zasobów, organizacji i efektów działalności gospodarstw rolniczych (na przykładzie środkowo-wschodniej Polski)

Dependence of preferences for the calculation base for direct payments on resources, organization and effects of activity in the agricultural homesteads (based on examples from middle-eastern Poland)

Abstract. An attempt at estimating the influence of farm's acreage, value of fixed assets and economic results on the preference for alternative bases of affording the agricultural direct payments to farms has been undertaken. Direct payments to production quantity were favoured by homesteads which had bigger surface and bigger value of fixed assets, with manager aged less than 46 and better educated, with bigger final net product per one homestead.

Key words: homestead, Common Agricultural Policy, straight supplements to surfaces, straight supplements to production's quantity

Synopsis. W opracowaniu podjęto próbę określenia wpływu wybranych cech charakteryzujących gospodarstwa rolne na preferencję co do podstawy naliczania płatności bezpośrednich do rolnictwa. Dopłaty bezpośrednie do wielkości produkcji preferowane były przez gospodarstwa, które charakteryzowały: większa powierzchnia użytków rolnych i wartości środków trwałych, wiek kierownika poniżej 46 lat, lepsze wykształcenie oraz większa produkcja końcowa netto na gospodarstwo.

Słowa kluczowe: gospodarstwo rolne, Wspólna Polityka Rolna, dopłaty bezpośrednie do powierzchni, dopłaty bezpośrednie do wielkości produkcji

Wprowadzenie

W społeczno-ekonomicznych uwarunkowaniach funkcjonowania gospodarstw rolniczych w Europie w XXI w. jest bardzo trudno, a przy prowadzeniu klasycznej produkcji rolniczej wręcz niemożliwe, uzyskanie relatywnie dobrych wyników ekonomicznych bez finansowej pomocy ze strony budżetu państwa². Szereg czynników na przestrzeni ostatnich kilku dziesięciu lat wpłynęło na ukształtowanie się takiej sytuacji, która jest objaśniana w obszernej literaturze na ten temat. Natomiast z drugiej strony produkcja rolna oparta na własnych zasobach daje największe szanse na zapewnienie

¹ Dr inż.

² Również w krajach czy na kontynentach o wybitnie korzystnych dla produkcji rolniczej warunkach przyrodniczych czy ekonomicznych różne formy pomocy finansowej ze strony budżetu państwa mają coraz większe znaczenie (np. Nowa Zelandia, Australia, kraje Ameryki Płd. czy Kanada).

potrzebnej ilości produktów żywnościowych w danym kraju. Dlatego też w funkcjonowaniu gospodarki w zasadzie wszystkich krajów europejskich mamy do czynienia ze zjawiskiem interwencjonizmu państwowego w rolnictwie, którego istotą jest korygowanie, uzupełnianie, organizowanie lub wzmacnianie mechanizmu rynkowego przez państwo [Encyklopedia... 1984, str.269]. Jeden z podziałów środków interwencjonizmu w rolnictwie wyodrębnia 2 ich rodzaje, a mianowicie środki rynkowe oraz środki pozarynkowe. W ramach pierwszej grupy dominujące znaczenie ma interwencjonizm cenowy.

Polska, przystępując 1.05.2004 r. do Unii Europejskiej, automatycznie podporządkowywała swoje rolnictwo realizacji Wspólnej Polityki Rolnej. Szczegółowe jej cele, zadania czy formy realizacji przez polski rząd zostały określone w traktacie akcesyjnym z 13 grudnia 2002 r. Z pewnym uproszczeniem można przyjąć, że aktualnie obowiązujące główne założenia i kierunki realizacji WPR ukształtowane zostały przez 3 następujące dokumenty: a) Traktat Rzymski, podpisany w Rzymie 25 marca 1957 r. przez 6 państw (RFN, Francja, Włochy, Belgia, Holandia, Luksemburg), na mocy którego powstała EWG, b) plan Mansholta z 1969 r., c) plan Mac Sharry'ego z 1992 r.

Realizacja koncepcji interwencjonizmu państwowego w rolnictwie według zasad zaproponowanych przez Mansholta, polegająca głównie na pobudzaniu wzrostu produkcji cenami interwencyjnymi, subwencjami oraz dopłatami do eksportu doprowadziła do nagromadzenia dużych ilości nadwyżek produktów rolnych. Konieczne stały się więc jej zmiany, które zmaterializowały się w maju 1992 r. przyjęciem planu Mac Sharry'ego. Jedną z ważnych jego części było wprowadzenie tzw. dopłat bezpośrednich, czyli pozarynkowych mechanizmów regulacyjnych. Powyższa reforma odniosła połowiczny sukces, ponieważ tylko częściowo zlikwidowała proces intensyfikowania produkcji w gospodarstwach rolniczych.

Problematyka dotycząca płatności (dopłat) bezpośrednich jest w Polsce w dalszym ciągu (miesiące V-VI w 2007 r.) zagadnieniem relatywnie nowym. Świadczą o tym między innymi tematy prac badawczych podejmowanych w różnych ośrodkach naukowych. Posiadające dominujące znaczenie w analizach ekonomiczno-rolniczych zagadnienia efektywności podmiotów gospodarczych lub określonych rodzajów działalności gospodarczej mogą być podjęte dopiero wówczas, kiedy będzie można oprzeć je na wiarygodnych danych pierwotnych pochodzących z gospodarstw rolniczych. Wydaje się, że nastąpi to dopiero po minimum 3-4 letnim okresie od wypłacenia pierwszych kwot dopłat bezpośrednich lub innych form dofinansowania. Dlatego też wydaje się również za celowe prowadzenie analiz dotyczących uwarunkowań sposobów czy metod realizacji WPR w zakresie interwencjonizmu państwowego w rolnictwie.

Jedną z zasadniczych kwestii do rozwiązania, przed którymi stanęła realizacja Wspólnej Polityki Rolnej w ostatnich latach, okazała się kwestia uzależnienia poziomu dopłat bezpośrednich dla rolników od rodzaju i wielkości realizowanej przez nich produkcji. Dlatego też jednym z głównych problemów gospodarki rolnej w krajach Unii Europejskiej była kwestia sposobu dopłat bezpośrednich.

Metodyczne aspekty opracowania

Celem niniejszego opracowania było określenie kluczowych cech charakteryzujących rodzinne gospodarstwa rolne w rejonie środkowo-wschodniej Polski

w zależności od preferencji ich właścicieli dotyczących możliwych sposobów płatności bezpośrednich w ramach Wspólnej Polityki Rolnej UE.

Przedmiotem analizy były 2 sposoby dopłat:

- a) dopłaty do powierzchni gruntów rolnych,
- b) dopłaty do wielkości produkcji.

Jednym z podstawowych problemów badawczych była kwestia wyboru³ cech charakteryzujących badane gospodarstwa. Po przeprowadzeniu wstępnych analiz ostatecznie wybranych zostało 10 cech, które zostały sklasyfikowane w 3 główne grupy, tj.: a) zasoby gospodarstwa b) wybrane elementy organizacji produkcji i postępu technicznego, c) wyniki produkcyjno-ekonomiczne. W ramach zasobów gospodarstwa wyodrębnione zostały 2 podgrupy, a mianowicie: zasoby rzeczowe (w tym ziemia jako zasób specyficzny) oraz zasoby ludzkie. Trzy uwzględnione grupy cech charakteryzujących gospodarstwa rolnicze stanowią w miarę zbliżone odzwierciedlenie najczęściej wymienianych etapów analiz ekonomicznych, tj. zasoby-proces produkcyjny-efekty. Przy doborze szczegółowych rozwiązań istotne znaczenie miały 2 czynniki: wartość merytoryczna danego miernika lub wskaźnika oraz techniczno-organizacyjna możliwość uzyskania danych pierwotnych do późniejszych obliczeń. Ostatecznie uwzględnione zostały: powierzchnia UR, wartość środków trwałych, liczba osób pełnosprawnych/gospodarstwo, wiek właściciela gospodarstwa, poziom wykształcenia, udział produkcji roślinnej w produkcji towarowej gospodarstwa, udział maszyn i urządzeń technicznych oraz środków transportu w wartości środków trwałych ogółem, produkcja końcowa netto/gospodarstwo, dochód rolniczy netto/ha, dochód rolniczy netto/ 1 pełnosprawnego.⁴

Spośród 123 badanych gospodarstw, 100 z nich preferowało dopłaty bezpośrednie do powierzchni gruntów rolnych, natomiast 23 dopłaty do wielkości produkcji. Badania zostały przeprowadzone w miesiącach VIII i IX 2005 r. w gospodarstwach położonych w 5 powiatach (siedlecki, węgrowski, rycki, radzyński oraz łosicki). Dobór gospodarstw do badań był celowy. O ich wyborze zdecydowały 3 następujące czynniki: złożenie wniosku o dopłaty bezpośrednie, to, że gospodarstwo rolnicze stanowiło główne źródło utrzymania rolnika i jego rodziny oraz organizacyjne możliwości przeprowadzenia badań.

Wyniki badań

Zasoby rzeczowe. Pierwszym zadaniem badawczym było zróżnicowanie 2 badanych grup gospodarstw, wyodrębnionych ze względu na preferencje w zakresie sposobu dopłat bezpośrednich, pod względem powierzchni UR oraz wartości środków trwałych/gospodarstwo. Wyniki obliczeń zamieszczono w tabeli 1.

W grupie gospodarstw preferujących dopłaty do powierzchni dominują obiekty o powierzchni UR od 5,0 ha do 20,0 ha, stanowiąc łącznie 76,0% liczby analizowanych podmiotów. W przypadku gospodarstw preferujących dopłaty do wielkości produkcji, udział w całkowitej ich liczbie gospodarstw w powyższym przedziale obszarowym wynosił 52,0%, a więc był zdecydowanie niższy. Z kolei obiekty największe (powyżej 20,0 ha UR)

³ Niniejsze opracowanie stanowi fragment szerszych badań obejmujących kwestie uwarunkowań pomocy finansowej udzielanej gospodarstwom rolniczym w ramach Wspólnej Polityki Rolnej.

⁴ Wszystkie wymienione wielkości ekonomiczne zostały obliczone według powszechnie stosowanych zasad podawanych w literaturze ekonomiczno-rolniczej.

wśród gospodarstw preferujących dopłaty do powierzchni stanowiły 18,0%, natomiast wśród preferujących dopłaty do produkcji ich udział wynosił 43,4%. Prezentowane wyniki badań jednoznacznie pokazują, że wśród gospodarstw preferujących dopłaty do wielkości produkcji dominujące znaczenie mają gospodarstwa większe (w niniejszych badaniach powyżej 20,0 ha).

Tabela 1. Struktura preferencji dla sposobów płatności bezpośrednich w zależności od zasobów ziemi i środków trwałych, %

Table 1. Preferences for the calculation base for direct payments depending on acreage and fixed assets in farm, %

Przedziały obszarowe, ha	Płatności bezpośrednie do:		Wartość środków trwałych w gospodarstwie, tys. zł	Płatności bezpośrednie do:	
	powierzchni	wielkości produkcji		powierzchni	wielkości produkcji
do 5,0	6,0	4,3	do 50,0	10,0	0,0
5,1 - 10,0	34,0	17,3	50,1 - 100,0	23,0	8,7
10,1 - 20,0	42,0	34,7	100,1 - 200,0	42,0	30,5
20,1 - 30,0	15,0	30,4	200,1 - 300,0	15,0	34,7
30,1 i więcej	3,0	13,0	300,1 i więcej	10,0	26,1

Źródło: wyniki badań własnych

Drugim analizowanym miernikiem charakteryzującym zasoby rzeczowe była wartość środków trwałych w gospodarstwie. Tendencje, które wystąpiły w tym przypadku, mają zbliżony charakter do następstw zmian powierzchni UR. Udział gospodarstw opowiadających się za dopłatami do powierzchni w grupie do 200,0 tys. zł wartości środków trwałych w gospodarstwie wynosił 75,0%, natomiast wśród podmiotów preferujących dopłaty do wielkości produkcji ich udział w tej grupie wyniósł 39,2%. Z kolei w grupie gospodarstw rolniczych bardziej zasobnych w środki trwałe udział preferujących dopłaty do powierzchni wynosił 25,0%, natomiast udział gospodarstw opowiadających się za dopłatami do wielkości produkcji 60,8%.

Zasoby ludzkie. Znaczenie czynnika ludzkiego w organizacji i funkcjonowaniu podmiotów gospodarczych jest szeroko omówione w literaturze przedmiotu. W prezentowanych wynikach badań przedmiotem analizy są 3 kategorie socjologiczne, a mianowicie: zasoby siły roboczej, wiek kierowników gospodarstw oraz poziom ich wykształcenia.

Tabela 2. Zasoby siły roboczej, wiek i poziom wykształcenia kierowników gospodarstw i ich wpływ na rozkład preferencji co do podstawy naliczania płatności bezpośrednich, %

Table 2. Manpower resources, age and education level of farm managers in relation to the preference for the base of direct payments, %

Liczba osób pełnosprawnych / gospodarstwo	Płatności bezpośrednie do:		Wiek kierownika, lat	Płatności bezpośrednie do:		Wykształcenie kierownika	Płatności bezpośrednie do:	
	powierzchni	wielkości produkcji		powierzchni	wielkości produkcji		powierzchni	wielkości produkcji
do 2,0	12,0	8,7	do 25	8,0	8,6	wyższe	6,0	13,0
2,0	29,0	39,1	26 - 45	30,0	69,7	średnie	20,0	21,7
2,1 - 4,0	49,0	30,5	46 - 60	55,0	17,4	zawodowe	50,0	56,6
4,1 i więcej	10,0	21,7	61 i więcej	7,0	4,3	podstawowe	24,0	8,7

Źródło: jak w tab. 1

Analiza danych liczbowych przedstawionych w tabeli 2, a dotyczących zasobów siły roboczej, wskazuje na brak jakichkolwiek zależności między nimi a preferencjami w zakresie sposobu dopłat bezpośrednich.

Drugim elementem analizy cech charakteryzujących zasoby ludzkie był wpływ wieku badanych respondentów na uwzględnione w badaniach kierunki preferencji. Wyodrębniono 4 przedziały wiekowe (tab. 2) Przyjęte zostało założenie, że właściciele gospodarstw do wieku 45 lat stanowią istotny czynnik rozwojowy w funkcjonowaniu gospodarstwa rolniczego. Przechodząc do analizy wyników przeprowadzonych badań widzimy, że w grupie gospodarstw preferujących dopłaty do powierzchni gruntów rolnych największy udział stanowili rolnicy powyżej 46 roku życia (62,0%), natomiast w przypadku podmiotów badawczych preferujących dopłaty do wielkości produkcji dominował udział rolników poniżej 46 lat (łącznie 78,3%). Można więc jednoznacznie stwierdzić duży wpływ wieku na preferencje w zakresie podstawy dopłat bezpośrednich.

Trzecim czynnikiem charakteryzującym zasoby ludzkie w badanych gospodarstwach i będącym przedmiotem analizy był poziom wykształcenia ich właścicieli. Charakterystyczny był (tab. 2) relatywnie wysoki udział rolników z wykształceniem zawodowym (50,0 i 56,6%). Udział rolników z wykształceniem średnim i wyższym wśród gospodarstw preferujących dopłaty do powierzchni wyniósł 26,0%, natomiast wśród preferujących dopłaty do wielkości produkcji 34,7%. Obserwujemy wyraźnie większy udział gospodarstw rolników z minimum średnim wykształceniem wśród preferujących dopłaty do wielkości produkcji, lecz nie jest on już tak duży jak w przypadku wcześniej omówionych cech.

Organizacja produkcji i postęp techniczny. Organizacja procesów produkcyjnych to drugi istotny element gospodarowania. Mają one charakter dynamiczny, ponieważ z samej swojej istoty charakteryzują przebiegające zmiany. Zasadniczy problem badawczy polegał na doborze mierników lub wskaźników za pomocą których organizacja produkcji w badanych gospodarstwach mogłaby zostać określona. Mając na względzie możliwość uzyskania wiarygodnych danych liczbowych oraz przydatność wskaźnika w opracowywaniu analiz ekonomicznych, w charakterystyce organizacji produkcji uwzględniony został udział produkcji roślinnej w produkcji towarowej gospodarstwa. Wyniki analiz przedstawia tabela 3.

Tabela 3. Organizacja produkcji i postęp techniczny w relacji do preferencji dla podstawy naliczania płatności bezpośrednich, %

Table 3. Production structure and technological progress in farms in relation to preference for direct payments calculation base, %

Udział produkcji roślinnej w produkcji towarowej	Płatności bezpośrednie do: powierzchni wielkości produkcji		Udział maszyn i urządzeń rolniczych oraz środków transportu w ogólnej wartości środków trwałych	Płatności bezpośrednie do: powierzchni wielkości produkcji	
do 15,0	8,0	26,1	do 15,0	16,0	8,7
15,1 – 30,0	26,0	39,1	15,1 – 30,0	33,0	56,6
30,1 – 45,0	23,0	13,0	30,1 – 45,0	32,0	21,7
45,1 – 60,0	11,0	0,0	45,1 – 60,0	16,0	8,7
60,1 i więcej	32,0	21,7	60,1 i więcej	3,0	4,3

Źródło: j. w.

W gospodarstwach rolniczych, w których udział produkcji roślinnej w produkcji towarowej był mniejszy (do 30%, tzn. w przedziałach do 15% oraz 15,1 do 30,0%) zdecydowanie większa liczba badanych respondentów opowiadała się za dopłatami bezpośrednimi do wielkości produkcji. W miarę wzrostu udziału produkcji roślinnej w produkcji towarowej zwiększał się odsetek badanych respondentów, którzy opowiadali się za dopłatami bezpośrednimi do powierzchni gospodarstwa. Z przedstawionych wyników badań wynika więc, że za stosowaniem dopłat bezpośrednich do wielkości produkcji opowiadają się w pierwszej kolejności właściciele gospodarstw o przewadze produkcji zwierzęcej.

Drugi obszar analizowanych problemów obejmował kwestie związane z postępem technicznym. Jest to fundamentalne zagadnienie kształtujące procesy przemian we współczesnym życiu gospodarczym. W literaturze przedmiotu w coraz szerszym zakresie dominuje pogląd, że wyposażenie przedsiębiorstwa czy gospodarstwa rolniczego w maszyny, urządzenia techniczne czy środki transportu określa postęp techniczny w danym podmiocie gospodarczym. W niniejszym opracowaniu do pomiaru wielkości postępu technicznego wykorzystano wskaźnik struktury określający udział maszyn i urządzeń rolniczych w wartości środków trwałych. Szczegółowe wyniki obliczeń przedstawia tabela 3. Ich analiza daje podstawy do sformułowania poglądu, że udział maszyn i urządzeń rolniczych w ogólnej wartości środków trwałych (przyjęty jako miernik postępu technicznego) nie ma wpływu na ocenę podstawy dopłat bezpośrednich. Za charakterystyczny należy natomiast uznać fakt, że wśród badanych gospodarstw najwięcej było takich, w których udział maszyn, urządzeń i środków transportu mieścił się w przedziale 15,0% do 45,0%.

Tabela 4. Rozkład preferencji dla podstawy naliczania płatności bezpośrednich w zależności od wyników produkcyjno-ekonomicznych gospodarstwa, %

Table 4. Distribution of preference for the calculation base for direct payments in relation to the production and economic results in the farm, %

Produkcja końcowa netto / gospodarstwo, tys.zł	Płatności bezpośrednie do: wielkości produkcji		Dochód rolniczy netto, tys. zł / 1 ha	Płatności bezpośrednie do: wielkości produkcji		Dochód rolniczy netto tys. zł / pełnozatrudnionego	Płatności bezpośrednie do: wielkości produkcji	
	po-wierzchni	wielkości produkcji		po-wierzchni	wielkości produkcji		po-wierzchni	wielkości produkcji
do 30,0	34,0	17,4	ujemny	6,0	8,7	ujemny	6,0	8,7
30,1 - 60,0	24,0	13,0	do 3,0	63,0	56,5	do 10,0	46,0	39,1
60,1 - 90,0	22,0	30,5	3,1 - 5,0	11,0	26,1	10,1 - 20,0	20,0	13,1
90,1 - 120,0	3,0	13,0	5,1 - 10,0	6,0	8,7	20,1 - 30,0	8,0	17,4
120,1 i więcej	17,0	26,1	10,1 i więcej	13,0	0,0	30,1 i więcej	20,0	21,7

Źródło: j. w.

Wyniki produkcyjno-ekonomiczne. Ostatnim etapem badań była próba określenia wpływu wyników produkcyjno-ekonomicznych na ocenę podstawy dopłat bezpośrednich. W analizie określono: produkcję końcowa netto na gospodarstwo, dochód rolniczy netto na 1 ha oraz dochód rolniczy netto na 1 pełnozatrudnionego. Produkcję końcową netto oraz dochód rolniczy należy zaliczyć do kategorii najczęściej wykorzystywanych w analizie gospodarstw rolniczych. Wielkości produkcji i dochodu zostały odniesione do gospodarstwa jako całości, do 1 ha UR oraz do jednostki siły

roboczej. Chodziło o w miarę wielostronne podejście do zagadnień organizacji gospodarstwa. Wyniki obliczeń przedstawia tabela 4.

Z zaprezentowanych danych liczbowych wynika, że w miarę wzrostu wartości produkcji końcowej netto na gospodarstwo większy był udział w danym przedziale respondentów opowiadających się za dopłatami bezpośrednimi do wielkości produkcji.

Analizując z kolei wpływ dochodu rolniczego netto na 1 ha UR widzimy, że brak jest jakichkolwiek prawidłowości, jak również większych różnic w rozkładzie preferencji między dwoma analizowanymi podstawami dopłat bezpośrednich. W przypadku ostatniego analizowanego wskaźnika, tj. dochodu rolniczego netto przypadającego na 1 pełnozatrudnionego również brak jest występowania jakichkolwiek prawidłowości.

Wnioski

1. W aktualnych społeczno-ekonomicznych uwarunkowaniach prowadzenia produkcji rolniczej w Polsce ze 123 analizowanych gospodarstw z rejonu środkowo-wschodniej Polski około 80% preferowało płatności bezpośrednie do powierzchni gruntów rolnych, natomiast jedynie około 20% opowiadało się za dopłatami do wielkości produkcji.
2. Gospodarstwa rolnicze, opowiadające się zdecydowanie za dopłatami bezpośrednimi do wielkości produkcji, w stosunku do pozostałych charakteryzowały się: wyraźnie większą powierzchnią użytków rolnych oraz wartością posiadanych środków trwałych, wiekiem właścicieli gospodarstw nie przekraczającym 46 lat, wykształceniem kierownika gospodarstwa średnim lub wyższym oraz zdecydowanie wyższą produkcją końcową netto w gospodarstwie.
3. Obowiązujące obecnie w Polsce w ramach realizacji Wspólnej Polityki Rolnej Unii Europejskiej dopłaty bezpośrednie do powierzchni gruntów rolnych nie uzyskują aprobaty wśród gospodarstw rolniczych rozwojowych. W związku z tym w dalszym ciągu za istotne należy uznać badania oraz dyskusje nad sposobami udzielania pomocy finansowej gospodarstwom rolniczym w ramach WPR.

Literatura

- Bąk J. [2005]: Wpływ dopłat bezpośrednich na plany zawodowe i pozycję społeczną rolników. *Prace Komisji Nauk Rolniczych i Biologicznych XLIII*, seria B, nr 57. Wyd. Bydgoskiego Towarzystwa Naukowego, Bydgoszcz, ss. 15-20.
- Chmielewska M. [2006]: Polskie gospodarstwa rolne w aspekcie integracji z Unią Europejską – korzyści i zagrożenia. *Roczniki Naukowe SERiA* t. VIII, z. 1, ss. 27-31.
- Czykier-Wierzba D. [2004]: Wspieranie gospodarstw rolnych w Unii Europejskiej. *Roczniki Naukowe SERiA* t. VI, z.3, ss. 47-52.
- Czyżewski A. [1999]: Korzyści i zagrożenia dla polskiego rolnictwa wobec perspektywy członkostwa Polski w Unii Europejskiej. *Ekonomista* 3, ss. 269-280.
- Czyżewski A., Wawrzyniak L. [2004]: Opcja monetarna i fiskalna w polityce rolnej UE po reformie MacSharry'ego. [W:] Aktualne tendencje w międzynarodowych stosunkach gospodarczych w rolnictwie i gospodarce. *Problemy rolnictwa światowego* t. XI, ss. 265-273.
- Encyklopedia Ekonomiczno-Rolnicza. [1984]. PWRiL, Warszawa.
- Józwiak W. [2005]: Polskie towarowe gospodarstwa rolne przed i po 1 maja 2004 r. *Więź i Rolnictwo* 4, ss. 57-63.

- Kisiel R., Babuchowska K. [2005]: Wpływ płatności bezpośrednich na funkcjonowanie gospodarstw rolnych w Polsce. [W:] Rolnictwo i gospodarka żywnościowa Polski w rok po akcesji do Unii Europejskiej. *Problemy rolnictwa światowego* t. XIII, ss. 144-152.
- Krzyżanowski J. [2004]: Jednolite płatności obszarowe w Unii Europejskiej. [W:] Aktualne tendencje w międzynarodowych stosunkach gospodarczych w rolnictwie i gospodarce. *Problemy rolnictwa światowego* t. XI, ss. 310-319.
- Leon Y. [2000]: Ekonomiczna analiza rozwoju wsi. *Postępy Nauk Rolniczych* 3, ss. 91-109.
- Marcysiak A. [2006]: Oddziaływanie płatności bezpośrednich na dochody z gospodarstwa rolniczego. *Roczniki Naukowe SERiA* t. VIII, z. 1, ss.118-122.
- Piskorz W. [2005]: Wspólna Polityka rolna – z polskiej perspektywy. *Roczniki Naukowe SERiA* t. VII, z. 4, ss. 1-8.
- Płowiec U. [2004]: Niektóre problemy rozwoju Polski w warunkach członkostwa w Unii Europejskiej. *Ekonomista* 2, ss. 149-172.
- Radzimińska T. [2003]: Zmiany kosmetyczne czy fundamentalne. *Nowe Życie Gospodarcze* 15, ss. 4-5.
- Rusielik R. [2005]: Nieprawidłowości we wnioskach o przyznanie płatności bezpośrednich w woj. zachodniopomorskim w roku 2004. *Prace Komisji Nauk Rolniczych i Biologicznych XLIII*, Seria B, nr 57. Wyd. Bydgoskiego Towarzystwa Naukowego, Bydgoszcz, ss. 639-644.
- Soboń J., Tonak I. [2006]: Rolnictwo polskie we Wspólnej Polityce Rolnej Unii Europejskiej. [W:] Potencjał rozwojowy obszarów wiejskich w aspekcie wstąpienia Polski do Unii Europejskiej. E. Pałasz (red.). Wyd. WEiORŻ Akademii Rolniczej w Szczecinie, Szczecin, ss. 643-652.
- Szpon J., Kondratowicz-Pozorska J. [2005]: Analiza ilości „dopłat bezpośrednich” z uwzględnieniem dopłat na obszarach o „niekorzystnych warunkach gospodarowania” w województwie zachodniopomorskim w 2004 r. *Prace Komisji Nauk Rolniczych i Biologicznych XLIII*, Seria B, nr 57. Wyd. Bydgoskiego Towarzystwa Naukowego, Bydgoszcz, ss. 755-764.
- Tańska-Hus Bożena, Orlewski M. [2006]: Pojęcie gospodarstwa rolnego i rodzinnego w ustawodawstwie UE i w Polsce. *Zeszyty Naukowe AR we Wrocławiu, Rolnictwo LXXCVII*, nr 540, ss. 537-541.
- Wigier M. [1995]: Od Mansholta do Mac Sharry’ego – ewolucja polityki strukturalnej UE. *Zagadnienia Ekonomiki Rolnej* 2-3, ss. 66-82.

Adam Marcysiak¹

Zakład Ekonomiki i Organizacji Rolnictwa
Akademia Podlaska w Siedlcach

Cechy jakościowe zasobów pracy jako czynnik różnicujący poziom dochodu z gospodarstwa rolniczego

Quality features of labour resources as a factor diversifying the level of farm income

Abstract. The purpose of this paper is an attempt of showing the role of the quality features of labour resources as a factor which diversifies the level of farm income. Such features as age, sex and the education level of person managing the farm were taken into consideration in the analysis. The average level of farm income in the investigated farms in 2006 amounted to 38265 PLN. The highest level of income was reached in farms run by men in the age of 46-55, who have completed secondary or higher education

Key words: level of farm income, age, sex, education level

Synopsis. Celem niniejszego opracowania jest próba ukazania wpływu cech jakościowych zasobów pracy jako czynnika różnicującego poziom dochodu z gospodarstwa rolniczego. W analizie zostały uwzględnione: wiek, płeć i poziom wykształcenia osoby kierującej gospodarstwem. Średni poziom dochodu z gospodarstwa rolniczego w 2006 roku wynosił w badanych gospodarstwach 38265 zł. Najwyższy poziom dochodu występował w gospodarstwach prowadzonych przez mężczyzn, w wieku 46-55 lat, posiadających wykształcenie średnie lub wyższe.

Słowa kluczowe: poziom dochodu z gospodarstwa rolniczego, poziom wykształcenia, płeć, wiek

Wstęp

Prowadzenie działalności rolniczej w dzisiejszych warunkach stawia wysokie wymagania polskim producentom rolnym. Ponoszą oni całkowitą odpowiedzialność i ryzyko za wytworzone przez nich produkty. System gospodarki rynkowej niesie wiele niewiadomych i zagrożeń. Swobodne kształtowanie cen rynkowych zgodnie z prawem podaży i popytu wpływa na zróżnicowanie opłacalności produkcji rolniczej [Zegar 2004].

Rolnictwo w Polsce podlega ciągłym przystosowaniom do reguł gry rynkowej, a znajdując się w strukturach Unii Europejskiej w coraz większym stopniu konkurencji zachodnioeuropejskiej. W warunkach gospodarki rynkowej podmioty gospodarcze działające w rolnictwie mają z jednej strony duży, niemal nieograniczony zakres ustalania cen, przy ograniczonym oddziaływaniu państwa. Z drugiej zaś strony, rolnictwo jako dział mniej efektywny niż działy pozarolnicze, wymaga działań ochronnych [Woś 2006]. Sytuacja taka wymaga dobrego zarządzania przedsiębiorstwem rolniczym, aby znalazło ono swoje miejsce w zmieniającym się otoczeniu.

Wykształcenie kierownika gospodarstwa rolnego, jego wiek oraz płeć odgrywają dużą rolę w osiąganiu przez poszczególne gospodarstwa dobrych wyników produkcyjnych. Poziom wykształcenia ludności wsi pomimo stałego wzrostu jest nadal znacznie niższy niż mieszkańców miast.

¹ Dr, ul. Prusa 14, 08-110 Siedlce, e-mail: admamar@poczta.onet.pl

Poziom wykształcenia rolników najczęściej koreluje z ich wiekiem. Tam, gdzie wśród właścicieli gospodarstw występuje znaczny odsetek ludności w wieku poprodukcyjnym, poziom wykształcenia jest na ogół bardzo niski. Wykształcenie wyższe wiąże się często z migracją wykwalifikowanych pracowników do miast. Absolwenci uczelni podejmują pracę w gospodarstwach rolnych głównie ze względu na brak możliwości zatrudnienia poza rolnictwem. Poprawa ekonomicznych i społecznych warunków gospodarowania na wsi pomogłaby młodym ludziom w tworzeniu dobrze prosperujących gospodarstw.

Sytuacja dochodowa ludności użytkującej gospodarstwa rolnicze jest bardzo zróżnicowana. W Polsce można wyróżnić regiony o wysokim potencjale ekonomicznym. Obok nich funkcjonują obszary gospodarczo zacofane [Szafraniec 2006]. Są to między innymi tereny położone we wschodniej części Polski.

Metodyczne aspekty opracowania

Celem niniejszego opracowania jest próba ukazania wpływu cech jakościowych zasobów pracy na poziom dochodu z gospodarstwa rolniczego.

Materiałem badawczym są dane dotyczące wyników ekonomicznych osiągniętych w 42 gospodarstwach indywidualnych położonych w dwóch powiatach: łukowskim, w województwie lubelskim i sokołowskim w województwie mazowieckim. Badania obejmują rok 2006.

W analizie zostały uwzględnione trzy parametry charakteryzujące pod względem jakościowym zasoby pracy w gospodarstwie. Były to:

- wiek kierownika gospodarstwa,
- płeć osoby prowadzącej gospodarstwo,
- poziom wykształcenia właściciela gospodarstwa.

Ocenę wyników ekonomicznych badanych gospodarstw przeprowadzono w oparciu o poziom dochodu z gospodarstwa rolniczego. Obliczeń tej kategorii dochodu dokonano posługując się metodą stosowaną w europejskim systemie rachunkowości rolnej FADN (Farm Accountancy Data Network). Poziom dochodu z gospodarstwa rolniczego rozpatrywano w przeliczeniu na jedno gospodarstwo w zł. Skalę zróżnicowania przedstawiono w ujęciu procentowym.

Wpływ wieku właściciela gospodarstwa na zróżnicowanie sytuacji ekonomicznej gospodarstw

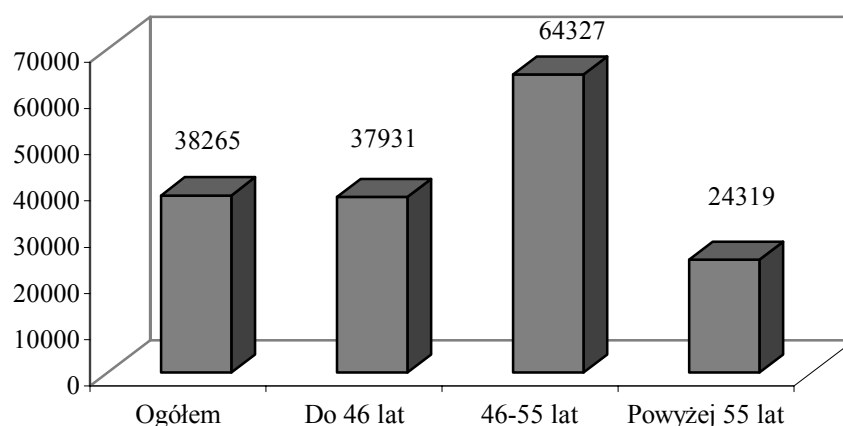
Wiek osoby pracującej w gospodarstwie jest specyficznym czynnikiem jakościowym procesu produkcji. Określa on nie tylko intensywność pracy, ale także, co ma szczególne znaczenie przy kierowaniu gospodarstwem, jakość zarządzania oraz rytm odnowy rzeczowych czynników produkcji w gospodarstwie.

Starzenie się ludności i towarzyszące temu zmniejszanie się zdolności do wykonywania pracy (tak w sensie fizycznym jak i umysłowym) jest procesem nieuchronnym i nieodwracalnym. Skutki tego procesu mogą być regulowane przez szybszą wymianę pokoleń osób pracujących.

Wraz z wiekiem osoby prowadzącej gospodarstwo rolne następuje nie tylko nagromadzenie pewnych zasobów czynników wytwórczych lecz jednocześnie spadek

aktywności zawodowej, która wyraża się między innymi w zmniejszonej zdolności do wykonywania pracy fizycznej, jak i do wprowadzenia postępu technicznego, innowacji i reorganizacji gospodarstwa [Klank 1985].

Dla zobrazowania zależności pomiędzy wiekiem osoby prowadzącej gospodarstwo a wysokością dochodu z gospodarstwa rolniczego analizowane gospodarstwa, których średni obszar wynosił 15,9 ha UR, podzielono na trzy grupy. Grupę pierwszą stanowiły gospodarstwa, w których właściciele byli w wieku do 46 lat. Ich udział wynosił 45,2% ogółu gospodarstw. Grupę drugą, której udział stanowił 31,0%, tworzyły gospodarstwa prowadzone przez osoby w wieku 46-55 lat. Pozostałą grupę (23,8%) stanowiły gospodarstwa, których kierownicy byli w wieku powyżej 55 roku życia.

Źródło: obliczenia własne

Rys. 1. Poziom dochodu z gospodarstwa rolniczego w zależności od wieku osoby prowadzącej gospodarstwo rolne w 2006 roku, zł/rok

Fig. 1. Farm income according to the age of person running the farm in 2006, PLN/year

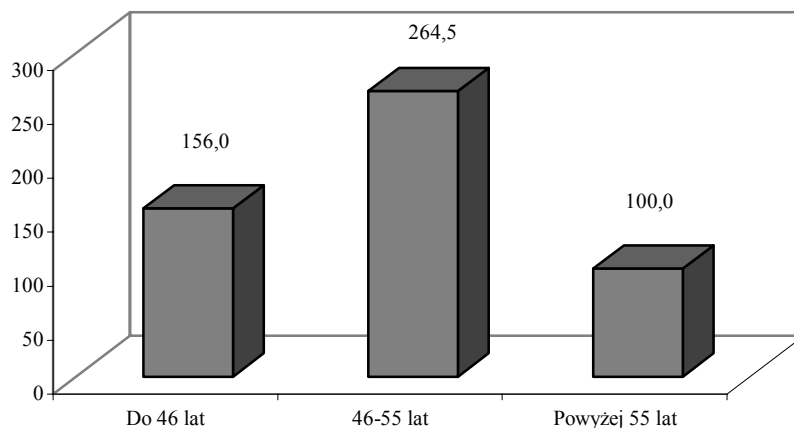
W badanych gospodarstwach średni poziom dochodu z gospodarstwa rolniczego w 2006 roku wynosił 38265 zł (rys.1). Najwyższy poziom dochodu występował w gospodarstwach kierowanych przez rolników między 46 a 55 rokiem życia (64327 zł). Najniższy dochód osiągały gospodarstwa kierowane przez osoby powyżej 55 roku życia (24319 zł).

Z pojęciem dochodu i różnymi jego kategoriami związany jest termin dochodowego zróżnicowania. Przez zróżnicowanie dochodowe rodzin rolniczych Farkowski [1991] określa różną wysokość uzyskanego dochodu rolniczego lub osobistego w przeliczeniu na rodzinę lub członka rodziny.

Zróżnicowanie dochodowe rozumiane jest także jako niejednakowy poziom dochodów otrzymywany z pracy w gospodarstwie i poza nim, łącznie z dochodami za świadczone usługi, wydzierżawienie majątku oraz z tytułu otrzymywanych świadczeń społecznych [Farkowski i Wiatrak 1998]. Klank [1985] przez zróżnicowanie dochodowe rozumie stosunek dochodów gospodarstw o najwyższym i najniższym ich poziomie.

W niniejszym opracowaniu przez zróżnicowanie dochodowe rozumie się niejednakowy poziom dochodów w grupach gospodarstw wydzielonych ze względu na cechy jakościowe zasobów pracy.

Zakres zróżnicowania poziomu dochodu z gospodarstwa rolniczego w zależności od wieku osoby prowadzącej gospodarstwo przedstawiono na rysunku 2.

R

Źródło: obliczenia własne

Rys. 2. Zróżnicowanie dochodu z gospodarstwa rolniczego według wieku osoby prowadzącej gospodarstwo (gospodarstwa, w których kierownicy byli w wieku powyżej 55 lat = 100%)

Fig. 2. Differentiation of farm income according to the age of person running the farm (farms where the managers were over 55 years old = 100%)

Analiza uzyskanych wyników badań wskazuje, że gospodarstwa, w których kierownikiem były osoby w wieku 46-55 lat, osiągały dochód pochodzący z działalności rolniczej ponad 2,6 razy wyższy niż gospodarstwa prowadzone przez osoby w wieku powyżej 55 lat. Dochód rolniczy gospodarstw prowadzonych przez osoby w wieku do 46 roku życia był o 56,0% wyższy od dochodu gospodarstw prowadzonych przez osoby w wieku 46-55 lat.

Taki układ zależności ma bezpośredni związek z procesem wymiany pokoleń dokonującym się w gospodarstwach. W rolnictwie chłopskim istnieje bowiem wewnętrzny mechanizm zmian strukturalnych, którego podstawą są zmiany pokoleniowe oraz naturalne dochodzenie poszczególnych gospodarstw do stadium dojrzałości, a później do stadium schyłkowego i powolnej degradacji [Woś 2004].

Każde gospodarstwo znajduje się nieustannie pod wpływem czynników, które powodują w nim określone zmiany strukturalne. Są to zarówno czynniki zewnętrzne (rynkowe) jak i wewnętrzne. Ważne przystosowania mają miejsce przy generacyjnej zmianie właścicieli gospodarstw. Odejście starej i wejście nowej generacji wiąże się z próbą reorganizacji gospodarstwa.

Upływ czasu i oddziaływanie otoczenia, wzrastające wymagania rynku, rozwój nowych technologii, wszystko to wymusza konieczność podjęcia zmian. W wyniku tych zmian gospodarstwo osiąga swoje nowe optimum, co oznacza, że zostaje osiągnięta nowa równowaga pomiędzy czynnikami produkcji. Wówczas funkcja kosztów osiąga swoje

minimum, a produkcja wchodzi w fazę dodatniej produktywności krańcowej poszczególnych czynników. Stan ten określany jest jako stadium równowagi statycznej. Rolnik stara się osiągać maksimum korzyści ze swoich inwestycji. Wówczas to gospodarstwo osiąga swoją dojrzałość.

Ukształtowane na nowo gospodarstwo, podobnie jak człowiek, z upływem czasu starzeje się. Najwcześniej starzeją się technologie (maszyny, urządzenia, techniki produkcji), zarówno fizycznie, jak i moralnie, a ich produktywność maleje. Jednocześnie zmienia się otoczenie rynkowe oraz bilans siły roboczej. Zwykle jest tak, że ukształtowana przed laty struktura produkcji nie odpowiada nowym wymaganiom rynku, a jej zmiana wymaga nakładów, na które nie stać rolnika. Poza tym rolnik ma często zbyt krótką perspektywę gospodarowania, aby zwróciły się nakłady inwestycyjne [Klank 2006]. W wyniku tego pogarszają się ekonomiczne wyniki gospodarstwa, a dostosowanie się do nowych warunków staje się kosztowne i trudne choćby ze względu na wiek rolnika. Wówczas gospodarstwo w sposób naturalny wchodzi w stadium schyłkowe. Ważne jest żeby okres ten trwał jak najkrócej, tzn. aby młody rolnik przejął gospodarstwo na tyle wcześnie, aby potencjał tego gospodarstwa nie ulegał znaczącemu obniżeniu.

Płeć kierującego gospodarstwem a poziom dochodu z gospodarstwa rolniczego

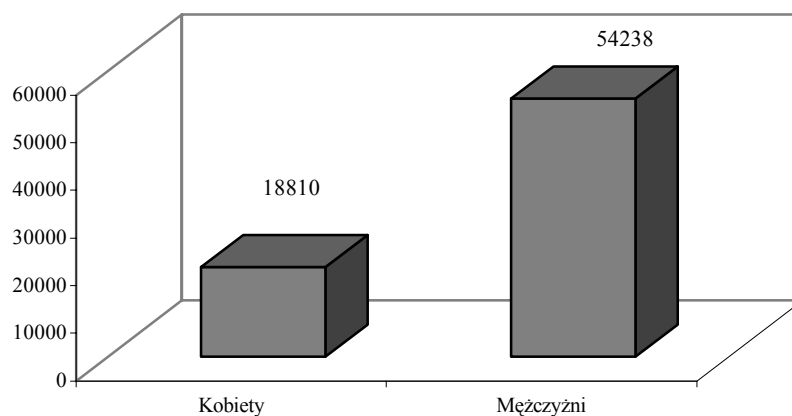
W rodzinach chłopskich tradycją jest to, że gospodarstwem rolnym kieruje mężczyzna. Te podziały ról społecznych tracą jednak na znaczeniu pod wpływem czynników ekonomicznych. Coraz częściej gospodarstwo traktowane jest jako dodatkowe, w stosunku do pracy zarobkowej poza gospodarstwem, źródło dochodów. Osoby mające możliwość podjęcia takiej pracy, chętnie z tego prawa korzystają.

W Polsce wśród użytkowników gospodarstwa rolnego kobiety stanowią 28,2% [Rocznik... 2006]. Jest to bardzo wysoki wskaźnik w porównaniu z innymi krajami Unii Europejskiej, gdzie liczba gospodarstw kierowanych przez kobiety nie przekracza 10% ogółu. Największy udział kobiet kierujących gospodarstwami występuje wśród gospodarstw do 5 ha. Zjawisku temu towarzyszy zróżnicowanie regionalne. Najwięcej gospodarstw kierowanych przez kobiety znajduje się w makroregionie południowym i południowo-wschodnim (około 30% wszystkich gospodarstw). Do działalności takiej zmusza kobietę najczęściej brak innych perspektyw (ze względu na bezrobocie w mieście), nieposiadanie lub śmierć męża, jego choroba, czy też tzw. dwuzawodowość.

Gospodarstwa prowadzone przez kobiety charakteryzuje znacznie wyższy, w porównaniu z gospodarstwami prowadzonymi przez mężczyzn, poziom samozaopatrzenia, przy niższej produkcji towarowej i jednoczesnym niższym zużyciu nawozów sztucznych. Gospodarstwa, których właścicielami są kobiety, w większości preferują ekstensywny model gospodarowania, rzadziej korzystają z kredytów, cechuje je znacznie niższy stopień mechanizacji. Konsekwencją tych uwarunkowań są gorsze wyniki ekonomiczne.

Potwierdzeniem tej sytuacji jest wielkość dochodów w badanych gospodarstwach w zależności od płci osoby kierującej gospodarstwem (rys. 3).

Wśród badanych gospodarstw te kierowane przez kobiety stanowiły 16,7% ogółu. Wyższy dochód z działalności rolniczej osiągały gospodarstwa rolne prowadzone przez mężczyzn (54238 zł/rok). Dochody gospodarstw prowadzonych przez kobiety były znacznie niższe i wynosiły 18810 zł/rok.

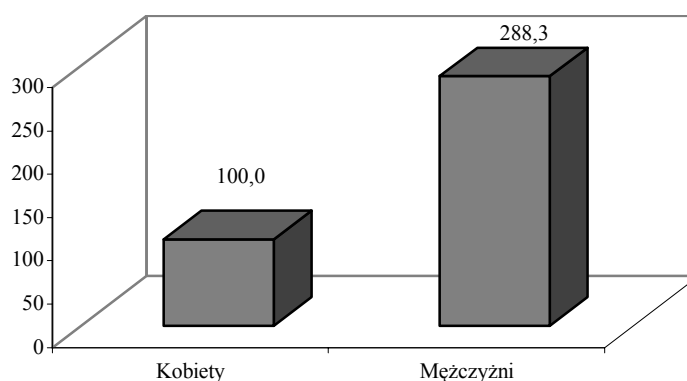

Źr

Źródło: obliczenia własne

Rys 3. Poziom dochoód z gospodarstwa rolniczego w zależności od płci osoby prowadzącej badane gospodarstwo rolne w 2006 roku, zł/rok

Fig. 3. Level of farm income according to the sex of person running the farm in 2006, PLN/year

Źródło: obliczenia własne

Rys. 4. Zróźnicowanie dochoódu z gospodarstwa rolniczego według płci osoby prowadzącej gospodarstwo (gospodarstwa kierowane przez kobiety = 100%)

Fig. 4. Differentiation of farm income according to the sex of person running the farm (farms managed by women = 100%)

Zakres zróźnicowania wielkości dochoódu z gospodarstwa rolniczego w zależności od płci osoby prowadzącej gospodarstwo rolne przedstawiono na rysunku 4.

Analiza stopnia zróźnicowania dochoódu pochodzącego z działalności rolniczej wskazuje, że gospodarstwa, których kierownikiem był mężczyzna, osiągały dochoód ponad 2,8 razy wyższy niż gospodarstwa prowadzone przez kobiety.

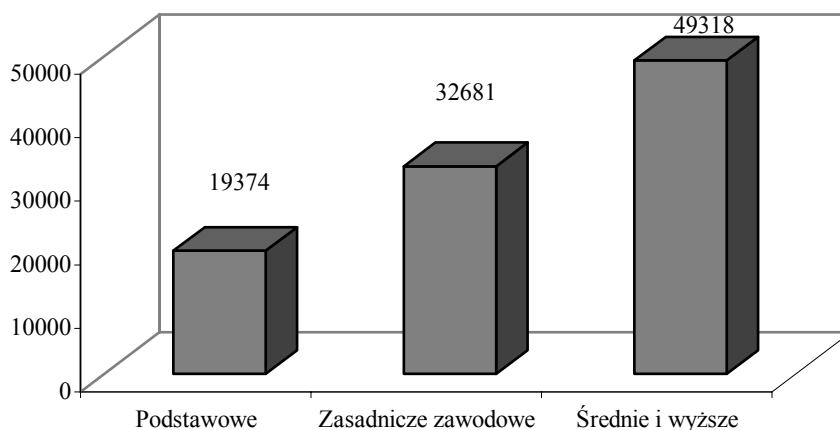
Poziom wykształcenia kierownika gospodarstwa a wielkość dochodu z działalności rolniczej

Wykształcenie jest jednym z podstawowych czynników efektywności produkcji. Wyniki spisów rolnych wskazują na niekorzystną strukturę wykształcenia ludności chłopskiej w porównaniu z innymi grupami ludności nie związanymi z rolnictwem indywidualnym [Aktywność... 2003]. Wynika to po części z obiektywnie mniejszych możliwości kontynuowania nauki, a po części z ukształtowanych środowiskowo przekonań o braku potrzeby podnoszenia swojego poziomu wykształcenia w przypadku pracy w gospodarstwie rolnym [Uwarunkowania... 2006].

Zawód rolnika jest dość specyficzny. Prowadząc gospodarstwo rolne musi on wykazywać się wiedzą wszechstronną. Posiadane wykształcenie w znacznej mierze pomaga rolnikom. Osoby posiadające wyższe wykształcenie potrafią lepiej wykorzystywać wiedzę i informację, którą pozyskują z różnych źródeł. Są oni bardziej otwarci na wszelkie nowości techniczne, chętniej wdrażają nowe technologie i są bardziej elastyczni w swych działaniach [Uwarunkowania... 2006].

W badanych gospodarstwach wśród kierowników gospodarstw przeważały osoby z wykształceniem średnim i wyższym. W sumie stanowiły one 52,4% użytkowników gospodarstw. Na czele 28,6% gospodarstw stały osoby z wykształceniem zasadniczym zawodowym. Udział osób z wykształceniem podstawowym wynosił 19,0%.

Zależność istniejącą pomiędzy poziomem wykształcenia a dochodem z gospodarstwa rolniczego przedstawiono na rysunku 5.

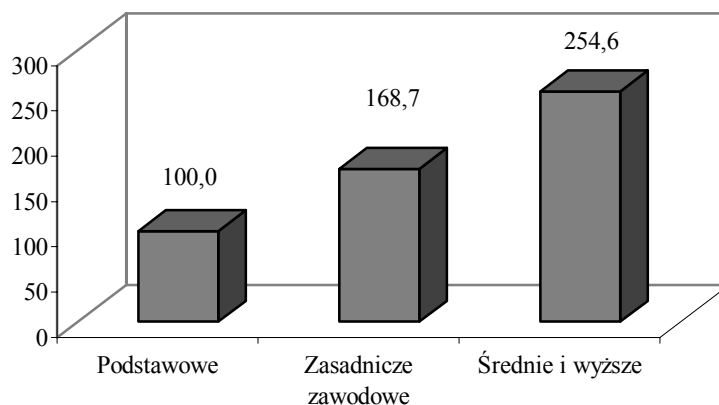
Źródło: obliczenia własne

Rys. 5. Wielkość dochodu rolniczego w zależności od poziomu wykształcenia osoby prowadzącej gospodarstwo rolne w 2006 roku, zł/rok

Fig. 5. Farm income according to the education level of person running the farm in 2006, PLN/year

Najwyższy dochód rolniczy osiągały gospodarstwa prowadzone przez osobę posiadającą wykształcenie średnie i wyższe (49318 zł/rok). Najniższy dochód odnotowano

w gospodarstwach, których właściciele legitymowali się zaledwie wykształceniem podstawowym (19374zł/rok).

Źródło: obliczenia własne

Rys. 6. Zróżnicowanie dochodu rolniczego w badanych gospodarstwach według poziomu wykształcenia osoby prowadzącej gospodarstwo (gospodarstwa, w których kierownicy posiadali wykształcenie podstawowe = 100%)

Fig. 6. Differentiation of farm income according to the education level of person running the farm (farms, where the manager had primary education = 100%)

Analiza uzyskanych wyników badań wskazuje, że gospodarstwa, w których kierownikiem była osoba z wykształceniem średnim i wyższym osiągały dochód z działalności rolniczej ponad 2,5 razy wyższy niż gospodarstwa prowadzone przez osobę z wykształceniem podstawowym (rys. 6). Dochód rolniczy gospodarstw prowadzonych przez osoby z wykształceniem zasadniczym zawodowym był o 68,7% wyższy od dochodu gospodarstw prowadzonych przez osoby z wykształceniem podstawowym.

Wnioski

- Reasumując dotychczasowe rozważania można sformułować następujące wnioski.
- Cechy jakościowe zasobów pracy są istotnym czynnikiem wpływającym na poziom i zróżnicowanie dochodów pochodzących z produkcji rolniczej.
 - Wśród badanych gospodarstw, najwyższy poziom dochodu osiągnęto w gospodarstwach prowadzonych przez osoby będące w wieku 46-55 lat. Dochód pochodzący z produkcji rolniczej był tutaj ponad 2,6 razy większy niż w gospodarstwach, w których kierownicy byli w wieku powyżej 55 lat. Związane to było z wewnętrznym mechanizmem zmian pokoleniowych.
 - Czynnikiem silnie różnicującym poziom dochodów okazała się płeć osoby kierującej gospodarstwem. Gospodarstwa prowadzone przez kobiety osiągały ponad 2,8 razy niższe dochody niż gospodarstwa prowadzone przez mężczyzn. Udział gospodarstw prowadzonych przez kobiety w ogólnej liczbie badanych gospodarstw wynosił 16,7%.

- Pozytywne zmiany jakie miały miejsce w zakresie poprawy stanu wykształcenia w ostatnim okresie nastąpiły także w odniesieniu do badanych gospodarstw. Wśród kierowników badanych gospodarstw ponad połowa (52,4%) to osoby ze średnim lub wyższym wykształceniem. Dochody rolnicze pochodzące z produkcji rolniczej tej grupy gospodarstw o ponad 2,5 razy przewyższały dochody osiągane przez osoby z wykształceniem podstawowym.
- Skuteczne i efektywne wykorzystanie możliwości jakie stwarza integracja europejska stanowi najważniejszy sposób poprawy sytuacji dochodowej rolników. Korzyści polskich rolników z integracji europejskiej w postaci zwiększenia dochodów zależą od aktywności i wiedzy ich samych, jak również od sprawnych organizacji i instytucji rolniczych.

Literatura

- Aktywność ekonomiczna ludności Polski. NSP 2002. [2003]. GUS, Warszawa.
- Farkowski Cz. [1991]: Dochodowe zróżnicowanie rodzin chłopskich. Wydawnictwo SGGW, Warszawa.
- Farkowski Cz., Wiatrak A. P. [1998]: Zróżnicowanie dochodowe rodzin chłopskich (cele i koncepcje badań). [W:] Dochodowe zróżnicowanie rodzin chłopskich i jego tendencje w gospodarce rynkowej w Polsce. A. P. Wiatrak (red.). Wyd. SGGW, Warszawa.
- Klank L. [1985]: Czynniki kształtujące poziom dochodów w gospodarstwach indywidualnych. IRWiR PAN, Warszawa.
- Klank L. [2006]: Sukcesja gospodarstw rolnych w Polsce. IRWiR PAN, Warszawa.
- Marcysiak A. [2005]: Czynniki kształtujące aktywność ekonomiczną ludności. *Prace Komisji Nauk Rolniczych i Biologicznych. Seria B*. t. XLIII, nr 57. Bydgoskie Towarzystwo Naukowe, Bydgoszcz.
- Rocznik statystyczny rolnictwa i rozwoju obszarów wiejskich. [2006]. GUS. Warszawa. ss. 95.
- Szafranec K. [2006]: Kapitał ludzki i zasoby społeczne wsi. IRWiR PAN, Warszawa, ss. 59-64
- Uwarunkowania wewnętrzne różnicujące poziom dochodów w gospodarstwach rolniczych. [2006]. [W:] Przedsiębiorstwa agrobiznesu w rozwoju obszarów wiejskich. A. Marcysiak (red.). Wydawnictwo Akademii Podlaskiej, Siedlce, ss.216.
- Woś A. [2004]: W poszukiwaniu modelu rozwoju polskiego rolnictwa. IERiGŻ, Warszawa, ss. 32.
- Woś A. [2006]: Makroekonomiczne uwarunkowania rozwoju sektora żywnościowego. [W:] Analiza produkcyjno-ekonomicznej sytuacji rolnictwa i gospodarki żywnościowej w 2005 roku. IERiGŻ Warszawa, ss. 22-40.
- Zegar J. S. [2004]: Dochody w strategii rozwoju rolnictwa. IERiGŻ. Warszawa, ss. 49-57.

Ewa Matyjaszczyk¹

Zakład Ekspertyz i Opinii o Środkach Ochrony Roślin

Instytut Ochrony Roślin

Poznań

Wpływ przyjęcia wybranych unijnych wymagań mających na celu zapewnienie bezpieczeństwa żywności i środowiska na rynek środków ochrony roślin w Polsce

The influence of implementation of selected EU requirements ensuring food and environmental safety on the Polish market of plant protection products

Abstract. The EU accession caused an increase of requirements regarding placing plant protection products in the market. In the long run it will probably influence positively the state of natural environment in Poland. At present however the most visible effect is a decline in number of registered plant protection products and their active substances. This is accompanied by reduction of approved use of re-registered plant protection products.

Key words: food safety, influence of accession on food safety, Polish market of plant protection products, changes in the market of plant protection products after accession

Synopsis. Pod wpływem przyjęcia przez Polskę przepisów Unii Europejskiej wzrosły wymagania, które należy spełnić aby wprowadzić środek ochrony roślin do obrotu i stosowania. W długim okresie będzie to miało zapewne pozytywny wpływ na stan środowiska naturalnego w Polsce, jednak obecnie najbardziej dostrzegalny jest spadek liczby dostępnych środków ochrony roślin oraz ich substancji aktywnych. Zjawisku temu towarzyszy ograniczanie zakresu stosowania preparatów ponownie rejestrowanych.

Słowa kluczowe: bezpieczeństwo żywności, rynek środków ochrony roślin, zmiany na rynku środków ochrony roślin po akcesji, wpływ akcesji na bezpieczeństwo żywności

Wstęp

Miarą znaczenia jakie w Unii Europejskiej przywiązuje się do zapewniania bezpieczeństwa żywności i środowiska naturalnego może być liczba obowiązujących aktów prawnych dotyczących tych zagadnień. Uchwalona w Polsce w sierpniu 2006 ustawa o bezpieczeństwie żywności i żywienia [Ustawa... 2006] spełnia wymagania 25 rozporządzeń i jednocześnie dokonuje transpozycji 57 dyrektyw Unii Europejskiej. Natomiast obszar prawa UE dotyczący ochrony środowiska obejmował w roku 2004 około 70 dyrektyw, zmienianych i uzupełnianych kilkakrotnie dyrektywami "siostrami" oraz 21 rozporządzeń [Herma 2004].

Stosowanie środków ochrony roślin w państwach członkowskich Unii jest obwarowane wieloma przepisami, ponieważ są one chemikaliami w sposób zamierzony wprowadzanymi do środowiska i jednocześnie stosowanymi w produkcji pierwotnej żywności. Ponadto nieodłączną cechą wielu środków ochrony roślin jest toksyczność dla

¹ Dr inż., ul. Mieczurina 20, 60-318 Poznań, e-mail: E.Matyjaszczyk@ior.poznan.pl

określonych grup organizmów, np. chwastów, owadów, gryzoni czy innych, ponieważ są one przeznaczone do ich zwalczania. Niektóre z nich mają na celu jedynie przywabianie lub odstraszenie określonych organizmów żywych, a inne wpływają na procesy życiowe rośliny uprawnej, np. wspomagając jej odporność, ale stanowią one stosunkowo niewielką część środków ochrony roślin. Celem działania większości środków ochrony roślin jest spowodowanie zniszczenia określonego organizmu szkodliwego. Są to zatem chemikalia niebezpieczne dla pewnych grup organizmów. Skoro niszczą organizmy niepożądane, to istnieje ryzyko ich niekorzystnego wpływu także na organizmy nie będące celem zwalczania. Zatem wprowadzanie środków ochrony roślin do obrotu jest możliwe dopiero po ich dokładnym przebadaniu, a etykieta czy instrukcja stosowania w sposób szczegółowy powinna określać, jak należy stosować środek aby zminimalizować jego ewentualne niekorzystne oddziaływanie na organizmy nie będące celem zwalczania.

Na prawo Unii Europejskiej związane z ochroną roślin wywiera wpływ także opinia publiczna. W Unii Europejskiej można zaobserwować osiągnięcie na tyle wysokiego stopnia zaspokojenia potrzeb żywnościowych, że większość wydatków ponoszonych przez konsumentów przeznaczana jest na dobra i usługi nieżywnościowe [Borowska 2006]. W 2005 roku w Unii Europejskiej łącznie w rolnictwie, łowiectwie, leśnictwie i rybactwie zatrudnionych było 5% ogółu pracujących (w Polsce 19,2%), czyli około 2% mieszkańców (w Polsce prawie 7%) [Rocznik... 2006]. Zatem jedynie część konsumentów ma świadomość znaczenia środków ochrony roślin dla produkcji rolnej. Natomiast od lat sześćdziesiątych dwudziestego wieku, kiedy ujawniono, że DDT kuluje się w tkance tłuszczowej ludzi i pojawiło się szereg publikacji ukazujących niebezpieczeństwa związane ze stosowaniem agrochemikaliów [Carlson 1962; Leńkowa 1961] opinia publiczna często prezentuje niechętnie nastawienie do środków ochrony roślin. Obawy konsumentów mogą być podsyćane przez niektóre określenia, np. pojęcia „zdrowa żywność” czy „żywność naturalna” używane w odniesieniu do żywności produkowanej w gospodarstwach ekologicznych. Mogą one sugerować, że żywność produkowana konwencjonalnie jest nienaturalna i nie jest zdrowa, czyli że może stanowić zagrożenie dla konsumentów. Niestety określenia takie pojawiają się również w kampaniach finansowanych przez państwo [Loska 2007].

Zatem na kształt obowiązujących obecnie w Unii Europejskiej wymagań odnośnie wprowadzania do obrotu i stosowania środków ochrony roślin wpływ miały zarówno przesłanki merytoryczne jak i obawy dużej grupy konsumentów przed nadmierną, ich zdaniem, chemizacją rolnictwa. Z obu powodów środki ochrony roślin, jako potencjalnie niebezpieczne chemikalia celowo wprowadzane do środowiska i używane w produkcji żywności, powinny być przed wprowadzeniem na rynek gruntownie przebadane,

Podstawowym, obowiązującym obecnie w Unii Europejskiej aktem prawnym regulującym kwestie dopuszczania środków ochrony roślin do obrotu i stosowania, uwzględniającym wymagania innych wspólnotowych aktów prawnych dotyczących między innymi bezpieczeństwa żywności i ochrony środowiska jest Dyrektywa 91/414 [Dyrektywa... 1991]. Państwa członkowskie wprowadzają jej postanowienia do swojego prawodawstwa za pomocą własnych aktów prawnych. Również Polska przed akcesją wprowadziła wymagania Dyrektywy 91/414 do swojego prawa na mocy ustawy z 18 grudnia 2003 o ochronie roślin [Ustawa... 2003] oraz licznych towarzyszących ustawie rozporządzeń wykonawczych.

Myśl przewodnia Dyrektywy 91/414 zawarta w jej preambule brzmi: „Ochrona zdrowia ludzi i zwierząt, jak również środowiska, ma pierwszeństwo przed poprawą

poziomu produkcji rolniczej”. Innymi słowy, bez względu na to jak skuteczny jest środek ochrony roślin w zwalczaniu określonego agrofaga, jeżeli nie jest on przyjazny środowisku naturalnemu człowieka, nie będzie dopuszczony do obrotu i stosowania. Zmiany na rynku środków ochrony roślin w Polsce oraz innych państwach członkowskich są odzwierciedleniem myśli przewodniej Dyrektywy.

Podstawowe dane dotyczące rynku środków ochrony roślin w Polsce na tle Unii Europejskiej

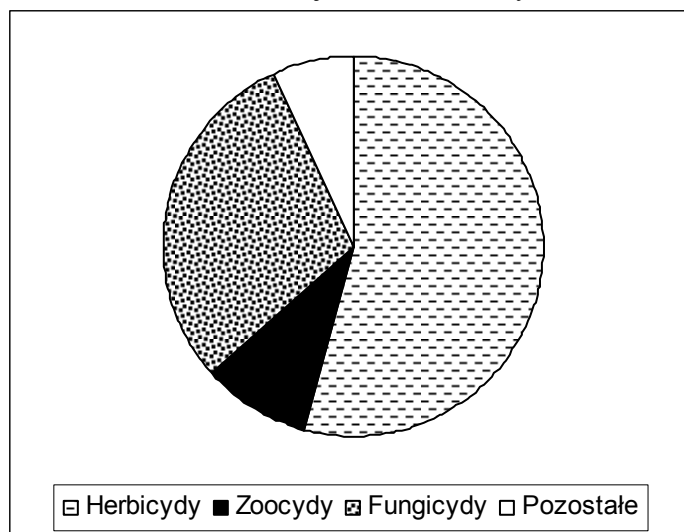
W Unii Europejskiej zgodnie z Dyrektywą 91/414 nadzór nad środkami ochrony roślin prowadzą państwa członkowskie. Dopuszczanie środka do obrotu i stosowania odbywa się oddzielnie w każdym państwie na podstawie niezależnej decyzji organu odpowiedzialnego za rejestrację (w Polsce organem tym jest Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi). Należy podkreślić, że mimo wspólnego rynku nie ma swobody wprowadzania do obrotu handlowego ani używania w jednym z państw członkowskich środków zarejestrowanych w innym, czyli np. środek zarejestrowany i zakupiony w Niemczech nie może być legalnie stosowany w Polsce. Nawet jeżeli identyczny środek byłby zarejestrowany w dwóch krajach, to na jego import (również wtedy, gdy import byłby prowadzony na potrzeby własne) należy uzyskać zgodę organu odpowiedzialnego za rejestrację. Wprowadzać środek ochrony roślin do obrotu może tylko przedsiębiorstwo, które uzyskało stosowne zezwolenie. Jeżeli inny podmiot chciałby prowadzić jego sprzedaż, np. w celu wykorzystania różnic cenowych pomiędzy państwami UE, również musi uzyskać na to zgodę organu odpowiedzialnego za rejestrację (na każdy produkt z osobna).

Zużycie substancji aktywnych środków ochrony roślin w 25 krajach obecnej Unii Europejskiej wynosiło w 2003 roku 219 771 ton [The use... 2007]. Zużycie substancji aktywnych w pięciu krajach „starej” Unii wynosiło prawie 75% zużycia dla wszystkich 25 krajów. Były to: Francja (28%), Hiszpania (14%), Włochy (14%), Niemcy (11%) i Wielka Brytania (7%). Dziesięć nowych państw członkowskich łącznie miało w tym zużyciu udział około 10%. Polska stoi na pierwszym miejscu w zużyciu środków ochrony roślin wśród grupy „nowych” państw członkowskich. Trudno się temu dziwić, biorąc pod uwagę zarówno fakt, że Polska jest największym wśród „nowych” państw członkowskich, jak też że posiada najwięcej terenów użytkowanych rolniczo (około 17 mln ha). Zgodnie z danymi Eurostatu zużycie środków ochrony roślin w Polsce w 2003 roku wyniosło 10 134 tony substancji aktywnej. Na Węgrzech (6,3 mln ha użytków rolnych) i w Czechach (3,7 mln ha użytków rolnych), państwach zajmujących kolejne miejsca wśród nowych państw członkowskich, zużycie środków ochrony roślin wyniosło odpowiednio 5 038 i 2 953 ton czyli dwukrotnie i około trzykrotnie mniej niż w Polsce.

Zużycie środków ochrony roślin w kg substancji aktywnej na hektar użytków rolnych (bez łąk i pastwisk) w roku 2003 wynosiło w Polsce 1,1 kg/ha, podczas gdy średnio w Unii Europejskiej 4,6 kg/ha użytków rolnych [The use... 2007].

Według Eurostatu w 2003 roku na rynku 25 państw członkowskich największą grupą środków ochrony roślin (49% udziału w rynku) były fungicydy. Kolejnymi pod względem udziału w rynku były herbicydy (38%), zoocydy (10%) oraz regulatory wzrostu i rozwoju roślin (3%). W Polsce udział poszczególnych grup w rynku środków ochrony roślin odbiegał od średniej dla Unii. Według danych z 2005 roku [Pruszyński 2007] wartość

polskiego rynku środków ochrony roślin wynosiła 389,1 mln euro. Udział poszczególnych grup środków ochrony roślin w wartości rynku polskiego przedstawia rysunek 1. Analizując go zauważamy, że największa jest wartość rynku herbicydów (ponad 54%). Udział fungicydów jest znacznie niższy niż średnio w rynku unijnym i wynosi poniżej 30%. Różnica ta wynika prawdopodobnie z warunków klimatycznych, a także między innymi z faktu, że w wielu państwach członkowskich Unii fungicydami intensywnie chroni się winnice, które w Polsce nie mają dużego znaczenia gospodarczego. Zoocydy i pozostałe środki mają odpowiednio udział 9% i 7% w wartości rynku polskiego. Dwukrotnie wyższy udział grupy „pozostałe środki” w rynku polskim niż średnio w rynku unijnym wynika prawdopodobnie między innymi z faktu, że w Polsce do tej grupy zalicza się również adjuwanty (preparaty poprawiające skuteczność działania innych środków), które większości państw Unii nie są traktowane jako środki ochrony roślin.

Źródło: opracowanie własne na podstawie [Pruszyński 2007]

Rysunek 1. Udział poszczególnych grup środków ochrony roślin w wartości rynku polskiego w roku 2005

Figure 1. The share of groups of plant protection products in the value of Polish market in 2005

Sposób realizacji wymagań w stosunku do środków ochrony roślin mających na celu zapewnienia bezpieczeństwa konsumentów i środowiska w Unii Europejskiej

Realizacja myśli przewodniej Dyrektywy 91/414, nadającej największą wagę bezpieczeństwu ludzi i środowiska naturalnego, odbywa się poprzez przegląd wszystkich substancji aktywnych środków ochrony roślin (główny składnik środka, który powoduje zniszczenie określonych organizmów szkodliwych) pod kątem ich oddziaływania na zdrowie ludzi, zwierząt i środowisko naturalne. Państwa członkowskie mogą wprowadzać do obrotu i stosowania tylko takie środki ochrony roślin, których substancja aktywna została oceniona i uznana za nieistwarzającą zagrożenia. Substancje, których

bezpieczeństwo budzi jakiegokolwiek wątpliwości, są wycofywane ze stosowania. Obowiązek wykazania, że substancja aktywna nie stwarza zagrożenia dla zdrowia ludzi i środowiska naturalnego spoczywa na przedsiębiorstwie, które zamierza sprzedawać środki ochrony roślin zawierające tę substancję. Jest to tzw. „obrońca” substancji. „Obrońca” odpowiedzialny jest za wykonanie wszystkich wymaganych badań i dostarczenie ich wyników krajowi raportującemu (czyli temu państwu członkowskiemu, które zostało wybrane do oceny substancji). Ponosi również wszelkie koszty związane z przeglądem. Warto podkreślić, że koszty te są niebagatelne i zniechęcają wielu producentów do obrony substancji, zwłaszcza w przypadkach niedużych przedsiębiorstw, które mają problem z zebraniem potrzebnych funduszy, lub producentów substancji aktywnych stosowanych w ochronie roślin uprawianych na niewielkim areale, gdy istnieje wątpliwość czy koszt obrony substancji aktywnej zwróci się w określonym czasie, inaczej mówiąc, czy wydatki poniesione w związku z obroną się opłacą.

Warto podkreślić, że dla wycofania substancji aktywnej nie są konieczne dane mówiące, że może ona stwarzać zagrożenie. Substancję wycofuje się, jeżeli nie dostarczono danych potwierdzających, że użyta zgodnie z przeznaczeniem jest bezpieczna. Wymóg dostarczenia wyników badań jest ściśle przestrzegany. Z powodu ich braku (inaczej mówiąc z powodu braku podmiotu gotowego ponieść koszty obrony) na podstawie decyzji Komisji Europejskiej wycofywane ze stosowania w ochronie roślin w Unii Europejskiej, w tym również w Polsce, będą wkrótce preparaty, które zgodnie z innymi obecnie obowiązującymi w Unii przepisami są dopuszczone do ochrony upraw ekologicznych. Świadectwem faktu, że dana substancja została uznana za bezpieczną dla ludzi, zwierząt i środowiska naturalnego, jest wpisanie jej do Załącznika I Dyrektywy 91/414. Przegląd trwa, a decyzje dotyczące poszczególnych substancji podejmowane są stopniowo. Substancje zakwalifikowane do przeglądu podzielono na cztery grupy. Są one przeglądane kolejno. Przegląd grup pierwszej i drugiej został już zakończony. Obecnie trwa przegląd preparatów zakwalifikowanych do trzeciego etapu. Zakończenie czwartego, ostatniego etapu przeglądu, jest przewidywane na rok 2008.

Substancja oceniona w trakcie przeglądu negatywnie lub taka, której obrony nie podjął się żaden producent, jest wycofywana ze stosowania w środkach ochrony roślin na terenie Unii Europejskiej. Wycofanie oznacza, że w żadnym z państw unijnych nie będą mogły być rejestrowane środki zawierające daną substancję. Wycofanie substancji aktywnej ze stosowania w sytuacji kiedy przegląd wykazał, że jej bezpieczeństwo w jakimkolwiek aspekcie budzi wątpliwości, należy oceniać jako zjawisko pozytywne i osiągnięcie zamierzonego celu. Eliminowane są wówczas ze stosowania chemikalia potencjalnie niebezpieczne dla środowiska naturalnego. Należy natomiast podkreślić, że kiedy wycofanie substancji aktywnej ze stosowania odbywa się wyłącznie z powodu zaniechania obrony podyktowanego wysokimi kosztami przeglądu, jest to z punktu widzenia osiągnięcia zamierzonego celu Dyrektywy efekt najzupełniej chybiony. Powoduje on, że zmniejsza się różnorodność stosowanych substancji aktywnych i zwiększa prawdopodobieństwo uodporniania się zwalczanych organizmów na substancje dopuszczone do stosowania w środkach ochrony roślin. Jednocześnie dotyka on w największym stopniu upraw małoobszarowych, w stosunku do których i tak istnieją problemy z zapewnieniem programu ochrony. Środki przeznaczone do ochrony upraw ważnych z ekonomicznego punktu widzenia sprzedawane są na ogół w dużych ilościach i w ich przypadku producent nie ma na ogół wątpliwości, czy wydatki poniesione na obronę substancji aktywnej mu się opłacą.

Zmiany na rynku środków ochrony roślin w Polsce

W wyniku przeglądu, wskutek negatywnej oceny bądź braku dostarczenia wymaganych wyników badań, ze stosowania w Unii Europejskiej wycofywane są liczne substancje aktywne. Wywiera to wpływ na rynek środków ochrony roślin we wszystkich państwach członkowskich, ponieważ w ślad za wycofaniem substancji aktywnych wycofywane są z rynku środki ochrony roślin, w których skład wchodzi te substancje.

Dane dotyczące środków wycofanych z obrotu, zarejestrowanych oraz tych, którym wznowiono rejestrację w okresie pierwszych trzech lat od przystąpienia Polski do Unii Europejskiej przedstawia tabela 1.

Tabela 1. Liczba środków ochrony roślin wycofanych, nowych i ponownie dopuszczonych do obrotu w Polsce po przystąpieniu do UE (01.05-2004-30.04.2007)

Table 1. Number of plant protection products withdrawn, newly registered and re-registered in Poland after EU accession (01.05-2004-30.04.2007)

Status rejestracyjny	Fungicydy	Herbicydy	Zoocydy	Inne	Razem
Nowe rejestracje	35	24	11	20	90
Re-rejestracje	8	15	6	10	39
Wycofane	38	86	31	12	167

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych otrzymanych z Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi do 29 maja 2007

Analizując tabelę 1 zauważamy, że w omawianym okresie istniała znaczna przewaga środków wycofanych nad nowo rejestrowanymi. W jej efekcie liczba środków ochrony roślin dopuszczonych do obrotu i stosowania w Polsce zmniejszyła się o 77 preparatów. Aby zobrazować jakie znaczenie mają dla polskiego rynku dane podane w tabeli 1. należy odnotować, że w maju 2007 w Polsce były dopuszczone do obrotu i stosowania 822 środki ochrony roślin [Wykaz... 2007]. Możemy więc stwierdzić, że spadek wyniósł około 8,6% w stosunku do liczby środków dopuszczonych do obrotu i stosowania w Polsce w dniu akcesji.

Analizując zmiany liczby zarejestrowanych preparatów w poszczególnych grupach zauważamy, że największy spadek, tj. o 62 preparatów odnotowano w grupie herbicydów mającej największy udział w wartości rynku polskiego (por. rys 1). W grupie zoocydów liczba dostępnych preparatów spadła o 20. Liczba fungicydów w omawianym okresie zmniejszyła się o 3. W grupie „inne” (należą do niej między innymi regulatory wzrostu i rozwoju roślin, repelenty, tzn. środki odstraszające np. zwierzyń leśną, atraktanty, tzn. środki przywabiające) liczba dostępnych preparatów wzrosła o 8. Wzrost ten wynika zapewne między innymi z faktu, że większość substancji aktywnych stosowanych w środkach należących do tej grupy została przeznaczona do czwartego etapu przeglądu, zatem ich przegląd nie został jeszcze przeprowadzony, a decyzje co do możliwości ich dalszego stosowania w UE lub wycofania nie zostały jeszcze podjęte

Warto podkreślić, że omawiane zmiany na rynku polskim następują z wielomiesięcznym poślizgiem czasowym w stosunku do decyzji Komisji Europejskiej o dopuszczeniu bądź wycofaniu ze stosowania w ochronie roślin poszczególnych substancji aktywnych. Poślizg ten wynika z obowiązujących przepisów oraz przyjętej procedury legislacyjnej. Zatem analizując decyzje dotyczące substancji aktywnych podjęte w ostatnim

czasie przez Komisję Europejską [Matyjaszczyk 2007] można przewidzieć tendencje zmian liczby preparatów na rynku polskim w najbliższej przyszłości. W oparciu o te decyzje można stwierdzić, że należy spodziewać się dalszego obniżania liczebności środków ochrony roślin w Polsce. Przy czym, w związku z wycofywaniem przez Komisję Europejską dużej liczby substancji aktywnych wchodzących w skład zoocydów (tylko w drugim etapie przeglądu zdecydowano o wycofaniu 80 substancji aktywnych zoocydów ze stosowania w Unii Europejskiej), można spodziewać się zwłaszcza spadku liczebności preparatów z tej grupy. Wycofywanie z rynku tak dużej liczby zoocydów, zwłaszcza insektycydów, budzi niepokój. Oznacza to, że wzrośnie prawdopodobieństwo wykształcenia odporności przez szkodniki na te nieliczne insektycydy, które pozostaną dopuszczone do stosowania na terenie Unii Europejskiej. Problem ten będzie dotyczył zwłaszcza państw leżących w basenie Morza Śródziemnego, gdzie ze względu na klimat oraz specyfikę produkcji rolnej (liczne uprawy warzyw i owoców) preparaty zwalczające szkodniki mają duże znaczenie w rolnictwie. Jednak polscy rolnicy zapewne również zauważą brak niektórych preparatów na rynku.

Z obrotu zostaną wycofane także środki zawierające substancje aktywne należące do czwartego etapu przeglądu, których producenci nie zdecydowali się na obronę. Jako, że do czwartego etapu przeglądu zakwalifikowane zostały substancje stosowane w niewielkich ilościach, to wiele z nich nie było bronionych przez ich producentów ze względów finansowych. W związku z brakiem podjęcia obrony substancji aktywnych należących do czwartego etapu przeglądu z rynku polskiego zostaną wycofane 63 środki z różnych grup. Część z nich jest, zgodnie z aktualnie obowiązującymi przepisami wspólnotowymi, zakwalifikowana w Polsce do stosowania w rolnictwie ekologicznym. Instytut Ochrony Roślin wystąpił o derogacje (zezwoleń na czasowe pozostawienie na rynku) dla 19 preparatów zawierających niebronione substancje aktywne z czwartego etapu przeglądu, w tym 14 takich, które były w chwili otrzymania z Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi informacji o planowanym wycofaniu zakwalifikowane do stosowania w rolnictwie ekologicznym. Należy mieć nadzieję, że derogacje te zostaną uznane, bowiem wycofanie wymienionych 14 preparatów dramatycznie zmniejszyłoby możliwości ochrony upraw ekologicznych w Polsce.

Analizując informacje zawarte w tabeli 1 warto także odnotować, że w pierwszych trzech latach członkostwa w UE w Polsce ponownie zarejestrowano 39 preparatów. Zgodnie z obowiązującym prawem środki ochrony roślin rejestrowane są na 10 lat, a po tym okresie konieczny jest ponowny przegląd dokumentacji, zgodnie z aktualnie obowiązującymi przepisami i ponowna rejestracja. Wymagania obecne są inne niż 10 lat temu. Żeby zarejestrować preparat na ten sam zakres zastosowań koniecznych jest więcej wyników badań. Wykonanie dodatkowych badań pociąga za sobą koszty. Zatem przedsiębiorstwa, chcąc ich uniknąć, często podczas ponownej rejestracji ograniczają zakres zastosowań w etykietach. Według szacunków Zakładu Ekspertyz i Opinii o Środkach Ochrony Roślin, autoryzującego etykiety wszystkich dotychczas zarejestrowanych środków ochrony roślin, w przypadku około 70% re-rejestrowanych preparatów ogranicza się liczbę zastosowań. Ponieważ legalnie chronione mogą być tylko uprawy wymienione w etykiecie środka, to dla producentów rolnych wycofanie uprawy z etykiety oznacza brak legalnej możliwości wykorzystania danego środka dla jej ochrony, ma zatem podobny skutek jak wycofanie preparatu z rynku.

W sposób oczywisty nasuwa się refleksja, że spadek liczby środków ochrony roślin, któremu towarzyszy ograniczanie zakresu stosowania zarejestrowanych preparatów,

prędzej czy później doprowadzi do sytuacji, w której pewne uprawy zostaną pozbawione ochrony. Na problemy z ochroną narażone są zwłaszcza uprawy małoobszarowe, uprawiane na stosunkowo niedużym areale, a więc przede wszystkim warzywa, niektóre owoce i zioła. Natomiast z punktu widzenia rodzaju organizmów szkodliwych można spodziewać się głównie problemów z ochroną przed owadami. Może to doprowadzić do niebezpiecznych sytuacji. Prawdopodobnie nie każdy rolnik, posiadający plantację warzyw zaatakowanych przez określone owady lub choroby, w braku odpowiednich środków ochrony roślin zdecyduje się spisać ją na straty. Realnie wydaje się, że przynajmniej część rolników będzie poszukiwała w takiej sytuacji rozwiązań nielegalnych, czyli preparatów niezarejestrowanych. W przypadku warzyw i owoców, których część spożywana jest w postaci nieprzetworzonej, takie próby mogą mieć dramatyczne konsekwencje dla konsumentów.

W większości przypadków preparaty wycofywane mają jednak swoje zamienniki, tj. środki, które mogą je zastąpić w pełnym zakresie dotychczasowego zastosowania. Istnieje jednak czynnik ekonomiczny. Wiele z preparatów wycofywanych to środki produkowane w Polsce, od lat znane rolnikom, którzy akceptują je również pod względem cenowym. Warto podkreślić, że różnica w kosztach ochrony pomiędzy preparatem wycofywanym, a preparatem, który może go zastąpić, sięga czasem kilkuset procent, jest zatem trudna do zaakceptowania przez rolnika.

Sygnalizując ten problem należy jednocześnie przestrzec przed pochopnym zarzucaniem producentom środków ochrony roślin, które pozostają na rynku, że wykorzystują sytuację i stosują zbyt wysokie marże, chociaż takie sytuacje oczywiście również się zdarzają. Warto jednak podkreślić, że producenci nowych preparatów ponoszą ogromne koszty związane z opracowaniem molekuly (zgodnie z najnowszymi szacunkami na rynek środków ochrony roślin wchodzi jeden na 150 000 badanych związków chemicznych [Evans 2007]) oraz koszty spełnienia wymagań (badania, przygotowanie dokumentacji) niezbędnych dla wprowadzenia substancji aktywnej na rynek. Koszty, które należy ponieść aby środek ochrony roślin zawierający nową substancję aktywną został zarejestrowany w jednym z państw członkowskich Unii Europejskiej, zgodnie z szacunkami stowarzyszenia producentów (ECPA) sięgają 200 mln euro [ECPA... 2006]. Wydatki poniesione przez producentów muszą zatem znaleźć swoje odzwierciedlenie w cenach środków ochrony roślin.

Podsumowanie

Pod wpływem przyjęcia przez Polskę przepisów Unii Europejskiej wzrosły wymagania, które należy spełnić aby wprowadzić środek ochrony roślin do obrotu i stosowania. W długim okresie będzie to miało zapewne pozytywny wpływ na stan środowiska naturalnego w Polsce.

Pod wpływem zmienionych przepisów wycofywane są z rynku liczne środki ochrony roślin (do 30 kwietnia 2007 ich liczba spadła o 8,4% w stosunku do liczby środków w dniu akcesji) oraz zmniejszany jest zakres stosowania środków ponownie rejestrowanych. Spada zatem ilość preparatów dostępnych dla rolników. Nie wszystkie decyzje o wycofaniu są spowodowane negatywnym wynikiem oceny bezpieczeństwa dla ludzi i środowiska naturalnego. Część jest spowodowana tym, iż przedsiębiorstwom nie opłaca się ponosić wydatków związanych z oceną substancji aktywnej.

Z powodu wycofywania części preparatów z rynku spodziewany jest wzrost kosztów ochrony niektórych upraw, ponieważ ochrona nowymi preparatami jest droższa. Można także przewidywać problemy z ochroną niektórych upraw, bądź z ochroną przeciwko niektórym organizmom szkodliwym.

Literatura

- Borowska A. [2006]: Zmiany w wydatkach gospodarstw domowych dziesięciu nowych członków Unii Europejskiej. *Problemy rolnictwa światowego* t. XIV, s. 399.
- Carlson R. [1962]: *Silent spring*. Houghton Mifflin, Boston.
- Dyrektywa Rady 91/414/EEC z 15 lipca 1991 dotycząca wprowadzania do obrotu środków ochrony roślin. [1991]. Official Journal L 230, 19/08/1991, ss. 0001- 0032.
- ECPA Position Paper: Counterfeiting and Illegal Trade in Plant Protection Products Across the EU and European Region 2006. [2007]. http://www.ecpa.be/files/documentslive/9/15020_15020.pdf.
- Evans J. [2007]: Making way for the new. *Agrow Magazine* 12, kwiecień, ss. 12-15.
- Herma A. [2004]: Wymogi UE dotyczące ochrony środowiska. <http://www.parp.gov.pl/partnerinfo/przewodnik/13dz14.rtf>.
- Leńkowska A. [1961]: *Oskalpowana ziemia*. PAN, Zakład Ochrony Przyrody. Wydawnictwo popularnonaukowe nr 20, Kraków.
- Loska P. [2007]: Nasze sprawy. *Hasło Ogrodnicze* 3, s. 5.
- Matyjaszczyk E. [2007]: Przegląd substancji aktywnych środków ochrony roślin. Podsumowanie decyzji dotyczących pierwszego etapu przeglądu. *Ochrona Roślin* 6, ss. 6-9.
- Pruszyński S. [2007]: Ochrona roślin w Polsce i nowych krajach członkowskich Unii Europejskiej. *Ochrona Roślin* 2, ss. 3-5.
- Rocznik statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej 2006. [2007]. Główny Urząd Statystyczny, Warszawa.
- The use of plant protection products in the European Union data 1992 – 2003. [2007]. Eurostat.
- Ustawa z dnia 18 grudnia 2003 o ochronie roślin. [2003]. *Dz.U.* z 2004 r. nr 11, poz. 94.
- Ustawa z dnia 25 sierpnia 2006 o bezpieczeństwie żywności i żywienia. [2006]. *Dz.U.* 171, poz. 1225.
- Wykaz środków ochrony roślin dopuszczonych do obrotu i stosowania w Polsce. [2007]. Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi. http://www.bip.minrol.gov.pl/FileRepozytory/FileRepozytoryShowImage.aspx?item_id=3887.

Adam Pawlewicz¹

Katedra Agrobiznesu i Ekonomii Środowiska,
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski
Olsztyn

Rolnictwo ekologiczne w Polsce – wybrane wskaźniki

Ecological agriculture in Poland – selected indicators

Abstract. Presentation of the current state of organic agriculture in Poland is the aim of this article, its changes as well as prognoses for the farms using organic methods of production. The analysis was conducted using studies by GUS, IJHARS as well as statistical data from the Ministry of Agriculture and Rural Development, relating to farms using organic methods in Poland. Conditions for organic production are favourable in Poland. The integration with the European Union created a possibility of growth of this sector of food economy.

Key words: organic agriculture, multifunctional rural areas development, organic products, environmental protection

Synopsis. Celem artykułu jest przedstawienie aktualnego stanu oraz prognoz związanych z rolnictwem ekologicznym w Polsce. Przeprowadzono analizę wykorzystując dane statystyczne z opracowań GUS, IJHARS oraz Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi, dotyczące gospodarstw produkujących metodami ekologicznymi w Polsce. W Polsce warunki do produkcji metodami ekologicznymi są sprzyjające. Integracja z Unią Europejską stworzyła możliwości wzrostu tego sektora gospodarki żywnościowej.

Słowa kluczowe: produkcja ekologiczna, ochrona środowiska, rolnictwo ekologiczne, zrównoważony rozwój obszarów wiejskich

Wstęp

Środowisko naturalne w Polsce, w zestawieniu z innymi krajami Unii Europejskiej, można uznać jako względnie dobre, odznaczające się korzystnymi walorami przyrodniczymi, mało zdegradowanymi glebami oraz tradycyjnym wiejskim krajobrazem [Toruński i Król 2001]. Polska dysponuje doskonałymi warunkami do prowadzenia gospodarstw z produkcją metodami ekologicznymi, oraz do produkowania konkurencyjnych produktów ekologicznych. Jednak, w porównaniu z krajami Unii Europejskiej, wypadamy pod tym względem dość słabo. Może to jednak ulec zmianie ze względu na stały wzrost liczby gospodarstw ekologicznych.

Wśród niekorzystnych kierunków zmian w rolnictwie konwencjonalnym należy wymienić takie, jak zaniedbywanie lub zaniechanie użytkowania łąk i pastwisk, nadmierna intensyfikacja gospodarki łąkarskiej lub pastwiskowej, zmiany struktury agrarnej oraz powiększanie pól połączone z likwidowaniem cennych użytków przyrodniczych i z wprowadzaniem monokulturowych upraw na znacznych powierzchniach, intensyfikacja gospodarki rolnej prowadząca do nasilenia się erozji gleb, zanieczyszczenia wód, zanik lokalnych ras zwierząt gospodarskich i lokalnych odmian roślin uprawnych [Przewodnik ... 2004]. Zatem kompromisem między gospodarką rolną, a ochroną przyrody może być

¹ Dr, Pl. Łódzki 2, 10-957 Olsztyn, tel. (089) 523-33-13, adampawlewicz@uwm.edu.pl

zmiana rolnictwa konwencjonalnego na rolnictwo ekologiczne. Należy jednak zaznaczyć, że procesy dostosowawcze w gospodarstwach podejmujących ekologiczne metody produkcji są skomplikowane i długotrwałe. Wymagają one przystosowań do wymagań ekologicznych (stosowanie odpowiednich maszyn, nawozów, metod ochrony roślin), oraz ekonomicznych (np. tworzenie i uczestniczenie w nowych kanałach dystrybucji), co wiąże się z wieloma zagrożeniami i wysokim poziomem ryzyka. Rozwiązaniem takiej sytuacji może być wsparcie zewnętrznymi środkami finansowymi, a także przedsiębiorczość zespołowa producentów surowców ekologicznych (np. grupy producenckie).

Rolnictwo ekologiczne spełnia funkcje ekonomiczne, społeczne i zdrowotne [Spółdzielnie... 2007]. Ekonomiczne to stały wzrost popytu na żywność ekologiczną, w kraju i za granicą, co przejawia się między innymi możliwością zwiększenia eksportu produktów ekologicznych. Dochodzi do tego fakt, że ekologiczne metody produkcji przyczyniają się do stałego zwiększania żyzności gleby. Poprzez rolnictwo ekologiczne na obszarach wiejskich można uzyskać zmniejszenie presji rolnictwa na środowisko oraz można przyczynić się do poprawy krajobrazu, co powinno wzmocnić popyt na usługi turystyczne.

Spoleczne efekty rolnictwa ekologicznego to przede wszystkim możliwość stworzenia dodatkowych miejsc pracy na wsi, co jest związane w gospodarstwach ekologicznych z większą niż w gospodarstwach konwencjonalnych pracochłonnością produkcji, usług turystycznych, przetwórstwa, handlu. Sprzyja zachowaniu gospodarstw rodzinnych, utrzymaniu tradycji i wartości kulturowych wsi, zwiększa więź rolnika z przyrodą. Zwiększa odpowiedzialność za jakość odpowiednio oznakowanego produktu, umożliwiającą identyfikację producenta.

Wśród efektów zdrowotnych należy wskazać na poprawę zdrowia rolników przez wyeliminowanie stosowania pestycydów.

Rolnictwo ekologiczne w Polsce zostało prawnie usankcjonowane w 2001 r. poprzez Ustawę o rolnictwie ekologicznym [Ustawa... 2001]. Z dniem uzyskania przez Polskę członkostwa w Unii Europejskiej ustawa ta straciła moc. Od 1 stycznia 2004 r. obowiązuje nowa Ustawa o rolnictwie ekologicznym [Ustawa... 2004], która określa wymogi co do warunków prowadzenia produkcji rolniczej metodami ekologicznymi, systemu kontroli i certyfikacji tej produkcji oraz obrotu produktami rolnictwa ekologicznego i ich znakowania.

Celem artykułu jest przedstawienie aktualnego stanu rolnictwa ekologicznego oraz dotyczących go prognoz w Polsce.

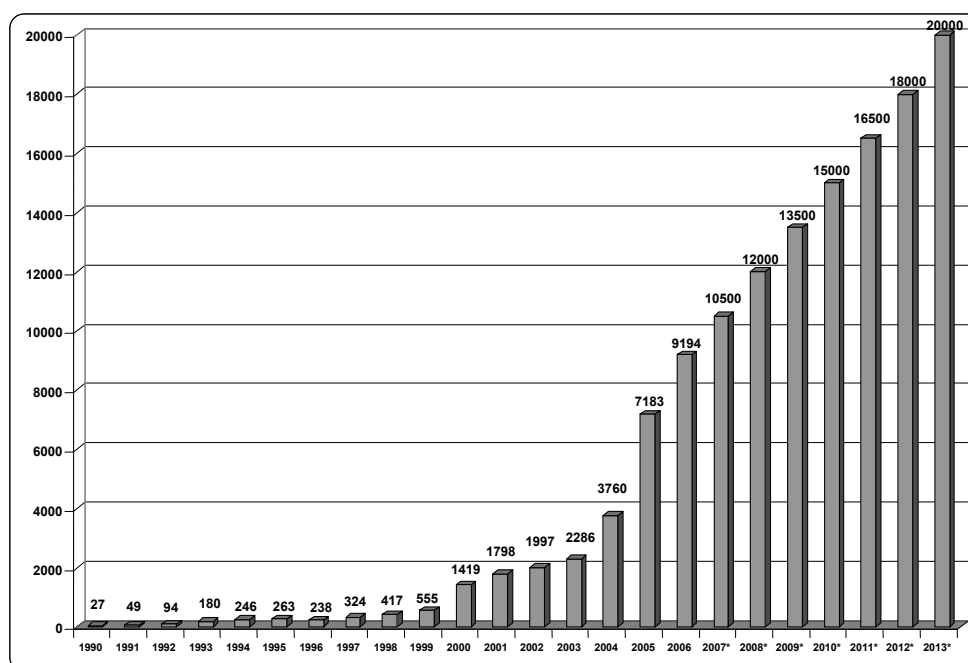
Przeprowadzono analizę wykorzystując dane statystyczne z opracowań GUS, IJHARS oraz Ministerstwa Rolnictwa Rozwoju Wsi, dotyczące gospodarstw produkujących metodami ekologicznymi w Polsce.

Zmiany liczby, powierzchni ogólnej oraz powierzchni upraw w gospodarstwach produkujących metodami ekologicznymi

Od początku przemian systemowych w naszym kraju rolnictwo ekologiczne rozwijało się stosunkowo wolno, co wynikało przede wszystkim z niskiego popytu wewnętrznego na tego typu produkty. W 1990 r. statystyka odnotowała tylko 27 gospodarstw produkujących metodami ekologicznymi. Do 1999 r. dynamika była dosyć powolna, ponieważ w tym roku było zaledwie 555 gospodarstw. Impas, niejako, został przełamany w 2001 r., ponieważ zanotowano prawie 200% przyrost liczby gospodarstw (zapowiadane wprowadzenie

ustawy o rolnictwie ekologicznym wraz ze wsparciem państwa dla tego typu produkcji). Jednak dopiero 2004 r. uwidocznił wzrost zainteresowania produkcją surowców żywnościowych metodami ekologicznymi. Można to na pewno tłumaczyć wstąpieniem Polski do Unii Europejskiej oraz, a może przede wszystkim, wdrażanymi programami wsparcia dla produkcji metodami ekologicznymi.

Do zwiększenia się liczby gospodarstw przyczyniło się również poszerzenie, do tej pory potencjalnych, rynków zbytu bez barier granicznych. W 2004 r. było już zatem 3760 gospodarstw ekologicznych (z certyfikatem i w okresie przestawiania), rok później już 7182, a w 2006 r. odnotowano ogółem 9194 gospodarstw ekologicznych [Stan... 2006]. Obecnie szacuje się, że w Polsce działa około 12,5 tys. gospodarstw ekologicznych [Ekologiczne ... 2007], natomiast przewidywania Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi wskazały tylko na 10,5 tys. gospodarstw (rys. 1).

Źródło: opracowanie własne na podstawie materiałów IJHARS

Rys. 1. Liczba gospodarstw ekologicznych w Polsce w latach 1990-2013²

Fig. 1. Number of organic farms in Poland in years 1990-2013

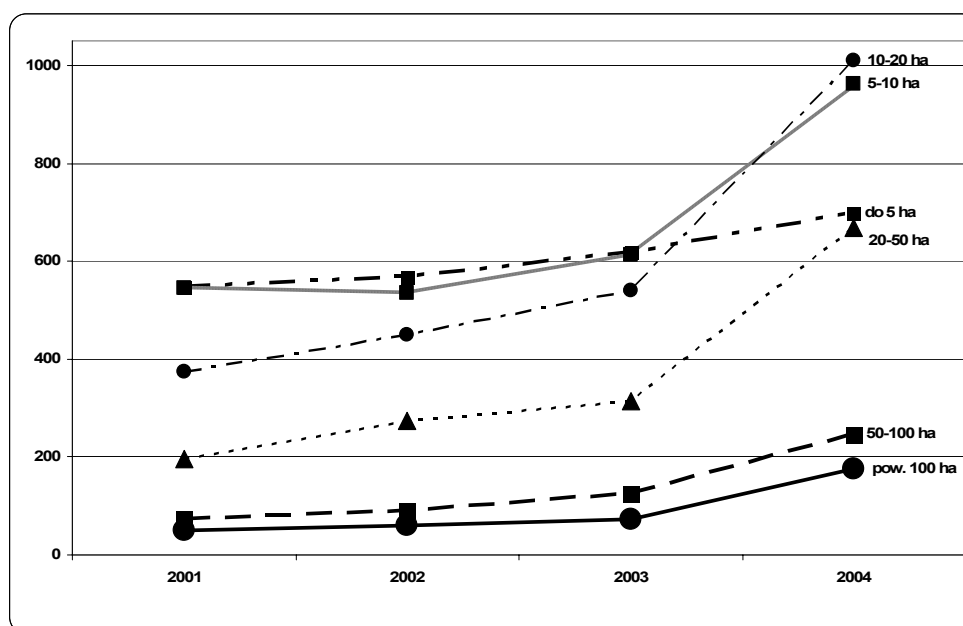
Należy jednak zadać pytanie: skąd taki szybki wzrost w ostatnich latach? Czy jest to rezultat wzrastającego popytu na żywność ekologiczną, tak w kraju jak i zagranicą, czy raczej wzrost zainteresowania produkcją metodami ekologicznymi wynika z wyższego wsparcia finansowego dla gospodarstw prowadzących taką produkcję niż w przypadku rolnictwa konwencjonalnego? Odpowiedź na to pytanie jest dosyć trudne. Można zauważyć

² Prognoza na lata 2007-2013 na podstawie [Plan... 2007]

wzmógł popyt na ekologiczne produkty żywnościowe, ale popyt krajowy jest ciągle ograniczany przez stosunkowo wysokie ceny. Obserwuje się, co prawda, wzrost liczby przetwórci (w 2003 r. 22, w 2004 r. 55, w 2005 r. 99, a w 2006 r. 163) i sklepów (w 2004 r. 107, w 2005 r. 300), jednak skala tego zjawiska jest relatywnie niewielka. Z drugiej strony wzrost zainteresowania produkcją metodami ekologicznymi wynika z wyższych dopłat do tego typu produkcji, które mogą osiągnąć, w zależności od rodzaju produkcji, od 300 zł do 1800 zł na hektar rocznie. Jednak coraz częściej słyzy się o „fikcyjnych” gospodarstwach ekologicznych (np. ekologiczne łąki i pastwiska oraz trawy na gruntach ornych), jako rezultacie wprowadzania programów rolnośrodowiskowych. Pomoc jednak powinna polegać przede wszystkim na wspieraniu gospodarstw, które faktycznie produkują żywność na rynek.

Prognozy Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi wskazują na bardzo dynamiczny rozwój rolnictwa ekologicznego w przyszłości. Szacuje się, że w 2012 r. będzie 18 tys., a w 2013 r. 20 tys. gospodarstw ekologicznych. Jak można zauważyć w roku bieżącym, szacunki te są zbyt niskie. Prognozowane wielkości są jednak dalej niewysokie w relacji do statystyk pozostałych krajów Unii Europejskiej, szczególnie tych najwyżej rozwiniętych. Już w 2003 r. największe liczby gospodarstw ekologicznych odnotowano na terenie Włoch 44 043, Austrii 19 056, Hiszpanii 17 028 i Niemiec 16 476.

Analizując dynamikę zmian liczby gospodarstw według grup obszarowych, najwyższy wzrost w latach 2001-2004 można zaobserwować wśród tych z przedziału od 5 ha do 50 ha (rys. 2).

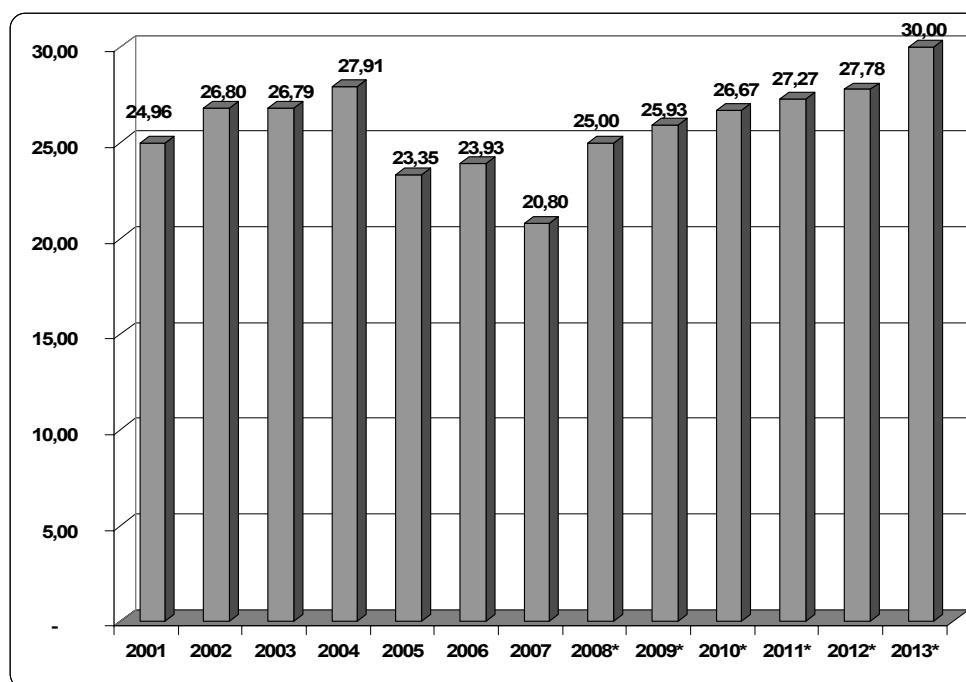

Źródło: opracowanie własne na podstawie materiałów IJHARS.

Rys. 2. Liczby gospodarstw ekologicznych według grup obszarowych w Polsce w latach 2001-2004

Fig. 2. Number of organic farms by size of agricultural land in Poland in years 2001-2004

Średnia powierzchnia gospodarstw prowadzących produkcje metodami ekologicznymi w 2001 roku wyniosła blisko 25 ha, jednak w 2004 roku wartość ta zwiększyła się do wielkości ponad 27 ha. Od 2005 roku przeciętna wielkość gospodarstwa ekologicznego systematycznie spada, by w 2006 r. osiągnąć wartość 23,93 ha. Z kolei prognozy wskazują, że przeciętna wielkość gospodarstwa ekologicznego będzie się stale zwiększać. W 2008 r. osiągnie poziom 25 ha, by w 2013 r. wynieść 30 ha (rys. 3). Jak twierdzą Gotkiewicz i Szafranek [2000] prezentowane informacje zaprzeczają ogólnie przyjętym poglądom, że produkcja rolnicza metodami ekologicznymi jest stosowana tylko w gospodarstwach niewielkich obszarowo, które wykorzystują głównie własne zasoby siły roboczej [Gotkiewicz i Szafranek 2000]. Jednak wielkości faktycznie obserwowane w roku 2007 wskazują na inną tendencję. Wzrost zainteresowania produkcją ekologiczną przez gospodarstwa małe i średnie (do 20 ha, rys. 2) powoduje zmniejszenie przeciętnego obszaru gospodarstw ekologicznych. Zauważa się tendencję do podziału dużych gospodarstw rolnych ze względu na możliwość wykorzystania pomocy finansowej z programów rolnośrodowiskowych oraz uzyskiwania wyższych dopłat.

Źródło: opracowanie własne na podstawie materiałów IJHARS

Rys. 3. Średnia powierzchnia gospodarstw ekologicznych w Polsce w latach 2001-2013, ha³

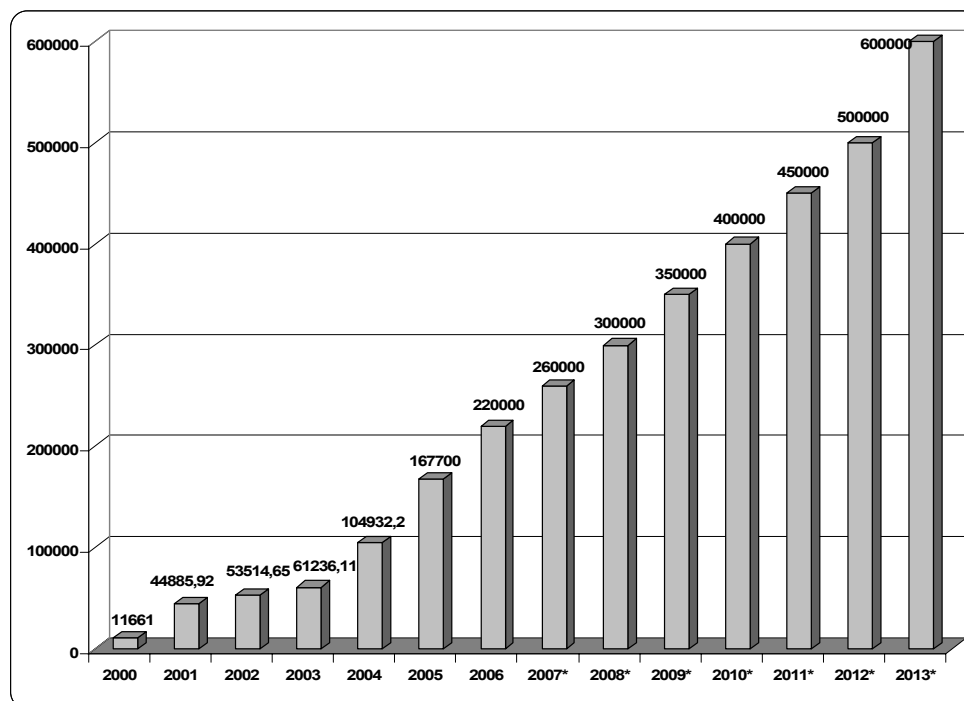
Figure 3. Average size of organic farms in Poland in years 2001-2013, hectare

Jak wynika z analizowanych danych statystycznych, łączna powierzchnia gospodarstw prowadzących produkcje metodami ekologicznymi (z certyfikatem oraz w pierwszym i

³ Prognoza na podstawie [Plan... 2007].

drugim roku przestawiania) systematycznie rośnie. W 2000 r. obszar ten wynosił zaledwie 11,7 tys. ha, by w 2001 r. drastycznie wzrósł o blisko 285% (44885,9 ha). W 2004 r. odnotowano również duży wzrost, bo aż o 71% w stosunku do roku poprzedniego (104932,2 ha), w 2005 r. o 59,8%, w 2006 r. o 31,2% (rys. 4).

Prognozy Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi wskazują, że do 2013 r. wskaźnik ten będzie się charakteryzował dalszym wzrostem od 18% w 2007 r., przez 15,4% w 2008 r., 16,7% w 2009 r., 14,3% w 2010 r., 12,5% w 2011 r., 11,1% w 2012 r. aż do 20% w 2013 r. (rys. 4). Założono zatem stały wzrost zainteresowania rolników produkcją metodami ekologicznymi. Jednakże powierzchnia gospodarstw ekologicznych o łącznej powierzchni 167,7 tys. ha w 2005 r. to tylko 1% ogólnej powierzchni upraw w Polsce [Ekologiczne... 2007].

Źródło: opracowanie własne na podstawie materiałów IJHARS

Rys. 4. Powierzchnia gospodarstw ekologicznych Polsce w latach 2000-2013, ha⁴

Fig. 4. Acreage of organic farms in Poland in years 2001-2013, hectare

W porównaniu do „potentatów” rolnictwa ekologicznego w Unii Europejskiej, powierzchnia upraw ekologicznych w Polsce jest stosunkowo mała. W 2000 r. wielkość ta wynosiła ponad 35 tys. ha, by wzrosnąć w 2004 r. do 76,2 tys. ha (tab. 1). W 2005 r. zaobserwowano dalszy wzrost do wielkości 82,7 tys. ha. Natomiast we Włoszech w tym

⁴ Prognoza na podstawie [Plan... 2007].

samym roku, powierzchnia certyfikowanych upraw ekologicznych wyniosła ponad 954 tys. ha, w Niemczech 767,9 tys. ha, w Hiszpanii 733,2 tys. ha, w Wielkiej Brytanii 690,3 tys. ha, we Francji 534 tys. ha.

Podsumowanie

Obecna sytuacja na rynku żywności ekologicznej w Europie powoduje, że popyt na nią przewyższa jej podaż, co zapowiada rozwój tej metody produkcji rolnej oraz przetwórstwa. Predysponowana do takiej produkcji jest również Polska. Z analizy danych wtórnych wynika, że wzrasta zainteresowanie wśród rolników produkcją metodami ekologicznymi. Jednak jest to spowodowane, przede wszystkim, możliwością zwiększania swoich dochodów przez wyższe dopłaty do produkcji ekologicznej niż w przypadku rolnictwa konwencjonalnego. Jest to zatem tendencja związana z interwencją instytucji w rynek, co niewątpliwie go wypacza. Jeżeli w rozwoju rolnictwa ekologicznego jedyny wpływ miałby popyt, prawdopodobnie tendencje byłyby podobne, lecz ich skala byłaby dużo niższa. Dla potwierdzenia tego wniosku należy wskazać dwa szczególne okresy. Pierwszy z nich, do 2001 r., to powolny wzrost liczby gospodarstw ekologicznych, a w 2001 r. drastyczny wzrost wskaźników statystycznych. W okresie tym w życie weszła ustawa o rolnictwie ekologicznym. Określała ona wymogi związane z produkcją rolniczą metodami ekologicznymi, systemem kontroli i certyfikacji tej produkcji oraz obrotem produktami rolnictwa ekologicznego i ich znakowaniem, a także pomocą instytucjonalną.

Tabela 1. Powierzchnie różnych użytków w gospodarstwach ekologicznych w latach 2001-2004 w Polsce, ha

Table 1. Area of various crop types in organic farms in Poland in years 2001-2004, hectare

Użytkowanie	Rok			
	2001	2002	2003	2004
Łąki i pastwiska	14 484,5	18 283,6	15 682,6	38 860,7
Uprawy rolnicze	18 594,4	20 203,6	21 741,6	33 357,8
Uprawy sadownicze i jagodowe	1 036,2	1 494,5	1 503,7	3 203,8
Uprawy warzywnicze	982,9	738,9	718,7	829,8
Razem powierzchnie upraw	35 097,9	40 720,6	39 646,6	76 252,1

Źródło: opracowanie własne na podstawie materiałów IJHARS

Drugi to okres po wstąpieniu Polski do Unii Europejskiej. W tym przypadku również odnotowano wzrost analizowanych wskaźników. Zachowanie producentów było spowodowane przede wszystkim dostępem do potencjalnych, do tej pory, rynków (zasobniejsi, bardziej zainteresowani tego typu produktem konsumenci) oraz polityką UE związaną ze zrównoważonym rozwojem obszarów wiejskich i ochroną środowiska. Należy pamiętać, że popyt na produkty ekologiczne, z powodu wyższej ceny o około 15-30% w stosunku do żywności produkowanej metodami konwencjonalnymi, jest ograniczony, w sensie rynkowym. Ogranicza to rozwój rolnictwa ekologicznego. Jednakże wskaźniki statystyczne wskazują na inną sytuację.

Literatura

- Ekologiczne produkty szansą dla naszego rolnictwa. [2007]. http://www.ekoportal.eu/ekoniusy/ekologiczne_produkty_szansa_dla_naszego_rolnictwa.html.
- Gotkiewicz W., Szafranek R.Cz. [2000]: Ecological Farms as an Element of the Agricultural Production Market. *Econ. Sc.*, UWM Olsztyn, pp. 29-39.
- Plan Działań dla Żywności Ekologicznej i Rolnictwa w Polsce na lata 2007-2013. Biuletyn Informacyjny. [2007]. Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, Warszawa.
- Produkcja rolna metodami ekologicznymi w 2001 roku. [2002]. Główny Inspektorat Inspekcji Skupu i Przetwórstwa Artykułów Rolnych, Warszawa.
- Przewodnik po Krajowym Programie Rolnośrodowiskowym. [2004]. Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, Warszawa.
- Rolnictwo ekologiczne w Polsce w 2002 roku. [2003]. Główny Inspektorat Jakości Handlowej Artykułów Rolno-Spożywczych, Warszawa.
- Rolnictwo ekologiczne w Polsce w 2003 roku. [2004]. Główny Inspektorat Jakości Handlowej Artykułów Rolno-Spożywczych, Warszawa.
- Rolnictwo ekologiczne w Polsce w 2004 roku. [2005]. Główny Inspektorat Jakości Handlowej Artykułów Rolno-Spożywczych, Warszawa.
- Rolnictwo ekologiczne w Polsce w latach 1999-2000. [2001]. Główny Inspektorat Inspekcji Skupu i Przetwórstwa Artykułów Rolnych, Warszawa.
- Spółdzielnie socjalne. [2007]. www.barka.org.pl/0rose_spoldzielnie.htm.
- Stan i tendencje rozwoju rolnictwa ekologicznego w Polsce (na dzień 31 grudnia 2005 r.). [2006]. IJHARS, Warszawa.
- Stan i tendencje rozwoju rolnictwa ekologicznego w Polsce (na dzień 31 grudnia 2006 r.). [2007]. IJHARS, Warszawa.
- Toruński J., Król S. [2001]. Rolnictwo ekologiczne – szansa dla polskich gospodarstw rodzinnych. [W:] Rola i miejsce gospodarstw rodzinnych w systemie rolnictwa polskiego i europejskiego. ATR, Bydgoszcz.
- Ustawa z dnia 16 marca 2001 r. o rolnictwie ekologicznym. [2001]. *Dz.U.* 38, poz. 452 oraz z 2003 r. 223, poz. 2220.
- Ustawa z dnia 20 kwietnia 2004 r. o rolnictwie ekologicznym. [2004]. *Dz.U.* 93, poz. 898 oraz z 2007 r. 80, poz. 541.

Lech Płotkowski¹

Katedra Urządzania Lasu, Geomatyki i Ekonomiki Leśnictwa

Wydział Leśny

SGGW

Warszawa

Lasy prywatne jako czynnik rozwoju obszarów wiejskich

Private woods as a factor of development in rural areas

Abstract. The relative weight of private forestry in the whole of Polish forestry sector is displayed, with respect to area and production. A recommended model of the private forestry organization is a producer association which would provide technical and commercial information to its members and negotiate prices for wood at various levels.

Key words: private forestry, Poland

Synopsis. Pokazany jest udział prywatnej gospodarki leśnej w całości gospodarki leśnej w Polsce, w odniesieniu do powierzchni i produkcji. Jako przyszłościowy model organizacji prywatnego leśnictwa w Polsce proponowane jest utworzenie zrzeszenia prywatnych właścicieli lasów, które służyłoby członkom doradztwem technicznym i handlowym oraz negocjowało ceny drzewa na różnych poziomach.

Słowa kluczowe: lasy prywatne, Polska

Wstęp

Od wielu lat ludzie próbują zrozumieć istotę związków leśnictwa ze środowiskiem. Coraz powszechniejsza jest bowiem świadomość, iż leśnictwo jest tą formą użytkowania ziemi, która dostarcza wyjątkowo wielu różnorodnych korzyści. Ich zakres i poziom zależą zarówno od charakteru samego lasu, jak i sposobu prowadzenia gospodarki leśnej. Stąd też całość kształtu produktów, usług oraz wartości niematerialnych określa się powszechnie mianem funkcji lasu. Kształtowaniem ich pozytywnego oddziaływania na otoczenie, zajmują się wszystkie dziedziny nauk leśnych oraz praktyki gospodarczej [Kłoczek 2005]. Odzwierciedleniem tej sytuacji jest różnorodność klasyfikacji funkcji lasów, traktowanych zarówno jako integralna część środowiska przyrodniczego jak i sfera produkcji materialnej [Kłoczek i Płotkowski 1997].

W literaturze fachowej można spotkać różne propozycje klasyfikacji funkcji lasów. Wiele prób grupowania tych funkcji w sposób kompleksowy można znaleźć w oficjalnych dokumentach, głównie z zakresu polityki leśnej państwa. Podstawowy dokument z tego zakresu (Polityka Leśna Państwa z 1997 r.) stwierdza, że lasy pełnią różnorodne funkcje w sposób naturalny lub w wyniku działań podejmowanych w ramach gospodarki leśnej, przy czym wyróżnia się trzy następujące grupy funkcji, a mianowicie: a) funkcje ekologiczne (ochronne), b) funkcje socjalne i c) funkcje produkcyjne (gospodarcze). Sposób powiązania wymienionych grup funkcji i gospodarki leśnej z otoczeniem społeczno-gospodarczym, ukierunkowany na zachowanie równowagi wymogów ekologicznych oraz interesów

¹ Dr hab., prof. SGGW

ekonomicznych i potrzeb społecznych, zależy od zespołu warunków przyrodniczo-gospodarczych i uwarunkowań społecznych, czyli od elementów wyznaczających sposób realizacji modelu wielofunkcyjnej gospodarki leśnej [Płotkowski 2001].

Ogólna charakterystyka prywatnego sektora gospodarstwa leśnego

Ewidencyjna powierzchnia lasów według stanu na 31.12.2005 r. wynosiła 9 200 tys. ha, co odpowiadało lesistości kraju na poziomie 28,8%. Udział powierzchni gruntów leśnych w powierzchni lądowej kraju wynosił 29,9%.

Należy również wymienić grunty związane z gospodarką leśną, które zajmowały powierzchnię 200 tys. ha, a w tym w zarządzie Lasów Państwowych znajdowało się 194 tys. ha. Natomiast rzeczywista powierzchnia lasów prywatnych jest znacznie większa niż to wynika ze sprawozdawczości sporządzanej na podstawie powszechnej ewidencji gruntów, ponieważ znaczna część zalesionych gruntów rolnych i nieużytków nadal figuruje w tej ewidencji jako grunty rolne lub nieużytki. Zdarza się, że zmiany te nie są wprowadzane do ewidencji gruntów nawet przez okres 20-30 lat, mimo że zgodnie z obowiązującymi przepisami na właścicielu gruntu ciąży obowiązek ich zgłoszenia [Płotkowski 2002].

Tabela 1. Struktura własności leśnej w Polsce według stanu na 31 grudnia 2005 roku
Table 1. Structure of woodland property in Poland as on 31 December 2005

Forma własności	Powierzchnia, tys. ha	Struktura
Ogółem grunty leśne	9 200	100
Lasy ogółem	9 000	97,8
publiczne	7 410	80,5
własność Skarbu Państwa	7 329	79,7
w tym:		
w zarządzie Lasów Państwowych	7 042	76,5
parki narodowe	183	2,0
w zasobie Własności Rolnej Skarbu Państwa	104	1,1
własność gmin	82	0,9
prywatne	1 590	17,3
w tym własności:		
osób fizycznych	1 492	16,2
wspólnot gruntowych	68	0,7
spółdzielni	7	0,1
inne	23	0,3
Grunty związane z gospodarką leśną	200	2,2
w tym:		
w zarządzie Lasów Państwowych	194	2,1
Lesistość w %	28,8	

Źródło: [Rocznik... 2007].

Do lasów niestanowiących własności Skarbu Państwa zalicza się zgodnie z ustawą o lasach [Ustawa... 1991] lasy: osób fizycznych, wspólnot gruntowych, rolniczych spółdzielni, gmin (mienie komunalne) oraz innych osób prawnych (kościółów, związków wyznaniowych, organizacji społecznych itp.)

Zgodnie ze standardem klasyfikacyjnym „Systematyka form prawno-organizacyjnych” określonym ustawą o statystyce publicznej (Dz. U. Nr 88 z 1995 r., poz. 439) lasy gminne wchodziły w skład lasów publicznych, natomiast pozostałe lasy nie stanowiące własności Skarbu Państwa tworzą własność prywatną. Powierzchnia lasów gminnych wynosiła 82 tys. ha. Natomiast ogólna powierzchnia lasów nie stanowiących własności Skarbu Państwa wynosiła w 2005 roku 1 590 tys. ha, co stanowi 17,3% ogółu powierzchni leśnej kraju.

Dominujący udział wśród lasów prywatnych przypada na lasy osób fizycznych. Lasy te według stanu na 31.12.2005 r. zajmowały 1 491 tys. ha, co stanowiło 16,2% powierzchni wszystkich lasów kraju. Najwięcej lasów prywatnych znajduje się w województwie mazowieckim (21,22%) oraz lubelskim (13,89%). W województwie podlaskim udział ten wynosi 11,92% i jest prawie równy udziałowi w województwie małopolskim (mniej o jedną tysięczną procenta). W pozostałych województwach udział ten jest mniejszy od 10%. Wymienić należy jeszcze województwa: łódzkie (7,75%), podkarpackie (6,20%), świętokrzyskie (5,18%), śląskie (5,00%), wielkopolskie (4,87%) oraz pomorskie (4,38%). Najmniejszy udział lasów prywatnych występuje w województwach: lubuskim (0,51%), zachodniopomorskim (0,64%), opolskim (0,68%) oraz dolnośląskim (0,84%). Udział lasów prywatnych w poszczególnych województwach jest więc bardzo zróżnicowany i co najmniej w kilku województwach lasy te posiadają stosunkowo małe znaczenie.

Więcej informacji o lasach prywatnych dostarczył Powszechny Spis Rolny przeprowadzony w 2002 roku. Spis ten przeprowadzono u:

- użytkowników gospodarstw rolnych o powierzchni użytków rolnych przekraczających 1 ha,
- osób fizycznych użytkujących działki rolne o powierzchni użytków rolnych od 0,1 do 1 ha włącznie,
- właścicieli zwierząt gospodarskich nie posiadających użytków rolnych lub posiadających użytki rolne o powierzchni poniżej 0,1 ha,
- osób prawnych i jednostek organizacyjnych nie mających osobowości prawnej, których podstawowym rodzajem działalności (według Europejskiej Klasyfikacji Działalności) jest prowadzenie upraw rolnych, warzywnictwa i ogrodnictwa, chów i hodowla związana z rolnictwem, gospodarka łowiecka, hodowla i pozyskanie zwierząt łownych łącznie z pokrewną działalnością usługową oraz jednostki, które niezależnie od działalności podstawowej są użytkownikami użytków rolnych o powierzchni przekraczającej 1 ha.

Powierzchnia lasów będących w użytkowaniu. podmiotów objętych spisem wynosiła w 2002 roku 1076 tys. ha. Spis umożliwił także rozpoznanie struktury obszarowej indywidualnych gospodarstw rolnych według powierzchni posiadanych lasów:

Tabela 2. Powierzchnia lasów prywatnych w grupach obszarowych gospodarstw rolnych
 Table 2. Number of farms possessing woods and their woodland area by farm size

Grupy obszarowe lasów	Liczba gospodarstw	Powierzchnia lasów, tys. ha
0,1 – 0,5 ha	327 057	78,8
0,5 – 1 ha	188 687	129,7
1 – 2 ha	173 592	235,2
2 – 3 ha	68 776	162,0
3 – 5 ha	48 639	182,4
5 – 10 ha	24 320	161,0
10 – 15 ha	4 193	52,5
15 – 20 ha	1 677	24,2
20 ha i więcej	1 677	50,5
Ogółem	838 608	1 138,0

Źródło: [Grzesiak 2007]

Liczba indywidualnych gospodarstw rolnych posiadających lasy sięgała prawie 839 tysięcy. Przeciętna powierzchnia lasów przypadająca na 1 gospodarstwo rolne mające las wynosiła 1,28 ha, przy czym najwięcej w województwie pomorskim (3,46 ha), a najmniej w podkarpackim (0,78 ha). O znacznym rozdrobnieniu lasów będących w posiadaniu osób fizycznych świadczy fakt, że w 61,5% indywidualnych gospodarstw rolnych powierzchnia lasów nie przekracza 1 ha, a lasy powyżej 5 ha posiada tylko 3,8% gospodarstw, które skupiają jednak 26,8% (ponad 288 tys. ha) całości lasów prywatnych. Lasy o powierzchni ponad 10 ha posiadało zaledwie 0,9% gospodarstw.

Powierzchnia lasów prywatnych należących do osób fizycznych nie będących użytkownikami gospodarstw rolnych wynosiła ponad 382 tys. ha, co oznacza wzrost o ponad 100 tys. ha w porównaniu z rokiem 1996. Sygnalizuje to proces, występujący i nasilający się również w niektórych krajach zachodniej Europy, skupiania lasów w rękach „rezydentów”, co wiąże się z innymi formami gospodarowania i wykorzystywania tych lasów w porównaniu z lasami chłopskimi.

Poza dominującymi wśród lasów niestanowiących własności Skarbu Państwa lasami osób fizycznych (89,2%), niewielki udział w ich powierzchni posiadają wspólnoty leśne (4,2%), ale wyróżniają się one stanem zasobów i poziomem zagospodarowania. Posiadają również większe możliwości racjonalnej gospodarki, wynikające ze wspólnego organizowania wykonawstwa zadań, na większej powierzchni lasów, przez wykwalifikowaną kadrę zatrudnioną przez większość zarządów wspólnot. Takie znane wspólnoty jak witowska i wołyńska potwierdzają, że stowarzyszenie się prywatnych właścicieli lasów leży zarówno w interesie państwa, jak i w interesie samych właścicieli.

Struktura gatunkowa lasów prywatnych i gminnych odzwierciedla powierzchnię zajmowaną przez gatunki panujące w drzewostanie. Cześć gatunków panujących połączono w grupy. Dotyczy to np.: wszystkich gatunków sosny i modrzewia, jodły i daglezi, wszystkich gatunków dębu wraz z klonem, jaworem i wiązem, brzozy wraz z robiną akacjową oraz osiki wraz z lipą i wierzbą. W 1999 roku drzewostany iglaste zajmowały 73,58% a drzewostany liściaste 26,42% powierzchni wszystkich lasów prywatnych. W lasach tych, podobnie jak w lasach Skarbu Państwa, dominowała sosna (63,42%), a jej udział w porównaniu z rokiem 1996 zmniejszył się o 0,3%. Na kolejnych miejscach znajdują się: olcha (9,0%), brzoza wraz z robiną (8,28%), świerk (5,61%), jodła wraz z

daglezią (4,55%), dąb wraz z jesionem, klonem, jaworem i wiązem (4,11%), buk (2,85%), grab (1,08%), osika wraz z lipą i wierzbą (0,99%) oraz topola (0,12%). Porównując powyższe dane z udziałem gatunków w 1996 roku zauważa się (w punktach procentowych) wzrost udziału olchy o 0,1%, brzozy o 0,28%, świerka o 0,03%, dębu o 0,11% a jednocześnie spadek udziału jodły o 0,05%, buka o 0,05% oraz osiki o 0,01%. Można więc stwierdzić, że zmiany struktury gatunkowej w lasach prywatnych i gminnych są minimalne. Największe udziały sosny występowały w województwach: wielkopolskim (83,3%), pomorskim (82,7%), świętokrzyskim (81,4%) oraz łódzkim (81,3%), a najmniejszy udział w dolnośląskim (15,5%). W województwie podlaskim udział sosny zbliżony był do średniej krajowej i wynosił 66,2%. Świerk dominował w województwach małopolskim (26,4%) i śląskim (24,4%). Dąb dominował w województwie dolnośląskim (30,5%), jodła w małopolskim (23,4%), a olcha w warmińsko-mazurskim (18,4%). W województwie podlaskim oprócz wyżej wspomnianego udziału sosny należy wymienić olchę z udziałem 15,7%, brzozę z 11,7%, świerk z 3,7% oraz dąb z 1,6%. Natomiast udziały pozostałych gatunków nie przekraczały 1%.

Należy również dodać, że w powierzchni leśnej (zalesiona i nie zalesiona) udział powierzchni nie zalesionej (halizny, zręby i płazowiny) wynosił 5,03% (80 tys. ha). Największe takie udziały powierzchni leśnej nie zalesionej występują w następujących województwach: mazowieckim (7,3%), opolskim (7,3%), warmińsko-mazurskim (7,0%), świętokrzyskim (6,7%) oraz zachodniopomorskim (5,9%). W województwie podlaskim udział powierzchni nie zalesionej wynosił 5,7%.

Tabela 3. Struktura wiekowa drzewostanów w lasach prywatnych i gminnych w 1999

Table 3. Structure of private and communal woods area by age class

Klasa wieku	Udział, %
II	18,72
II	36,62
III	26,62
IV	11,53
V i wyżej	4,69
Klasa odnowienia i do odnowienia	1,82

Źródło: [Rocznik... 2007].

Zasoby drzewne na pniu w lasach prywatnych i gminnych wynosiły w 1999 roku 188,7 mln m³, a zasobność na 1 ha powierzchni zalesionej sięgała 124 m³. Największe zasoby drzewne znajdowały się w następujących województwach: małopolskim 33,4 mln m³, lubelskim 24,2 mln m³, podlaskim 21,0 mln m³ oraz podkarpackim 19,8 mln m³. Najmniej natomiast w województwach: lubuskim 1,3 mln m³, opolskim 1,6 mln m³ oraz zachodniopomorskim 1,8 mln m³. Największa zasobność na 1 ha powierzchni zalesionej występowała w następujących województwach: podkarpackim 173 m³, małopolskim 172 m³, dolnośląskim 163 m³, a najmniejsza w pomorskim 94 m³ oraz mazowieckim 96 m³.

Udział sektora prywatnego w ogólnej produkcji leśnictwa jest niewielki i zbliżony do udziału lasów prywatnych w powierzchni kraju. Wartość globalna produkcji leśnictwa wynosiła bowiem w 2005 roku w sektorze prywatnym około 1 561 mln zł, co stanowiło 25% wartości globalnej produkcji leśnictwa ogółem.

Wielkość produkcji globalnej, zużycia pośredniego oraz wartości dodanej brutto leśnictwa w sektorze prywatnym oraz udział tych wartości w odpowiednich wartościach w całym leśnictwie krajowym przedstawia tabela 4.

W latach 1980-1996 udział lasów prywatnych w pozyskaniu drewna grubego (grubizny) kształtował się na poziomie 6-7% łącznego pozyskania w kraju, natomiast pozyskanie drewna cienkiego (drobnicy) nie jest statystycznie rejestrowane w tej formie własności. Stopień ilościowego zróżnicowania pozyskania drewna w lasach różnych form własności charakteryzuje wskaźnik przeciętnego pozyskania grubizny na 100 ha. W lasach prywatnych wskaźnik ten jest ponad trzy razy niższy niż w lasach państwowych i w 2002 roku wynosił odpowiednie liczby wynosiły 85 m³ i 342 m³ na 100 ha powierzchni lasów.

Różnice w pozyskaniu drewna z jednostki powierzchni pogłębiają się na niekorzyść lasów prywatnych, jeżeli wziąć pod uwagę proporcje między pozyskaniem drewna opałowego i użytkowego. W lasach prywatnych pozyskiwano znacznie większy odsetek drewna opałowego niż w lasach państwowych. Udział drewna opałowego w pozyskaniu grubizny wynosi w lasach prywatnych około 18%, podczas gdy w lasach państwowych 6,2%. Natomiast w przypadku tylko drewna liściastego udziały te były zbliżone, w lasach prywatnych 27% i w lasach państwowych 26%.

Tabela 4. Produkcja globalna, zużycie pośrednie oraz wartość dodana w sektorze prywatnym leśnictwa

Table 4. Gross product, internal consumption and value added in the private sector of forestry

Kategoria ekonomiczna	Rok	Ogółem w kraju	Sektor prywatny	Udział sektora prywatnego
		tysiące złotych		
Produkcja globalna	2000	5 393 271	1 340 964	24,86
	2001	5 192 939	1 556 453	29,97
	2002	4 901 397	1 409 311	28,75
Zużycie pośrednie	2000	2 796 134	426 015	15,24
	2001	2 527 445	493 687	19,53
	2002	2 540 540	440 129	17,32
Wartość dodana brutto	2000	2597 137	914 949	35,23
	2001	2 665 494	1 062 766	39,87
	2002	2 360 857	969 182	41,05

Źródło: [Rocznik... 2007].

W lasach prywatnych zwraca uwagę duży udział drewna tartaczno, który w 1996 roku przekroczył 60% i był znacznie wyższy niż w lasach państwowych (45%). Można więc sądzić, że w lasach prywatnych drewno jest wykorzystywane nieracjonalnie i do drewna tartaczno zaliczane są również cenniejsze sortymenty (np. drewno sklejkowe i zapalczane). Natomiast występujący w początku lat dziewięćdziesiątych problem cięć dewastacyjnych (wzrost pozyskania w latach 1991-1996 o 17% w skali kraju) został zahamowany dzięki wprowadzeniu obowiązku znakowania (legalizacji) drewna pozyskiwanego w lasach prywatnych.

W lasach prywatnych w 2002 roku pozyskano łącznie 1 110 870 m³ drewna, a w tym grubizny iglastej 875 058 m³ (drewno dłuźycowe 692 786 m³ + 182 272 m³ drewno stosowe) oraz grubizny liściastej 235 812 m³ (drewno dłuźycowe 151 694 m³ + 84 118 m³

drewno stosowe). Najwięcej pozyskano w województwach: małopolskim (235 201 m³), lubelskim (180 372 m³), mazowieckim (111 809 m³), podkarpackim (98 361 m³) oraz śląskim (91 327 m³). Najmniej pozyskano w województwach: zachodniopomorskim (5 972 m³) oraz opolskim (7 905 m³).

Właściciele lasów prywatnych są odpowiedzialni za wykonanie zadań z zakresu gospodarki leśnej, które wynikają z uproszczonych planów urządzenia lasu, a przy ich braku z zadań ustalonych przez nadzorujących gospodarkę leśną w lasach prywatnych. Właściciele lasów prywatnych pokrywają również koszty tych prac za wyjątkiem udzielanych w niektórych przypadkach dotacji do zalesień.

W 2005 roku odnowienia i zalesienia w lasach prywatnych objęły łącznie powierzchnię 8 646,3 ha, a w tym użytków rolnych zalesiono 6 535 ha, halizn i płazowin 264 ha, zrębów 1 106 ha, natomiast odnowienia naturalne wystąpiły na 741 ha. Powierzchnia odnowień i zalesień w lasach prywatnych stanowi 23,08% ogółu zalesień i odnowień w kraju. Poza tym w lasach prywatnych wykonano poprawki i uzupełnienia na 874 ha, pielęgnowanie lasu na 16 189 ha oraz trzebieże na 55 335 ha. Największe powierzchnie odnowiono i zalesiono w województwach: mazowieckim (2 434 ha), lubelskim (1 507 ha), warmińsko-mazurskim (1 095 ha) oraz podlaskim (1 086 ha). Najwięcej użytków rolnych i nieużytków zalesiono w województwie mazowieckim, bo aż 2085 ha, a najmniej w opolskim, jedynie 121 ha.

O zainteresowaniu możliwością zalesiania gruntów rolnych w ramach Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2004-2006 świadczy 2 225 zgłoszonych wniosków już jesienią 2004 r., z których 1 679 zostało zaakceptowanych. Umożliwiło to posadzenie lasu wiosną i jesienią 2005 r. na powierzchni 6 530 ha. Rolnicy uzyskali wsparcie finansowe w wysokości 50,5 mln zł, w tym z Europejskiego Funduszu Orientacji i Gwarancji Rolnej blisko 30,5 mln zł. Warto dodać, że w roku następnym (tj. w 2005 r.) zgłoszono już 4 491 wniosków obejmujących powierzchnię 17,5 tys. ha. Planowane dopłaty określono na poziomie 138 mln zł, w tym 110 mln zł miało pochodzić z środków Unii Europejskiej.

Według przyjętego przez Rząd RP w dniu 23.06.1995 roku Krajowego Programu Zwiększania Lesistości do roku 2020 rozmiar zalesień gruntów porolnych ma osiągnąć 700 tys. ha, w tym 350 tys. gruntów prywatnych. Należy zaznaczyć, że z danych Głównego Urzędu Geodezji i Kartografii według stanu na 1 stycznia 2000 roku wynika, że w kraju jest 2,11 miliona hektarów gruntów rolnych klasy VI i VIz, a więc potencjalnych powierzchni, które mogą być zalesione. Największe powierzchnie użytków rolnych klas VI i VIz znajduje się w województwach: mazowieckim (399,8 tys. ha), wielkopolskim (309,2 tys. ha) oraz podlaskim 212,7 tys. ha. Ponadto z danych Powszechnego Spisu Rolnego z 2002 roku wynika, że 2 302,2 tys. ha to odłogi i ugory, z czego 1 903,2 tys. ha w sektorze prywatnym, co stanowi odpowiednio 17,6% i 14,6% powierzchni gruntów ornych ogółem.

Model funkcjonowania prywatnej gospodarki leśnej

Określenie cech modelu gospodarki leśnej w odniesieniu do prywatnego sektora naszej gospodarki wydaje się być szczególnie kłopotliwe. Inna jest bowiem rola i możliwości wielkopowierzchniowego gospodarstwa leśnego kierującego się w swych decyzjach gospodarczych zasadami trwałości produkcji leśnej i ciągłości użytkowania, inna zaś gospodarstwa małego, często rzędu od kilku arów do kilku, a bardzo rzadko kilkunastu

hektarów, wchodzącego jednocześnie w skład gospodarstwa rolnego, co w naszych warunkach jest przypadkiem najczęstszym [Opracowanie... 2004]. Szczególnie trudna wydaje się ocena funkcji dochodowej lasów i ich funkcji jako miejsca pracy. Większość prywatnych gospodarstw leśnych nie dysponuje bowiem infrastrukturą w postaci dróg, maszyn, specjalistycznego sprzętu (nie licząc ciągników rolniczych), szkółek itp. pomocniczych środków produkcji. W najlepszym razie mogą mieć jakąś niewielką ich część. Zasadniczym bowiem środkiem produkcji, a jednocześnie źródłem dochodu, jest tu sam las. To pierwsza bardzo ważna cecha prywatnego sektora naszej gospodarki leśnej. Druga to fakt, że w zasadzie wszystkie prace w lesie, jak dotąd, wykonuje sam właściciel. Nie ma zwyczaju dzierżawienia lasów. Co prawda coraz częstsze są przypadki zlecania prac leśnych firmom usługowym. Trzecia cecha dotyczy funkcji lasu jako źródła generowania dochodów jego właściciela. Prywatne gospodarstwo leśne nie stanowi zasadniczego źródła dochodu jego właściciela. Gospodarka leśna nie jest więc w takim przypadku samodzielną dziedziną działalności w takim sensie, jak np. produkcja przemysłowa, która przynosi przedsiębiorcy stałe zarobki i środki utrzymania w formie bieżących dochodów. Ogromna bowiem większość prywatnych gospodarstw leśnych to obszar nie przekraczający 1 ha, a liczba takich gospodarstw grubo przekracza 1 milion. W takiej sytuacji właściciel nie może każdego roku oczekiwać dochodu ze sprzedaży produktów leśnych. Codzienne wpływy w żadnym wypadku nie mają miejsca. W większości przypadków las daje mniej lub bardziej (raczej bardziej) nieregularne dochody o charakterze zasiłku, a gospodarka leśna jest związana z innymi rodzajami działalności gospodarczej, głównie rolniczej, które stanowią codzienne źródło dochodów jego właściciela [Płotkowski 2002].

Charakteryzując rozwiązania modelowe dla prywatnego sektora naszego leśnictwa należy zwrócić uwagę na następujące jego cechy charakterystyczne i okoliczności:

- małe, prywatne gospodarstwa leśne dotychczas źródłem jedynie części, i to części bardzo małej lub wręcz znikomej, dochodów właścicieli leśnych i miejsc ich zatrudnienia,
- w odniesieniu do produkcji drewna rozdrobnione gospodarstwa leśne charakteryzują się ograniczonymi możliwościami mechanizacji prac, zwłaszcza jeśli nie ma warunków organizacyjnych umożliwiających jej wykorzystanie w więcej niż na jednej posiadłości; w realizacji prac leśnych istnieje bowiem duże uzależnienie od sąsiadów (dobrym przykładem może tu być budowa dróg leśnych),
- w zakresie np.: ochrony przyrody i gospodarki łowieckiej wzajemne uzależnienie pomiędzy sąsiadami jest wręcz oczywiste,
- drobny właściciel leśny działający na własną rękę ma wręcz znikomy wpływ na rynek surowca drzewnego, jak również na inne rynki związane z lasami.

Pojedynczy właściciel może także mieć trudności w uzyskaniu aktualnych informacji na temat sytuacji na rynku, zwłaszcza na rynku podlegającym raptownym zmianom. Mamy w naszym kraju olbrzymią liczbę małych gospodarstw leśnych, jednak dojdziemy do wniosku, że większość z nich nie prowadzi gospodarki ukierunkowanej na osiągnięcie zysku, jeśli przeprowadzimy ich ocenę zakładając, że dążenie do uzyskania dochodów jest motywem i celem podejmowanej działalności gospodarczej także w leśnictwie.

Jako wzorcowe w prywatnej gospodarce leśnej należałoby uznać zrzeszenia właścicieli leśnych lub wspólnoty leśne. Takie organizacje mogłyby działać jako jednostki samodzielnie ekonomicznie, kupować drewno od swoich członków i przerabiać dużą liczbę

drobnych partii drzewnych na małą liczbę produktów odpowiednio do umów podpisanych z kupcami. Członkostwo powinno być dobrowolne i nie musi mieć umocowania prawnego. Właściciel leśny będący członkiem zrzeszenia byłby zobligowany do sprzedaży drewna do, lub poprzez zrzeszenie.

Zrzeszenia te powinny stworzyć krajową Federację Właścicieli Leśnych. Podstawowym obowiązkiem i zadaniem Federacji i zrzeszeń regionalnych (wojewódzkich?) byłoby negocjowanie z organizacjami kupców warunków dostaw podstawowych sortymentów, czyli ustalanie cen loco las. Ceny należałoby ustalać corocznie, ściślej z wyprzedzeniem do roku czasu. Dopuszczyć też należy wiele innych rozwiązań organizacyjnych, gdyż rynek drzewny w ostatnich latach podlega daleko idącym i nieoczekiwanym zmianom. Do przyjęcia są negocjacje nawet z oddzielnymi tartakami. Ponadto, za sprawę nadrzędną należy przyjąć możliwość zmiany cen w ciągu roku. Ogólna tendencja powinna sprzyjać przenoszeniu umów zawieranych przez szczebel centralny do ośrodków regionalnych. Jako zasadę należałoby przyjąć, że właściciele dostarczają określoną ilość i jakość surowca w danym czasie, w zależności od odległości od ośrodka przemysłu.

Organizacja właścicieli powinna zająć się też profesjonalną informacją i doradztwem, a także oferować pomoc w prowadzeniu gospodarki leśnej, opracowaniu planów urządzania lasu, map łącznie z realizacją prac hodowlanych i związanych z użytkowaniem lasu. Należy przypuszczać, że większość naszych właścicieli leśnych bardziej ceniliby sobie współpracę w zakresie spraw rynkowych, zwłaszcza cen i warunków odbioru drewna. Problemy z tym związane obracałyby się wokół elementów kształtowania rynku, łącznie z przewidywaniem kształtowania się popytu na surowiec drzewny w dłuższej perspektywie czasowej:

Sprawą szczególnie istotną byłoby ułożenie właściwej współpracy z jednostkami organizacyjnymi Lasów Państwowych, którym łatwiej przecież prowadzić badania i obserwacje marketingowe (w tym zwłaszcza kształtowania się popytu) niż drobnym właścicielom leśnym.

Podstawowym obowiązkiem zrzeszenia czy innej formy organizacyjnej grupującej właścicieli leśnych powinno być, przynajmniej na początku ich działalności, poszukiwanie rynków zbytu na te ilości drewna, które właściciele chcieliby sprzedać w czasie dla nich odpowiednim. Jednocześnie związek (zrzeszenie) powinno mieć określone obowiązki wobec nabywców, tzn. powinno ono spełniać warunki zawarte w umowach (kontraktach) dotyczące tak czasu, jak i jakości, ilości drewna, itp. Im umowa będzie lepiej zrealizowana, tym lepiej będą spełniane warunki prawidłowej konkurencji.

Formy współpracy pomiędzy organizacjami właścicieli leśnych mogą być różne w poszczególnych regionach kraju w zależności od tradycji czy lokalnej sytuacji gospodarczej. Należy założyć, że przedstawiony model nie w każdym regionie rolniczym będzie spełniał właściwie swoją rolę. Jednakże główne wyzwania związane z poszukiwaniem dróg prowadzących do wzrostu funkcji dochodowych i funkcji miejsca pracy w lasach prywatnych, w mniejszej lub większej mierze dotyczą zjawisk rynkowych. Najważniejsze wyzwanie polega chyba na tym, że są to gospodarstwa małe, wymagające specjalnej pomocy, także ze strony państwa.

Literatura

- Gluck P. [1997]: Sustainable Forestry in the Context of Rural Development. Lyss, Szwajcaria.
- Grzesiak M. [2007]: Lasy niestanowiące własności Skarbu Państwa. (maszynopis). Zakład Ekonomiki Leśnictwa. SGGW, Warszawa.
- Kłoczek A. [2005]: Wielofunkcyjność gospodarki leśnej – dylematy ekonomiczne. *Sylwan* 6.
- Kłoczek A., Płotkowski L. [1997]: Las i jego funkcje jako dobro publiczne. Referat wygłoszony na Kongresie Leśników Polskich.
- Opracowanie modelu wielofunkcyjnej gospodarki leśnej w regionie rolniczym. [2004]. (maszynopis). Zakład Ekonomiki Leśnictwa. SGGW, Warszawa.
- Płotkowski L. [1997]: Las jako majątek, miejsce pracy i źródło utrzymania. [W:] Las w wielofunkcyjnym rozwoju obszarów wiejskich. Materiały konferencyjne. Ośrodek Doradztwa Rolniczego w Ostrołęce.
- Płotkowski L. [2002]: Las jako miejsce pracy. *Sylwan* 12.
- Płotkowski L. [2001]: Ekonomiczne aspekty zrównoważonej, wielofunkcyjnej gospodarki leśnej. *Zeszyty Naukowe Politechniki Lubelskiej* 29.
- Rocznik statystyczny - Leśnictwo 2006. [2007]. GUS, Warszawa.
- Ustawa z dnia 28 września 1991 r. o lasach. [1991]. *Dz. U.* 101, poz. 444 z późniejszymi zmianami.

Walenty Poczta¹
Joanna Średzińska²

Katedra Ekonomii i Polityki Gospodarczej w Agrobiznesie
Akademia Rolnicza im. Augusta Cieszkowskiego w Poznaniu
Poznań

Wyniki produkcyjno-ekonomiczne i finansowe indywidualnych gospodarstw rolnych według ich wielkości ekonomicznej (na przykładzie regionu FADN Wielkopolska i Śląsk)

Production, economic and financial results in individual agricultural holdings according to their economic size (basing on example of Wielkopolska and Śląsk FADN region)

Abstract. The aim of this paper is to assess the potential for production, economic and financial results of individual agricultural holdings in Wielkopolska and Śląsk FADN region when taking their economic size into consideration. The analysis shows that bigger holdings achieve definitely better economic results and are more competitive than small holdings.

Key words: agricultural holding, economic size, production and economic results, financial results

Synopsis. Celem artykułu jest ocena potencjału produkcyjnego oraz wyników produkcyjno-ekonomicznych i finansowych indywidualnych gospodarstw rolnych w regionie FADN Wielkopolska i Śląsk, z uwzględnieniem ich wielkości ekonomicznej. Analiza pokazuje, że większe gospodarstwa osiągają zdecydowanie lepsze wyniki ekonomiczne i są bardziej konkurencyjne niż gospodarstwa małe.

Słowa kluczowe: gospodarstwo rolne, wielkość ekonomiczna, wyniki produkcyjno-ekonomiczne, wyniki finansowe

Wstęp

W rolnictwie, podobnie jak w innych działach produkcji materialnej, istotą działalności gospodarczej jest produkcja. Jak pisze Grabowski [1998], żeby móc produkować w sposób ciągły konieczna jest wymiana wytwarzanych produktów na środki pieniężne oraz przeznaczanie ich na odtworzenie zużywanych w procesie produkcji czynników wytwórczych. Wymaga to sprawnego zarządzania, którego głównym elementem jest podejmowanie decyzji [Agrobiznes... 1996]. Działalność każdego producenta ma charakter celowy, co oznacza, że decyzje przez niego podejmowane podporządkowane są określonym celom [Heijman i in. 1997]. Aby cele te mogły być zrealizowane jak najpełniej, niezbędne jest posiadanie informacji na temat stanu zarządzanych jednostek. Najczęściej podstawę podejmowania decyzji dotyczących zarówno działalności bieżącej jak i przyszłej podmiotów gospodarczych stanowią wnioski, jakie wynikają z analizy ich wyników produkcyjno-ekonomicznych oraz finansowych [Gębska i Filipiak 2006]. Stąd też wskazane jest dokonywanie takich analiz dla jednostek

¹ Prof. dr hab., ul. Wojska Polskiego 28, 60-637 Poznań, tel. (061) 8487114, email: poczta@au.poznan.pl

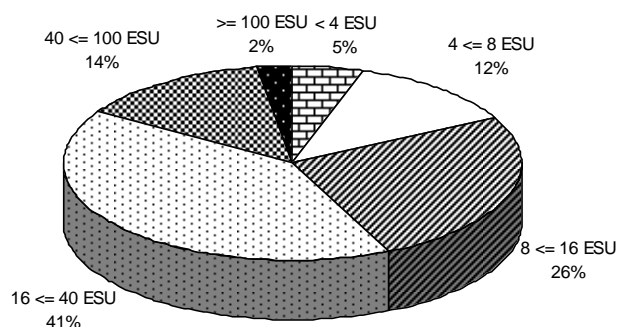
² Mgr, ul. Wojska Polskiego 28, 60-637 Poznań, tel. (061) 8487576, email: joakac@au.poznan.pl

sektora rolno-żywnościowego. Celem artykułu jest zbadanie sytuacji ekonomicznej indywidualnych gospodarstw rolnych w regionie FADN Wielkopolska i Śląsk³.

Materiał i metoda

Dla dokonania analizy w artykule wykorzystano dane zgromadzone, a następnie przetworzone w ramach systemu „Polski FADN”, dotyczące sytuacji indywidualnych gospodarstw rolnych w regionie FADN 790 Wielkopolska i Śląsk. Zakres czasowy objął rok 2005, natomiast badaną grupę stanowiło 3935 gospodarstw z omawianego regionu⁴, których wielkość ekonomiczna wynosiła co najmniej 2 ESU.

Jak twierdzi Augustyńska-Grzymek [2000] występuje duże zróżnicowanie gospodarstw pod względem wielkości ekonomicznej, dlatego też analizy dokonano dla klas tej wielkości stosowanych w typologii Unii Europejskiej. Wielkość ekonomiczna gospodarstwa rolnego jest określana sumą standardowych nadwyżek bezpośrednich wszystkich działalności w nim występujących [Goraj 2000].

Źródło: pracowanie własne na podstawie: [Wyniki ... 2006].

Rysunek 1. Struktura gospodarstw w próbie FADN dla regionu Wielkopolska i Śląsk według ich wielkości ekonomicznej

Figure 1. Structure of farm holdings in the FADN sample for Wielkopolska and Śląsk region according to their economic size

Strukturę gospodarstw w próbie FADN dla regionu Wielkopolska i Śląsk według wielkości ekonomicznej przedstawiono na rysunku 1. Dla gospodarstw w poszczególnych klasach wielkości ekonomicznej przeprowadzono analizę potencjału produkcyjnego oraz zbadano wyniki produkcyjno-ekonomiczne i finansowe.

³ Region ten obejmuje obszar województw kujawsko-pomorskiego, wielkopolskiego, dolnośląskiego i opolskiego.

⁴ Jest to część próby reprezentatywnej dla regionu 790, liczącej 3957 gospodarstw rolnych. Zbiór nie jest w pełni reprezentatywny dla gospodarstw towarowych regionu, ponieważ nie uwzględniono gospodarstw osób prawnych [Wyniki... 2006].

Potencjał produkcyjny

Produkcja rolnicza, jak każda inna działalność gospodarcza, wymaga zastosowania określonych zasobów czynników produkcji. W rolnictwie czynniki te dzieli się na trzy główne grupy, tj. czynnik pracy, ziemi i kapitału. Jest to podział uproszczony⁵. Niemniej jednak dla potrzeb artykułu wystarczające jest zbadanie zasobów pracy, ziemi i kapitału, ich struktury oraz relacji pomiędzy tymi czynnikami. Są to bowiem elementy w dużej mierze determinujące możliwości rozwojowe rolnictwa [Poczta 2003].

Tabela 1. Wybrane dane dotyczące wyposażenia w czynniki produkcji indywidualnych gospodarstw rolnych w regionie FADN Wielkopolska i Śląsk w 2005 roku według ich wielkości ekonomicznej

Table 1. Selected data concerning production means in the individual agricultural holdings in Wielkopolska and Śląsk FADN region in 2005 according to their economic size

Środki produkcji	Średnio w regionie	Bardzo małe < 4 ESU	Małe 4 <= 8 ESU	Średnio-małe 8 <= 16 ESU	Średnio-duże 16 <= 40 ESU	Duże 40 <= 100 ESU	Bardzo duże >= 100 ESU
Praca							
Nakład pracy ogółem (AWU)	1,698	1,140	1,430	1,776	2,145	3,011	10,062
Nakład pracy własnej, %	87,69	95,09	95,80	92,91	83,78	62,77	17,98
Nakład pracy najemnej, %	12,31	4,91	4,20	7,09	16,22	37,23	82,02
Ziemia							
Powierzchnia użytków rolnych, ha	20,1	7,6	11,2	18,9	33,3	68,6	329,7
Udział dodzierżawionych użytków rolnych, %	23,38	6,58	13,39	17,99	25,23	37,17	47,50
Grunty orne i plantacje trwałe, %	86,91	85,29	83,16	85,17	86,85	92,09	93,90
Trwałe użytki zielone, %	13,09	14,71	16,84	14,83	13,15	7,91	6,10
Kapitał							
Aktywa ogółem, zł	308079	130884	166201	308711	543120	1051958	3310350
Aktywa trwałe, %	82,47	87,05	84,63	82,78	81,91	80,08	76,21
Aktywa bieżące, %	17,54	12,95	15,37	17,22	18,08	19,92	23,79
Relacje między czynnikami produkcji							
Techniczne uzbrojenie pracy, zł/AWU	149622	99944	98356	143889	207411	279772	250736
Uzbrojenie ziemi, zł/ha	12640	14992	12558	13521	13360	12280	7652
Powierzchnia użytków rolnych na osobę pełnozatrudnioną, ha/AWU	11,84	6,67	7,83	10,64	15,52	22,78	32,77

Źródło: [Wyniki... 2006], obliczenia własne

⁵ Inni wyróżniają także czwarty czynnik: zarządzanie, czy też organizację [Fereniec 1997a].

Średnio w regionie Wielkopolska i Śląsk nakład pracy na gospodarstwo wynosi około 1,7 osoby pełnozatrudnionej (AWU⁶) (tab. 1). Zaobserwować można dużą rozpiętość nakładów pracy (od 1,1 do 10,1 AWU) pomiędzy gospodarstwami należącymi do różnych klas wielkości ekonomicznej. Należy jednak pamiętać, że gospodarstw o najwyższych nakładach pracy jest w strukturze próby tylko 16%⁷ (rys. 1), stąd też stosunkowo niska jest średnia dla regionu. Istotniejszym jest natomiast fakt, że im silniejsze ekonomicznie jest gospodarstwo, tym wyższy jest udział nakładów pracy najemnej w nakładach pracy ogółem. Udział ten jest wysoki zwłaszcza w przypadku gospodarstw o wielkości od 40 do 100 ESU (niespełna 40%) oraz powyżej 100 ESU (ponad 80%), natomiast przeciętnie dla całego regionu wynosi on około 12%⁸.

Także w przeciętnej powierzchni użytków rolnych uwidacznia się bardzo duże zróżnicowanie pomiędzy gospodarstwami należącymi do różnych klas wielkości ekonomicznej (powierzchnia ta wynosi od niespełna 8 do prawie 330 ha). Wraz ze wzrostem wielkości ekonomicznej gospodarstwa zauważyć można wyraźny wzrost udziału w użytkowanej powierzchni użytków dodzierżawionych (od niespełna 7 do prawie 48%). Nie występuje natomiast w badanym regionie duże zróżnicowanie pod względem struktury użytkowania gruntów w poszczególnych gospodarstwach. Różnice w tym zakresie wynikają często z odmiennych warunków naturalnych, a w ramach regionu warunki te są zbliżone (regiony FADN wyodrębnione są między innymi na podstawie podobieństwa warunków produkcji). Jedynie gospodarstwa duże i bardzo duże charakteryzują się dość wysokim udziałem gruntów ornych i plantacji trwałych w porównaniu z pozostałymi klasami gospodarstw.

W strukturze majątku gospodarstw w omawianym regionie dominują zdecydowanie aktywa trwałe (średnio dla regionu ponad 82% wartości). Przyczyn takiego stanu rzeczy upatrywać należy w specyficznych cechach sektora rolnego. Produkcja rolnicza wymaga zaangażowania dużej ilości środków trwałych, a ze względu na sezonowość produkcji utrudnione jest korzystanie z wypożyczonego sprzętu (zwiększone zapotrzebowanie na maszyny i urządzenia rolnicze w tym samym czasie we wszystkich gospodarstwach). Wysoki udział majątku trwałego ma zatem swoje korzystne skutki, między innymi uniezależnienie się od usługodawców. Należy sobie jednak zdawać sprawę także z negatywnych konsekwencji takiej struktury aktywów w postaci zmniejszenia elastyczności gospodarstwa czy też zwiększenia kosztów stałych. Udział majątku trwałego w sumie bilansowej jest wysoki w gospodarstwach wszystkich klas wielkości ekonomicznej, jednak im gospodarstwo silniejsze ekonomicznie, tym udział ten jest niższy, co świadczy między innymi o jego większych możliwościach reagowania na zmiany rynkowe oraz mniejszym unieruchomieniu majątku. Jest to zapewne spowodowane osłabieniem wpływu niepodzielności niektórych środków trwałych na ekonomikę gospodarstwa wraz ze wzrostem jego powierzchni i siły ekonomicznej⁹.

⁶ AWU (ang. Annual Work Unit) – jednostka przeliczeniowa pracy = 2200 godzin na rok.

⁷ Są to gospodarstwa o wielkości powyżej 40 ESU.

⁸ Jak wynika z wcześniejszych badań [Kaczmarek 2006a], region ten charakteryzuje się bardzo wysokim udziałem nakładów pracy własnej w nakładach ogółem w porównaniu z pozostałymi regionami FADN w Polsce. Analizując dane zawarte w tabeli 1 zauważyć można jednak, jak duże zróżnicowanie pod względem struktury nakładów pracy występuje pomiędzy gospodarstwami tego regionu.

⁹ Szerzej na temat niepodzielności środków trwałych w rolnictwie zob. [Agrobiznes... 1996] oraz [Kaczmarek 2006b].

Istotnymi cechami obrazującymi potencjał produkcyjny rolnictwa są także relacje między czynnikami produkcji [Poczta i Baer 2002], takie jak wartość środków trwałych przypadająca na jednego zatrudnionego czy na hektar użytków rolnych albo liczba użytków rolnych przypadająca na jednego zatrudnionego¹⁰. Wymienione relacje zostały obliczone dla regionu Wielkopolska i Śląsk. Wyraźną tendencją jest wzrost technicznego uzbrojenia pracy wraz ze wzrostem wielkości ekonomicznej badanych gospodarstw, co oznacza, że wartość aktywów trwałych rośnie w tych jednostkach szybciej niż zatrudnienie. Sytuacja taka przyczynia się do wzrostu wydajności pracy, co znajduje potwierdzenie w danych zestawionych w tabeli 2. Odwrotna tendencja ma miejsce w przypadku uzbrojenia ziemi, które dla jednostek silniejszych ekonomicznie jest niższe. Należy tu zwrócić uwagę na fakt jednoczesnego wzrostu dochodowości ziemi wraz ze wzrostem wielkości ekonomicznej. Wyższy wskaźnik nasycenia ziemi kapitałem nie musi być korzystniejszy, bowiem może on świadczyć o przeinwestowaniu, które prowadzi do pogorszenia efektywności wytwarzania. Znaczny wzrost dochodowości pracy wraz ze wzrostem ekonomicznej siły gospodarstwa jest spowodowany także większą liczbą użytków rolnych przypadających na jednego zatrudnionego w badanych gospodarstwach rolnych.

Wyniki produkcyjno-ekonomiczne

Wymogi gospodarki rynkowej, konkurencja międzynarodowa, akcesja do Unii Europejskiej, ale przede wszystkim oczekiwania przemysłu rolno-spożywczego i konsumentów sprawiają, że rosną wymagania nie tylko jakościowe, ale i efektywnościowe w odniesieniu do produkcji rolnej [Poczta i Wysocki 2000]. Stąd też w artykule podjęto problem poziomu efektywności wytwarzania w gospodarstwach rolnych badanego regionu w zależności od ich wielkości ekonomicznej.

Z danych zawartych w tabeli 2 wynika, że przeciętne gospodarstwa rolne regionu Wielkopolska i Śląsk nie wykazują znacznego zróżnicowania struktury produkcji. Nie można zatem na tej podstawie stwierdzić, jaki wpływ na wyniki produkcyjno-ekonomiczne i finansowe ma struktura wytwarzania. Możliwe jest natomiast zaobserwowanie zmniejszającego się udziału pozarolniczej produkcji wraz ze wzrostem siły ekonomicznej przeciętnego gospodarstwa. Może to świadczyć o korzyściach płynących z ekonomiki skali produkcji roślinnej i zwierzęcej w gospodarstwach większych i braku konieczności podejmowania innej produkcji. Widoczny jest także nieznaczny wzrost towarowości gospodarstw wraz ze wzrostem ich wielkości ekonomicznej.

Wydajność pracy mierzona zarówno wartością dodaną netto na osobę pełnozatrudnioną ogółem jak i dochodem z rodzinnego gospodarstwa rolnego na osobę pełnozatrudnioną nieopłaconą (średnio w regionie wielkości te wynoszą odpowiednio około 19 tys. zł i 18 tys. zł) wykazuje dużo wyższy poziom w gospodarstwach silniejszych ekonomicznie. Kołozsko-Chomentowska [2006] pisze, że parytet dochodowy osiągają gospodarstwa rozwojowe, o dużej skali produkcji, które wykazują powiązania rynkowe. Pogląd taki potwierdzają wyniki zawarte w tabeli 2: wzrost wielkości ekonomicznej i

¹⁰ Wojtasik [2006] za Kowalskim [1998] podaje, że zgodnie z zasadą harmonizacji wszystkie czynniki produkcji muszą pozostawać między sobą w odpowiedniej proporcji. Nadmiar jednego czynnika przy niedoborze innych prowadzi do niekorzystnych wyników produkcyjnych i zakłócenia procesu produkcyjnego.

towarowości produkcji wiązą się nierozzerwalnie ze znacznym wzrostem dochodowości pracy. Niektóre przyczyny tego omówiono już wcześniej w niniejszym artykule.

Tabela 2. Struktura produkcji i wybrane wskaźniki efektywności wytwarzania w indywidualnych gospodarstwach rolnych w regionie FADN Wielkopolska i Śląsk w 2005 roku według ich wielkości ekonomicznej

Table 2. Structure of production and selected indicators of production efficiency in individual agricultural holdings in Wielkopolska and Śląsk FADN region in 2005 according to their economic size

Wskaźnik	Średnio w regionie	Bardzo małe < 4 ESU	Małe 4 <= 8 ESU	Średnio-małe 8 <= 16 ESU	Średnio-duże 16 <= 40 ESU	Duże 40 <= 100 ESU	Bardzo duże >= 100 ESU
Produkcja i jej struktura							
Wartość produkcji ogółem, zł	102404	26969	40600	99565	186346	420676	1949845
Produkcja roślinna, %	47,00	58,73	52,75	41,50	44,67	50,63	52,50
Produkcja zwierzęca, %	51,37	37,86	45,49	57,68	54,66	48,97	41,74
Pozostała produkcja, %	1,62	3,42	1,76	0,82	0,67	0,39	5,76
Przychody ze sprzedaży, zł	87853	22881	33225	84353	156758	372300	1833413
Wskaźnik towarowości ¹¹ , %	98,53	96,33	97,90	98,48	98,69	99,38	98,99
Mierniki efektywności produkcji							
Wartość dodana netto na osobę pełnozatrudnioną ogółem, zł/AWU	18976	4248	7460	16922	28897	50177	71541
Dochód z rodzinnego gospodarstwa rolnego na osobę pełnozatrudnioną nieopłaconą, zł/FWU	18014	3485	6849	16004	29438	65119	276764
Dochód z rodzinnego gospodarstwa rolnego na hektar UR, zł/ha	1335	497	838	1397	1589	1794	1519
Rentowność aktywów, %	8,71	2,89	5,65	8,55	9,74	11,70	15,12
Wskaźnik opłacalności, %	122,81	101,63	112,50	123,47	127,49	131,44	125,08

Źródło: [Wyniki... 2006] i obliczenia własne

Zdaniem Klepackiego [2006] znaczenie obszaru ziemi w gospodarstwie rolnym dla wykorzystania efektów skali produkcji, obniżania kosztów produkcji i poprawy jakości produktów oraz konkurencyjności, a w związku z tym również dla kształtowania dochodu rodzin rolniczych, jest decydujące. Z prezentowanych badań także wynika, że im silniejsze ekonomicznie, a więc i większe obszary jest gospodarstwo, tym wyższą charakteryzuje się ono dochodowością pracy i ziemi. Jak wspomniano powyżej, niższe uzbrojenie ziemi nie prowadzi w badanych gospodarstwach do pogorszenia dochodowości ziemi, a występuje tendencja odwrotna.

Narzędziem oceny efektywności wykorzystania zasobów zaangażowanych w działalność jednostki gospodarczej jest wskaźnik rentowności aktywów, nazywany także

¹¹ Wskaźnik towarowości obliczono przez odniesienie wartości sprzedaży do wartości produkcji końcowej.

wskaźnikiem rentowności majątku [Nowak 2005]. Jednostki specyficznego sektora gospodarki narodowej, jakim jest rolnictwo, wykazują generalnie niską rentowność aktywów, co spowodowane jest dużym udziałem w sumie bilansowej składników majątku trwałego, których obrót jest dużo wolniejszy niż obrót środków obrotowych. Niemniej jednak zaobserwować można, na podstawie danych zestawionych w tabeli 2, że rentowność ta jest znacznie zróżnicowana w zależności od wielkości ekonomicznej gospodarstwa. Im silniejsza ekonomicznie jest jednostka, tym większy dochód przynoszą aktywa, a więc gospodarowanie nimi jest zdecydowanie bardziej efektywne.

Dla gospodarstw analizowanego regionu obliczono także wskaźnik opłacalności produkcji, czyli procentowy stosunek wartości produkcji do całkowitych kosztów produkcji [Fereniec i in. 1998]. Uzyskane wyniki wskazują na zdecydowanie wyższą efektywność gospodarowania w jednostkach większych, a więc i silniejszych.

Wyniki finansowe

Poza wynikami produkcyjno-ekonomicznymi duże znaczenie w analizie sytuacji podmiotów gospodarczych, w tym także gospodarstw rolnych, mają wyniki finansowe. Dla gospodarstw omawianego regionu FADN obliczono zatem wskaźniki z czterech podstawowych obszarów działalności jednostki, które podlegają analizie kondycji finansowej. Są to: płynność, zadłużenie, rentowność oraz efektywność zarządzania majątkiem [Gołaszewski i in. 2001].

Wskaźniki płynności umożliwiają ocenę zdolności jednostki do spłacania bieżących zobowiązań finansowych. Teoretycznie, jak twierdzi Bednarski [2002], im wyższe są te wskaźniki, tym lepszy stopień wypłacalności. Jednak zbyt wysoki poziom płynności może wskazywać na niedostatecznie efektywne wykorzystanie wolnych zasobów majątkowych. Niski poziom natomiast świadczy o trudnościach płatniczych przedsiębiorstwa, a niekiedy nawet o jego niewypłacalności. Dla gospodarstw rolnych charakterystyczna jest wysoka płynność spowodowana wieloma specyficznymi cechami rolnictwa, o czym wspomniano już wcześniej. Długi cykl produkcji i sezonowość (zwłaszcza odczuwalna w produkcji roślinnej) oraz, związane z nią, znaczne wahania cen zwiększają chęć przechowania części płodów rolnych w oczekiwaniu na korzystniejszą cenę. W przypadku gospodarstw nastawionych na produkcję zwierzęcą natomiast wielu producentów zużywa produkty roślinne w wewnętrznym obrocie produkcyjnym. Z danych zawartych w tabeli 3 wynika, że relatywnie niższym poziomem zapasów charakteryzują się gospodarstwa silniejsze ekonomicznie. Spowodowane jest to zapewne tym, że gospodarstwa te mają zdecydowanie silniejszą pozycję na rynku (mogą konkurować dużymi partiami jednorodnych produktów), a co za tym idzie ich możliwości negocjowania korzystniejszej ceny są o wiele większe niż gospodarstw małych. Stąd też w ich przypadku przechowywanie zapasów nie jest ekonomicznie uzasadnione, gdyż zwiększa niepotrzebnie koszty stałe. Ponadto można przypuszczać, że gospodarstwa te prowadzą produkcję opartą w większym stopniu o materiały pochodzenia rolniczego z zakupu.

Najbardziej syntetycznym wskaźnikiem poziomu zadłużenia przedsiębiorstwa jest wskaźnik ogólnego zadłużenia, którego wysoka wartość wskazuje na duże uzależnienie finansowe podmiotu. Z kolei niski jego poziom świadczy o niezależności finansowej przedsiębiorstwa [Nowak 2005]. Jak wynika z wcześniejszych badań [Kaczmarek 2006b], producenci rolni w Polsce nie charakteryzują się wysoką skłonnością do zadłużania

gospodarstwa. Na podstawie danych, które zestawiono w tabeli 3 można jednak stwierdzić, że jednostki silniejsze ekonomicznie wykazują skłonność do większego zadłużenia.

Tabela 3. Wybrane wskaźniki finansowe indywidualnych gospodarstw rolnych w regionie FADN Wielkopolska i Śląsk w 2005 roku według ich wielkości ekonomicznej

Table 3. Selected financial indicators in individual agricultural holdings in Wielkopolska and Śląsk FADN region in 2005 according to their economic size

Wskaźnik	Średnio w regionie	Bardzo małe < 4 ESU	Małe 4 <= 8 ESU	Średnio-małe 8 <= 16 ESU	Średnio-duże 16 <= 40 ESU	Duże 40 <= 100 ESU	Bardzo duże >= 100 ESU
Płynność							
Wskaźnik bieżącej płynności finansowej	5,39	8,70	9,98	6,10	5,27	4,22	2,82
Wskaźnik szybkiej płynności finansowej	3,70	5,89	6,29	4,16	3,62	2,98	2,17
Zadłużenie							
Wskaźnik ogólnego zadłużenia, %	10,56	4,16	4,44	8,43	12,62	18,07	23,92
Wskaźnik zadłużenia długoterminowego, %	7,31	2,67	2,90	5,60	9,18	13,35	15,48
Rentowność ¹²							
Wskaźnik rentowności sprzedaży, %	30,54	16,52	28,24	31,30	33,75	33,05	27,31
Wskaźnik rentowności kapitału własnego, %	9,74	3,01	5,91	9,34	11,15	14,28	19,88
Rotacja							
Wskaźnik rotacji aktywów, obroty/rok	0,25	0,17	0,19	0,27	0,29	0,34	0,64
Wskaźnik rotacji zapasów, obroty/rok	4,07	3,74	3,24	4,40	4,49	5,57	10,43
Wskaźnik rotacji zobowiązań krótkoterminowych, obroty/rok	6,96	12,19	9,92	9,00	7,59	7,11	8,50
Wskaźnik rotacji zapasów, dni	89,76	97,55	112,81	82,97	81,33	65,57	35,01
Wskaźnik rotacji zobowiązań krótkoterminowych, dni	52,48	29,95	36,80	40,56	48,11	51,30	42,96

Źródło: [Wyniki... 2006] i obliczenia własne

¹² W artykule do obliczenia wskaźników rentowności wykorzystana została kategoria „dochód z rodzinnego gospodarstwa rolnego”. Należałoby jednak zachować pewną ostrożność w nazewnictwie wskaźników z tego obszaru analizy, ponieważ celem działalności gospodarstwa rolnego jest dochód rolniczy, a nie zysk [Fereniec 1997b]. Stąd też niektórzy autorzy twierdzą, iż nazwa wskaźnik rentowności nie jest tu właściwa. Do tej grupy wskaźników należy także wskaźnik rentowności aktywów. Kształtowanie się jego wartości przedstawiono już w tabeli 2 oraz zinterpretowano wcześniej.

Angażowanie kapitału obcego może być źródłem znacznej poprawy rentowności kapitału własnego dzięki wykorzystaniu dźwigni finansowej, a minimalizacja wskaźnika zadłużenia ogranicza tego typu możliwości [Wypych 2000], co potwierdzają niektóre badania¹³.

W badanych gospodarstwach wraz ze wzrostem ich wielkości ekonomicznej, a więc i jednocześnie poziomu ogólnego zadłużenia (od 4% dla gospodarstw bardzo małych do prawie 24% dla gospodarstw bardzo dużych), zauważyć można także wyraźny wzrost rentowności kapitału własnego (odpowiednio od 3% do prawie 20%). Podobną tendencję wykazuje wskaźnik rentowności sprzedaży. Jest to związane z ekonomiką skali, a więc osiąganiem przez najsilniejsze gospodarstwa niskich kosztów, a wysokich przychodów możliwych do uzyskania dzięki lepszej pozycji konkurencyjnej, co opisano wcześniej.

Ważnym czynnikiem wpływającym na sytuację finansową przedsiębiorstwa jest sprawność jego działalności. Podstawowym celem analizy sprawności finansowej jest ocena efektywności wykorzystania posiadanych zasobów, zarówno majątkowych jak i kapitałowych [Nowak 2005]. Na podstawie wartości obliczonych wskaźników rotacji zestawionych w tabeli 3 wysunąć można tezę, że wraz ze wzrostem wielkości ekonomicznej gospodarstwa jest ono w stanie efektywniej gospodarować swoimi aktywami czy zapasami, gdyż ich obrót jest w jednostkach silnych ekonomicznie dużo szybszy. Gospodarstwa duże bardziej efektywnie zarządzają także zobowiązaniami krótkoterminowymi; są najbardziej sprawne w zakresie pozyskiwania kapitału krótkoterminowego (kredyt kupiecki), który jest najtańszym, bo nieoprocentowanym kredytem.

Podsumowanie i wnioski

Wraz ze wzrostem wielkości ekonomicznej gospodarstwa można zaobserwować wyraźnie zwiększone zapotrzebowanie na zewnętrzne czynniki wytwórcze (wyższy udział nakładów pracy najemnej w nakładach pracy ogółem, wyższy udział dodzierzawionych użytków rolnych w użytkowanych gruntach, wyższy udział zobowiązań w sumie bilansowej).

Także relacje pomiędzy czynnikami produkcji różnią się znacznie w zależności od siły ekonomicznej jednostki. Im większe ekonomicznie gospodarstwo, tym wyższe jest techniczne uzbrojenie pracy, niższe nasycenie ziemi kapitałem oraz większa liczba użytków rolnych przypadająca na jednego zatrudnionego. Jak wynika z badań, najkorzystniejsze relacje występują w gospodarstwach większych, co zilustrowały zdecydowanie lepsze wskaźniki dochodowości pracy i ziemi w tych jednostkach. Również wartość wskaźnika opłacalności produkcji była wyższa w gospodarstwach silniejszych ekonomicznie. Potwierdza to powszechny pogląd o korzystnym wpływie wzrostu skali produkcji na opłacalność wytwarzania¹⁴.

Negatywny wpływ specyficznych cech produkcji rolnej na wyniki finansowe okazuje się być zdecydowanie mniejszy w przypadku gospodarstw silnych ekonomicznie, które

¹³ Szerzej na ten temat zob. [Stulich 2006; Wojtyra 2006].

¹⁴ Szerzej na temat wpływu skali produkcji na dochód gospodarstwa rolnego zob. [Poczta 2001]. Ponadto o zwiększaniu skali produkcji, które przyczynia się między innymi do obniżenia kosztów wytwarzania na przykładzie producentów trzody chlewnej pisze np. Pepliński [2006].

cechują się niższą nadpłynnością, bardziej korzystną strukturą kapitału, wpływającą na wyższą rentowność kapitału własnego, oraz lepszą sprawnością zarządzania zasobami majątkowymi i kapitałowymi.

Spis literatury

- Agrobiznes. Tom 2: Mikroekonomia. [1996]. A. Woś (red.). Wydawnictwo Key Text, Warszawa.
- Augustyńska-Grzymek I. i in. [2000]: Metodyka liczenia nadwyżki bezpośredniej i zasady typologii gospodarstw rolniczych. FAPA, Warszawa.
- Bednarski L. [2002]: Analiza finansowa w przedsiębiorstwie. Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa.
- Fereniec J. [1997a]: Zarys ekonomiki i organizacji rolnictwa. Cz. 1. Wyższa Szkoła Rolniczo-Pedagogiczna w Siedlcach, Siedlce.
- Fereniec J. [1997b]: Zarys ekonomiki i organizacji rolnictwa. Cz. 2. Wyższa Szkoła Rolniczo-Pedagogiczna w Siedlcach, Siedlce.
- Fereniec J., Kołozsko-Chomentowska Z., Marcysiak A., Nawrocki T., Niewęłowski M., Soczewka I., Szarek S. [1998]: Praktyczne zastosowanie wyników badań w ekonomice i organizacji gospodarstw rolniczych oraz taksacji rolniczej. Wyższa Szkoła Rolniczo-Pedagogiczna w Siedlcach, Siedlce.
- Finanse przedsiębiorstwa z elementami zarządzania i analizy. [2000]. M. Wypych (red.). Absolwent, Łódź.
- Gębska M., Filipiak T. [2006]: Podstawy ekonomiki i organizacji gospodarstw rolniczych. Wydawnictwo SGGW, Warszawa.
- Gołaszewski P., Urbanek P., Walińska E. [2001]: Analiza sprawozdań finansowych. Fundacja Rozwoju Rachunkowości w Polsce, Łódź.
- Goraj L. [2000]: Sieć danych rachunkowości gospodarstw rolnych w Unii Europejskiej (FADN). Fundacja Programów Pomocy dla Rolnictwa (FAPA), Warszawa.
- Grabowski S. [1998]: Ekonomika gospodarki żywnościowej. Wydawnictwo Prywatnej Wyższej Szkoły Businessu i Administracji, Warszawa.
- Hejzman W., Krzyżanowska Z., Gędek S., Kowalski Z. [1997]: Ekonomika rolnictwa. Zarys teorii. Fundacja Rozwój SGGW, Warszawa.
- Kaczmarek J. [2006a]: Zróżnicowanie regionalne potencjału produkcyjnego oraz wyników produkcyjno-ekonomicznych indywidualnych gospodarstw rolnych w Polsce z uwzględnieniem wybranych typów rolniczych (na podstawie FADN). *Problemy rolnictwa światowego* tom XV.
- Kaczmarek J. [2006b]: Zróżnicowanie regionalne sytuacji finansowej indywidualnych gospodarstw rolnych w Polsce z uwzględnieniem wybranych typów rolniczych (na podstawie FADN). *Roczniki Naukowe SERiA* tom VIII, zeszyt 1.
- Klepcki B. [2006]: Tendencje zmian w zatrudnieniu i liczbie gospodarstw o zróżnicowanym obszarze w państwach Unii Europejskiej w latach 1990-2003. *Roczniki Naukowe SERiA* tom VIII, zeszyt 4.
- Kołozsko-Chomentowska [2006]: Efektywność wykorzystania zasobów pracy w gospodarstwach towarowych. *Roczniki Naukowe SERiA* tom VIII, zeszyt 1.
- Kowalski A. [1998]: Czynniki produkcji w agrobiznesie. Encyklopedia agrobiznesu. Fundacja Innowacja, Warszawa.
- Nowak E. [2005]: Analiza sprawozdań finansowych. Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa.
- Pepliński [2006]: Skala produkcji jako determinanta konkurencyjności producentów trzody chlewnej. [W:] Konkurencyjność przedsiębiorstw w gospodarce rynkowej. B. Grzybowska (red.). Zakład Poligraficzny Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, Olsztyn.
- Poczta W. [2001]: Sytuacja konkurencyjna polskich gospodarstw rolnych w aspekcie integracji z Unią Europejską. *Roczniki Naukowe SERiA* tom III, zeszyt 5.
- Poczta W. [2003]: Rolnictwo polskie w przededniu integracji z Unią Europejską. Wydawnictwo Akademii Rolniczej w Poznaniu, Poznań.
- Poczta W., Baer A. [2002]: Zróżnicowanie regionalne w krajach Europy Środkowo-Wschodniej kandydujących do Unii Europejskiej. [W:] Zróżnicowanie regionalne gospodarki żywnościowej w Polsce w procesie integracji z Unią Europejską. Wydawnictwo Akademii Rolniczej w Poznaniu, Poznań.
- Strategia rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich w Wielkopolsce. [2000]. W. Poczta i F. Wysoki (red.). Państwowe Wydawnictwo Rolnicze i Leśne, Poznań.
- Stulich R. [2006]: Wpływ dźwigni finansowej na rentowność kapitału własnego w spółkach akcyjnych Indykpol i Ekodrob. [W:] Konkurencyjność przedsiębiorstw w gospodarce rynkowej. B. Grzybowska (red.). Zakład Poligraficzny Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, Olsztyn.

- Wojtasik B. [2006]: Wybrane elementy sytuacji ekonomicznej gospodarstw rolnych w Polsce. *Roczniki Naukowe SERIA* tom VIII, zeszyt 5.
- Wojtyra B. [2006]: Struktura kapitału a rentowność wybranych grup gospodarstw rolnych. [W:] *Konkurencyjność przedsiębiorstw w gospodarce rynkowej*. B. Grzybowska (red.). Zakład Poligraficzny Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, Olsztyn.
- Wyniki standardowe uzyskane przez indywidualne gospodarstwa rolne prowadzące rachunkowość w 2005 r. Wyniki z regionu FADN 790 Wielkopolska i Śląsk. [2006]. IERiGŻ, Warszawa.

Ewa Stawicka¹

Katedra Ekonomiki Edukacji, Komunikowania i Doradztwa
Wydział Ekonomiczno-Rolniczy
SGGW
Warszawa

Uwarunkowania rozwoju kapitału ludzkiego na obszarach wiejskich

Determinants of human capital development in rural areas

Abstract. Meaning of knowledge and information as a factor of a rise of productivity and economic growth is discussed. The human capital level in rural areas and knowledge and information level are rather poor. The low level of general education and insufficient agricultural qualifications of those working in farms are a significant barrier hampering the introduction of modern means of production, and depressing economic growth. Increasing the education level of farm population might be instrumental in intensifying the process of structural changes. The most important role in changes belong to specialised institutions which can fund many useful programs.

Key words: education, knowledge of agriculture, lifelong learning, human capital

Synopsis. Celem pracy jest ukazanie ważności wiedzy w rozwoju gospodarstw rolnych. Zobrazowano poziom wykształcenia polskich rolników oraz możliwości podejmowania przez nich edukacji, zdobywania nowej wiedzy i informacji. Zwrócono również uwagę na rosnące zainteresowanie rolników zdobywaniem nowej wiedzy.

Słowa kluczowe: edukacja, wiedza zawodowa, kształcenie ustawiczne, kapitał ludzki

Wstęp

Wiedza i umiejętności rozstrzygają o tempie ogólnego rozwoju, poziomie dobrobytu, jakości życia, wpływają też na rozwój gospodarki. Podnoszenie kwalifikacji i zdobywanie nowej wiedzy w znacznej mierze pozwala ludziom uniknąć ubóstwa i żyć mądrzej. Golinowska [1999] twierdzi, że „ludzie lepiej wykształceni i pogłębiający wiedzę o otaczającym świecie częściej i lepiej zabezpieczają się przed ryzykami socjalnymi (są przezornymi), bardziej mobilni i aktywni. Prowadzą zdrowszy styl życia, umieją współdziałać z innymi w zabezpieczaniu się przed problemami socjalnymi oraz w walce z ich przewyciężaniem”. Również Wierzbołowski [2006] potwierdza, że „edukacja wpływa na rozwój cech osobowościowych takich jak: samodzielność, odpowiedzialność, kreatywność, umiejętność współpracy, zdolność szybkiego przystosowywania się do dynamicznie zmieniającego się otoczenia oraz, co wypada uzupełnić, umiejętność wyszukiwania właściwej informacji wśród rosnącej liczby dostępnych komunikatów i jej wykorzystania w życiu osobistym i społecznym”. Słabo wykształcone społeczeństwa są mało otwarte na innowacje, cechują się niską aktywnością, a to jest wręcz przeszkodą w budowaniu nowej gospodarki. Natomiast szybkie zmiany na globalnym rynku stawiają nowe wyzwania dla wszystkich mieszkańców, wymagają pracy „nad sobą” a również dostosowywania mentalnościowego.

¹ Dr inż.

Poziom wykształcenia polskich rolników

Dane liczbowe dotyczące poziomu wykształcenia ludności z obszarów wiejskich, w dłuższym przekroju czasowym potwierdzają, że występuje poprawa wykształcenia, a kapitał ludzki na polskiej wsi rośnie (tabela 1). Stopniowa poprawa wykształcenia osób pracujących w rolnictwie jest jednak spowodowana naturalnym procesem odchodzenia najstarszych, którzy zazwyczaj posiadali wykształcenie podstawowe lub niepełne podstawowe, rzadziej zaś podnoszeniem kwalifikacji. Odsetek osób w wieku 15 lat i więcej posiadającej wykształcenie ponadpodstawowe zwiększył się z około 15% w 1960 r. do około 60% w 1995 r. i do około 67% w 2002 roku. Odsetek osób, które ukończyły zasadniczą szkołę zawodową zwiększył się ośmiokrotnie, natomiast osób, które posiadały wykształcenie średnie lub wyższe około trzykrotnie. Relatywnie szybsze na wsi niż w mieście tempo wzrostu odsetka osób z wykształceniem wyższym i średnim doprowadził do pewnego zmniejszenia się luki edukacyjnej między miastem a wsią. Jest ona jednak nadal bardzo głęboka, zwłaszcza w odniesieniu do wykształcenia wyższego, a poziom wykształcenia mieszkańców wsi jest ciągle niższy w porównaniu z ludnością miast [Frenkiel 2003].

Pozytywnym zjawiskiem jest fakt coraz większej liczby uczącej się i studiującej młodzieży pochodzącej z obszarów wiejskich. Edukacja stała się jednym ze sposobów na znalezienie pracy, z jednej strony pozwala wzbogacać wiadomości i umiejętności, a z drugiej strony jest warunkiem koniecznym znalezienia dobrej pracy. Obecnie na studiach wyższych młodzież wywodząca się ze wsi stanowi 23,9% ogółu studentów. Młodzież wiejska wybiera jednak szkoły o niższym prestiżu i jakości kształcenia, najczęściej uczelnie niepubliczne oraz tradycyjne kierunki studiów. Natomiast młodzież z miast wybiera częściej publiczne i renomowane uczelnie, które kształcą na wysokim poziomie, oraz kierunki aktualnie modne i bardziej przyszłościowe [Fedyszak-Radziejowska 2005]. Lepiej wykształcona młodzież z obszarów wiejskich rzadko natomiast pozostaje w swoich rodzinnych stronach, problemem jest więc opuszczanie wsi przez najzdolniejszych, którzy w największym stopniu mogliby pełnić rolę inicjatorów zmian. Dużą pomyłką ze strony władz rządzących było przekazanie nadzoru nad szkołami rolniczymi Ministerstwu Edukacji, co spowodowało, że szkoły te przestawały istnieć lub bardzo często zmieniały profil i sposób kształcenia młodzieży. W efekcie coraz mniej osób, które wykonują zawód rolnika, ma przygotowanie rolnicze. Obecnie, aby zapobiec temu zjawisku Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi ponownie przejmuje szkoły rolnicze, ale nie wszystkie. [Ministerstwo... 2006].

Analizując wykształcenie mieszkańców obszarów wiejskich, należy zwrócić uwagę na edukację kobiet, szczególnie młodszych, które charakteryzują się wyższym poziomem wykształcenia niż mężczyźni. Można nawet mówić o przewadze kobiet nad mężczyznami w posiadaniu wykształcenia wyższego, policealnego i średniego. Ciekawym jest jednak, że stopień wykorzystania tych kwalifikacji nie przejawia się w sposób praktyczny w gospodarstwach rolnych. Zasadnicze funkcje decyzyjne w indywidualnych gospodarstwach rolnych należą do mężczyzn [Szemberg 1996].

Alarmująco zła jest natomiast sytuacja dotycząca wykształcenia osób kierujących gospodarstwem rolnym, według ostatniego Spisu Rolnego jedynie 19,9% rolników posiadało wykształcenie o kierunku rolniczym, 29,9% posiadało tylko kurs rolniczy, natomiast osoby bez żadnego przygotowania rolniczego stanowiły odsetek równy 50,2%. Niski poziom wykształcenia kierowników gospodarstw może stać się barierą w

poszukiwaniu rozwiązań dla poprawy funkcjonowania gospodarstw oraz poszukiwaniu alternatywy poza rolnictwem.

Tabela 1. Ludność wiejska w wieku 15 lat i więcej według aktywności ekonomicznej, poziomu wykształcenia i związku z gospodarstwem rolnym, tys.

Table 1. Rural population of 15 years of age and more by education level and professional activity, thousand

Wykształcenie	Ogółem	Razem aktywni zawodowo
IV kwartał 2001		
Ludność wiejska związana z gospodarstwem rolnym		
Ogółem	6328	4120
Wyższe	157	141
Średnie zawodowe	986	825
Średnie ogólnokształcące	256	162
Zasadnicze zawodowe	2074	1764
Gimnazjum, podstawowe i niepełne podstawowe	2855	1227
Ludność wiejska niezwiązana z gospodarstwem rolnym (bezrolna)		
Ogółem	5120	2368
Wyższe	236	193
Średnie zawodowe	848	598
Średnie ogólnokształcące	232	120
Zasadnicze zawodowe	1589	1059
Gimnazjum, podstawowe i niepełne podstawowe	2215	398
I kwartał 2006 (w tys.)		
Ludność wiejska związana z gospodarstwem rolnym		
Ogółem	5712	3610
Wyższe	253	226
Średnie zawodowe i policealne	1087	893
Średnie ogólnokształcące	320	189
Zasadnicze zawodowe	1886	1519
Gimnazjum, podstawowe i niepełne podstawowe	2166	781
Ludność wiejska niezwiązana z gospodarstwem rolnym (bezrolna)		
Ogółem	6068	2828
Wyższe	447	364
Średnie zawodowe i policealne	1063	706
Średnie ogólnokształcące	408	206
Zasadnicze zawodowe	1835	1160
Gimnazjum, podstawowe i niepełne podstawowe	2315	392

Źródło: [Aktywność... 2006 i wcześniejsze]

Fakt marginalizowania zawodu rolnika, oraz zachowawcza postawa samych rolników w stosunku do doskonalenia zawodowego, niewielki przepływ wiedzy i informacji działa na niekorzyść polskiej wsi. Rosnącym wymaganiom konkurencji i zawiłych przepisów nie podoła rolnik, który nie posiada odpowiedniej wiedzy. Tym bardziej, że Polscy rolnicy mają i tak pewne opóźnienia „na samym starcie”. Jak czytamy w

„Agri Future”, w przypadku małych i średnich przedsiębiorstw rolniczych prawie 100% ma problemy z niższą wydajnością oraz słabszym wyposażeniem w sprzęt techniczny [Agri... 2005]. W prognozach Rady Ministrów, które zostały zawarte w „Strategii Finansów Publicznych i Rozwoju Gospodarczego” można zaobserwować, że pomimo przewidywanej dalszej poprawy wykształcenia ludności wiejskiej, nadal utrzymywać się będą duże różnice w wykształceniu między miastem i wsią (tabela 2).

Tabela 2. Prognoza wykształcenia ludności Polski w wieku 18-64 w latach 2010-2020, %

Table 2. The prognosis of educational level for population 18-64 years of age in years 2010-2020, %

Wykształcenie	Lata		
	2000 (porównawczo)	2010	2020
Wieś			
Podstawowe	75	70	63
Średnie	23	27	32
Wyższe	2	3	5
Miasto			
Podstawowe	52	43	34
Średnie	38	44	49
Wyższe	10	13	17
Ogółem w Polsce			
Podstawowe	57	49	40
Średnie	35	40	46
Wyższe	8	11	14

Źródło: [Strategia... 1997].

Edukacja rolników w systemie pozaszkolnym

Relatywnie niski poziom wykształcenia i przygotowania zawodowego rolników powinien ulegać systematycznej poprawie, należy jednak dodać, że jest to proces długotrwały i wymaga zaangażowania szeregu instytucji. Po pierwsze rolnicy sami muszą rozumieć potrzebę zdobywania nowej wiedzy i informacji. W środowisku rolników brak jest szerokiej i aktywnej działalności popularyzatorskiej w zakresie upowszechniania informacji o korzyściach wynikających z posiadania kwalifikacji zawodowych, nowej wiedzy, a także możliwościach jej uzyskania, co świadczy o wciąż niskich aspiracjach edukacyjnych rolników. Tym bardziej istotne staje się kształcenie ustawiczne, które wiąże się ze zdobywaniem wiedzy i umiejętności przez cały okres życia. Początki oświaty dorosłych sięgają XVIII wieku, jej rozwój miał jednak różny przebieg historyczny². Definicja pojęcia kształcenia ustawicznego mówi, że „jest to każda forma uczenia się,

² Ruch oświatowy XVIII wieku wyrósł z kultury nauki i rozumu. Odradzająca się po upadku politycznym Rzeczypospolita, zgodnie z duchem epoki, zwróciła się ku oświacie. Ówczesnym podstawowym zadaniem była walka z analfabetyzmem. Po upadku niepodległej Polski zadania kształcenia dorosłych koncentrowały się na celach patriotycznych i narodowowyzwoleńczych, budziły świadomość narodową, ukierunkowane były na obronę języka polskiego, mowy ojczystej, kultury, tradycji. Współcześnie w drugiej połowie XX wieku przed kształceniem dorosłych stały nowe jakościowo cele i zadania, które wiązały się z szybkim rozwojem naukowo-technicznym [Kowalewski 2004].

podejmowana w jakimkolwiek momencie życia w celu wzbogacenia wiedzy, podniesienia kompetencji lub kwalifikacji zawodowych, obywatelskich lub społecznych” [Wołoszyn 2004]. Jak czytamy w dokumencie Recommendation on the Development of Adult Education „edukacja dorosłych oznacza kompleks zorganizowanych działań oświatowych, formalnych lub innych, mających na celu – niezależnie od treści, poziomu i metod – kontynuację lub uzupełnianie kształcenia w szkołach, uczelniach i uniwersytetach, a także naukę praktyczną, dzięki czemu osoby, uznawane za dorosłe przez społeczeństwa, do których należą, rozwijają swoje zdolności, wzbogacają wiedzę, doskonalą swoje techniczne i zawodowe kwalifikacje lub zdobywają nowy zawód, zmieniają swoje postawy i zachowania w zakresie wszechstronnego kształcenia osobowości oraz uczestnictwa w zrównoważonym i niezależnym rozwoju społecznym, ekonomicznym i kulturalnym” [za: Kowalewski 2004, s. 165]. Rozwój człowieka nie kończy się bowiem wraz z ukończeniem nauki na określonym poziomie, powinien trwać z taką samą intensywnością przez całe życie i wiązać się z samodzielną pracą nad sobą w zdobywaniu i pogłębianiu wiedzy. Warunkiem skuteczności kształcenia ustawicznego i samokształcenia jest dobrowolność podejmowania działań, świadomie zamierzony cel, wytrwałość i zaradność w działaniu oraz co jest bardzo ważne, zdolność do krytycznej samokontroli. Podkreślić należy, że koncepcja uczenia się przez całe życie obejmuje rozwój indywidualny i rozwój cech społecznych we wszystkich formach i wszystkich kontekstach, w systemie formalnym i nieformalnym, w szkołach, placówkach kształcenia zawodowego, uczelniach, placówkach kształcenia dorosłych, oraz w ramach kształcenia incydentalnego, a więc w domu, w pracy i w społeczności [Strategia... 1999].

W Polsce podejmowanie kształcenia pozaszkolnego nie jest zbyt powszechną formą poszerzania wiedzy. Osoby dorosłe po ukończeniu kształcenia formalnego bardzo rzadko doksztalcają się (tabela 3). Liczba osób doksztalcających się średniorocznie w Polsce w latach 2000-2002 wynosiła od 1,2 do 1,5 miliona, czyli od 8% do 10% pracujących w gospodarce (w innych krajach UE 20% pracujących). Szacunkowo każdy zatrudniony poświęcał na szkolenia w formach zorganizowanych średnio około 2 godzin rocznie, podczas gdy w pozostałych krajach Europy około 59-70 godzin rocznie [Strategia... 1999].

Szczególnie na obszarach wiejskich dążenie do poprawy wykształcenia nie jest zagadnieniem zbyt powszechnym, można dodać jednak, że na przestrzeni ostatnich lat występuje pod tym względem nieznaczna poprawa.

Podejmowanie edukacji szkolnej i pozaszkolnej uzależnione jest w dużym stopniu od już posiadanego wykształcenia. Osoby lepiej wykształcone chętniej podejmują wysiłek dalszego doskonalenia od osób na niższym poziomie intelektualnym. Można zatem mówić o pewnej zmianie mentalności i rozumieniu potrzeby doskonalenia. Edukacja wpływa na rozwój osobowości, uczy absorbowania i interpretowania informacji oraz motywuje do dalszego kształcenia. Ciągłe i systematyczne kształcenie jest istotnym czynnikiem wzrostu wydajności pracy oraz wpływa na inne aspekty życia ludzkiego, na zdrowotność i długość życia jednostek, a także determinuje ogólny dobrobyt ludzi.

W Polsce nadal na niskim poziomie pozostaje liczba osób z wykształceniem podyplomowym, choć relatywnie ulega poprawie (znaczna część ludzi uzupełnia wykształcenie wyższe lub podyplomowe w trakcie pracy). Większość osób podejmujących te formy kształcenia to młodzi pracownicy, tendencje według grup wiekowych przedstawiały się następująco (2003 rok): 25-29 lat z wykształceniem podyplomowym 10%, 30-34 lata 35%, 55-59 lat 2,5%.

Ogromną barierą jest natomiast brak wiedzy i nieumiejętność posługiwania się komputerem, poszukiwania właściwych informacji w Internecie. Ograniczony dostęp do

szkoleń i możliwości pogłębiania wiedzy w wielu przypadkach i dość często powoduje niechęć ludzi do pozyskiwania dodatkowej wiedzy i zachowawczą postawę w stosunku do zmian. Przejawia się ona niechęcią i nieumiejętnością korzystania z nowych informacji, nie reagowaniem na preferencje klientów, bądź też reakcją z opóźnieniem.

Tabela 3. Osoby w wieku 15-64 lata, które w ostatnich 4-ech tygodniach uczestniczyły w formach kształcenia pozaszkolnego, tys.

Table 3. Persons aged 15-64 who participated in the non-school forms education within the last 4 weeks, thousand

Miejsce zamieszkania	Ogółem	W tym kursy podjęte z własnej inicjatywy	Samokształcenie
IV kwartał 2003			
Ogółem	407	152	33
Miasto	320	125	26
Wieś	87	29	8
I kwartał 2004			
Ogółem	759	388	45
Miasto	549	262	32
Wieś	210	125	12
II kwartał 2005			
Ogółem	519	258	28
Miasto	419	211	25
Wieś	100	47	3
I kwartał 2006			
Ogółem	601	291	46
Miasto	492	239	41
Wieś	109	52	5

Źródło: [Aktywność... 2006 i wcześniejsze]

Możliwości kształcenia ludności z obszarów wiejskich

Istnieje wiele możliwości doskonalenia zawodowego przez dorosłych. Według Kowalewskiego [2004] można wyróżnić kilka typów kształcenia dorosłych, mianowicie:

- uczenie systematyczne, wyraża się systematycznym uczestnictwem w zajęciach, dużą częstotliwością spotkań oraz nauką własną w domu,
- systematyczne, krótkotrwałe uczenie, najczęściej za pośrednictwem kursów,
- powszechne i zwarte tematycznie cykle wykładów urządzane przez szkoły wyższe, związki zawodowe, instytucje kultury, stowarzyszenia edukacyjne,
- sporadyczne uczestnictwo w odczytach, wykładach, spotkaniach z profesjonalistami,
- uczenie przez poradnictwo, szczególnie indywidualne,
- edukacja pośrednia, polega na uczeniu się inicjowanym przez radio, TV,

- uczenie się przez działanie, polega na codziennym wykonywaniu czynności produkcyjnych, handlowych, administracyjnych, w toku których ludzie dorośli kształtują swoje umiejętności praktyczne.

Obecnie wśród oferowanych form kształcenia pozaszkolnego wyróżnić można wieczorowe i zaoczne studia podyplomowe, kursy kwalifikacyjne, samokształcenie kierowane oraz staże zawodowe i specjalistyczne [Witosław 2005]. Szkoły wyższe prowadzą kształcenie na poziomie wyższym, natomiast doksztalanie w systemie studiów podyplomowych upoważnione szkoły i instytuty badawczo-rozwojowe. Kursy kwalifikacyjne prowadzone są przez placówki szkolne i inne podmioty gospodarcze posiadające do tego stosowne upoważnienia wydane przez resort edukacji. Ważną rolę w edukacji ludności obszarów wiejskich spełniają centra kształcenia ustawicznego (CKU) oraz centra kształcenia praktycznego (CKP), a także niektóre szkoły ponadgimnazjalne, które mają uprawnienia do prowadzenia kursów kwalifikacyjnych w zawodzie rolnika wykwalifikowanego i mistrza rolnika, mistrza hodowcy i mistrza pszczelarza. Przy placówkach szkolnych funkcjonują komisje egzaminacyjne do prowadzenia egzaminów eksternistycznych na poziomie technika, szkoły zawodowej oraz wykwalifikowanego rolnika lub robotnika rolnego. Łącznie w kraju bardzo niewiele, bo około 22 placówek szkolnych posiada uprawnienia do prowadzenia kursów kwalifikacyjnych i nadawania uprawnień rolniczych dorosłym, najwięcej z nich w województwie mazowieckim [Witosław 2005].

Usługi edukacyjne dla rolników świadczą również w szerokiej skali Związki Rolników, Kółek i Organizacji Rolniczych, szkoły, fundacje, stowarzyszenia, instytuty itp. Najpopularniejszymi jednostkami świadczącymi tego rodzaju usługi są ośrodki doradztwa rolniczego. Zajmują się one między innymi prowadzeniem różnego rodzaju działalności edukacyjnej skierowanej do rolników, do których zaliczyć można: szkolenia stacjonarne, szkolenia wyjazdowe, pokazy, lustracje-demonstracje, kursy, konkursy, olimpiady, wystawy, seminaria itp. Są poza tym najbardziej znane w środowisku wiejskim. Jednostki doradztwa rolniczego zatrudniają specjalistów-doradców różnych specjalności zawodowych, dysponują często dobrze wyposażoną bazą dydaktyczną. Ogłoszenia o harmonogramie kursów, szkoleń, seminariów są ogólnie dostępne na stronach internetowych placówek, bądź w innych źródłach przekazu jak gazetki lokalne, informacja u sołtysa, ogłoszenia na tablicach ogłoszeń itp. Oferty szkoleniowe tych jednostek są, a przede wszystkim powinny być, dostosowywane do realnych potrzeb edukacyjnych mieszkańców obszarów wiejskich. Organizacje doradcze, szczególnie po roku 2004 wdrażają alternatywne podejścia w działalności doradczej w stosunku do tradycyjnych modeli działania, mianowicie badają potrzeby rolników oraz coraz częściej starają się włączać rolników w proces rozwiązywania problemów. Szkolenia dla rolników są w większości bezpłatne, natomiast specjalistyczne kursy są odpłatne. Z roku na rok zwiększa się również liczba organizowanych szkoleń przez ODR-y. W samym województwie mazowieckim liczba kursów średniorocznie w latach 1995-2006, ale również liczba uczestników szkoleń zwiększyła się prawie dziesięciokrotnie (tabela 4). Jednak jednostki te nie uzyskały uprawnień do przeprowadzania egzaminów państwowych dla osób ubiegających się o uzyskanie kwalifikacji rolniczych na poziomie wykwalifikowanego rolnika i zawodów pokrewnych, a także na poziomie szkoły zawodowej w zawodach rolniczych. Brak również środków finansowych na dofinansowanie kształcenia ustawicznego dorosłych.

W ostatnich latach wzrosły fundusze na wspieranie kapitału ludzkiego na obszarach wiejskich, są one w dużej mierze zasilane z UE. Należy wspomnieć o planie finansowym w

ramach jednego z programów, mianowicie Zintegrowanego Programu Operacyjnego Rozwoju Regionalnego na lata 2004-2006, który skierowany był na rozwój lokalny i regionalny w województwach. Przeznaczony był on na finansowanie różnorodnych priorytetów, w tym na wzmocnienie rozwoju zasobów ludzkich w regionach. Celem tego priorytetu było stworzenie warunków dla rozwoju zasobów ludzkich na poziomie lokalnym i regionalnym poprzez wzrost poziomu wykształcenia, podniesienia umiejętności zawodowych, nabywanie nowych kwalifikacji zawodowych zgodnych z wymaganiami rynku, promocje przedsiębiorczości i innowacji. W ramach priorytetu można również wskazać na główne zadania do spełnienia:

- dążenie do zwiększenia poziomu wiedzy i kwalifikacji zawodowych mieszkańców obszarów wiejskich i obszarów restrukturyzacji przemysłów,
- zmianę kwalifikacji zawodowych dla osób odchodzących z rolnictwa,
- umożliwienie nauki w szkołach ponadgimnazjalnych oraz uczelniach wyższych dla młodzieży z obszarów wiejskich,
- promowanie przedsiębiorczości.

W ramach drugiego priorytetu przewidziano sześć działań [Rosińska 2005]:

- rozwój umiejętności powiązanych z potrzebami regionalnego rynku pracy i możliwości kształcenia ustawicznego w regionie,
- wyrównywanie szans edukacyjnych poprzez programy stypendialne,
- reorganizację zawodową osób odchodzących z rolnictwa,
- reorganizację zawodową osób zagrożonych procesami restrukturyzacyjnymi,
- promocję przedsiębiorczości,
- regionalne strategie innowacyjne i transfer wiedzy.

Również w ramach Narodowej Strategii Spójności powstał Program Operacyjny Kapitał Ludzki (PO KL) na lata 2007-2013, który zakłada realizację 6 celów horyzontalnych. Między innymi znajduje się tam cel 2 dotyczący wzrostu zatrudnienia poprzez rozwój kapitału ludzkiego i społecznego, cel 5 dotyczący wzrostu konkurencyjności polskich regionów i przeciwdziałanie ich marginalizacji społecznej, gospodarczej i przestrzennej i cel 6 dotyczący rozwoju obszarów wiejskich. Program Operacyjny Kapitał Ludzki wpisuje się w cel główny NSS 2007-2013 realizując drugi cel horyzontalny, tj. wzrost zatrudnienia poprzez rozwój kapitału ludzkiego i społecznego. Program Operacyjny Kapitał Ludzki realizuje ten cel za pośrednictwem głównego celu programu, który został sformułowany jako „wzrost poziomu zatrudnienia i spójności”.

Zmieniające się warunki społeczno-gospodarcze skutkują potrzebą przygotowywania ludzi do radzenia sobie z nowymi wyzwaniami. Wyżej wymienione placówki i programy przez nie realizowane powinny już niedługo dawać efekty, z uwagi na to, że wszystkie działania edukacyjne cieszą się coraz większym zainteresowaniem rolników. Instytucje pomocowe, które zajmują się poprawą zasobów ludzkich, mają również dużo do zrobienia w zakresie wymienionych zaleceń i postanowień. Aby osiągać zamierzone cele konieczna jest wola i ochota zarówno ze strony osób powołanych do wykonywania tych zadań jak i samych odbiorców wiedzy, czyli rolników. Istnieją jednak bariery wykorzystania możliwości edukacyjnych, a przez to rozwoju GOW, które przede wszystkim wypływają z utrzymującego się wciąż niskiego poziomu kapitału ludzkiego, głównie wykształcenia i aktywności mieszkańców obszarów wiejskich. Potrzeba zatem odnalezienia właściwego sposobu postępowania, aby wytworzyć pozytywną motywację i stwarzać rolnikom dogodne warunki oraz możliwości pogłębiania wiedzy i zdobywania umiejętności praktycznych.

Tabela 4. Zestawienie form szkoleniowych wykonanych w Mazowieckim Ośrodku Doradztwa Rolniczego w Warszawie

Table 4. Training courses lead by MODR (Mazovian Extension Service Centre) Warsaw

Metody doradcze	Planowano	Liczba szkoleń	Liczba uczestników
rok 1995			
seminaria gminne	65	82	2085
szkolenia wiejskie	104	108	1803
pokazy	122	131	1160
wyjazdy szkoleniowe	18	18	430
seminaria wojewódzkie	12	16	834
kursy „kwalifikowany rolnik”		1	1
olimpiady		1	217
wycieczki	11	18	430
wystawy	2	14	-
ulotki	22	27	-
razem wszystkie działania		416	6 960
rok 2006			
szkolenia z zakresu agrobiznesu	336	318	4581
szkolenia z zakresu technologii produkcji rolniczej	98	1010	21412
szkolenia z zakresu rozwoju obszarów wiejskich	346	337	8090
szkolenia z zakresu gospodarstwa wiejskiego i agroturystyki	225	214	3080
szkolenia z zakresu ekologii	344	392	6714
inne szkolenia	84	89	3077
razem szkolenia	2 322	2 360	46 954
pokazy	748	728	6363
szkolenia wyjazdowe	339	368	7241
kursy	173	335	9172
konkursy	120	101	2322
olimpiady	9	72	1993
wystawy	104	102	-
kiermasze	5	12	-
razem wszystkie działania	3 890	4 078	74 045

Źródło: sprawozdania za lata 1995 i 2006, przygotowane przez zespół Mazowieckiego Ośrodka Doradztwa Rolniczego w Warszawie.

Podsumowanie

1. Rosnącej konkurencji w strukturach Unii Europejskiej nie sprosta słabo wykształcony rolnik, który nie posiada aktualnej wiedzy zawodowej i informacji oraz wolno reaguje na zmiany i innowacje.
2. Rolnicy muszą rozumieć sens istnienia pomocy finansowej, tj. przyjmować ją jako środek umożliwiający rozwój gospodarstwa a nie jako cel.
3. Służby doradcze, ale również szkoły rolnicze, oprócz organizowania szkoleń i przekazywania wiedzy powinny skupić się na ciągłych działaniach motywujących rolników i ich rodziny do pogłębiania wiedzy. Rolnicy powinni być objęci kompleksowymi działaniami oświatowymi dotąd, dopóki prowadzą gospodarstwo rolne.
4. Szkoły rolnicze powinny modyfikować swoją ofertę edukacyjną, lecz nie rezygnować z kształcenia w kierunkach rolniczych, wręcz przeciwnie zachęcać młodych ludzi do rozwoju w tym zakresie i pozostawiania na wsi przez wskazywanie na ogromne znaczenie sektora rolniczego w gospodarce.
5. Młodzi ludzie charakteryzujący się wysokim poziomem wykształcenia i umiejętności są ogromną szansą na inicjowanie zmian na obszarach wiejskich.
6. Rozwój rolnictwa polskiego i gospodarki opartej na wiedzy należy rozpocząć od przygotowania świadomości społecznej, zmiany nastawienia rolników do nauki (osiągnięć naukowych) i edukacji w ogóle. Jeśli osiągnięte będą te cele możliwe będzie wykorzystanie technik społeczeństwa informacyjnego do stopniowego unowocześniania tradycyjnego rolnictwa. Brak zmian w podejściu do ustawicznego uzupełniania wiedzy powodować będzie pogłębianie się luki edukacyjnej i zastój w rozwoju gospodarki opartej na wiedzy, co w konsekwencji może spowodować jeszcze słabszą pozycję rolników w konkurowaniu na globalnym rynku

Literatura

- Agri Future for European Business Farmers. [2005].
Aktywność ekonomiczna ludności Polski. [2006]. GUS, Warszawa.
Fedyszak-Radziejowska B. [2005]: Wewnętrzne i zewnętrzne czynniki zmian na polskiej wsi. [W:] Uwarunkowania i kierunki przemian społeczno-gospodarczych na obszarach wiejskich. A. Rosner (red.). IRWiR PAN, Warszawa.
Frenkiel J. [2003]: Ludność, zatrudnienie i bezrobocie na wsi. IRWiR PAN, Warszawa.
Golinowska S. [1999]: Dostęp do edukacji. *Polityka Społeczna* 3.
Kowalewski T. [2004]: Kształcenie dorosłych w dobie zmian rynkowych. [W:] Człowiek a rynek. Tom II. *Prace Wydziału Nauk Społecznych KUL* 92.
Ministerstwo Rolnictwa. [2006]. www.minrol.gov.pl
Rosińska J. [2005]: Wsparcie rozwoju zasobów ludzkich na obszarach wiejskich w ramach zintegrowanego programu operacyjnego rozwoju regionalnego. [W:] Rolnictwo i rozwój obszarów wiejskich. M. Kłodziński i W. Dzun (red.). IRWiR PAN, Warszawa.
Sprawozdania za lata 1995 i 2006, przygotowane przez zespół Mazowieckiego Ośrodka Doradztwa Rolniczego w Warszawie.
Strategia Finansów Publicznych i Rozwoju Gospodarczego. [1999]. Rada Ministrów, Warszawa.
Szemberg A. [1996]: Rolnictwo chłopskie w świetle wyników Spisu Rolnego 1994. cz. I. *Zagadnienia Ekonomiki Rolnej* s. 10.
Wierzbowski J. [2006]: Społeczeństwo informacyjne a integracja Polski w ramach Unii Europejskiej. *Ekonomista* 1.
Witośław K. [2005]: Stan i kierunki kształcenia rolniczego oraz doskonalenia zawodowego w Polsce po reformie systemu edukacji. [W:] Zarządzanie wiedzą w agrobiznesie w warunkach polskiego członkostwa w Unii Europejskiej. M. Adamowicz (red.). Wyd. SGGW, Warszawa.
Wołoszyn J. [2004]: Wiedza istotnym zasobem w rolnictwie. *Problemy rolnictwa światowego* t. XII.

Alicja Stolarska¹

Katedra Ekonomiki Rolnictwa i Międzynarodowych Stosunków Gospodarczych
Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego
Warszawa

Tendencje i zróżnicowanie regionalne zatrudnienia w rolnictwie polskim w latach 1996-2006

Tendencies and regional diversification of employment in Polish agriculture in 1996-2006

Abstract. The changes in employment in Polish agriculture in years 1996-2006 have been presented in the article. An extremely large regional differentiation of the employment rate in agriculture as well as regional structure heterogeneity has been pointed at.

Key words: agriculture, decrease of employment, regional diversification

Synopsis. W artykule przedstawiono zmiany zatrudnienia w rolnictwie Polski w latach 1996-2006. Wskazano również na duże zróżnicowanie regionalne pod względem odsetka zatrudnionych w rolnictwie w poszczególnych województwach, jak również na regionalną różnorodność zmian tegoż zatrudnienia.

Słowa kluczowe: rolnictwo, spadek zatrudnienia, zróżnicowanie regionalne

Wstęp

Jednym z istotnych problemów Polski chcącej efektywnie funkcjonować w ramach struktur UE jest wysoki odsetek pracujących w rolnictwie. W 2006 roku wynosił on około 15%, co stawiało nasz kraj na trzecim miejscu w Europie pod tym względem (za Rumunią, gdzie wynosił on 30% i Ukrainą, gdzie około 19%). Najmniejszy odsetek zatrudnionych w rolnictwie (w Wielkiej Brytanii, Słowenii, czy Belgii) nie przekraczał 2% [Mały... 2007; Struktura... 2005]. Korzystniejsza jest jednak struktura wieku polskich rolników, wśród których około 17% nie przekroczyło 34 lat. W UE jest to zaledwie niespełna 9%. Na wsi w Polsce zamieszkuje przeszło 38,5% ludności, podczas gdy w UE 23,7% (w krajach „starej 15” około 21,4%, a wśród nowych członków około 40%) [Rolnictwo... 2006].

Jednym ze skutków dużego zatrudnienia w rolnictwie jest niepełne wykorzystanie zasobów pracy w gospodarstwach rolnych i ich niska efektywność, co przekłada się między innymi na niezadowalający poziom dochodów rodzin rolniczych. Jednocześnie mamy również do czynienia z fałszowaniem stanu faktycznie występującego poziomu bezrobocia, czyli z tzw. bezrobociem ukrytym na obszarach wiejskich. Wiele gospodarstw rolnych spełnia głównie funkcje zaplecza socjalnego dla swych rodzin.

Jednym z rozwiązań może być tu wielofunkcyjny rozwój terenów wiejskich, co nie tylko umożliwi absorpcję zbędnej w rolnictwie siły roboczej i poprawę struktury agrarnej gospodarstw, ale również przybliży Polskę do warunków europejskich.

¹ Dr inż., ul. Nowoursynowska 166, 02-787 Warszawa, e-mail: alicja_stolarska@sggw.pl.

Pracujący w rolnictwie w latach 1996-2006

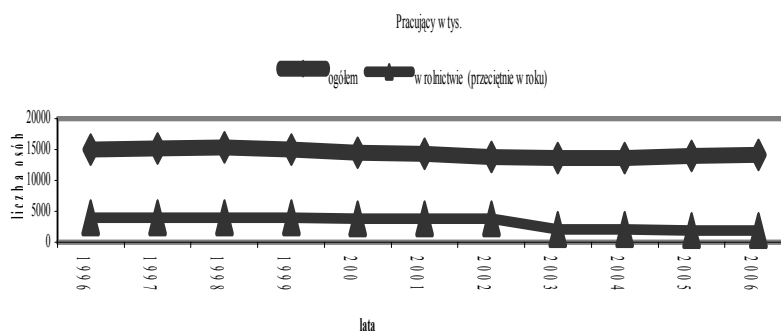
Polska przygotowując się, a następnie przystępując do struktur europejskich zmuszona była do dokonania wielu zmian, z których kluczową stała się restrukturyzacja rolnictwa, a tym samym również redukcja zatrudnienia w tymże.

Na przestrzeni lat 1996-2006 liczba pracujących w rolnictwie zmalała przeszło dwukrotnie, przy czym znaczący spadek nastąpił tuż przed akcesją (rok 2003) i pogłębił się w kolejnych latach (tab. 1). W dalszych okresach zjawisko to zapewne będzie się jeszcze nasilać, tak z powodu silnej presji na dalszy spadek zatrudnienia w rolnictwie, jak również w skutek szybkiej substytucji nakładów pracy przez kapitał [Józwiak 2006].

Tabela 1. Pracujący w rolnictwie w latach 1996-2006, przeciętnie w roku, tys. osób
Table 1. Employment in agriculture in years 1996-2006, annual averages, thousand person

Zatrudnienie	Lata										
	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Pracujący w rolnictwie	3940	3920	3904	3883	3872	3863	3852	1983	1974	1970	1960

Źródło: [Rocznik... 2001; Mały... 2007]

Źródło: roczniki GUS [Mały... 2007, Województwa... 2007]

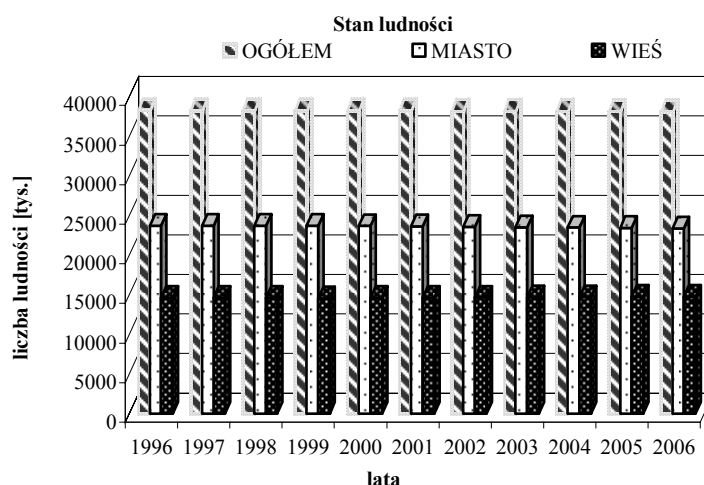
Rys. 1. Pracujący w latach 1996-2006 ogółem (II kwartał) oraz w rolnictwie (przeciętnie w roku), tys. osób
Fig. 1. Employment in years 1996-2006: total in Poland (2nd quarter of the year) and in agriculture (annual average), thousand person

Malejąca tendencja w liczbach osób pracujących w rolnictwie nie wynika ze zmian ogólnej liczbie osób zatrudnionych w polskiej gospodarce. O ile w rolnictwie obserwujemy

stałą tendencję spadkową zatrudnienia, o tyle liczba osób pracujących w Polsce ogółem, po przejściowym załamaniu, wykazuje wzrost w ostatnich okresach (rys.1).

Od roku 2003 wzrosła o 3,6% liczba zatrudnionych ogółem, podczas gdy w tym samym okresie przeciętne zatrudnienie w rolnictwie zmalało o około 7,4%. Zauważamy zatem odwrotne kierunki tychże zmian.

Spadek zatrudnienia w rolnictwie nie wynika również ze zmniejszenia się ogólnej liczby ludności Polski, gdyż jej odsetek zamieszkujący tereny wiejskie zwiększył się w badanym okresie, zwiększając potencjalnie liczbę osób mogących szukać zatrudnienia w rolnictwie (rys. 2).

Źródło: roczniki GUS [Mały... 2007; Stan... 2006].

Rys. 2. Liczba ludności w latach 1996-2006, tysiące

Fig 2. Population in Poland in years 1996-2006, thousand person

Od roku 1996 obserwujemy stałą tendencję malejącą liczby ludności w naszym kraju. Do 2006 roku był to spadek rzędu blisko 170 tys. mieszkańców, podczas gdy liczba osób mieszkających na wsi wzrosła o około 152 tys. Mamy więc do czynienia, z jednej strony z większym zainteresowaniem mieszkaniem na terenach wiejskich, ale równocześnie z odchodzeniem od rolnictwa i szukaniem zatrudnienia poza nim. Przyczyny tego zjawiska są oczywiście różnorodne i wielopłaszczyznowe. Wymienić tu można chociażby wiele czynników w samym rolnictwie, a mianowicie konieczność jego restrukturyzacji i to nie tylko spowodowaną wymogami unijnymi, ale przede wszystkim rozdrobnieniem gospodarstw, a co za tym idzie ich słabą efektywnością i zbyt niskim poziomem dochodów uzyskiwanych z pracy w rolnictwie.

Zmniejszenia się liczby osób pracujących w rolnictwie można by dopatrywać się również w zmianie struktury wiekowej ludności, która jednak nie ma tu wpływu (tab. 2). W badanym okresie obserwujemy wzrost odsetka ludności wiejskiej będącej w wieku produkcyjnym, a tym samym spadek udziału młodzieży i osób powyżej 65-go roku życia. Zwiększyła się zatem liczba osób mogących potencjalnie pracować w rolnictwie, którzy jednak (tab. 1) w coraz większym stopniu wybierają inne sektory. Oczywiście, z uwagi na

niezbyt korzystną ogólną sytuację na rynku pracy oraz rynku mieszkaniowym w naszym kraju, coraz bardziej cenne staje się mieszkanie nadal na wsi, a praca poza rolnictwem. Alternatywą jest więc wielofunkcyjność obszarów wiejskich, czyli podejmowanie przez ludność wiejską różnego rodzaju przedsięwzięć o charakterze pozarolniczym. Umożliwiają one nie tylko uzyskiwanie zadawalającego poziomu dochodów dla osób je podejmujących, ale również, co istotne, odchodzenie jednych od rolnictwa stwarza lepsze warunki gospodarowania w nim dla pozostałych.

Tabela 2. Zmiany struktury ludności wiejskiej w latach 1996-2006
Table 2. The changes of rural population structure in 1996-2006

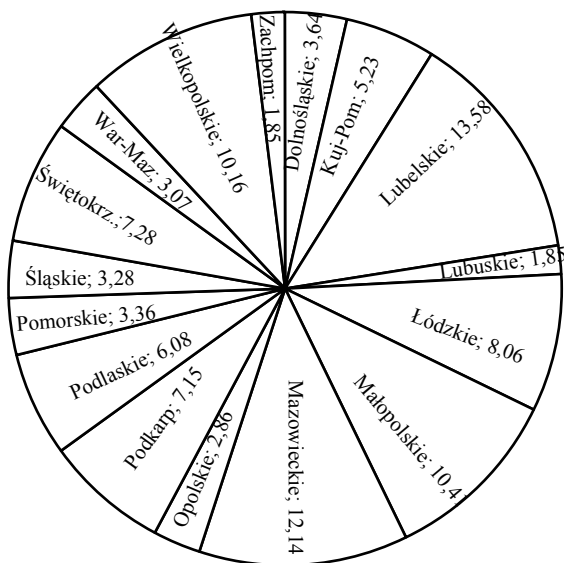
Lata	Ludność w wieku, % liczby ogółem		
	produkcyjnym*	poniżej 20 lat	65 lat i więcej
1996	55,8	32,1	12,7
1997	56,0	31,8	12,9
1998	56,3	31,5	13,1
1999	56,1	31,4	13,3
2000	56,8	30,9	13,4
2001	57,5	30,4	13,4
2002	58,4	29,7	13,5
2003	59,2	28,8	13,5
2004	60,0	27,9	13,6
2005	60,2	27,1	13,6
2006	61,6	26,4	13,3

*18-59 lat dla kobiet, 18-64 dla mężczyzn

Źródło: [Rocznik... 2001; Mały... 2007; Stan... 2006].

Regionalne zróżnicowanie zatrudnienia w rolnictwie

Rolnictwo polskie charakteryzuje się dużym zróżnicowaniem regionalnym liczby osób w nim zatrudnionych. Największy odsetek (po kilkanaście procent) zatrudnionych w rolnictwie skupiają województwa: lubelskie, mazowieckie, małopolskie i wielkopolskie. W sumie w tych czterech województwach pracuje około połowa wszystkich osób zatrudnionych w rolnictwie. Najmniejszym zaś udziałem (poniżej 3%) legitymują się województwa: lubuskie, zachodnio-pomorskie i opolskie (rys. 3).

Źródło: [Województwa... 2007]

Rys. 3. Struktura zatrudnienia w rolnictwie według województw w roku 2005², %
 Fig 3. The structure of employment in agriculture by voivodeships in 2005, %

Spadek rolniczego zatrudnienia po 1996 roku wystąpił w większości województw, przy czym w największej skali w mazowieckim, gdzie do 2005 r. liczba pracujących w rolnictwie zmalała o około 42%. Wpłynął na to nie tylko stosunkowo duży odsetek pracujących w rolnictwie tego województwa, ale również jego specyfika, bliskość stolicy i większe możliwości znalezienia pozarolniczego zatrudnienia niż w innych województwach.

Najmniejszym spadkiem odsetka zatrudnionych w rolnictwie legitymowały się województwa: pomorskie (o 11,1%) i zachodniopomorskie (o 20%). W województwach o nieznacznym odsetku pracujących w rolnictwie (1,85%) odnotowano nawet wzrost liczby tamże zatrudnionych (lubuskie i opolskie).

Duża liczba zatrudnionych w rolnictwie na terenie województwa mazowieckiego zbiega się także z maksymalnym odsetkiem pracujących w ogóle w tymże województwie, jak również wynika z samego obszaru województwa, które skupia znaczną część UR

² Brak jeszcze pełnych danych dla 2006 r.

naszego kraju (tab. 3). Podobna sytuacja występuje w województwie wielkopolskim, które historycznie w swej naturze było zawsze w dużym stopniu związane z rolnictwem. Przodujące w odsetku ludności rolniczej lubelskie cechuje już nieco niższy udział w krajowej powierzchni UR, co przekłada się na stosunkowo mniejsze obszarowo gospodarstwa. Jeszcze mniejszy odsetek krajowych UR (a duży udział zatrudnionych w rolnictwie) posiada małopolskie (tab. 3).

Najmniejszy odsetek ziemi rolniczej odnotowujemy w województwie śląskim, które jednak pod względem liczby osób zatrudnionych w rolnictwie przewyższa jeszcze trzy inne województwa.

Odsetek zatrudnionych w rolnictwie w danym województwie jest zatem wypadkową wielu czynników. W pewnym oczywiście stopniu wielkości województwa, stopnia jego urbanizacji i gęstości zaludnienia, ale również rozdrobnienia gospodarstw rolnych, jakości gleb i tym samym struktury prowadzonej produkcji rolniczej.

Tabela 3. Struktura zatrudnienia (ogółem i w rolnictwie) oraz powierzchni UR według województw, %
Table 3. The structure of employment (total and in agriculture) and agricultural land by voivodeships in 2005 and 2006, %

Województwo	Pracujący w rolnictwie	Pracujący ogółem	UR
	2005 r.*	2006 r.	2006 r.
Polska	100	100	100
Dolnośląskie	3,64	7,1	6,1
Kujawsko-Pomorskie	5,23	5,2	6,5
Lubelskie	13,58	5,8	9,3
Lubuskie	1,85	2,3	3,1
Łódzkie	8,06	7,2	6,9
Małopolskie	10,41	8,1	4,4
Mazowieckie	12,14	16,4	13,4
Opolskie	2,86	2,3	3,5
Podkarpackie	7,15	5,1	4,9
Podlaskie	6,08	3,1	6,9
Pomorskie	3,36	5,3	4,9
Śląskie	3,28	12	2,9
Świętokrzyskie	7,28	3,4	3,6
Warmińsko-Mazurskie	3,07	3,1	6,3
Wielkopolskie	10,16	9,7	11,1
Zachodniopomorskie	1,85	3,9	6,2

* Z powodu braku jeszcze pełnych danych nt. województw dla 2006 r.

Źródło: [Mały... 2007; Województwa... 2007]

Podsumowanie

Rolnictwo polskie pod wieloma względami różni się od rolnictwa innych krajów europejskich. W stosunku do państw UE, a szczególnie jej „starej 15-stki”, charakteryzuje

je między innymi, znacznie mniejsza przeciętna powierzchnia gospodarstw, a tym samym znacznie większy odsetek liczby w nich zatrudnionych. Cechuje je również duże zróżnicowanie regionalne struktury rolniczego zatrudnienia, z którego całości występuje od przeszło 13,5% w województwie lubelskim do niecałych 2% w lubuskim czy zachodniopomorskim.

Na przestrzeni lat 1996-2006 można zaobserwować wiele pozytywnych zmian, które miały miejsce w rolnictwie naszego kraju. Zmiany te w dużym stopniu zbliżyły nas do warunków unijnych. Jedną z nich była znaczna (o przeszło połowę) redukcja rolniczego zatrudnienia. W największym stopniu dotyczyła ona województw o stosunkowo wysokim odsetku pracujących w rolnictwie, takich jak: mazowieckie, czy małopolskie oraz o rozdrobnionej strukturze agrarnej, takich jak podkarpackie. Nie bez znaczenia było tu również przystąpienie Polski do struktur UE (choćby poprzez renty strukturalne, programy rolno-środowiskowe, czy wspieranie wielofunkcyjnego rozwoju wsi).

Spadek odsetka pracujących w rolnictwie umożliwił lepsze wykorzystanie pozostałych tam zasobów siły roboczej i poprawę struktury agrarnej gospodarstw, co stwarza możliwości uzyskiwania wyższego poziomu dochodów z produkcji rolnej.

Zmniejszenie odsetka ludności rolniczej nie szło w parze ze zmniejszeniem liczby ludności zamieszkującej tereny wiejskie, a wręcz przeciwnie. Od roku 2003 zaobserwowano przeciwstawne kierunki zmian tychże. Wynika to nie tylko ze złej sytuacji mieszkaniowej w miastach, rosnącego popytu na budowlane tereny podmiejskie, czy niekorzystnej sytuacji na rynku pracy. W dużej mierze jest również rezultatem realizowania idei wielofunkcyjności wsi i rosnącego zainteresowania rozszerzaniem pozarolniczych rodzajów działalności gospodarczej prowadzonej przez członków rodzin rolniczych.

Literatura

- Józwiak W. [2006]: Sytuacja ekonomiczna i aktywność gospodarza różnych grup polskich gospodarstw rolniczych. [W:] Ekonomiczne i społeczne uwarunkowania rozwoju polskiej gospodarki żywnościowej po wstąpieniu Polski do Unii Europejskiej. M. Wigier (red.). IERiGŻ-PIB, Warszawa.
- Mały Rocznik Statystyczny Polski. [2007]. GUS, Warszawa.
- Rocznik Statystyczny Rolnictwa. [2001]. GUS, Warszawa.
- Rolnictwo i gospodarka żywnościowa w Polsce. [2006]. Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, Warszawa.
- Stan i struktura ludności według wieku w latach 1989-2005. [2006]. GUS, Warszawa.
- Struktura gospodarstw domowych według grup społeczno-ekonomicznych na podstawie wyników badania EU-SILC. [2005]. GUS, Warszawa.
- Województwa w latach 1995-2005. [2007]. GUS, Warszawa.

Izabela Wielewska

Wyższa Szkoła Humanistyczno-Ekonomiczna
Łódź

Wybrane problemy rynku biopaliw transportowych w Polsce w kontekście uwarunkowań Unii Europejskiej

Selected problems of the Polish biofuels for transportation purposes market in the EU context

Abstract. In 2007 the European Union suggested the following Energy Package: minimum 20% reduction of greenhouse gases emissions, minimum 20% of energy from renewable sources and using minimum 10% of biofuels for transportation purposes by 2020. The share of biofuels in the total amount of fuels used in transportation in Poland is low. Although the share index (counted in the energy units) has been increasing every year since as early as 2004 when it equaled 0.3% and in the following years it rose to 0.48% and 0.92%, the share of biofuels in the total usage of transportation fuels considerably differs from that mentioned in the Directive 2003/30/EC. Two kinds of biofuels in transportation have an economic importance in Poland, namely biodiesel and bioethanol (in the liquid form or as ETBE). The bioethanol production sector is a mature sector and it will probably change into a single-stage technology of biocomponent production. The biodiesel sector is in the beginning stage of development and in this sector only one large producer (Rafineria Trzebinia, Grupa Orlen) has been functioning since 2005. In addition, there were two other market entries in the second half of 2006 (Elstar Oil Malbork, Solvent Dwory). There are dozen or so investors planning to enter the sector. The main problem which determines the development of the biodiesel production in Poland is connected with the barriers of crop rotation which limit rape cultivation to 1 million hectare.

Key words: biodiesel, bioethanol, biocomponent, the index/rate of the transportation biofuels usage/utilization

Synopsis. W 2007 roku Unia Europejska zaproponowała następujący Pakiet Energetyczny: minimum 20% redukcji gazów cieplarnianych, minimum 20% energii ze źródeł odnawialnych i wykorzystanie minimum 10% biopaliw transportowych w paliwach ogółem do roku 2020. W Polsce od kilku lat notuje się niski wskaźnik wykorzystania biopaliw w strukturze paliw transportowych. Mimo iż wskaźnik osiągnięcia celu (udział energii z biopaliw) wzrasta z roku na rok począwszy od 2004, gdy wynosił 0,3%, a w kolejnych latach 0,48% i 0,92% udziału biopaliw w zużyciu paliw w transporcie ogółem, znacznie odbiega od tych, o których mowa w dyrektywie 2003/30/EC (np. 2,75% w roku 2006). Obecnie w Polsce znaczenie gospodarcze mają dwa rodzaje biopaliw transportowych: biodiesel i bioetanol (w postaci ciekłej lub eteru ETBE). Sektor produkcji bioetanolu jest sektorem dojrzałym, który prawdopodobnie będzie przechodził na technologię jednoetapową produkcji biokomponentu, natomiast sektor biodiesla jest sektorem w początkowej fazie rozwoju, w którym od roku 2005 funkcjonuje dotychczas jeden duży producent (Rafineria Trzebinia, Grupa Orlen) oraz zanotowano dwa inne wejścia rynkowe w II połowie 2006 roku (Elstar Oil-Malbork, Solvent Dwory). Wejście do sektora planuje kilkunastu inwestorów. Głównym problemem determinującym rozwój produkcji biodiesla w Polsce są bariery przyrodniczo-organizacyjne produkcji nasion rzepaku, ograniczające powierzchnię jego upraw do 1 mln ha.

Słowa kluczowe: biodiesel, bioetanol, biokomponent, wskaźnik wykorzystania biopaliw transportowych

Wstęp

Udział biopaliw w strukturze zużycia paliw transportowych w krajach członkowskich UE-25 zgodnie z dyrektywą Komisji Europejskiej 2003/30/EC, zaakceptowaną przez Radę

UE i przegłosowaną przez Parlament Europejski, powinien wynieść w 2005 roku nie mniej niż 2,0%, zaś w roku 2010 nie mniej niż 5,75%. Dyrektoriat Generalny Transportu i Energii KE, biorąc pod uwagę wskaźniki narodowe przesłane przez poszczególne kraje członkowskie UE, przekazał informację, że zamiast planowanych 2%, średni wskaźnik wykorzystania biopaliw transportowych osiągnął w 2005 roku zaledwie poziom 1,2% [Finat 2005], a dopiero rok później 2% [Kupczyk 2007].

W 2005 roku Polska z planowanym, półprocentowym udziałem biopaliw transportowych w zużyciu paliw transportowych ogółem znalazła się na czternastym miejscu stawki krajów UE-25, między Grecją (0,7%) a Węgrami (0,4%). Europejskimi liderami w użyciu biopaliw transportowych są Szwecja (3% udziału), Czechy (2,84%) i Austria (2,5%), a za nimi sześć krajów z dwuprocentowym udziałem zgodnym z obowiązującą dyrektywą 2003/30/EC.

W 2007 r. zgłoszony został przez UE tzw. Pakiet Energetyczny, w którym proponuje się [Kupczyk, Londo i Wiśniewski 2007] co najmniej:

- 20 % udział oze (odnawialnych źródeł energii) w bilansie energetycznym UE,
- 20% redukcję gazów cieplarnianych (GHG, ang. greenhouse gases),
- 10% udziału (liczonego w jednostkach energii) biopaliw transportowych w wykorzystaniu paliw transportowych ogółem.

Problematyka biopaliw w Polsce została ujęta w wielu dokumentach, do których należą m. in.: Strategia rozwoju energetyki odnawialnej z 2001 r. [Strategia... 2001] czy Polityka Energetyczna Polski do 2025 r. (4 stycznia 2005 r.). Próbowano też kilka razy opracować ustawę o organizacji rynku biopaliw płynnych i biokomponentów. Obecnie obowiązują: Ustawa o biopaliwach i biokomponentach i innych odnawialnych źródłach energii oraz Ustawa o monitoringu biopaliw (obydwie z 25 sierpnia 2006 r.) [Transportation... 2007]. Ponadto opracowany został też wieloletni program promocji biopaliw lub innych paliw odnawialnych na lata 2008-2014 [Woźniak 2007].

W Polsce występują dość korzystne uwarunkowania prawne, a mimo to sektory biopaliwowe nie rozwijają się pomyślnie głównie za sprawą rozporządzenia ministra finansów z dnia 22 grudnia 2006 w sprawie zmian rozporządzenia o akcyzie, którym ograniczono zwolnienia akcyzowe dla biodiesla do 1 zł/litr biokomponentu (poprzednie zwolnienie wynosiło: 2,2 zł/litr dla zawartości biodiesla powyżej 10%, 1,8 zł/litr dla zawartości 5-10% biodiesla w biopaliwie, 1,5 zł/litr za 2-5%) [Kupczyk Wielewska 2007].

W wyniku nałożenia się wielu czynników planowany wskaźnik krajowego wykorzystania biopaliw transportowych na 2005 r. był cztery razy niższy od wskazanego w dyrektywie 2003/30/EC [Raport... 2005], w 2006 r. wzrósł do 0,92%, by w 2007 r. w połowie roku spaść do około 0,7%.

Nowa ustawa z dnia 11 maja 2007 roku, złożona do podpisu Prezydenta RP, ma doprowadzić do zmiany niekorzystnej sytuacji i odblokowania barier głównie w rozwoju sektora biodiesla na następne lata.

Cel, materiał i metody badań

Celem opracowania jest ocena aktualnych i przyszłych kierunków rozwoju sektorów biopaliwowych w Polsce, ze szczególnym uwzględnieniem faz życia tych sektorów.

Zastosowaną metodą jest sondaż diagnostyczny. Badanie obejmuje lata 1994-2006 i dotyczy głównie wykorzystania bioetanolu i biodiesla w Polsce oraz prognozy

wykorzystania tych biopaliw do roku 2010, jak również produkcji spirytusu surowego oraz przewidywanego wzrostu upraw rzepaku.

Analizy dokonano na podstawie danych uzyskanych bezpośrednio z Krajowej Izby Biopaliw, Instytutu Energetyki Odnawialnej oraz różnych opracowań i regulacji prawnych.

W opracowaniu wykorzystano też energetyczny wskaźnik wykorzystania biopaliw transportowych liczony jako stosunek sumy energii biopaliw transportowych do energii łącznej zużytych paliw w transporcie.

Potencjał produkcyjny Polski w zakresie produkcji biopaliw transportowych

Polska jest krajem o dużym potencjale w zakresie produkcji biopaliw, ale słabo wykorzystanym. Do roku 2005 r. spośród biopaliw płynnych w polskim transporcie zastosowanie znajdował bioetanol, dodawany do wszystkich rodzajów benzyn (w postaci płynnej oraz ETBE lub MTBE) oraz po roku 2005 r. również biodiesel z olejów roślinnych (oleju rzepakowego). Obecnie fazę życia sektora bioetanolu uznaje się za dojrzałą a technologię dobrze opanowaną [Kupczyk i Ruciński 2007]. W przypadku produkcji biodiesla tradycje są niewielkie, sięgają początku 2005 roku, kiedy to biopaliwo zgodne z normą EN 14214 otrzymano na skalę przemysłową w Rafinerii Trzebinia.

Tabela 1. Krajowa produkcja destylatu rolniczego (spirytusu surowego) i wykorzystanie bioetanolu w Polsce w latach 1994-2006, mln l, oraz liczba czynnych gorzelni rolniczych

Table 1. The national production of agricultural distillate (raw spirit) and utilization of bioethanol in Poland in years 1994-2006, million litre, and number of active agricultural distilleries

Rok	Destylat rolniczy [mln l]	Liczba czynnych gorzelni rolniczych	Bioetanol [mln l]
1994	210	b.d.	27,0
1995	245	950	63,0
1996	278	900	100,9
1997	240,6	840	110,6
1998	208	700	99,8
1999	167,2	620	88,5
2000	173,3	380	51,5
2001	181	350	69,4
2002	210	330	82,8
2003	210- 219,6	300	76,2
2004	195	242	45,2-48,5
2005	około 230-241,5	220	110,8
2006	259	217	b.d.

Źródło: dane z MF, MRiRW, MG, KRGiPB, PFiOW.

Przewiduje się, że duże możliwości zastosowań transportowych tkwią też w takich procesach konwersji jak: gazyfikacja, synteza metanolu czy piroliza, bazujących na uprawach energetycznych oraz w surowcach: drewno, odpady drzewne, słoma, odpady przemysłu spożywczego [Kupczyk, Londo i Wiśniewski 2007].

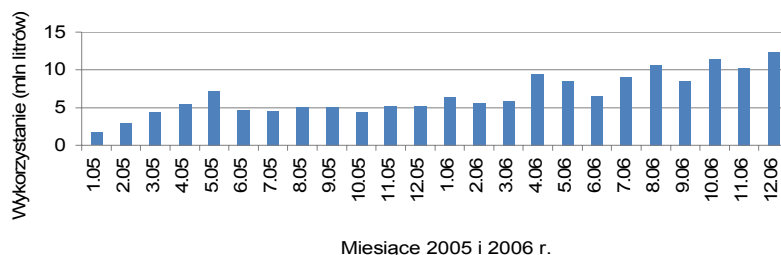
Etanol jako dodatek do paliw ciekłych stosowano w Polsce już w okresie II wojny światowej, kiedy to jego zdolności produkcyjne sięgały 10 mln l/rok. Dodawanie etanolu do paliw ciekłych kontynuowano też po wojnie, a jego udział w benzynie sięgał nawet 20%. Na szerszą skalę przemysłową bioetanol został zastosowany w Polsce do paliw benzynowych w poprzedniej dekadzie [Kupczyk 2005]. Dotychczas jego największe zużycie przez polski przemysł petrochemiczny wystąpiło w roku 1997 i wyniosło blisko 111 mln l. Rok 2007 według wstępnych informacji przedwynikowych, zapowiada się dla bioetanolu również rekordowo.

W latach 1997-2004 zanotowano tendencję spadkową wykorzystania bioetanolu w Polsce. W roku 2004 jego zużycie kształtowało się tylko na poziomie około 48,5 mln l i było o ponad 40% niższe niż w 1997 roku. Z kolei od 2005 roku obserwuje się ponownie tendencję wzrostową wykorzystania bioetanolu.

Średniomiesięczne wykorzystanie bioetanolu w 2005 roku wyniosło 4,7 mln l/mies., a w 2006 roku 8,7 l/mies. (rys. 1).

W Polsce podstawowy surowiec do produkcji bioetanolu stanowi destylat rolniczy, produkowany w gorzelniach rolniczych do niedawna głównie z żyta i w mniejszym stopniu z ziemniaków. Obecnie wzrasta też zainteresowanie innymi surowcami takimi jak: buraki cukrowe, pszenżyto czy kukurydza, a także różne odpady przemysłowe, głównie przemysłu spożywczego.

Areał uprawy roślin potencjalnie przydatnych do produkcji bioetanolu (zboża, ziemniaki, buraki cukrowe) nie jest limitowany czynnikami przyrodniczymi i organizacyjnymi, natomiast barierą mogą stanowić czynniki ekonomiczne, ponieważ produkcja ta musi być lokalizowana głównie na glebach słabszych, na których uzyskuje się niskie plony i w związku z tym koszty produkcji destylatu rolniczego, a w konsekwencji bioetanolu, muszą być wysokie [Kuś 2003].

Źródło: dane Ministerstwa Finansów

Rys. 1. Miesięczne wykorzystanie bioetanolu jako biokomponentu benzyny w Polsce, mln litrów

Fig. 1. Monthly utilization of bioethanol as a component of the transportation fuel in Poland, million litre

Ze względów ekonomicznych liczba gorzelnii rolniczych stale zmniejsza się (tabela 1), a stan techniczny wielu z nich nie jest obecnie znany. W pierwszym kwartale 2004 r. liczba czynnych gorzelnii rolniczych wynosiła 291, a w końcu 2006 już tylko 217. Według Krajowej Rady Gorzelnictwa i Produkcji Biopaliw oraz MRiRW zdolności produkcyjne

wszystkich gorzelni rolniczych w Polsce szacowane są na 600-1000 mln l/rok [Krajowa... 2007].

W Polsce produkcja bioetanolu jest dwufazowa. Pierwszą fazę stanowi produkcja destylatu rolniczego z surowców rolniczych w gorzelni rolniczej, a drugą odwadnianie tego destylatu rolniczego w zakładzie odwadniającym do zawartości 99,8% spirytusu. W 2006 r. łącznie w kraju funkcjonowało 19 zakładów deklarujących możliwość odwadniania i magazynowania bioetanolu, z których jeden specjalizował się wyłącznie w magazynowaniu bioetanolu. Krajowe zdolności produkcyjne w zakresie bioetanolu szacowane są na około 500 mln l/rok [Kupczyk, Ruciński 2007].

Biorąc pod uwagę zużycie benzyny w Polsce oraz wymogi dyrektywy 2003/30/EC odnośnie udziału biokomponentów w paliwach transportowych, w 2010 r. potrzeba będzie nie mniej niż 5,75% udziału biopaliw w paliwach ogółem, czyli około 0,37 mln t bioetanolu (tabela 2).

Zdolności produkcyjne (zadeklarowane) w zakresie destylatu rolniczego w Polsce są na kilka lat wystarczające, ale w przypadku odwodnienia nieco za małe. Bardzo niskie wykorzystanie zdolności produkcyjnych związane jest z wysokimi jednostkowymi kosztami wytwarzania i małym zainteresowaniem przemysłu motoryzacyjnego, przy braku obowiązujących uwarunkowań prawnych i negatywnym postrzeganiu społecznym biopaliw.

Tabela 2. Prognoza wykorzystania paliw tradycyjnych i biopaliw w Polsce

Table 2. Predicted utilization of traditional fuels and biofuels in Poland

Konsumpcja	Jednostki	Rok			
		2007	2008	2009	2010
Benzyna	mln ton	3,980	3,920	3,860	3,800
Olej napędowy	mln ton	7,830	8,220	8,630	8,980
Cel wskaźnikowy zużycia biokomponentów	% j. energ.	3,5	4,25	5,00	5,75
Cel wskaźnikowy zużycia bioetanolu	% wagowo	5,929	7,200	8,470	9,741
Cel wskaźnikowy zużycia estrów	% wagowo	3,850	4,675	5,500	6,325
Etanol	mln ton	0,236	0,282	0,327	0,370
Estry	mln ton	0,301	0,384	0,475	0,568

Źródło: na podstawie pracy Gmyrka [2006]

Z uwagi na wysokie nakłady i koszty produkcji bioetanolu realizowanych (lub planowanych do realizacji) jest kilka inwestycji w zakresie jednoetapowego procesu produkcji bioetanolu na dużą skalę. Planuje się wybudowanie kilka obiektów o wydajności 50-100-200 mln l/ rok, co prawdopodobnie doprowadzi do odmłodzenia sektora, ale spowoduje perturbacje w gorzelniach rolniczych, które będą zmuszone produkować wyłącznie spirytus konsumpcyjny [Kupczyk i Ruciński 2007].

Reasumując, sektor bioetanolu jest sektorem dojrzałym i rozwojowym, a zachodzące zmiany technologiczne prowadzą do jego unowocześnienia, zwiększenia skali produkcji i obniżenia kosztów jednostkowych.

W Polsce obok bioetanolu drugim mającym znaczenie gospodarcze biopaliwem (biokomponentem) jest biodiesel.

Sektor biodiesla w Polsce znajdującym się obecnie w fazie badawczo-rozwojowej i wejścia na rynek. Zdolności produkcyjne biodiesla szacowane w 2006 roku są na około

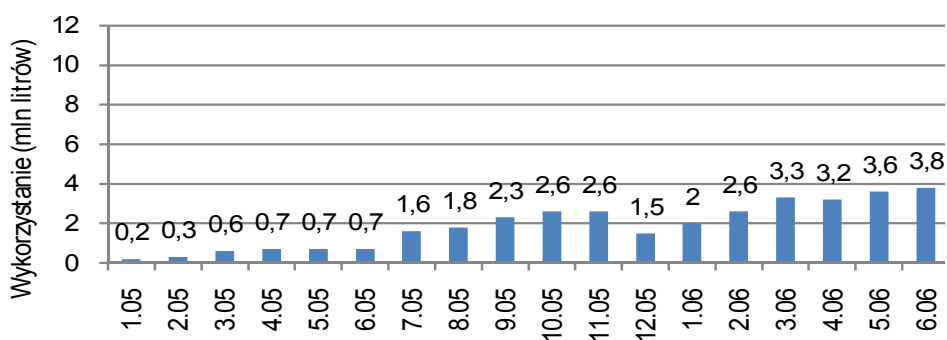
180-200 tys. ton/rok. Aby spełnić wymagania dyrektywy 2003/30/EC w 2010 r. zdolności te musiałyby być zwiększone trzykrotnie [Kupczyk i Ruciński 2007].

Rozporządzenie ministra finansów z 22 grudnia 2006 roku zahamowało (opóźniło) rozwój sektora biodiesla, który spotka się z lepszymi uwarunkowaniami prawnymi dopiero w 2008 r. (obowiązkowe dodawanie 3,45% biokomponentów do biopaliw transportowych) [Woźniak 2007].

Podstawowym surowcem do produkcji biodiesla jest olej rzepakowy, dostarczany przez przemysł tłuszczowy, produkowany z krajowego rzepaku. Produkcja biodiesla, podobnie jak produkcja bioetanolu, jest dwufazowa. Pierwsza faza obejmuje tłoczenie i oczyszczanie oleju rzepakowego w zakładach olejarskich, a druga produkcję estrów w rafineriach (metoda zimna w mniejszych zakładach lub gorąca w dużych zakładach przemysłowych).

Areał uprawy rzepaku na biodiesel w polskich warunkach ograniczają do 1 mln ha czynniki przyrodnicze (gleby przydatne do uprawy rzepaku stanowią około 50% gruntów ornych, a dodatkowo w północno-wschodnim regionie kraju jest większe niebezpieczeństwo jego wymarzenia) i organizacyjne (rozdrobniona struktura agrarna w południowo-wschodnich regionach kraju i dopuszczalny udział rzepaku w strukturze zasiewów do 20-25%). Istotną szansę na wzrost dostępności rzepaku jest trwały wzrost jego plonowania [Kuś 2005].

Według Krajowej Izby Biopaliw przemysł tłuszczowy należy do najbardziej skoncentrowanych w krajowej branży spożywczej [Zakrzewski 2005]. Jego potencjał produkcyjny w zakresie przerobu nasion rzepaku, tj. podstawowego surowca dla krajowych olejarni wynosi 1250 tys. ton, dla rafinacji olejów 870 tys. ton, zaś dla produkcji margaryn 520 tys. ton. Jako liczących się na krajowym rynku przetwórców rzepaku i producentów wyrobów tłuszczowych wymienia się 9 firm, około 50% zdolności przerobowych polskiego przemysłu znajduje się w rękach dwóch dużych grup europejskich w tej branży [Kupczyk 2005].

Źródło: dane Ministerstwa Finansów

Rys. 2. Miesięczne wykorzystanie estrów w Polsce jako biokomponentu oleju napędowego, mln l

Fig. 2. Monthly utilization of esters as biocomponents of diesel fuel in Poland, million litre

Za 2004 r. brak jest dokładnych danych statystycznych o wykorzystaniu przez krajowy przemysł petrochemiczny biodiesla, wytwarzanego w polskich agrorafineriach.

Średnie miesięczne wykorzystanie tego biokomponentu w latach 2005 i 2006 prezentuje rys. 2.

Na wschodzącym rynku biodiesla w Polsce zauważa się znaczne wahania. Średnie miesięczne wykorzystanie biodiesla w 2005 roku wyniosło 1,3 mln l/mies., a w 2006 roku 4,2 mln l/ mies.

Zdolności produkcyjne zlokalizowane u krajowych wytwórców biodiesla pod koniec 2006 r. wynosiły około 200. tys. ton/rok, z czego około 50% miała Rafineria Trzebinia, należąca do Grupy Orlen, a ponadto znaczące były Solvent Dwory i Elstar Oil [Kupczyk 2005].

Według Krajowej Izby Biopaliw [Zakrzewski 2007] na różnych etapach przygotowania jest około 15 inwestycji z zakresu tłoczenia oleju rzepakowego i biodiesla. Przewidywane potrzeby produkcyjne estrów w Polsce zgodnie z dyrektywą 2003/30/EC na 2010 r. są około trzykrotnie wyższe w porównaniu do zdolności produkcyjnych z 2006 roku.

Przewidywany wzrost możliwości produkcji estru w Polsce do roku 2010 prezentuje tabela 3.

Tabela 3. Przewidywany wzrost areału upraw rzepaku oraz możliwości produkcji estru metylowego oleju rzepakowego w Polsce

Table 3. Predicted increase of the acreage of rape cultivation and the possibilities of producing the ester-methyl of rapeseed oil in Poland

Przedmiot prognozy	Jednostka miary	Rok					
		2005	2006	2007	2008	2009	2010
Rzepak ogółem	ha	679	749	817	884	948	1010
Rzepak konsumpcyjny	ha	359	349	340	330	320	310
Rzepak energetyczny	ha	320	400	477	554	628	700
Plon z ha	ton/ha	2,40	2,50	2,60	2,70	2,80	2,90
Zbiór rzepaku ogółem	tys. ton	1629,60	1872,50	2124,20	2386,80	2654,40	2929,00
Z tego na produkcję estru	tys. ton	210,30	310,00	580,20	750,40	950,50	1240,20
Produkcja estru	tys. ton	70,00	103,33	193,4	250,13	316,8	413,4
% zużycia ON szacowanego na 6 mln ton	%	1.16	1,72	3,22	4,16	5,28	6,89

Źródło: [Zakrzewski 2005].

W najbliższych latach czynnikiem decydującym o ponownym przyspieszeniu rozwoju produkcji branży olejarskiej będzie przede wszystkim przewidywany wzrost zapotrzebowania rynku krajowego jak i europejskiego na biopaliwa. Wykonanie zaleceń dyrektywy 2003/30/EC wymaga kilkakrotnego wzrostu produkcji i wykorzystania biopaliw transportowych, w tym bazujących na rzepaku. Aby sprostać wyżej wymienionej dyrektywie należy podwoić areał uprawy rzepaku w Polsce z około 0,5 mln ha do 1 mln ha, co w krótkiej perspektywie czasu może okazać się trudnym zadaniem [Kuś 2005]

Polska jest pod względem produkcji i wykorzystania biodiesla znacznie opóźniona w stosunku do Niemiec jak i wielu krajów Europy Środkowo-Wschodniej.

Wskaźniki i prognoza wykorzystania biopaliw transportowych

Podstawę do oceny wskaźników wykorzystania biopaliw transportowych stanowią zalecenia ilościowe Dyrektywy 2003/30/EC (tabela 4).

Tabela 4. Minimalny udział biopaliw (bioetanolu i estrów) w ogólnym zużyciu paliw ciekłych, zgodnie z ustaleniami Dyrektywy 2003/30/EC, %, według wartości energetycznej

Table 4. The minimum share of biofuels (bioethanol and esters) in total utilization of liquid fuels, according to the decisions in the 2003/30/EC Directive, % according to the energy value

Biokomponent	Rok					
	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Ustalenia dyrektywy - udział biokomponentów	2,00	2,75	3,50	4,25	5,00	5,75
Bioetanol	3,20	4,41	5,61	6,81	8,01	9,21
ETBE	6,82	9,37	11,93	14,49	17,04	19,60
Estry	2,12	2,92	3,71	4,51	5,30	6,10

Źródło: na podstawie dyrektywy [Directive... 2003].

Krajowy wskaźnik wykorzystania biopaliw transportowych ogółem liczony jest w jednostkach energii jako stosunek sumy energii biopaliw transportowych do energii łącznej zużytych paliw w transporcie. Do jego obliczenia w 2004 roku wzięto pod uwagę tylko bioetanol, ze względu na brak oficjalnych danych dotyczących produkcji biodiesla w Polsce. Produkcję estrów uruchomiono dopiero w połowie grudnia 2004 r. i wysłano je na rynek niemiecki.

Większość wyprodukowanego w Polsce biodiesla zostaje wyeksportowana. W 2005 r. wyeksportowano około 76% wyprodukowanego biodiesla, a w 2006 r. około 56%. [Kupczyk i Ruciński 2007]. W najbliższych latach spodziewany jest znaczny wzrost wykorzystania biodiesla na rynku wewnętrznym, co jest związane z koniecznością wypełnienia dyrektywy 2003/30/EC. Należy bowiem zauważyć, że paliwo sprzedawane poza granicami kraju nie jest wliczane do wykonanego celu wskaźnikowego.

Tabela 5. Wykorzystanie biopaliw oraz wskaźnik ich wykorzystania w Polsce do 2006 roku

Table 5. Biofuels utilization and the share of biofuels in the total of fuels used in Poland before 2007

Rok	Benzyna tys. ton	Olej napędowy tys. ton	Bioetanol tys. ton	Estry tys. ton	Wskaźnik wg wartości energetycznej (%)
2000	4841	2343	40,6	0	0,35
2001	4484	2562	52,4	0	0,46
2002	4109	2940	65,3	0	0,57
2003	3941	3606	60,1	0	0,49
2004	3953	3886	38,3	0	0,30
2005	3919	4747	42,2	17,1	0,48
2006	4040*	7460*	82,4	44,3	0,9*

* szacunek * prediction

Źródło: [Raport... 2006]

Ze względu na ograniczone możliwości techniczno-technologiczne, inwestycyjne, legislacyjne czy fiskalne cel wskaźnikowy jest w Polsce redukowany do realnego poziomu i podawany jako Narodowy Cel Wskaźnikowy.

Udział biokomponentów w ogólnej ilości paliw używanych w transporcie w latach 2004-2006 kształtował się w 2004 roku na poziomie 0,30% (najniższy od kilkunastu lat), w 2005 roku na poziomie 0,48% przy założonym 0,5% Narodowym Celu Wskaźnikowym, a w 2006 roku osiągnął około 0,90% przy założonym 1,5% Narodowym Celu Wskaźnikowym.

Tabela 6. Narodowy Cel Wskaźnikowy na lata 2007-2014

Table 6. The National Target Biofuels Share Index for 2007-2014

Rok	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Wskaźnik w %	2,30	3,45	4,60	5,75	6,20	6,65	7,10	7,55

Źródło: [Wieloletni... 2007]

Wykorzystanie biopaliw transportowych w UE na 2007 rok założono na poziomie 3,5%. W Polsce natomiast Narodowy Cel Wskaźnikowy założono na poziomie 2,3%. Cel ten niestety będzie trudny do osiągnięcia (nawet ten na poziomie 0,9% z 2006 roku) z uwagi na nieopłacalność produkcji [Kupczyk i Wielewska 2007] po ukazaniu się rozporządzenia z dnia 22 grudnia 2006 roku ograniczającego ulgi akcyzowe i wycofanie się producentów estrów z polskiego rynku.

Z uwagi na fakt, że Polska posiada duże zdolności produkcyjne w zakresie bioetanolu, oraz rośnie zainteresowanie sektorem estrów zarówno krajowych jak i zagranicznych inwestorów oraz przy zwiększeniu w najbliższym czasie opłacalności produkcji biodiesla Polska nie powinna mieć problemów z osiągnięciem celu wskaźnikowego 5,75% w 2010 roku.

Wnioski

1. Sektor produkcji bioetanolu w Polsce jest sektorem dojrzałym, a deklarowane zdolności produkcyjne w zakresie bioetanolu są porównywalne do przewidywanego w dyrektywie 2003/30/EC zapotrzebowania w roku 2010. Przyszłość to przejście na kapitałochłonną technologię produkcji (jednofazowa) z pominięciem gorzelnii rolniczych.
2. Sektor biodiesla jest sektorem młodym znajdującym się w fazie badawczo-rozwojowej i wejścia na rynek. To sektor cieszący się dużym zainteresowaniem inwestorów zarówno krajowych, jak i zagranicznych. Zdolności produkcyjne w zakresie biodiesla są około trzy razy mniejsze od potrzeb przewidywanych na 2010r.
3. Główne problemy sektorów stanowią: zmienne uwarunkowania prawne, konieczność pracy nad uwarunkowaniami legislacyjnymi pozwalającymi na opłacalną produkcję, bariery surowcowe (w przypadku biodiesla).
4. W Polsce notuje się niską wartość energetycznego wskaźnika wykorzystania biopaliw w strukturze paliw transportowych. Wskaźnik ten wyniósł około 0,3% w 2004 roku, 0,48% w 2005 i około 0,9% w 2006 roku. Ustalony cel wskaźnikowy dla Polski na poziomie 0,5% w 2005 i 1,5% w 2006 roku udziału biopaliw w zużyciu paliw w transporcie ogółem znacznie odbiega od wskaźników równych 2% w 2005 i 2,75% w 2006 roku, o których mowa w dyrektywie 2003/30/EC. Na

rok 2007 przewiduje się w Polsce 2,3% wobec 3,5% wskazywanego w dyrektywie.

Literatura

- Directive of the European Parliament and of the Council of 8 May 2003 on the promotion of the use of the biofuels or other renewable fuels for transport [2003]. 2003/30/EC.
- Finat G. [2005]: Biofuels for Transport: Challenge&Achievements. The 1st meeting of the Biofuels Research Advisory Council (BIOFRAC) in support of the European Technology Platform for Biofuels. European Commission, Brussels, 15 June 2005.
- Gmyrek R. [2006]: Surowcowe uwarunkowania produkcji FAME w Europie, Konferencja CLN-PIPP nt. Zadania polskiego sektora paliwowego w promocji biopaliw. Cz. II FAME. 16-17.03, 2006 r. Hotel Gromada, Warszawa.
- Krajowa Rada Gorzelnictwa i Produkcji Biopaliw. [2007]. www.krgipb.pl
- Kupczyk A. [2005]: Development of the biofuels market in Poland. Part 1 - Bioethanol. F.O. Lichts. *World Ethanol&Biofuels Report* tom. 4, nr 8, ss. 178-180.
- Kupczyk A. [2007]. informacja bezpośrednia, czerwiec 2007.
- Kupczyk A., Pisarek M. [2005]: Development of the biofuels market in Poland. Part 2 - Biodiesel. F.O. Lichts. *World Ethanol&Biofuels Report* tom 4, nr 8, ss.181-182.
- Kupczyk A., Londo M., Wiśniewski G. [2007]: Rola Polski w planie działania UE dla biopaliw do 2020 r. Analiza wstępnych wyników projektu UE REFUEL, Warsztaty „Biomasa i Biopaliwa w Polsce”. Projekt PSO PPA, IPIEO, Ministerstwo Środowiska, Warszawa.
- Kupczyk A., Ruciński D. [2007]: Biopaliwa transportowe - 2006. Raport Rynkowy. ECBREC-IEO. Instytut Energetyki Odnawialnej, Warszawa.
- Kupczyk A., Wielewska I. [2007]: Stan obecny i perspektywy wykorzystania biopaliw transportowych w Polsce na tle UE. Część III. Instrumenty wsparcia rozwoju biopaliw. *Energetyka* 7, ss. 457-462 (w druku).
- Kuś J. [2003]: Produkcja biomasy na cele energetyczne (możliwości i ograniczenia). *Biuletyn IUNG* 7, ss. 1-9.
- Kuś J. [2005]: Możliwości zwiększenia krajowej produkcji rzepaku ozimego na cele energetyczne do roku 2008-2010. ZSiEPR, IUNG, Puławy.
- Raport dla Komisji Europejskiej wynikający z art. 4(1) dyrektywy 2003/30/WE Parlamentu Europejskiego i Rady w sprawie wspierania użycia w transporcie biopaliw lub innych paliw odnawialnych za 2004 r. [2005]. Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi we współpracy z Ministerstwem Gospodarki i Pracy, Ministerstwem Finansów, Ministerstwem Nauki i Informatyzacji, Ministerstwem Środowiska i Ministerstwem Infrastruktury.
- Raport za 2005 r. dla Komisji Europejskiej wynikający z art. 4(1) dyrektywy 2003/30/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 8 maja 2003 r. w sprawie wspierania użycia w transporcie biopaliw lub innych paliw odnawialnych. [2006]. Ministerstwo Gospodarki.
- Strategia rozwoju energetyki odnawialnej [2001]. *Monitor Polski* 25, poz.365.
- Transportation Biofuels. Market Report. [2007]. Instytut Energetyki Odnawialnej, Warszawa.
- Tyszkowski E. [2003]: Biopaliwa – szansa dla producentów rolnych w UE. Materiały Konsulatu Generalnego RP w Hamburgu.
- Ustawa z dnia 11 maja 2007 r. o zmianie ustawy o podatku akcyzowym oraz o zmianie niektórych innych ustaw. [2007].
- Woźniak P. G. [2007]: Wieloletni program promocji biopaliw odnawialnych na lata 2008-2014. Projekt z 21 marca 2007. Departament Energetyki Ministerstwa Gospodarki, Warszawa.
- Wieloletni program promocji biopaliw na lata 2008-2014. [2007]. Projekt. Ministerstwo Gospodarki, Warszawa.
- Zakrzewski T. [2005]: Branżowy program przetwórstwa rzepaku na cele energetyczne. Materiały Niepublikowane Krajowej Izby Biopaliw.
- Zakrzewski T. [2007]. informacja bezpośrednia, czerwiec 2007.

Tadeusz Ziejewski¹
Akademia Rolnicza w Szczecinie

Potencjał ludzki w kraju i województwie zachodniopomorskim (po akcesji Polski do Unii Europejskiej)

Human resources in Poland and the Zachodniopomorskie region (after Poland's accession to the European Union)

Abstract. Human resources management is becoming one of the main factors determining the socio-economic development. High unemployment resulting from the political and economic transformation in Poland defined directions for the state activity aiming at counteracting the phenomenon at any price. The accession to the European Union opened the European labour market for Poles. Exodus of mainly young, well educated and entrepreneurial people will cause a severe shortage of labour in the domestic market. In this situation, the main task is to improve the position of human resources in the system of socio-economic values.

Key words: human resources, unemployment, economic growth, labour market, social policy

Synopsis. Zarządzanie potencjałem ludzkim staje się jednym z głównych czynników rozwoju społeczno-gospodarczego. Wysokie bezrobocie odnotowane w wyniku transformacji polityczno-gospodarczej ukierunkowało działania państwa na walkę z tym zjawiskiem za wszelką cenę. Akcesja do Unii Europejskiej otworzyła europejski rynek pracy dla Polaków. Masowe wyjazdy głównie młodych, dobrze wykształconych, przedsiębiorczych ludzi tworzą widmo dramatycznego braku pracowników pracy na rynku wewnętrznym. W tej sytuacji chodzi o waloryzację zasobów pracy w systemie wartości społeczno-ekonomicznych.

Słowa kluczowe: potencjał ludzki, bezrobocie, dynamika, rynek pracy, polityka społeczna

Uwagi wstępne

Położenie geograficzne, ukształtowanie terenu, przyroda, ludzie i tradycje sprawiają, że Polska była, jest i będzie krajem rolniczym. Obszary wiejskie w naszym kraju stanowią 93,4% ogółu, a na wsi wciąż mieszka ok. 14,7 mln ludzi, co stanowi ok. 38% ludności kraju, z tego 11,5 mln tj. ok. 29,9% związana jest w jakimś stopniu z pracą na roli (począwszy od działki powyżej 0,10 ha do gospodarstw średnich i dużych). W sektorze rolnym pracuje ok. 28% ogółu zatrudnionych podczas gdy w Unii Europejskiej ok. 5%. Nadto w krajach starej 15-tyki UE średnio ok. 30% właścicieli gospodarstw ma zatrudnienie poza rolnictwem (różnie w różnych krajach), u nas działalność pozarolniczą prowadzi ledwie ok. 7% gospodarstw. Określenie „stara i nowa Unia” jest zasadne, bowiem dziś liczy ona 27 krajów i nie jest to stan ostateczny. Obszary wiejskie posiadają własną charakterystykę, różnią się bowiem nie tylko sposobem życia ludzi, systemem wartości, ale także liczebnością rodzin, poziomem wykształcenia, zamożnością i kulturą. Kierunek wartościowania tych zmiennych jest wielostronny. Na przykład wykształcenie ludności wiejskiej jest znacznie niższe, a różnica w porównaniu z miastem powiększa się, liczebność rodzin jest znacznie większa (na jedno statystyczne gospodarstwo przypada 4 osoby) choć i wieś starzeje się. Zjawisko spadku przyrostu naturalnego jest alarmujące, mamy już

¹ Prof. dr hab., ul. Żołnierska 47, 71-210 Szczecin

najniższy przyrost naturalny w całej UE, a odsetek ludzi w wieku 65 lat i więcej wynosi ok.15%, w przyszłości ta grupa wiekowa może liczyć nawet 25% ogółu ludności. Dramatycznie spada liczebność grupy ludności w wieku produkcyjnym. Obszary wiejskie dotyka także mniejsze zainteresowanie badawcze, skąpość prac badawczych wynika z braku środków, a także materiałów źródłowych (danych statystycznych) oraz niepopularności wsi i problemów z nią związanych. Wydarzeniami, które w pewnym stopniu rekompensują ten stan rzeczy są spisy rolne, ostatnio Powszechny Spis Rolny (PSR 1996), obecnie rusza nowy spis (PSR 2007).

Stąd diagnozowanie zjawisk społecznych i gospodarczych w tym rolniczych jest bardzo ważnym priorytetem państwa i wyzwaniem dla środowiska naukowego. Analizy potencjału społecznego i gospodarczego są prowadzone na różnych płaszczyznach i na różnych obszarach Polski. Celem niniejszej publikacji jest zwrócenie uwagi na tendencje przemian rynku pracy w wymiarze aksjologicznym i prakseologicznym. Bardziej szczegółowe analizy statystyczne bezrobocia są prowadzone w ramach prac magisterskich także pod kierunkiem autora niniejszej publikacji [Gajda 2006]. Problem można rozważać w wymiarze krajowym, regionalnym a także lokalnym.

Potencjał ludzki w kraju po akcesji

Od 1 maja 2004 r. UE powiększyła się o dziewięć krajów, tj. Cypr, Czechy, Estonię, Litwę, Łotwę, Maltę, Polskę, Słowację i Węgry. Przystąpienie Polski do UE już w pierwszym roku wpłynęło na dynamikę rynku pracy, wyrażającą się:

- zachowaniami pracodawców w ramach walki o przewagi konkurencyjne,
- rosnącą skalą wzrostu sezonowych pracowników,
- wzrostem liczby ofert pracy w rolnictwie,
- wzrostem znaczenia zatrudnienia okresowego,
- przewagą wzrostu wydajności nad presją płacową,
- dużą skalą subsydiowania zatrudnienia ze środków publicznych,
- ujawnieniem się popytu na nowe zawody i kwalifikacje zwłaszcza w sferze nowych technologii,
- umiarkowaną falą emigracyjną, łagodzącą napięcia na wewnętrznych rynkach pracy.

Dokumentem regulującym wzajemne relacje z Unią Europejską po przełomie ustrojowym w Polsce był Układ Europejski podpisany 16 grudnia 1991 r. Czwarta część tego Układu w art. 37-43 gwarantowały pracownikom zatrudnionym na terenie UE równość w traktowaniu, warunków pracy, wynagrodzenia i zabezpieczeń socjalnych. Art. 41 mówił o tym, że kraje UE przychylnie rozważą możliwość zawarcia z Polską umów dwustronnych ułatwiających dostęp do europejskiego rynku pracy. Polska zawarła takie umowy z Niemcami, Belgią, Luksemburgiem i Francją [Pietryga 2002]. Na zasoby siły roboczej wsi wpłynęły liczne czynniki, główne z nich to transformacja ustrojowa, restrukturyzacja rolnictwa (likwidacja państwowych gospodarstw rolnych), prywatyzacja i wreszcie recesja w przemyśle. W wyniku tych zjawisk wytworzył się nadmiar siły roboczej czyli bezrobocie. Jeśli w UE bezrobocie ogólnie określane jest na poziomie 8%, to u nas mimo tendencji spadkowej wynosi ok. 14%.

Tymczasem paradoksalnie na wysokie bezrobocie jawne i ukryte nakłada się rosnąca rola zasobów ludzkich i rosnące zapotrzebowanie na pracowników. W każdym

rozwinętem kraju panuje (a u nas także zdobywa sobie uznanie) teza, że warto inwestować w kapitał ludzki. Mówiąc o bezrobociu trzeba mieć na uwadze rozwój gospodarczy i rosnące zapotrzebowanie na rynku pracy.

Integracja Polski z UE była ważnym wydarzeniem historycznym i gospodarczym, dziś jest ważnym zadaniem strategicznym państwa, oby owa przynależność przekładała się na rozwój kraju i poprawę życia ludzi, wyzwalanie ich aktywności, przedsiębiorczości i kreatywności. Trzeba także pamiętać, że UE wciąż się powiększa, obecnie (2007) liczy już 27 państw, a proces akcesji nowych członków jeszcze się nie zakończył (mam tu na myśli potencjalnych członków jakimi są Ukraina i Turcja). Owa integracja ma głównie podłoże gospodarcze ale coraz bardziej polityczne i kulturowe. Jest też reakcją na zjawiska globalizacji w których małe państwa mają coraz większe trudności w realizacji własnej narodowej polityki gospodarczej. Żyjemy w czasach szybko postępującej gospodarki rynkowej i globalizacji. Oddziaływanie ogromnych korporacji gospodarczych, Banku Światowego (BŚ), Międzynarodowego Funduszu Walutowego (MFW) a także Unii Europejskiej (UE) może sprzyjać rozwojowi, ale także może ograniczać szczególnie małe kraje rozwijające się [Stiglitz 2006]. Ów wpływ ma charakter nie tylko gospodarczy, ale także polityczny i kulturowy. Stąd także coraz bardziej masowe i niebezpieczne demonstracje i protesty społeczne przeciwko globalizacji np. w czasie (Szczytu G-8) *Global Forum*. Akcesja do UE wprawdzie zwiększa bezpieczeństwo gospodarcze, z drugiej jednak strony pociąga za sobą ograniczenia. Jednym z nich jest otwarty rynek pracy przy różnych warunkach pracy i płacy. To sprawia, że zasoby ludzkie migrują do państw, gdzie jest mniejsze bezrobocie, warunki pracy lepsze, a płace są wyższe. W tej sytuacji kraje biedniejsze są reproductorem zasobów pracy dla krajów bogatych czyli głównie starej UE. Te pierwsze ponoszą koszty społeczne nie tylko wychowania, ale także wykształcenia (zwykle dobrego) młodych ludzi, którzy opuszczają ojczyznę w celach zarobkowych, ale także coraz częściej na stałe. Polska jest najlepszym przykładem tego zjawiska, którego skala zagraża już nie tylko rozwojowi gospodarczemu, ale także egzystencji biologicznej narodu [Ziejewski 2006].

Problemem głównym pozostaje bezrobocie, mimo tendencji spadkowej w miastach i w skali całego kraju, na wsi pozostaje wysokie bezrobocie jawne i ukryte. W środowisku wiejskim na to zjawisko nakłada się wiele innych np. bieda i ubóstwo, niższy poziom wykształcenia, stan oświaty i kultury. Dziś już można powiedzieć, że narodowy program rozwoju wsi opracowany przez MEN (Narodowy Program 2000) zakładający:

- podniesienie poziomu edukacji społeczeństwa obszarów wiejskich przez upowszechnienie wykształcenia średniego;
- wyrównanie szans edukacyjnych społeczności obszarów wiejskich;
- intensyfikację poprawy jakości edukacji na obszarach wiejskich;
- tworzenie warunków umożliwiających ludności obszarów wiejskich podejmowanie aktywności zawodowej poza rolnictwem, nie dał oczekiwanych wyników.

Tymczasem powszechnie wiadomo, że wykształcenie jest dziś i będzie w przyszłości głównym czynnikiem rozwoju, a ludzie są aktywnymi zasobami wszystkich obszarów i systemów organizacyjnych. Temu zagadnieniu poświęciłem obszerny rozdział w swojej pracy zwartej [Ziejewski 2005].

Pogląd ten znalazł mocne wsparcie w akcesji Polski do UE. Dziś nie trzeba już dowodzić efektywności znaczenia nakładów na podnoszenie kwalifikacji, mobilności

zawodowej, przedsiębiorczości i kreatywności ludzi pracy. W Polsce odsetek uzupełniających kwalifikacje (w edukacji ustawicznej) jest stosunkowo niski np. w 2003 roku wynosił 5% w grupie wiekowej 24 do 64 roku życia. W krajach starej UE (15) średnio 8,5% a np. w Wielkiej Brytanii 5-krotnie więcej, w krajach Skandynawii 4-krotnie więcej².

Pomijając bogatą literaturę problemu bezrobocia, trzeba przypomnieć, że zjawisko bezrobocia w ostatnich pięciu latach miało tendencję rosnącą, tj. w 2000 r. 13,9%, 2001 r. 16,3%, 2002 r. 17,7%, 2003 r. 18,0%, 2004 r. 19,6%. Rok 2005 stał się punktem zwrotnym, odnotowano bowiem istotny spadek bezrobocia, na koniec 2006 r. 14,9%. Obecnie poziom bezrobocia wynosi około 14% i wykazuje tendencję spadkową.

Niestety *czynnikami sprawczymi* tego pozytywnego zjawiska są niekorzystne zmiany społecznie, w tym spadek liczebności roczników młodzieży wchodzącej w wiek produkcyjny oraz masowa emigracja zarobkowa, głównie młodych ludzi (absolwentów). Odnotowujemy pewien rozwój gospodarczy, ale jego wpływ na zmniejszenie bezrobocia jest jeszcze niewielki. W dłuższej perspektywie czasowej wpływ ten z pewnością będzie bardziej znaczący, a wówczas paradoksalnie barierą rozwoju może być brak zasobów pracy.

Stąd zjawiskiem którego nie można bagatelizować jest emigracja zarobkowa. Dotyczy ona już setek tysięcy ludzi. Według danych MPiSS tylko w ubiegłym roku (2006) wyjechało około 800 tys. ludzi. Ogółem populację tych, którzy wyjechali w ostatnich latach szacuje się na 1,5 do 2 mln ludzi. Kraje zachodnie poszukują u nas zwykle tzw. „*trademan*”, tj. fachowców różnych dziedzin, w tym rzemieślników. Powtarzają się oferty: robotnicy budowlani, spawacze, stolarze, lakiernicy, kierowcy, mechanicy samochodów, ale także pracownicy branży gastronomicznej, hotelarskiej, piekarze, opiekunki dzieci i osób starszych. Polacy są chętnie zatrudniani także w rolnictwie, turystyce, usługach medycznych, przemyśle i gastronomii. Rynek pracy dla Polaków coraz szerzej otwierają poszczególne kraje tzw. starej UE (15), otwierają się nawet te kraje, które przed akcesją Polski do UE obawiały się masowego napływu taniej siły roboczej z nowych krajów członkowskich i zabezpieczały się „*okresami przejściowymi*”. Wynika to z faktu, że doświadczenia krajów, które szeroko otworzyły swój rynek pracy, są pozytywne. Była to trafna i słuszna decyzja tych państw, a wyraża się przyśpieszeniem rozwoju gospodarczego. Stąd nasze urzędy pracy, liczne firmy (agencje) pośredniczące mają *pełne ręce roboty* związanej z wyjazdem ludzi za granicę. Wydaje się że, w Polsce głównym sposobem walki z bezrobociem jest umożliwianie ludziom wyjazd z kraju, szczególnie ludziom młodym, dobrze wykształconym, przedsiębiorczym. Utratę takiego potencjału ludzkiego należy jednak uznać za porażkę. Trzeba pilnie podjąć intensywne działania zmierzające do odwrócenia tych tendencji, tym bardziej, że tworzy się wśród młodzieży specyficzny stereotyp myślowy „*w tym kraju brak perspektyw zawodowych i życiowych*”. Przykre jest również to, że w Polsce nawet ludzie mający pracę nie odczuwają zadowolenia. Polska jest dopiero na 21 miejscu w UE pod względem zadowolenia z pracy, składają się na to:

- niskie zarobki,
- zatrudnianie pracowników po znajomości,
- złe relacje z pracodawcą (złe stosunki międzyludzkie),
- brak pewności pracy (brak stabilizacji).

² Po wykształceniu i kompetencje NPR 2007-2013, 12.09.2005

Potrzebne są badania zmierzające do oceny kosztów nie tylko ekonomicznych ale także społecznych i biologicznych, masowej emigracji zarobkowej. Działania instytucji państwowych powinny być skierowane na aktywne formy walki z bezrobociem, tworzenie nowych miejsc pracy oraz warunków kształcenia (szkolenia) i wyzwiania przedsiębiorczości. Trzeba wreszcie uprościć (odbiurokratyzować) procedury zakładania własnej firmy (w tym tzw. samozatrudnienia), ustabilizować prawo oraz obniżyć koszty pracy, w tym podatki. Bezpłatny „eksport” najcenniejszych zasobów pracy, jest wyrazem braku strategii kadrowej i krótkowzrocznej polityki zatrudnieniowej w zarządzaniu zasobami pracy.

Rynek pracy w tym rynek pracy dla absolwentów jest elementem polityki gospodarczej i społecznej państwa. O ile rynek (jego mechanizm) ma podstawowy wpływ na gospodarkę, to państwo ma taki wpływ i znaczenie w nadzorze tych mechanizmów, w respektowaniu obowiązującego prawa i zabezpieczeniu społecznej sfery życia. Temu bowiem powinna służyć „nazbyt rozbudowana” administracja, temu mają służyć „zbyt wysokie” podatki, które płacimy.

W zakresie zarządzania potencjałem ludzkim ważnym zadaniem jest rekonwersja (*ang. reconversion* – przywracanie). Mam na myśli rekonwersję społeczną w tym zawodową, czyli przywracanie ludzi do życia społecznego, do pracy. W tym obszarze widzę także zadania związane z tworzeniem warunków do włączania w życie społeczne i zawodowe ludzi powracających z zagranicy a nade wszystko przygotowanie młodzieży do aktywnego uczestnictwa w krajowym rynku pracy.

Inwestowanie w potencjał ludzki, to przede wszystkim edukacja. Doskonalenie zawodowe, mobilność i zatrudnienie to ważne elementy polityki Unii Europejskiej. Świadczą o tym nie tylko ogólne propozycje rozwiązań zawarte w traktatach z Maastricht (1993) i Amsterdamu (1999), ale także w Karcie Praw Fundamentalnych Unii Europejskiej przyjętej, w dniu 7 grudnia 2000 r. w art. 14. Artykuł 149 Traktatu Rzymskiego wskazuje na dążenie do rozwoju systemu edukacyjnego, który będzie odpowiedzią na wyzwania dnia dzisiejszego, nauczanie na wysokim poziomie, uwzględniające znaczenie nowoczesnych technologii.

Aktywność zawodowa w naszym kraju jest stosunkowo niska (53,5%), w krajach UE(15) o 10%, a w USA o 20% wyższa. Największą aktywność notujemy we Włoszech i Holandii (68,9%).

Bezrobocie w województwie zachodniopomorskim

Na tle sytuacji ogólnokrajowej chciałbym pokazać zakres tych problemów na terenie województwa zachodniopomorskiego. Jest to bowiem specyficzny obszar pod względem geograficznym, przyrodniczym i społecznym, który został mocno dotknięty i nadal odczuwa trudności wynikające z transformacji ustrojowej.

Zatem w myśl współczesnej zasady „*myśl globalnie działaj lokalnie*” odniosę się do sytuacji na lokalnym rynku pracy.

Dla przypomnienia powiem, że zachodniopomorskie jest położone w północno-zachodniej części kraju, jego powierzchnia wynosi 22 902 km², tj. 7,3% powierzchni kraju, ludność na koniec 1999 roku to 1.732.800 osób, co stanowi 4,5% ludności kraju. Na koniec 2006 r. ludność to 1.692.800 osób, gęstość zaludnienia około 76 osób na 1 km². Województwo sąsiaduje z Niemcami pasem granicznym o długości 186,6 km, oraz Morzem Bałtyckim o pasie wybrzeża 171,3 km. Bliskość krajów starej (15) UE oraz

Skandynawii staje się coraz bardziej atutem położenia. Cechami charakterystycznymi województwa są: pięknie ukształtowane tereny, lasy ok. 34,6% powierzchni, liczne rzeki i jeziora, parki krajobrazowe i rezerваты przyrodnicze, gospodarka rolna i morska, turystyka i agroturystyka. Szczecin ma aspiracje do miana ósmej aglomeracji w kraju, jest dużym ośrodkiem akademickim, posiada kilkanaście szkół wyższych i ponad 100 tys. studentów.

Województwo zachodniopomorskie bardziej niż inne regiony dotknięte mocno przemianami społeczno-gospodarcze, dominowały tu bowiem uspołecznione formy gospodarki rolnej (państwowe gospodarstwa rolne i spółdzielnie produkcyjne). Stanowiły one około 70% wobec 25% w kraju. Gwałtowna (niestety polityczna) likwidacja tych gospodarstw wywołała recesję, zwolnienia z pracy (bezrobocie), dewastację bazy materialnej, upadek nie tylko produkcji zwierzęcej ale także wysokiej marki ośrodków hodowlanych. W kraju i województwie restrukturyzacja doprowadziła do zwalniania tzw. dwuzawodowców, którzy powracając na wieś powiększyli szeregi bezrobotnych. Uwolnione w latach 1989-1996 zasoby pracy w sferze pozarolniczej tylko w niewielkim stopniu zwiększyły zatrudnienie w gospodarstwach indywidualnych w województwie o 2,3%, w kraju o około 10%. W województwie zachodniopomorskim działa 207,7 tys. podmiotów gospodarki narodowej (stan na IV 2007), a średnie wynagrodzenie to 2427,6 zł (88,2% średniej krajowej). Bezrobocie było i jest zawsze bardzo wysokie, Zajmujemy zwykle w tej niechlubnej dyscyplinie pierwsze, lub drugie miejsce.

Rys. 1. Stopa bezrobocia rejestrowanego w województwie zachodniopomorskim w 2006 r.

Fig. 1. Registered unemployment rate in Zachodniopomorskie voivodeship in 2006

Także na koniec 2006 roku, gdy w kraju bezrobocie wg danych GUS wyniosło 14,9%, w woj. zachodniopomorskim wynosiło 21,7%, a więcej tylko w warmińsko-mazurskim, bo 23,7%. Dla porównania podam kilka innych przykładów: małopolskie 11,4%, wielkopolskie 11,8%, mazowieckie 11,9%. W bieżącym 2007 roku z danych za kwiecień wynika, że przy wskaźniku krajowym 13,7% woj. zachodniopomorskie pozostaje na swojej pozycji ze wskaźnikiem 19,8% ustępując jedynie woj. warmińsko-mazurskiemu (21,5%). Dla porównania podajemy: małopolskie 10,4%, wielkopolskie 10,5% oraz mazowieckie 11,0%. Na koniec kwietnia w Urzędzie Pracy woj. zachodniopomorskiego było zarejestrowane 124,9 tys. osób. Najwyższe bezrobocie utrzymuje się na terenie powiatów typowo rolniczych oddalonych od dużych ośrodków miejskich (rys.1). Analiza danych statystycznych wykazuje systematyczny i istotny spadek bezrobocia we wszystkich województwach. Co ważne najwyższy spadek, bo o 7,5%, odnotowało woj. zachodniopomorskie. Trzeba jednak pamiętać, że w końcu kwietnia nadal bez pracy w woj. pozostawało 124,9 tys. osób, w kraju 2106 tys. osób, w tym aż 1817,9 tys. osób (tj. 86,4%) ogółu zarejestrowanych bez zasiłku. Jest to groźne zjawisko społeczne, gdyż tworzy ogromną sferę biedy i ubóstwa. Wprawdzie zawsze postulowałem, aby środki na walkę z bezrobociem kierować głównie na aktywizację zawodową bezrobotnych³, ale tak dużej liczby ludności nie można pozostawić bez pomocy społecznej. Warto w tym miejscu przypomnieć, że 43,2% ogółu bezrobotnych to mieszkańcy wsi.

Województwo zachodniopomorskie posiada nadto nieco inną strukturę wiekową ludności. W wieku przedprodukcyjnym mamy odpowiednio proporcje (kraj/województwo) (21,9%/ 21,7%), produkcyjnym (62,9%/64,5%), poprodukcyjnym (15,2%/13,8%). Przyrost naturalny odpowiednio (0,4%/0,5%). W wieku produkcyjnym Szwecja ma 63,8% ludności, Wielka Brytania 65%, Francja 65,4%.

Podsumowanie

Polska z dniem 1 maja 2004 roku stała się pełnoprawnym członkiem Unii Europejskiej. Stała się zatem częścią w zakresie europejskiego rynku pracy. Zasada swobodnego przepływu zasobów pracy została ograniczona za pomocą tzw. okresów przejściowych. W pierwszym roku akcesji Polski do UE najwięcej osób wyjechało do Wielkiej Brytanii [Polska... 2005] Tymczasem ledwie po dwóch latach od akcesji Polski do UE kolejne państwa szeroko otwierają swoje rynki pracy dla pracowników polskich, już nie tylko W. Brytania, Szwecja, Irlandia, ale także Hiszpania, Portugalia, Grecja, Finlandia i inne. Można rzec, że przed naszymi pracownikami cała Europa „stoi otworem”. Wyjazdy za pracę mają charakter masowy, ludzie wyjeżdżają różnymi drogami, na bazie pośrednictwa różnych firm (agencji) i prywatnie (nielegalnie). Tak naprawdę nie wiadomo, ile osób wyjechało, ile wróciło, bowiem brak jest takich statystyk. Jedno jest pewne, że zjawisko ma charakter masowy i niekontrolowany, że pracownicy nasi wykazują dużą mobilność, że uzyskują wysoka ocenę w ocenie obcych pracodawców. Trudno się temu dziwić, gdy uświadomimy sobie, że są to głównie ludzie w wieku 18-34 lat, jeszcze z indeksem lub już z dyplomem wyższej uczelni. Ludzie najbardziej mobilni, kreatywni, odważni, znający języki obce i inteligentni. Jeżeli państwo nie podejmie intensywnych działań zmierzających

³ Problem aktywizacji zasobów pracy w segmencie rynku dla ekonomistów, stał się przedmiotem badań w ramach pracy doktorskiej pod opieką autora niniejszej publikacji.

do tworzenia warunków, aktywizacji zawodowej szczególnie młodych ludzi w kraju, po ukończeniu edukacji zjawisko niekontrolowanej emigracji będzie się nasilać, a jego konsekwencje będą trudne do naprawienia.

Wszystkie badania prowadzone w uczelniach i poza uczelniami wskazują, że znaczna część, tzn. od 25 do 70% studentów planuje wyjazd i pracę za granicę. Deklarują, że gdyby była dostępna dobrze płatna praca w kraju, to porzuciliby plany emigracyjne. Polska odnotowuje szybki rozwój gospodarczy i rosnące zapotrzebowanie na *czynnik ludzki*, jawi się sytuacja, że pozostaniemy bez zasobów pracy. Szczególnie groźne jest (od kilku lat sygnalizowane także przeze mnie) zjawisko psychologiczne tzw. stereotyp myślowy „w tym kraju brak perspektyw dla młodzieży”. A pamiętajmy, że mamy w Europie najwyższy wskaźnik skolaryzacji na poziomie szkoły wyższej (ponad 2 mln studentów).

Województwo zachodniopomorskie leży przy dawnej granicy UE(15), do Berlina jest około 150 km, tj. dwie godziny jazdy pociągiem. Wyjazdy do pracy za granicę są powszechne, wielu wyjeżdża za pośrednictwem urzędów pracy, różnych firm i agencji ale także wielu przy pomocy znajomych, rodziny i na własną rękę. Nową formą jest nawiązywanie kontaktów bezpośrednio z pracodawcą za pomocą internetu. Także na rynkach regionalnych potrzebna jest zatem większa aktywność władz państwowych, jednostek samorządów terytorialnych, i urzędów pracy zmierzająca do zatrzymania młodzieży w kraju. Strategiczne zarządzanie kapitałem ludzkim to pilne zadanie wszystkich instytucji państwowych.

Reasumując trzeba powiedzieć, że Polska w wieloraki sposób przyczynia się i wciąż wspomaga rozwój starych krajów UE. W początkowym okresie akcesji ograniczaniem produkcji w wielu dziedzinach gospodarki i zwiększaniem importu, czyli tworzeniem koniunktury rozwojowej i transferem miejsc pracy za granicę, a obecnie zaopatrzeniem w tanią dobrze wykształconą i młodą kadrę pracowniczą.

Spis literatury

- Cyrankowski J. [2003]: Praca dla Polaków w Unii Europejskiej. Harmonia, Gdańsk.
- Gajda J. [2006]: Rynek pracy w województwie zachodniopomorskim po przystąpieniu Polski do Unii Europejskiej: praca magisterska napisana pod kierunkiem T. Ziejewskiego, WEiOGŻ w Szczecinie, (maszynopis).
- Florek L. [2003]: Europejskie prawo pracy, Lexis Nexis, Warszawa.
- Pietryga T. [2002]: Praca w Unii Europejskiej „Gazeta Prawna” (dodatek) nr 93.
- Polska w Unii Europejskiej doświadczenia pierwszego roku członkostwa. [2005]. R. Łykawy (red.). UKiE, Warszawa.
- Stiglitz J.E. [2006]: Globalizacja. WN PWN, Warszawa.
- Wądołowska D. [2003]: Cztery podstawowe wolności europejskiej integracji gospodarczej. UJ, Kraków.
- Wąsik M. [2004]: Rynek pracy po wejściu Polski do Unii Europejskiej. WWSB, Radom.
- Ziejewski T. [2006]: Mobilność zawodowa (aktywizacja i alokacja zasobów pracy). *Oeconomica* 45.
- Ziejewski T. [2005]: Wybrane aspekty przemian społeczno-gospodarczych. Człowiek w procesie przemian. WAR Szczecin.